ARA 1760

M. T. CICERONIS

OPERA OMNIA

TOM. XII.

M. TVLLII

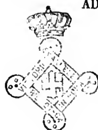
CICERONIS

OPERA

EX RECENSIONE

CHRIST. GODOFR. SCHÜTZ

ADDITIS COMMENTARIIS

TOMVS DVODECIMVS

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX TYPIS IOSEPHI POMBA
ANNO MDCCCXXIX.

OPERA PHILOSOPHICA

Tom. I.

IN

CICERONIS

ACADEMICORVM

LIBROS

PROLEGOMENA.

Cicero qui ab ineunte aetate philosophiae operam dedisset, quum ceteras philosophorum scholas earumque decreta cognovit, tum inprimis ad Academicorum rationem disciplinamque se applicuit, non solum propterea, quod eorum praecepta proxime ad veritatem accedere viderentur, sed etiam, quod eorum consuetudine de omnibus rebus in utramque partem disputandi maxime oratorem ali adiuvarique sibi persuaserat. Itaque in Oratore ad M. Brutum *fateor*, inquit, *me oratorem, si modo sim, aut etiam quicumque sim, non ex rhetorum officinis sed ex Academiae spatiis exstitisse. Illa enim sunt curricula multiplicium variorumque sermonum, in quibus Platonis primum impressa sunt vestigia, sed et huius et aliorum philosophorum disputationibus et exagitatus maxime orator est, et adiutus.* Quum igitur Cicero defensionem laboribus senatoriisque muneribus aut omnino aut magna ex parte se liberatum videret (Tusc. I, 1) quippe quum post bellum civile, Pompeio devicto et occiso, is esset reipublicae status, ut eam unius (Caesaris) consilio atque cura gubernari necesse esset (de N. D. I, 4), primum ipsius reipublicae causa philosophiam Romanis explicandam putavit, magni existimans interesse ad decus et laudem civitatis, res tam graves tamque praeclaras Latinis etiam literis contineri, deinde etiam ad animi aegritudinem leniendam fortunae magna et gravi commotam iniuria, melius nihil facere posse sibi visus est, quam si se non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedisset.

Postquam igitur in libros, quem inscripserat Hortensium, universam philosophiam collaudaverat, ad eiusque studium cohortatus erat, contulit se ad Academicorum doctrinam explicandam; quod eorum genus philosophandi minime arrogans maximeque et constans et elegans arbitraretur. (*de Divin.* II, 1). Haec Academica initio duobus libris comprehenderat, in iisque Catulum, Lucullum, Hortensium disputantes induxerat. Et hos quidem libros iam ante mensem Sextilem A. V. 708 Attico miserat describendos; qui quum Ciceroni scripsisset, M. Terentium Varronem hoc moleste ferre quod ipsi in eius libris locus nondum datus esset, inprimisque alium Ciceronis amicum (quem ipse Brutum esse suspicabatur) ab eo ζηλοτυπεῖσθαι; Cicero (qui iam paullo ante sermones illos ad Catonem Brutumque transferre coeperat, quod eorum argumentum non satis cadere videretur in Catuli, Luculli, Hortensiique personas) iam lectis Attici literis aliud consilium cepit eosdem libros ita refingendi, ut Varroni partes Antiochias tribueret, sibi autem Philonis sumeret. Itaque ex libris duobus quatuor fecit, ita ut totum opus, quamvis multis detractis, grandius fieret; multa vero splendidiora, breviora, meliora fierent. Finxit autem dialogum habitum esse in Cumano, quum etiam Pomponius Atticus interesset. Quae quum e Ciceronis epistolis ad Atticum scriptis optime cognoscantur, ipsos earum locos, qui hanc rem attingunt, una cum epistola Ciceronis ad Varronem, quam libris quatuor Academicorum, ad eum missis, comitem adiunxerat, temporis ordine servato, hic adponemus.

1.

Ex epist. ad Att. XIII, 32.

Torquatus Romae est (h. e. lib. primus de Finibus bonorum et malorum in quo est Torquati disputatio); *iussi ut tibi daretur, Catulum et Lucullum ut opinor antea* (scil. Romam miseram a librariis meis describendos. Hi sunt duo Academicorum libri ex editione priore, quorum primus Catulus, alter Lucullus inscriptus erat. Hos igitur libros iam ante mensem Maium absolvit). *His libris nova prooemia sunt addita, quibus eorum uterque laudatur.* (Ex his prooemium Luculli exstat, alterum in Catuli laudem cum ipso libro, qui erat Academicorum priorum primus, periit).

2.

Ex ep. ad Att. XIII, 12.

Quod ad me de Varrone scribis, scis me ante orationes, aut aliquid id genus solitum scribere, ut Varronem nusquam possem intexere. Postea autem, quam haec coepi φιλολογώτερα, *iam Varro mihi denuntiaverat magnam sane et gravem* προσφώνησιν. (Intelligi videntur Varronis libri de lingua Latina, non multo post Ciceroni ab eo inscripti). *Biennium praeteriit, quum ille* Καλλιππίδης *assiduo cursu cubitum nullum processerit. Ego autem me parabam, ad id quod ille mihi misisset, ut* αὐτῷ τῷ μέτρῳ καὶ λώϊον, *si modo potuissem. Nam hoc etiam Hesiodus adscribit* αἴκε δύνηαι. *Nunc illam* περὶ τελῶν σύνταξιν (libros de finibus bonorum et malorum) *sane mihi probatam, Bruto, ut tibi placuit, despondimus; idque tu eum non nolle mihi scripsisti. Ergo illam* ἀκαδημικὴν, *in qua homines nobiles illi quidem* (Catulus scil. et Lucullus) *sed nullo modo philologi* (i. e. in philosophando eruditi et exercitati) *nimis acute loquuntur, ad Varronem transferamus. Etenim sunt* Ἀντιόχεια, *quae iste valde probat. Catulo et Lucullo* (nisi malis cum Gronovio legere *Catulum et Lucullum*) *alibi reponemus; ita tamen si tu hoc probas; deque eo mihi rescribas velim.*

3.

Ex epist. ad Att. XIII, 13.

Commotus tuis literis, quod ad me de Varrone scripseras, totam Academiam ab hominibus nobilissimis (Catulo et Lucullo) *abstuli, transtulique ad nostrum sodalem, et ex duobus libris contuli in quatuor. Grandiores sunt omnino, quam erant illi; sed tamen multa detracta. Tu autem mihi pervelim scribas, qui intellexeris illum velle. Illud vero utique scire cupio, quem intellexeris ab eo* ζηλοτυπεῖσθαι (quod illi potius quam sibi librum inscripserim) *nisi forte Brutum; id hercle restabat; sed tamen scire pervelim. Libri quidem* (scilicet illi quatuor Academicorum) *ita exierunt, ut in tali genere ne apud Graecos quidem simile quidquam. Tu illam iacturam ferre aequo animo, quod illa, quae habes de Academicis* (scil. prioribus, Catuli et Luculli nomine inscriptis) *frustra descripta sunt. Multo tamen haec erunt splendidiora, breviora, meliora.*

4.

Ex epist. ad Att. XIII, 16.

Illam ἀκαδημικὴν σύνταξιν *totam ad Varronem traduximus. Primo fuit Catuli, Luculli, Hortensii. Deinde quia* παρὰ τὸ πρέπον *videbatur, quod erat hominibus nota non illorum quidem* ἀπαιδευσία, *sed in iis rebus* ἀτριψία, *simul ac veni ad villam, eosdem illos sermones ad Catonem Brutumque transtuli. Ecce tuae literae de Varrone. Nemini visa est aptior* Ἀντιόχεια *ratio. Sed tamen velim scribas ad me, primum placeatne tibi aliquid ad illum, deinde si placebit, hocne potissimum.*

5.

Ex epist. ad Att. XIII, 14.

Illud etiam atque etiam consideres velim placeatne tibi mitti ad Varronem: quod scripsimus. Etsi etiam ad te aliquid pertinet. Nam scito te ei dialogo adiunctum esse tertium. Opinor igitur consideremus; etsi nomina iam facta sunt. Sed vel induci vel mutari possunt.

6.

Ex epist. ad Att. XIII, 18.

Ego interea admonitu tuo perfeci sane argutulos libros ad Varronem: sed tamen exspecto, quid ad ea, quae scripsi ad te: primum, qui intellexeris eum desiderare a me, quum ipse, homo πολυγραφώτατος, *numquam me lacessisset; deinde quem* ζηλοτυπεῖν, *nisi forte Brutum, quem si non* ζηλοτυπεῖ, *multo Hortensium minus* (cui inscriptus erat liber de philosophia) *aut eos qui de republica loquuntur* (omnes iam mortuos, quos Cicero in libris de republica induxerat loquentes).

7.

Ex epist. ad Att. XIII, 19.

In Varrone ista causa me non moveret, ne videar φιλένδοξος (i. e. amator illustrium virorum; Atticus enim scripserat, si in libris suis semper vellet Africanos et Laelios, aut Catulos et Lucullos loquentes inducere, fieri posse, ut hominibus vi-

deretur nimis ambitiosus esse in viros clarissimos) *sic enim constitueram, neminem includere in dialogos eorum, qui viverent; sed quia scribis et desiderari a Varrone, et magni illum aestimare, eos confeci; et absolvi nescio quam bene, sed ita accurate, ut nihil posset supra, Academicam omnem quaestionem libris quatuor. In eis quae erant contra* ἀκαταληψίαν *praeclare collecta ab Antiocho Varroni dedi; ad ea ipse respondeo* (Philonis partibus mihi assumptis); *tu es tertius in sermone nostro. Si Cottam et Varronem fecissem inter se disputantes, ut a te proximis literis admoneor, meum* κωφὸν πρόσωπον *esset. Hoc in antiquis personis suaviter fit, ut et Heraclides in multis et nos in sex de republica libris fecimus* ——. *Quae autem his temporibus scripsi,* Ἀριστοτέλειον *morem habent; in quo sermo ita inducitur ceterorum, ut penes ipsum sit principatus. Ita confeci quinque libros* περὶ τελῶν, *ut Epicurea L. Torquato, Stoica M. Catoni,* Περιπατητικὰ *M. Pisoni darem.* Ἀζηλοτύπητον *id fore putaram, quod omnes illi decesserant. Haec Academica, ut scis, cum Catulo, Lucullo, Hortensio contuleram* (i. e. me cum istis disputantem induxeram.) — *Sane in personas non cadebant. Erant enim* λογικώτερα, *quam ut illi de iis somniasse umquam viderentur. Itaque ut legi tuas de Varrone, tamquam* ἕρμαιον *arripui. Aptius esse nihil potuit ad id philosophiae genus, quo ille maxime mihi delectari videtur, measque partes, ut non sim consecutus ut superior mea causa videatur. Sunt enim vehementer* πιθανὰ *Antiochia: quae diligenter a me expressa, acumen habent Antiochi: nitorem orationis nostrum; si modo is est aliquis in nobis. Sed tu, dandosne putes hos libros Varroni, etiam atque etiam videbis. Mihi quaedam occurrunt* (scil. cur non dandos putem); *sed ea coram.*

8.

Ex epist. ad Att. XIII, 21.

Nunc ad rem ut redeam, inhibere *illud tuum, quod valde mihi arriserat, vehementer displicet. Est enim verbum totum nauticum. Quamquam id quidem sciebam; sed arbitrabar* sustineri *remos, quum* inhibere *remiges essent iussi. Id non esse eiusmodi didici heri, quum ad villam nostram navis appelleretur. Non enim* sustinent, *sed alio modo remigant. Id ab* ἐποχῇ *remotissimum est. Quare facies ut ita sit in libro, quemadmo-*

dum fuit. Dices hoc idem Varroni, *si forte mutavit. Nec est melius quidquam, quam ut Lucullus*

sustineat currum ut bonu' saepe agitator equosque.

Semper Carneades προβολὴν *pugilis et retentionem aurigae similem facit* ἐποχῇ. Inhibitio *autem remigum motum habet, et vehementiorem quidem remigationis navem convertentis ad puppim.* His verbis Cicero respicere videtur locum illum in Academicis prioribus c. 29, ubi Lucullus ait: *Ego enim ut agitator callidus priusquam ad finem veniam, equos sustinebo.* Nimirum Atticus Ciceroni suaserat, ut verbum ἐπέχειν latino vocabulo *inhibere*, et ἐποχὴν verbo *inhibitio* exprimeret. Cicero ei obsecutus illo loco Acad. pr. II, 18 in verbis: « *Ex his illa necessario nata est* ἐποχὴ, *id est assensionis retentio* » rescribi voluerat *assensionis inhibitio*. Ibidemque cap. 21, pro verbis *sustinenda est potius omnis assensio* maluerat *inhibenda est potius omnis assensio.* Postea vero quum intellexisset se verum usum *inhibere*, quod esset totum nauticum, ignorasse, meliora edoctus, rogat Atticum, ut ubique verbum *sustinere* vel *retinere* assensum restitueretur. Sed de eo quod sequitur: *dices hoc idem* Varroni, *si forte mutavit*, equidem persevero in senteutia, iam olim proposita, nomen Varronis h. l. corruptum esse, in eoque latere nomen servi alicuius quo Cicero uti soleret in libris describendis; ut Marionis Epp. ad Fam. XVI, 1. Nam Ciceronem, antequam libros quatuor Academicorum ad Varronem mitteret, illi ipsi iam prioris editionis exemplum dedisse, mihi numquam persuaderi poterit. Sed quod Faërnus et Malaspina Luculli nomen in Lucilii mutari volebant, id etsi olim mihi arridebat, nunc potius assentior I. F. Gronovio et Goerenzio eo nihil opus esse. Cicero potius hoc dicit: *Nihil melius est quam ut Lucullus*, quum *de* ἐποχῇ *loquitur, dicat se currum sustinere*, idque versiculo illo veteris poëtae sive is Lucilius sive alius fuerit exprimi.

In eadem epistola ad Att. XIII, 21 paucis interiectis sequuntur illa.

Varroni quidem, quae scripsi te auctore (libros quatuor Academicorum) *ita propero mittere, ut iam Romam miserim describenda. Scripsi enim ad librarios, ut fieret tuis, si tu velles, describendi potestas. Ea vero continebis, quoad ipse te videam.*

9.

Ex epist. ad Att. XIII, 22.

De Varrone, non sine causa, quid tibi placeat tam diligenter exquiro. Occurrunt mihi quaedam. Sed ea coram. Te autem ἀσμενέστατα *intexui, faciamque id crebrius. Proximis enim tuis literis primum te id non nolle cognovi. — Varroni, simul ac te videro, si tibi videbitur, mittam. Quid autem dubitarim, quum videro te, scies.*

10.

Ex epist. ad Att. XIII, 23.

Libri ad Varronem non morabuntur. Sunt enim effecti, ut vidisti; tantum librariorum menda tolluntur: de quibus libris scis me dubitasse (*scil.* utrum ad Varronem mittendi sint). *Sed tu videris.*

11.

Ex epist. ad Att. XIII, 24.

Quid tibi ego te Varrone rescribam? Quatuor διφθέραι *sunt in tua potestate* (scil. quatuor libri Academicorum in totidem membranis scripti, Varronique destinati). *Quod egeris probabo. Nec tamen* αἰδέομαι Τρῶας: *quid enim? sed ipsi quam res illa probaretur, magis verebar. Sed quoniam tu suscipis, in alteram aurem* (scil. dormio; s. securi sum animi.)

12.

Eodem tempore, quo Cicero illas quatuor διφθέρας ad Atticum miserat, Varroni, si ei placeret, reddendas, simul hanc ad Varronem epistolam adiunxerat, quae exstat inter Epp. ad Familiares IX, 8.

CICERO VARRONI.

Etsi munus flagitare, quamvis quis ostenderit, ne populus quidem solet, nisi concitatus; tamen ego exspectatione promissi tui (libri quem mihi te inscripturum ostenderas) *moveor, ut*

admoneam te, non ut flagitem. Misi autem ad te quatuor admonitores, non nimis verecundos. Nosti enim profecto os adolescentioris Academiae. Ex ea igitur media excitatos misi, qui metuo ne te forte flagitent; ego autem mandavi, ut rogarent. Exspectabam omnino iam diu, meque sustinebam, ne ad te prius ipse quid scriberem, quam aliquid accepissem, ut possem te remunerari quam simillimo munere. Sed quum tu tardius faceres, id est, ut ego interpretor, diligentius, teneri non potui, quin coniunctionem studiorum, amorisque nostri, quo possem literarum genere, declararem. Feci igitur sermonem inter nos habitum in Cumano, quum esset una Pomponius. Tibi dedi partes Antiochinas, quas a te probari intellexisse mihi videbar; mihi sumpsi Philonis. Puto fore, ut quum legeris, mirere, nos id locutos esse inter nos, quod numquam locuti sumus. Sed nosti morem dialogorum. Posthaec autem, mi Varro, quam plurima, si videtur, et de nobis inter nos; sero fortasse; sed superiorum temporum fortuna reipublicae causam sustineat; haec ipsi praestare debemus. Atque utinam quietis temporibus, atque aliquo, si non bono, at saltem certo statu civitatis haec inter nos studia exercere possemus! Quamquam tum quidem vel aliae quaepiam rationes, honestas nobis et curas et actiones darent; nunc autem quid est, sine his cur vivere velimus? Mihi vero cum his ipsis vix; his autem detractis, ne vix quidem. Sed haec coram et saepius. Migrationem et emptionem feliciter evenire volo, tuumque in ea re consilium probo. Cura ut valeas.

13.

Ex epist. ad Att. XIII, 25.

Sed quid est tandem, quod perhorrescas, quia tuo periculo iubeam libros dari Varroni? Nihil est enim illis elegantius. Etiam nunc si dubitas, fac ut sciamus. Volo Varronem, praesertim, quum ille desideret: sed est, ut scis,

δεινὸς ἀνήρ· τάχα κεν καὶ ἀναίτιον αἰτιόῳτο.

Ita mihi saepe occurrit vultus eius, querentis fortasse vel hoc, meas partes in iis libris copiosius defensas esse, quam suas; quod mehercule non esse intelliges, si quando in Epirum veneris (ubi plus tibi erit otii ad libros legendos.) — *Sed tamen ego non despero probatum iri Varroni, et id, quoniam impensam fecimus in macrocolla, facile patior teneri. Sed etiam atque*

etiam dico, tuo periculo fiet. Quare, si addubitas, ad Brutum transeamus. Est enim is quoque Antiochius. O Academiam volaticam, et sui similem; modo huc, modo illuc. Sed quaeso, epistola mea ad Varronem valdene tibi placuit? Male mi sit, si umquam quidquam tam enitar ἐργωδῶς. *Atque ego ne Tironi quidem dictavi, qui totas* περιοχὰς *persequi solet, sed Spintharo syllabatim.* (1).

14.

Ex epist. ad Att. XIII, 35.

Varroni scribis, te, simul ac venerit (scil. libros meos daturum). *Dati igitur iam sunt, nec tibi integrum est; hui si scias, quanto periculo tuo; aut fortasse literae meae te retardarunt. Sed eas nondum legeras, quum has proximas scripsisti. Scire igitur aveo, quomodo se res habeat.*

15.

Ex epist. ad Att. XIII, 44.

Tu tamen ausus es Varroni dare? Exspecto quid iudicet? Quando autem perleget?

Ex hisce epistolarum locis inter se comparatis clarissime perspicitur:

1. Ciceronem duo libros Academicorum, in quibus Catulum, Lucullum et Hortensium colloquentes induxerat, non solum perfecisse, sed etiam Attico eorum describendi copiam fecisse.

2. Iis, postquam erant absoluti, Ciceronem nova prooemia addidisse, quorum altero Lucullus, altero Catulus laudaretur.

3. Paullo post consilium cepisse, quod notum esset omnibus viros illos non omnino quidem illiteratos, sed parum in philosophia versatos esse, Academicos hos sermones ad Catonem Brutumque transferendi.

4. Denique quum id ipsum agitaret, ab Attico admonitum, qui id Varroni iucundum futurum esse scripserat, novam horum Academicorum editionem parasse, multis ex priore detractis, aliis additis, quatuor libris comprehensam, in eaque Varroni Antiochinas, sibi autem Philonis partes attribuisse.

(1) Ita nunc quidem h. l. emendandum arbitror. Olim sic edebatur: *si unquam quidquam tam enitar Ergo. Ac ego ne Tironi —.* Bosius reliquis servatis dedit e cod. decurtato *tam enitar* ἔργον.

Iam etsi priorem editionem Cicero ipse noluit in manus hominum pervenire, divulgata tamen sunt eo insciente ex apographo ad Atticum misso quaedam exempla; et hoc modo liber secundus, Lucullus inscriptus ad nostram usque aetatem servatus est.

Alterius autem editionis, ad Varronem missae, fragmentum tantum superest libri primi; reliqua praeter locos nonnullos a Grammaticis, item Lactantio, Augustino citatos, perierunt; nisi forte etiamnum alicubi in bibliothecis lateant.

Ac vulgo quidem hi libri edebantur hoc titulo: *M. T. C. Academicarum Quaestionum liber primus ad M. Terentium Varronem*; et *M. T. C. Academicarum Quaestionum liber secundus (s. potius ut eum numerat Nonius quartus), qui inscribitur Lucullus.* Bene autem Goerenzius monuit V. C. de his aliisque Ciceronis philosophicis libris egregie meritus, veram esse inscriptionem *Academica*, s. libros Academicos vel Academicorum. Sic ipse Cicero de Off. II, 2: *Sed haec explanata sunt in Academicis nostris satis, ut arbitror, diligenter.* Et Divin. II, 1: *Et quod genus philosophandi minime arrogans, maximeque et constans et elegans arbitraremur, quatuor* Academicis libris *ostendimus.* Neque vero, quod idem Goerenzius vidit, aptum esset nomen Academicarum quaestionum, quum non de variis aut diversis quibusdam Academiae decretis agatur, (ut in libris *Tusculanarum disputationum*, quas vulgo etiam inscriptas esse constat *Tusculanarum quaestionum*) sed de una Academiae recentioris philosophia ab Arcesila inde ad Philonem usque exponatur, expositis iis, quae Antiochus Ascalonita contra eam disputaverat. Itaque hanc rationem tenui, ut Academica priora, a posterioribus, Goerenzii exemplo, in ipso librorum titulo discernerem, simulque ista his vulgo postposita praeponerem.

Iam in libro Academicorum priorum, qui aetatem tulit, secundo qui inscribitur Lucullus post prooemium, in quo L. Luculli ingenium, optimarumque artium studium, resque ab eo gestae laudantur, simulque eum philosophiae deditum, inprimisque Antiocho Ascalonita Philonis auditore usum fuisse narratur, denique iis respondetur, qui vel omnino Graecas literas contemnant, vel philosophiam non ament, vel earum rerum disputationem principibus civitatis non ita decoram putent, vel denique Academicorum rationem non probent c. 1—3. sequitur ipsum colloquium, quod habitum esse fingitur in Hortensi villa, quae erat ad Baulos oppidum inter Lucrinum lacum et Baias in Cam-

penia situm, quum eo Catulus et Lucullus et Cicero postridie venissent, quam apud Catulum in eius villa disputatio babita esset, quam Cicero libro primo Academicorum priorum, nuno quidem deperdito, comprehenderat.

Atque, quod fuerit illius primi libri argumentum accurate Goerenzius in introductione ad Lucullum his verbis exposuit. « Q. Catulum illo in libro primas egisse vel ex ipsa eius inscriptione patet. Videtur hic autem brevi totius et veteris et recentioris Academiae descriptione (qualis etiam in alterius IV librorum editionis fragmento superest) praemissa, in accuratius enarranda et confirmanda Carneadis sententia substitisse, quippe quam a patre didicisse et hunc ubique eius auctorem prae se tulisse fingatur (Lucull. c. IV. et XLVIII). Proposuisse vero eum plenam Carneadis sententiam ex eadem ab ipso in breve contracta in fine Luculli (c. XLVIII), ut etiam ex verbo *revolvor*, quo ibidem utitur, apparet, utpote quo ad ea, quae pridie disputaverat, respexisse, iure putandus sit. In ipsa autem hac disputatione necessario ipsi ad eos quoque respiciendum erat, qui ab hac sententia vel parum, vel plane discesserant, Philonem et Antiochum. In quo sic egit, ut Philonem rationibus Antiocheis, quoad eas suas facere poterat ex eadem patris disciplina, refutaret. (Lucull. c. IV). Defensionem autem duorum istorum suscepisse videntur Cicero et Hortensius, ita quidem, ut ille pariter atque in Lucullo, Philonis partes tueretur, et tum *loco non necessario* (habebat enim consentientem adversarium) tam multa contra sensus disputaret (c. XXV. init. coll. c. XVIII). Hortensium autem Antiochi rationes, et eas quidem maxime, quibus hic *Soso* libro contra Carneadem usus erat, exposuisse, ex eo satis probabile redditur, quod hic c. IV plus quam vellet, fecisse dolet, quum *res tota Lucullo integra servari* debuisset. Ita sane, quod alias difficilius perspectu fuerit, sua sponte intelligetur, quo modo tres, contra reliquam fere dialogorum Ciceronianorum consuetudinem, quasi primarias partes tueri eodem in libro potuerint, quum alias plerumque uno adversario res transigatur. Lucullus autem hoc in sermone interlocutoris modo personam sustinuisse, atque sua in proximum diem reservasse videtur. »

Ipsam vero disputationem Lucullus ita exorditur, ut narret, quum Alexandriae pro quaestore esset, secum fuisse Antiochum Ascalonitam; eoque allatos esse duo libros Philonis Larissaei, de quibus iam pridie Catulus dixerat; qui libri quum viderentur

Antiocho a pristina Philonis magistri sui sententia discrepare, primo de αὐθεντίᾳ eorum dubitasse, deinde quum adessent aliquot familiares Luculli, qui se illa Romae de Philone audisse, et ab eo ipso illos duos libros descripsisse testarentur, Antiochum et statim hic adversus Philonem disputasse, et deinde librum, qui *Sosus* inscriptus esset, adversus doctorem suum edidisse. Se ipsum vero ait Lucullus Antiocho diligentius operam dedisse, ut istam causam cognosceret, iamque praetermissa parte disputationis contra Philonem ea se potissimum ostendit explicaturum, quae ab Antiocho contra Arcesilam et Carneadem disputata essent, c. 46.

Exorditur igitur a Zenonis definitione *visi* (graece φαντασίας, Erscheinung) qui dixerat, καταληπτικὴν φαντασίαν esse τὴν ἀπὸ ὑπάρχοντος καὶ κατ' αὐτὸ τὸ ὑπάρχον ἐναπομεμαγμένην καὶ ἐναπεσφραγισμένην, ὁποία οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος; visum impressum effictumque ex eo, quod esset, quale esse non posset ex eo quod non esset. Eam definitionem dicit frustra esse a Philone impugnatum. Itaque se omnem contra Academicos disputationem ita suscipere, ut illam Zenonis definitionem retineat, c. 6.

Orditur igitur a sensibus, eorumque ait iudicia clara et certa esse, si et sani sint ac valentes et omnia removeantur quae obstent et impediant; inprimis si ars et exercitatio adhibeatur. Ex his igitur visis nobis notitias rerum s. ἐννοίας imprimi, quae si falsae esse dicantur, omnem cognitionem, omnem memoriam rerum tolli. Maxime vero virtutum cognitionem confirmare, percipi et comprehendi multa posse. Qui itaque nihil comprehendi posse dicant, eos ipsam virtutem tollere, immo vitam evertere funditus, ipsumque animal animo orbare, c. 7—10.

Neque vero Lucullus ait constitui posse, quid sibi velint Academici. Alios enim, quum quis ex eorum ratione omnia fore incerta dicat, respondere, hoc nihil ad se, sed ad naturam pertinere, quae in profundo veritatem abstruserit. Alios vero multum interesse dicere inter incertum, et id quod percipi non possit; nimirum probabile aliquid esse et quasi veri simile, eaque se uti regula et in agenda vita et in quaerendo ac disserendo. Illos igitur Lucullus quasi desperatos aliquos relinquit; cum his sibi agendum censet. Negat igitur, eum, cui sit visio veri falsique communis, ullum habere indicium aut ullam omnino veritatis notam. Simili vero eos in errore versari, quum perspicua a perceptis velint distinguere, et conentur ostendere esse aliquid perspicui, verum illud quidem impressum in animo

atque mente, neque tamen id percipi ac comprehendi posse. Pauca deinde de συγκατάθεσει s. assensione vel approbatione dicit, eamque tolli non posse, quod quae sensibus comprehendantur, ea non possint comprehendi sine assensione; omninoque nec memoriam sine assensione posse constare, nec notitias nec artes; et quod maximum sit, ut sit aliquid in nostra potestate, id in eo qui nulli rei assentiatur non esse; ideoque eum qui aut visum aut assensum tollat, omnem etiam actionem, omnem virtutem e vita tollere, c. 11, 12.

Iam breviter propositis totius adversariorum rationis fundamentis eorum argumenta diluuntur. Primum est, quod conantur ostendere, multa posse videri esse, quae omnino nulla sint, quum animi inaniter moveantur eodem modo rebus iis, quae nullae sint, ut iis, quae sint. Deinde quum mens ipsa moveatur per sese, ut et ea declarant, quae cogitatione depingimus, et ea quae vel dormientibus vel furiosis videntur, veri simile esse negant, sic etiam mentem moveri, ut non modo non internoscat, visa vera illa sint anne falsa, sed ut in his nihil intersit omnium. Postremo si nulla visa sint probabilia, quae falsa sint alia ratione quaeri debere. Sin autem sint, posse etiam esse, quae vera falsane sint non facile internoscatur, immo etiam quae sint eius modi, ut plane nihil intersit, c. 13—15. Ad haec omnia Lucullus dicit Antiochum permulta dixisse, et de hac una re unius diei disputationem fuisse; se tamen capita tantum dicturum ostendit; eaque c. 16—18 explicantur.

Quae quum Lucullus dixisset, magnopere Ciceronem hortatur ut Academicorum causam deserat, idemque facit Hortensius. Catulus contra dicit, si eum Luculli oratio flexerit, se eum, quo minus sententiam mutet, haud deterrere; nolle tamen unius Luculli auctoritate moveri, cap. 19.

Tum Cicero Lucullo suum recentioris Academiae studium excusat, seque verum invenire cupere, saepe tamen assensum sustinere, propterea quod turpe sit falsis assentiri. Deinde transit ad Antiochum, eiusque levitatem et inconstantiam in deserenda Philonis magistri sententia reprehendit, c. 20—22. Commemoratis deinde summorum philosophorum veterum auctoritatibus, demonstrat eadem ipsis placuisse, quae recentiori Academiae; quum omnibus visum sit, nihil sciri, nihil percipi posse; et post illos Arcesilam docuisse, nullum tale esse visum a vero, ut non eiusdem modi etiam a falso posset esse. Itaque opina-

Sequitur argumentum fragmenti, quod superest

ex libro primo Academicorum posteriorum

quae ut supra dictum est, quatuor libris Cicero comprehenderat.

In exordio primum declaratur occasio sermonis. Quum enim in Cumano nuper Atticus esset apud Ciceronem, nuntiatur iis a Varrone, venisse eum Roma in villam suam itidem Cumanam, et nisi de via fessus esset, continuo ad ipsos venturum. Itaque statim ad eum pergunt, et quum non longe ab eius villa abessent, eum ad se venientem vident, cumque complexi ad suam villam reducunt. Hic quum pauca esset percontatus, ecquid forte Roma novi, Atticus iubet potius quaerere, ecquid Varro ipse novi. Silere enim eius Musas diutius quam solebant. Varro ait se opus magnum habere in manibus, quod iam primum ad Ciceronem instituerit. Cicero quaerit, cur quum multa scribat, philosophiam plane praetermittat. Cui respondet Varro, se quum philosophiam videret diligentissime Graecis literis explicatam, existimasse, si qui de Romanis eius studio tenerentur, si essent Graecis doctrinis eruditi, Graeca potius, quam Latina lecturos; sin a Graecorum artibus et disciplinis abhorrerent, ne haec quidem curaturos, quae sine eruditione Graeca intelligi non possint; itaque se noluisse scribere quae nec indocti intelligere possent, nec docti legere curarent. Totum igitur philosophiae studium se sibi sumere; amicos autem suos, in quibus eius sit studium, ad Graecos philosophos ablegare. Quae autem nemo adhuc docuerit, ea ut essent Romanis nota fecisse. Et tamen in satyris Menippeis, quas olim scripserit, multa admista esse ex intima philosophia, multa dicta dialectice; in laudationibus quoque nobilium Romanorum et in antiquitatum prooemiis id egisse, ut philosophiae studium commendaret, c. 1, 2. Tum Cicero Varronis libros laudibus effert, quos ille de Chronologia, de Antiquitatibus rerum humanarum et divinarum, de poëtis scripserat; idem tamen et utile et gratum civibus suis fore sperat, philosophiam Latinis etiam literis explicari, idque et suo et Bruti exemplo confirmat; qui Aristum audiverit Athenis, fratrem Antiochi, eandemque sententiam quam Varro sequatur. Itaque hunc denuo exhortatur, ut se etiam huic det generi literarum, c. 3. Iam quum Antiochus, quintae quam dicunt Academiae conditor, veterem Academiam instauraturus contra Philonem, novae Academiae praecepta secutum, sed ita ut nihil inter hanc

et veterem interesse contenderet, librum, quem *Sosus* inscripserat, edidisset, Cicero Varronem rogat, ut et veteris Academiae et Antiochi sententiam explicet. Itaque Varro Philosophiae rationem inde a Socrate usque ad Arcesilam exponit.

Et Socratem quidem ait primum rebus occultis et ab ipsa natura involutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerint, avocavisse philosophiam, et ad vitam communem traduxisse, ut de virtutibus et vitiis, omninoque de bonis rebus et malis quaereret. Platonis autem auctoritate unam et consentientem duobus vocabulis philosophiae formam institutam esse, Academicorum et Peripateticorum. Quum enim Plato Speusippum sororis filium philosophiae quasi heredem reliquisset, duo autem alios auditores praestantissimos studio atque doctrina Xenocratem Chalcedonium, et Aristotelem Stagiritem, qui essent cum Aristotele, Peripateticos dictos esse, quia disputarent inambulantes in Lyceo; illos autem quorum coetus et sermones Platonis instituto in Academia, altero gymnasio, essent haberi soliti, e loci vocabulo nomen Academicorum habuisse. Vtrosque certam quandam disciplinae formulam (systema vulgo appellant) composuisse; sic artem quandam philosophiae exortam esse, et rerum ordinem et descriptionem disciplinae. Fuisse autem iam acceptam a Platone triplicem philosophandi rationem; unam de vita et moribus (*ethicam*), alteram de natura et rebus occultis (*physicam*), tertiam de disserendo, et quid verum, quid falsum, quid rectum in oratione pravumve, quid consentiens sit, quid repugnet iudicando (*dialecticam*) c. 4.

In prima parte, s. ethica, utrosque finem bonorum s. extremum rerum expetendarum, in eo posuisse, si quis adeptus sit omnia e natura, et animo, et corpore, et vita. Corporis bona alia in toto, alia in partibus posuisse. Animi autem, quae essent ad comprehendendam ingeniis virtutem idonea, in naturam et mores divisisse; ita ut naturae celeritatem ad discendum et memoriam darent; morum autem studia putarent esse et quasi consuetudinem, quam partim exercitationis assiduitate, partim ratione formandam esse duxerint; ita progressionem ad virtutem fieri, virtutem vero unam omnium rem optimam, totius naturae perfectionem esse. Tertium bonorum genus esse in rebus externis, quae ad virtutis usum valerent. Haec eos *adiuncta* dixisse. Et hanc quidem partitionem vulgo Peripateticis tribui, et recte quidem; illud vero imprudenter, si solis his tribuatur; communem enim esse utrorumque hanc sententiam; in una vir-

tute esse positam beatam vitam, nec tamen beatissimam, nisi adiungerentur et corporis bona, et cetera externa ad virtutis usum idonea, c. 5, 6.

Secundam philosophiae partem physicam s. de natura, ab utrisque in res duas divisam esse, ut altera esset efficiens, altera autem quasi huic se praebens, qua efficeretur aliquid. In illo vim, in hoc materiam esse; utrumque tamen semper coniunctum. Quod igitur ex utroque coierit, id iam corpus, vel qualitatem (ποιότητα) appellasse. Earum qualitatum alias principes esse, alias ex iis ortas. Illas esse quatuor, aërem, ignem, aquam, terram; quae *initia* (ἀρχαὶ) vel *elementa* (στοιχεῖα) dicantur, quibus Aristoteles quintum addiderit, e quo essent astra mentesque, singulare illorumque quatuor dissimile. Omnibus autem subiectam esse materiam quandam, omni qualitate carentem, ex qua mundum et quae in eo sint omnia expressa et efficta esse. Omnem autem mundum, eiusque partes natura sentiente contineri, in qua ratio perfecta insit, eademque sempiterna, quam animum mundi appellant, itemque deum omniumque rerum quasi prudentiam (πρόνοιαν) quandam, procurantem caelestia maxime, deinde in terris ea quae pertineant ad homines, quam interdum etiam necessitatem appellent, quia nihil aliter possit atque ab ea constitutum sit, evenire, quasi fatalem et immutabilem continuationem ordinis sempiterni, nonnumquam eandem fortunam, quod afficiat multa nec opinata nobis, propter obscuritatem ignorationemque causarum, c. 7.

Tertiam denique philosophiae partem, dialecticam, ab utrisque sic tractari, ut dicant, quamquam cognitio oriatur a sensibus, tamen non esse iudicium veritatis in sensibus; mentem esse rerum iudicem; eam solam esse idoneam cui credatur, quia sola cernat id, quod semper sit simplex, et unius modi, quam cum Platone ἰδέαν appellent. Scientiam nimirum nusquam esse nisi in animi notionibus atque rationibus, quibus convenienter partes dialecticae constitutae sint, eique adiuncta oratoria vis dicendi, explicatrix orationis perpetuae ad persuadendum accommodatae, c. 8. Tum breviter Varro demonstrat, quibus modis Aristoteles, Theophrastus, Strato a Platone discesserint; quum Speusippus, Xenocrates, post hos Polemo, Crates, Crantor, diligenter ea, quae a superioribus acceperant, tuerentur, c. 9.

Iam autem accedit ad correctionem veteris disciplinae a Zenone Citieo institutam, auctore Antiocho, explicandam. Zeno-

nem igitur ostendit beatam vitam in una virtute posuisse, nec quidquam aliud numerasse in bonis. Cetera etsi nec bona nec mala essent, tamen alia esse secundum naturam dixisse, alia naturae esse contraria; alia quaedam his interiecta s. media; e quibus prima sumenda esse et quadam aestimatione dignanda, secunda reiicienda; in tertiis vero s. mediis nihil omnino momenti esse. Porro inter recte factum atque peccatum, officium et contra officium, media locasse quaedam, ut recte facta sola in bonis actionibus poneret, peccata in malis. Quumque superiores non omnem virtutem in ratione esse dicerent, sed quasdam virtutes natura aut more perfectas, Zenonem omnes in ratione posuisse; eundemque negasse, fieri posse ut virtutum genera seiungerentur, nec virtutis usum modo, sed ipsum habitum per se esse praeclarum, nec tamen virtutem cuique adesse, quin ea semper uteretur. Perturbationibus etiam omnibus voluisse carere sapientem; easque omnes voluntarias esse opinionibusque suscipi, et omnium perturbationum matrem esse intemperantiam, c. 10.

In physicis autem quintam illam naturam, e quibus sensus et mentes efficiantur, non admisisse: ignem vero esse ipsam naturam, quae quidque gigneret: neque vero quidquam effici posse ab ea natura quae expers esset corporis.

In tertia parte, s. in dialecticis plura mutasse. Sensus enim censuisse cunctos esse a quadam impulsione oblata extrinsecus, quam φαντασίαν i. e. visum dixerit. Huic adiunxisse assensionem animorum, quam voluerit in nobis positam et voluntariam. Visis autem non omnibus fidem adiunxisse, sed iis solum quae propriam haberent declarationem earum rerum quae viderentur; id autem visum, quum ipsum per se cerneretur, καταληπτὸν h. e. comprehensibile dixisse. Quod autem esset sensu comprehensum, id ipsum sensum appellasse, et si ita esset comprehensum, ut convelli ratione non posset, scientiam, sin aliter, inscientiam nominasse; ex qua exsisteret etiam opinio, quae esset imbecilla et cum falso incognitoque communis. Errorem autem, et temeritatem, et ignorantiam et opinationem, et suspicionem et uno nomine omnia, quae essent aliena firmae et constantis assensionis, a virtute sapientiaque removisse c. 11.

Iam rogatur a Varrone Cicero, ut quum ab antiquorum ratione nunc desciscat, et ea quae ab Arcesila novata sint, probet, ipse doceat, quod et qua de causa discidium factum sit.

Tum Cicero ait, cum Zenone Arcesilam sibi omne certamen

instituisse, non pertinacia aut studio vincendi, sed earum rerum obscuritate, quae ad confessionem ignorationis adduxerint Socratem et omnes paene veteres. Itaque eum negare esse quidquam quod sciri posset; quamobrem nihil oportere neque profiteri neque affirmare quemquam, neque assensione approbare, cohibereque semper et ab omni lapsu continere temeritatem, quae tum esset insignis, quum aut falsa, aut incognita res approbaretur: neque hoc quidquam esse turpius quam cognitioni et perceptioni assensionem approbationemque praecurrere.

Atque Arcesilam, quod esset huic rationi consentaneum, egisse, ut saepe in utramque partem et contra omnium sententias disputaret, ut quum in eadem re paria contrariis in partibus momenta rationum invenirentur, facilius ab utraque parte assensio sustineretur. Et hanc quidem *Academiam novam* appellari, quae usque ad Carneadem perducta in eadem Arcesilae ratione permanserit, c. 12.

Et in hoc loco deficit fragmentum huius libri primi. Vltima verba: *Carneades autem nullius philosophiae partis ignarus, et, ut cognovi ex iis, qui illum audierant, maximeque ex Epicureo Zenone, qui quum ab eo plurimum dissentiret, unum tamen praeter ceteros mirabatur, incredibili quadam fuit facultate* * * * acute vidit Goerenzius V. C., quod ad sententiam attinet, expleri posse ex illo loco Orat. II, c. 38: *Carneadis vero vis* incredibilis illa *dicendi et varietas perquam est optanda nobis, qui nullam umquam in illis suis disputationibus rem defendit, quam non probarit, nullam oppugnavit quam non defenderit.*

Iam praeter huius primi libri finem desiderantur tres reliqui libri, praeter brevia quaedam fragmenta a Nonio aliisque commemorata, quae primi libri fragmento subiunximus. In his igitur qui non exstant libris Cicero, Arcesilae, Carneadis et Philonis sententias exposuit, ipsique etiam, ut videtur, Varroni has partes tribuit, ut Antiochi sententiam copiosius explicaret ac defenderet. Atque in eo ipso, quod supra vidimus, Cicero verebatur, ne Varro hoc moleste ferret, partes quas sibi Cicero sumpsisset, copiosius esse defensas, quam illas Antiochinas Varroni attributas: quod tamen haud ita esse ipse asseverat.

M. T. CICERONIS
ACADEMICORVM PRIORVM
LIBER SECVNDVS
QVI INSCRIBITVR
L V C V L L V S.

I.

Magnum ingenium L. Luculli, magnumque optimarum artium studium, tum omnis liberalis et digna homine nobili ab eo percepta doctrina, quibus temporibus florere in foro maxime potuit, caruit omnino rebus urbanis. Vt enim, admodum adolescens, cum fratre, pari pietate et industria praedito, paternas inimicitias magna cum gloria est persecutus;[1] in Asiam quaestor profectus, ibi per multos annos admirabili quadam laude provinciae praefuit; deinde absens factus aedilis, continuo praetor (licebat enim cele-

(1) Quum Servilium augurem, qui patrem accusaverat, peculatus accusaret.

Deinde absens factus aedilis) Aedilitatem praetura biennio post consequebatur, quod saepe iam, ut, opinor, primi olim docuimus. Lucullus autem, Syllanarum partium adiutor, quum aedilis fuisset, continuo praetor factus est beneficio legis, ut opinor, a Sylla dictatore latae, ut iis, qui partes eius in civili bello sequuti essent, honores ante tempus capere liceret. Nam apud Appianum lib. I. scriptum est, lege Syllae cautum, ne quis, omissa praetura, consul fieri posset. Quod Cicero etiam significat XI in Antonium, his verbis: *Vopiscus ex aedilitate consulatum petit: solvatur legibus.* Verisimile autem additum in ea lege de magistratuum intervallo, sed exceptos esse eos, quorum opera in bello usus esset: itaque *praemium legis* hic appellat Cicero. Quod autem ait, *licebat*, non ideo abrogatam postea legem Syllae

rius legis praemio [1]); post in Africam; inde ad consulatum; quem ita gessit, ut diligentiam admirarentur omnes, ingenium cognoscerent.[2] Post ad Mithridaticum bellum missus a senatu, non modo opinionem vicit omnium, quae de virtute eius erat, sed etiam gloriam superiorum. Idque eo fuit mirabilius, quod ab eo laus imperatoria non admodum exspectabatur, qui adolescentiam in forensi opera, quaesturae diuturnum tempus, Murena bellum in Ponto gerente, in Asiae pace [3] consumpserat. Sed incredibilis quaedam ingenii magnitudo non desideravit indocilem usus disciplinam. Itaque quum totum iter et navigationem consumpsisset partim in percontando a peritis, partim in rebus gestis legendis; in Asiam factus imperator venit, quum esset Roma profectus rei militaris rudis. Habuit enim divinam quandam memoriam rerum: verborum maiorem Hortensius; sed, quo plus in negotiis gerendis res, quam verba prosunt, hoc erat memoria illa praestantior; [4] quam

significat; (nam eam valere locus ex XI Philippica proxime recitatus indicat) sed neminem iam uti eius beneficio: quum ii, qui pro Sylla contra Marium pugnaverant, eut honores, ipso vivente Sylla, iam cepissent, aut vita excessissent, aut certe ita senes essent, ut de petenda aedilitate aut praetura minime iam cogitarent. MAN.

(1) Lege Cornelia de magistratibus.

(2) Mss. duo Gulielm. et Gruteri *agnoscerent.* Recte *cognoscerent*, quod est in edd. vett. et plerisque Mss.'a Goërenzio revocatum.

(3) Retinui cum Davisio et Ern. lectionem codd. Pal. 2. Paris 1. Eliens. et Baliol. Altera lectio *in Asia, pace*, quam ostendunt codd. Pal. 1. Gryph. Paris. 4. Reg. et Cantabr. plecuit Victorio et Goërenzio.

Indocilem usus disciplinam) *Indocilis* est, qui non docetur. Propertius, lib. I. Eleg. II, 12: *Et sciat indocile, currere lympha vias.* Ovidius Fast III, 119: *Ergo animi indociles, et adhuc ratione carentes. Indocilis* autem dicitur *usus disciplina*, quia quod docetur, opponitur experientiae. Apuleius de Habit. Doctr. Platon. lib. II: *Iustitiam artem vivendi ac disciplinam putat, et nunc docilem esse, nunc usu et experiendo provenire. Indocilis* igitur *ἄτεχνον* aut *inartificialem* denotet. MAN.

(4) *Verborum — praestantior*) Haec parenthesibus conclusit Goërenz. — *quam*, memoriam scilicet. *T.*

fuisse in Themistocle, quem facile Graeciae principem ponimus, singularem ferunt. Qui quidem etiam pollicenti cuidam, se artem ei memoriae, quae tum primum proferebatur, traditurum, respondisse dicitur, *oblivisci se malle discere*: [1] credo, quod haerebant in memoria quaecumque audierat vel viderat. [2] Tali ingenio praeditus Lucullus adiunxerat etiam illam, quam Themistocles spreverat, disciplinam. Itaque, ut literis consignamus, quae monumentis mandare volumus; sic ille in animo res insculptas habebat. Tantus ergo imperator in omni genere belli fuit, proeliis, oppugnationibus, navalibus pugnis, totiusque belli instrumento [3] et apparatu, ut ille rex [4] post Alexandrum maximus hunc a se maiorem ducem cognitum, quam quemquam eorum, quos legisset, [5] fateretur. In eodem tanta prudentia fuit in constituendis temperandisque civitatibus, tanta aequitas, ut hodie [6] stet Asia Luculli institutis servandis, et quasi vestigiis persequendis. Sed, etsi magna cum utilitate rei publicae, tamen diutius, quam vellem, tanta vis virtutis atque ingenii peregrinata abfuit ab oculis et fori et curiae. Quin etiam, quum victor a Mithridatico bello revertisset, inimicorum calumnia triennio tardius, quam debuerat, triumphavit. Nos enim consules introduximus paene in urbem currum clarissimi viri: cuius mihi consilium et auctoritas quid tum in maximis rebus profuisset, dicerem, nisi de me ipso dicendum esset: quod hoc tempore

(1) Supple *quam meminisse*. G.

(2) Goërenzius edidit *quaecumque et audierat et viderat*. Posteriorem copulativam in codd. aliquot invenit. Mihi tamen disiunctivum *vel* hic aptius videtur.

(3) Recte sic Victor. uterque Man. Davis. Ern. Goërenz. Vulgo olim *instrumentis*.

(4) Mithridates.

(5) Decurtata dictum pro: *de quibus relatum legisset*. G.

(6) Drakenborch. ad Liv. V, 27, malebat legi *hodieque*.

non est necesse. Itaque privabo potius illum[1] debito testimonio, quam id cum mea laude communicem.

II. Sed, quae populari gloria decorari in Lucullo debuerunt, ea fere sunt et graecis literis celebrata et latinis. Nos autem illa externa, cum multis: haec interiora, cum paucis ex ipso saepe cognovimus. Maiore enim studio Lucullus quum omni literarum generi, tum philosophiae deditus fuit, quam, qui illum ignorabant, arbitrabantur. Nec vero ineunte aetate solum, sed et pro quaestore aliquot annos, et in ipso bello; in quo ita magna rei militaris esse occupatio solet, ut non multum imperatori sub ipsis pellibus otii relinquatur. Quum autem e philosophis ingenio scientiaque putaretur Antiochus, Philonis auditor, excellere, eum secum et quaestor habuit, et post aliquot annos imperator. Quumque esset ea memoria, quam antedixi, ea saepe audiendo facile cognovit, quae vel semel audita meminisse potuisset. Delectabatur autem mirifice lectione librorum, de quibus audiebat.

At vereor[2] interdum, ne talium personarum, quum amplificare velim, minuam etiam gloriam. Sunt enim multi, qui omnino graecas non ament literas; plures, qui philosophiam; reliqui, etiamsi haec non improbent, tamen earum rerum disputationem principibus civitatis non ita decoram putant.[3] Ego autem, quum graecas literas M. Catonem in senectute didicisse acceperim; P. autem Africani, historiae loquantur, in

(1) Sic e libris aliquot scriptis pro *illum potius* verso ordine edidit Goërenzius; recte ob vim oppositionis.

Sub ipsis pellibus) Tentoria videlicet ex pellibus erant confecta. Vide Iust. Lipsium Mil. Rom. lib. V, Dial. 5, et Fr. Hotomanum ad *Caesaris* lib. III B. G. cap. 29. FABER.

(2) Particulam *At* recte substituit Goërenzius vulgato *Ac*.

(3) Hoc recte assumpsit Davisius e cod. Reg. et Paris. 4. Eidem tamen amici cuiusdam emendatio placebat, cui in mentem venerat legere: *aliqui qui, etiamsi — decoram putent.*

legatione illa nobili, quam ante censuram obiit, Panaetium unum omnino comitem fuisse: nec literarum graecarum, nec philosophiae iam ullum auctorem [1] requiro. Restat, ut his respondeam, [2] qui sermonibus eiusmodi nolint personas tam graves illigari. Quasi vero clarorum virorum aut tacitos congressus esse oporteat, aut ludicros sermones, aut rerum colloquia leviorum. Etenim, si quodam in libro [3] vere est a nobis philosophia laudata, profecto eius tractatio optimo atque amplissimo quoque dignissima est: nec quidquam aliud videndum est nobis, quos populus Romanus hoc in gradu collocavit, nisi ne quid privatis studiis de opera publica detrahamus. Quod si, quum fungi munere debebamus, non modo operam nostram nunquam a populari coetu removimus, sed ne literam quidem ullam fecimus, [4] nisi forensem: quis reprehendet nostrum otium, qui in eo non modo nosmet ipsos hebescere et languere nolumus, sed [5] ut plurimis prosimus, enitimur? Gloriam vero non modo non minui, sed etiam augeri arbitramur eorum, quorum ad populares illustresque laudes, has etiam minus notas, minusque pervulgatas adiungimus. Sunt etiam, qui negent, in his, qui in nostris libris disputent, fuisse earum rerum, de quibus disputatur, scientiam. Qui mihi videntur non [6] vivis, sed etiam mortuis invidere.

(1) Amicus quidam Davisii malebat *fautorem*. Sed bene se habet *auctorem*. Fortasse tamen post *philosophiae* excidit *tractandae*.

(2) Quos modo tertio loco posuerat. Vulgo *eis*, alii *iis*, Goër. *his* ut alias saepe pro *iis*. T.

(3) Nempe in eo libro quem *Hortensium* inscripserat s. de philosophia.

(4) Vulgo legebatur *debeamus* — *removemus* — *facimus*. Sed quum Mss. nonnulli cum cod. Gud. et ed. Ven. 1494. habeant *debebamus*, aptius est ad sententiam e coniectura Passeratii et Durandi rescribere *removimus* et *fecimus*. — Hac lectione recepta, postea fortasse legendum *quis nunc repr*. T.

(5) Vulgo addebatur *etiam*; quod, melius in cod. Gud. edd. vett. nonnullis omissum, cum Goërenzio delevi.

(6) Vulgo *non solum vivis*. Sed par-

III. Restat unum genus reprehensorum, quibus Academiae ratio non probatur. Quod gravius ferremus, si quisquam ullam disciplinam philosophiae probaret, praeter eam, quam ipse sequeretur. Nos autem, quoniam contra omnes dicere, qui scire sibi videntur, solemus; non possumus, quin alii a nobis dissentiant, recusare. Quamquam nostra quidem causa facilior[1] est, qui verum invenire sine ulla contentione volumus; idque summa cura studioque conquirimus. Etsi enim omnis cognitio multis est obstructa difficultatibus, eaque est et in ipsis rebus obscuritas, et in iudiciis nostris infirmitas, ut non sine causa et antiquissimi, et doctissimi[2] invenire se posse, quod cuperent, diffisi sint; tamen nec illi defecerunt, neque nos studium exquirendi defatigati relinquimus:[3] neque nostrae disputationes quidquam aliud agunt, nisi ut in utramque partem dicendo,[4] eliciant, et tanquam exprimant aliquid, quod aut verum sit, aut ad id

iculam *solum* omittunt tres Mss. Davis. it. cod. Gud. et ed. Ven. 1471. Itaque eam auctore Davisio post Goërenzium expunxi. — *Sed etiam*) *sed adeo*, Goër. interprete.

Contra omnes dicere, etc.) Academici percipi nihil posse dicebant, praeter unum illud, nihil posse percipi. In hac autem haeresi Cicero quum esset, non erat cur alios a se dissentire moleste ferret: id enim ab iis solet fieri, qui scire sibi videntur; contra quos Academici solent dicere. Sunt qui legant, *contra omnes dicere, quae videntur*: quos secuti non sumus. Non enim contra omnes dicere, quae videbantur, soli Academici solebant, quod commune omnium erat: sed contra omnes qui scire videbantur: quod proprium erat Academicorum, negantium quidquam sciri et affirmari posse. MAN.

(1) *Facilior* recte a Davisio e Mss. compluribus praelatum alteri lectioni *facilis*, quam Victor. et e codd. Pall. Gruteros receperat.

(2) Hunc verborum ordinem bene revocavit e Mss. Goërenzius. Vulgo *et doctissimi*, *et antiquissimi*.

(3) Hanc aliquot codicum scripturam vulgatae *relinquemus* recte praetulerunt Davis. Ern.

(4) Vulgo olim addebatur *et audiendo*, quod in suis aliquot codd. Mss. omissum recte eiecit Lambinus, et Davisius, itemque Goërenzius idem in aliis codd. abesse testatur. Frustra importunum hoc emblema revocavit Gruterus.

quam proxime accedat. Neque inter nos, et eos, qui se scire arbitrantur, quidquam interest, nisi quod illi non dubitant, quin ea vera sint, quae defendunt: nos probabilia multa habemus, quae sequi facile, affirmare vix possumus. Hoc autem liberiores et solutiores sumus, quod integra nobis est iudicandi potestas; nec, ut omnia, quae praescripta [1] et quasi imperata sint, defendamus, necessitate ulla cogimur. Nam ceteri primum ante tenentur adstricti, quam, quid esset optimum, iudicare potuerunt: deinde infirmissimo tempore aetatis aut obsequuti amico cuidam, aut una alicuius, quem primum audierunt, oratione capti, de rebus incognitis iudicant, et, ad quamcumque sunt disciplinam quasi tempestate delati, ad eam, tanquam ad saxum, adhaerescunt. Nam, quod dicunt omnino se credere ei, quem iudicent fuisse sapientem; probarem, si id ipsum rudes et indocti iudicare potuissent (statuere enim, qui sit sapiens, vel maxime videtur esse sapientis): sed aut, ut potuerunt, omnibus rebus auditis, cognitis etiam reliquorum sententiis, iudicaverunt; aut, re semel audita, ad unius se auctoritatem contulerunt. [2] Sed nescio quo modo

(1) Goërenzius e libris scriptis reposuit *quae praescripta et quibus, et quasi imperata sint*: ut scilicet in *et quibus* intelligendum sit *verbis*. Quae tamen ellipsis h. l. nobis iusto durior videtur. Fortasse illud *in quibus* corruptum est ex antiqua lectione *ab aliquibus*.

(2) E multis virorum doctorum correctionibus quibus hic locus tentatus est, unam enotabo Goërenzii rationem, qui sic rescripsit: *sed aut ut potuerint* — reliqua intacta reliquit. Mihi vero locus ita videbatur constituendus esse: *sed ante quam potuerunt, omnino rebus cognitis, auditis etiam reliquorum sententiis iudicare, re semel audita ad unius se auctoritatem contulerunt.* In quo *iudicare* pro *iudicabunt*, iam in cod. Mst. Sigonii legebatur. — *Sed, ut potuerint*) Vulgo, *Sed ut potuerunt omnibus rebus*, etc. Omittamus Manutii, Fabri, ac Danisii coniecturas. Videndus tamen Moretus, Var. Lect. VII, 18. Quamquam facit satis Lambini, quam repraesentamus, lectio: nihil enim, ut ipse ait, neque ad Ciceronis sensum accommodatius, neque scripturae receptae affinius excogitari potest. Oliv.

plerique errare malunt, eamque sententiam, quam adamaverunt, pugnacissime defendere, quam sine pertinacia, quid constantissime dicatur, exquirere.

Quibus de rebus et alias saepe nobis[1] multa quaesita et disputata sunt, et quondam in Hortensii villa, quae est ad Baulos, quum eo Catulus, et Lucullus, nosque ipsi postridie venissemus, quam apud Catulum fuissemus. Quo quidem etiam maturius venimus, quod erat constitutum, si ventus esset, Lucullo in Neapolitanum, mihi in Pompeianum navigare. Quum igitur pauca in xysto loquuti essemus, tum eodem in spatio consedimus.

IV. Hic Catulus, Etsi heri, inquit, id, quod quaerebatur, paene explicatum est, ut tota fere quaestio tractata videatur; tamen exspecto ea, quae te pollicitus es, Lucullo, ab Antiocho audita, dicturum. Equidem, inquit Hortensius, feci plus, quam vellem. Totam enim rem Lucullo[2] integram servatam oportuit; et tamen fortasse servata est. A me enim ea, quae in promptu erant, dicta sunt: a Lucullo autem reconditiora desidero. Tum ille, Non sane, inquit, Hortensi, conturbat me exspectatio tua; etsi nihil est iis, qui placere volunt, tam adversarium: sed quia non laboro, quam valde ea, quae dixero,[3] probaturus sim, eo minus conturbor. Dicam enim, nec mea, nec ea, in quibus, si vera non fuerint,[4] non vinci me

(1) Vulgo additur *nobis*, quod in compluribus Mss. omissum, recte delevit Goërenzius. — Germanam vocem, ut mihi videtur, restitui. T.

In xysto) Xystus videtur locus subdialis, ante domum positus, et pro vario dominorum ingenio variis modis ornatus. Vide sis I. Fr. Gronovium ad Senecae de Ira lib. III, cap. 18; et Aug. Buchnerum ad Plinii lib. IX, epist. 7. DAV.

(2) In plerisque codd. vitiose *Catulo*.

(3) Ita scribendum esse pro vulg. *dico* recte iudicavit Goërenzius.

(4) *Vera* Davisius addidit post Lambinum e codd. Mss. Goërenzius tamen defendit vulgatam, *si non fue-*

malim, quam vincere. Sed mehercule, ut quidem nunc se causa habet, etsi hesterno sermone labefacta est, mihi tamen videtur esse verissima. Agam igitur sicut Antiochus agebat. Nota enim mihi res est. Nam et vacuo animo illum audiebam, et magno studio, eadem de re etiam saepius; ut etiam maiorem exspectationem mei faciam, quam modo fecit Hortensius. Quum ita esset exorsus, ad audiendum animos ereximus. At ille, Quum Alexandriae pro quaestore,[1] inquit, essem, fuit Antiochus mecum, et erat iam antea Alexandriae familiaris Antiochi Heraclitus Tyrius: qui et Clitomachum multos annos, et Philonem audierat, homo sane in ista philosophia, quae nunc prope dimissa revocatur, probatus et nobilis; cum quo[2] Antiochum saepe disputantem audiebam, sed utrumque leniter. Et quidem isti libri duo Philonis, de quibus heri dictum a Catulo est, tum erant allati Alexandriam, tumque primum in Antiochi manus venerant: et homo natura lenissimus (nihil enim poterat fieri illo mitius) stomachari tamen coepit. Mirabar; neque enim unquam antea videram. At ille Heracliti memoriam implorans, quaerere ex eo, viderenturne illa Philonis, aut ea num vel e Philone, vel ex ullo Academico audivisset aliquando? Negabat. Philonis tamen scriptum agnoscebat: nec id quidem dubitari poterat. Nam aderant mei familiares, docti homines, P. et C. Selii, et Tetrinius[3] Rogus; qui se illa audisse Romae de Philone, et ab eo ipso duos

rint, ita ut intelligatur *ita ut dixero*; comparato loco ad Att. IX. 10, *quod si non fuerit* (ita ut scribis), *facile feremus*.

(1) Davisius adidit *quum Alexandriae quaestor — essem*, nonnullis, ut ait, codd. Mss. adiutus. Id recte improbavit Goërenzius.

(2) Vulgo additur *et*. Abest in Mss. a Goërenzio inspectis, damnatque ipse auctoris usus, qui *et* pro *etiam* respuit, ut suis locis probavit idem Goërenzius. *T.*

(3) Mss. *Tertulius*. Goer. malit *Tertinius*.

illos libros dicerent descripsisse. Tum et illa dixit Antiochus, quae heri Catulus commemoravit a patre suo dicta Philoni, et alia plura: nec se tenuit, quin contra suum doctorem librum etiam ederet, qui *Sosus* inscribitur. Tum igitur et quum Heraclitum studiose audirem contra Antiochum disserentem, et item Antiochum contra Academicos, dedi Antiocho operam diligentius, ut causam ex eo totam cognoscerem. Itaque complures dies, adhibito Heraclito, doctisque compluribus, et in his Antiochi fratre Aristo, et praeterea Aristone, et Dione, quibus ille secundum fratrem plurimum tribuebat, multum temporis in ista una disputatione consumpsimus. Sed ea pars, quae contra Philonem erat, praetermittenda est. Minus enim acer est adversarius is, qui ista, quae sunt heri defensa, negat Academicos omnino dicere. Etsi enim mentitur, tamen est adversarius lenior.[1] Ad Arcesilam, Carneademque veniamus.

V. Quae quum dixisset, sic rursus exorsus est: Primum mihi videmini (me autem nomine appellabat), quum veteres physicos[2] nominatis, facere idem, quod seditiosi cives solent, quum aliquos ex antiquis claros viros proferunt, quos dicant fuisse populares, ut eorum ipsi similes esse videantur. Repetunt a P. Valerio, qui, exactis regibus, primo anno consul fuit: commemorant reliquos, qui leges populares de provocationibus tulerint, quum consules essent: tum ad hos notiores, C. Flaminium, qui legem agrariam aliquot annis ante secundum Punicum bellum tribunus

Sosus) Ascalonita, Stoicus insignis, de quo Stephanus Byz. in Ἀσκαλών. Vide I. F. Fabricii Bibl. Gr. lib. III, cap. 25. OLIV.

(1) Lambinus malebat *levior*. Idem Davis. in tribus Mss. reperit. Sed unice verum esse *lenior* bene Goërenzius docuit.

(2) Nihil opus erat Ernestium corrigere ex edd. vett. nonnullis *philosophos*.

plebis tulerit, invito senatu, et postea bis consul factus sit; L. Cassium, Q. Pompeium; illi quidem etiam P. Africanum referre in eundem numerum solent. Duos vero sapientissimos et clarissimos fratres, P. Crassum et P. Scaevolam, aiunt Ti. Graccho auctores legum fuisse, alterum quidem, ut videmus, palam; alterum, ut suspicantur,[1] obscurius. Addunt etiam C. Marium. Et de hoc quidem nihil mentiuntur. Horum nominibus tot virorum atque tantorum expositis, eorum se institutum sequi dicunt. Similiter vos, quum perturbare, ut illi rem publicam, sic vos philosophiam bene iam constitutam velitis, Empedoclem, Anaxagoram, Democritum, Parmenidem, Xenophanem,[2] Platonem etiam, et Socratem profertis. Sed neque Saturninus (ut nostrum inimicum potissimum nominem) simile quidquam habuit veterum illorum, nec Arcesilae calumnia conferenda est cum Democriti verecundia. Et tamen isti physici raro admodum, quum haerent aliquo loco, exclamant, quasi mente incitati (Empedocles quidem, ut interdum mihi furere videatur): abstrusa esse omnia, nihil nos sentire, nihil cernere; nihil omnino, quale sit, posse reperire. Maiorem autem partem mihi quidem omnes isti videntur nimis etiam quaedam affirmare, plusque profiteri se scire, quam sciant. Quod si illi tum in novis rebus, quasi modo nascentes, haesitaverunt, nihilne tot saeculis, summis ingeniis, maximis studiis, explicatum putamus? Nonne, quum iam philosophorum disciplinae gravissimae constitissent, tum exortus est, ut in optima republica Ti. Gracchus,[3] qui otium,

(1) Sic e codd. compluribus Davisius legendum censuit. Idque cum Goërenzio recepimus. Vulgo *suspicamur*.

(2) Codd. Mss. nonnulli male *Zenonem*. conf. c. 23.

(3) Vuice verum verborum ordinem restituit Goërenzius ex codd.

perturbaret, sic Arcesilas, qui constitutam philosophiam everteret, et in eorum auctoritate delitesceret, qui negassent quidquam sciri, aut percipi posse? quorum e numero tollendus est et Plato, et Socrates: alter, quia reliquit perfectissimam disciplinam,[1] Peripateticos et Academicos, nominibus differentes, re congruentes: a quibus Stoici ipsi verbis magis, quam sententiis dissenserunt. Socrates autem de se ipse detrahens in disputatione, plus tribuebat iis, quos volebat refellere. Ita quum aliud diceret[2] atque sentiret, libenter uti solitus est ea dissimulatione, quam Graeci εἰρωνείαν vocant; quam ait etiam in Africano fuisse Fannius; idque propterea vitiosum in illo non putandum, quod idem fuerit in Socrate.

VI. Sed fuerint illa veteribus,[3] si vultis, incognita. Nihilne est igitur actum? Quot investigata sunt, posteaquam Arcesilas Zenoni, ut putatur, obtrectans, nihil novi reperienti, sed emendanti superiores immutatione verborum, dum huius definitiones labefactare vult, conatus est clarissimis rebus tenebras obducere? Cuius primo non admodum probata ratio, quamquam floruit quum acumine ingenii, tum admirabili quodam lepore dicendi, proxime a Lacyde solo retenta est: post autem confecta[4] a Carneade, qui est quartus ab Arcesila; audivit enim Hegesinum,[5]

Pall. Erl. edd. vett. quum Davisius et Ernestius edidissent *tum ut exortus est in optima re publica Ti. Gracchus*, ut est in aliis codd.

(1) Lambin. coni. *perfectissima disciplina.*

(2) Librariorum vitio in codd. nonnullis est *cognosceret*, in aliis *agnosceret.*

(3) Vulgo *vetera*. Recte autem emendavit Davisius *veteribus*, quod Ernestius probavit, receperunt Durandus et Goërenz. — Deinde vulgo sic interpungebatur: *Nihilne est igitur actum, quod investigata sunt, posteaquam Arc. Zen.* etc,

(4) Recte sic Lambinus emendavit vulgatum *conficta*, probantibus Davisio Ern. etc. — *Confecta*, absoluta.

(5) Ita cum Vrsino et Davisio no-

qui Evandrum audierat, Lacydis discipulum, quum Arcesilae Lacydes fuisset. Sed ipse Carneades diu tenuit: nam nonaginta vixit annos; et qui illum audierant, admodum floruerunt; è quibus industriae plurimum in Clitomacho fuit: declarat multitudo librorum. Ingenii non minus in hoc, quam in Charmada [1] eloquentiae, in Melanthio Rhodio suavitatis. Bene autem nosse Carneadem Stratoniceus Metrodorus putabatur. Iam Clitomacho Philo vester operam multos annos dedit. Philone autem vivo patrocinium Academiae non defuit. Sed, quod nos facere nunc ingredimur,[2] ut contra Academicos disseramus, id quidam e philosophis, et hi quidem non mediocres, faciendum omnino non putabant: nec enim esse ullam rationem [3] disputare cum iis, qui nihil probarent; Antipatrumque Stoicum, qui multus in eo fuisset, re-

men scripsi, quod graece est Ἡγησινος Diog. Laërt. IX, c. Vulgo sine aspiratione *Egesinum*.

In hoc) Non de Clitomacho, sed de alio quodam Carneadis discipulo videtur hic agi. Quam ob causam Gulielmius voluit, *ingenii non minus in* Aemone, *in* Charmide *eloquentiae*. Ast *Aemonem* ἐν Καρνεάδου μαθηταῖς numeratum fuisse non constat. Eo quidem magistro *Mentor* est usus, de quo lepidam fabulam videas licet apud Eusebium Praep. Evang. lib. XIV, cap. 8, pag. 738. vel apud Laërtium IV, 63. Verum is ἀποςὰς ἀντεσοφίςευε. Quid igitur? Liber S. Victoris, *Paris* 4, *et Reg.* a prima manu repraesentant, *ingenii non minus in* hac nonne, *in* etc. Legerim *ingenii non minus in* Aeschine, *in Charmada eloquentiae*. Aeschinem dico Neapolitanum, Philosophum Academicum, quem, licet Μελανθίου Ῥοδίου μαθητὴν probat Diogenes II, 64, a Carneade tamen institutum fuisse docet Plutarchus in libro, *An seni sit gerenda Resp.* Tom. II, pag. 791. Id etiam patet ex Nostro de Orat. lib. I, cap. 11. DAV.

(1) *Charmada* pro olim vulg. *Carneade* iam Petr. Faber reposuit, repertum deinde in tribus Mss. Paris. et aliis.

(2) Codd. nonnulli *aggredimur*, quod tenuit Lamb. Davis. Recte vero *ingredimur*, auctoritate aliorum codd. praetulerunt Ern. Goërenz.

(3) Manutius e vetusto libro Bernard. Maffaei dedit *nec vero esse ullam rationem disp.*; Lambinus: *nec enim veram esse disputare*. Ald. Victor. Gruter. *nec verum esse ullam rationem*. Ego Goërenzium sequor, qui particulam *enim*, quae est in codd. nonnullis, revocavit.

prehendebant; nec definiri aiebant necesse esse, quid esset cognitio, aut perceptio, aut, si verbum e verbo volumus, comprehensio, quam κατάληψιν illi vocant; eosque, qui persuadere vellent, esse aliquid, quod comprehendi et percipi posset, inscienter facere dicebant, propterea quod nihil esset clarius ἐνάργεια, ut Graeci: perspicuitatem, aut evidentiam nos, si placet, nominemus, fabricemurque, si opus erit, verba; ne hic sibi (me appellabat iocans) hoc licere putet soli. Sed tamen orationem nullam putabant illustriorem ipsa evidentia reperiri posse, nec ea, quae tam clara essent, definienda censebant. Alii autem negabant, se pro hac evidentia quidquam priores fuisse dicturos, sed ad ea, quae contra dicerentur, dici oportere putabant, ne qui fallerentur. Plerique tamen et definitiones ipsarum etiam evidentium rerum non improbant; et rem idoneam, de qua quaeratur, et homines dignos, quibuscum disseratur, putant. Philo autem, dum nova quaedam commovet, quod ea sustinere vix poterat, quae contra Academicorum pertinaciam dicebantur; et aperte mentitur, ut est reprehensus a patre Catulo,[1] et, ut docuit Antiochus, in id ipsum se induit, quod timebat. Quum enim ita negaret, quidquam esse, quod comprehendi posset (id enim volumus esse καταληπτόν[2]), si illud esset, sicut Zeno definiret,[3] tale visum (iam enim hoc pro φαντασία verbum satis hesterno sermone trivimus), visum igitur impressum, effictumque ex eo, quod esset,

(1) Manutius e Ms. praeferebat *Catuli.*

(2) Sic edidit Aldus Nepos, idque verum putabat Turneb. Adversar. VII, 1. Lambinus vero, etsi Turnebi lectionem faciliorem et planiorem esse concedebat lectione recepta, vulgatam tamen ἀκατάληπτον ferri posse censebat sic, ut referretur ad totum *quum negaret quidquam esse quod comprehendi posset;* eumque nuper sequutus est Goërenzius.

(3) Davisius malebat *definit*, vel *definierat*.

quale esse non posset, ex eo, quod non esset:[1] id nos a Zenone definitum rectissime dicimus. Qui enim potest quidquam comprehendi, ut plane confidas, perceptum[2] cognitumque esse, quod est tale, quale vel falsum esse possit? Hoc quum infirmat tollitque Philo, iudicium tollit incogniti, et cogniti; ex quo efficitur, nihil posse comprehendi: ita imprudens eo, quo minime vult, revolvitur. Quare omnis oratio contra Academiam suscipitur a nobis, ut retineamus eam[3] definitionem, quam Philo voluit evertere. Quam nisi obtinemus, percipi nihil posse concedimus.

VII. Ordiamur igitur a sensibus. Quorum ita clara iudicia, et certa sunt, ut, si optio naturae nostrae detur, et ab ea deus aliqui requirat, contentane sit suis integris incorruptisque sensibus, an postulet melius aliquid, non videam, quid quaerat amplius. Nec vero hoc loco exspectandum est, dum de remo inflexo, aut de collo columbae respondeam. Non enim is sum, qui, quidquid videtur, tale dicam esse, quale videatur. Epicurus hoc viderit, et alia multa. Meo autem iudicio ita est maxima in sensibus veritas, si et sani sunt, ac valentes,[4] et omnia removentur, quae obstant et impediunt. Itaque et lumen mutari saepe volumus, et situs earum rerum, quas intuemur, et intervalla aut contrahimus, aut diducimus; multaque facimus usque eo, dum adspectus ipse fidem faciat sui iudicii. Quod idem fit in vocibus, in odore, in

(1) Sequor Lambini emendationem; quum vulgo legatur *effictumque ex eo unde esset, quale esse non posset ex eo unde non esset*: quam lectionem etiam habet Augustinus contra Acad. II, 5. Lambini emendationem confirmat Ciceronis locus infra c. 24.

(2) Vulgo *id perceptum*. Pronomen quod in aliis postponitur, in nonnullis ut cod. Gud. abest, Goërenzius delevit.

(3) *Eam* abest codd. Paris. 1, 2, 5, teste Davisio.

(4) Sic Goërenz e quatuor Mss. Idem habet Davis. Vulgo *et valentes*.

sapore: ut nemo sit nostrum, qui in sensibus sui cuiusque generis iudicium requirat acrius. Adhibita vero exercitatione et arte, ut oculi pictura teneantur, aures cantibus,[1] quis est, quin cernat, quanta vis sit in sensibus? Quam multa vident pictores in umbris, et in eminentia, quae nos non videmus? quam multa, quae nos fugiunt in cantu, exaudiunt in eo genere exercitati? qui primo inflatu tibicinis Antiopam esse aiunt, aut Andromacham,[2] quum id nos ne suspicemur quidem. Nihil necesse est de gustatu et odoratu loqui; in quibus intelligentia, etsi vitiosa,[3] est quaedam tamen. Quid de tactu, et eo quidem, quem philosophi interiorem vocant, aut doloris, aut voluptatis? in quo Cyrenaici solo putant veri esse iudicium, quia sentiatur. Potestne igitur quisquam dicere, inter eum, qui doleat, et inter eum, qui in voluptate sit,

(1) Sic Goërenz. e Mss. quatuor. Vulgo et *aures*. Verba ut *oculi pictura teneantur*, *aures cantibus* Davisius uncis inclusit, ut spuria. Sane possent salva sententia abesse, quum statim sequatur *quam multa vident pictores* etc. Nec satis aptum videtur verbum *teneatur*, exercitatio enim et ars, non id efficit, ut teneamur solum pictura et cantibus, sed ut plus in his rebus videamus et audiamus.

(2) *Antiopam*, Pacuvii, *Andromacham* Ennii tragoediam.

(3) Suspicor legendum esse *obtusior*. — *Vitiosa*, non perfecta, imbecilla. Ern. — Nescio an explicatum sit doctius, quam verius. *Intelligentia* enim h. l. est accurata et subtilis, multo ex usu collecta, cognitio, quam auctor in his sensibus *nimiam*, et inde *vitiosam* iudicat. Goer. — Gallicus interpres: *les notions qu' ils donnent, sont défectueuses: mais ils n' en donnent pas moins*. T.

In quo Cyrenaici etc.) Hunc tactum Lucretius in libro II *tactum animi*; Plutarchus initio lib. V συμποσιακῶν, etiam διάνοιαν appellavit. *Sentiat* igitur hic aliquis, potius quam *sentiatur*, putet esse legendum: cur enim tactus, ut caeteri quoque sensus quos hic enumerat, quos sentire dicit, non item dicatur *sentire* probabilius, quam *sentiri*? Et sane quae sentiuntur, e sententis Cyrenaicorum sunt permotiones animi duae, et quidem solae, dolor et voluptas. Diogenes in Aristippo, Δύο πάθη ὑφίςαντο, πόνον καὶ ἡδόνην. Et Aristocles apud Eusebium ait illis esse μόνα τὰ πάθη καταληπτά. Et de Aristippo nominatim, Τούτων ἔφασκε τῶν παθῶν μόνων ἡμᾶς τὴν αἴσθησιν ἔχειν. Id est, opinor, has permotiones siebat solum sentire nos. Nisi etiam intelligi potest passive dictum *Tactus doloris et voluptatis* pro *voluptate ac dolore quibus afficimur*: ut in Orat.

nihil interesse? aut, ita qui sentiat, non apertissime insaniat? [1] Atqui qualia sunt haec, quae sensibus percipi dicimus, talia sequuntur ea, quae non sensibus ipsis percipi dicuntur, sed quodam modo sensibus; ut haec: Illud est album, hoc dulce, canorum illud, hoc bene olens, hoc asperum. Animo iam haec tenemus comprehensa, non sensibus. Ille, deinceps, equus est, ille canis. Cetera series deinde sequitur, maiora nectens; ut haec, quae quasi expletam rerum comprehensionem amplectuntur: Si homo est, animal est mortale, rationis particeps. Quo e genere nobis notitiae rerum imprimuntur; sine quibus nec intelligi quidquam, nec quaeri, aut disputari potest. Quod si essent falsae notitiae (ἐννοίας enim notitias appellare tu videbare), si igitur essent hae falsae, aut eiusmodi

pro Caelio: *Si quem forte inveneritis, qui aspernetur pulcritudinem, non odore, non tactu, non sapore capiatur*, et quae sunt his similia, ut et sentire, et sentiri significet. Faber.

(1) *Sentiet — insanit* e cod. Paris. 5. male recepit Dav. Etsi *sentiet* habent etiam Paris. 4. Reg. et ed. Victor.

Ille deinceps equus est, ille canis) Lucullus e ratione Stoicorum primum posuit ea, quae singuli sensus percipiant, quae propria eorum cuiusque iudicii sunt, ut album sensus videndi; sonus, auritum; et ita deinceps. Sequuntur quae iam tenere nos animo dicit. Φαντασία efficit, quae etiam αἴσθησις vocatur a Stoicis, ut Plutarchus quoque nos monet in lib. IV de Placitis philosophorum. Φαντασία ergo illa ab iis definitur apud eundem Plutarchum et alios, τύπωσις ἐν ψυχῇ. Alexander Aphrodisiensis in lib. I de Animo, illa impressio in animo ut fiat, exponit his verbis: Ἄνθρωπος κατὰ τὰς αἰσθήσεις ἐνεργῶν φαντασίας λαμβάνει, et quae sequuntur. Vbi ille ostendit, ut hic Cicero, ex pluribus in animo impressis, et custoditis, exempli gratia, albis, genus ipsum posse nos cognoscere: ac viso aliquo albo singulari dicere, hoc est album. Hic vocatur a Plutarcho primus modus illius impressionis. Huic igitur secundus erit, Ciceroni tertius, quem adverbio *deinceps* intelligit; non de iis dicetur, quae sint propria sensuum singulorum, sed de iis, quae vocant Graeci κοινὰ αἰσθήματα, quae communiter percipiuntur. Velut quum Socratem, aut Cleonem venientem, ut est apud Aristotelem, cernimus; non solum de colore iudicat visus, sed etiam de magnitudine, cuius iudicium est illi commune cum tactu; de motu, de statu, de forma, de numero, quae communia eidem cum caeteris sensibus. His igitur coniungendis fiunt enuntiationes, e quibus rationis conclusio componitur; ut hic subiungit, *Si homo est*; et quae sequuntur. Fab.

visis impressae, qualia visa a falsis discerni non possent; quo tandem his modo uteremur? quo modo autem, quid cuique rei consentaneum esset, quid repugnaret, videremus? Memoriae quidem certe, quae non modo philosophiam, sed omnes vitae usus,[1] omnesque artes una maxime continet, nihil omnino loci relinquitur. Quae potest enim esse memoria falsorum? aut quid quisquam meminit, quod non animo comprehendit et tenet? Ars vero quae potest esse, nisi quae non ex una, aut duabus, sed ex multis animi perceptionibus constat? quas[2] si subtraxeris, qui distingues artificem ab inscio? non enim fortuito hunc artificem dicemus esse, illum negabimus; sed quum alterum percepta et comprehensa tenere videmus, alterum non item. Quumque artium aliud eiusmodi genus sit, ut tantummodo rem cernat;[3] aliud, ut mo-

(1) Sic recte Goërenzius pro vulg. *omnis vitae usus*. Walkero placebat *omnem vitae usum*.

Sed ex multis animi perceptionibus constat) Nihil quidem est hic motandum. Non passum tamen quin te moneam haec sumpla esse ex illa nota definitione artis, cuius auctores vetus interpres Hermogenis Stoicos esse testatus est. Τέχνη ἐςὶ σύςημα ἐγκαταλήψεων ἐγγεγυμνασμένων πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ. Multo minus celem te tam studiosum, ut Cicero illam definitionem in Latinum verterit nescio quo in libro. Diomedes conservavit initio lib. II. de Gramatica, ubi *artem Tullius*, inquit ille, *hoc modo definivit: Ars est praeceptionum exercitatarum collectio, ad unum exitum vitae utilem pertinentium*. Apud interpretem Hermogenis tamen, est, Ex καταλήψεων συγγεγυμνασμένων, ut apud Quintilianum, lib. II, cap. 17. *Ex perceptionibus coëxercitatis*. Faber.

(2) *Quas* Ms. Paris. Et sic Davis. Walker, Ern. Goërenz. Vulgo olim male *quam*.

Quumque artium aliud eiusmodi genus sit) Audi Quintilianum, Inst. Orat. lib. II, cap. 18: *Artium aliae positae in inspectione, id est, cognitione et aestimatione rerum; qualis est Astrologia, nullum exigens actum, sed ipsomet, cuius studium habet, intellectu contenta, quae θεωρητικὴ vocatur: aliae in agendo, quarum in hoc finis est, et ipso actu perficitur, nihilque post actum operis relinquit, quae πρακτικὴ dicitur; qualis est saltatio: aliae in effectu, quae operis, quod oculis subiicitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικὴν appellamus, qualis est pictura*. Vide et loco. Wuvverium Polym. cap. 3. *Dav.*

(3) Vulgo *animo rem cernat*. Sed

liatur aliquid et faciat: quomodo aut[1] geometres cernere ea potest, quae aut nulla sunt, aut internosci a falsis non possunt; aut is, qui fidibus utitur, explere numeros, et conficere versus?[2] Quod idem in similibus quoque artibus continget; quarum omne opus est in faciendo atque agendo. Quid enim est, quod arte effici possit, nisi is, qui artem tractabit, multa perceperit?

VIII. Maxime vero virtutum cognitio confirmat, percipi et comprehendi multa posse. In quibus solis inesse etiam scientiam dicimus; quam nos non comprehensionem modo rerum, sed eam stabilem quoque atque immutabilem esse censemus: itemque sapientiam, artem vivendi, quae ipsa ex sese habeat constantiam. Ea autem constantia si nihil habeat percepti et cogniti, quaero, unde nata sit, et quomodo? Quaero etiam, ille vir bonus, qui statuit omnem cruciatum perferre, intolerabili dolore lacerari potius, quam ut officium prodat,[3] aut fidem, cur has igitur sibi tam graves leges imposuerit, quum, quamobrem ita oporteret, nihil haberet comprehensi, percepti, cogniti, constituti? Nullo igitur modo fieri potest, ut quisquam tanti aestimet aequitatem et fidem, ut eius conservandae causa nullum supplicium recuset, nisi iis rebus assensus sit, quae falsae esse non possunt. Ipsa vero sapientia, si se ignorabit, sapientia sit, necne; quo modo primum obtinebit nomen sapientiae? deinde quo modo suscipere aliquam rem, aut agere fidenter audebit, quum certi nihil erit, quod sequatur? quum

dubium non est quin recte Goërenzius deleverit illud *animo* quod postea etiam in cod. Gud. abesse vidit.

(1) *Quomodo autem* reposuit Goërenz. e duobus Mss. quod tamen quum praecedat *Quumque*, et *quomodo* apodosin inchoet, imitari non audeo.

(2) Sensum apte exposuit Goërenzius: singulos versus numeris recte accommodare. Vereor tamen ne *conficere* corruptum sit ex *concinere*.

(3) Vulgo *aut offic. prodat.*

vero dubitabit qnid sit extremum et ultimum bonorum, ignorans quo omnia referantur, qui poterit esse sapientia? Atque etiam illud perspicuum est, constitui necesse esse initium, quod sapientia, quum quid agere incipiat, sequatur; idque initium esse naturae accommodatum. Nam aliter appetitio (eam enim esse volumus ὁρμὴν) qua ad agendum impellimur, et id appetimus, quod est visum, moveri non potest. Illud autem, quod movet, prius oportet videri, eique credi: quod fieri non potest, si id, quod visum erit, discerni non poterit a falso. Quo modo autem moveri animus ad appetendum potest, si id, quod videtur, non percipitur, accommodatumne naturae sit, an alienum? Itemque, si, quid officii sui sit, non occurrit animo, nihil unquam omnino aget, ad nullam rem unquam impelletur, nunquam movebitur. Quod si aliquid aliquando acturus est, necesse est id ei verum, quod occurrit, videri. Quid, quod, si ista vera sunt,[1] ratio omnis tollitur, quasi quaedam dux lumenque vitae? tamenne in ista pravitate perstabitis? Nam quaerendi initium ratio attulit; quae perfecit virtutem, quum esset ipsa ratio confirmata quaerendo. Quaestio autem est appetitio cognitionis; quaestionisque finis, inventio. At nemo invenit falsa; nec ea, quae incerta permanent, inventa esse possunt: sed, quum ea, quae quasi involuta fuerunt, aperta sunt, tum inventa dicuntur. Sic et initium quaerendi, et exitus

(1) Goërenzius signo interrogandi post *vitae* sublato reposuit *quid? quod si, si ista vera sunt* — cui equidem assentior, attamen ne particula *si* deinceps bis posita offendat, rescripsi *quod si, ista si vera sunt.* — Nugae, vulgata lectio recte se habet, camque restituo. *T.*

Sic et initium quaerendi) Lege cum Walkero nostro, *sic* ratio *et initium*, etc. Nam vox illa nec subintelligi, nec ex superioribus repeti commode potest. Deinde, ubi *exitus*, malim *exitum*. DAVIS.

percipiendi et comprehendendi tenetur.[1] Itaque argumenti conclusio, quae est graece ἀπόδειξις, ita definitur: Ratio, quae ex rebus perceptis ad id, quod non percipiebatur, adducit.

IX. Quod si omnia visa eiusmodi essent, qualia isti dicunt, ut ea vel falsa esse possent, neque ea posset ulla notio discernere; quo modo quempiam aut conclusisse aliquid, aut invenisse diceremus? aut quae esset conclusi argumenti fides? Ipsa autem philosophia, quae rationibus progredi debet, quem habebit exitum? Sapientiae vero quid futurum est? quae neque de se ipsa dubitare debet, neque de suis decretis, quae philosophi vocant δόγματα: quorum nullum sine scelere prodi poterit. Quum enim decretum proditur, lex veri rectique proditur. Quo e vitio et amicitiarum proditiones, et rerum publicarum nasci solent. Non potest igitur dubitari, quin decretum nullum falsum possit esse; sapientique satis non sit, non esse falsum, sed etiam stabile, fixum, ratum esse debeat; quod movere nulla ratio queat. Talia autem neque esse, neque videri possunt eorum ratione, qui illa visa, e quibus omnia decreta sunt nata, negant quidquam a falsis interesse. Ex hoc illud est natum, quod postulabat Hortensius, ut id ipsum saltem perceptum a sapiente diceretis, nihil posse percipi. Sed Antipatro hoc idem postulanti, quum diceret, ei, qui affirmaret nihil posse percipi, consentaneum esse, unum tamen illud dicere percipi posse, ut alia non possent, Carneades acutius resistebat. Nam tantum abesse dicebat, ut id consentaneum esset, ut maxime

(1) Recte sic Bentleius et Goër. Vulgo *tenet*, nempe *ratio*. — *Tenetur*) Tenere ii dicuntur, qui *rem defendendo idoneis argumentis evincunt*. Sensus huius loci est: Hoc eodem modo evinci potest, et initium quaerendi esse (ratione duce), et exitum, etc. *Tenetur* pro *teneri potest*. G.

etiam repugnaret. Qui enim negaret quidquam esse quod perciperetur, eum nihil excipere. Ita necess esse, ne id ipsum quidem, quod exceptum non esset comprehendi, et percipi ullo modo posse. Antiochu ad istum locum pressius videbatur accedere. Quoniar enim id haberent Academici decretum (sentitis enin iam hoc me δόγμα dicere) nihil posse percipi, noi debere eos in suo decreto, sicut in ceteris rebus fluctuare, praesertim quum in eo summa consisteret Hanc enim esse regulam totius philosophiae, consti tutionem veri, falsi, cogniti, incogniti: quam rationen quoniam susciperent, docereque vellent, quae : quovis accipi oporteret, et quae repudiari, certe ho ipsum, ex quo omne veri falsique iudicium esset percipere eos debuisse. Etenim duo esse haec maxim in philosophia, iudicium veri, et finem bonorum nec sapientem posse esse, qui aut cognoscendi esse initium ignoret, aut extremum expetendi, ut, au unde proficiscatur, aut quo perveniendum sit, nescial Haec autem habere dubia, neque his ita confidere ut moveri non possint, abhorrere a sapientia pluri mum. Hoc igitur modo potius erat ab his postulandum ut hoc unum saltem, percipi nihil posse, perceptun esse dicerent. Sed de inconstantia totius illorum sen tentiae, si ulla sententia cuiusquam esse potest nihi approbantis, est.[2] ut opinor, dictum satis.

X. Sequitur disputatio copiosa illa quidem, se paullo abstrusior: habet enim aliquantum a physicis ut verear, ne maiorem largiar ei, qui contra dicturu est, libertatem et licentiam. Nam quid eum facturun putem de abditis rebus, et obscuris, qui lucem er

(1). *Esse* Davisius unius cod. auctoritate sustulit probante Ernestio. Recte vero Goerenzius id restituit.

(2) Sic. Ero. ex uno Davis. Vulg. ex codd. *Sit, ut op.*

pere conetur? Sed[1] disputari poterat subtiliter, quanto quasi artificio natura fabricata esset primum animal omne; deinde hominem maxime; quae vis esset in sensibus; quemadmodum primo[2] visa nos pellerent, deinde appetitio ab his pulsa sequeretur: tum ut sensus ad res percipiendas intenderemus. Mens enim ipsa, quae sensuum fons est, atque etiam ipsa sensus est, naturalem vim habet, quam intendit ad ea, quibus movetur. Itaque alia visa sic arripit, ut his statim utatur; aliqua recondit; e quibus memoria oritur. Cetera autem similitudinibus constituit: ex quibus efficiuntur notitiae rerum, quas Graeci tum ἐννοίας, tum προλήψεις vocant. Eo quum accessit ratio, argumentique conclusio, rerumque innumerabilium multitudo, tum et perceptio eorum omnium apparet, et eadem ratio, perfecta his gradibus, ad sapientiam pervenit. Ad rerum igitur scientiam, vitaeque constantiam aptissima quum sit mens hominis, amplectitur maxime cognitionem: et istam κατάληψιν, quam, ut dixi, verbum e verbo exprimentes, comprehensionem dicemus, quum ipsam per se amat (nihil est enim ei veritatis luce dulcius) tum etiam propter usum. Quocirca et sensibus utitur, et artes efficit, quasi sensus alteros; et usque eo philosophiam ipsam corroborat, ut virtutem efficiat, ex qua re una vita omnis apta sit. Ergo hi, qui negant quidquam posse comprehendi, haec

(1) Mss. *Sed si*. Davis *Sed id*. Voculam *si* ex compendio vocis *scilicet* natam putat Goërenz. *T.*

(2) Recle sic Lambin. In Mss. et edd. vell. *prima*.

Similitudinibus) An inductionibus, id est, ἐπαγωγαῖς? Ex singularibus similibus generalia colligit: hic color est albus: ille etiam albus est: et alius hic albus; ergo omnis color albus. Haec nix alba: et haec, et illa ergo nix omnis alba. Haec inductio est ex partibus similibus totum quodam modo constituens: quod ἔννοια et πρόληψις Stoicis, Latine *notio*. Vide Plut. de Placit. IV, 11. *Guietus* — *constituit*, composuit.

ipsa eripiunt vel instrumenta, vel ornamenta vitae; vel potius totam [1] vitam evertunt funditus, ipsumque animal orbant animo; ut difficile sit de temeritate eorum, perinde ut causa postulat, dicere.

XI. Nec vero satis constituere possum, quod sit eorum consilium, aut quid velint. Interdum enim quum adhibemus ad eos orationem huiusmodi: Si ea, quae disputentur, vera sint, tum omnia fore incerta: respondent: « Quid ergo istud ad nos? Num nostra culpa est? Naturam accusa, quae in profundo veritatem, ut ait Democritus, penitus abstruserit. » [2] Alii autem elegantius, qui etiam queruntur, quod eos insimulemus omnia incerta dicere; quantumque intersit inter incertum, et id, quod percipi non possit, docere conantur, eaque distinguere. Cum his igitur agamus, qui haec distinguunt: illos, qui omnia sic incerta dicunt, ut, stellarum numerus par an impar sit,[3] quasi desperatos aliquos relinquamus. Volunt enim (et hoc quidem vel maxime animadvertebam vos moveri) probabile aliquid esse, et quasi veri simile, eaque se uti regula et in agenda vita, et in quaerendo ac disserendo. Quae ista regula est,[4] si notionem veri et falsi, propterea quod ea non possunt internosci, nullam habemus? Nam, si habemus, interesse oportet, ut inter rectum et pravum, sic inter verum et falsum. Si nihil interest, nulla regula est: nec potest

(1) Vulgo vel *potius etiam totam*. In quo Goërenzius *potius* delendum et sic legendum putabat: *vel etiam totam evertunt funditus*. Mihi commodius *etiam* abesse visum.

(2) Respicit ad illius effatum, quo pronuntiavit ἐν βυθῷ εἶναι ἀλήθειαν. Vide Laërtium, lib. IX, §. 72. Lactantius Epit. cap. 40: *Democritus in profundo quodam puteo demersam veritatem iacere testatur*. Vide sis et Inst. Div. lib. III, cap. 28, 13; et c. 30, 6. Dav.

(3) In Mss. nonnullis et edd. addebatur *nesciatur*, quod recte primus delevit Davis. aliorum etiam codd. Mss. auctoritate.

(4) *Quae est ista regula* Lambin. it. cod. Gud.

is, cui est visio veri falsique communis, ullum habere iudicium, aut ullam omnino veritatis notam. Nam, quum dicunt, hoc se unum tollere, ut quidquam possit ita videri, ut non eodem modo falsum etiam possit videri, cetera autem concedere: faciunt pueriliter. Quo enim omnia iudicantur, sublato, reliqua se negant tollere; ut, si quis quem oculis privaverit, dicat, ea, quae cerni possent, non se ei ademisse. Vt enim illa oculis modo cognoscuntur, sic reliqua visis: sed propria veri, non communi veri et falsi nota. Quamobrem, sive tu probabilem visionem, sive probabilem et quae non impediatur,[1] ut Carneades volebat, sive aliud quid proferes, quod sequare: ad visum illud, de quo agimus, tibi erit revertendum. In eo autem, si erit communitas cum falso, nullum erit iudicium, quia proprium in communi signo notari non potest. Sin autem commune nihil erit, habeo, quod volo; id enim quaero, quod ita mihi videatur verum, ut non possit idem falsum videri. Simili in errore versantur, quum vi veritatis coacti,[2] perspicua a perceptis volunt distinguere, et conantur ostendere, esse aliquid perspicui; verum illud quidem impressum in animo atque mente, neque tamen id percipi ac comprehendi posse. Quo enim modo perspicue dixeris album esse aliquid, quum possit accidere, ut id, quod nigrum sit, album esse videatur? aut quo modo ista aut perspicua dicemus, aut menti impressa subtiliter,

(1) Vulgo olim *sive improbabilem et quae non impediatur.* Veram lectionem primus P. Faber eruit e Sexto Empirico adv. Mathemat. VII, 166, ubi dicitur Carneades posuisse *τὴν πιθανὴν φαντασίαν, καὶ τὴν πιθανὴν ἅμα καὶ ἀπερίσπαστον καὶ διεξωδευμένην.*

(2) Vulgabatur: *quum convicti ac vi veritatis coacti*; in quo *convicti ac* abest a compluribus Mss. et iam a Lambino pro glossemata damnatum. Sed in codd. Lamb. Paris. quatuor Ball. est *quum iudicio veritatis coacti*; quod recepit Goërenzius.

Subtiliter) Id est, *κατὰ λεπτόν*,

quum sit incertum, vere, inaniterve moveatur? Ita neque color, neque corpus, nec veritas, nec argumentum, nec sensus, neque perspicuum ullum relinquitur. Ex hoc illud his usu venire solet, ut, quidquid dixerint, a quibusdam interrogentur: Ergo istuc quidem percipis? Sed qui ita interrogant, ab his irridentur. Non enim urgent, ut coarguant, neminem ulla de re posse contendere, neque asseverare, sine aliqua eius rei, quam sibi quisque placere dicit, certa et propria nota. Quod est igitur istuc vestrum probabile? Nam si, quod cuique occurrit, et primo quasi adspectu probabile videtur, id confirmatur, quid eo levius? Sin ex circumspectione aliqua et accurata consideratione, quod visum sit, id se dicent sequi, tamen exitum non habebunt. Primum quia his visis, inter quae nihil interest, aequaliter omnibus abrogatur fides; deinde, quum dicant posse accidere sapienti, ut, quum omnia fecerit, diligentissimeque circumspexerit, exsistat aliquid, quod et veri simile videatur, et absit longissime a vero: quomodo, si magna parte quidem (ut solent dicere) ad verum ipsum aut quam proxime accedant, confidere sibi poterunt?[1] Vt enim confidant, notum iis esse debebit insigne veri; quo obscurato et oppresso, quod tandem sibi verum videbuntur attingere? Quid autem tam absurde dici potest, quam quum ita loquuntur: « Est hoc qui-

exacte, ἀκριβῶς· Impressa subtiliter animo oportet esse visa, ut sint perspicua, ex illorum sententia. Gvi.

(1) Totum hunc locum rectius constituit Goërenzius quem secuti sumus. (nempe: *a vero. Sic magnam partem quidem (ut solent dicere) ad verum ipsum ut quam proxime accedant, confidere sibi poterunt!* ironice dictum! Ita scilicet isti recte sperare poterunt, ut certe quoad magnam rerum cognoscendarum partem..... quam proxime ad verum accedant! At quum, hac lectione recepta, praecedentia apodosi carere videantur, vulgatam restitui: quamquam scio, τὸ *quo modo* abesse a codicibus omnibus, et a viris doctis obtrusum. *T.*)

dem illius rei [1] signum, aut argumentum, et ea re id sequor: sed fieri potest, ut id quod significatur, aut falsum sit, aut nihil sit omnino. » Sed de perceptione hactenus. Si quis enim ea, quae dicta sunt, labefactare volet, facile, etiam absentibus [2] nobis, veritas se ipsa defendet.

XII. His satis cognitis, quae iam explicata sunt, nunc de assensione atque approbatione, quam Graeci *συγκατάθεσιν* vocant, pauca dicemus: non quo non latus locus sit; sed paulo ante iacta sunt fundamenta. Nam quum vim, quae esset in sensibus, explicabamus, simul illud aperiebatur, comprehendi multa, et percipi sensibus; quod fieri sine assensione non potest. Deinde quum inter inanimum et animal hoc maxime intersit, quod [3] animal agit aliquid (nihil enim agens [4] ne cogitari quidem potest quale sit) aut ei sensus adimendus est, aut ea, quae est in nostra potestate sita, reddenda [5] assensio. At vero animus quodam modo eripitur his, quos neque sentire, neque assentiri volunt. Vt enim necesse est, lancem in libra, ponderibus impositis, deprimi; sic animum perspicuis cedere. Nam, quo modo non potest animal ullum non appetere id, quod accommodatum ad naturam appareat (Graeci id *οἰκεῖον* appellant); sic non potest obiectam rem perspicuam non approbare. Quamquam, si illa, de quibus disputatum est, vera sunt, nihil attinet de assensione omnino loqui. Qui enim quid percipit, assentitur statim. Sed haec etiam

(1) Ita Goer. e Mss. Vulgo *rei illius*.

(2) Walker et Davisius malebant *tacentibus*. Bene vulgatam defendit Goërenz.

(3) Vulgo inculcatur *inanimum nihil agit*, recte omissum in codd. Mss. compluribus, et aliquot edd. vett. Itaque cum Goërenzio delevi.

(4) Scil. *animal*. Nam inanimum, quod nihil agat, cogitari posse non negat.

(5) Nihil opus quod Lambino in mentem venit legere *prodenda*.

sequuntur: nec memoriam sine assensione posse constare, nec notitias rerum, nec artes; idque quod maximum est, ut sit aliquid in nostra potestate, in eo, qui rei nulli assentietur, non erit. Vbi igitur virtus, si nihil situm est in ipsis nobis? Maxime autem absurdum, vitia in ipsorum esse potestate, neque peccare quemquam, nisi assensione; hoc idem in virtute non esse, cuius omnis constantia et firmitas ex his rebus constat, quibus assensa est, et quas approbavit: omninoque ante videri aliquid, quam agamur, necesse est, eique, quod visum sit, assentiri. [1] Quare qui aut visum, aut assensum tollit, is omnem actionem tollit e vita.

XIII. Nunc ea videamus, quae contra ab his disputari solent. Sed prius potestis totius eorum rationis quasi fundamenta cognoscere. Componunt igitur primum artem quandam de his, quae visa dicimus, eorumque et vim et genera definiunt: in his, quale sit id, quod percipi et comprehendi possit, totidem verbis, quot Stoici. Deinde illa exponunt duo, quae quasi contineant omnem hanc quaestionem: quae ita videantur, ut etiam alia [2] eodem modo videri possint, nec in his quidquam intersit, non posse eorum alia percipi, alia non percipi; nihil interesse autem, non modo si omni ex parte eiusdem modi sint, sed etiam si discerni non possint. Quibus positis, unius

(1) Recte sic Lambinus edidit. Vulgo *assentiatur*. In cod. Paris. 4 est *assentiamur*, quod Ernestius et Goërenzius receperunt; at ille quidem sic construendam putavit sententiam: *necesse est videri aliquid, antequam agamus, eique quod visum sit assentiamur*. Goërenzius autem *agamus* pariter ac *assentiamur* a *necesse est* pendere opinatus est. At enim haec potius sententiae structura: *omnino necesse est, antequam agamus*, primum *videri aliquid, deinde ei quod visum sit assentiri*. Id perspicuum est ex eo quod sequitur: *quare qui aut visum, aut assensum tollit, is omnem actionem tollit e vita*.

(2) *Multa* quod vulgo addebatur auctoritate codd. Mss. delevit Davis. eumque secuti Ern. Goërenz.

argumenti conclusione tota ab his causa comprehenditur. Composita [1] ea conclusio sic est: « Eorum, quae videntur, alia vera sunt, alia falsa; et quod falsum est: id percipi non potest: quod autem verum visum est, id omne tale est, ut eiusdem modi falsum etiam possit videri. Et, quae visa sunt eiusmodi, ut in iis nihil intersit, non posse [2] accidere, ut eorum alia percipi possint, alia non possint. Nullum igitur est visum, quod percipi possit. » Quae autem sumunt, ut concludant id, quod volunt, ex his duo sibi putant concedi: neque enim quisquam repugnat. Ea sunt haec: « Quae visa falsa sint, ea percipi non posse; » et alterum: « Inter quae visa nihil intersit, ex his non posse alia talia esse, ut percipi possint, alia ut non possint. » Reliqua vero multa et varia oratione defendunt. Quae sunt item duo; unum, « Quae eorum videantur, [3] alia vera esse, alia falsa; » [4] alterum, « Omne visum, quod sit a vero, tale esse, quale etiam a falso possit esse. » Haec duo proposita non praetervolant, sed ita dilatant, ut non mediocrem curam adhibeant et diligentiam. Dividunt enim in partes, et eas quidem magnas: primum in sensus; deinde in ea, quae ducuntur a sensibus, et ab omni consuetudine, quam obscurari volunt. Tum perveniunt ad eam partem, ut ne ra-

(1) Vulgo hic inculcatur *autem*. Id expunxit Davisius, faventibus quatuor codd. Mss.

(2) P. Manut. et Lambin. *non potest*, quo nihil opus esse docuit Goërenzius.

(3) Hoc ordine verba e quatuor Mss. posuit Goërenz. Vulgo *eorum quae videantur*.

(4) Sic codd. Pal. Paris. 4, 5. Reg. Balliol. Cantab. et receperunt Vict. Man. etc. Olim *aliud verum esse, aliud falsum*.

Quam obscurari volunt) Hanc lectionem pertinaciter exhibent nostri; nec tamen ex ea sensum commodum exsculpere queo. Si aliis idem contingat, legant illi mecum, *quae obscurare volunt*. Nimirum statuebant Academici, sensus, reliquaque, quae

tione quidem, et coniectura ulla res percipi possit. Haec autem universa concidunt etiam minutius. Vt enim de sensibus hesterno sermone vidistis, item faciunt de reliquis; in singulisque rebus, quas in minima dispertiunt, volunt efficere, his omnibus, quae visa sint, veris, adiuncta esse falsa, quae a veris nihil differant: ea quum talia sint, nihil posse [1] comprehendi.

XIV. Hanc ego subtilitatem, philosophia quidem dignissimam iudico, sed ab eorum causa, qui ita disserunt, remotissimam. Definitiones enim, et partitiones, et horum [2] luminibus utens oratio, tum similitudines dissimilitudinesque, et earum tenuis et acuta distinctio, fidentium est hominum, illa vera, et firma, et certa esse, quae tutentur; non eorum, qui clament, nihilo magis vera illa esse, quam falsa. Quid enim agant, si, quum aliquid definierint, roget eos quispiam, num illa definitio possit in aliam rem [3] transferri quamlibet? Si posse dixerint; quid dicere [4] habeant, cur illa vera definitio sit? Si negaverint; fatendum sit, quoniam vel illa definitio [5] transferri non possit in falsum, quod ea definitione explicetur, id percipi posse: quod minime illi vo-

memorat Cicero, rebus percipiendis esse parum idonea. Id quibus rationibus effecerint, docebit Sextus Empiricus Pyrrhoniarum Hypotypos. l. I, cap. 14. Dav.

(1) In Mss. nonnullis *non posse*, quod sine causa placuit Davisio et Durando.

(2) Lambin. correxit *harum*; quod opus non esse vidit P. Faber.

(3) *Rem*, quod in nonnullis edd. aberat e codd. Mss. et edd. vett. restituerunt Davis. Ern. Goërenz.

(4) In Mss. legitur *quid enim*. Recte sustulerunt particulam Davis. Ern. Goërenz.

(5) *Vel illa veri definitio* Ascens. et Lambin. Mss. *vel illa vera definitio* Paris. 1, 2, 3 et sic Victor. Manut. Davis. Optimum est utrumque deleri, quod fecit Goërenz. cum Ms. Gud.

lunt. Eadem dici poterunt in omnibus. [1] Si enim dicent, ea, de quibus disserent,[2] se dilucide perspicere, nec ulla communione visorum impediri; comprehendere ea se [3] fatebuntur. Sin autem negabunt vera visa a falsis posse distingui, qui poterunt longius progredi? Occurretur enim, sicut occursum est. Nam concludi argumentum non potest, nisi his, quae ad concludendum sumpta erunt, ita probatis, ut falsa eiusdem modi nulla possint esse. Ergo si rebus comprehensis et perceptis nisa [4] et progressa ratio hoc efficiet, nihil posse comprehendi; quid potest reperiri, quod ipsum sibi repugnet magis? quumque ipsa natura accuratae orationis hoc profiteatur, se aliquid patefacturam, quod non appareat, et, quo id facilius assequatur, adhibituram et sensus, et ea, quae perspicua sint; qualis est istorum oratio, qui omnia non tam esse, quam videri volunt? Maxime autem convincuntur, quum haec duo pro congruentibus sumunt, tam vehementer repugnantia: primum, esse quaedam falsa visa; quod quum volunt, declarant quaedam esse vera: deinde ibidem, [5] inter falsa visa et vera nihil interesse. At primum sumpseras, tanquam interesset. Ita priori posterius, posteriori superius non iungitur.

Sed progrediamur longius, et ita agamus, ut nihil nobis assentati esse videamur; quaeque ab his dicuntur, sic persequamur, ut nihil in praeteritis relinquamus. Primum igitur perspicuitas illa, quam di-

(1) Vulgo addebatur *partibus*, recte a Goërenzio eiectum.

(2) Ern. *disserant*.

(3) Vulgo additur *posse*, quod abest cod. Erl. aliisque duobus ap. Davis. idque recte Goërenzius expunxit.

(4) Bene sic iam Manulius correxit vulg. *visa*.

(5) *Ibidem* restituimus cum Goërenzio ex edd. vett. temere omissum a Grutero, Davis. Ern.

ximus, satis magnam habet vim, ut ipsa per sese, ea, quae sint, nobis, ita ut sint, indicet. Sed tamen, ut maneamus in perspicuis firmius et constantius, maiore quadam opus est vel arte, vel diligentia, ne ab iis, quae clara sint ipsa per sese, quasi praestigiis quibusdam et captionibus depellamur. Nam, qui voluit subvenire erroribus Epicurus (is, qui videtur conturbare veri cognitionem)[1] dixitque sapientis esse, opinionem a perspicuitate seiungere; nihil profecit. Ipsius enim opinionis errorem nullo modo sustulit.

XV. Quamobrem quum duae causae perspicuis et evidentibus rebus adversentur, auxilia totidem sunt contra comparanda. Adversatur[2] enim primum, quod parum defigunt animos et intendunt in ea, quae perspicua sunt, ut, quanta luce ea circumfusa sunt,[3] possint agnoscere: alterum est, quod fallacibus et captiosis interrogationibus circumscripti atque decepti quidam, quum eas dissolvere non possunt, desciscunt a veritate. Oportet igitur et ea, quae pro perspicuitate responderi possunt, in promptu habere; de quibus iam diximus: et esse armatos, ut occurrere possimus interrogationibus eorum, captionesque discutere. Quod deinceps facere constitui. Exponam igitur generatim argumenta eorum, quoniam ipsi etiam illi[4] solent non confuse loqui. Primum conantur

(1) Alii, sublatis parenthesibus, *iis, qui videntur conturb. veri cogn.*

Opinionem a perspicuitate seiungere) Censuit Epicurus, sensus nonquam non veraces esse, quum perspicuitate nitantur; opiniones vero, quae sunt nostra de visis iudicia, nonnunquam veras, nonnunquam falsas statuit. Sextus Empiricus adversus Mathem. lib. VII, §. 203 et 210. Vide et Laërtium, lib. X, §. 31, 34. *D.*

(2) Sic edd. vett. it. Davis. Ern. Nonnulli cum codd. Pal. *adversantur.*

(3) Davis. et Ern. maluerunt *sint.* Repugnat Goërenz.

(4) *Illi* recte Goërenzius restituit ex aliquot Mss. et edd. vett. Vulgo *illa*; quod non bene coit cum verbo *loqui.*

ostendere, multa posse videri esse, quae omnino nulla sint, quum animi inaniter moveantur eodem modo rebus iis, quae nullae sint, ut iis, quae sint. Nam quum dicatis, inquiunt, visa quaedam mitti a deo, velut ea, quae in somnis [1] videantur, quaeque oraculis, auspiciis, extis declarentur (haec enim aiunt probari Stoicis, quos contra disputant): quaerunt, quonam modo, falsa visa quae sint, ea deus efficere possit probabilia: quae autem plane proxime ad verum accedant, efficere non possit? aut, si ea quoque possit, cur illa non possit, quae perdifficiliter, internoscantur tamen? et, si haec, cur non inter quae nihil intersit [2] omnino? Deinde, quum mens moveatur ipsa per sese, ut et ea declarant, quae cogitatione depingimus, et ea, quae vel furiosis, vel dormientibus videntur, non, [3] inquiunt, veri simile sit, sic etiam mentem moveri, ut non modo non internoscat, visa vera illa sint, anne falsa, sed ut in his nihil intersit omnino? ut si qui tremerent et exalbescerent vel ipsi per se, motu mentis aliquo, vel obiecta terribili re extrinsecus, nihil ut esset, qui distingueretur tremor ille et pallor, neque ut quidquam [4] interesset inter intestinum et oblatum. Postremo si nulla visa sunt probabilia, quae falsa sint, alia ratio est: sin autem sunt, cur non etiam, quae non facile internoscantur? cur non, ut plane nihil intersit? [5] praesertim quum ipsi dicatis,

(1) Ita faventibus Mss. Lamb. Dav. Ern. Goërenz. recte correxerunt vulg. *somniis*.

(2) Sic Lambin. it. Goërenz. e cod. Gud. Vulgo *quae nihil sit omnino*.

(3) *Non* e codd. plerisque revocavit Goërenz pro vulg. *nonne*.

(4) *Nihil esset — neque quidquam* particula *ut* bis eiecta Davis. Ern.

(5) Etiamsi nihil intersit, ut concedamus nihil interesse.

sapientem in furore sustinere se ab omni assensı quia nulla in visis distinctio appareat.

XVI. Ad has omnes visiones inanes Antiochus qı dem permulta [1] dicebat, et erat de hac una re uni diei disputatio. Mihi autem non idem faciundum pu sed ipsa capita dicenda. Et primum quidem hoc ı prehendendum, quod captiosissimo genere interr gationis utuntur: quod genus minime in philosopl probari solet, quum aliquid minutatim et gradat additur aut demitur. *Soritas* hos vocant, quia ac vum [2] efficiunt uno addito grano. Vitiosum sane, captiosum genus. Sic enim adscenditis: Si tale visu obiectum est a deo dormienti, ut probabile sit, c non etiam ut valde veri simile? cur deinde non, difficiliter a vero internoscatur? deinde, ut ne int noscatur quidem? postremo ut nihil inter hoc illud intersit? Huc si perveneris, me tibi primu quidque concedente; meum vitium fuerit: sin ip tua sponte processeris; tuum. Quis enim tibi deder aut omnia deum posse, aut ita facturum esse, possit? Quomodo autem sumis, ut, si quid cui mile esse possit, sequatur, ut etiam internosci di ciliter possit? deinde, ut ne internosci quidem? p stremo, ut eadem sint? ut, si lupi canibus simile eosdem dices ad extremum. Et quidem honestis simil sunt quaedam non honesta, et bonis non bona, artificiosis minime artificiosa. Quid dubitamus igit affirmare, nihil inter haec interesse? Ne repugnant

(1) Copulam ante *permulta* positam Davisius aliquot codd. auctoritate delevit, cui cum Ernestio assentior. Alterum enim membrum *et erat* — *disputatio* huius primi *permulta dicebat* quasi explicatio est, nec hoc ab illo, ut separatum, p test seiungi.

(2) Recte *quia* pro *qui* deder Lamb. Davis. Goërenz. favent etiam codd. aliquot Mss.

quidem videmus.[1] — Nihil est enim, quod de suo genere in aliud genus transferri possit. — At si efficeretur, ut inter visa differentium generum nihil interesset, reperirentur, quae et in suo genere essent, et in alieno. Quod fieri qui potest? Omnium deinde inanium visorum una depulsio est, sive illa cogitatione informantur, quod fieri solere concedimus; sive in quiete, sive per vinum, sive per insaniam. Nam ab omnibus eiusdem modi visis perspicuitatem, quam mordicus tenere debemus, abesse dicemus. Quis enim, quum sibi fingit aliquid, et cogitatione depingit, non, simul ac se ipse commovit, atque ad se revocavit, sentit quid intersit inter perspicua, et inania? Eadem ratio est somniorum. Num censes Ennium, quum in hortis cum Ser. Galba, vicino suo, ambulavisset, dixisse: Visus sum mihi cum Galba ambulare? At, quum somniavit, ita narrat: [2]

— — *Visus Homerus adesse poëta.* (3)

Idemque in Epicharmo;

Nam videbar somniare memet (4) *esse mortuum.*

Itaque, simul ut experrecti sumus, visa illa contemni-

(1) Vertit *Castillon*, quasi esset *nonne*: « N'apercevons-nous pas même les contradictions? » Haec et sequentia per incisa dici putat Goerenzius, unde signa incisorum adiecit. (quae cum Schutzio servavi, sublata interrogationis nota post *videmus*. T.)

Simul ac se ipse commovit) Proverbium tritum sermone ipse in lib. III de Oratore sic extulit, *Facilius est currentem incitare, quam commovere languentem*. Ductum etiam videri potest ex ritu commovendi sacra bellis indicendis, de quo legendus tibi Servius ad illud Maronis, Aen. VII: *Cum prima movent in proelia Martem*. Faber.

(2) Vere sic correxit Goërenzius. Vulgo *narravit*.

(3) Lucretius I, 121: *Etsi praeterea tamen esse Acherusia templa Ennius aeternis exponit versibus, edens; Vnde sibi exortam semper florentis Homeri Commemorat speciem* etc. Vide et Somn. Scip. c. 1. Davis.

(4) Ita ex vera Ernestii coniectura una cum Goerenzio rescripsi. Vulgo *me et ego esse mortuum*.

mus; neque ita habemus, ut ea, quae in foro gessim

XVII. At enim dum videntur, eadem est in som species eorum, quae vigilantes videmus. — Plurim interest; sed id omittamus: illud enim dicimus, n eandem esse vim, neque integritatem dormientiu et vigilantium, nec mente, nec sensu. Ne vinol quidem quae faciunt, eadem approbatione faciu qua sobrii; dubitant, haesitant, revocant se in dum, hisque, quae videntur, imbecillius assentiunt quumque edormiverunt, illa visa quam levia fuer intelligunt. Quod idem contingit insanis; ut et i pientes furere, sentiant et dicant, aliquid, q non sit, id videri sibi: et, quum relaxentur, s tiant, atque illa dicant Alcmaeonis:

Sed mihi neutiquam cor consentit cum oculorum adspect

At enim ipse sapiens sustinet se in furore, ne app bet falsa pro veris. — Et alias quidem saepe, si in sensibus ipsius est aliqua forte gravitas, aut ditas, aut obscuriora sunt quae videntur, aut a p spiciendo temporis brevitate excluditur. Quamqu totum hoc, sapientem aliquando sustinere assen nem, contra vos est. Si enim inter visa nihil int esset, aut semper sustineret, aut nunquam. Sed hoc genere tota [1] perspici potest levitas oratic eorum, qui omnia cupiunt confundere. Quaerir gravitatis, constantiae, firmitatis, sapientiae iudiciu utimur exemplis somniantium, furiosorum, ebr sorum. *Num* illud attendimus,[2] in hoc omni gen quam inconstanter loquamur? Non enim proferren

(1) *Tota* est in aliquot Mss. et edd. vett. quod Goërenz. recte revocavit. Vulgo *toto*.

(2) Vulgo *illud attendimus*. autem factum, quod Goërenzius ticulam *num* praeposuit.

vino aut somno oppressos, aut mente captos, tam absurde, ut tum diceremus interesse inter vigilantium visa, et sobriorum, et sanorum, et eorum qui essent aliter affecti; tum nihil interesse. Ne hoc quidam cernunt, omnia se reddere incerta; quod nolunt. Ea dico incerta, quae ἄδηλα Graeci. Si enim res se ita habeat, [1] ut nihil intersit, utrum ita cui videatur, insano, [2] an sano: cui possit exploratum esse de sua sanitate? quod velle efficere, non mediocris insaniae est.[3] Similitudines vero aut geminorum, aut signorum annulis impressorum, pueriliter consectantur. Quis enim nostrum similitudines negat esse, quum eae plurimis in rebus appareant? Sed, si satis est ad tollendam cognitionem, similia esse multa multorum; cur eo non estis contenti, praesertim concedentibus nobis? et cur id potius contenditis, quod rerum natura non patitur, ut non suo quidque genere sit tale, quale est? nec sit in duobus aut pluribus ulla re differens ulla communitas?[4] Sint, ut sunt, [5] et ova ovorum, et apes apium simillimae: quid pugnas igitur? aut quid tibi vis in geminis? Conceditur enim similes esse: quo contentus esse potueras. Tu autem vis eosdem plane esse, non similes; quod fieri nullo modo potest. Dein confugis ad phy-

(1) Volgo *habeant*. Recte vero Goërenzius sd Cic. de Fin. I, 8, correxit *habeat*.

(2) Vulgo *ut insano*. Particulam *ut* h. l. locommodam delevi.

(3) Ita melius plerique codd. quam ut olim *insania*.

(4) Sensus est: *Cur id contenditis ut ne sit in duobus aut pluribus ulla communitas* (vel similitudo) *quae ulla re differat* i. e. cur statoitis duas aut plures res inter se simillimas, prorsos easdem esse. Goërenzius reposuit *nec sit in duobus aut pluribus, ulla, re differens, communitas*. Lambiuus ex aliquot Mss. dedit *nulla re differens nulla communitas*.

(5) Vulgo *ut sibi sint*. Lambinus *at tibi sint*. Davis. coniect. *at, si vis, sint*. Goërenz. edidit *ut sint*; particulam *ut* pro *utut*, positam existimaos. Mihi vero consecutio sententiarom postulare videtur *sint, ut sunt*.

sicos, eos qui maxime in Academia irridentur; a quibus ne tu quidem iam te abstinebis; et ais Democritum dicere, innumerabiles esse mundos, et quidem sic quosdam inter se non solum similes, sed undique perfecte et absolute ita pares, ut inter eos nihil prorsus intersit, et eos quidem innumerabiles; itemque homines. Deinde postulas, ut, si mundus ita sit par alteri mundo, ut inter eos ne minimum quidem intersit, concedatur tibi, ut in hoc quoque nostro mundo aliquid alicui par sic sit,[1] ut nihil differat, nihil intersit. Cur enim, inquies, quum ex illis individuis, unde omnia Democritus gigni affirmat, in reliquis mundis, et in his quidem innumerabilibus innumerabiles Q. Lutatii Catuli non modo possint esse, sed etiam sint; in hoc tanto mundo Catulus alter non possit effici?

XVIII. Primum quidem me ad Democritum vocas; cui non assentior, potiusque refello,[2] propter id, quod dilucide docetur a politioribus physicis, singularum rerum singulas proprietates esse.[3] Fac enim antiquos illos Servilios, qui gemini fuerunt, tam similes, quam dicuntur: num censes etiam eosdem fuisse? Non cognoscebantur foris; at domi. Non ab alienis; at a suis. An non videmus, hoc usu venire, ut quos nunquam putassemus a nobis internosci posse, eos, consuetudine adhibita, tam facile internosceremus, ut qui ne minimum quidem similes viderentur?[4] Hic, pugnes licet, non repugnabo: quin

(1) Recte sic Goërenz. e codd. Dav. et suis. Vulgo *par sit*, omisso *sic.*

(2) Sic Goer. ex codd Vulgo *refellam*.

(3) Est hoc quod Leibnitii schola vocabat principium indiscernibilium.

(4) Vulgo *uti ne minimum*. At quomodo hoc dici potest, res valde similes consuetudine adhibita ita facile discerni, ut iam ne minimum quidem similes esse videantur? Num gemini, quos mater internoscit con-

etiam concedam, illum ipsum sapientem, de quo omnis hic sermo est, quum ei res similes occurrant, quas non habeat denotatas, [1] retenturum assensum, nec unquam ulli viso assensurum, nisi quod tale fuerit, quale falsum esse non possit. Sed et ad [2] ceteras res habet quandam artem, qua vera a falsis possit distinguere: et ad similitudines istas usus adhibendus est. Vt mater geminos internoscit consuetudine oculorum: sic tu internosces, si assueveris. Videsne, ut in proverbio sit ovorum inter se similitudo? tamen hoc accepimus, Deli fuisse complures (salvis rebus illis) qui gallinas alere permultas quaestus causa solerent. Hi quum ovum inspexerant, quae id gallina peperisset, dicere solebant. Neque id est contra nos: nam nobis satis est, ova illa internoscere. Nihil enim magis assentiri par est, [3] hoc illud esse, quam si inter illa omnino nihil interesset. Habeo enim regulam, ut talia visa vera iudicem, qualia falsa esse non possint. Ab hac mihi non licet transversum, ut aiunt, digitum discedere, ne confundam omnia. Veri enim et falsi non modo cognitio, sed etiam natura tolletur, si nihil erit, quod intersit: ut etiam [4] illud absurdum sit, quod interdum soletis dicere, quum visa in animos imprimantur, non vos id dicere, inter ipsas impressiones nihil interesse, sed inter species, et quasdam formas eorum. Quasi vero non specie visa iudicentur: quae fidem nullam habebunt,

suetudine oculorum ideo ei non amplius videntur similes? Ergo rescripsi *ut qui ne minimum*. Scil. hoc sensu: *ut eos consuetudine adhibita tam facile internosceremus, quam hos, qui ne minimum quidem similes viderentur.*

(1) *Dinotatas* cod. Gud. et Erl.

(2) Sic Goerenzius faventibus aliquot codd. Vulgo *Sed ad*.

(3) Sic auctore Davisio rescripsi pro vulg. *assentiri potest*. Idem placuit Goerenzio.

(4) Sic Goer. Vulgo *sed et*.

sublata veri et falsi nota. Illud vero perabsurdun quod dicitis, probabilia vos sequi, si re nulla imp diamini. Primum qui potestis non impediri, quum veris falsa non distent? deinde quod iudicium e veri, quum sit commune falsi? Ex his illa necessar nata est ἐποχὴ, id est assensionis retentio; [1] in qu melius sibi constitit Arcesilas, si vera sunt, quae c Carneade nonnulli existimant. Si enim percipi nih potest, quod utrique visum est; tollendus assensi est. Quid enim est tam futile, quam quidquam ap probare non cognitum? Carneadem autem etia heri audiebamus, solitum esse *eo* [2] delabi interdur ut diceret, opinaturum, id est peccaturum esse sa pientem. Mihi porro non tam certum est, esse al quid, quod comprehendi possit, de quo iam nimiu etiam diu disputo, quam sapientem nihil opinari, i est, nunquam assentiri rei vel falsae, vel incognita Restat illud, quod dicunt, veri inveniendi causa co tra omnia dici oportere, et pro omnibus. Volo igit videre, quid invenerint. Non solemus, inquit, ostei dere. Quae sunt tandem ista mysteria? aut cur cel tis, quasi turpe aliquid, sententiam vestram? Vt, q audient, inquit, ratione potius, quam auctoritate d cantur. Quid si utroque? [3] num peius est? Vnum t

(1) Verba *id est assensionis retentio* sine causa idonea P. Manutiu et Lambino da glossa sospecta fuerunt.

(2) Lambin. *Huc solitum esse delabi*. Davisio placebat *solitum esse eo labi*.

Non solemus, inquit, ostendere) Augustinus contra Acad. lib. III, c. 20: *Cicero ait illis* (Academicis) *morem fuisse occultandi sententiam suam, nec eam cuiquam, nisi qui secum ad senectutem usque vixiss aperire consuevisse*. Vide et cap. : et lib. II, cap. 13. Altameo Carn dea καίτοι ὑπὸ Στωικῆς φιλονεικ εἰς τὸ φανερὸν κυκῶν, πρός γε τ ἑαυτοῦ ἑταίρους δι' ἀποῤῥήτων ὡμο γει τε καὶ ἠλήθευε καὶ ἀπεφαίνε ἃ κἂν ἄλλος τῶν ἐπιτυχόντων. Hoc slatur Numenius apud Eusebi Praep. Evang. Lib. XIV cap. 8. D.

(3) Vulgo olim *utrumque*. *utroque* dedit Davis. a cod. Cantu

men illud non celant,[1] nihil esse, quod percipi possit. An in eo auctoritas nihil obest? Mihi quidem videtur vel plurimum. Quis enim ista tam aperte perspicueque et perversa et falsa sequutus esset, nisi tanta in Arcesila, multo etiam maior in Carneade et copia rerum, et dicendi vis fuisset?

XIX. Haec Antiochus fere et Alexandriae tum, et multis annis post, multo etiam asseverantius, in Syria quum esset mecum, paullo ante quam est mortuus. Sed iam confirmata causa, te, hominem amicissimum (me autem appellabat), et aliquot annis minorem natu, non dubitabo monere. Tune, quum tantis laudibus philosophiam extuleris, Hortensiumque nostrum dissentientem commoveris,[2] eam philosophiam sequere, quae confundit vera cum falsis, spoliat nos iudicio, privat approbatione, omnibus orbat sensibus? Et Cimmeriis quidem, quibus adspectum solis sive deus aliquis, sive natura ademerat, sive eius loci, quem incolebant, situs, ignes tamen aderant, quorum illis uti lumine licebat: isti autem, quos tu probas, tantis offusis tenebris, ne scintillam quidem ullam nobis ad dispiciendum[3] reliquerunt. Quos si sequamur, iis vinculis simus adstricti, ut nos commovere nequeamus. Sublata enim assensione, omnem et motum animorum, et actionem rerum sustulerunt: quod non modo recte fieri, sed

et Reg. In cod. Dresd. est *utrinque* quod non displicat Goerenzio.

(1) Aliquot Mss. vitiose *celamus*, unde Gulielm. eruit *celamur*, probante Goerenzio.

(2) Mihi nihil impedire videtur, quo minus haec de iis, quae de philosophiae dignitate pridie disputata erant, intelligamus; et h. l. Ciceronem ἀναχρονισμοῦ vitio absolvamus, quod in eo haereret, si librum *de philosophia* quem inscripserat *Hortensium*, intelligeremus.

Et Cimmeriis) Est ab Homero Odyss. Λ, 14. Hinc in proverbio feruntur *Cimmeria tenebra*; de quibus vide Des. Erasmum in Adag. DAVIS.

(3) Sic Davis. e VII codd. recte. Olim erat *aspiciendum*.

omnino fieri non potest. *Provide* etiam, [1] ne uni t istam sententiam minime liceat defendere. An tu quum res occultissimas [3] aperueris, in lucemque p tuleris, iuratusque dixeris, ea te comperisse [4] (qu mihi quoque licebat, qui ex te illa cognoveran negabis esse rem ullam, quae cognosci, comp hendi, percipi possit? Vide, quaeso, etiam atc etiam, ne illarum quoque rerum pulcherrimarun te ipso minuatur auctoritas. Quae quum dixisset i finem fecit. Hortensius autem vehementer admir (quod quidem perpetuo, Lucullo loquente, fecer ut etiam manus saepe tolleret: nec mirum; n nunquam arbitror contra Academiam dictum e subtilius), me quoque, iocansne, an ita senti (non enim satis intelligebam) coepit hortari, ut s tentia desisterem. Tum mihi Catulus, Si te, inqu Luculli oratio flexit, quae est habita memoriter, curate, copiose; taceo, neque te, quo minus, si t ita videatur, sententiam mutes, deterrendum pu Illud vero non censuerim, ut eius auctoritate mov re. Tantum enim te modo [5] monuit, inquit arride ut caveres, ne quis improbus tribunus plebis, q rum vides quanta copia semper futura sit, arripe

(1) Goerenzii cudd. *pruinde etiam* unde ille conj. legendum *proinde vide etiam*. (probabiliter sane, et ad sensum apte. *T.*)

(2) Goerenzius suapte sponte edidit *ain' tu?* Sed haec formula semper ad praecedens alterius personae colloquentis dictum refertur. Hic autem continuatur eiusdem personae sermo. Neque vero similis huic est locus *Tusc.* I, 17, quo Goerenzius utitur: nam ibi *Ain tu?* refertur ad proxima alterius verba: *hanc totam spem immortalitatis relinquamu.*

(3) In coniuratione Catilinari

(4) Te comperisse coniuratio Catilinariam. Cf. ad Att. I, 14 Fam. V, 5.

(5) Vulgo *te non modo*. Et si hod. S. Vict. duobus Paris. Ca aliisque. Davis. malebat *tantum non te modo*, quod Ern. rec Sed unice vera est Goerenzii r qui particulam *non* hic prorsus ptam eiecit.

te, et in concione quaereret, qui tibi constares, quum idem negares quidquam certi posse reperiri, idem te comperisse dixisses. Hoc, quaeso, cave ne te [1] terreat. De causa autem ipsa malim quidem [2] te ab hoc dissentire; sin cesseris, non magnopere mirabor. Memini enim Antiochum ipsum, quum annos multos talia sensisset, simul ac visum sit, sententia destitisse. Haec quum dixisset Catulus, me omnes intueri.

XX. Tum ego non minus commotus, quam soleo in causis maioribus, huiusmodi quadam [3] oratione sum exorsus: Me, Catule, oratio Luculli de ipsa re ita movit, ut docti hominis, et copiosi, et parati, et nihil praetereuntis eorum, quae pro illa causa dici possent, [4] non tamen ut ei respondere posse diffiderem. Auctoritas autem tanta plane me movebat, nisi tu opposuisses non minorem tuam. Aggrediar igitur, si pauca ante quasi de fama mea dixero. Ego enim si aut ostentatione aliqua adductus, aut studio certandi, ad hanc potissimum philosophiam me applicavi; non modo stultitiam meam, sed etiam mores et naturam condemnandam puto. Nam, si in minimis rebus pertinacia reprehenditur, calumnia etiam coërcetur; ego [5] de omni statu, consilioque totius vitae aut certare cum aliis pugnaciter, aut frustrari cum alios, tum etiam me ipsum velim? Itaque, nisi ineptum putarem, in tali disputatione id facere, quod, quum de re publica disceptatur, fieri interdum so-

(1) *Cave* a Davisio e VII codd. assumptum, ab Ernestio temere eiectum, recte restituit Goerenzius, suis quoque codd. adstipulantibus.

(2) Goerenzio magis placet *equidem*.

(3) Sic Grut. Davis. Ern. e Mss. Lamb. vero, Goer. et Schutz. *quandam orationem. Huiusmodi quadam*, τοιούτῳ τινί, i. e. *tali fere*. Typ.

(4) Alii *possint*.

(5) In ed. Victor. et compluribus Mss. est *ergo*.

let,[1] iurarem per Iovem, deosque penates, m ardere studio veri reperiendi, et ea sentire, quae cerem. Qui enim possum non cupere verum inver quum gaudeam, si simile veri quid invenerim? ut hoc pulcherrimum esse iudicem, vera videre; veris[2] probare falsa, turpissimum est. Nec tamen is sum, qui nihil unquam falsi approbem, qui r quam assentiar, qui nihil opiner: sed quaerimus sapiente. Ego vero ipse et magnus quidem sum natör (non enim sum sapiens) et meas cogitati sic dirigo, non ad illam parvulam Cynosuram,

Qua fidunt duce nocturna Phoenices in alto,

ut ait Aratus, eoque directius gubernant, quod tenent,

Quae cursu interiore, brevi convertitur orbe:

sed ad Helicen, et clarissimos Septemtriones est, rationes has, latiore specie, non ad tenue li tas:[3] eo fit, ut errem et vager latius. Sed nor me, ut dixi, sed de sapiente quaeritur. Visa e ista, quum acriter mentem sensumve pepuler accipio, hisque interdum etiam assentior, nec cipio tamen: nihil enim arbitror posse percipi. sum sapiens; itaque visis cedo, neque possum 1

(1) Respicere videtor ad id iosiurandum, qoo post sentenlias dictas interdom adigebanlur senatores: iorabanl enim, *E republica esse quod censuissent*. Vide Brissonium Form. lib. II, pag. 226. DAV.

(2) Vulgo: *sic, pro veris*. Sed qoia in antecedenti membro *ut — iudicem* idem est ao *licet — iudicem*, bene particulam *sio* sustulit Goerenzius.

(3) Sio Goerenzius, e cod. Dresd. Vin. Vulgo *elimatas*. Ce idem legere malil *ad rationes latiore spatio non attenuate lim* iogeniosa saoe coniectura. N vnlgata lectiooe metaphora a infieele ad artem statuariam fertur. Mihi lotus locus, *id es tiones has — limatas*, grammati tius explicatio, quam ipsius ronis esse videtur.

stere. Sapientis autem hanc censet Arcesilas vim esse maximam, Zenoni assentiens, cavere ne capiatur; ne fallatur, videre. Nihil est enim ab ea cogitatione, quam habemus de gravitate sapientis, errore, levitate, temeritate diiunctius. Quid igitur loquar de firmitate sapientis? quem quidem nihil opinari tu quoque, Luculle, concedis. Quod quoniam a te probatur (ut praepostere tecum agam, mox referam me ad ordinem), haec primum conclusio, quam habeat vim, considera.

XXI. Si ulli rei sapiens assentietur unquam, aliquando etiam opinabitur: nunquam autem opinabitur; nulli igitur rei assentietur. Hanc conclusionem Arcesilas probabat: confirmabat enim et primum, et secundum. Carneades nonnunquam secun-

Carneades nonnunquam secundum illud dabat) Secundus conclusionis modus, ut vidisti descriptum in Topicis, hic plenus est: *Si ulli rei sapiens assentietur unquam, aliquando etiam opinabitur: nunquam autem opinabitur; nulli igitur rei assentietur.* His verbis porro *primum* et *secundum* Stoici solent uti in his conclusionum modis, quos in eodem libro illo exponit tam accurate Cicero, et Chrysippus apud Diogenem in Zenone, et alii multi. Graeci vocant ἡγούμενον et πρῶτον primam partem connexi, ut secundam δεύτερον aut λῆγον, aut ἑπόμενον, quae Cicero nunc *antecedens* et *consequens*, nunc *primum* et *secundum*, nunc *primum* et *extremum*, eisdem, quibus illi, verbis exprimit. Hic tamen vocat *primum* primam sumptionem, id est totum connexum, ut etiam paulo post, quum dicit, *sed illud primum, sapientem, si assensurus esset, etiam opinaturum*: *secundum* autem ut Graeci, quod erat postremum in connexo, *Nunquam autem opinabitur*: quae est etiam secunda sumptio in hac conclusione rationis. Iam Arcesilae ratio tota est perfacilis. Is probabat conclusionem, i. e. συμπέρασμα, ut etiam in lib. III de Finibus, conclusionis rationis postremam partem illam sic vocat: *Duorum autem*, inquit, e *quibus effecta conclusio est.* (Hoc dixi quod saepissime conclusionem rationis vocat, quam Graeci συλλογισμὸν, aut ἀπόδειξιν). Conclusionem igitur hanc probat hoc ipso, quod sumptiones duas, ex quibus ea efficitur, confirmat, id est, quasi συγκυροῖ, sua sententia comprobat, aut adeo confirmat, rationibus allatis. In hoc autem convenit Arcesilae cum Zenone, qui primus omnium philosophorum statuit, sapientem nihil opinaturum. De Carneade res est item facillima: *Nonnunquam pro-*

dum illud dabat, assentiri aliquando. Ita sequebatur etiam opinari; quod tu non vis, et recte, ut mihi videris. Sed illud primum, sapientem, si assensurus esset, etiam opinaturum, falsum esse et Stoici dicunt, et eorum adstipulator Antiochus. Posse enim eum falsa a veris, et quae non possint percipi, ab his, quae possint, distinguere. Nobis autem primum, etiamsi quid percipi possit, tamen ipsa consuetudo assentiendi, periculosa esse videtur et lubrica. Quamobrem quum tam vitiosum esse constet, assentiri quidquam aut falsum, aut incognitum; sustinenda est potius omnis assensio, ne praecipitet, si temere processerit. Ita enim finitima sunt falsa veris, eaque quae percipi non possunt his, quae possunt (si modo ea sunt quaedam: iam enim videbimus), ut tam praecipitem in locum non debeat se sapiens committere. Sin autem, omnino nihil esse, quod percipi possit, a me sumpsero, et, quod tu mihi das, accepero, sapientem nihil opinari; effectum illud erit, sapientem assensus omnes cohibiturum; ut videndum tibi sit,[1] idne malis, an aliquid opinaturum esse sapientem. Neutrum, inquies, illorum. Nitamur igitur, nihil posse percipi. Etenim de eo omnis est controversia.

babat secundum: id erat, *Sapiens autem nunquam opinabitur. Nonnunquam* dicit, quia nonnunquam contrariam sententiam probabat, ut supra dixit: *Carneadem autem etiam heri audiebamus solitum esse eo delabi interdum, ut diceret opinaturum esse sapientem.* Et paulo ante eum locum de assensione, *in qua melius*, inquit, *sibi constitit Arcesilas, si vera sunt quae de Carneade nonnulli existimant.* Vides igitur Carneades quid hic probaret, et quomodo: vel potius quid simularet se probare. Id enim dicit infra Cicero se putare magis ab illo disputatum, quam probatum, atque in eo se Clitomachum auctorem sequi. FABER.

Sin autem, omnino nihil esse quod percipi etc.) Nam si nihil percipi potest, non potest sapiens assentiri rei incognitae, quin uno tempore opinetur: at sapiens non opinatur: ergo sapiens assensus omnes cohibere debet. LAMB.

(1) Sic Goerenz. ex aliquot Mss. et edd. vett. Vulgo *tibi videndum sit.*

XXII. Sed prius pauca cum Antiocho; qui haec ipsa, quae a me defenduntur, et didicit apud Philonem tam diu, ut constaret, diutius didicisse neminem, et scripsit de his rebus acutissime, et idem haec non acrius [1] accusavit in senectute, quam antea defensitaverat. Quamvis igitur fuerit acutus, ut fuit, tamen inconstantia levatur auctoritas. Quis [2] enim iste dies illuxerit, quaero, qui illi ostenderit eam, quam multos annos esse negitavisset, [3] veri et falsi notam? « Excogitavit aliquid. » — Eadem dicit, quae Stoici. — « Poenituit eum illa sensisse. » — Cur non se transtulit ad alios, et maxime ad Stoicos? eorum enim erat propria ista dissensio. Quid! eum Mnesarchi poenitebat? Quid! Dardani? qui erant Athenis tum principes Stoicorum. Nunquam a Philone discessit, nisi posteaquam ipse coepit, qui se audirent, habere. Vnde autem subito vetus Academia revocata est? Nominis dignitatem videtur, quum a re ipsa descisceret, retinere voluisse. Quid? erant, [4] qui illum gloriae causa facerent sperare, fore, [5] ut hi, qui se sequerentur, Antiochii vocarentur. Mihi autem magis videtur non potuisse sustinere concursum omnium philosophorum. Etenim de ceteris sunt inter illos nonnulla communia: haec Academicorum est una sententia, quam reliquorum philosophorum nemo probet. Itaque cessit; et ut hi, qui sub Novis solem non ferunt, item ille, quum aestuaret, Veterum, ut Maenianorum, [6] sic

(1) Goerenz. dedit *acutius*. Sed opus non est a vulgata discedere.

(2) Perperam in edd. nonnullis inculcatum *inquam*; recte post Lamb. Davis Grut. a Goerenzio eiectum.

(3) Sic Davis. et Goerenz. e codd. Mss. Vulgo *negavisset*.

(4) Sic Goerenz. bene, pro vulg. *quod erant*.

(5) Vulgo *etiam fore*. Sed *etiam* hic inepte abundare vidit Goerenz.

(6) *Veteres tabernae* Romae erant ad columnam Maenianam, *Novae* prope Cloacinae, et hae quidem soli expositae, illae sub umbra quam tablinum illud, Maenianum dictum, praebebat.

Academicorum umbram sequutus est. Quoque solebat uti argumento tum, quum ei placebat, nihil posse percipi, quum quaereret, Dionysius ille Heracleotes utrum comprehendisset certa illa nota, qua assentiri dicitis oportere, illudne, quod multos annos tenuisset, Zenonique magistro credidisset, honestum quod esset, id bonum solum esse; an, quod postea defensitavisset, honesti inane nomen esse, voluptatem esse summum bonum: qui ex illius commutata sententia docere vellet, nihil ita signari in animis nostris a vero posse, quod non eodem modo possit a falso; is curavit, quod argumentum ex Dionysio ipse sumpsisset, ex eo ceteri sumerent. Sed cum hoc alio loco plura; nunc ad ea, quae a te, Luculle, dicta sunt.

XXIII. Et primum quod initio dixisti, videamus, quale sit: similiter a nobis de antiquis philosophis commemorari, atque seditiosi solerent claros viros, sed tamen populares aliquos nominare. Illi quum res non bonas tractent, similes bonorum videri volunt. Nos autem dicimus, ea nobis videri, quae vosmet ipsi nobilissimis philosophis placuisse conceditis. Anaxagoras nivem nigram dixit esse. Ferres me, si ego idem dicerem? Tu, ne si dubitarem quidem. At quis est hic? num sophistes? (sic enim appellabantur ii, qui ostentationis, aut quaestus causa philo-

Res non bonas) Lego, *res novas*, Nihil enim Rep. bene constituta, fuit unquam invidiosius, quam non modo tractatio, sed etiam studium novarum rerum. Legisti oratione prima in Catilinam: *Servilius Ahala Sp. Maelium rebus novis studentem sua manu occidit*; ut mittam exempla infinita. In philosophia vult idem invidiosum esse Arcesilae novae Academiae principi, atque eius aemulis, quod nova Academia instituenda ille exortus est, ut antea dixi, qui bene constitutam philosophiam everteret. Quid ergo aut in Rep. aut in philosophia bene constituta, aut seditiosis illis tribunis quos memoravit, aut novis Academicis quos cum illis comparavit, vel aptius, vel gravius, quam res novae ab antiquis, potuit obiici? FABER.

sophabantur [1]). Maxima fuit et gravitatis et ingenii gloria. Quid loquar de Democrito? quem cum eo conferre possumus non modo ingenii magnitudine, sed etiam animi? qui ita sit ausus ordiri: Haec loquor de universis. Nihil excipit, de quo non profiteatur. Quid enim esse potest extra universa? Quis hunc philosophum non anteponit Cleanthi, Chrysippo, reliquisque inferioris aetatis? qui mihi cum illo collati, quintae classis videntur. Atque is non hoc dicit, quod nos, qui veri esse aliquid non negamus, percipi posse negamus: ille esse verum plane negat; esse sensus quidem non obscuros dicit, *sed* tenebricosos [2] (sic enim appellat eos is, qui hunc maxime est admiratus, Chius Metrodorus initio libri, qui est de Natura): *Nego*, inquit, *scire nos aliquid; ne id ipsum quidem scire, sciamusne aliquid, an nihil sciamus: nec omnino, sitne aliquid, an nihil sit.* [3] Furere tibi Empedocles videtur: at mihi dignissi-

(1) Bene Goerenzius revocavit imperfecta e codd. Mss. Vulgo *appellantur — philosophantur.*

Quintae classis) Id est, ultimae. Populus in comitiis in quinque classes dividebatur. Infimi quique ex plebe in quintam classem conferebantur. GVIET.

(2) *Sed tenebricosos* sine libris correxit Goerenzius cui prorsus assentior. SCHVTZ. — Non videmus autem quid ineptum sit in vulgata, *nec tenebricosos*, nec quae sit necessitas eam emendandi. Sensus est: non Democritus dicebat, ut Chius Metrodorus, sensus nostros obscuros esse aut tenebris obsitos: namque sic se habentes sensus nostri aliquid saltem percipere potuissent. Immo vero Democritus dicit: nil omnino a sensibus percipi posse, nec esse aliquid quod possimus scire nos fateri. LEM.

(3) Ita corrigendum censui h. l. vulgo mala transpositione verborum obscuratum. Sic enim legebatur: *Nego*, inquit, *scire nos, sciamusne aliquid, an nihil sciamus, ne id ipsum quidem nescire, aut scire.* Emendationem nostram confirmant Graeca Metrodori verba, quae sunt ap. Euseb. Praep. Evang. XIV, 19: οὐδεὶς ἡμῶν οὐδὲν οἶδεν, οὐδ᾽ αὐτὸ τοῦτο, πότερον οἴδαμεν ἢ οὐκ οἴδαμεν. Proxime ad emendationem nostram accedit Wyttenbachii V. C. sententia; *qui in* φιλομαθίας τοῖς σποράδην ita h. l. legendum censet. *Nego*, inquit, *scire nos aliquid: ne id ipsum quidem scire aut nescire, sciamusne aliquid an nihil sciamus, nec omnino sit ne aliquid an nihil sit.*

mum rebus iis, de quibus loquitur, sonum fundere. Num ergo is excaecat nos, aut orbat sensibus, si parum magnam vim censet in his esse ad ea, quae sub eos subiecta sunt, iudicanda? Parmenides, Xenophanes, minus bonis quamquam versibus, sed tamen [1] illis versibus increpant eorum arrogantiam, quasi irati, qui, quum sciri nihil possit, audeant se scire dicere. Et ab his aiebas removendum Socratem et Platonem. Cur? an de ullis certius possum dicere? Vixisse cum his equidem videor: ita multi sermones perscripti sunt, e quibus dubitari non possit, quin Socrati nihil sit visum sciri posse. Excepit unum tantum, *scire se*, *nihil se scire*: nihil amplius. Quid dicam de Platone? qui certe tam multis libris haec persequutus non esset, nisi probavisset. Ironiam enim alterius, perpetuam praesertim, nulla fuit ratio persequi.

XXIV. Videorne tibi, non, ut Saturninus, nominare modo illustres homines, sed etiam imitari numquam, nisi clarum, nisi nobilem? [2] Atqui habebam molestos vobis, sed minutos, Stilponem, Diodorum, Alexinum; quorum sunt contorta et aculeata quaedam σοφίσματα: sic enim appellantur fallaces conclusiunculae. Sed quid eos colligam, quum habeam Chrysippum, qui fulcire putatur porticum Stoicorum? Quam multa ille contra sensus, quam multa contra omnia, quae in consuetudine probantur, dissolvit? Idem mihi quidem non videtur, sed dissolverit sane. Certe tam multa non collegisset, quae nos fallerent probabilitate magna, ni videret,[3] his resisti non facile posse. Quid Cyrenaëi?[4] minime contempti

(1) *Tamen* auctoritate unius Ms. et ed. Ven. 1494 delevit Goerenz.

(2) P. Manutio placebat *sed etiam imitari? Numquam nisi clarum, nisi nobilem?* Davisio autem: *sed etiam imitari neminem nisi c. n. n.*

(3) Sic Goer. Vulgo *nisi.*

(4) Vulgo addebatur *videntur*, quod

philosophi, qui negant esse quidquam, quod percipi possit extrinsecus: ea se sola percipere, quae tactu intimo sentiant, ut dolorem, ut voluptatem; neque se, quo quid colore, aut quo sono sit, scire, sed tantum sentire, affici se quodam modo.

Satis multa de auctoribus: quamquam ex me quaesieras, nonne putarem post illos veteres, tot saeculis, inveniri verum potuisse, tot ingeniis, tantisque studiis, quaerentibus. Quid inventum sit, paulo post videro, te ipso quidem iudice.[1] Arcesilam vero non obtrectandi causa cum Zenone pugnavisse, sed verum invenire voluisse, sic intelligitur. Nemo, inquam, superiorum non modo expresserat, sed ne dixerat quidem, posse hominem nihil opinari: nec solum posse, sed ita necesse esse sapienti. Visa est Arcesilae cum vera sententia, tum honesta, et digna sapiente. Quaesivit de Zenone fortasse, quid futurum esset, si nec percipere quidquam posset sapiens, nec opinari sapientis esset. Ille, credo, Nihil opinaturum; [2] quoniam esset, quod percipi posset. Quid ergo id esset? Visum, credo. Quale igitur visum? Tum illum ita definisse, ex eo, quod esset, sicut esset impressum, et signatum, et effictum. [3] Post requisitum, etiamne, si eiusdem modi [4] esset visum verum, quale vel falsum?

recte delevit Goerenz. auctoribus Grutero et Guieto.

(1) Sic mei omnes, utrumque Oxoniensem, et editos veteres plerosque. *Quoque* pro *quidem* h. l. eo vitiosius est, quum alios etiam sensus exsistat. *Quidem* adseverantis est, et hoc sensu locum afficit: *sicut sane ex tuo ipsius iudicio te refellam*. At vulgatae hic macer sane sensus prodit, *tu mihi etiam in posterum iudex eris*. Gorz.

(2) Recte sic Davis. Goerenz. Vulgo *opinatur*. — Ego nihil muto. Vel facilius est intelligi verbum *inquit*, aut *respondet*, aut aliud simile. In definitione autem *visi* bene *effictum* pro *effectum* reponit Lambinus. Faber.

(3) Sic Manut. Ernest. Goerenz. Vulgo olim *effectum*.

(4) Ita scribendum esse vidit Davisius, cui cum Goerenzio parui. Sic etiam Ern. paulo post ubi item legebatur *eiusmodi*.

Hic Zenonem vidisse acute, nullum esse visum, percipi posset, si id tale esset ab eo, quod est eiusdemmodi ab eo, quod non est, posset esse. I consensit Arcesilas; ad definitionem additum. N enim falsum percipi posse, neque verum, si tale, quale vel falsum. Incubuit autem in eas d tationes, ut doceret, nullum tale esse visum a ut non eiusdemmodi etiam a falso posset esse. autem est una contentio, quae adhuc perman Nam illud, nulli rei assensurum esse sapientem hil ad hanc controversiam pertinebat. Licebat nihil percipere, et tamen opinari: quod a Carn dicitur probatum. Equidem Clitomacho [1] plus, Philoni, aut Metrodoro, credens, hoc magis a disputatum, quam probatum puto. Sed id omitta Illud certe, opinatione et perceptione sublata quitur omnium assensionum retentio: ut, si o dero, nihil posse percipi, tu concedas nunquam sensurum esse. [2]

XXV. Quid ergo est, quod percipi possit, sensus quidem vera nuntiant? quos tu, Luculle, muni loco defendis. Quod ne id facere posses, id heri, non necessario loco contra sensus tam n dixeram. Tu autem te negas infracto remo, n columbae collo commoveri. Primum cur? nam remo sentio non esse id, quod videatur; et in co

(1) Goerenzius e coniectura edidit *Equidem enim*. Sed vulgata ferri potest, modo non post *probatum* puncto distinguatur.

(2) Intelligendum est e superioribus *sapientem*. Davisius coniiciebat *te concedas numquam assensurum esse*.

Quod ne id facere posses) I delet *id*. Lambinus autem legit *ne tu te facere posses*. Petrus statuit, *id* ornatus causa hic Revera *quod*, ut solet, πα Vide I. Fr. Gronovium ad XXVII, 7. Dav.

ba plures videri colores, nec esse plus uno. Deinde nihilne praeterea diximus? Maneant illa omnia: laborat ista causa: [1] veraces suos esse sensus dicit. Igitur semper auctorem habes eum, qui magno suo periculo causam agat. Eo enim rem demittit Epicurus, si unus sensus *semel* in vita mentitus sit, nulli unquam esse credendum. Hoc est [2] confidere suis testibus, et importune insistere! Itaque Timagoras Epicureus negat sibi unquam, quum oculum torsisset, duas ex lucerna flammulas esse visas; opinionis enim esse mendacium, non oculorum. Quasi quaeratur, quid sit, non quid videatur. Sed [3] hic quidem maiorum similis. Tu vero, quì visa sensibus alia vera dicas esse, alia falsa; qui ea distinguis? *Sed* desine, [4]

(1) Vulgo: *lacerat ista causa*. Vt alios taceam: Goerenzius correxit *laceratis istam causam*, et antea rescripsit: *si maneant*. Equidem teneo, quod Ernestio in mentem venit, *laborat*, quod bene convenit sequentibus ubi dicitur Epicurus *magno suo periculo causam agere*. Ceterum *laborat* — *dicit* refertur ad Epicurum. Haud scio tamen an melius sit *laboras istâ causâ: veraces suos sensus esse dicit*. — Faber ex coniectura *iacebat ista causa*, quod sic tuetur: Si hoc teneo, ut maneant et fixa sint omnia illa, quae heri diximus, videbas ipse iacere istam causam. Verbum *maneant* in eiusmodi re admodum frequens: quomodo apud Graecos Plato in Sophista dicit, Μενέτω ὁμολογηθέν. Sic saepe alias; nihil opus exemplis. Verbi item *iacere* usos in hac re frequentissimus. *Iacebat ista causa*, hic valet, afflicta ista erat et labefactata defensio. Sic infra dicet in hoc libro: *Vides profecto iacere illud perspicuitatis patrocinium*. FABER. — Legerim, *Manent illa omnia*. Blaterat iste tamen, et *veraces suos esse sensus dicit*, vel blatero iste tamen *veraces*, etc. DAV.

(2) Vulgo additur *verum esse*, quod optimo iure primus delevit Goerenzius. — *Hoc est verum esse* etc. Sic lego cum interrogatione. Negat verum esse docere suis modo testibus. Paulus iurisconsultus in lege 24 de testibus, quum dicit, *Testes eos, quos accusator de domo produxerit, interrogari non placuit*, ostendit quid hic licuerit antiquo iure. *Suos* autem *testes* eo magis appellare sensus, eosque improbare hic videtur, quod eos Heraclitus apud Sextum sic et appellat, et vituperat. Κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ, etc. FABER.

(3) Goerenzius ex aliquot codd. Mss. recepit *Sit*.

(4) Vulgo *desine*; in edd. vett. *et desine* quod in IV codd. Mss. reperit Goerenzius, ex quo eruit *Sed desine*, quod cum eo in ordinem recepi.

quaeso, communibus locis: domi nobis ista nascuntur. Si, inquis,[1] deus te interroget, sanis modo et integris sensibus, num amplius quid desideras; quid respondeas? [2] — Vtinam quidem roget! audiat, quam nobiscum male egerit. Vt enim vera videamus, quam longe *videmus*? [3] Ego Catuli Cumanum ex hoc loco regionem video, Pompeianum non cerno: neque quidquam interiectum est, quod obstet; sed intendi longius acies non potest. O praeclarum prospectum! Puteolos videmus: at familiarem nostrum C. Avianum, fortasse in porticu Neptuni ambulantem, non videmus. At ille nescio qui, qui in scholis nominari solet, mille et octoginta stadia quod abesset, videbat. Quaedam volucres longius. Responderem igitur audacter isti vestro deo, me plane his oculis non esse contentum. Dicet me acrius videre, quam *illos* [4] pisces fortasse; qui neque videntur a nobis, et nunc quidem sub oculis sunt; neque ipsi nos suspicere possunt. Ergo ut illis aqua, sic nobis aër crassus offunditur. — At amplius non desideramus. — Quid? talpam num desiderare lumen putas? neque tam quereretur cum deo, quod parum longe, quam quod falsum videret. Videsne navem illam? stare nobis videtur; at iis, qui in navi sunt, moveri haec villa. Quaere rationem, cur ita vi-

(1) Sic Schütz. post Goer. ex codd. probante Clerico. Vulgo *Si quis Deus*. T.

(2) Goerenzius edidit: *num amplius quid desideras, quod respondeas?* Sed ita fit ἀνανταπόδοτον. — Ceterum pro *desideras*, vulgo *desideres*; et paulo post *audias*. T.

(3) Sic Ern. Vulgo *videbimus*, quod Goerenzius reliquit. Davis. *viderimus*.

Ego Catuli Cumanum *ex hoc loco video, Pompeianum non cerno*) Sic recte liber Vrsini. Vulgo, *Ego Catuli* Cumanam *ex hoc loco* regionem *video, Pompeianum non cerno*: unde Lipsius epist. Quaest. V, 17 emendabat, *Ego Catuli* Cumanum *ea hoc loco* e regione *video*, quod haec disputatio Baulis fuit habita, et e regione oppositum erat *Catuli* Cumanum. Dav.

(4) Bene Goerenzius *illos* ex uno Ms. recepit pro vulg. *ullos*.

deatur: quam ut maxime inveneris, quod haud scio, an non possis; non tu verum testem habere, sed eum non sine causa falsum testimonium dicere ostenderis.

XXVI. Quid ego de navi? vidi enim a te remum contemni. Maiora fortasse quaeris. Quid potest esse sole maius? quem mathematici amplius duodeviginti partibus confirmant maiorem esse, quam terram; quantulus nobis videtur? mihi quidem quasi pedalis. Epicurus autem posse putat etiam minorem esse eum, quam videatur, sed non multo; nec maiorem quidem multo putat esse; vel tantum esse, quantus videatur: ut oculi aut non multum mentiantur aut nihil. [1] Vbi igitur illud est, SEMEL? Sed ab hoc credulo, qui nunquam sensus mentiri putat, discedamus: qui ne nunc quidem, quum ille sol, qui tanta incitatione fertur, ut, celeritas eius quanta sit, ne cogitari quidem possit, tamen nobis stare videatur. Sed, ut minuam controversiam: videte, quaeso, quam in parvulis sitis. Quatuor sunt capita, quae concludant, nihil esse, quod nosci, percipi, comprehendi possit; de quo haec tota quaestio est. E quibus primum est, esse aliquod visum falsum; secundum, non posse id percipi; tertium, inter quae visa nihil intersit, fieri non posse, ut eorum alia percipi possint, alia non possint; quartum, nullum esse visum verum a sensu profectum, cui non oppositum sit visum aliud, quod ab eo nihil intersit, quodque percipi non possit. Horum quatuor capitum secundum et tertium omnes concedunt. Primum Epicurus non dat. Vos, quibus-

(1) Sic Goerenz. e codd. Gud. Dresd. Vin. et edd. vett. vulgo *aut nihil mentiantur, aut non multum mentiantur.* — Alii simpliciter delent primum *mentiantur.* T.

Vbi igitur illud est semel) Pertinet hic locus ad illum capitis 25: *Eo rem dimittit Epicurus, si unus sensus semel in vita mentitus est*, etc. LAMB.

cum res est, id quoque conceditis. Omnis pugn quarto est. Qui igitur P. Servilium Geminum v bat, sed [1] Quintum se videre putabat, incidebat eiusmodi visum, quod percipi non posset; quia n nota verum distinguebatur a falso: qua distincti sublata, quam haberet, in C. Cotta, qui bis cum mino consul fuit, agnoscendo, eiusmodi notam, q falsa esse non posset? Negas tantam similitudinen rerum natura esse. Pugnas omnino, sed cum ad sario facili. Ne sit sane; videri certe potest. F igitur sensum: et si una fefellerit similitudo, d omnia reddiderit. Sublato enim iudicio illo, oportet agnosci, etiam si ipse erit, quem videris, tibi videbitur, tamen non ea nota iudicabis, qua cis oportere, ut non possit esse eiusdemmodi f Quando igitur potest tibi P. Geminus, Quintus deri, quid habes explorati, cur non possit tibi C videri, qui non sit, quoniam aliquid videtur e qnod non est? Omnia dicis sui generis esse; n esse idem, quod sit aliud. Stoicum est quidem, admodum credibile, nullum esse pilum omnibus bus talem, qualis sit pilus alius, nullum gran Haec refelli possunt; sed pugnare nolo: ad id e quod agitur, nihil interest, omnibusne partibus res nihil differat, an internosci non possit, etiar differat. Sed, si hominum similitudo tanta esse potest, ne signorum quidem? Dic mihi, Lysip eodem aere, eadem temperatione, eodem ca aqua, [2] ceteris omnibus, centum Alexandros e

(1) Sic Gorr. Vulgo *si Quintum*.

(2) Bene Lambinus hic nos admonet, ut quaeramus, quid *aquae* nomen valeat. Vnus tamen Plutarchi locus e libro de defectu oraculorum satis docere id potuit in disput de nobilitata sede illa Craterae, haberet, inquit ille, *αἰτίας ὑλικὰς καὶ σίδηρον. καὶ μάλαξιν διὰ πυρὸ δι' ὕδατος βαφήν.* Idem paulo

demmodi facere non posset? qua igitur notione discerneres? Quid?[1] si in eiusdemmodi cera centum sigilla hoc annulo impressero, ecquae poterit in agnoscendo esse distinctio? An tibi erit quaerendus annularius aliquis, quoniam gallinarium invenisti Deliacum illum, qui ova cognosceret?[2]

XXVII. Sed adhibes artem advocatam etiam sensibus. Pictor videt, quae nos non videmus; et, simul inflavit tibicen, a perito carmen agnoscitur. Quid? hoc nonne videtur contra te valere, si sine magnis artificiis, ad quae pauci accedunt nostri quidem generis admodum, nec videre, nec audire possumus? Iam illa praeclara, quanto artificio esset sensus nostros, mentemque, et totam constructionem hominis fabricata natura, cur non extimescam opinandi temeritatem.[3] Etiamne hoc affirmare potes, Luculle, esse aliquam vim cum prudentia et consilio scilicet, quae finxerit, vel, ut tuo verbo utar, quae fabricata sit hominem? Qualis ista fabrica est? ubi adhibita? quando? cur? quo modo? Tractantur ista ingeniose; disputantur etiam eleganter. Denique videantur[4] sane, ne affirmentur modo. Sed de physicis mox, et

illa verba etiam quid ignis, quid aqua hic afferat, exponit pluribus. Nec refert quod illud ferreum, hoc autem aeneum est opus, de quo Cicero loquitur: ut enim ferri, sic aeris βαφὴν, sive βάψιν, etiam Pollox esse docet in lib. VII. *caelum*, id est *aër*. Faber. — Quodsi quaeris etiam *eodem coelo* cur addiderit, id quoque satis docet idem in libro, περὶ τοῦ μὴ χρᾶν νῦν ἔμμετρα τὴν Πυθίαν, ubi multis exsequitur, quid Delphis aeneis signis aër, quod hic *caelum* dicitur, pulchritudinis ac nitoris afferat. *H.*

(1) Bene post *Quid* interrogandi signo distinxit Goerenz.

(2) Ern. e duobus Mss. reposuit *agnosceret*.

(3) Goer. *natura! Cur...... temeritatem?* Hülsem sequens. Nobis autem facile sententia explicari posse videtur non admissa interrogationis nota. Nempe intellige: Iam ista scilicet *quanto artificio* etc. praeclara sunt, cur; id est, praeclare valent, cur non extimescam opinandi temeritatem. *L.*

(4) Lego *denique probentur*; quod, nisi fallor, postulat sententia. Dav.

quidem ob eam causam, ne tu, qui idem me facturum paullo ante dixeris, videare mentitus. Sed ut ad ea, quae clariora sunt, veniam; res iam universas profundam, de quibus volumina impleta sunt non a nostris solum, sed etiam a Chrysippo—de quo queri solent Stoici, dum studiose omnia conquisierit contra sensus, et perspicuitatem, contraque omnem consuetudinem, contraque rationem, ipsum sibi respondentem, inferiorem fuisse: itaque ab eo armatum esse Carneadem. — Ea sunt eiusdemmodi,[1] quae a te diligentissime tractata sunt. Dormientium, et vinolentorum, et furiosorum visa imbecilliora esse dicebas, quam vigilantium, siccorum, sanorum. Quo modo? Quia, quum experrectus esset, Ennius non diceret [2] *se vidisse Homerum*, sed *visum esse*: Alcmaeo autem,

Sed mihi neutiquam cor consentit. . . .

Similia de vinolentis. Quasi quisquam neget, et qui experrectus sit, eum somnia; et, cuius furor consederit, putare non fuisse ea vera, quae essent sibi visa in furore. Sed non id agitur: tum, quum videbantur, quo modo viderentur, [3] id quaeritur. Nisi

Res iam universas profundam) Credo rescribendum, *res iam universas* non *profundam*; addita particula negante. *D.* — Particulam quam addit Davisius, Ciceronis adversatur: qui ait, *Profundam*, id est acervatim proponam *res universas*, id est principia unde ortam dicunt rerum universitatem. ANONYM.

(1) Ita rescripsi auctore Goerenzio. Vulg. *eiusmodi*.

Siccorum) Id est, sobriorum, non vinolentorum. *Ah! scelesta ego, praeter alios meum virum fui rata siccum, frugi, continentem, amantem uxoris maxime.* Plautus in Asinaria. ANON.

(2) *Diceret* auctoritate cod. Erl. omisit Goerenz. Idemque censet si *diceret* ab auctore esset, melius esse *Ennius, diceret, non se vidisse* etc.

(3) Olim legebatur *tum quum videantur quomodo videntur*. Lambin. Ern. Goerenz. rectius *videntur — videantur*. Praetuli autem imperfecta e coniectura Davisii, qui tamen *viderentur* in IV codd. invenit. Idem reperit Goerenz. in IV aliis.

vero Ennium non putamus ita totum illud audivisse,

O pietas animi. . . .

(si modo id somniavit) ut si vigilans audiret. Experrectus enim potuit illa visa putare, ut erant, et somnia:[1] dormienti vero aeque ac vigilanti probabantur. Quid? Iliona somno illo

Mater te appello. . . . (2)

nonne ita credit filium loquutum, ut experrecta etiam crederet? unde enim illa?

Age adsta! mane! audi! iteradum eademmet isthaec mihi! (3)

num videtur minorem habere visis, quam vigilantes, fidem?

XXVIII. Quid loquar de insanis? Qualis tandem fuit affinis tuus, Catule, Tuditanus? quisquam sanissimus tam certa putat, quae videt, quam is putabat, quae videbantur? Quid?[4] ille, qui,

Video, video te! vivum, Vlixes, (5) *dum licet:*

(1) Davis. conisc. *esse somnia:* *Dormienti vero aeque ac vigilanti probantur*) Si non plus proberentur illa visa dormienti quam vigilanti, etiam dormiens ea somnia fuisse censeret. Itaque rescribendum, *dormienti vera aeque ac vigilanti probantur*. Subintellige *visa*. Dav.

(2) Initium versiculi ex Pacuvii Iliona; cf. Tusc. disp. I, 44. — *Mater te appello*) Ilionam sic alloqui fingitur umbra Polydori. Sed et hic et illa, liberi fuere Hecubes et Priami. Qui fit igitur, ut Polydorus Ilionam *matrem* dixerit? Lambinus ad Horatii lib. II, Sat. III, 60, hoc ideo putat evenisse, quod Hecuba, Iliona quoque fuit nominata.* At id commentum nullis veterum testimoniis fulcitur. Verius igitur est, Ilionam a Polydoro *matrem* vocatam, quia Priamus et Hecuba *Ilionae, filias suae, dederunt eum educandum, quae Polymnestori regi Thracum erat nupta, quem illa pro filio suo educavit.* Verba sunt *Hygini* Fab. 109. Eadem est Hieronymi Columnae sententia ad Ennii fragmenta. Fabulam est notam facit Euripides in Hecuba v. 3 et sqq. Vide et Virgilium Aen. III, 49. Ab iis tamen diversus abit is, quem modo dixi, mythologus. *L.*

(3) Sic Goerenz. metri causa. Vulg. *ista mihi.*

(4) Recte hic post *Quid* interrogandi signo distinxit Goerenz.

(5) Goer. *video, video te. Vive, V., dum licet.* Optime, inquit Schütz; est enim idem versiculus qui laudatur *lib. III de Orat. c.* 40. — Putat Clericus, ita incertam esse hanc correctionem, ut melius sit nihil commutare. Vulgatam propterea restitui. *T.*

nonne etiam bis exclamavit se videre, quum omnino non videret? Quid? apud Euripidem Hercules,[1] quum, ut Eurysthei filios, ita suos configebat sagittis, quum uxorem interimebat, quum conabatur etiam patrem, non perinde movebatur falsis, ut veris moveretur? Quid? ipse Alcmaeo tuus, qui negat cor sibi cum oculis consentire, nonne ibidem[2] incitato furore:

Vnde haec flamma oritur?

et illa deinceps,

Incede, incede; adsunt, adsunt; me, me expetunt.

Quid? quum virginis fidem implorat,

Fer mi auxilium: pestem abige a me,
Flammiferam hanc vim, quae me excruciat.
Caerulea incinctae angui incedunt: (3)
Circumstant cum ardentibus taedis;

num dubitas, quin sibi haec videre videatur? itemque cetera:

Intendit crinitus Apollo (4)
Arcum auratum, lunat innixus.
Diana facem iacit a laeva.

Qui magis haec crederet, si essent, quam credebat, quia videbantur? Apparet enim iam *cor cum oculis consentire*. Omnia autem haec proferuntur, ut illud efficiatur, quo certius nihil potest esse: inter visa vera, et falsa, ad animi assensum,[5] nihil interesse.

(1) Herc. Eur. v. 969.

(2) Nempe ex eadem Ennii fabula Alcmaeone. — Davis. putat legendum *incitatus furore*, subaud. *dicit*.

(3) Egregie hunc versum emendavit Goerenzius, vulgo inepte sic scriptum: *ceruleae incinctae igni incedunt.* — Clericus defendit vulgatam lectionem, contenditque verbis *incinctae igni* exprimi hoc Euripidis vocem (Iph. Taur. v. 288): ἐκ χιτώνων πῦρ πνέουσαν. *T.*

(4) Sic edd. vett. ut Asc. Camerar. quod optimo iure restituit Goerenz. Vulgo male *luna innixus*. Lambin. coniecit *genu innixus*.

(5) Schütz. et *animi asensum*; operarum errore, ut puto. *T.*

Vos autem nihil agitis, quum falsa illa vel furiosorum, vel somniantium, recordatione ipsorum refellitis. Non enim id quaeritur, qualis recordatio fieri soleat eorum, qui experrecti sint; aut eorum, qui furere destiterint: sed qualis visio fuerit aut furentium, aut somniantium tum, quum commovebantur. Sed abeo a sensibus.

Quid est, quod ratione percipi possit? Dialecticam inventam esse dicitis, veri et falsi quasi disceptatricem et iudicem. Cuius veri et falsi? et in qua re? In geometriane, quid sit verum, vel falsum, dialecticus iudicabit? an in literis? an in musicis? [1] At ea non novit. In philosophia igitur? Sol quantus sit, quid ad illum? quod sit summum bonum, quid habet, ut queat iudicare? Quid igitur iudicabit? quae coniunctio, quae disiunctio vera sit, [2] quid ambigue dictum sit, quid sequatur quamque rem, quid repugnet? [3] Si haec, et horum similia iudicat, de se ipsa iudicat. Plus autem pollicebatur. [4] Nam haec quidem iudicare, ad ceteras res, quae sunt in philosophia multae atque magnae, non est satis. Sed quoniam tantum in ea arte ponitis; videte, ne contra vos tota nata [5] sit. Quae primo progressu festive tradit elementa loquendi, et ambiguorum intelligentiam, concludendique rationem; tum, paucis additis, venit ad soritas, lubricum sane et periculosum locum;

(1) Tribus interrogationibus distinxit Schütz; alii una tantum post *musicis*, commata in duobus prioribus posito. *T.*

(2) Cod. Gud. Dresd. *quid disiunctione verum sit.* Goerenzius suspicatur ita legendum esse: *quae coniunctio disiunctiove vera sit.*

(3) Male, ut mihi videtur, hic et supra *In philosophia igitur* Schutzius puncto distinxit. *T.*

(4) Sensus est: At vero plus dialectica pollicebatur, quam praestat, quum eam veri falsique disceptatricem et iudicem diceretis. *G.*

(5) I. e. tota vobis adversetur. Ernestio displicebat *nata*. Sed bene illud defendit Goerenzius.

quod tu modo dicebas esse vitiosum interrogandi genus.

XXIX. Quid ergo? Istius vitii num nostra culpa est? Rerum natura nullam nobis dedit cognitionem finium, ut ulla in re statuere possimus, quatenus. Nec hoc in acervo tritici solum, unde nomen est, sed nulla omnino in re minutatim interrogati: dives, pauper; clarus, obscurus sit; multa, pauca; magna, parva; longa, brevia; lata, angusta; quanto aut addito, aut dempto, certum respondeamus, non habemus.—At vitiosi sunt soritae.—Frangite igitur eos, si potestis, ne molesti sint: erunt enim, nisi cavetis. Cautum est, inquit. Placet enim Chrysippo, quum gradatim interrogetur, verbi causa, tria, pauca sint, anne multa; aliquanto prius, quam ad multa perveniatur, [1] quiescere, id est, quod ab his dicitur, ἡσυχάζειν. Per me vel stertas licet, inquit Carneades, non modo quiescas. Sed quid proficitur? Sequitur enim, qui te ex somno excitet, et eodem modo interroget: Quo in numero conticuisti, si ad eum numerum unum addidero, multane erunt? Progrediere rursus, quoad videbitur. Quid plura? hoc enim fateris: neque ultimum te paucorum, neque primum multorum respondere posse. Cuius generis error ita manat, ut non videam, quo non possit accedere. Nihil me laedit, inquit: ego enim, ut agitator callidus, prius quam ad finem veniam, equos sustinebo; eoque magis, si locus is, quo ferentur equi, praeceps erit. Sic me, inquit, ante sustineo,

(1) Sic ex uno Ms. dedit Goerenz. Vulgo *perveniat*. Idem postea *proficitur* pro vulgato *proficit*. — Davis. legendum censebat, *quid proficis*, vel *quid prosit*.

Ego enim.... sustinebo.) Locus hic mihi parum sanus videtur; nec tamen quidquam iuvant codices. Forsan reponendum: ego *enim*, *ut agitator callidus*, *priusquam ad finem* veniat, *equos* sustinebit.... *sic me*, etc. Dav.

nec diutius captiose interroganti respondeo. [1] Si habes quod liqueat, neque respondes; superbis. Si non habes; ne tu quidem percipis. Si, quia obscura; concedo. Sed negas te usque ad obscura progredi. Illustribus igitur rebus insistis. Si id tantummodo, ut taceas; nihil assequeris. Quid enim ad illum, qui te captare vult, utrum tacentem irretiat te, an loquentem? Sin autem usque ad novem, verbi gratia, sine dubitatione respondes pauca esse, in decimo insistis; etiam a certis et illustribus [2] cohibes assensum: hoc idem me in obscuris facere non sinis. [3] Nihil igitur te contra soritas ars ista adiuvat: quae nec augenti, nec minuenti, [4] quid aut primum sit, aut postremum, docet. Quid, quod eadem illa ars, quasi Penelope telam retexens, tollit ad extremum superiora? utrum ea vestra, an nostra culpa est? Nempe fundamentum dialecticae est, quidquid enuntietur (id autem appellant [5] ἀξίωμα; quod est quasi effatum), aut verum esse, aut falsum. Quid igitur? haec vera, an falsa sunt? Si te mentiri dicis, idque verum dicis, mentiris, an verum dicis? [6] Haec scilicet inexplicabilia esse dicitis. Quod est odiosius,

(1) Ita Goerenzius e codd. suis. Vulgo *sustinebo — respondeo*. Ern. dedit *sustinebo — respondebo*.

(2) Vulgo *illustrioribus*. Sed hunc comperativum cum positivo non bene coire animadvertit Goerenzius.

(3) Sensus est: Adeo in iis, quae per se certa sunt (ut unum numero vel addere, vel demere), assensum retines (ἐπέχεις), quod tu nobis ne in obscuris quidem facere concedis.

(4) Sic Lambin. Mss. et edd. vett. pro vulg. *augendi nec minuendi*.

(5) Ita multi codd. Mss. et edd. vett. Vulgo *appellatur*.

(6) Vulgo edebatur: *idque verum dicis, mentiri, verum dicis*. Goerenzius cum multis Mss. et edd. dedit: *si te mentiri dicis idque verum dicis mentiris*. Ego vero, quum Gellius N. A. XVIII, 2 scripserit: «Quaesitum id quoque est, quae esset huius sophismatis resolutio: *Quum mentior et mentiri me dico, mentior an verum dico?*» eodem modo hic scribendum putavi: *Si te mentiri dicis, idque verum dicis, mentiris an verum dicis?* Hoc optime et antecedentibus et consequentibus convenit.

quam illa, quae nos incomprehensa, et non percepta dicimus.

XXX. Sed haec omitto. Illud quaero, si ista explicari non possunt, nec eorum ullum iudicium invenitur, ut respondere possitis, verane, an falsa sint: ubi est illa definitio, *effatum esse id*, *quod aut verum*, *aut falsum sit*? Rebus sumtis, adiungam, ex his sequendas esse alias, alias improbandas, quae sint in genere contrario. Quo modo igitur hoc conclusum esse iudicas? *Si dicis lucere*, *et verum dicis*; *lucet. Dicis autem nunc lucere*, *et verum dicis*: *lucet igitur.* [1] Probatis certe genus, et rectissime conclusum dicitis. Itaque in docendo eum primum concludendi modum traditis. Quidquid [2] igitur eodem modo concluditur, probabitis, aut ars ista nulla est. Vide ergo, hanc conclusionem probaturusne sis: *Si dicis te mentiri*, *verumque dicis*; *mentiris. Dicis autem te mentiri*, *verumque dicis*: *mentiris igitur.* Qui potes hanc non probare, quum probaveris eiusdem generis superiorem? Haec Chrysippea sunt, ne ab ipso quidem dissoluta. Quid enim faceret huic conclusioni? *Si lucet*, *lucet*; *lucet autem*; *lucet igitur.* Cederet scilicet. Ipsa enim ratio connexi, quum concesseris superius, cogit inferius concedere. Quid ergo haec ab illa conclusione differt? *Si mentiris*; *mentiris. Mentiris autem*; *mentiris igitur.* Hoc negas te posse nec approbare, nec improbare. Qui igitur magis illud? Si ars, si ratio, si via, si vis denique conclusionis valet; ea-

(1) Vulgo legebatur: *Si dicis nunc lucere*, *et verum dicis*; *lucet igitur*; idque ob codd. aliquot et ed. Ald. Victor. consensum pertinaciter defendit Gruterus. At Lambinus, Iun. Brutus, Aldus Nepos recte iudicarunt hic aliquid excidisse; itaque sic ediderunt: *Si dicis nunc lucere et verum dicis*: *lucet. Dicis autem lucere et verum dicis*, *lucet igitur.* Et sic nuper Goerenzius, nisi quod particulam *nunc* alteri membro praeposuit.

(2) Vulgo *aut quidquid*. Ineptum illud *aut* recte abiecit Goerenz.

dem est in utroque. Sed hoc extremum eorum est: postulant, ut excipiantur haec inexplicabilia. Tribunum aliquem censeo videant: a me istam exceptionem nunquam impetrabunt. Etenim quum ab Epicuro, qui totam dialecticam et contemnit, et irridet, non impetrent, ut verum esse concedat, quod ita effabimur, *aut vivet cras Hermachus*, *aut non vivet:* quum dialectici sic statuant, omne, quod ita disiunctum sit, quasi, *aut etiam*, *aut non*, non modo verum esse, sed etiam necessarium: vide, quam sit cautus [1] is, quem isti tardum putant. Si enim, inquit, alterutrum concessero necessarium esse, necesse erit, cras Hermachum aut vivere, aut non vivere. Nulla autem est in natura rerum talis necessitas. Cum hoc igitur dialectici pugnent, id est, Antiochus et Stoici. Totam enim evertit dialecticam. Nam si e contrariis disiunctio (contraria autem ea dico, quum alterum ait, alterum negat), si talis disiunctio falsa potest esse, nulla vera est. Mecum vero quid habent litium, qui ipsorum disciplinam sequor? Quum aliquid huiusmodi inciderat, sic ludere Carneades solebat: *Si recte conclusi*, *teneo*; *sin vitiose*, *minam Diogenes reddet.* Ab eo enim Stoico dialectica [2] didicerat. Haec autem merces erat dialecticorum. Sequor [3] igitur eas vias, quas didici ab Antiocho; nec reperio, quomodo iudicem, *Si lucet, lucet*, verum esse, ob eam causam, quod ita didici, omne, quod ipsum ex se connexum sit, verum esse: non iudicem, *Si mentiris*, *mentiris*, eodem modo esse connexum. Aut igitur hoc, et illud; aut nisi hoc, ne illud quidem iudicabo.

(1) Lambin. Davis. Ern. reposuerunt *cautus*; quo nihil opus esse vidit Goerenz.

(2) Sic Goerenz. e cod. Gud. Vulg. *dialecticam*.

(3) Ita Gruter. e codd. suis. Consentiunt alii a Goerenzio collati. Vulgo olim *sequar*.

XXXI. Sed, ut omnes istos aculeos, et totum tortuosum genus disputandi relinquamus, ostendamusque, qui simus; iam, explicata tota Carneadis sententia, Antiochia ista corruent universa. Nec vero quidquam ita dicam, ut quisquam id fingi suspicetur: a Clitomacho sumam, qui usque ad senectutem cum Carneade fuit, homo et acutus, ut Poenus, et valde studiosus ac diligens. Et quatuor [1] eius libri sunt de sustinendis assensionibus. Haec autem, quae iam dicam, sunt sumpta de primo. Duo placet esse Carneadi genera visorum. In uno hanc divisionem: Alia visa esse, quae percipi possint, alia quae non possint. In altero autem: Alia visa esse probabilia, alia non probabilia. Itaque, quae contra sensus, contraque perspicuitatem dicantur, ea pertinere ad superiorem divisionem: contra posteriorem nihil dici oportere. Quare ita placere, tale visum nullum esse, ut perceptio consequeretur: ut autem probatio, multa. Etenim contra naturam esset, si probabile nihil esset: et sequitur omnis vitae ea, quam tu, Luculle, commemorabas, eversio. Itaque et sensibus probanda multa sunt: teneatur modo illud, non inesse in his quidquam tale, quale non etiam fal-

(1) Davisius malebat *ac diligens etiam. Quatuor.* Sed recte vulgatam defendit Goerenz.

Alia visa esse quae percipi possint etc.) Quoniam haec divisio Stoicorum est, ut in Zenone Diogenes testatur, et Galenus in lib. IX de Decretis Hippocratis et Platonis; Carneadi autem sunt incomprehensa omnia, id est, ἀκατάληπτα ἅπαντα, ut ait Aristoteles apud Eusebium, et saepius idem hoc libro a Cicerone dicitur, facile suspicetur quis hic aliquid esse mendi. Nihil est. Supra dixit Lucullus quum Academicos refelleret, illos etiam componere artem quandam, et *visorum*, inquit, et *vim et genera definiunt*, *in his quale sit id*, *quod percipi et comprehendi possit*, *totidem verbis quot Stoici.* Deinde verbum *esse* usitatum pro *dici* monuit etiam Priscianus in lib. XVIII. Donatus eodem paene verbo apud Terentium in illis, *Quem semper te esse dictitasti*, *nominari* interpretatur, idque moris antiquorum esse dicit. Faber.

sum, nihil ab eo differens, esse possit. Sic, quidquid acciderit specie probabile, si nihil se offeret, quod sit probabilitati illi contrarium, utetur eo sapiens: ac sic omnis ratio vitae gubernabitur. Etenim is quoque, qui a vobis [1] sapiens inducitur, multa sequitur probabilia, non comprehensa, neque percepta, neque assensa, sed similia veri: quae nisi probet, omnis vita tollatur. Quid enim? conscendens navem sapiens, num comprehensum animo habet atque perceptum, se ex sententia navigaturum? qui potest? Sed si iam ex hoc loco proficiscatur Puteolos, stadia triginta, probo navigio, bono gubernatore, hac tranquillitate: [2] probabile videatur, se illuc venturum esse salvum. Huiusmodi igitur visis consilia capiet et agendi, et non agendi: faciliorque erit, ut albam esse nivem probet, quam erat Anaxagoras; qui id non modo ita esse negabat, sed sibi, quia sciret aquam nigram esse, unde illa concreta esset, albam ipsam esse, ne videri quidem. Et quaecumque res eum sic attinget, ut sit visum illud probabile, neque ulla re impeditum, movebitur. Non enim est e saxo sculptus, aut e robore [3] dolatus. Habet corpus; habet animum; movetur mente; movetur sensibus, ut ei multa vera videantur, neque tamen habere insignem illam et propriam percipiendi notam: eoque sapientem non assentiri, quia possit eiusdem modi exsistere falsum aliquod, cuiusmodi hoc verum. Neque nos contra sensus aliter dicimus, ac Stoici; qui multa

(1) *A nobis* cod. Vrsinus; minus bene.

(2) Hac scil. tranquillitate maris, quae nunc est.

(3) Aliquot codd. habent *aut ebore* quod recte repudiavit Davisius; non solum enim Nonius v. *dolitum* legit *e robore*, sed certum est etiam Ciceronem expressisse illud Homericum Odyss. T, 163, οὐ *γὰρ ἀπὸ δρυός ἐσσι παλαιφάτου οὐδ' ἀπὸ πέτρης*.

falsa esse dicunt, longeque aliter se habere, ac sensibus videantur.

XXXII. Hoc autem si ita sit, ut unum modo sensibus falsum videatur: [1] praesto est, qui neget, rem ullam percipi posse sensibus. Ita, nobis tacentibus, ex uno Epicuri capite, altero vestro, perceptio et comprehensio tollitur. Quod est caput Epicuri? *Si ullum sensus* [2] *visum falsum est*; *nihil percipi potest.* Quod vestrum? *Sunt falsa sensus visa.* Quid sequitur? ut taceam, conclusio ipsa loquitur, *nihil posse percipi.* Non concedo, inquit, Epicuro. Certa igitur cum illo, qui a te totus diversus est: noli mecum, qui hoc quidem certe, falsi esse aliquid in sensibus, tibi assentior. Quamquam nihil mihi tam mirum videtur, quam ista dici, ab Antiocho quidem maxime, cui erant, quae paullo ante dixi, notissima. Licet enim haec quivis arbitratu suo reprehendat, quod negemus rem ullam percipi posse; certe levior reprehensio est. Quod tamen dicimus esse quaedam probabilia, non videtur hoc satis esse vobis. Ne sit; illa certe debemus effugere, quae a te vel maxime agitata sunt: « Nihil igitur cernis? nihil audis? nihil tibi est perspicuum? » [3] Explicavi paullo ante, Clitomacho auctore, quo modo ista Carneades diceret. Accipe, quemadmodum eadem dicantur a Clitomacho, in eo libro, quem ad C. Lucilium scripsit poëtam, quum scripsisset iisdem de rebus ad L. Censorinum, eum, qui consul cum M' Manilio fuit. Scri-

(1) Hoc idem supra his verbis expressum vidimus c. 25. *Eo enim rem dimittit Epicurus, si unus sensus semel in vita mentitus sit, nulli umquam esse credendum*; male igitur in aliquot codd. omittitur *falsum.*

(2) Ita e quinque Davisii et quatuor suis codd. edidit Goerenzius. Recte. Vulgo *sensibus.*

(3) Sunt haec quodammodo exprobrantis, et cum quadam imitatione vocis Lucullea e cogitanda. Exprobrantis ea esse, vel inde clarum, quod continuo argumentum abrumpitur. *G.*

psit igitur his fere verbis: — sunt enim mihi nota, propterea quod earum ipsarum rerum, de quibus agimus, prima institutio et quasi disciplina illo libro continetur; — sed scriptum est ita: «Academicis placere, esse rerum eiusmodi dissimilitudines, [1] ut aliae probabiles videantur, aliae contra: id autem non esse satis, cur alia posse percipi [2] dicas, alia non posse; propterea quod multa falsa probabilia sint: nihil autem falsi perceptum et cognitum possit esse. Itaque, ait, vehementer errare eos, qui dicant, ab Academia sensus eripi, a quibus nunquam dictum sit, aut colorem, aut saporem, aut sonum nullum esse; illud sit disputatum, non inesse in his propriam, quae nusquam alibi esset, veri et certi notam. Quae quum exposuisset, adiungit, dupliciter dici assensus sustinere sapientem: uno modo, quum hoc intelligatur, omnino eum rei nulli assentiri: altero, quum se a respondendo [3] sustineat, ut neque neget aliquid, neque aiat. Id quum ita sit, alterum placere, [4] ut nunquam assentiatur; alterum tenere, ut sequens probabilitatem, ubicumque haec aut occurrat, aut deficiat, aut *etiam*, aut *non*, respondere possit. Nec ut placeat, eum, qui de omnibus rebus contineat se ab assentiendo, moveri tamen, et agere aliquid: reliquit eiusmodi visa, [5] quibus ad actionem excitemur; item ea, quae interrogati in utramque partem respondere possimus, sequentes tantummodo quod ita visum sit, dum sine assensu: neque tamen

(1) In edd. vett. nonnullis est *similitudines*, quod frustra Passeratio et Vraino placuisse Davisius docuit.

(2) Recte hoc ordine Goerenzius. Vulgo *percipi posse*.

(3) Vulgo inculcatur *ut aut approbet quid, aut improbet*. Manifestum glossema iam a Davisio et Goerenzio uncis inclusum delevi. — Versu seq. Schütz. cum Goer. *neque ait*. T.

(4) Scil. *sapienti*.

(5) Olim addebatur *approbari* recte a Davisio et Ernestio abiectum.

omnia eiusmodi visa approbari, sed ea, quae n impediantur. [1] Haec si vobis non probamus, sii sane, invidiosa certe non sunt. Non enim luc pimus: sed ea, quae vos percipi comprehen eadem nos, si modo probabilia sint, videri di

XXXIII. Sic igitur inducto et constituto prc et eo quidem expedito, soluto, libero, nulla plicato, vides profecto, Luculle, iacere iau tuum perspicuitatis patrocinium. Iisdem enim piens, de quo loquor, oculis, quibus iste veste lum, terram, mare intuebitur; iisdem sensibu qua, quae sub quemque sensum cadunt, [2] s Mare illud, quod nunc, Favonio nascente, I reum videtur, idem huic nostro videbitur, n men assentietur; quia nobismet ipsis modo caer videbatur, mane ravum; [3] quodque nunc, q sole collucet, albescit, et vibrat, dissimileq proximo ei continenti: ut, etiam si possis ra reddere, cur id eveniat, tamen non possis id esse, quod videbatur oculis, defendere.

Vnde memoria, si nihil percipimus? Sic enim rebas: Quid? meminisse visa, [5] nisi comprehen possumus? Quid? Polyaenus, [6] qui magnus mal ticus fuisse dicitur, is posteaquam Epicuro

(1) Goer. *impedirentur.*

(2) Schütz. cum Goer. *cadent* e duobus Mss.

(3) Sic edd. ante Victor. Post ediderunt *flavum* (Lambino excepto) id quod Ernestius quoque retinuit. Verum autem est *ravum*, quod habet quoque Nonius v. *Ravum*; idque optimo iure revocavit Goerenz.

(4) Recte sic e cod. Erl. et Pal. a restituit Goerenz. idque iam Gruterus probaverat. Vulgo *quia.*

(5) Hoc ex aliquot cod Ven. 1494 recte restituit Vulgo *quod meminisse vis possumus*; sine interrogatio

(6) Cicero Fin. lib. I, ca *a Polyaeno familiari suo ge discere maluisset Epicurus, lam etiam ipsum dedocere.* I tem Lampsacenus Athenod ut discimus ex Laërtii X, etiam meminit Plutarchus Colotem. Dav.

tiens, totam geometriam falsam esse credidit, num illa etiam, quae sciebat, oblitus est? Atqui, falsum quod est, id percipi non potest, ut vobismet ipsis placet. Si igitur memoria perceptarum comprehensarumque rerum est, omnia, quae quisque meminit, habet ea comprehensa atque percepta. Falsi autem comprehendi nihil potest: et omnia meminit Scyron Epicuri dogmata. Vera igitur illa sunt nunc omnia. Hoc per me licet. Sed tibi aut concedendum est ita esse, quod minime vis, aut memoriam mihi remittas, [1] oportet, et facile esse ei locum, etiam si comprehensio perceptioque nulla sit. Quid fiet artibus? Quibus? iisne, quae ipsae fatentur coniectura se plus uti, quam scientia; an iis, quae tantum id, quod videtur, sequuntur, nec habent istam artem vestram, qua vera et falsa diiudicent?

Sed illa sunt lumina duo, quae maxime causam istam continent. Primum enim negatis fieri posse, ut quisquam nulli rei assentiatur. At id quidem perspicuum est: quum Panaetius, princeps prope, meo quidem iudicio, Stoicorum, ea de re dubitare se dicat, quam omnes, praeter eum, Stoici certissimam putant, vera esse haruspicinam, [2] auspicia, oracula, somnia, vaticinationes, seque ab assensu sustineat. Quod si is potest facere vel de his rebus, [3] quas illi, a quibus ipse didicit, certas habuerint; cur id sa-

(1) *Aut memoriam mihi remittas*, notat, «concedas me memoriam non tollere». Idem denique verbum ad proxima, quae deinceps sequuntur, cogitandum «*et* (remittas s. concedas oportet) facile ei esse locum» i. e. recte eam locum habere posse. *G.*

(2) Sic e vera Ernestii emendatione cum Goerenzio edidi pro vulg. *haruspicum.*

(3) Ita Goerenzius rescripsit pro vulg. *quod is potest facere de iis rebus*. Et particulam *si* iam Davis. e cod. Paris. addiderat; *vel de his* Goerenz. eruit e codd. Dr. et Wrat. in quibus est *ut de his.*

piens de reliquis [1] facere non possit? An est aliquid, quod positum vel improbare, vel approbare possit, dubitare non possit? An tu in soritis poteris hoc, quum voles; ille in reliquis rebus non poterit eodem modo insistere, praesertim quum possit sine assensione ipsam verisimilitndinem non impeditam sequi? Alterum est, quod negatis actionem ullius rei posse in eo esse, qui nullam rem assensu suo comprobet. Primum enim videri oportet, in quo sit etiam assensus. Dicunt enim Stoici, sensus ipsos assensus esse; quos quoniam appetitio consequatur, actionem sequi; tolli autem omnia, si visa tollantur.

XXXIV. Hac de re in utramqne partem et dicta sunt, et scripta multa, sed brevi res potest tota confici. Ego enim etsi maximam actionem puto, repugnare visis, obsistere opinionibns, assensus lubricos sustinere, credoque Clitomacho ita scribenti, Herculi quendam laborem exantlatum a Carneade, quod, ut feram et immanem belluam, sic ex animis nostris assensionem, id est, opinationem, et temeritatem extraxisset: tamen, ut ea pars defensionis relinquatur, quid impediet actionem eius, qui probabilia sequitur, nulla re impediente? Hoc, inquit, ipsum impediet, quod statuet, ne id quidem, quod probet, posse percipi. Iam istud te quoque impediet, in navigando, in conserendo, [2] in uxore ducenda, in liberis procreandis, plurimisque in rebus, in qnibus nihil sequere, praeter probabile.

Et tamen illud usitatum, et saepe repudiatum refers, non ut Antipater, sed, ut ais, pressius.

(1) Recte eiecit Goerenz. *rebus* hic vulgo repetitum.

(2) Vulg. *in navigando et in conserendo*. Goerenz. e tribus Mss. et edd. vett. revocavit *et in navigando, et in conserendo*. Mihi copula utroque loco melius abesse videtur.

Nam Antipatrum reprehensum, [1] quod diceret, consentaneum esse ei, qui affirmaret, nihil posse comprehendi, id ipsum saltem dicere posse comprehendi: quod ipsi Antiocho pingue videbatur, et sibi ipsum contrarium. Non enim potest convenienter dici, nihil comprehendi posse, si quidquam comprehendi posse dicatur. [2] Illo modo potius putat urgendum fuisse Carneadem: quum sapientis nullum decretum esse possit, nisi comprehensum, perceptum, cognitum; ut hoc ipsum decretum, quod sapientis esset, *nihil posse percipi*, fateretur esse perceptum: proinde quasi sapiens nullum aliud decretum habeat, et sine decretis vitam agere possit. Sed ut ille [3] habet probabilia, non percepta, sic hoc ipsum, nihil posse percipi. Nam si in hoc haberet cognitionis notam, eadem uteretur in ceteris. Quam quoniam non habet, utitur probabilibus. Itaque non metuit, ne confundere omnia videatur, et incerta reddere. Non enim, quemadmodum, si quaesitum ex eo sit, stellarum numerus par, an impar sit: item, si de officio, multisque aliis de rebus, in quibus versatus exercitatusque sit, nescire se dicat. In incertis enim nihil est probabile: in quibus autem est, in his non deerit sapienti, nec quid faciat, nec quid respondeat.

Ne illam quidem praetermisisti, Luculle, reprehensionem Antiochi (nec mirum: in primis enim est nobilis) qua solebat dicere Antiochus Philonem maxime perturbatum. Quum enim sumeretur unum, esse quaedam falsa visa; alterum, nihil ea differre a veris; non attendere, superius illud ea re a se esse conces-

(1) A Carneade. Vide supra c. 9.

(2) Sic Goer. Vulgo *si ipsum compreh. posse dicatur.*

Pingue) Crassum, hebes. *Turneb.*

(3) Bene sic Goer. e quatuor Mss. et ed. Ven. 1494. Vulgo *Sed ut ille.*

sum, quod videretur esse quaedam in visis differen tia; eam tolli altero, quo neget visa a falsis vera di ferre; nihil tam repugnare. Id ita esset, si nos verur omnino tolleremus. Non facimus; nam tam vera quar falsa cernimus. Sed probandi species est, percipienc signum nullum habemus.

XXXV. Ac mihi videor nimis etiam nunc ager ieiune. Quum sit enim campus, in quo exsultare po sit oratio, cur eam tantas in angustias, et in Stoicc sum dumeta compellimus? Si enim mihi cum Peri patetico res esset, qui id percipi posse diceret, *quo impressum esset e vero*, neque adhiberet illum magnar accessionem, *quo modo imprimi non posset a falso* cum simplici homine simpliciter agerem, nec magnc pere contenderem; atque etiam, si, quum ego nihi dicerem posse comprehendi, diceret ille, sapienter interdum opinari: non repugnarem; praesertim n Carneade quidem huic loco valde repugnante. Nun quid facere possum? Quaero enim, quid sit, quo comprehendi possit. Respondet mihi non Aristoteles aut Theophrastus, ne Xenocrates quidem, aut Pole mo, sed qui minor etiam:[1] *tale verum, quale falsur esse non possit.* Nihil eiusmodi invenio. Itaque inco guito nimirum[2] assentiar, id est, opinabor. Ho mihi et Peripatetici, et vetus Academia concedit: vo negatis, Antiochus in primis: qui me valde movet vel quod amavi hominem, sicut ille me; vel quod it iudico, politissimum et acutissimum omnium nostra memoriae philosophorum. A quo primum quaero

(1) Veram hanc lectionem eruit Goerenzius e fragm. cod. Ms. ubi est: *Sed qui minor et iam tale.* — Proxime accedit lectio quam recepit Davisius e cod. Cantab. et Reg. *sed qui minor est.* Vulgo sine sens *sed mihi minor est; tale* —

(2) Sic optime correxit Lambi Vulgo olim *incognitione mirum.*

quo tandem modo sit eius Academiae, cuius esse se profiteatur? Vt omittam alia, haec duo, de quibus agitur, quis unquam dixit aut veteris Academiae, aut Peripateticorum? vel id solum percipi posse, quod esset verum tale, quale falsum esse non posset; vel sapientem nihil opinari? Certe nemo. Horum neutrum ante Zenonem magnopere defensum est. Ego tamen utrunque verum puto: nec dico temporis causa; sed ita [1] plane probo. Illud ferre non possum. Tu, quum me incognito assentiri vetes, idque turpissimum esse dicas, et plenissimum temeritatis; tantum tibi arroges, ut exponas disciplinam sapientiae, naturam rerum omnium evolvas, mores fingas, fines bonorum malorumque constituas, officia describas, quam vitam ingrediar, definias; idemque etiam disputandi et intelligendi iudicium dicas te et artificium traditurum: perficies, ut ego ista innumerabilia complectens, nusquam labar? nihil opiner? Quae tandem ea est disciplina, ad quam me deducas, si ab hac abstraxeris? Vereor, ne subarroganter facias, si dixeris tuam. Atqui ita dicas necesse est. Neque vero tu solus, sed ad suam [2] quisque rapiet.

XXXVI. Age, restitero Peripateticis, qui sibi cum oratoribus cognationem esse, qui claros viros a se instructos dicant rem publicam saepe rexisse; sustinuero Epicureos, tot meos familiares, tam bonos, tam inter se amantes viros: Diodoto quid faciam Stoico, quem a puero audivi? qui mecum vivit tot annos? [3] qui habitat apud me? quem et admiror, et

(1) Nihil opus, quod Davisio visum, reponere *sed ista.*

(2) Vulgo *me ad suam.* Melius id omisit Goerenz. auctoritate aliquot Mss. et ed. Ven. 1494.

(3) Diodotus mortuus est A. V. C. 694, cf. ad Att. II, 23. Ergo hunc dialogum, ut opinor, Cicero habitum esse simulat A. V. 693. Nam A. V 690, Cicerone cos. Lucullus e bello

diligo? qui ista Antiochea contemnit? Nostra, inquies, sola vera sunt. Certe sola, si vera. Plura enim vera discrepantia esse non possunt. Vtrum igitur nos impudentes, qui labi nolumus; an illi arrogantes, qui sibi persuaserint, scire se solos omnia? Non me quidem, inquit, sed sapientem dico scire. Optime: nempe ista scire, quae sunt in tua disciplina. Hoc primum quale est, a non sapiente explicari sapientiam? Sed discedamus a nobismet ipsis: de sapiente loquamur; de quo (ut saepe iam dixi) omnis haec quaestio est.

In tres igitur partes et a plerisque, et a nobismet ipsis distributa sapientia est. Primum ergo, si placet, quae de natura rerum sunt quaesita, videamus: velut illud ante.[1] Estne quisquam tanto inflatus errore, [2] ut sibi se illa scire persuaserit? Non quaero rationes eas, quae ex coniectura pendent, quae disputationibus huc et illuc trahuntur, nullam adhibent persuadendi necessitatem. Geometrae provideant, qui se profitentur non persuadere, sed cogere; et qui omnia vobis,[3] quae describunt, probant. Non quaero ex his illa initia mathematicorum; quibus non concessis, digitum progredi non possunt: Punctum esse, quod magnitudinem nullam habeat; Lineamentum, longitudinem latitudine carentem; [4] Extremitatem, et quasi libramentum, in quo nulla omnino crassitudo sit. Haec quum vera esse concessero, si adigam[5] ius

Mithridatico rediit. A. autem 691 et 692 Cicero fere assidue in urbe fuit.

(1) Davis et Ern. coniec. *verum illud ante.* Goerenz: edidit *vel ut illud ante.*

(2) Bentlei. conj. *tumore.*

(3) *Nobis* Lamb. Davis.

(4) Haec verba *lineamentum — carentem*: quae vulgo leguntur post *crassitudo sit*, nisi quod vitiose scribitur *lineamento sine ulla l. c.* huc transponenda esse recte iudicavit Goerenzius.

(5) *Adigam* recte receperunt e

iurandum sapientem, eumne prius, quam Archimedes eo inspectante rationes omnes descripserit eas, quibus efficitur, multis partibus solem maiorem esse, quam terram, iuraturum putas? Si fecerit, solem ipsum, quem deum censet esse, contempserit. Quod si geometricis rationibus non est crediturus, quae vim afferunt in docendo, vos ipsi ut dicitis, nae ille longe aberit, ut argumentis credat philosophorum; aut, si est crediturus, quorum potissimum? Omnia physicorum licet explicare; sed longum est. Quaero tamen, quem sequatur. Finge aliquem nunc fieri sapientem, nondum esse: quam potissimum sententiam eliget et disciplinam? Etsi quamcumque eliget, insipiens eliget. Sed sit ingenio divino, quem unum e

coniectura P. Mautii Lamb. Davis. alii. Vulgatum enim *adiiciam* est a sententia alienum. Illud *adigam* vero quum accusativum personae requirat, recepi quod Goerenzius commendavit, *sapientem*, *eumne* pro vulg. *sapientem*.

Priusquam Archimedes) Quaerit an sapiens iuraturus sit solem maiorem esse quam terram, etiam *priusquam* rationes illas geometricas, quibus id efficitur, audiverit. Id autem vix insanus fecerit; potius quaesierit ex Archimede ipso non stultissimo aliquis, quum ex eo rationes eas audiverit, idem quod Diogenes ex illo qui de rebus superis ac caelestibus disserebat, Ποσταῖος ἀπὸ τοῦ οὐρανου; quod etiam quam sit incertum, doctissimus Philo Iudaeus, si quis id quaerit, exsequitur pluribus in libro qui est inscriptus περὶ ὀνείρων. Sed huc revertamur. *Postquam* igitur hic a Cicerone scriptum esse, non *priusquam*, ne sapiens ipse iam, opinor, iurare dubitet. Hoc enim ait, sapientem non iuraturum solem multis partibus maiorem esse quam terram, ne tum quidem quum Archimedes rationes eas, quibus id efficitur, inspectante eo, descripserit. Hoc ita esse haec verba quae sequuntur, *Quod si rationibus geometricis non est crediturus*, ita planum faciunt, ut stulte faciam, si conar pluribus ostendere. Addam hic tamen. Idem error, aeque gravis, atque aeque apertus, nec magis a doctissimis hominibus notatus, quod sciam, haesit in lib. II de Legibus non longe ab initio. *Vt vestri Attici*, inquit, *priusquam Theseus eos demigrare ex agris, et in astu se conferre iussit, et Sunii erat iidem, et Attici*. Id vel ex historia Thucydidis apparet esse plane falsum. Ex illis notis librariorum, et compendio scribendi, qui p' aut p varie acciperent, videtur hic esse error, ut Manutius notavit. FABER.

physicis potissimum probabit? Nec plus uno poterit. Non persequor quaestiones infinitas: tantum de principiis rerum, e quibus omnia constant, videamus quem probet. Est enim inter magnos homines summa dissensio.

XXXVII. Princeps Thales, unus e septem, cui sex reliquos concessisse primas [1] ferunt, ex aqua dixit constare omnia. At hoc Anaximandro, populari et sodali suo, non persuasit. Is enim infinitatem naturae dixit esse, a qua [2] omnia gignerentur. Post eius auditor Anaximenes, infinitum aëra; sed ea, quae ex eo orirentur, definita; gigni autem terram, aquam, ignem, tum ex his omnia. Anaxagoras, materiam infinitam; sed ex ea particulas, similes inter se, minutas; [3] eas primum confusas, postea in ordinem adductas a mente divina. Xenophanes paullo etiam antiquior, unum esse omnia, neque id esse mutabile, et id esse deum, neque natum unquam, [4] et sempiternum, conglobata figura. Parmenides, ignem, qui moveat terram, quae ab eo formetur; Leucippus plenum et inane; Democritus huic in hoc similis, uberior in ceteris; Empedocles, haec pervulgata, et nota quatuor; Heraclitus, ignem; Melissus, hoc, quod esset infinitum, et immutabile, et fuisse semper, et fore. Plato ex materia in se omnia recipiente mundum esse factum censet a deo sempiternum. Pythagorei, ex numeris et mathematicorum initiis proficisci vo-

(1) Bene sic P. Manut. Davis. etc. pro eo quod olim vulgabatur *consensisse primos.*

(2) Ern. ex edd. vell. et mss. nonnullis dedit e *qua.*

(3) Ὁμοιομερείας.

(4) Ita Davis. e Mss. et edd. vetl. quem seculi sunt Ern. Guerenz. Vulgo olim *usquam.*

Mathematicorum initiis) Initia mathematicorum, quae memorat Noster, puncta sunt et lineae: ex his enim planae solidaeque nascuntur figurae, quae pro Pythagorae mente solidorum corporum sunt parentes. Dav.

lunt omnia. Ex his eliget vester sapiens unum aliquem, credo, quem sequatur: ceteri tot viri, et tanti, repudiati ab eo, condemnatique discedent. Quamcumque vero sententiam probaverit, eam sic animo comprehensam habebit, ut ea quae sensibus; nec magis approbabit nunc lucere, quam, quoniam Stoicus est, hunc mundum esse sapientem, habere mentem, quae et se, et ipsum fabricata sit, et omnia moderetur, moveat, regat. Erit ei persuasum etiam, solem, lunam, stellas omnes, terram, mare, deos esse, quod quaedam animalis intelligentia per omnia ea permanet et transeat:[1] fore tamen aliquando, ut omnis hic mundus ardore deflagret.

XXXVIII. Sint ista vera; vides enim iam me fateri aliquid esse veri; comprehendi ea tamen et percipi nego. Quum enim tuus iste Stoicus sapiens syllabatim tibi ista dixerit; veniet, flumen orationis aureum fundens, Aristoteles, qui illum desipere dicat: neque enim ortum esse unquam mundum, quod nulla fuerit, novo consilio inito, tam praeclari operis inceptio, et ita esse[2] eum undique aptum, ut nulla vis tantos queat motus mutationemque moliri, nulla senectus diuturnitate temporum exsistere,[3] ut hic ornatus unquam dilapsus occidat. Tibi hoc repudiare, illud autem superius, sicut caput et famam tuam, defendere necesse erit: mihi, ne ut dubitem quidem,

(1) Sic codd. Lamb. it. Paris. 1, 2, 5 Reg. Cantabr. ap. Davis. denique codd. a Goerenzio collati. Vulg. *permeet.* —Etsi paulo durius dictum videatur, « animalis intelligentia permanat »; tamen auctor similiter saepius. Ita Fin. IV, 15, 42. Hoc loco autem videtur id verbum consulto delectum esse, ut quasi per « venas naturae haec anima intelligens permanare » intelligatur. Additum deinde aliud verbum est, quo tropus mitigaretur. G.

(2) Sic Davis. it. Goerenz. e Mss. Vulgo *et ita eum esse.*

(3) *Efficere* legendum putabant Walker. et Davis. idque valde arridet, etsi vulgatam defendit Goer.

relinquatur? [1] Vt omittam levitatem temere assentientium, quanti libertas ipsa [2] aestimanda est, non mihi necesse esse, quod tibi est? Cur deus, omnia nostra [3] causa quum faceret (sic enim vultis), tantam vim natricum viperarumque fecerit? cur tam multa pestifera [4] terra marique disperserit? Negatis haec tam polite, tamque subtiliter effici potuisse sine divina aliqua solertia. Cuius quidem vos maiestatem deducitis usque ad apium formicarumque perfectionem: ut etiam inter deos Myrmecides aliquis, minutorum opusculorum fabricator, fuisse videatur. Negas sine deo posse quidquam. Ecce tibi e transverso Lampsacenus Strato, qui det isti deo immunitatem magni quidem muneris; sed quum sacerdotes [5] deorum vacationem habeant, quanto est aequius habere ipsos deos? Negat opera deorum se uti ad fabricandum mundum. Quaecumque sint, docet, omnia effecta esse natura: nec, ut ille, qui asperis et laevibus et hamatis uncinatisque corporibus concreta haec esse dicat, interiecto inani. Somnia censet haec esse Democriti, non docentis, sed optantis. Ipse autem singulas mundi partes persequens, quidquid aut sit, aut fiat, naturalibus fieri, aut factum esse docet pon-

(1) Goerenz. ex unius cod. fragm. edidit *quum mihi — relinquatur.* Manut. et Lambin. *relinquetur* cum interrogatione.

(2) *Ipsa* dedit Goerenz. e codd. IV Davis. uno Vrsini, et suis omnibus. Vulgo *ista.*

(3) Sic Goerenz. e Lactantio Inst. IV, 11. It. ex Mss. aliquot. Vulg. *nostri.*

(4) Bene sic Goerenz. Lactantium l. l. secutus. Vulgo *cur mortifera tam multa perniciosa.* Lambin. *cur mortifera tam multa, tam multa perniciosa.* Davis. *perniciosa* uncis inclusit; veram tamen putat Lactantii lectionem.

(5) Goerenzius suapte sponte edidit: *et quum sacerdotes*, negat enim hic particulae adversativae locum esse. Sed defendi vulgata potest sic, quasi scriptum sit: *deo dat immunitatem muneris. Est id quidem magnum munus, cuius non videatur debere immunitas concedi, sed tamen quum sacerdotes* etc.

deribus et motibus. Nae ille [1] et deum opere magno liberat, et me timore! Quis enim potest (quum existimet se curari a deo) [2] non et dies, et noctes divinum numen horrere? et, si quid adversi acciderit, (quod cui non accidit?) extimescere, ne id iure evenerit? Nec Stratoni tamen assentior: nec vero tibi. Modo hoc, modo illud probabilius videtur.

XXXIX. Latent ista omnia, Luculle,

crassis occultata et circumfusa tenebris,

ut [3] nulla acies humani ingenii tanta sit, quae penetrare in caelum, terram intrare possit. Corpora nostra non novimus; qui sint situs partium, quam vim quaeque pars habeat, ignoramus. Itaque medici ipsi, quorum intererat ea nosse, aperuerunt, ut viderentur. Nec eo tamen aiunt empirici notiora esse illa: quia possit fieri, ut patefacta et detecta mutentur. Sed ecquid nos eodem modo rerum naturas persecare, aperire, dividere possumus, ut videamus, terra penitusne defixa sit, et quasi radicibus suis haereat, an media pendeat? Habitari ait Xenophanes in luna, eamque esse terram multarum urbium et montium. Portenta videntur; sed tamen neque ille, qui dixit, iurare possit ita se rem habere, neque ego non ita. Dicitis etiam, esse e regione nobis, e contraria parte terrae, qui adversis vestigiis stent contra nostra vestigia, quos Ἀντίποδας vocatis. Cur mihi magis succensetis, qui ista non aspernor, quam eis, qui, quum audiunt, desipere vos arbitrantur? Hicetas Syracu-

(1) Sic Davis. et Goerenz. e compluribus Mss. Vulgo *Sic ille.*

(2) Hunc verborum ordinem secutus est Goer., quem praeter codd. Mss. suos invenit in edd. vett. ut Ven. 1494, Asc. Vulgo *a deo se curari.*

(3) Haec Goerenzius ita accepit, ac si *ut* pro *utut* vel *licet* positum esset hoc sensu: *Si vel maxime ingenium hominis non tanta acie sit, ut caeli terraeque naturam perspicere possit: ne corpora quidem nostra novimus*: ego vero facilius particulam *ut* pro *ita ut* accipi arbitror.

sius, ut ait Theophrastus, caelum, solem, lunam, stellas, supera denique omnià, stare censet; neque praeter terram, rem ullam in mundo moveri; quae quum circum axem se summa celeritate convertat et torqueat, eadem effici omnia, quae si[1] stante terra caelum moveretur. Atque hoc etiam Platonem in Timaeo dicere quidam arbitrantur, sed paullo obscurius. Quid tu, Epicure? loquere. Putas solem esse tantulum? «Egone? vos quidem tantum.»[2] Sed et vos ab illo irridemini; et ipsi illum vicissim eluditis. Liber igitur a tali irrisione Socrates, liber Aristo Chius, qui nihil istorum sciri putat posse. Sed redeo ad animum et corpus. Satisne tandem ea nota sunt nobis, quae nervorum natura sit, quae venarum? tenemusne quid animus sit?[3] ubi sit? denique, sitne, an, ut Dicaearcho visum est, ne sit quidem ullus? Si est: tresne partes habeat, ut Platoni placuit, rationis, irae, cupiditatis; an simplex unusque sit? si unus et simplex, utrum sit ignis, an anima, an sanguis? an, ut Xenocrates, numerus nullo[4] corpore? quod intelligi, quale sit, vix potest. Et, quidquid est, mortale sit, an aeternum? nam utramque in partem multa dicuntur. Horum aliquid vestro sapienti certum videtur; nostro, ne quid maxime quidem probabile sit, occurrit: ita sunt in plerisque contrariarum rationum paria momenta.

XL. Sin agis verecundius, et me accusas, non

(1) Sic Passerat. Vulgo *quasi*

(2) Sic Goer. Plena sententia haec foret: Egone an esse solem tantulum putem? Vulgo legitur: *Ego ne vobis quidem tantum*. T.

(3) Goerenz. mavult legi *tenemusne animus quid sit?*

An, ut Xenocrates) Animus pro mente Xenocratis erat ἀριθμὸς. ἑαυτὸν κινῶν. Sed ἀριθμὸν ἀντὶ τοῦ νοῦ posuit. Itaque nihil refert num *numerus*, an *mens* dicatur animus. Vide Tuscul. I, 10. Dav.

(4) Ita Bentleius correxit vulg. *mens nullo corpore*, quod, etsi repugnat Davisius, cum Goerenzio recipiendum censui.

quod tuis rationibus non assentiar, sed quod nullis: vincam animum; cuique assentiar, deligam. Quem potissimum? quem? Democritum? Semper enim, ut scitis, studiosus nobilitatis fui. Vrgebor iam omnium vestrum convicio. Tune aut inane quidquam putes esse, quum ita completa et conferta sint omnia, ut et quod movebitur corporum cedat, et, qua quodque cesserit, aliud illico subsequatur? aut atomos ullas, e quibus quidquid efficiatur, illarum sit dissimillimum? aut sine aliqua mente rem ullam effici posse praeclaram? et, quum in uno mundo ornatus hic tam sit mirabilis, innumerabiles, supra, infra, dextra, sinistra, ante, post, alios dissimiles, alios eiusdemmodi mundos esse? et, ut nos nunc simus ad Baulos, Puteolosque videamus;[1] sic innumerabiles paribus in locis esse, eisdem nominibus, honoribus, rebus gestis, ingeniis, formis, aetatibus, eisdem de rebus disputantes? et si nunc, aut si etiam dormientes, aliquid animo videre videamur, imagines extrinsecus in animos nostros per corpus irrumpere? Tu vero ista ne asciveris, neve fueris commentitiis rebus assensus. Nihil sentire est melius, quam tam prava sentire. Non ergo id agitur, ut aliquid assensu meo comprobem. Quae tu vide,[2] ne impudenter etiam postules, non solum arroganter: praesertim quum ista tua mihi ne probabilia quidem videantur. Nec enim divinationem, quam probatis, ullam esse arbitror; fatumque illud etiam, quo omnia contineri dicitis, contemno. Ne exaedificatum quidem hunc mun-

(1) *Sumus — videmus* reposuerunt P. Manut. Lamb. Davis. Ern. ex edd. aliquot vett. Sed coniunctivos, quos tuentur Mss. recte restituit Goerenz. Pergitur enim in constructione indirecta.

(2) Davis. quia praecedit *id* correxit *quod tu vide*: sed *quae* bene defenditur a Goerenzio, quum positum sit pro *qualia*.

dum divino consilio existimo; atque ha ita sit.

XLI. Sed cur rapior in invidiam? lice nescire, quod nescio? an Stoicis ipsis in ptare, mihi cum his non licebit? Zenon fere Stoicis Aether videtur summus deus ditus, qua omnia regantur. Cleanthes, q iorum est gentium Stoicus, Zenonis au dominari, et rerum potiri putat. Ita [1] cog sione sapientum, dominum nostrum iguo qui nesciamus, Soli, an Aetheri servian tem magnitudo (ipse enim hic radiatus i detur) admonet, ut crebro faciam me Vos ergo huius magnitudinem quasi dec mensi refertis, ego me, quasi malis arch surae vestrae nego credere. Hoc ergo, ci est, [2] uter nostrum sit, leniter ut dica dior? Neque tamen istas quaestiones ph terminandas puto. Est enim animorum que naturale quoddam quasi pabulum contemplatioque naturae: erigimur; videmur; humana despicimus; cogitant atque caelestia, haec nostra, ut exigua contemnimus. Indagatio ipsa rerum tum tum etiam occultissimarum, habet oblec vero aliquid occurret, quod verisimile v

(1) Sic e Mss. Davis. et Goerenz. Vulgo *itaque*.

(2) Hic locus vulgo sic edebatur: *Vos ergo huius magnitudinem quasi decempeda (hinc enim me quasi malis architectis mensurae vestrae nego hoc) permensi refertis. Ergo credere dubium est.* Optime sic emendavit Goerenzius, nisi quod pro *hic me*, propter vim

(3) Lambin. cor gatum defendit loco de Fin. V, 2 *cimus, sed exigu*

manissima [1] completur animus voluptate. Quaeret igitur haec et vester sapiens et hic noster: sed vester, ut assentiatur, credat, affirmet; noster, ut vereatur temere opinari; praeclareque agi secum putet, si in eiusmodi rebus, verisimile quod sit, invenerit.

Veniamus nunc ad bonorum malorumque notionem. Sed paullum [2] ante dicendum est. Non mihi videntur considerare, quum physica [3] ista valde affirmant, earum etiam rerum auctoritatem, si quae illustriores videantur, [4] amittere. Non enim magis assentiuntur, neque approbant, [5] lucere nunc, quam, quum cornix cecinerit, tum aliquid eam aut iubere, aut vetare: nec magis affirmabunt, signum illud, [6] si erunt mensi, sex pedum esse, quam solem, quem metiri non possunt, plus quam duodeviginti partibus maiorem esse, quam terram. Ex quo illa conclusio nascitur: Si, sol quantus sit, percipi non potest, qui ceteras res eodem modo, quo magnitudinem solis, approbat, is eas res non percipit; magnitudo autem solis percipi non potest: qui igitur approbat, quasi percipiat, nullam rem percipit. Responderint, posse percipi, quantus sol sit. Non repugnabo, dummodo eodem pacto cetera percipi comprehendique dicant. Nec enim possunt dicere, aliud alio magis, minusve comprehendi: quoniam omnium rerum una est definitio comprehendendi.

(1) Amicus Davisii coniiciebat *divinissima*; frustra.

(2) Sic Goerenz. ex edd. vett. et quinque codd. Mss. vulgo *paullulum*.

(3) Mss. tres Gruteri *physici*.

(4) Davisius corrigendum putabat *earum etiam rerum auctoritatem se, quae illustriores videantur, amittere* probante Ernestio. Vulgatam tamen recte defendit Goerenz.

(5) Ernestius malebat *assentientur — approbabunt*, quo nihil opus esse vidit Goerenz.

(6) Davisius e codd. Eliens. Reg. Cantab. Paris. 4, 5, ed. Ven. 1471, dedit *ullum*. Sed vulgatum recte tuentur Ern. et Goer. Fingit enim se statuam aliquam digitis demonstrare.

XLII. Sed, quod coeperam: Quid habemus in rebus bonis, et malis explorati? — nempe fines constituendi sunt, ad quos et bonorum et malorum summa referatur. Qua de re est igitur inter summos viros maior dissensio? Et omitto illa, quae relicta iam videntur, et Herillum, qui in cognitione et scientia summum bonum ponit: qui quum Zenonis [1] auditor esset, vides quantum ab eo dissenserit, et quam non multum a Platone. Megaricorum [2] fuit nobilis disciplina, cuius, ut scriptum video, princeps Xenophanes, quem modo nominavi; deinde eum secuti, Parmenides et Zeno: itaque ab his Eleatici philosophi nominabantur. Post Euclides, Socratis discipulus, Megareus; a quo iidem illi Megarici dicti: qui id bonum solum esse dicebant, quod esset unum, et simile, et idem semper. Hi quoque multa a Platone. A Menedemo autem, quod is Eretria fuit, Eretriaci appellati: quorum omne bonum in mente positum, et mentis acie, qua verum cerneretur. Illi [3] similia, sed, opinor, explicata uberius et ornatius. Hos si contemnimus, et iam abiectos putamus; illos certe minus despicere debemus, Aristonem, qui, quum Zenonis fuisset auditor, re probavit ea, quae ille verbis: Nihil esse bonum, nisi virtutem; neque malum, nisi quod virtuti esset contrarium; in mediis ea momenta, quae Zeno voluit, nulla esse censuit. Huic summum bonum est, in his rebus neutram in partem moveri: quae ἀδιαφορία ab ipso dicitur. Pyrrho [4] autem, ea ne sentire

(1) Nempe Cittici s. Stoicorum principis.

(2) Optime sic pro vulgato *a Platonis Megarici, quorum* legitur in codd. Paris. 2, 4, 5, Reg. Cantabr. Probavit Davisius, recepit Goerenz. qui idem in IV codd. suis invenit.

(3) *Illi* dederunt Davis. Ern. e Mss. Vulgo *illis*. Goerenzius suadet *alii*.

(4) Davis malebat *Pyrrhoni*.

quidem sapientem: quae ἀπάθεια nominatur. Has igitur tot sententias ut omittamus, haec nunc videamus, quae diu multumque defensa sunt. Alii voluptatem, finem esse voluerunt: quorum princeps Aristippus, qui Socratem audierat; unde Cyrenaici. Post Epicurus, cuius est disciplina nunc notior; neque tamen cum Cyrenaicis de ipsa voluptate consentiens. Voluptatem autem et honestatem finem esse Callipho censuit; vacare omni molestia, Hieronymus; hoc idem cum honestate, Diodorus. Ambo hi Peripatetici. Honeste autem vivere, fruentem rebus his,[1] quas primas homini natura conciliet, et vetus Academia censuit, ut indicant scripta Polemonis, quem Antiochus probat maxime; et Aristoteles, eiusque amici[2] nunc proxime videntur accedere. Introducebat etiam Carneades, non quo probaret, sed ut opponeret[3] Stoicis, summum bonum esse,[4] frui his rebus, quas primas natura conciliavisset. Honestum autem, quod ducatur[5] a conciliatione naturae, Zeno statuit finem esse bonorum; qui inventor et princeps Stoicorum fuit.

XLIII. Iam illud perspicuum est, omnibus iis finibus bonorum, quos exposui, malorum fines esse contrarios. Ad vos nunc refero, quem sequar? modo ne quis illud tam ineruditum absurdumque respondeat: Quemlibet, modo aliquem. Nihil potest dici inconsideratius. Cupio sequi Stoicos. Licetne (omitto

(1) Sic Goerenz. ex edd. vett. et codd. suis. Vulgo *iis*. — Respicitur ita δειχτιχῶς ad πρῶτα φύσεως, de quibus Academici veteres et Stoici tam late disputant. *G.*

(2) Bentleius coni. *aemuli*. Pro *nunc* est in cod. Vrsini *huc*, quod probant P. Faber et Ernestius. — Schutzius semicolon posuit post *Aristoteles*. T.

(3) *Vt se opponeret* cod. Perie.

(4) *Esse* delendum videbatur Ernestio.

(5) Cod. Paris. 2, 4, 5, ed. Ven. 1471: *honesta autem videre quod ducatur*. In qoo Davisius erbitratur librarios voluisse dere *honeste autem vivere quod ducatur*, id quod diserte repreesentet cod. Reg. Et sic ille censebet reponendum; cui tamen nou assentior.

per Aristotelem,[1] meo iudicio in philosophia prope singularem) per ipsum Antiochum? qui appellabatur Academicus; erat quidem, si perpauca mutavisset, germanissimus Stoicus. Erit igitur res iam in discrimine. Nam aut Stoicus constituatur[2] sapiens, aut veteris Academiae. Vtrumque non potest. Est enim inter eos non de terminis, sed de tota possessione contentio. Nam omnis ratio vitae definitione summi boni continetur: de qua qui dissident, de omni vitae ratione dissident. Non potest igitur uterque esse sapiens, quoniam tantopere dissentiunt, sed alter. Si Polemoneus,[3] peccat Stoicus, rei falsae assentiens; vos quidem nihil dicitis a sapiente tam alienum esse: sin vera sunt Zenonis, eadem in veteres Academicos Peripateticosque dicenda. Hic igitur neutri assentiens, si nunquam, utroque est prudentior.[4] Quid? quum ipse Antiochus dissentit quibusdam in rebus ab his, quos amat, Stoicis, nonne indicat, non posse illa probanda[5] esse sapienti? Placet Stoicis, omnia peccata esse paria. At hoc Antiocho vehementissime displicet. Liceat tandem mihi considerare, utram sententiam sequar. Praecide, inquit: statue aliquando quidlibet.

(1) Vere sic Davis. e codd. Paris. 4, 5. Reg. Cantabr. ed. Ven. 1471, alias male *per ipsum Aristotelem*.

(2) Ern. malebat *constituetur*. Sed nihil opus vulgatam mutari.

(3) I. e. si sapiens ex Polemonis doctrina, s. quem Polemo dicit.

(4) Ita corrigendum censui h. l. varie tentatum. Vulgo *Hic igitur neutri assentiens, si nunquam, uter erit prudentior?* Sensus est ex emendatione nostra: *Hoc loco igitur is, qui neutri assentitur, si modo nunquam assentitur, utroque est prudentior.* — Nos quidem locum bonum, probumque indicamus hac sententia: *Hac in re igitur si is, qui neutri parti* (neque Academicis velt. nec Stoicis) *assentitur, nunquam prudens* (i. e. providens) *est, quaeritur, uter* (qui non assentitur, aut qui assentitur) *sit prudentior?* Vrbanius nempe id dictum putabis, pro, *nonne is, qui alterutri assentitur, magis etiam prudentia caret? Nunquam* simpliciter pro *non* poni, quo gravius neget, saepius ad Terent. notat Donatus. *G.*

(5) P. Manut. e cod. *probabilia*. Lambin. *non esse illa probanda sapienti*.

Quid? quae dicuntur quidem[1] et acuta mihi videntur in utramque partem, et paria; nonne caveam, ne scelus faciam? Scelus enim dicebas esse, Luculle, dogma prodere. Contineo igitur me, ne incognito assentiar: quod mihi tecum est dogma commune. Ecce multo maior etiam dissensio. Zeno in una virtute positam beatam vitam putat. Quid Antiochus? Etiam, inquit, beatam, sed non beatissimam. Deus ille, qui nihil censuit deesse virtuti; homuncio hic, qui multa putat praeter virtutem homini partim cara esse, partim etiam necessaria. Sed ille vereor, ne virtuti plus tribuat, quam natura patiatur, praesertim Theophrasto multa diserte copioseque contra dicente.[2] Et hic metuo, ne vix sibi constet: qui quum dicat esse quaedam et corporis, et fortunae mala, tamen eum, qui in his omnibus sit, beatum fore censet, si sapiens sit. Distrahor: tum hoc mihi probabilius, tum illud videtur; et tamen, nisi alterutrum sit, virtutem iacere plane puto. Verum in his discrepant. Quid? illa, in quibus consentiunt, num pro veris probare possumus? sapientis animum nunquam nec cupiditate moveri, nec laetitia efferri.

XLIV. Age, haec probabilia sane sint: num etiam illa? nunquam timere, nunquam dolere. Sapiensne non timeat? nec si patria deleatur? Non doleat? nec si deleta sit?[3] Satis durum:[4] sed Zenoni ne-

(1) Davisius corrigendum censuit: *quid? quum quae dicuntur quidem.* Bentleius vero: *quid? quum dicantur et acuta, ut mihi videtur, in utramque partem et paria.*

(2) *Contra* inserui, quod hic alicubi excidisse Lamb. Davis. Ernest. et Goerenzius viderunt.

(3) Verissimam hanc lectionem revocavit Goerenzius e quinque codd. Mss. ap. Davis. et tribus suis. Vulgo: *Sapiensne non timeat? nec, si patria deleatur, non doleat? Satis durum.*— *Nec* est *etiam non*, et sequente *si* elliptice ponitur, « etiam tum non doleat. » *Deleatur* denique idem est quod, « in eo est, ut deleatur. » Ita autem hoc verbum positum, ut praesenti patriae intereuntis periculum exprimatur. *G.*

(4) Davis. auctoritate trium codd. Mss. delevit *Satis.*

cessarium; cui, praeter honestum, nihil est in bonis; tibi vero, Antioche, minime; cui, praeter honestatem, multa bona, praeter turpitudinem, multa mala videntur; quae et venientia metuat sapiens necesse est, et venisse doleat. Sed quaero, quando ista fuerint ab Academia vetere decreta, ut animum sapientis commoveri et conturbari negarent? Mediocritates illi probabant, et in omni permotione naturalem volebant esse quendam modum. Legimus omnes Crantoris, veteris Academici, de Luctu. Est enim non magnus, verum aureolus, et, ut Tuberoni Panaetius praecipit, ad verbum ediscendus libellus. Atque illi quidem [1] etiam utiliter a natura, dicebant, permotiones istas animis nostris datas: metum cavendi causa; misericordiam aegritudinemque, clementiae; ipsam iracundiam, fortitudinis quasi cotem esse dicebant: recte, secusne, alias viderimus. [2] Atrocitas quidem ista tua quo modo in veterem Academiam irruperit, nescio. Illa vero ferre non possum, non quo mihi displiceant; sunt enim Socratica pleraque mirabilia Stoicorum, quae παράδοξα nominantur: sed ubi Xenocrates, ubi Aristoteles ista tetigit? hos enim quasi eosdem esse vultis. Illi unquam dicerent, sapientes solos reges? solos divites? solos formosos? omnia, quae ubique essent, sapientis esse? neminem consulem, praetorem, imperatorem, nescio an ne quinquevirum quidem quemquam, nisi sapientem? postremo, solum civem, solum liberum? insipientes omnes, peregrinos, exsules, servos, furiosos?

(1) Scil. *Academici veteres* et h. l. quidem praecipue Peripatetici; quos communi nomine cum illis alibi comprehensos, hic separatim intelligi bene monuit Goerenz. comparato loco IV Tusc. c. 19-26.

(2) Ernestius sine causa malebat *videbimus*.

denique scripta [1] Lycurgi, Solonis, duodecim tabulas nostras, non esse leges? ne urbes denique, aut civitates, nisi quae essent sapientium? Haec tibi, Luculle, si es assensus Antiocho, familiari tuo, tam sunt defendenda, quam moenia: mihi autem, bono modo; tantum, quantum videbitur.

XLV. Legi apud Clitomachum, quum Carneades et stoicus Diogenes ad senatum in Capitolio starent, A. Albinum, qui tum, P. Scipione et M. Marcello coss. praetor esset, eum, qui cum avo tuo, Luculle, consul fuit, doctum sane hominem, ut indicat ipsius historia, scripta graece, iocantem dixisse Carneadi: *Ego tibi, Carneade, praetor esse non videor, quia sapiens non sum: nec haec urbs, nec in ea civitas.* Tum ille: *Huic Stoico non videris.* Aristoteles, aut Xenocrates, quos Antiochus sequi volebat, non dubitavisset, quin et praetor ille esset, et Roma urbs, et eam civitas incoleret. Sed ille noster [2] est plane, ut supra dixi, Stoicus, perpauca balbutiens. Vos autem mihi veremini, ne labar ad opinionem, et aliquid adsciscam et comprobem incognitum: quod minime vultis. Quid consilii datis? [3] Testatur saepe Chrysippus, tres solas esse sententias, quae defendi possint, de finibus bonorum; circumcidit, et amputat multitudinem. Aut enim honestatem esse finem, aut voluptatem, aut utrumque. Nam qui summum bonum dicant id esse, si vacemus omni molestia, eos invidiosum

(1) Quum notum sit Lycurgum leges suas haud scripsisse, Goerenz. probabili coniectura incidit in *scita*.

(2) Davisius sine libris corr. *vester*. Cic. ideo *noster*, quippe qui Antiochum et audisset, et in pluribus etiamnum probaret. *G.*

(3) Bentleius, quem sequitur Davisius, mavult: *Vos autem qui veremini ne labar ad opinationem — quod minime vultis, quid consilii datis?* Goerenzius, si quid mutandum sit, ita scribendum esse arbitratur: *Vos autem mihi, si veremini, ne labar ad opinionem — incognitum, quod minime vultis, quid consilii datis?*

nomen voluptatis fugere; sed in vicinitate versari. Quod facere eos etiam, qui illud idem cum honestate coniungerent; nec multo secus eos, qui ad honestatem prima naturae commoda adiungerent. Ita tres relinqui [1] sententias, quas putet probabiliter posse defendi. Sit sane ita: quamquam a Polemonis, et Peripateticorum, et Antiochi finibus non facile divellor, neque quidquam habeo adhuc probabilius; verumtamen video, quam suaviter voluptas sensibus nostris blandiatur. Labor eo, ut assentiar Epicuro, aut Aristippo. Revocat virtus, vel potius reprehendit [2] manu; pecudum illos motus esse dicit; hominem iungit deo. Possum esse medius: ut, quoniam Aristippus, quasi animum nullum habeamus, corpus solum tuetur; Zeno, quasi corporis simus expertes, animum solum complectitur: ut Calliphontem sequar; cuius quidem sententiam Carneades ita studiose defensitabat, ut eam probare etiam videretur. Quamquam Clitomachus affirmabat, nunquam se intelligere potuisse, quid Carneadi probaretur. Sed, si ipsum [3] velim sequi, nonne ipsa veritas, et gravis et recta [4] ratio mihi obversetur? Tu, quum honestas in voluptate contemnenda consistat, sic honestatem [5] cum voluptate, tanquam hominem cum belua, copulabis?

XLVI. Vnum igitur par, quod depugnet, reliquum

(1) Sic bene Goerenzius. Olim edebatur *reliquit*. Davis. Ern. e Mss. aliquot *relinquit*.

(2) Lambin. *prehendit*.

(3) Vulgo addebatur *finem*, quod in cod. Paris. omissum recte sustulit Davisius probante Ern. qui tamen in textu reliquit.

(4) Sic Ascens. Victor. it. Davis. e codd. Paris. 4. Reg. Cantabr. At Manut. Lambin. Brut. ac nuper Goerenzius *ipsa severitas*. Hic tamen dubitat an potius legendum sit *nonne ipso gravitas et recta ratio mihi adversetur*.

(5) Vulgo abest *sic* ante *honestatem*. Id inseruit Goerenzius, adiutus codd. Gud. Dr. Wrat. in quibus est *si honestatem*.

est, voluptas cum honestate. De quo Chrysippo fuit, quantum ego sentio, non magna contentio. Alterum si sequare, multa ruunt, et maxime communitas cum hominum genere, caritas, amicitia, iustitia, reliquae virtutes: quarum esse nulla potest, nisi erit gratuita. Nam quae voluptate, quasi mercede aliqua, [1] ad officium impellitur, ea non est virtus, sed fallax imitatio simulatioque virtutis. Audi contra illos, qui nomen honestatis a se ne intelligi quidem dicant, nisi forte, quod gloriosum sit in vulgus, id honestum velimus dicere; fontem omnium bonorum in corpore esse; hanc normam, hanc regulam, hanc praescriptionem esse naturae; a qua qui aberravisset, eum nunquam, quid in vita sequeretur, habiturum. Nihil igitur me putatis,[2] haec, et alia innumerabilia quum audiam, moveri? Tam moveor, quam tu, Luculle: neque me minus hominem, quam te putaveris. Tantum interest, quod tu, quum es commotus, acquiescis,[3] assentiris, approbas; verum illud, certum, comprehensum, perceptum, ratum, firmum, fixum vis; deque eo nulla ratione neque pelli, neque moveri potes. Ego nihil eiusmodi esse arbitror, cui si assensus sim, non assentiar saepe falso, quoniam vera a falsis nullo discrimine separantur, praesertim quum iudicia ista dialecticae nulla sint.

Venio enim iam ad tertiam partem philosophiae. Aliud iudicium Protagorae est, qui putet [4] id cuique verum esse, quod cuique videatur; aliud Cyrenaicorum, qui, praeter permotiones intimas, nihil putant

(1) *Aliqua* abest cod. Gud.

(2) Sic Davis. e codd. Mss. Olim *putabis*. Goerenzius tamen mavult *putas*.

(3) *Asciscis* cod. Gud. Dresd. Wrat. Vnde Goerenzius coni. legendum *qui es commotus, asciscis*.

(4) Lambin. et Davis. malunt *putat*.

esse iudicii; aliud Epicuri, qui omne iudicium in sensibus, et in rerum notitiis, et in voluptate constituit. Plato autem omne iudicium veritatis, veritatemque ipsam, abductam ab opinionibus et a sensibus, cogitationis ipsius et mentis esse voluit. Numquid horum probat noster Antiochus? Ille vero ne maiorum quidem suorum.[1] Vbi enim aut Xenocratem sequitur, cuius libri sunt de ratione loquendi multi et multum probati? aut ipsum Aristotelem, quo profecto nihil est acutius, nihil politius? A Chrysippo pedem nunquam.[2]

XLVII. Qui ergo Academici appellamur,[3] an abutimur gloria nominis? aut cur cogimur eos sequi, qui inter se dissident? In hoc ipso, quod in elementis dialectici docent, quo modo iudicare oporteat, verum, falsumne sit, si quid ita connexum est, ut hoc: Si dies est, lucet; quanta contentio est? Aliter Diodoro,[4] aliter Philoni, Chrysippo aliter placet. Quid? cum Cleanthe, doctore suo, quam multis rebus Chrysippus dissidet? Quid? duo vel principes dialecticorum, Antipater et Archidemus, opiniosissimi homines, nonne multis in rebus dissentiunt? Quid me igitur, Luculle, in invidiam et tanquam in concionem vocas? et quidem, ut seditiosi tribuni solent, occludi tabernas iubes? Quo enim spectat illud, quum artificia tolli quereris a nobis, nisi ut opifices conci-

Permotiones intimas) Dolorem, et voluptatem. Vide supra cap. 7.

(1) I. e. veteris Academiae.

(2) Recte hoc restituit Goerenzius pro *nusquam* quod invexerunt Davis. Ern. — Sub. *discedit*.

(3) Proprie constructio sic pergere debebat, *An ergo nos, qui Acadd. appellamur, ab gloria nominis*. Male igitur vulgo, post *appellamur*, aliud rogandi signum ponitur. *Nos* ex frequenti ellipsi cogitandum omittur. *G*.

(4) Verum hoc nomen revocavit Davis. pro vulg. *Diodoto*. Idem Goerenzius in suis codd. reperit.

tentur? Qui si undique omnes convenerint, facile [1] contra vos incitabuntur. Expromam primum illa invidiosa, quod eos omnes, qui in concione stabunt, exsules, servos, [2] insanos esse dicatis: deinde ad illa veniam, quae iam non ad multitudinem, sed ad vosmet ipsos, qui adestis, pertinent. Negat enim vos Zeno, negat Antiochus scire quidquam. Quo modo? inquies: nos enim defendimus, etiam insipientem multa comprehendere. At scire negatis quemquam rem ullam, nisi sapientem. Et hoc quidem Zeno gestu conficiebat. Nam, quum extensis digitis adversam manum ostenderat, « *Visum*, inquiebat, huiusmodi est. » Deinde, quum paullum digitos constrinxerat, [3] « *Assensus* huiusmodi. » Tum quum plane compresserat pugnumque fecerat, *comprehensionem* illam esse dicebat. Qua ex similitudine etiam nomen ei rei, quod ante non fuerat, κατάληψιν imposuit. Quum autem laevam manum adverterat, [4] et illum pugnum arcte vehementerque compresserat, *scientiam* talem esse dicebat: cuius compotem, nisi sapientem, esse neminem. Sed, qui sapientes sint, aut fuerint, ne ipsi quidem solent dicere. Ita tu nunc, Catule, lucere nescis; nec tu, Hortensi, in tua villa nos esse. Num minus haec invidiose dicuntur? nec tamen nimis eleganter; illa subtilius. Sed, quo modo tu, si nihil comprehendi posset, artificia concidere dicebas, neque mihi dabas, id quod probabile esset, satis magnam vim habere ad artes: sic ego nunc tibi refero,

(1) Probabili coniectura Goerenzius addendum putat *etiam*.

(2) Verba *qui in concione stabunt exsules servos*, in codd. nonnullis omissa (unde Davisius legendum putabat *quod eos omnes vos insanos esse dicatis*), recte defendit Goerenzius.

(3) Victor. et Davis. e cod. Cantabr. *contraxerat*.

(4) Sic codd. Paris. 4, 8. Reg. ap. Davis. it. cod. Gud. et Wral. teste Goerenzio, qui hoc ut exquisitum recepit pro vulg. *admoverat*.

artem sine scientia esse non posse. An pateretur hoc Zeuxis, aut Phidias, aut Polycletus, nihil se scire, quum in his esset tanta solertia? Quod si eos docuisset aliquis, quam vim habere diceretur scientia, desinerent irasci: ne nobis quidem succenserent, quum didicissent id tollere nos, quod nusquam esset; quod autem satis esset ipsis, relinquere. Quam rationem maiorum etiam comprobat diligentia: qui primum iurare *ex sui animi sententia* quemque voluerunt; deinde ita teneri, *si sciens falleret*, quod inscientia multa versaretur in vita; tum, qui testimonium diceret, ut *arbitrari* se diceret, etiam quod ipse vidisset, quaeque iurati iudices cognovissent, ea non ut esse facta, [1] sed ut *videri* pronuntiarent.

XLVIII. Verum, quoniam non solum nauta significat, sed etiam Favonius ipse insusurrat, navigandi nobis, Luculle, tempus esse, et quoniam satis multa dixi, est [2] mihi perorandum. Posthac tamen, quum haec quaeremus, potius de dissensionibus tantis summorum virorum disseramus, de obscuritate naturae, deque errore tot philosophorum, qui de bonis contrariisque rebus tantopere discrepant, ut, quum plus uno verum esse non possit, iacere necesse sit tot tam nobiles disciplinas; quam de oculorum sensuumque reliquorum mendaciis, et de sorite, aut pseudomeno: quas plagas ipsi contra se Stoici texuerunt. Tum Lucullus, Non moleste, inquit, fero, nos haec contulisse. Saepius enim congredientes nos, et maxime in Tusculanis nostris, si quae videbuntur, requiremus. Optime, inquam. Sed quid Catulus sentit? quid Hortensius? Tum Catulus: Egone? inquit. Ad patris re-

(1) Optimo iure sic rescripsit Goerenzius pro vulgato *ut ea non esse facta*.

(2) Pro *est*, cod. Gud. et Wrat. *sic*, Dresd. *sit*, Erl. *et*, qua varietate commotus Goerenzius illud *est* expunxit.

volvor sententiam: quam quidem ille Carneadeam esse dicebat, ut percipi nihil putem posse; assensurum autem non percepto, id est, opinaturum sapientem existimem, sed ita, ut intelligat se opinari, sciatque nihil esse, quod comprehendi et percipi possit: per ἐποχὴν illam omnium rerum comprobans, illi alteri sententiae, nihil esse, quod percipi possit, vehementer assentior. Habeo, inquam, sententiam tuam, nec eam admodum aspernor. Sed tibi quid tandem videtur, Hortensi? Tum ille ridens, Tollendum. [1] Teneo te, inquam. Nam ista Academiae est propria sententia. Ita sermone confecto, Catulus remansit; nos ad naviculas nostras descendimus.

Per ἐποχὴν illam omnium rerum comprobans) Pruriginosum quiddam, ut ita dicam, et scabiosum videtur inesse in peroratione Luculli, cum causa Academiae in utramque partem disputata, sententia tandem dicitur. Quum autem velle videatur dicere retinendam esse ἀκαταληψίαν, praesertim quum percipi et comprehendi nihil possit: tollendam tamen ἐποχὴν, quum de omni re assensio sustineri non possit: particulam *per*, veluti scabiem quandam extarens, et in eius locum, veluti floridam autem particulam *nec* inducens, lego, *nec ἐποχὴν illam omnium rerum comprobans.* Quo quidem in loco Carneadem sequitur, qui assensionem relinquebat, sublata comprehensione: sapientem enim assentiri et opinari, nihil tamen percipere dicebat. Turneb. Advers. XVI, 18. Nihil esse mutandum arbitror; sed vocem *per* sic intelligendam, ut ad Attic. I, 15: *Per mihi, per, inquam, mihi gratum feceris.* Et Gell. XVIII, 4: *Per, inquit, magister optime, exoptatus venis.* Quibus, aliisque pluribus locis, *per* significat *valde, magnopere.* Itaque *perexoptatus*, valde exoptatus, *percomprobans*, magnopere comprobans. Neque *per* hic praepositio est, sed adverbium eiusdem formae ac *pol.* Nam quemadmodum *pol* syllaba est residua ex integra phrasi: *Iuro per aedem Pollucis*, cuius formulae vim totam haec syllaba continet: sic in adverbio *per* inest vis tota vocum duarum: *magno opere*, ex quibus concisis remansit haec una duntaxat syllaba. Videat, si quis vult, G. I. Vossii Etymologicon, V. *Nuper*, et V. *Cur.* ODINVS.

(1) Hoc *Tollendum* aliter interpretor ac vulgo solent, qui de assensu tollendo accipiunt. Sed quoniam Hortensius hoc ridens dixit, significasse eum puto *tollendas esse anchoras, et navigandi tempus esse.* Id deinde lusu ex amphibolia sic accipit Cicero, quasi de assensu tollendo intellexisset.

M. T. CICERONIS
ACADEMICORVM
POSTERIORVM
LIBER PRIMVS
AD
M. TERENTIVM VARRONEM.[1]

I.

In Cumano nuper quum mecum Atticus noster esset, nuntiatum est nobis a M. Varrone, venisse eum Roma pridie vesperi, et nisi de via fessus esset, continuo ad nos venturum fuisse. Quod quum andissemus, nullam moram interponendam putavimus, quin videremus hominem, nobiscnm et studiis eisdem, et vetustate amicitiae coniunctum. Itaque confestim ad eum ire perreximus; paullumque quum eius villa abessemus, ipsum ad nos venientem vidimus; atque illum complexi, ut mos amicorum est, satis eum[2] longo intervallo ad suam villam reduximus. Hic pauca primo, atque ea percontantibus nobis, ecquid forte

(1) Nempe hos libros non sic ad Varronem scripsit, ut Oratorem ad M. Brutum, aut libros de Oratore ad Q. fratrem. Non enim alloquitur in his libris Varronem, sed ipse Varro disputans inducitur. Misit autem hos quatuor libros Academicorum ad Varronem cum epistola quae exstat inter familiares Lib. IX, 8.

(2) Nihil opus coniectura Davisii *ut mos amicorum est se visentium longo intervallo.*

Roma novi; Atticus, Omitte ista, quae nec percontari, nec audire sine molestia possumus, quaeso, inquit; et quaere potius, ecquid ipse novi. Silent enim diutius Musae Varronis, quam solebant: nec tamen istum cessare, sed celare, quae scribat, existimo. Minime vero, inquit ille. Intemperantis enim arbitror esse, scribere, quod occultari velit. [1] Sed habeo opus magnum in manibus, quod iam pridem ad hunc [2] ipsum (me autem dicebat) quaedam institui, quae et sunt magna sane, et limantur a me politius. Et ego, Ista quidem, inquam, Varro, iam diu exspectans, non audeo tamen flagitare: audivi enim e Libone nostro, cuius nosti studium (nihil enim eiusmodi celare possumus), non te ea intermittere, sed accuratius tractare, nec de manibus unquam deponere. Illud autem mihi ante hoc tempus nunquam in mentem venit a te requirere: sed nunc, posteaquam sum ingressus, res eas, quas tecum simul didici, [3] mandare monumentis, philosophiamque veterem illam, a Socrate ortam, latinis literis illustrare; quaero, quid sit, cur, quum multa scribas, genus hoc praetermittas, praesertim quum et ipse in eo excellas, et id studium totaque ea res longe ceteris et studiis et artibus antecedat. [4]

II. Tum ille, Rem a me saepe deliberatam et mul-

(1) *Velis* malebat Walkerus.

(2) *Eum* vulgo hic additum ex scriptis plane omnibus et ab aliis eiectum revocavit Goerenzius. (putat enim Vir doctus, hanc linguae regulam esse ponendam, conduplicari auctori pronomina solere in locis, quae δεικτικῶς dicuntur. Conf. Tusc. V, 9, 26. Attic. II, cp. 1 extr. *T.*)

(3) Disciplinam philosophiae graecae, quam mox ipse memorat. Nam ad educationem nobilium Romanorum pertinebat lectio Socraticorum, et Stoicorum librorum, ut apud Graecos Homeri; qui libri instar omnium aestimabantur. *H.*

Libone) Scribonius Libo Varroni pernecessarius erat, vir sane doctus et historiae scriptor: Liburnicae autem et Achaicae classi in bello civili praefuit. Ei libros nuncuparat Varro: citatur enim a Macrobio Varro ad Libonem. TVRNEB.

(4) Lambin. *antecellat.*

tum agitatam requiris. Itaque non haesitans respondebo: sed ea dicam, quae mihi sunt in promptu. [1] Nam quum philosophiam viderem diligentissime graecis literis explicatam, existimavi, si qui de nostris eius studio tenerentur, si essent graecis doctrinis eruditi, graeca potius, quam nostra lecturos: sin a Graecorum artibus et disciplinis abhorrerent, ne haec quidem curaturos, quae sine eruditione graeca intelligi non possunt: itaque ea nolui scribere, quae nec indocti intelligere possent, nec docti legere curarent. Vides autem eadem [2] ipse. Didicisti enim non posse nos Amafinii, [3] aut Rabirii similes esse, qui, nulla arte adhibita, de rebus ante oculos positis vulgari sermone disputant; nihil definiunt, nihil partiuntur, nihil apta argumentatione [4] concludunt, nullam denique artem esse nec dicendi, nec disserendi putant. Nos autem praeceptis dialecticorum, et oratorum etiam (quoniam utramque vim, virtutem

(1) Hic vulgo inserebantur ista: *quod ista ipsa de re multum, ut dixi, et diu cogitavi;* in quibus Goerenzius verissime glossatoris manum agnovit.

(2) Davisius malebat: *Vides autem (eadem enim ipsa didicisti) non posse nos* —

(3) Vulgo hic scribitur *Amafanii.* Sed verum nomen *Amafinii* esse, quod alibi occurrit ap. Cic. monuit Goerenzius. Et hoc iam Lambinus hic reperit in aliquot Mss.

(4) Recepi *argumentatione* ex coniectura Bentleii, ut est de Fin. V, 4. Vulgatum *interrogatione* minus h. l. aptum. Neque hic locum habent illae Stoicorum interrogatiunculae de Fin. IV. 3. 7. — *Nihil apta interrogatione concludunt)* *Interrogatio* hic de mera conclusione rationis, nulla nec interrogatione adhibita, nec responsione, intelligitur. Fortasse sumptum est e consuetudine Stoicorum, qui Dialectici per excellentiam appellati sunt. Cicero quidem interrogatiunculas illorum saepe solet in ea significatione dicere, ut verbum *interrogare*, sicut illi ἐρωτᾷν, pro *rationem concludere.* Clarum exemplum est in libro de fato ex Stoicis, cap. 12. *Sic enim interrogant, Si fatum tibi est*, etc. ubi etiam ἀργὸν λόγον interpretatur *interrogationem ignavam.* FABER.

Vtramque vim virtutem esse nostri putant) Scientias quidem virtutes esse post Academicos docuerant Stoici. Quintilianus Inst. Orat. lib. II, cap. 20, hanc rem fuse tractat. Vide Cic. de Orat. I, 18; III, 18 de Fin. III, 21, 22; denique Laërtium, VII, 46. DAVIS.

esse nostri putant) sic parentes, ut legibus, verbis quoque novis cogimur uti: quae docti (ut dixi) a Graecis petere malent, indocti a nobis ne accipient quidem:[1] ut frustra omnis suscipiatur labor. Iam vero physica, si Epicurum, id est, si Democritum probarem, possem scribere ita plane, ut Amafinius. Quid est enim magnum, quum causas rerum efficientium sustuleris, de corpusculorum (ita enim appellat atomos) concursione fortuita loqui? Nostra tu physica nosti, quae contineantur ex effectione, et ex materia ea, quam fingit et format effectio. Adhibenda enim geometria est: quamquam quibus quisquam enuntiare[2] verbis, aut quem ad intelligendum poterit adducere haec ipsa, de vita et moribus, de expetendis fugiendisque rebus? Illi enim simpliciter pecudis et hominis idem bonum esse censent: apud nostros enim, non ignoras, quae sit et quanta subtilitas. Sive enim Zenonem sequare: magnum est efficere, ut quis intelligat, quid sit illud verum, et simplex bonum, quod non possit ab honestate seiungi; quod bonum quale sit, *se* negat omnino Epi-

Verbis, quamquam novis) Pro *quamquam*, Lambinus, *aliquando*; Faber, *quam iam*; Davisius, *nonnunquam*.

(1) Sic meliore ordine Goerenzius. Vulgo *ne a nobis quidem*.

Quid est enim magnum, etc.) Obscuritatem, si qua est, offundit vocum usurpatio a vulgari usu remota. *Res efficientes* appellat Cicero quas vulgo dicimus *causas*. Infra cap. 6. *De natura autem... ita dicebant, ut eam dividerent in res duas: ut altera esset efficiens. Causas* appellat, quas vulgo dicimus fines, vel *causas propter quas* agunt causae, quae appellantur efficientes. Porro Epicurei quum effici omnia corpusculorum fortuita concursione dicerent, causis finalibus locum nullum relinquebant. An.

Effectione) Causa efficiente.

(2) Vulgo *quoniam quibusnam quisquam enuntiare*: Pro *quoniam*, auctore Goerenzio, reposui *quamquam*; mea autem sponte pro *quibusnam* dedi *quibus*, ne tria ὁμοιοτέλευτα deinceps occurrerent. — Nobis valde placeret coniectura *quin etiam*, quasi diceret, non tantummodo Dialecticam, Physicam, sed ipsam Ethicam, propriis et technicis verbis indigere; quem sensum protulit I. V. *Leclerc* in gallica versione. Ed. P.

Se negat) Abest vulgo *se*. T.

Simplex) Non e tribus conflatum generibus, animi, corporis, et fortuna, sed in sola virtute positum. Turn.

curus sine voluptatibus sensum moventibus nec suspicari. Si vero Academiam veterem persequamur, quam nos, ut scis, probamus: quam erit illa acute explicanda nobis? quam argute, quam obscure etiam contra Stoicos disserendum?

Totum igitur illud philosophiae studium mihi quidem ipse sumo, et ad vitae constantiam, quantum possum, et ad delectationem animi: nec ullum arbitror, ut apud Platonem est, maius aut melius a diis datum munus homini. Sed meos amicos, in quibus est studium, in Graeciam mitto (id est, ad Graecos ire iubeo), [1] ut ea a fontibus potius hauriant, quam rivulos consectentur. Quae autem nemo adhuc docuerat, nec erat, unde studiosi scire possent; ea, quantum potui (nihil enim magnopere meorum miror), feci, ut essent nota nostris. A Graecis enim peti non poterant, ac, post L. Aelii [2] nostri occasum, ne a Latinis quidem. Et tamen in illis veteribus nostris, [3] quae, Menippum imitati, non interpretati, quadam hilaritate conspersimus, multa admixta ex intima philosophia, multa dicta dialectice: quae [4] quo facilius minus docti intelligerent, iucunditate quadam ad legendum invitati, in laudationibus, in iis ipsis antiquitatum prooemiis, philosophiae [5] scribere voluimus, si modo consequuti sumus.

(1) Verba id est *ad Graecos ire iubeo* recte Lambinus ac nuper Wetzelius ex interpretatione glossatoris in textum immigrasse censuerunt. Quis enim umquam, praesertim post ea quae paullo ante de Graecis philosophis dicta erant, de sensu horum verborum *in Graeciam mitto* dubitare potuisset?

(2) L. Aelii Stilonis qui de antiquitate Romana scripserat.

(3) Varronis satiris Menippeis.

(4) Goerenzius edidit *quaeque.* Equidem malim *itemque.*

In laudationibus) Λόγους, ut videtur, ἐπιταφίους intelligit; hi enim *laudationes* passim vocantur. DAVIS.

Antiquitatum) Quadraginta et uno libris constabant. De iis vide Augustinum de C. D. lib. VI, cap. 3. ID.

(5) Davisio placebat *philosophice*, ut ediderunt Paullus Manutius eiusque filius Aldus, sed *philosophiae* bene Goerenzius defendit.

III. Tum ego, Sunt, inquam, ista, Varro. Nam nos in nostra urbe peregrinantes errantesque, tanquam hospites, tui libri quasi domum deduxerunt, ut possemus aliquando, qui, et ubi essemus, agnoscere. Tu aetatem patriae, tu descriptiones temporum, tu sacrorum iura, tu sacerdotum; tu domesticam, tu bellicam disciplinam; tu sedium, [1] regionum, locorum, tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, causas aperuisti; plurimumque poëtis nostris, omninoque Latinis et literis luminis et verbis attulisti; [2] atque ipse varium et elegans omni fere numero poëma fecisti; philosophiamqne multis locis inchoasti, ad impellendum satis, ad edocendum parum. Causam autem probabilem tu quidem affers: aut enim Graeca legere malent, qui erunt eruditi; aut ne haec quidem, qui illa nesciunt. Sed da mihi nunc: satisne probas? [3] immo vero et haec, qui illa non poterunt; et qui Graeca poterunt, non contemnent sua. Quid enim causae est, cur poëtas latinos graecis literis eruditi legant, philosophos non legant? an quia delectat Ennius, Pacuvius, Attius, multi alii, qui non verba, sed vim Graecorum expresserunt poëtarum? Quanto magis philosophi delectabunt, si, ut illi Aeschylum, Sophoclem, Euripidem; sic hi Platonem imitentur, Aristotelem, Theophrastum? Oratores quidem lau-

(1) Sic recte Goerenzius ex Augustino de Civ. Dei VI, 2. Vulgo *sedem*.

(2) Sic Goerenzius cum codd. Dav. et Oxonn. Vulgo *et literis luminis attulisti et verbis.*

Omni fere numero) Omni fere genere versus: nam mixtum erat carminum varietate, ut Quintilianus ait. TVRNEB.

(3) Vrsinus coniiciebat *sed eam mihi nunc non satis probas.* Aldus Nepos edidit *sed da te mihi nunc; satisne probas.* (quod Goer. prae ceteris unice probat, ac ita explicat: quare committe te mihi, et aperte eloquere. Si vulgata recte se habet, *dare* hic pro *dicere* accipiendum est, e sententia recentioris Paris. Edit., qui tamen hoc contextu ita accipi posse, dubitare videtur. *T.*) Davisio in mentem venit: *sed da mihi nunc satisne probam*, scil. *causam.*

dari video, si qui e nostris Hyperidem sint, aut Demosthenem imitati.

Ego autem (dicam enim, ut res est) dum me ambitio, dum honores, dum causae, dum rei publicae non solum cura, sed quaedam etiam procuratio multis officiis implicatum et constrictum tenebat, haec inclusa habebam; et, ne obsolescerent, renovabam, quum licebat, legendo. Nunc vero et fortunae gravissimo perculsus vulnere, [1] et administratione rei publicae liberatus, doloris medicinam a philosophia peto, et otii oblectationem hanc, honestissimam iudico. Aut enim huic aetati hoc maxime aptum est; aut his rebus (si quas dignas laude gessimus) hoc in primis consentaneum; aut etiam ad nostros cives erudiendos nihil utilius; aut, si haec ita non sunt, nihil aliud video, quod agere possimus. Brutus quidem noster excellens omni genere laudis, sic philosophiam latinis literis persequitur, nihil ut iisdem de rebus Graecia desideret; et eandem quidem sententiam sequitur, quam tu. Nam Aristum Athenis audivit aliquamdiu, cuius tu fratrem Antiochum. Quamobrem da, quaeso, te huic etiam generi literarum.

IV. Tum ille, Istud quidem considerabo, nec vero sine te. Sed de te ipso quid est, inquit, quod audio? Quanam, inquam, de re? Relictam a te veterem, [2] inquit; tractari autem novam. Quid? ergo, inquam,

(1) Ita Vff. et Bas. ut dudum ad h. l. Pet. Faber scribendum esse docuit. Vulgo *percussus*. Bene de horum verborum discrimine exponit Bremi ad Nepotis Dion. V, 3. *Percelli* autem *vulnere* quid sit, auctor ipse prodit Tusc. III, 29, 72. *Percelli* videtur is, qui *vulnere* ita tactus est, ut de gradu statuque suo plane deiiciatur. *G.* — *Perculsus vulnere*, Tulliae filiae morte, quem casum suum gravissimum appellat ad Fam. IV, 6. Locus similis de Nat. Deor. I, 4: *Hortata etiam est, ut me ad haec conferrem, animi aegritudo, fortunae magna et gravi commota iniuria.*

(2) Vulgo *veterem iam*. Bentleio placebat *veterem Academiam*; quod sane habet, quo se defendat. Quidquid sit certe *iam* expungendum, quod vidit Goerenzius.

Antiocho id magis licuerit, nostro familiari, remigrare in domum veterem e nova, quam nobis in novam e vetere? Certe enim recentissima quaeque sunt correcta et emendata maxime. Quamquam Antiochi magister Philo, magnus vir, ut tu existimas ipse, negat,[1] in libris (quod coram etiam ex ipso audiebamus), duas Academias esse; erroremque eorum, qui ita putarunt, coarguit. Est, inquit, ut dicis; sed ignorare te non arbitror, quae contra Philonis[2] Antiochus scripserit. Immo vero et ista,[3] et totam veterem Academiam, a qua absum tam diu, renovari a te, nisi molestum est, velim: et simul, assidamus, inquam, si videtur. Sane istud quidem, inquit: sum enim admodum infirmus. Sed videamus, idemne Attico placeat fieri a me, quod te velle video. Mihi vero, ille: quid est enim, quod malim,[4] quam ex Antiocho iam pridem audita recordari? et simul videre, satisne ea commode dici possint latine?

Quae quum dicta, in conspectu consedimus omnes.[5]

Tum Varro ita exorsus est: Socrates mihi videtur, id quod constat inter omnes, primus a rebus occultis, et ab ipsa natura involutis, in quibus omnes ante eum philosophi occupati fuerunt, avocavisse philo-

(1) Sic Davisii et Ernestii auctoritate Goer. edidit pro vulg. *negaret.*

(2) Sc. *sententiam*, quae vox ex antecedentibus facile intelligitur. *G.*

(3) Sic Vrsini liber, probante Davis. Goer. aliisque, consentit Vff. Schulzius *istam*, ut vulgo, quod nihil est. Hortatur enim Varronem Cic. ut *ista*, quae Antiochus contra Philonem disputarit, et simul omnia, quae Academiae veteris propria sint, enarrando comprehendat. Diu enim esse, ex quo hanc disciplinam reliquerit, atque ita eam sibi renovatam velle. *G.*

(4) Hic fortasse excidit *inquit*, quod Manul. et Lamb. ante *ille* inseruerunt. Sed illud melius abesse facile Goerenzio concedo.

(5) Versiculum poëtae antiqui hic agnoverunt Gulielmus et Goerenz. etsi Davisius repugnet.—Vulgo *quum essent dicta*: et ista ceteris continuantur. *T.*

sophiam, et ad vitam communem adduxisse: ut de virtutibus et vitiis, omninoque de bonis rebus et malis quaereret; caelestia autem vel procul esse a nostra cognitione censeret, vel, si maxime cognita essent, nihil tamen ad bene vivendum. Hic in omnibus fere sermonibus, qui ab his, qui illum audierunt, perscripti varie et copiose sunt, ita disputat, ut nihil affirmet ipse, refellat alios: nihil se scire dicat, nisi id ipsum; eoque praestare ceteris, quod illi, quae nesciant, scire se putent; ipse, se nihil scire, id unum sciat; ob eamque rem se arbitrari ab Apolline omnium sapientissimum esse iudicatum, [1] quod haec esset una omnis sapientia, non arbitrari sese scire quod nesciat. Quae quum diceret constanter, et in ea sententia permaneret, omnis eius oratio tum in virtute laudanda et in [2] hominibus ad virtutis studium cohortandis consumebatur, ut e Socraticorum libris, maximeque Platonis, intelligi potest. Platonis autem auctoritate, qui varius et multiplex et copiosus fuit, una et consentiens duobus vocabulis philosophiae forma instituta est, Academicorum et Peripateticorum: qui rebus congruentes, nominibus differebant. Nam, quum Speusippum, sororis filium, Plato philosophiae quasi heredem reliquisset; duos autem praestantissimos [3] studio atque doctrina, Xenocratem Chalcedonium et Aristotelem Stagiritem:

(1) Sic legendum esse vidit Lambinus, ut saepe alibi apud Ciceronem e. c. Cat. Mai. c. 21, Lael. 2, 7. et 9, 4, 13, quae attulit Goerenzius. Vulgo *dictum*.

(2) In edd. nonnullis et Mss. libris est *omnibus hominibus*. Lambinus delevit *hominibus*; rectius alii, ut Goerenzius, *omnibus*.

(3) *Duos autem*. Ne cum haud paucis VV. DD. orationem mancam imperfectamque putes, hoc tenendum est, verba *duos autem*, sic ad *reliquisset* esse referenda, ut *discipulos* simul cogites. *G.* — Codd. Pall. Baliol. Parisiens. alii, *praestantissimo*, quod receperunt Goerenz. et Schutz.

qui erant cum Aristotile, Peripatetici dicti sunt, quia disputabant inambulantes in Lyceo: illi autem, qui Platonis instituto in Academia (quod est alterum gymnasium), coetus erant et sermones habere soliti, e loci vocabulo nomen habuerunt. Sed utrique Platonis ubertate completi, certam quandam disciplinae formulam composuerunt, et eam quidem plenam ac refertam: illam autem Socraticam dubitationem de omnibus rebus, et [1] nulla affirmatione adhibita consuetudinem disserendi reliquerunt. Ita facta est, [2] quod minime Socrates probabat, ars quaedam philosophiae, et rerum ordo, et descriptio disciplinae. Quae quidem erat primo duobus, ut dixi, nominibus una: nihil enim inter Peripateticos et illam veterem Academiam differebat. Abundantia quadam ingenii praestabat, ut mihi videtur, [3] Aristoteles: sed idem fons erat utrisque, et eadem rerum expetendarum fugiendarumque partitio.

Sed quid ago? inquit: aut sumne sanus, qui haec vos doceo? nam etsi non sus Minervam, ut aiunt; tamen inepte, quisquis Minervam docet. Tum Atticus, Tu vero, inquit, perge, Varro. Valde enim amo nostra atque nostros; meque ista delectant, quum latine dicuntur, et isto modo. Quid me, inquam, putas, qui philosophiam iam professus sim populo nostro exhibiturum? Pergamus igitur, inquit, quoniam placet.

V. Fuit ergo iam accepta a Platone philosophandi ratio triplex: una, de vita et moribus; altera, de

(1) P. Ciaconus legendum putabat *illam autem Socraticam de omnibus rebus, nulla affirmatione adhibita, consuetudinem disserendi*, probante Ernestio.

(2) *Disserendi* male hic repetitum recte iam ab aliis uncis inclusum eicit Goerenz.

(3) *Quidem* vulgo adiectum cum Goerenzio delevi.

natura et rebus occultis; tertia, de disserendo, et quid verum, quid falsum, quid rectum in oratione pravumve, quid consentiens sit, [1] quid repugnet, [2] iudicando. Ac primam partem illam, [3] bene vivendi, a natura petebant, eique parendum esse dicebant: neque ulla alia in re, nisi in natura, quaerendum esse illud summum bonum, quo omnia referrentur; constituebantque, extremum esse rerum expetendarum et finem bonorum, adeptum esse omnia e natura et animo, et corpore, et vita. Corporis autem alia ponebant esse in toto, alia in partibus. Valitudinem, vires, pulchritudinem, in toto; in partibus autem, sensus integros, et praestantiam aliquam partium singularum: ut in pedibus, celeritatem; vim, in manibus; claritatem, in voce; in lingua etiam explanatam vocum expressionem. [4] Animi autem, quae essent ad comprehendendam ingeniis [5] virtutem idonea, [6] in naturam et mores dividebantur. Naturae celeritatem ad discendum, et memoriam dabant; quorum utrumque mentis esset proprium et ingenii. Morum autem putabant studia esse, et quasi consuetudinem: quam partim exercitationis assiduitate, partim ratione formabant; in quibus erat philosophia ipsa. In qua quod inchoatum est, neque absolutum, progressio quaedam ad virtutem appellatur: quod autem absolutum, id est virtus, quasi perfectio naturae, omniumque

(1) Bene Goerenzius post *verum* copulam expunxit et post *consentiens* addidit *sit*.

(2) Ita plerique Mss. recte. In aliis erat *consentiens, quid repugnans*, et sic Manutius et Lambin. ediderunt.

(3) Vulgo *ac primam illam partem*. Meliorem lectionem ex aliquot Mss. et edd. vett. revocavit Goerenz.

(4) Sic cod. Pal. 1. Eliens. Balliol. Vulgo *impressionem* quod Goerenz. servavit.

(5) Ita codd. Pall. Memm. recte. Olim edebatur *ingenii*. — Interpres Gallicus: *les facultés propres à identifier notre intelligence avec la vertu*.

(6) Vulgo addebatur *eaque ab iis*; quod aliquorum codd. ut Oxon. auctoritate expunxit Goerenz.

rerum, quas in animis ponunt, una res optima. Ergo haec animorum. Vitae autem (id enim erat tertium) adiuncta esse dicebant, quae ad virtutis usum valerent. Nam [1] virtus [2] cernitur in quibusdam, quae non tam naturae, quam beatae vitae adiuncta sunt. Hominem esse censebant, quasi partem quandam civitatis, et universi generis humani, eumque esse coniunctum cum hominibus humana quadam societate. Ac de summo quidem atque naturali bono sic agunt; cetera autem pertinere ad id putant, aut adaugendum, aut tuendum, [3] ut divitias, ut opes, ut gloriam, ut gratiam. Ita tripartita ab iis inducitur ratio bonorum.

VI. Atque haec illa sunt tria genera, quae putant plerique Peripateticos dicere. Id quidem non falso; est enim haec partitio illorum: illud imprudenter, si alios esse Academicos, qui tum appellarentur, alios Peripateticos arbitrabantur. Communis haec ratio, et utrisque hic bonorum finis, [4] adipisci quae essent prima naturâ, [5] quaeque ipsa per sese expetenda, aut omnia, aut maxima. Ea sunt autem maxima, quae in ipso animo atque in ipsa virtute versantur. Itaque omnis illa antiqua philosophia sensit in una virtute esse positam beatam vitam; nec tamen beatissimam, nisi adiungerentur et corporis, [6] et cetera, quae supra dicta sunt, ad virtutis usum idonea. Ex hac descriptione, agendi quo-

(1) Recte *nam* reposuit Goerenzius pro vulg. *Iam*.

(2) Vulgo addebatur *animi bonis et corporis*, quod erat prorsus a sententia alienum. Itaque ea, auctoribus Guieto et Walkero, praeeunte Goerenzio expunxi. Bentleio placebat *praeterquam animi bonis et corporis*.

(3) Codd. Balliol. Paris. Eliens *tenendum*.

(4) Hic vulgo inseritur *videbatur*, codd. Pall. *videatur*. Bas. *videtur*. Melius totum delevit Goerenzius, ut iam Grutero placebat.

(5) I. e. *πρῶτα φύσει*. Vulgo *prima in natura*. Recte praepositionem sustulit Goerenz.

(6) Hic videtur excidisse *bona*.

que aliquid in vita, et officii ipsius initium reperiebatur: quod erat in conservatione earum rerum, quas natura praescriberet. Hinc gignebatur fuga desidiae, voluptatumque contemptio: ex quo laborum dolorumque susceptio multorum magnorumque recti honestique causa; et earum rerum, quae erant congruentes cum descriptione naturae. Vnde et amicitia exsistebat, et iustitia, atque aequitas; haeque et voluptatibus, et multis vitae commodis anteponebantur. Haec quidem fuit apud eos morum institutio, et eius partis, [1] quam primam posui, forma atque descriptio.

VII. De natura autem (id enim sequebatur) ita dicebant, ut eam dividerent in res duas: ut altera esset efficiens, altera autem quasi huic se praebens, eaque efficeretur aliquid. In eo, quod efficeret, vim esse censebant; in eo autem, quod efficeretur, materiam quandam; in utroque tamen utrumque. Neque enim materiam ipsam cohaerere potuisse, si nulla vi contineretur, neque vim sine aliqua materia: nihil est enim, quod non alicubi esse cogatur. Sed quod ex utroque, id iam corpus, et quasi [2] *qualitatem* quandam nominabant. Dabitis enim profecto, ut in rebus inusitatis (quod Graeci ipsi faciunt, a quibus haec iam diu tractantur), utamur verbis interdum inauditis. Nos vero, inquit Atticus. Quin etiam graecis licebit utare, quum voles, si te latina forte deficient. Bene sane facis; sed enitar, ut latine loquar, nisi in huiuscemodi verbis, ut philosophiam, aut rhetoricam, [3] aut

(1) Sic Davisius Ern. Goerenz. Vulgo *artis.*

(2) Particulam *quasi*, auctoritate cod. Vrsini a P. Manutio aliisque abiectam, recte Davis. Ern. Goerenz. revocarunt.

(3) Goerenzius Huelsemanno obsecutus pro *aut rhetoricam*, quod huc nihil pertinent, reposuit *aut ethicam.* Audirem, si Cicero voluisset philosophiam in tres partes dividere. At h. l. nihil aliud dicit, quam se nolle graecis verbis uti, nisi iis quibus iam consuetudo utatur pro la-

physicam, aut dialecticam appellem, quibus, ut aliis multis, consuetudo iam utitur pro latinis. *Qualitates* igitur appellavi, quas ποιότητας Graeci vocant: quod ipsum apud Graecos non est vulgi verbum, sed philosophorum, atque id in multis. Dialecticorum vero verba [1] nulla sunt publica: suis utuntur; et id quidem commune omnium fere artium. Aut enim nova sunt rerum novarum facienda nomina, aut ex aliis transferenda. Quod si Graeci faciunt, qui in his rebus tot iam saecula versantur, quanto id magis nobis concedendum est, qui haec nunc primum tractare conamur? Tu vero, inquam, Varro, bene etiam meriturus mihi videris de tuis civibus, si eos non modo copia rerum auxeris, ut effecisti, [2] sed etiam verborum. Audebimus ergo, inquit, novis verbis uti, te auctore, si necesse erit. Earum igitur qualitatum sunt aliae principes, aliae ex iis ortae. Principes sunt uniusmodi et simplices. Ex iis autem ortae variae sunt et quasi multiformes. Itaque aër [3] (utimur enim pro latino), et ignis, et aqua, et terra primae [4] sunt. Ex iis autem ortae animantium formae, earumque rerum, quae gignuntur e terra. Ergo illa initia, et, ut e graeco vertam, elementa dicuntur: e quibus aër et ignis, movendi vim habent et efficiendi; reliquae partes, accipiendi et quasi patiendi; aquam dico, et terram; — quintum genus, e quo essent astra mentesque, singulare, eorumque quatuor, quae

linis. Huiusmodi esse quatuor illa: 1. *philosophiam*, 2. *rhetoricam*, 3. *phisicam*, 4. *dialecticam*: quibus omnibus etiam Cicero pro latinis utitur. Nusquam vero *ethicam* posuit; sed eius loco *doctrinam de moribus* s. *moralem*. de Fat. 1.

(1) Goerenzius mavult: *sic dialecticorum verba* —

(2) *Vt fecisti* conj. Lamb. Al Dav. *ut perfecisti.*

(3) *Quoque*, vulgo additum, auctoritate aliqoot Mss. eiecit Goerenz. post Davis.

(4) Sic recte Goerenzius. Volgo *prima*.

supra dixi, dissimile Aristoteles quiddam esse rebatur. — Sed subiectam putant omnibus sine ulla specie, atque carentem omni illa qualitate (faciamus enim tractando usitatius hoc verbum, et tritius) materiam quandam, ex qua omnia expressa atque effícta [1] sint; quae tota omnia accipere possit, omnibusque modis mutari, atque ex omni parte; eoque etiam interire, non in nihilum, sed in suas partes, quae infinite secari ac dividi possint, quum sit nihil omnino in rerum natura minimum, quod dividi nequeat: quae autem moveantur, omnia intervallis moveri; quae intervalla item infinite dividi possint. Et quum ita moveatur illa vis, quam qnalitatem esse diximus, et quum sic ultro citroque versetur; et materiam ipsam totam penitus commutari putant, et illa effici, quae appellant qualia; e quibus, omni natura [2] cohaerente

Sed subiectam) Nam illis materia prima omni forma et qualitate caret: id est quod aiunt, ὕλη ἀποιός ἐστιν. TVRNEB.

(1) Sic plerique Mss. et receperunt P. Manut. Davis. Ern. Goerenz. Nonnulli habent *effecta* quod nuper amplexus est Wetzelius.

Tota omnia accipere possit) Elementa et materia omnia quaecumque gignuntur accipiunt, omniumque rerum formas induunt: aut quicquid gignitur, et elementa et materiam accipit, eaque formis mutat et novat. Alii *possint* et *mutari* legunt, ac de materia intelligunt, quae omnium receptaculum sit. TVRN.

Mutare) Novare, aliis atque aliis subinde advenientibus formis. ID.

Non in nihilum) Quia materiam habent, non possunt in nihilum interire, verum in materiam, licet non primam, resolvuntur, sed forma alia novatam, ut in elementa, quae ipsorum partes sunt. ID.

Quae infinite) Id corporibus omnibus convenit, ut in infinita potestate secari possint, ut Academici et Peripatetici, adeoque geometrae omnes censent, repugnantibus Epicureis, qui corpuscula quaedam individua ponunt rerum primordia. ID.

Intervallis) Motus spatia habet, quae eodem modo ut corpora infinite dividi possunt, ut Aristoteles scribit: quumque tempus numerus sit motus primi globi caelestis, eodem modo eius partes infinite secari possunt. ID.

Qualia) Τὰ ποῖα, vel πεποιωμένα: id est corpora constantia ex materia a forma, vel a forma finita et determinata. GVIET.

(2) Vulgo *in omni natura*. Correxit, auctore Davisio, Goerenz. (qui coma posuit post *continuata*.)

et continuata cum omnibus suis partibus, effectum esse mundum, extra quem nulla pars materiae sit, nullumque corpus. Partes autem mundi esse omnia, quae insint in eo, quae natura sentiente teneantur; in qua ratio perfecta insit, quae sit eadem sempiterna: nihil enim valentius esse, a quo intereat. Quam vim animum esse dicunt mundi, eandemque esse mentem sapientiamque perfectam; quem Deum appellant, omniumque rerum, quae sunt ei subiectae, quasi prudentiam quandam, procurantem caelestia maxime, deinde in terris ea, quae pertinent ad homines; quam interdum eandem necessitatem appellant, quia nihil aliter possit, atque ab ea constitutum sit, inter quasi fatalem et immutabilem continuationem ordinis sempiterni: nonnunquam quidem eandem fortunam, quod efficiat multa improvisa haec nec opinata nobis, propter obscuritatem ignorationemque causarum.

VIII. Tertia deinde philosophiae pars, quae erat in ratione et in disserendo, sic tractabatur ab utrisque. Quamquam oriretur [1] a sensibus, tamen non

Quasi prudentiam) Πρόνοιαν significat, quae non tantum sit supremi Dei, verum etiam animi mundi, qui caelestia maxime procurat: in quibus nulla mutatio est, sed constans et ratus ordo. TVRN.

Fortunam) Cicero in Topicis cap. 17: *Quum enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortunae eventus, obscura causa, quae latenter efficit.* Sed nescio quo modo vis affertur vocabulis, et eorum notiones conturbantur. Ita enim efficitur, ut quum fatum et fortuna plurimum differant, unum tamen idemque esse videantur. ID.

In ratione) *In oratione* legendum fortassis esse videtur. ID.

(1) Lamb. *Quamquam iudicium oriretur.*

Quamquam) Veri disceptatio et diiudicatio dialecticae propria est: ad veri autem notionem duo comparata sunt, quae κριτήρια dicuntur, sensus et mens. Plato tamen sensui quam minimum tribuit, ac prope nihil: plurimum menti. ID.

Oriretur) Nam quamdiu in hoc corpore inclusus est animus, sensuum ministerio et servitio utitur ad rerum cognitionem, qui tamen ea tantum percipiunt, quae nunquam vere sunt, sed esse videntur. ID.

esse iudicium veritatis in sensibus. Mentem volebant rerum esse iudicem; solam censebant idoneam, cui crederetur, quia sola cerneret id, quod semper esset simplex, et uniusmodi, et tale, quale esset. Hanc illi *ideam* appellabant, iam a Platone ita nominatam; nos recte *speciem* possumus dicere. Sensus autem omnes hebetes et tardos esse arbitrabantur, nec percipere ullo modo res eas, quae subiectae sensibus viderentur; quae essent aut ita parvae, ut sub sensum cadere non possent, aut ita mobiles et concitatae, ut nihil unquam unum esset constans; ne idem quidem, [1] quia continenter laberentur et fluerent omnia. Itaque hanc omnem partem rerum opinabilium [2] appellabant.

Scientiam autem nusquam esse censebant, nisi in animi notionibus atque rationibus: qua de caùsa definitiones rerum probabant, et has ad omnia, de

Id quod semper) Plato in Timaeo: *Quid est quod semper sit, neque ullum habeat ortum; et quod gignatur, nec unquam sit? quorum alterum intelligentia et ratione comprehenditur; quod unum atque idem semper est: alterum, quod affert opinionem per sensus, rationis expers; quod totum opinabile est, id gignitur et interit, nec unquam esse vero potest. Mens igitur rerum species qua simplices sunt et uniusmodi (nihil enim in eis compositum, multiplex, varium, ut in iis quae creata sunt) percipit.* Tvrn.

Ita mobiles) In Theaeteto et Timaeo id a Platone pluribus tractatur: atque hac in re, ut Laërtius ait, Heracliti sententiam sequebatur, omnia mobilia et fluxa esse profluentis more censentis. Id.

(1) *Ne... quidem* ferri poterit, si pro *nedum* accipiatur; aliter vix recte haec se habere Goerenzio videntur. Suadet ipse quidem cum aliis *et idem*, deleto *quidem*. T.

Laberentur) Cicero in Oratore ad Brutum cap. 3: *Has rerum formas appellat ideas.... Plato: easque gigni negat, et ait semper esse, ac ratione et intelligentia contineri: caetera nasci, occidere, fluere, labi, nec diutius esse uno et eodem statu.* In.

Opinabilem) Quod enim rationis est expers, quodque in sensu considit, opinabile est, ut ait Plato: opinionem enim creat, non firmam scientiam. Id.

(2) Vere sic correxit Goerenzius vulgatum *rerum opinabilem*. Idem paullo post recte reposuit *notionibus* pro vulg. *motionibus*. Ita iam Lambinus ex uno cod. Ms.

Definitiones) Semper enim Platoni in omni institutione proficisci placet a definitione. Tvrneb.

quibus disceptabatur, adhibebant. Verborum etiam explicatio probabatur, id est, qua de causa quaeque essent ita nominata; quam etymologiam appellabant. Post argumentis, et quasi rerum notis, ducibus utebantur [1] ad probandum, et ad concludendum id, quod explanari volebant: in qua tradebatur omnis dialecticae disciplina, id est, orationis ratione conclusae. Huic, quasi ex altera parte, oratoria vis dicendi adhibebatur, explicatrix orationis perpetuae ad persuadendum accommodatae.

IX. Haec erat illis prima a Platone tradita; cuius quas acceperim disputationes, si vultis, exponam. Nos vero volumus, inquam, ut pro Attico etiam respondeam. Et recte, inquit, [2] respondes. Praeclare enim explicatur Peripateticorum et Academiae veteris auctoritas. Aristoteles primus species, quas paullo ante dixi, labefactavit; quas mirifice Plato erat amplexatus, ut in his quiddam divinum esse diceret.

Rerum notis) Quasi signis et indiciis. Metaphora est. TVRN.

(1) Optima sic Goerenzius, cum vulgo ederetur *et quasi rerum notis ducibus utebantur*. Lambinus *ducibus* deleri volebat. Davisio placebat *et rerum notis, quasi ducibus utebantur*. Walkero *quasi rerum notis utebantur*.

In qua) Non est quo pronomen foemininum referatur. Forsan rescribendum, *ibique*. DAV. Refertur ad id quod supra, *Tertia philosophiae pars*. ANONYM.

Ratione) Ratiocinatione: nam συλλογισμὸν Stoici λόγον vocare solebant, et eorum more alii. Dialectica autem posita est in probationibus et conclusionibus: istae argumenta habent, hae argumenta in ratiocinationes includunt. TVRN.

Prima) Ratio, in qua posteriores aliquid mutaverunt, ut mox dicet. ID.

Cuius quas acceperim disputationes) Per *disputationes* Turnebus intelligit ea quae in disputationem vocata sunt, seu de quibus fuit contentio. Sed ei voci talem vim competere non crediderim. Verumtamen illis quidam Tullii mens est, ut forsan verba mendo quodam laborent. Lego, *cuius quas acceperim* mutationes, *vel* immutationes. DAVIS.

(2) Scil. Varro.

Aristoteles) In his quae inscripsit μετὰ τὰ φυσικά. Plato autem species induxerat ad disputationum definitiones, ut ait Aristoteles. Itaque ea de causa a Cicerone idea dialecticae hic attributa est. TVRN.

Theophrastus autem, vir et oratione suavis, et ita moratus, [1] ut prae se probitatem quandam et ingenuitatem ferret, vehementius etiam fregit quodam modo auctoritatem veteris disciplinae. Spoliavit enim virtutem suo decore, imbecillamque reddidit, quod negavit in ea sola positum esse, beate vivere. Nam Strato, [2] eius auditor, quamquam fuit acri ingenio, tamen ab ea disciplina omnino semovendus est: qui quum maxime necessariam partem philosophiae, quae posita est in virtute et in moribus, reliquisset, totumque se ad investigationem naturae contulisset, in ea ipsa plurimum discedit [3] a suis. Speusippus autem, et Xenocrates, qui primi Platonis rationem auctoritatemque susceperant; et post hos Polemo, et Crates, unaque Crantor, in Academia congregati, diligenter ea, quae a superioribus acceperant, tuebantur. [4] Iam Polemonem audiverant assidue Zeno et Arcesilas. Sed Zeno quum Arcesilam anteiret aetate, valdeque subtiliter dissereret, [5] et peracute moveretur, corrigere conatus est disciplinam. Eam quoque, si videtur, correctionem explicabo, sicut solebat Antiochus. Mihi vero, inquam, videtur: quod vides idem significare Pomponium.

X. Zeno igitur nullo modo is erat, qui, ut Theophrastus, nervos virtutis inciderit: [6] sed contra, qui

(1) *Moderatus* Turn. P. Manut. Lamb.

Fregit) In lib. de beata vita, ut Cicero ait Tuscul. V, 9, et in Callisthene, in quo illam laudavit sententiam, *Vitam regit fortuna, non sapientia*. TVRN.

(2) Scil. *Lampsacenus*.

(3) Sic Goerenz. e tribus Mss. Vulgo *dissedit*.

(4) Recte sic Ern. Goerenz. cum plurimis Mss. Ex aliis Victor. Turn. Grut. Davis. *eis, quae a superioribus acceperant, utebantur*.

(5) Bentleius malebat *definiret*.

Peracute moveretur) Acutissimi esset ingenii. Noster de Leg. lib. II, cap. 18: *Qui modo ingenio possit moveri*. Vide de Orat. I, 25. DAV.

(6) Sic edd. vett. quod restituit Goerenz. At Davis. et Ern. *incideret*.

omnia, quae ad beatam vitam pertinerent, in una virtute poneret, nec quidquam aliud numeraret in bonis; idque appellaret honestum, quod esset simplex quoddam, et solum et unum bonum. Cetera autem etsi nec bona, nec mala essent, tamen alia secundum naturam dicebat, alia naturae esse contraria. His ipsis [1] alia interiecta, et media numerabat. Quae autem secundum naturam essent, ea sumenda, et quadam aestimatione dignanda [2] docebat; [3] contraque contraria: neutra autem in mediis relinquebat; in quibus ponebat nihil omnino esse [4] momenti. Sed quae essent sumenda, ex iis alia pluris esse aestimanda, alia minoris. Quae pluris, ea *praeposita* appellabat; *reiecta* autem, quae minoris. Atque ut haec non tam rebus, quam vocabulis commutaverat;

(1) Sic Goerenz. ex aliquot codd. Vulgo *iis ipsis*.

(2) Ern. coni. *eligenda*. Rathio placebat *digna*.

(3) Bentleius correxit *dicebat*.

(4) Frustra Ern. abiiciendum censebat *esse*: quod hic non esse sollicitandum bene docuit Goerenz.

Reiecta autem quae minoris) Attende sis orationis seriem. Quae secundum naturam sunt, ea sumenda. Ex sumendis alia pluris sunt aestimanda, minoris alia. Quae pluria, praeposita: quae minoris, reiecta. Ergo, si diis placet, *reiecta* sunt *sumenda*; quod prorsus repugnat. Quin et haec reiecta (qualia sunt dolor, morbus, et similia) non κατὰ φύσιν, sed παρὰ φύσιν dicebant Stoici. Vide Stobaeum Eclog. Ethic. lib. II, p. 173, et Ciceronem Tusc. II, 7. Quae quum ita sint, hunc locum vel vitiosum, vel mutilum putat Iust. Lipsius Manud. ad Phil. Stoic. lib. II, Dissert. 23. Nec aliter sane fieri potest. Certe reiecta sive ἀποπροηγμένα, *nulla aestimatione digna esse*, καὶ πολλὴν ἔχειν ἀπαξίαν statuerunt. Vide Tullium de Finib. lib. III, c. 15, 16, et Stobaeum Eclog. Ethic. p. 174. Auctore quidem Sexto Pyrrhon. Hypot. lib. III, cap. 24, §. 191, tradunt Stoici esse προηγμένα μὲν τὰ ἱκανὴν ἀξίαν ἔχοντα ὡς ὑγίειαν, πλοῦτον. ἀποπροηγμένα δὲ τὰ μὴ ἱκανὴν ἔχοντα ἀξίαν, ut nostro favere videatur. At ibi legerim τὰ ἱκανὴν ἔχοντα ΑΠΑΞΙΑΝ. Sic certe loquitur advers. Mathem. lib. XI, §. 62. Quid igitur? Lego *sed quae essent media, ex iis alia pluris*, etc. Noster de Finib. lib. IV, cap. 25: *Media illa, inquit, Zeno, inter quae nihil interest, tamen eiusmodi sunt, ut eorum alia eligenda sint, alia reiiciendi, alia omnino negligenda*, etc. Vide sis et lib. V, cap. 30. Davis.

sic inter recte factum atque peccatum, officium et contra officium, *media* locabat quaedam: recte facta sola in bonis actionibus ponens; prave, id est, peccata, in malis. Officia autem et servata, praetermissaque, media putabat, ut dixi. Quumque superiores non omnem virtutem in ratione esse dicerent, sed quasdam virtutes natura, aut more perfectas; hic omnes in ratione ponebat: quumque illi ea genera virtutum, quae supra dixi, seiungi posse arbitrarentur; hic nec id ullo modo fieri posse disserebat, nec virtutis usum, [1] ut superiores, sed ipsum habitum per se esse praeclarum; nec tamen virtutem cuiquam adesse, quin ea semper uteretur. Quumque pertur-

Officia autem et servata, etc.) Ornamenti caussa et iterari notum est: inferri autem *que* post *et*, quod hic Cicero facit, minus tritum est in consuetudine Latinae linguae. Itaque, ne mendosus locus putetur, exempla subiungam. Lib. IV de Finib.: *Omne animal ipsum sibi commendatum, ut se et salvum in suo genere*, incolumemque *vellet*. Et lib. V, cap. 22: *Quis est qui non intelligat et eos..... nosque cum ea*, etc. MANVT. De re ipsa vide lib. III de Finib. cap. 17 et 18.

Natura aut more) Quae enim natura perfectae sunt, *ab illis in ratione ponuntur, ut docilitas, memoria: quae more, fere in ea animi parte, quae per se rationis est expers, perturbationibusque agitatur: quamquam rationi paret. TVRN.

In ratione) Nam Zenoni virtus nihil aliud est quam perfecta ratio, vel quam constans et perpetua ratio vitae. Has definitiones a Stoicis lib. I. Legum Cicero mutuatus est. Quin etiam Zeno perturbationes in opinione et iudicio posuit. ID.

Posse arbitrarentur) Neque enim quisquam Academicorum et Peripateticorum, ut censet Cicero, affirmavit, qui virtutem unam haberet, eum omnes habere. Id adeo vitae docent exempla. Nam fere prudentia timidior est, et philosophi libentius in lectulo quam proelio moriuntur, multosque abstinentissimos et innocentissimos videmus, qui, ut iniuriam non faciunt, ita, cum infertur aliis, minime propulsant. Stoici non putant seiungi posse. Laërtius: Τὰς ἀρετάς φασιν ἀντακολουθεῖν ἀλλήλαις, καὶ τὸν μίαν ἔχοντα πάσας ἔχειν. Id est, *Virtutes aiunt seipsas mutuo sequi, ut qui unam habeat, omnes habeat.* Eorum sententiae etiam astipulatur Alexander Aristotelis interpres, disseritque ἀρετὰς ἀντακολουθεῖν ἀλλήλαις, libro secundo de Anima. ID.

(1) Particulam *modo* vulgo hic additam recte sustulit Goerenz. cum aliquot cdd. vett.

bationem animi illi ex homine non tollerent, naturaque et condolescere, et concupiscere, et extimescere, et efferri laetitia dicerent, sed ea [1] contraherent, in angustumque deducerent; [2] hic omnibus his, quasi morbis, voluit carere sapientem. Quumque eas perturbationes antiqui naturales esse dicerent, et rationis expertes, aliaque in parte animi cupiditatem, alia rationem collocarent, ne his quidem assentiebatur. Nam et perturbationes voluntarias esse putabat, opinionisque iudicio suscipi, et omnium perturbationum arbitrabatur matrem esse [3] immoderatam quandam intemperantiam. Haec fere de moribus.

XI. De naturis autem sic sentiebat, primum, ut quatuor initiis rerum illis quintam hanc naturam, ex qua superiores sensus et mentem effici rebantur, non adhiberet. Statuebat enim ignem esse ipsam naturam, quae quidque gigneret, et mentem atque sensus. Discrepabat etiam ab iisdem, quod nullo modo arbitrabatur quidquam effici posse ab ea, quae expers esset corporis, — cuius generis Xenocrates et superiores etiam animum esse dixerant, [4] — nec vero, aut quod efficeret aliquid, aut quod efficeretur, posse esse non corpus. Plurima autem in illa tertia philo-

(1) Ern. de Walkeri et Davisii sententia rescripsit *eam*. Vulgatam defendit Goerenz.

(2) Bentleio placebat *adducerent*.

(3) Sic Goerenz. cum multis edd. vatt. Alii *esse matrem*.

Quintam) Quatuor tantum elementa Zeno ponit, quintam autem naturam non agnoscit: caelum enim igneum esse putat. Tvrn.

Ab ea quae expers esset) Natura scilicet. Aliis natura, quae vis est efficiens, corpore vacat. Zenoni corporata est, ignis scilicet: proinde et animus qui ex ea gignitur: nec solum natura, sed qualitates etiam omnes illis corporatae sunt, exstatque in Stoicos hac de re libellus *Galeno* adscriptus, et hi ab Alexandro graviter oppugnantur. Quo autem processerint eorum nugae, ex Plutarcho operae pretium est cognoscere. Id.

(4) *Dixerant* pro vulgato *dixerunt* restituit Goerenz. ex aliquot Mss.

sophiae parte mutavit. In qua primum de sensibus ipsis quaedam dixit nova;[1] quos cunctos[2] esse censuit a quadam quasi impulsione oblata extrinsecus: quam ille φαντασίαν, nos *visum* appellemus licet; et teneamus hoc verbum quidem; erit enim utendum in reliquo sermone saepius. Sed ad haec, quae visa sunt, et quasi accepta sensibus, assensionem adiungit animorum: quam esse vult in nobis positam, et voluntariam.

Visis non omnibus adiungebat fidem, sed iis solum, quae propriam quandam haberent declarationem earum rerum, quae viderentur: id autem visum, quum ipsum per se cerneretur, *comprehensibile*. Feretis haec? Nos vero, inquit. Quonam enim modo καταληπτὸν diceres? Sed, quum acceptum iam et approbatum esset, *comprehensionem* appellabat, similem iis rebus, quae manu prenderentur: ex quo etiam nomen hoc duxerat, quum eo verbo ante nemo tali in re usus esset: plurimisque idem novis verbis (nova enim dicebat) usus est. Quod autem erat sensu comprehensum, id ipsum sensum appellabat; et si ita erat comprehensum, ut convelli ratione non posset, *scientiam*; sin aliter, *inscientiam* nominabat: ex qua exsisteret

Sensibus) In quibus iudicium veri veteres esse nolebant, sed in mente: quum Zeno iudicium veri in eorum comprehensionibus posuerit. Tyan.

(1) Ern. malebat *nove*.

(2) Sic Goerenzius ex verissima Ernestii coniectura. Vulgo *iunctos*. Guieto placebat *inustos*; Davisio *punctos*. — Qui *iunctos* legunt, interpretantur *constantes ex*.

In nobis positam) Veteres enim nonnulli, ut Cicero docet in libro de Fato, censuerant assensiones vi et necessitate fieri. Tyan.

Prenderentur) Nam manus proprium est comprehendere, a cuius comprehensione vocabulum duxerat Zeno, quod sensibus percepta sic tenerentur, ut quae manu prehensa sunt. Id.

Sensum) Stoicis sensus est spiritus a parte animi, in qua principatus est, ad sensus perveniens; et sensuum comprehensio, quam hic Cicero *sensum* in neutro genere dicit, est sensuum actio. Auctor Laërtius. Id.

etiam opinio, quae esset imbecilla, et cum falso incognitoque communis. Sed inter scientiam et inscientiam, comprehensionem illam, quam dixi, collocabat, eamque neque in rectis, neque in pravis numerabat, sed soli credendum esse dicebat. Ex quo sensibus etiam fidem tribuebat, quod, ut supra dixi, comprehensio facta sensibus et vera esse illi, et fidelis videbatur: non quod omnia, quae essent in re, comprehenderet; sed quia nihil, quod cadere in eam posset, relinqueret, quodque natura quasi normam scientiae, et principium sui dedisset, unde postea notiones rerum in animis imprimerentur; — e quibus non principia solum, sed latiores quaedam ad rationem inveniendam viae reperiuntur: [1] — errorem autem, et temeritatem et ignorantiam et opinationem et suspicionem et uno nomine omnia, quae essent aliena firmae et constantis assensionis, a virtute sapientiaque removebat. Atque in his fere commutatio consistit [2] omnis dissensioque Zenonis a superioribus.

Cum falso) Opinamur enim in falsis et iis quae non sunt nobis cognita. Itaque sapiens Zenoni non opinatur, et ab eo in rebus malis opinio numeratur. TVRN.

In rectis) Scientiam enim Zeno in laude ponit: opinionem et inscientiam in vitio: comprehensionem inter utramque collocat, neque in rebus bonis aut malis numerat. ID.

Sensibus fidem) Quam veteres menti tribuerent. ID.

In re, comprehenderet) Non enim sensuum comprehensio vim totam rei sine praetermissione complectitur, quum exteriora tantum lineamenta attingat, eaque quae sub sensum quemque cadunt, ut sub aspectum colores: sub auditum soni. ID.

In eam) Comprehensionem.

Principium sui) Comprehensionem sensibus factam. ID. — Aliquis deesse putet *eam*. Plenior quidem eo addito locutio futura sit. FAB. Ipse legerim, *quamque natura* etc. DAV.

Non principia) Quae comprehensiones sunt. TVRN.

Sed latiores) Notitiae quaedam ex comprehensionibus oriuntur: sunt enim hae intelligentiae fundamenta quaedam scientiae. Ἐννοίας καὶ προλήψεις Stoici vocant. ID.

(1) Ern. correxit *reperirentur*. Manutio et Lambino placebat *aperiuntur*, Davisio *aperirentur*. Sed verum est *reperiuntur* quod retinuit Goerenz.

(2) Mss. reg. ap. Lallem. item edd. vett. aliquot *constitit*, quod vulgatae

XII. Quae quum dixisset: Et breviter sane, minimeque obscure exposita est, inquam, a te, Varro, et veteris Academiae ratio et Stoicorum. Horum [1] esse autem arbitror, ut Antiocho, nostro familiari, placebat, correctionem veteris Academiae potius, quam aliquam novam disciplinam putandam. Tum [2] Varro, Tuae sunt nunc partes, inquit, qui ab antiquorum ratione desciscis, et ea, quae ab Arcesila novata sunt, probas, docere, quod et qua de causa discidium factum sit; ut videamus, satisne ista sit iusta defectio. Tum ego, Cum Zenone, inquam, ut accepimus, Arcesilas sibi omne certamen instituit, non pertinacia, aut studio vincendi, ut mihi quidem videtur, sed earum rerum obscuritate, quae ad confessionem ignorationis adduxerant Socratem, et iam ante Socratem, [3] Democritum, Anaxagoram, Empedoclem, omnes paene veteres: qui nihil cognosci, nihil percipi, nihil sciri posse, [4] angustos sensus, imbecillos animos, brevia curricula vitae, et (ut Democritus) in profundo veritatem esse demersam, opinionibus et institutis [5] omnia teneri, nihil veritati relinqui, deinceps omnia tenebris circumfusa esse dixerunt. Itaque Arcesilas negabat esse quidquam, quod sciri posset, ne illud quidem ipsum, quod Socrates sibi reliquisset. Sic omnia latere [6] in occulto; neque esse quid-

non erat ab Ernestio praeferendum.

(1) Vulgo *verum*; quod ferri non posse vidit Ern. cui placebat *eam*. Melius est *horum*, quod suadente Goerenzio recepi. — *Horum*, nempe *rationem*.

(2) Ita Goerenz. ex aliquot Mss. Vulgo *tunc*.

(3) Vulgo *et veluti amantes Socratem*. Correxit Muretus Varr. Lectt. IX, 24. quem cum Lallemando et Goerenzio sequor.

(4) Vulgo additur *dixerunt*, quod uncis incluserunt ut insititium Ern. et Goerenz.

(5) Elegans est coniectura Goerenzii *opinionibus insitis*; quam tamen pro certa habere ipse non audet.

(6) Vulgo addebatur *censebant*. Davisius et Ern. correxerunt *cense-*

quam, quod cerni, aut intelligi posset: quibus de causis nihil oportere neque profiteri, neque affirmare quemquam, neque assensione [1] approbare, cohibereque semper, et ab omni lapsu continere temeritatem; quae tum esset insignis, quum aut falsa, aut incognita res approbaretur; neque hoc quidquam esse turpius, quam cognitioni et perceptioni assensionem approbationemque praecurrere. Huic rationi quod erat consentaneum, faciebat, ut contra omnium sententias dies iam plerosque deduceret: ut, quum in eadem re paria contrariis in partibus momenta rationum invenirentur, facilius ab utraque parte assensio sustineretur. Hanc Academiam novam appellant; quae mihi vetus videtur: si quidem Platonem ex illa vetere numeramus; cuius in libris nihil affirmatur, et in utramque partem multa disseruntur, de omnibus quaeritur, nihil certi dicitur. Sed tamen illa, quam exposui, vetus; haec, nova nominetur: quae usque ad Carneadem perducta, qui quartus ab Arcesila fuit, in eadem Arcesilae ratione permansit. Carneades autem nullius philosophiae partis ignarus, et, ut cognovi ex iis, qui illum audierant, maximeque ex Epicureo Zenone, qui quum ab eo plurimum dissentiret, unum tamen praeter ceteros mirabatur, incredibili quadam fuit facultate. * * * *

bat. Melius Goerenzius illud verbum, ut glossema expunxit. — Debet autem ex praecedente *negabat*, *dicebat* cogitari, ut saepe.

(1) *Assensione*, ut paullo post *assensionem* — *assensio* recte Henr. Steph. Lambin. aliique ediderunt, quum antea vulgaretur *assertione* — — *assertionem* — *assertio*.

FRAGMENTA

EX

M. TVLLII CICERONIS

AD VARRONEM ACADEMICORVM

LIBRO I.

1. NON. *Digladiari. cap.* 1. §. 331.) Quid autem stomachetur Mnesarchus, quid Antipater digladietur cum Carneade tot voluminibus?

Ex lib. II. Academicorum, ad Varronem.

2. NON. *Adhamare. II.* 5.) Qui enim serius honores adhamaverunt, vix admittuntur ad eos, nec satis commendati multitudini possunt esse.

3. NON. *Exponere. II.* 275.) Frangere avaritiam, scelera ponere, vitam suam exponere ad imitandum iuventuti.

4. NON. *Hebes. II.* 408.) Quid? lunae quae lineamenta sint, potesne dicere? cur eius nascentis alias hebetiora, alias acutiora videantur cornua?

5. NON. *Purpurascit. II.* 717.) Quid? mare nonne caeruleum? at eius unda, quum est pulsa remis, purpurascit: et quidem aqua tinctum quodammodo et infectum.

6. NON. *Aequor. I.* 332.) Quid tam planum videtur quam mare? ex quo etiam aequor illud poëtae vocant.

7. NON. *Alabaster. XV.* 17.) Quibus etiam alabaster plenus unguenti putere videatur.

8. NON. *Siccum. IV.* 426.) Alius adultis, alius senibus: alius aegris, alius sanis: alius siccis, vinolentis.

9. NON. *Vrinari. VII.* 57.) Si quando enim nos demersimus, ut qui urinantur, aut nihil superum, aut obscure admodum cernimus.

10. NON. *Perpendiculum. II.* 718.) Atqui, si id crederemus, non egeremus perpendiculis, non normis, non regulis.

11. NON. *Gallina. II.* 372.) Quum ovum inspexérant, quae gallina peperisset, dicere solebant.

12. NON. *in Concinnare. I.* 207.) Quae cum similitudine verbi concinnare (*concinere* e Mss. *Davis.*) maxime sibi videretur.

13. DIOMED. *L. I. col.* 373. *ed. Putsch.* Opera affixa. *A Davisio refertur ad L. III.*

Ex lib. III. Academicorum, ad Varronem.

14. NON. *Ingenerari. II.* 417.) In tanta animalium varietate homini ut soli cupiditas ingeneraretur cognitionis, et scientiae.

15. NON. *Vindico. IV.* 487.) Aliqua potestas si sit, vindicet se in libertatem.

16. NON. *Digladiari. I.* 331.) Digladiari autem semper, depugnare cum facinorosis et audacibus, quis non tum miserrimum, tum etiam stultissimum dixerit?

17. NON. *Exsulto. I.* 335.) Et ut nos ñunc sedemur ad Lucrinum, pisciculosque exsultantes videmus.

18. NON. *in Gallinae. II.* 375.) Qui gallinas permultas quaestus causa alere solerem. (*Solerent* Acad. II. 18.)

19. LACT. *lib.* 6. *c.* 24.) Quod si liceret, ut iis, qui in itinere deerravissent, sic vitam deviam secutis, corrigere errorem poenitendo, facilior esset emendatio temeritatis.

Ex lib. incerto Academicorum, ad Varronem.

20. LACT. *lib.* 3. *cap.* 15.) Mihi autem non modo ad sapientiam caeci videntur, sed ad ea ipsa, quae aliqua ex parte cerni videantur, hebetes et obtusi.

21. MARCIAN. *l.* 5. FORTVN. *lib.* 3.) Latent ista omnia, Varro, magnis obscurata et circumfusa tenebris.

22. AVGVSTIN. *lib.* 3. *contra Acad. c.* 7.) Academico sapienti ab omnibus ceterarum sectarum, qui sibi sapientes viderentur, secundae partes dantur, quum primas sibi quemque vindicare necesse sit. Ex quo potest probabiliter confici, eum recte primum esse iudicio suo, qui omnium ceterorum iudicio sit secundus. Fac enim, verbi causa, Stoicum adesse sapientem; nam contra eos potissimum Academicorum exarsit ingenium; ergo Zeno, vel Chrysippus, si interrogentur, quis sit sapiens, respondebit, eum esse, quem ipse descripserit. Contra Epicurus, vel quis alius adversariorum negabit, suumque potius peritissimum voluptatum aucupem, sapientem esse contendet. Inde ad iurgium. Clamat Zeno, et tota illa porticus tumultuatur, hominem natum ad nihil aliud quam honestatem: ipsam suo splendore in se animos ducere, nullo prorsus commodo extrinsecus posito, et quasi lenocinante mercede; voluptatemque illam Epicuri solis inter se pecoribus esse communem, in quorum societatem et hominem, et sapientem trudere nefas esse. Contra ille, convocata de hortulis in auxilium quasi libera turba temulentorum, quaeren-

tium tantum, quem incomptis unguibus bacchantes, asperoque ore discerpant, voluptatis nomen, suavitatem, quietem teste populo exaggerans, instat acriter, ut sine ea beatus nemo posse videatur. In quorum rixam si Academicus incurrerit, utrosque audiet trahentes se ad suas partes. Sed si in illos, aut in istos concesserit, ab eis, quos deserit, insanus, imperitus, temerariusque clamabitur. Itaque quum et huc, et illuc aurem diligenter admoverit, interrogatus, quid ei videatur, dubitare se dicet. Roga nunc Stoicum, quis sit melior, Epicurusne, qui delirare illum clamat, an Academicus, qui sibi adhuc de re tanta deliberandum esse pronuntiat; nemo dubitat, Academicum praelatum iri. Rursus te ad illum converte, et quaere, quem magis amet, Zenonem, a quo bestia nominatur, an Arcesilam, a quo audit: „ tu fortasse verum dicis, sed requiram diligentius; » nonne apertum est, totam illam porticum, insanam, Academicos autem prae illis modestos, cautosque homines visum iri Epicuro?

23. AVGVSTIN. *lib.* 2. *contra Acad. c.* 11.) Talia mihi videntur omnia, quae probabilia, vel veri similia putavi nominanda: quae tu si alio nomine vis vocare, nihil repugno: satis enim mihi est, te iam bene accepisse, quid dicam: id est, quibus rebus haec nomina imponam. Non enim vocabulorum opificem, sed rerum inquisitorem decet esse sapientem.

24. AVGVSTIN. *l.* 3. *contra. Acad. c.* 25.) Mos fuit Academicis occultandi sententiam suam, nec eam cuiquam, nisi qui secum ad senectutem usque vixissent, aperiendi.

M. TVLLII CICERONIS

DE

FINIBVS BONORVM

ET

MALORVM

M. T. CICERONIS

DE

FINIBVS BONORVM

ET

MALORVM

AD

M. BRVTVM

LIBRI QVINQVE.

SVMMARIVM

In libris de Finibus bonorum et malorum explicantur veterum Philosophorum Epicuri, Stoicorum et Peripateticorum περὶ τέλους, seu de eo quod in bonis et malis summum sit, sententiae.

Ac *primo* quidem *libro* praemittitur praefatio ad M. Brutum, in qua studium suum ea quae Graeci philosophi tractavissent Latinis literis mandandi, in varias multorum reprehensiones incurrere dicit, quum aliis totum hoc displiceat philosophari, vel saltem remissius agendum, alii Graecis literis eruditi, Latinas contemnant, alii denique genus hoc scribendi alienum a Ciceronis persona et dignitate esse dicant. His igitur omnibus breviter respondet c. 1—4.

Iam primo libro explicatur sermo, qui habitus esse fingitur A. V. 703. extremo in Ciceronis Cumano, quo eius salutandi causa venerant L. Manlius L. F. L. N. Torquatus, eo ipso anno Praetor designatus (gessit enim praeturam A. V. C. 704.) et C. Valerius Triarius qui A. V. 702. tribunus plebis fuerat. Ac Torquatus

quidem hoc libro Epicuri sententiam de finibus bonorum et malorum explicat ac defendit, cui deinde secundo libro Cicero uberius respondet. Hoc vero libro quum Torquatus ab eo quaesisset, quid esset quod Epicurum non probet, quem ipse arbitretur maximis erroribus animos hominum liberasse et omnia tradidisse, quae pertinerent ad bene beateque vivendum, Cicero breviter docet, Epicurum in physicis totum alienum esse, et sicubi a Democrito discedat, turpiter labi c. 5. 6. in altera parte philosophiae quae λογικὴ dicatur, plane inermem ac nudum esse; in tertia autem parte, quae sit de moribus, cum summum bonum cum Aristippo in voluptate, summum malum in dolore ponere, qua sententia nihil sit homine ad maiora genito et conformato indignius. Postremo in Epicuro desiderat, quod parum fuerit doctrinis liberalibus instructus, alios etiam a studiis deterruerit, c. 7. Hic quum Triarius leviter arridens miraretur Epicurum paene totum e philosophorum choro esse sublatum, et Cicero respondisset, fieri non posse, ut aliquis non dicat, quid non probet, eius, a quo dissentiat, nec dissentientium inter se reprehensiones vituperandas esse, modo sine contumeliis et iracundia agantur, idque Torquatus ipse approbasset; hic sibi locum *de voluptate* ex Epicuri sententia tractandum sumit; reliquis, quae in eo reprehendantur, in aliud tempus dilatis, c. 8. Itaque primum concedit Epicurum summum bonum in voluptate, summum malum in dolore ponere, in quo ipse negat opus esse ratione neque disputatione, quam ob rem voluptas expetenda fugiendusve dolor sit, quod hoc ipsum sensu percipiatur; alii tamen idem non sensu solum, sed animo etiam ac ratione intelligi dicant; alii denique quum a philosophis multa dicantur, cur nec voluptas in bonis sit numeranda, nec in malis dolor, existiment de ea re accurate disserendum et rationibus conquisitis disputandum esse, c. 9. Iam qui accusent voluptatem, doloremque laudent, non ipsam voluptatem, sed eos potius accusare, qui blanditiis praesentium voluptatum deliniti, quos dolores et quas molestias excepturi sint, occaecati cupiditate non provideant; Epicurum vero delectum voluptatum constituere, et praecipere, ut et voluptates quaedam maiorum voluptatum adipiscendarum causa omittantur, et dolores quidam, maiorum dolorum effugiendorum gratia, suscipiantur, c. 10. Neque vero Epicureos hanc solam voluptatem sequi, quae suavitate aliqua naturam ipsam moveat, et cum iucunditate quadam percipiatur sensibus, sed maximam illam voluptatem habere, quae perci-

piatur omni dolore detracto, c. 11. Extremnm autem esse bonorum volnptatem, ex eo intelligi, quod nihil beatius esse possit eo, qui perpetuis fruatur animo et corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediente, nec impendente; nil contra miserius eo, qui maximis conficiatur animi corporisque doloribus, nulla spe proposita, fore melius aliquando, nulla neque praesente, neque expectata voluptate, c. 12. Qui autem summum bonum in una virtute ponant, splendore nominis deceptos, quid natura postulet non intelligere; ipsae enim virtutes nisi voluptatem efficerent, neminem fore qui eas aut laudabiles aut expetendas esse arbitretur; neque enim sapientiam, c. 13. nec temperantiam, c. 14. nec fortitudinem, c. 15. nec iustitiam, c. 16. propter se expetendas esse, sed quod voluptatem hominibus afferant, et vitia his contraria, quod dolorem pariant, reiicienda. Nullum autem esse errorem in ipsis finibus bonorum et malorum, i. e. in voluptate aut in dolore, sed in his rebus peccare homines, quum e quibus haec efficiantur, ignorent. Animi enim voluptates et dolores nasci quidem e corporis voluptatibus et doloribus, his tamen illa maiora esse, quod corpore nihil nisi praesens sentire possimus, animo autem et praeterita et futura. Itaque Epicurum hoc dicere: non posse iucunde vivi, nisi sapienter, honeste, iusteque vivatur, nec sapienter, honeste, iuste, nisi iucunde; neque stultorum quemquam beatum, neque sapientum non beatum esse posse; exiguam vero fortunam intervenire sapienti. In dialectica vero Epicurum nullam vim existimare esse, nec ad melius vivendum, nec ad commodius disserendum; in physicis autem plurimum ponere; rerum enim natura cognita homines levari superstitione, et mortis metu liberari; existere autem sedationem animi, omnium rerum occultarum ignoratione sublata; et moderationem, natura cupiditatum generibusque earum explicatis; denique cognitionis regula constituta, veri a falso distinctionem tradi, c. 17—19.

Et quoniam Epicuri adversarii dicant, amicitiam, si voluptas summum sit bonum, nullam omnino fore, hanc ipsam calumniam facile refutari, quod Epicurus statuat, omnium rerum, quas ad suaviter vivendum sapientia comparaverit, nihil maius amicitia, nihil iucundius esse, c. 20. Quapropter Epicuro maximam esse gratiam habendam; qui quod parum reprehensoribus eruditus fuisse videatur, eam causam esse, quod nullam eruditionem esse duxerit, nisi quae beatae vitae disciplinam iuvaret, c. 21.

In libro secundo

Cicero istam Torquati disputationem refutat, et postquam deprecatus est, ne scholam aliquam, Sophistarum more, se explicaturum putent, c. 1. exorditur sermonem a definitione voluptatis, quam negat ab Epicuro recte definiri, quod ei vocabulo non modo eam subiiciat, quae in motu sit, sed etiam quae in stabilitate sit, i. e. vacuitatem a dolore s. indolentiam; itaque duas res inter se diversas eodem vocabulo comprehendi; indeque hanc exoriri Epicuri inconstantiam, quod interdum ad meram Aristippi voluptatem delabatur, asotosque posse sapientes esse dicat, qui tamen etiamsi omnibus voluptatibus redundent, propterea non possent bene beateque vivere dici, c. 2—8

Quod autem Epicurus tria faciat genera cupiditatum 1. naturales et necessarias, 2. naturales non necessarias, 3. nec naturales nec necessarias, primum eum divisisse ineleganter: debuisse enim dicere cupiditatum esse duo genera, naturales et inanes; naturalium item duo, necessarias et non necessarias; deinde non esse probandum, philosophum loqui de cupiditatibus *finiendis*; non enim finiendam esse cupiditatem, sed tollendam, atque radicitus extrahendam; denique etiam hoc peccare, quod voluptatem, quae sit in motu, non discernat ab indolentia, s. statu non dolendi, quam nemo voluptatem appellet; ex quo cum in hasce salebras incidere, ut modo voluptatem extenuet, modo dicat se, quid praeter eam bonum sit, ne suspicari quidem. Quod autem Epicurus a primo animantium ortu originem summi boni repetat, quum dicat animal simul atque natum sit voluptatem appetere, dolorem aspernari, de malis autem et bonis ab iis animalibus, quae nondum depravata sint, optime iudicari, in eo multa vitiosa esse. Nam nec distingui, qua de voluptate haec dicantur, stante, an movente; nec de bestiis argumentum valere, quae pravae sint suapte natura; nec infantem tam voluptate, quam amore sui moveri. Omnino Epicurum hic nimium sensibus tribuere; rationem potius esse adhibendam; quae doceat, aut Stoicorum sententiam amplectendam esse, qui nihil esse bonum nisi honestum statuant, aut Peripateticorum, qui summum bonum in honestate cum primis naturalibus coniuncta ponant, c. 9—12. Breviter igitur reprehensis reliquorum sententiis, id se acturum ostendit, ut Epicureorum, doctrinae Stoicorum rationem Chrysippum potissimum sequens, opponat c. 13. Descripta igitur c. 14. honestatis forma redarguit, quod

Epicurus dicat virtutem expeti propter voluptatem c. 15. 16. improbos autem tum animi conscientia tum poenae timore cruciari. Eos enim occultis facinoribus gaudere, deprehensos autem poenam contemnere, quod instructi sint ad exsilium, ad dolorem, ad mortem ipsam contemnendam. Si vero ii qui improbe aliquid faciant, etiam praepotentes sint, eos impune iniquos esse posse. Multa etiam iniuste fieri posse, quae nemo possit deprehendere. Itaque nisi iustitia, temperantia, fortitudo a natura proficiscantur iu iisque omnia ad utilitatem referantur, virum bonum non posse reperiri, c. 17—19. Et quod Torquatus ex altera parte posuerit cumulatum aliquem plurimis et maximis voluptatibus, nullo nec praesenti nec futuro dolore, eumque cum alio quodam comparaverit cruciatibus maximis afflicto, nulla nec adiuncta nec sperata voluptate, exinde recte concludi non posse, summum malum esse dolorem, summum bonum voluptatem, quod exemplis Reguli, Lucretiae, L. Virginii illustratur, c. 20. 21. Quod autem Epicurus neget, quemquam qui honeste non vivat, iucunde posse vivere, in eo ipsum sibi parum consentire. Neque vero dignitatem esse ullam in voluptate, quod nemo audeat in concione dicere, se quae faciat in magistratu voluptatis causa facere, c. 22. 23. Amicitiae vero locum esse non posse, nisi amicus propter se ipsum ametur, et omnia ad utilitatem referantur, c. 24—26. Praeterea si modo sit aliquid esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis. Qui vero summum bonum in voluptate ponant, eos beatam vitam ex fortunae temeritate suspendere, quamvis Epicurus dicat fortunam exiguam intervenire sapienti c. 27. Deinde qui dicat sapientem locupletare ipsam naturam eiusque divitias parabiles esse; nec minorem percipi voluptatem ex vilissimis rebus, quam ex pretiosissimis, id conciliari non posse cum eiusdem sententia, qua voluptatem summum bonum esse contendat; neque vero, si quis beatam vitam appellet eius, cui corpus bene constitutum sit, et sit exploratum ita futurum, ullum esse hominem, cui beata vita concedi possit, propterea quod nemini exploratum sit se corpus illud vel ad vesperam habiturum. Nihil etiam agere Epicurum, quum tradat rationem negligendi doloris, falsumque esse, quod dicat dolorem, si gravis sit, brevem, si longus, levem esse. Atque ex ipsa Epicuri epistola quam moriens ad Hermarchum scripserit, eiusque testamento intelligi, facta eius cum dictis discrepare, c. 28—31. Vanum etiam illud esse, quod Epicurus dicat: bona praeterita non effluere sapienti,

mala meminisse non oportere. Non enim in nostra potestate esse, quid meminerimus, saepe etiam iucundam memoriam esse praeteritorum malorum; corporis autem voluptates saepius relinquere causam poenitendi, quam recordandi; falsum autem esse omnes animi et voluptates et dolores ad voluptates et dolores corporis pertinere; denique si maiores esse dicantur voluptates et dolores animi, quam corporis, hoc ipso sapientem, quem Epicurus efficere beatum velit, animi dolores percepturum esse omnibus partibus maiores quam corporis, c. 32. 33.

Aliud igitur hominis summum bonum reperiendum esse, et voluptatem bestiis concedendam, quamquam ne hae quidem omnia voluptatis causa faciant. Humanam vero naturam ad altiora quaedam et magnificentiora natam esse, quod exemplis artificum illustratur. Erroris autem quod summum bonum in voluptate ponatur hanc potissimum causam esse, quod non ratio sed cupiditas in consilium adhibeatur. Neminem autem a voluptate sed a virtute laudari; denique maximas virtutes iacere voluptate dominante, bene autem laudatam virtutem voluptatis aditus omnes intercludere, c. 34 sq.

Sequitur

Liber tertius

in quo post praefationem ad M. Brutum, Cicero fingit se post Luculli mortem, venisse in pueri Luculli villam Tusculanam, ut ex eius bibliotheca libros aliquot promeret. Ibi se vidisse M. Catonem sedentem et multis Stoicorum libris circumfusum. Et postquam pauca de institutione pueri Luculli inter se collocuti essent, quaesivissetque Cato, quosnam Cicero libros hic requireret, hunc respondisse Aristotelios quosdam, Catonem vero Stoicos commendasse; unde quum Cicero negasset Stoicos ab Academicis diversos esse, totumque eorum discrimen in verbis ponendum, Cato ab eo se dissentire professus accedit ad universam Stoicorum de summo bono doctrinam explicandam; pauca praefatus de Stoicarum rationum difficultate et obscuritate, praesertim, si eas quis Latino sermone explicare velit, c. 1—4.

Itaque inprimis sit Stoicis placere, simulatque natum sit animal, ipsum sibi conciliari et commendari ad se conservandum, ab interitu autem iisque rebus, quae interitum afferre videantur, alienari. Ad hanc primam appetitionem naturae si consecuta sit id quod quaesiverit, accedere voluptatem, quae tamen

non sit in principiis naturalibus ponenda. Notiones vero communes (καταλήψεις), artes etiam propter se ipsas appetendas et assumendas esse.

Sequitur prima divisio, aliud esse *aestimabile*, quod secundum naturam sit, aut efficiat aliquid per se selectione dignum; aliud *inaestimabile*, quod sit illi contrarium. Hoc igitur constituto, ut quae secundum naturam sint, ipsa propter se sumenda sint, primum esse *officium*, ut homo se conservet in naturae statu, et ut ea teneat, quae secundum naturam sint, pellatque contraria. Simulatque autem ceperit intelligentiam vel notionem potius (ἔννοιαν), viderítque rerum agendarum ordinem, plus eum diligere, quam ipsa illa initia, atque colligere in eo esse summum bonum, quod in convenientia (ὁμολογίᾳ) versetur, quod per se expetatur, quum nihil ex initiis naturae propter se expetatur, sed tantum seligatur, c. 6. Quum autem omnia officia a principiis naturae proficiscantur, ab iisdem necesse esse proficisci ipsam sapientiam. Hanc vero et animi magnitudinem complecti et iustitiam, quas tamen virtutes neminem tenere posse, nisi qui statuerit, nihil esse quod differat aliud ab alio praeter honesta et turpia. Et quum extremum s. τέλος bonorum sit, congruenter naturae vivere, necessario sequi omnes sapientes semper feliciter vivere; et quod honestum sit id solum bonum iudicare, c. 7. 8. Varias quidem sententias fuisse etiam eorum philosophorum, qui summum bonum in animo ponerent, non audiendos tamen eos, qui id vel in scientia, vel in ἀδιαφορίᾳ ponant; nihil itaque aliud relinqui, quam ut summum bonum sit convenienter naturae vivere, et quae proficiscantur a virtute, ea iam susceptione prima non perfectione, recta esse iudicanda, c. 9. *Bonum* vero esse, quod sit natura absolutum; *utile* autem, motum quendam aut statum e natura absoluta. Atque id bonum, non accessione, neque crescendo aut cum ceteris comparando, sed propria vi sua sentiri, eiusque aestimationem genere valere, non magnitudine. Perturbationes autem animi non vi aliqua naturali moveri, sed esse opiniones ac iudicia levitatis; hisque sapientem semper vacare, c. 10. Omne autem quod honestum sit propter se expetendum esse, tum a multis praeter Stoicos philosophis concedi, tum etiam facile defendi, quod omnes malint sine scelere, quae velint, consequi, et ad res dignas cognitione cognoscendas etiam sine voluptate aut utilitate aliqua ferri, gaudeant praeterea commemoratione praeclare factorum, et ipsa turpitudine, etiam si ipsos laesura non sit, offendi, c. 11. Quod

autem Carneades dicat in quaestione de bonis et malis non esse rerum Stoicis cum Peripateticis controversiam, sed nominum, id perspicue falsum esse. Maiorem enim multo inter eos rerum discrepantiam esse quam verborum; quippe quum Peripatetici omnia, quae ipsi bona appellent, pertinere dicant ad beate vivendum, Stoici vero, quod aestimatione aliqua dignum sit, eo compleri vitam beatam non putent. Illos dolorem in malis ponere, et multitudine commodorum augeri beatitatem putare, quod secus sit apud Stoicos, qui etiam negent crescere bonorum finem, quum illis placeat eum crescere posse, esse alium alio sapientiorem, itemque alium magis alio vel peccare vel recte facere, c. 12—14. Quamquam autem Stoici negent nec virtutes nec vitia crescere, attamen concedere utrumque eorum fundi quodam modo et quasi dilatari, simulque inter ea quae nihil valeant ad beate misereve vivendum differentiam quandam statuere, ut alia eorum sint aestimabilia, alia contra, alia neutrum. Quae autem aestimanda sint, eorum in aliis satis esse causae, quamobrem quibusdam anteponantur, ut in valitudine et integritate sensuum, ut in doloris vacuitate, alia autem non eiusmodi. Itemque eorum, quae nulla aestimatione digna sint, partim satis habere causae, quamobrem reiiciantur, ut dolorem, morbum, paupertatem etc. partim non. Hinc orta Zenonis προηγμένα, quae Cicero vel *producta* vel *praeposita*, vel *praecipua*, vel *promota* appellat, et ἀποπροηγμένα, s. *reiecta* vel *remota*, c. 15. 16. Aliam vero esse divisionem, ut bonorum alia sint ad illud ultimum pertinentia s. τελικά, alia autem efficientia s. ποιητικά, alia utrumque. Officium autem h. e. quod ita factum sit, ut eius facti probabilis ratio reddi possit, medium quoddam esse, quod nec in bonis ponatur nec in contrariis, c. 17. In his officiis iudicando versari sapientem, et quoniam nunquam fallatur in iudicando, esse in mediis rebus officium. Itaque etiam excessus e vita an in vita mansio praeferenda sit, a sapiente indicari, c. 18. Postremo docetur natura homines duci, ut liberi a parentibus amentur, ut communis hominum inter homines sit commendatio, ut communis utilitas unius alicuius aut suae anteponatur, ut rem publicam gerere et administrare et amicitiam iustitiamque colere velint, c. 19—21. His denique virtutibus Stoicos adiicere dialecticam et physicam, c. 22. In epilogo Cato laudat admirabilem Stoicorum disciplinae compositionem, sapientisque personam ait vere omnia ea nomina possidere, quae ab

imperitis irrideri soleant; regem esse, divitem, pulchrum, solum liberum et invictum.

In libro quarto

Cicero Catonis oratione laudata primum responsionem aut omittendam aut spatium ad cogitandum sibi sumendum esse dicit. Excitatus autem a Catone ut statim dicat, disputationem adversus Stoicos ita aggreditur, ut hanc philosophiam, in primisque eius auctorem Zenonem reprehendat, quod quum in vetere Socraticorum et Aristotelis disciplina nihil habuerit, quod reprehenderet, aut mutaret, ausus sit eam deserere, novamque disciplinam condere, quae a superiore neque partitione, neque ulla re paullo maiore, nisi verbis quibusdam novis ac disserendi ratione discreparet, c. 1—5. In primis de summo bono nihil novi a Zenone allatum esse. Quum enim superiores, in his planissime Polemo, secundum naturam vivere summum esse bonum dixissent, Stoicos dicere tria his verbis significari, unum: vivere adhibentem scientiam earum rerum, quae natura evenirent; alterum: officia omnia media servantem vivere; tertium: omnibus aut maximis rebus iis, quae secundum naturam sint, fruentem vivere. Ex tribus his tertium in sapientem solum cadere, eumque finem bonorum iam a Xenocrate atque Aristotele esse constitutum: qua constitutione exposita, Cicero negat causam fuisse ab hac disciplina desciscendi; nam quae Stoici nova invenisse sibi videantur, ut valitudinem corporis, integritatem sensuum, non esse bona, sed praeposita; quae in corpore excellant, non esse per se expetenda, sed sumenda; omnia vitia esse paria; qui virtutem non plene consecuti sint, summe esse miseros, neque inter eorum vitam et improbissimorum quidquam omnino interesse, haec omnia partim in novis rerum nominibus consistere, partim aditum habere nullum posse in urbem, in forum, in curiam, c. 6—9. Sequitur deinde pressior disputatio de his, quae a Catone dicta erant, eaque conferuntur cum his, quae Cicero anteponit Catonianis. Ab iisdem initiis naturae, animo et corpore et utrinsque conservandi studio proficiscuntur Stoici et Peripatetici. Male ergo Stoici paullo post corporis plane obliviscuntur, et in exquirendo summo bono et malo unius animi rationem habent. Nam etsi corporis bona, cum virtute comparata, exigua sunt, et ab ea obscurantur et obruuntur; sunt tamen partes vitae beatae, c. 10—12. Deinde quum omnium naturarum simile sit id, ad quod omnia referuntur et quod ulti-

mum est rerum appetendarum, omnis autem natura nullam sui partem descrat, neque tantum in optimo conservando perficiendoque laboret, nulla ratio est, quare summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis ponatur, c. 13. 14.

Quod autem dicunt Stoici virtutem non posse constitui, si ea, quae extra virtutem sint, ad beate vivendum pertineant, id totum contra est. Introduci enim virtus nullo modo potest, nisi omnia quae leget et reiiciet unam referantur ad summam. Virtus autem Stoicorum alteram modo partem naturae hominis amplectitur, alteram negligit. Id autem maxime vult natura, ne qua sua pars negligatur; in qua si nihil esset praeter rationem, esset in una virtute finis bonorum; quum autem corpus quoque sit, illud negligi non debet, nisi quis dicat, convenienter naturae vivere, idem esse, quod a natura discedere, c. 15. 16. Iam postquam demonstratum erat, Zenoni causam istam non fuisse, cur ab Academicorum Peripateticorumque ratione discederet, Cicero pergit ad reliqua. Ac primum quidem dicit, gravissimam Stoicorum sententiam, honestum quod sit id solum bonum esse, communem iis esse cum omnibus, qui in una virtute constituant finem bonorum; minime vero hoc probandum esse, quod quum docuerint Stoici solum bonum esse, quod honestum sit, iidem rursus dicant, initia proponi necesse esse apta et accommodata naturae, quorum ex selectione virtus possit exsistere. Non enim esse aequum aliunde finem beate vivendi, nempe ab honesto, aliunde vero, nempe a natura principium agendi petere, sed una ratione utrumque contineri oportere; ex quo ipso Stoicae rationis de fine bonorum vitium intelligi, quod absit ab iis, qui summum bonum in voluptate ponant, quorum doctrina et appetitio et actio simul commoveatur, c. 17. Iam in illis consectariis: *omne bonum laudabile, laudabile omne honestum; igitur omne bonum honestum;* item in illo sorite: quod bonum est, id est optabile; quod optabile, id est expetendum, quod expetendum laudabile etc., sumi ea, quae a nemine concedantur nisi qui sola virtute finem bonorum contineri putet. Reliqua autem, omnes, qui non sint sapientes, aeque miseros, omnia recte facta et peccata aequalia esse, et his similia, ita repugnare sensibus ac rerum naturae, ut iis ipsis tollantur ea, ex quibus colligantur, c. 18. 19. Atque hac ipsa re factum esse, ut causam non obtinens Zeno, repugnante quippe natura, et ad angustias reductus, versare verba inciperet. Nam quae bona nollet dici, cum concessisse, ut apta, accommodata,

praeposita dicerentur; et quae mala esse negaret, ut reiecta appellarentur; Platonem, etsi non sapientem dixerit, tamen Dionysio tyranno praetulisse; peccata partim tollerabilia esse, partim nullo modo; insipientes alios ita esse, ut nullo modo possint ad sapientiam pervenire; alios autem posse, si id egerint, sapientiam consequi. In his eum locutum aliter atque omnes, idem tamen sentire, quod ceteros; idque uberius confirmatur, comparata cum huius decretis ceterorum a quibus ille discesserit doctrina, c. 20—24. Harum angustiarum unam causam esse gloriosam illam in constituendo summo bono ostentationem. Quum enim, quod honestum sit, id solum bonum esse dicat, omnia officia vitae tolli: ex quibus angustiis, dum se expedire velit, nova quaedam dicere cogi, sed ea cum Aristoteleis re consentientia, verbis discrepantia; ineptum autem esse, quum de re conveniat, non potius usitate loqui, quam verba mutare, c. 25. 26. Ex his verborum praestigiis etiam παράδοξα illa nata esse, ut quum dicant Stoici omnia peccata paria esse, quae nihil controversiae habeant, si res verbis subiectae spectentur, c. 27. 28.

In libro quinto

sermonis principatum transfert ad M. Pupium Pisonem fingitque dialogum habitum esse anno V. C. 674. vel sequente Athenis, in Academiae, celeberrimi gymnasii, spatiis, quum praeter M. Ciceronem Q. frater et L. Cicero frater eius patruelis et T. Pomponius Atticus colloquio interessent. Audito igitur horis antemeridianis Antiocho, philosopho Academiae tum nobilissimo, in eo gymnasio quod Ptolemeum vocabatur, constituerunt inter se, ut ambulationem postmeridianam in Academia conficerent, maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus esset. Itaque quum ad tempus ad Pisonem omnes convenissent, vario sermone sex illis a Dipylo stadiis confectis, in Academia solitudinem esse eam viderunt, quam voluerant. Et quum Piso sermonem hunc iniecisset, ut quaerendum putaret, natura an errore quodam fieret, ut iis locis, in quibus memoria dignos viros acceperimus multum esse versatos, magis moveamur, quam si quando eorum ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquod legamus, Luciumque Ciceronem hortatus esset, ut aliquid suorum studiorum philosophiae quoque impertiretur, seque potissimum ad veterem illam Academiam converteret, in qua non ii

solum numerarentur, qui Academici vocarentur, ut Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor, sed Peripatetici quoque veteres, quorum princeps esset Aristoteles; tum M. Cicero Pisonem rogat, ut fratris potissimum patruelis sui causa exponat veteris Academiae Peripateticorumque de finibus bonorum sententiam. Piso igitur, etsi, ut ait, nunquam putasset, se in Academia tamquam philosophum disputaturum, tamen se Ciceronis voluntati obsecuturum dicit, nisi ceteris molestus sit. Tum quum Q. Cicero et Pomponius idem se velle dixissent, sic exorditur orationem, ut praemissis Academicorum veterum et Peripateticorum laudibus, commemoratisque omnibus de summo bono sententiis, illam exponendam suscipiat, in qua Aristotelem inprimis eiusque filium Nicomachum, itemque Theophrastum, quorum sententiam Antiochus etiam diligentissime persequatur, fuisse constet, c. 1—8. Facto igitur, ex instituto veterum, quo etiam Stoici utebantur, a primis naturae exponendis initio hunc finem bonorum ex iis exsistere demonstrat: secundum naturam vivere, i. e. vivere ex hominis natura undique perfecta et nihil requirente, c. 9. Eius rei primum argumentum ducitur a prima commendatione naturae, quod omne animal se ipsum diligit, id quod ita infixum est in ipsa natura, et suis cuiusque sensibus comprehenditur, ut contra si quis dicere velit, non audiatur; neque potest intelligi aut cogitari, non modo esse aliquod animal, quod se oderit, sed quod quomodo se habeat, nihil sua censeat interesse, quod eo sumpto omnis appetitus animi tollitur; quemadmodum in iis rebus, inter quas nihil interest, neutram in partem propensiores sumus. Ea etiam est corporis et animi, omnium partium facultatumque natura, ut eas salvas, integras perfectasque velimus, per se caras habeamus, in eisque sint ad bene vivendum momenta maxima; quod cui conservatio sui proposita est, necesse est, huic partes quoque sui caras esse, eoque cariores, quo sint perfectiores; ex quo intelligitur, ut quaeque ex nostris plurimum habeant dignitatis et praestantiae, ita maxime esse expetenda, atque adeo virtutem animi, quae ex ratione gignitur, qua nihil divinius est in homine, omnium maxime appetendam esse, c. 10—14. Quod si quisque et naturam suam, simul ac natus est cognosceret, et naturae suae singularumque partium vim, continuo homo videret hoc, quod quaeritur, ultimum. Nunc vero, in infirma aetate, ea per caliginem cernitur et sensim paullatimque cognoscitur, ut neque finis ille statim cernatur, c. 15. 16. Alterum argumentum inde

ducitur, quod cuiusque partis naturae et in animo et in corpore sua vis est, ideoque in his rebus summa nostra sponte movemur. Id in corporis membris, in eorum usu, motu, statu, pulchritudine, valitudine elucere; in animo autem ex amore cognitionis et scientiae; omninoque ex eo, quod animus hominis semper aliquid agere appetat; et quum multa actionum genera sint, maximae sint eae quae in cognitione rerum caelestium et a natura occultatarum, proximae quae in administratione rei publicae versantur, c. 17—21. Explicatis igitur primis naturae commodis, transitur ad maiora et inde consequentia. Natura corpus hominis sic genuit, ut alia in primo orto perficeret, alia progrediente aetate fingeret; animum reliquis rebus ita perfecit, ut corpus, virtutem tantum inchoavit, nihil amplius. Ad hanc igitur perficiendam omnis honos, omnis admiratio, omne studium refertur, eaque omnia quae ita in animis sunt, aut ita geruntur, uno nomine honesta dicuntur. Haec igitur honesta per se expetenda sunt. In his autem nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quam coniunctio inter homines hominum, et quaedam societas et communicatio utilitatum, et ipsa caritas generis humani. Duo igitur genera sunt rerum propter se expetendarum; alterum quod est in iis quibus expletur aliud extremum s. summum bonum; quae sunt aut animi aut corporis; alterum eorum, quae sunt extrinsecus, id est quae neque in animo neque in corpore sunt, ut parentes, liberi, amici, propinqui, ut ipsa patria, quae, etsi per se cara atque expetenda, tamen summo bono non continentur, ad idem vero referuntur, quod ea his officiis tuemur, quae a suo cuiusque genere virtutis oriuntur, c. 23. 24. Et haec quidem est Peripateticae rationis summa, ex qua ceteri omnes particulam aliquam detraxerunt, quum suam quisque afferre videri vellet sententiam, c. 25. Reliqua disputatio versatur in diluendis iis, quae Cicero de inconstantia Peripateticae doctrinae disseruerat. Obiecerat nimirum nimis festinanter esse dictum beatos semper omnes esse sapientes; deinde inter beatum et beatissimum prave distingui; denique haud recte tria bonorum genera statui, quum rectius in sola virtute beata vita ponatur, c. 26—28. His omnibus Piso, oratione ad L. Ciceronem conversa, respondet; qua finita quum satis disputatum videretur, omnes in oppidum ad Pomponium pergunt.

Ceterum libros de Finibus bonorum et malorum editos esse constat A. V. C. 708. cf. ad Att. XIII. 19. 21. 22. 32. quos au-

tem auctores Graecos maxime secutus sit auctor, diligenter expositum est a Goerenzio in introductione ad hos libros ab eo anno abhinc quarto editos, quam ut ab omnibus harum rerum studiosis et legi volumus, et cum voluptate lectum iri confidimus, ita pro huius nostrae editionis consilio ea repetere nihil necesse est.

DE

FINIBVS BONORVM

ET MALORVM

LIBER PRIMVS.

I.

Non eram nescius, Brute, quum, quae summis ingeniis, exquisitaque doctrina philosophi graeco sermone tractavissent, ea latinis literis mandaremus, fore, ut hic noster labor in varias reprehensiones incurreret. Nam quibusdam, et iis quidem [1] non admodum indoctis, totum hoc displicet, philosophari. Quidam autem non id tam [2] reprehendunt, si remissius agatur, sed tantum studium tamque multam operam ponendam in eo [3] non arbitrantur. Erunt etiam,

Mandaremus) Ego et tu. Nam Brutus quoque in hanc exercitationem studiose incumbebat. Liber eius de virtute cum alibi, tum hoc ipso in procemio a Cicerone laudatur. Veteres grammatici citant librum eiusdem de officio, sive περὶ καθήκοντος, at eum vocat Seneca, Epist. 95 med. Cic. lib. I Academ. cap. 3: *Brutus quidem*, inquit, *noster, excellens omni genere laudis, sic philosophiam latinis litteris persequitur, nihil ut iisdem de rebus graeca desideres.* MVRET.

(1) Goerenzius ex aliquot Mss. *et his quidem.*

(2) Pet. Mars. et Davis. corrigendum putarunt *tum*. Equidem cum Goerenzio vulgatam praefero; comparato loco Brut. c. 15: *quae nunc quidem non tam est in plerisque, sed* etc.

(3) Edd. vett. nonnullae, it. Dav. *in eo ponendam.*

et hi quidem eruditi graecis literis, contemnentes latinas, qui se dicant in graecis legendis operam malle consumere. Postremo aliquos futuros suspicor, qui me ad alias literas vocent: genus hoc scribendi, etsi sit elegans, personae tamen et dignitatis esse negent. Contra quos omnes dicendum breviter existimo. Quamquam philosophiae quidem vituperatoribus satis responsum est eo libro, quo a nobis [1] philosophia defensa et collaudata est, quum esset accusata et vituperata ab Hortensio. Qui liber quum et tibi probatus videretur, et iis, quos ego posse iudicare arbitrarer, plura suscepi, veritus, ne movere hominum studia viderer, retinere non posse. Qui autem, si maxime hoc placeat, moderatius tamen id volunt fieri, difficilem quandam temperantiam postulant in eo, quod semel admissum [2] coërceri reprimique non potest: ut propemodum iustioribus utamur illis, qui omnino avocent a Philosophia, quam his, qui rebus infinitis modum constituant, in reque eo meliore, quo maior sit, mediocritatem desiderent. Sive enim ad sapientiam perveniri potest: non paranda nobis solum ea, sed fruenda etiam; [3] sive hoc difficile est, tamen nec modus est ullus investigandi veri, nisi inveneris; et quaerendi defatigatio turpis est, quum id, quod quaeritur, sit pulcherrimum. Etenim si delectamur, quum scribimus, quis est tam invidus, qui ab eo nos abducat? sin laboramus, quis est, qui alie-

(1) Mss. complures et edd. vett. *quo philosophia a nobis.*

Ab Hortensio) Hortensium abhorruisse a philosophia, vel hinc colligi potest. Neque sane mirum est, piscinario illi philosophiam parum probatam fuisse. Lege, quae de eo narrat Macrobius lib. III Saturnaliorum: non quaeras, cur eiusmodi homini philosophia sorduerit. MUR.

(2) Recte sic Manutii, it. Davis. Ern. Goerenz. Alii olim *semel tam missum* vel *semel missum*.

(3) Recte Ernestius post Davisium abiecit verba hic vulgo addita *sapientia est.* Et absunt cod. Eliensi.

nae modum statuat industriae? Nam, ut Terentianus Chremes non inhumanus, qui novum vicinum non vult

Fodere, aut arare, aut aliquid ferre denique,[1]

—non enim illum ab industria, sed ab illiberali labore deterret; —sic isti curiosi, quos offendit noster minime nobis iniucundus labor.

II. His igitur est difficilius satisfacere, qui se latina scripta dicunt contemnere. In quibus hoc primum est, in quo admirer:[2] cur in gravissimis rebus non delectet eos patrius sermo, quum iidem fabellas latinas, ad verbum de graecis expressas, non inviti legant. Quis enim tam inimicus paene nomini Romano est, qui Ennii Medeam, aut Antiopam Pacuvii spernat, aut reiiciat, quod[3] se iisdem Euripidis fabulis delectari dicat?[4] Synephebos ego, inquit, potius Caecilii, aut Andriam Terentii, quam utramque Menandri legam? A quibus tam[5] dissentio, ut, quum Sophocles vel optime scripserit Electram, tamen male conversam Attilii mihi legendam putem. De quo Licinius,[6] *ferreum scriptorem:* verum, opinor, scriptorem[7] tamen, ut legendus sit. Rudem enim esse omnino in nostris poëtis, aut inertissimae segnitiae est, aut fastidii delicatissimi. Mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt. An,

(1) Terent. Heaut. I, 117, quo in versiculo pro *ferre* Bentleius malebat *facere*.

(2) Thom. Bentleius coniecit, *hoc primum est quod admirer.*

(3) *Quod* e cod. Gud. 2, Erl. aliisque nonnullis reposuit Goerenz. pro vulg. *qui*.

(4) Vulgo addebatur *latinas literas oderit*, quod iam a Davisio uncis inclusum recte Goerenzius eiecit. Et abest cod. Par. 2, Gud. 2, Spin.

(5) Dav. Ern. *tantum.*

(6) C. Licinius Calvus.

(7) Goerenzio excidisse videtur *eum*.

Vtinam ne in nemore [1] — —

nihilominus legimus, quam hoc idem graecum; quae autem de bene beateque vivendo a Platone disputata sunt, haec explicari non placebit latine? Quod si nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea, quae dicta sunt ab his, quos probamus, eisque nostrum iudicium et nostrum scribendi ordinem adiungimus: quid habent, cur graeca anteponant iis, quae et splendide dicta sint,[2] neque sint conversa de Graecis? Nam si dicent, ab illis has res esse tractatas: ne ipsos quidem Graecos est cur tam multos legant, quam legendi sunt. Quid est enim a Chrysippo praetermissum in Stoicis? Legimus tamen Diogenem, Antipatrum, Mnesarchum, Panaetium, multos alios, in primisqne familiarem nostrum Posidonium. Quid? Theophrastus mediocriterne delectat, quum tractat locos ab Aristotele ante tractatos? Quid? Epicnrei num desistunt de iisdem, de qnibus et ab Epicnro scriptum est, et ab antiquis, ad arbitrium snnm scribere? Quod si Graeci leguntur a Graecis, iisdem de rebus alia ratione compositis,[3] quid est, cur nostri a nostris non legantur?

III. Quamquam si plane sic verterem Platonem, aut Aristotelem, ut verterunt nostri poëtae fabulas, male, credo,[4] mererer de meis civibus, si ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem. Sed id neque feci adhuc, nec mihi tamen, ne faciam, inter-

(1) Hemistichium ex Eonii Medea, quo ex loço plures versiculi laudantur lib. de Fato c. 15. Hoc loco autem, ot saepe, prima tragoediae verba nominautur pro ipso tragoediae nomine; aeosusque est: an *Ennii Medeam* oihilo minus legimus quam Graecam Euripidis?

(2) *Sint* pro vulg. *sunt* recte dedit Davis.

(3) Frustra Davisius verba *iisdem — compositis* uncis inclusit ut spuria.

(4) Bremi e duobus codd. *non male, credo.* Sed vera est vulgata.

Sed id neque feci adhuc) Verterat tamen adolescens aliquot Platonis

dictum puto. Locos quidem quosdam, si videbitur, transferam, et maxime ab iis, quos modo nominavi, quum inciderit, ut id apte fieri possit: ut ab Homero Ennius, Afranius a Menandro solet. Nec vero, ut noster Lucilius,[1] recusabo, quo minus omnes mea legant. Vtinam esset ille Persius! Scipio vero, et Rutilius multo etiam magis: quorum ille iudicium reformidans, Tarentinis ait se et Consentinis et Siculis scribere. Facete is quidem, sicut alias: sed neque [2] tam docti tunc erant, ad quorum iudicium elaboraret; et sunt illius scripta leviora, ut urbanitas summa appareat, doctrina mediocris. Ego autem quem timeam lectorem, quum ad te, ne Graecis quidem cedentem in Philosophia, audeam scribere? Quamquam a te ipso id quidem facio provocatus gratissimo mihi libro, quem ad me *de virtute* misisti. Sed ex eo credo quibusdam usu venire, ut abhorreant a Latinis, quod inciderint in inculta quaedam et horrida, de male graecis [3] latine scripta deterius. Quibus ego assentior, dummodo de eisdem rebus ne Graecos quidem legendos putent. Res vero bonas, verbis electis, graviter ornateque dictas, [4] quis non legat? nisi qui se plane Graecum dici velit; ut a Scaevola est praetore [5] salutatus Athenis Albucius. Quem quidem iocum

dialogos. Mva.

(1) Cicero negat se vel acerrimos et acutissimos iudices reformidare; at Lucilius dixerat: *Persium non curo legere, Laelium Decimum volo.* De Orat. II, 6.

(2) Sic Goer. ex scriptis plurimis. Vulgo *nec.*

(3) Id est de *Graecis male* scriptis latine versa deterius. Recte Ern. pro vulg. *malis* dedit *male.*

(4) Mss. plerique vitiose *dictatas;* unde Goerenzius suspicabatur legendum *dilatatas.* Sed verum est *dictas,* quod Lambin. e coniectura, Davis. ex uno codice reposuit, ut de Fin. III, 5: *istiusmodi res ornate dicere velle, puerile est.*

(5) Male olim *praetor.* At Scaevola, non Albucius, praetor fuit, quod monuit Pighius ad a. 632. Itaque recte reposuit Davisius *praetore.*

cum multa venustate, et omni sale idem Lucilius:[1] apud quem praeclare Scaevola,

Graecum te, Albuci, quam Romanum, atque Sabinum,
Municipem Ponti, Tritanni, centurionum,
Praeclarorum hominum, ac primorum, signiferumque,
Maluisti dici. Graece ergo ego[2] *praetor Athenis,*
Id quod maluisti, te, quum ad me accedi, saluto:
Χαῖρε, *inquam, Tite: lictores, turma omnis, cohorsque,*
Χαῖρε, *Tite! hinc hostis mi Albucius, hinc inimicus.*

Sed iure Mucius. Ego autem mirari satis non queo, unde hoc sit tam insolens domesticarum rerum fastidium. Non est omnino hic docendi locus: sed ita sentio, et saepe disserui, Latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putarent, sed locupletiorem etiam esse, quam Graecam. Quando enim, vel nobis dicam, aut oratoribus bonis, aut poëtis, postea quidem quam fuit quem imitarentur, ullus orationis vel copiosae, vel elegantis ornatus defuit?

IV. Ego vero, quum forensibus operis, laboribus, periculis, non deseruisse mihi videor[3] praesidium

(1) Vulgo inepte *quem quidem locum cum multa venustate et omni sale idem Lucilius.* Vrsinus ex fide veteris exemplaris correxit: *quem quidem iocum c. m. v. et o. sale ridet Lucilius.* Davisius: *quem quidem lusit — idem Lucilius.* Goerenzio placet *quem quidem cum m. v. et o. sale ridet Lucilius.* At Lucilius non ipse *ridet* Albucium, sed facete *narrat* iocum Scaevolae. Ergo pro *ridet* vel intelligendum vel scribendum *narrat.*

(2) Recte, opinor, Goerenzius inseruit *ego*, vulgo omissum.

Lictores) Quae proxime antecedunt verba ex persona Scaevolae sunt: haec autem, *Lictores* etc. ab ipso Lucilio pronuntiantur; quum dicat, post Scaevolae verba lictores eiusdem, cohortemque praetoriam, quo magis graeca salutatione Albucius eluderetur, exclamasse simul omnes, praetoris exemplo, Χαῖρε. Erat autem hoc tempore adolescens Albucius. De quo in Bruto cap. 35, et in Oratione de Provinciis cons. cap. 7. Scaevola hic est Q. Mucius Augur, gener C. Laelii, socer L. Crassi Oratoris, accusatus postea repetundarum ab hoc Albucio, ut legitur in Bruto, cap. 26. Quam accusationem spectavit Lucilius poëta in illo versu, *Hinc hostis Muci Albucius, hinc inimicus.* Manut.

(3) Ern. de suo dedit *videtur—sim*, ut olim quoque Clericus suaserat. Perperam. Non enim ad *mihi* atten-

in quo a populo Romano locatus sum: debeo profecto, quantumcumque possim, in eo quoque elaborare, ut sint opera, studio, labore meo doctiores cives mei, nec cum istis tantopere pugnare, qui graeca legere malint, modo legant illa [1] ipsa, nec simulent; et iis servire, qui vel utrisque literis uti velint, vel, si suas habent, illas non magnopere desiderent. Qui autem alia malunt scribi a nobis, aequi esse debent, quod et scripta multa sunt, sic ut plura nemini e nostris; et scribentur fortasse plura, si vita suppetet; et tamen qui diligenter haec, quae de philosophia literis mandamus, legere assueverit, iudicabit nulla ad legendum his esse potiora. Quid est enim in vita tantopere quaerendum, quam cum omnia in philosophia, tum id, quod his libris quaeritur, quid sit finis, quid extremum, quid ultimum, quo sint omnia bene vivendi, recteque faciendi consilia referenda? quid sequatur natura, ut summum, ex rebus expetendis? quid fugiat, ut extremum malorum? Qua de re quum sit inter doctissimos summa [2] dissensio, quis alienum putet [3] eius esse dignitatis, quam mihi quisque tribuit, quod in omni munere vitae optimum et verissimum sit, exquirere? An, *partus ancillae sitne in fructu habendus*,[4] disseretur inter prin-

derunt: sic coniunct. haud bene sibi conscientia foret. Recte autem vidit Bremi, *quum* h. l. ad relationem poni, ut, ante *debeo*, *tum* cogitandum sit. Sic ordine etiam inverso Orat. I, 30, 135: » rationem consuetudinis meae, qua quondam solitus sum uti, quum mihi in isto studio versari adolescenti licebat. » In *quondam*, *tum* latet. *G.*

(1) *Illa* delevit Goerenz. auctoritate cod. Spir. Davisius correxit *illa ipsi*.

(2) *Summa*, quod habent septem Davisii codd. quinque Oxx. omnesque a Goerenzio collati, recte hic cum Davisio et Bremio et multis edd. vett. reposuit ipse Goer. pro vulg. *magna*.

(3) Victorio, Davisio, Ernestio placebat *quid alienum putem*.

(4) Vlpianus Dig. lib. VII, Tit. 1, leg. 68: *Vetus fuit quaestio*, an partus ad fructuarium (ius) pertineret. *Sed Bruti sententia obtinuit*, *fructuarium in eo locum non habere*. Vide

cipes civitatis, P. Scaevolam, M' Manilium; ab hisque M. Brutus[1] dissentiet, quod et acutum genus est, et ad usus civium non inutile; nosque ea scripta, reliquaque eiusdem generis et legimus libenter, et legemus: haec, quae vitam continent omnem, negligentur? Nam, ut sint illa vendibiliora, haec uberiora certe sunt. Quamquam id quidem licebit iis existimare, qui legerint. Nos autem hanc omnem quaestionem de finibus bonorum et malorum, fere a nobis explicatam esse his literis arbitramur, in quibus, quantum potuimus, non modo quid nobis probaretur, sed etiam quid a singulis philosophiae disciplinis[2] diceretur, persequuti sumus.

V. Vt autem a facillimis ordiamur, prima veniat in medium Epicuri ratio, quae plerisque notissima est: quam a nobis sic intelliges expositam, ut ab ipsis, qui eam disciplinam probant, non soleat accuratius explicari. Verum enim invenire volumus, non tanquam adversarium aliquem convincere. Accurate autem quondam a L. Torquato, homine omni doctrina erudito, defensa est Epicuri sententia de voluptate; a meque ei responsum, quum C. Triarius, in primis

sis el Iustinianum Inst. lib. II, Tit. 1, leg. 37. Dav.

(1) M. Iunius Brutus auctor librorum VII de iure civili.

(2) *Discipulis* quod est in aliquot Mss. Scaligero placebat; sed vulgatam recte tuentur Bremi et Goerenz.

L. Torquato) Filio L. Manlii Torquati, qui consul fuit cum L. Aurelio Cotta, altero anno ante Ciceronem consulem. Hic bis accusavit P. Sullam; semel ambitus, et condemnavit: deinde maiestatis, quod Catilinariae coniurationis particeps fuisset; qua in causa Sullam Cicero defendit. Mur.

Triarius) In quo errat Seb. Corradus (in Bruto cap. 76) qui, quod plena senectutis fuisse dicitur illius oratio, senem ex eo significari putat: ideoque non esse eundem, qui hic adolescens vocetur. Quum revera hoc Cicero, tanquam admirabile, proponat, fuisse Triarii in illa aetate, nempe in adolescentia, plenam senectutis, id est senilis gravitatis orationem. Id.

gravis et doctus adolescens, ei disputationi interesset. Nam quum ad me in Cumanum salutandi causa uterque venisset, pauca primo inter nos de literis, quarum summum erat in utroque studium; deinde Torquatus, Quoniam nacti te, inquit, sumus aliquando otiosum, certe audiam, quid sit, quod Epicurum nostrum, non tu quidem oderis, ut fere faciunt, qui ab eo dissentiunt, sed certe non probes; eum, quem ego arbitror unum vidisse verum, maximisque erroribus animos hominum liberavisse, et omnia tradidisse, quae pertinerent ad bene beateque vivendum: sed existimo, te, sicut nostrum Triarium, minus ab eo[1] delectari, quod ista Platonis, Aristotelis, Theophrasti orationis ornamenta neglexerit. Nam illuc quidem adduci vix possum, ut ea, quae senserit ille, tibi non vera videantur. Vide quantum, inquam, fallare, Torquate. Oratio me istius non offendit philosophi.[2] Nam et complectitur verbis, quod vult, et dicit plane, quod intelligam; et tamen a philosopho, si afferat eloquentiam, non asperner; si non habeat, non admodum flagitem. Re mihi non aeque satisfacit, et quidem locis pluribus. Sed quot homines, tot sententiae: falli igitur possumus. Quamobrem tandem, inquit, non satisfacit? te enim iudicem aequum puto; modo, quae dicat ille, bene noris. Nisi mihi Phaedrum, inquam, mentitum, aut Zenonem putas (quorum utrumque audivi, quum mihi nihil sane praeter sedulitatem probarent), omnes mihi Epicuri sententiae satis notae sunt. Atque eos, quos nominavi, cum Attico nostro frequenter audivi; quum mi-

(1) Ita plerique Mss. Praepositionem post alios reiectam Goerenzius revocavit.

(2) Sic cod. Gud. I, probante Goerenzio. Vulgo *philosophi non offendit.*

raretur ille quidem utrumque, Phaedrum autem etiam amaret; quotidieque inter nos ea, quae audiebamus, conferebamus: neque erat unquam controversia, quid ego intelligerem, sed quid probarem.

VI. Quid igitur est? inquit: audire enim cupio, quid non probes.

Principio, inquam, in physicis, quibus maxime gloriatur, primum totus est alienus. Democrito adiicit perpauca,[1] mutans, sed ita, ut ea, quae corrigere vult, mihi quidem depravare videatur. Ille ἀτόμους, quas appellat, id est, corpora individua, propter soliditatem, censet in infinito inani, in quo nihil nec sum-

(1) Sic distinguit Goer. Vulgo: *Democrito adiicit, perpauca mutans.* — Partis partes binae sunt: 1. totus alienus est: ita quidem ut, quae corrigendo addere Democrito conetur, depravet; 2. in quibus hunc sequitur, non fere labitur, § 18. Intelligitur inde hoc: ita h. l. *primum* poni, ut pro *deinde*, *autem* legatur. Recte enim VV. DD. passim docuerunt, saepius *primum* dici, *deinde* non sequente; si id simul teneas, particulam hanc tam fere alia aliqua compensari. Ita *etiam* Orat. I, 44, 197. *Quid?* Tusc. I, 24, 57—61, subsequitur etc. *Autem* eodem modo succedit Off. I, 14, 7. Ceterum mire in verbo *adiicit* argutati sunt. Quum enim virgulam ante *perpauca* ponerent, non poterant, quin sibi crucem figerent. Inde *adiicit* pro *accedit*, *consentit*, ex scholio parum accurato Servii ad Virg. Aen. X, 182 (debebat enim *tercentum adiiciunt*, per *sibi addunt*, *conciliant*, enarrari) explicandum erat, aut ad coniecturas confugiendum, quibus h. l. facile caremus. Ern. *calculum* intelligit, qua durior ellipsis vix cogitabitur: nam nihil hoc faciunt, quibus Bremi huic rationi subvenire studet. Sed expediuntur omnia, virgula post *perpauca* reiecta. (virgula ante *perpauca* dicere fortasse debuerat) Nam *mutans* est h. l. corrigens, corrigere conatus, ut in illa forma, « nihil muto, » et alibi saepe. Iam dicere auctor sic poterat, « ita mutans, ut »: at graviori vi posuit, « mutans, sed ita, ut »; i. e. « mutans, sed ita mutans, etc. » Similis altera ex parte constructio est Agrar. II, 1: « Neque me tantummodo consulem, sed ita fecistis, etc. » — Sensus est: « Vt initium a physicis faciam, quibus plurimum tribuit, primum tam parum in his suus est, ut totus aliunde pendeat. Addit quidem perpauca Democrito, quibus eum (eius sententiam) corrigere conatur; at haec eius naturae sunt, ut eum inde non correxisse, sed depravasse videatur. » G. — Democritus erat, ut alii docent, Abdera oriundus in Thracia, ut alii, Mileto in Ionia. Coaevus fuit Socrati Platonique, systemaque atomorum invenit. Ei, dum viveret, statuae positae fuerunt, et sumto publico, quum obiit, elatus est.

mum, nec infimum, nec medium, nec ultimum, nec citimum [1] sit, ita ferri, ut concursionibus inter se cohaerescant; ex quo efficiantur ea, quae sint, quaeque cernantur, omnia; eumque motum atomorum nullo a principio, sed ex aeterno tempore intelligi convenire. Epicurus autem, in quibus sequitur Democritum, non fere labitur. Quamquam utriusque quum multa non probo, tum illud in primis, quod quum in rerum natura duo quaerenda sint, unum, quae materia sit, ex qua quaeque res efficiatur; alterum, quae vis sit, quae quodque [2] efficiat: de materia disseruerunt; vim, et causam efficiendi reliquerunt. Sed hoc commune vitium; illae Epicuri propriae ruinae. Censet enim, eadem illa individua, et solida corpora ferri suo deorsum pondere ad lineam: hunc naturalem esse omnium corporum motum. Deinde ibidem homo acutus, quum illud occurreret, si omnia deorsus [3] e regione ferrentur, et, ut dixi, ad lineam, nunquam fore, ut atomus altera alteram posset attingere; itaque attulit rem commentitiam: declinare dixit atomum perpaullum, quo nihil posset fieri minus; ita effici complexiones et copulationes et adhaesitationes atomorum inter se: ex quo efficeretur mundus, omnesque partes mundi, quaeque in eo essent. Quae quum res tota ficta sit pueriliter, tum ne efficit quidem quod vult. Nam et ipsa declinatio ad libidinem fingitur (ait enim declinare atomum sine causa; quo [4] nihil turpius physico, quam fieri

(1) Sic. cod. unus Vrsini, duo Pariss. quod receperunt Lallemand. et Goerenz. Vulgo *extremum*. — *citimum*, i, e. proximum.

(2) Hoc Goerenzius e codd. Erl. et Spir. reposuit. Vulgo *quidque*.

(3) Ita Davis. e cod. Pal. I. Vulgo *deorsum*.

(4) *Quo* recte defenditur a Goerenzio Davis. et Ernest. correxerunt *quum*.

sine causa quidquam dicere); et illum motum naturalem omnium ponderum, ut ipse constituit, e regione inferiorem locum petentium, sine causa eripuit atomis: nec tamen id, cuius causa haec finxerat, assequutus est. Nam si omnes atomi declinabunt, nullae unquam cohaerescent: sin aliae declinabunt, aliae suo nutu recte ferentur, primum erit hoc quasi provincias atomis dare, quae recte, quae oblique ferantur; deinde eadem illa atomorum, in quo ètiam Democritus haeret, turbulenta concursio hunc mundi ornatum efficere non poterit. Ne illud quidem physici, credere aliquid esse minimum. Quod profecto nunquam putavisset, si a Polyaeno, familiari suo, geometriam [1] discere maluisset, quam illam etiam ipsum dedocere. Sol Democrito magnus videtur, quippe homini erudito, in geometriaque perfecto. Huic bipedalis fortasse: tantum enim esse censet, quantus videtur, vel paullo aut maiorem, aut minorem. Ita, quae mutat, ea corrumpit; quae sequitur, sunt tota Democriti: atomi, inane, imagines (quae εἴδωλα nominant, quorum incursione non solum videamus, sed etiam cogitemus), infinitio ipsa, quam ἀπειρίαν vocant, tota ab illo est: tum innumerabiles mundi, qui et oriantur et intereant quotidie. Quae etsi mihi nullo modo probantur, tamen Democritum laudatum a ceteris, ab hoc, qui eum unum sequutus esset, [2] nollem vituperatum.

VII. Iam in altera philosophiae parte, quae est quaerendi, ac disserendi, quae λογικὴ dicitur, iste vester plane, ut mihi quidem videtur, inermis ac

(1) *Geometrica* malebat Gronov. Obs. II, 2. inde a Davisio mutatum in *est*, quod habet cod. Eliens.

(2) *Esset* recte reduxit Goerenz.

nudus est. Tollit definitiones; nihil de dividendo ac partiendo docet; non, quo modo efficiatur concludaturque ratio, tradit; non, qua via captiosa solvantur, ambigua distinguantur, ostendit. Iudicia rerum in sensibus ponit: quibus si semel aliquid falsi pro vero probatum sit, sublatum esse omne iudicium veri et falsi putat.[1]

* * * * * * * * * * * *

* * * * * * * * * * * *

Confirmat autem illud vel maxime, quod ipsa natura, ut ait ille, adsciscat et reprobet, id est, voluptatem et dolorem. Ad haec, et quae sequamur, et quae fugiamus, refert omnia. Quod quamquam Aristippi est, a Cyrenaicisque melius liberiusque defenditur, tamen eiusmodi esse iudico, ut nihil homine videatur indignius. Ad maiora enim quaedam nos natura genuit et conformavit, ut mihi quidem videtur. Ac fieri potest, ut errem: sed ita prorsus existimo, neque eum Torquatum, qui hoc primus cognomen invenerit, aut torquem illum hosti detraxisse, ut aliquam ex eo perciperet voluptatem corpore,[2] aut cum Latinis ter-

(1) Post *putat* in edd. nonnullis inseruntur ista: *In tertia vero parte, quae est de vita et moribus in constitutione finis, nil generosum sapit atque magnificum* quae absunt a Mss. Victorii, Lambini, Gruteri, Gronovii, Davisii codd. omnibus, itemque a codd. nuper a Goerenzio collatis. Itaque ea iam ab Aldo et Victorio omissa cum Davisio et Goerenzio exclusi. Neque vero ista verba sufficiunt ad explendam huius loci lacunam.

Eum Torquatum) Q. Claudius Quadrigarius, cuius verba, quibus hanc historiam retulit in litteras, leguntur apud Gellium cap. 13, lib. IX, putavit hoc contigisse anno ab V. C. CCCLXXVI, M. Furio Camillo quintum dictatore: ut testis est Livius lib. VI extremo. Ipse autem lib. VII Livius decem haud minus post annos. Idem tamen narrat id factum C. Sulpicio et C. Licinio Calvo coss. dictatore T. Quintio Penno: id est, sex annis posterius. Considera per otium. MVRET.

(2) Ita Goerenz. e IV codd. Vulgo *corpore voluptatem*.

tio consulatu conflixisse apud Veserim [1] propter voluptatem. Quod vero securi percusserit filium,[2] privavisse se etiam videtur multis voluptatibus, quum ipsi naturae patrioque amori praetulerit ius maiestatis atque imperii. Quid? T. Torquatus, is, qui consul cum Cn. Octavio fuit, quum illam severitatem in eo filio adhibuit, quem in adoptionem D. Silano emancipaverat, ut eum, Macedonum legatis accusantibus, quod pecunias praetorem in provincia cepisse arguerent, causam apud se dicere iuberet, reque ex utraque parte audita, pronuntiaret, eum non talem videri fuisse in imperio, quales eius maiores fuissent, et in conspectum suum venire vetuit: numquid videtur tibi de voluptatibus suis cogitavisse? Sed ut omittam pericula, labores, dolorem etiam, quem optimus quisque pro patria et pro suis suscipit, ut non modo nullam captet, sed etiam praetereat omnes voluptates, dolores denique quosvis suscipere malit, quam deserere unam officii partem: ad ea, quae hoc non minus declarant, sed videntur leviora, veniamus. Quid tibi, Torquate? quid huic Triario literae, quid cognitio rerum,[3] quid poëtarum evolutio, quid tanta tot versuum memoria voluptatis affert? Nec mihi illud dixeris: «Haec enim ipsa mihi sunt voluptati; et erant illa Torquatis.» Nunquam hoc ita defendit Epicurus: neque vero tu,[4] aut quisquam eorum, qui aut saperet aliquid, aut ista didicisset. Et, quod quaeritur saepe, cur tam multi sint Epicurei: sunt aliae

(1) Mss. nonnulli it. edd. vett. moltae *Vesuvium*.

(2) Sic idem e quinque codd. Vulgo *filium percusserit*.

(3) Ita recte correxit Goerenzios vulgatum *quid historiae cognitioque rerum*.

(4) Vulgo addebatur *Triari*, pro qoo Bremius dederat *Torquate*. Sed neutrum hic agnoscant nomen codd. Pall. complures il. Erl. Spir. Recte igitur Goerenzius delevit.

quoque causae, sed multitudinem hoc maxime allicit, quod ita putat dici ab illo, recta et honesta quae sint, ea facere ipsa per se laetitiam, id est, voluptatem. Homines optimi non intelligunt, totam rationem everti, si ita se res habeat. Nam si concederetur, etiamsi ad corpus nihil referatur, ista sua sponte et per se esse iucunda,[1] per se esset et virtus, et cognitio rerum, quod minime ille vult, expetenda. Haec igitur Epicuri non probo, inquam. De cetero vellem equidem, aut ipse doctrinis fuisset instructior (est enim, quod ita tibi videri necesse est, non satis politus iis artibus, quas qui tenent, eruditi appellantur), aut ne deterruisset alios a studiis: quamquam te quidem video minime esse deterritum.

VIII. Quae quum dixissem, magis ut illum provocarem, quam ut ipse loquerer: tum Triarius leniter arridens, Tu quidem, inquit, totum Epicurum paene e philosophorum choro sustulisti. Quid ei reliquisti, nisi te, quoquo modo loqueretur, intelligere, quid diceret? Aliena dixit[2] in physicis, nec ea ipsa, quae tibi probarentur. Si qua in his corrigere voluit, deteriora fecit. Disserendi artem nullam habuit. Voluptatem quum summum bonum diceret, primum in eo ipso parum vidit: deinde hoc quoque alienum. Nam ante Aristippus, et ille melius. Addidisti ad extremum, etiam indoctum fuisse.

Fieri, inquam, Triari,[3] nullo pacto potest, ut non dicas, quid non probes eius, a quo dissentias. Quid enim me prohiberet Epicureum csse, si probarem, quae ille diceret? quum praesertim illa perdiscere

(1) Novissima Editio Paris. *ita sua sponte*. Vtrum ex incuria, an consulto, haud apparet. *T.*

(2) Sic Grut. Davis. Ern. e Mss. Vulgo olim *dicit*.

(3) Vulgo olim *o Triari*. Recte interiectionem delevit Davis. quae abest Pal. 1.

ludus esset. Quamobrem dissentientium inter se reprehensiones non sunt vituperandae. Maledicta, contumeliae, tum iracundiae, contentiones, concertationesque in disputando [1] pertinaces, indignae mihi philosophia videri solent.

Tunc Torquatus, Prorsus, inquit, assentior. Neque enim disputari sine reprehensione, nec cum iracundia, aut pertinacia recte disputari [2] potest. Sed ad haec, nisi molestum est, habeo quae velim.

An me,[3] inquam, nisi te audire vellem, censes haec dicturum fuisse?

Vtrum igitur percurri omnem Epicuri disciplinam placet; an de una voluptate quaeri, de qua omne certamen est?

Tu vero id quidem, inquam, arbitratu.

Sic faciam igitur, inquit: unam rem èxplicabo, eamque maximam. De physicis alias, et quidem tibi et declinationem istam atomorum, et magnitudinem solis probabo, et Democriti errata, ab Epicuro reprehensa,[4] et correcta permulta. Nunc dicam de voluptate; nihil scilicet novi, ea tamen, quae te ipsum probaturum esse confidam.

Certe, inquam, pertinax non ero: tibique, si mihi probabis ea, quae dices, libenter assentiar.

Probabo, inquit: modo ista sis aequitate, quam ostendis. Sed uti oratione perpetua malo, quam interrogare, aut interrogari.

Vt placet, inquam. Tunc dicere exorsus est.

(1) Goeren. eiecit *in disputando*, probante Clerico; uncinulis alii concludunt, quum absit a pluribus codd. *T.*

(2) Non assentior Goerenzio qui *disputari* sustulit post *recte*. Repetitur enim ob vim oppositionis. Sine reprehensione omnino disputari non potest; cum iracundia aut pertinacia *recte non* potest disputari.

(3) Sic Davis. e duobus codd. Vulgo *at me*, quod Goerenzius defendit.

(4) *Deprehensa* malebat Bremi.

IX. Primum igitur, inquit, sic agam, ut ipsi auctori huius disciplinae placet: constituam, quid, et quale sit id, de quo quaerimus; non quo ignorare vos arbitrer, sed ut ratione et via procedat oratio. Quaerimus igitur, quid sit extremum, quid ultimum bonorum: quod, omnium philosophorum sententia, tale debet esse, ut ad id omnia referri oporteat, ipsum autem nusquam. Hoc Epicurus in voluptate ponit, summumque malum in dolore,[1] idque instituit docere sic: Omne animal, simulatque natum sit, voluptatem appetere, eaque gaudere, ut summo bono; dolorem aspernari, ut summum malum, et, quantum possit, a se repellere; idque facere nondum depravatum, ipsa natura incorrupte atque integre iudicante. Itaque negat opus esse ratione, neque disputatione, quam ob rem voluptas expetenda, fugiendus dolor sit. Sentiri hoc putat, ut calere ignem, nivem esse albam, dulce mel: quorum nihil oportere exquisitis rationibus confirmare;[2] tantum satis esse admonere. Interesse enim inter argumentum conclusionemque rationis, et inter mediocrem animadversionem atque admonitionem: altera, occulta quaedam et quasi involuta aperiri; altera, prompta et aperta indicari.[3] Etenim quoniam detractis de homine sensibus, reliqui nihil est; necesse est, quid aut ad na-

(1) Vulgo *hoc Epicurus in voluptate ponit, quod summum bonum esse vult, summumque malum dolorem.* Verba *quod summum bonum esse vult* in Paris. 2 praeter primum *quod* omisse uncis inclusit Davis. ut spuria, deditque paullo post *summumque malum in dolore.* In quo ei prorsus assentior, etsi repugnat Goerenzius. Quis enim sibi persuadeat Ciceronem scripsisse: *Hoc ultimum bonorum Epicurus in voluptate ponit, quod summum bonum esse vult?*

(2) Ern. dedit *confirmari.*

(3) Recte sic Bentleius et Nissenius. Vulgo *iudicari.* — Sed *argumentis et rationibus iudicatur*, non *indicatur. Aperta* autem *iudicantur*, si in plena luce sua iudicio ponuntur. *G.*

Quid aut ad naturam) Rectius (ut puto) legendum est, *quid aut ad na-*

turam, aut contra sit, a natura ipsa iudicari. Ea quid percipit, et quid iudicat, quo aut petat, aut fugiat aliquid, praeter voluptatem, et dolorem? Sunt autem quidam e nostris, qui haec subtilius velint tradere, et negent satis esse, quid bonum sit, aut quid malum, sensu iudicari: sed animo etiam ac ratione intelligi posse, et voluptatem ipsam per se esse expetendam, et dolorem ipsum per se esse fugiendum. Itaque aiunt, hanc quasi naturalem atque insitam in animis nostris inesse notionem, ut alterum esse appetendum, alterum aspernandum sentiamus. Alii autem (quibus ego assentior), quum a philosophis compluribus permulta dicantur, cur nec voluptas in bonis sit numeranda, nec in malis dolor, non existimant oportere nimium nos causae confidere, sed et argumentandum, et accurate disserendum, et rationibus conquisitis de voluptate et dolore disputandum putant.

X. Sed ut perspiciatis, unde omnis iste natus sit error, voluptatem accusantium, doloremque laudantium, totam rem aperiam; eaque ipsa, quae ab illo inventore veritatis, et quasi architecto beatae vitae dicta sunt, explicabo. Nemo enim ipsam voluptatem, quia voluptas sit, aspernatur, aut odit, aut fugit; sed quia consequuntur magni dolores eos, qui ratione voluptatem sequi nesciunt. Neque porro quisquam est, qui dolorem ipsum, quia dolor sit, amet, consectetur, adipisci velit; sed quia nonnunquam eiusmodi tempora incidunt, ut labore et dolore magnam aliquam quaerat voluptatem. Vt enim ad minima ve-

turam aptum, *aut contra sit:* nullis enim exemplis adductis probant interpretes voces *ad naturam* significare *secundum naturam*, licet eas ita interpretentur. Prarc.

niam, quis nostrum exercitationem ullam corporis suscipit laboriosam, nisi ut aliquid ex ea commodi consequatur? Quis autem vel eum iure reprehenderit, qui in ea voluptate velit esse, quam nihil[1] molestiae consequatur, vel illum, qui dolorem eum fugiat, quo voluptas nulla pariatur? At vero eos et accusamus, et iusto odio dignissimos ducimus, qui blanditiis praesentium voluptatum deliniti atque corrupti, quos dolores et quas molestias excepturi sint, obcaecati cupiditate non provident; similique sunt in culpa, qui officia deserunt mollitia animi, id est, laborum et dolorum fuga. Et harum quidem rerum facilis est et expedita distinctio. Nam libero tempore, quum soluta nobis est eligendi optio, quumque nihil impedit, quo minus id, quod maxime placeat, facere possimus, omnis voluptas assumenda est, omnis dolor repellendus.[2] Temporibus autem quibusdam, et aut officiis debitis, aut rerum necessitatibus saepe eveniet, ut et voluptates repudiandae sint, et molestiae non recusandae. Itaque earum rerum hic tenetur a sapiente delectus, ut aut reiiciendis voluptatibus maiores alias consequatur, aut perferendis doloribus asperiores repellat.

Hanc ego quum teneam sententiam, quid est, cur verear, ne ad eam non possim accommodare Torquatos nostros? quos tu paullo ante cum memoriter, tum etiam erga nos amice et benivole collegisti. Nec me tamen laudandis maioribus meis corrupisti, nec segniorem ad respondendum reddidisti. Quorum facta quemadmodum, quaeso, interpretaris? Siccine eos

(1) Codd. aliquot Mss. et edd. ante Lambin. *qua nihil.*

(2) Ita codd. Spir. Erl. et receperunt Ernestius, Goerenz. Vulgo *depellendus.*

censes aut in armatum hostem impetum fecisse, aut in liberos, atque in sanguinem[1] suum tam crudeles fuisse nihil ut de utilitatibus, nihil ut de commodis suis cogitarent? At id ne ferae quidem faciunt, ut ita ruant atque turbentur,[2] ut, earum motus et impetus quo pertineant, non intelligamus.[3] Tu tam egregios viros censes tantas res gessisse sine causa? — Quae fuerit causa, mox videro; interea hoc tenebo: si ob aliquam causam ista, quae sine dubio praeclara sunt, fecerint, virtutem his ipsam per se causam non fuisse. — Torquem detraxit hosti. — Et quidem se texit, ne interiret. — At magnum periculnm adiit. — In oculis quidem exercitus. — Quid ex eo est consecutus?[4] — Laudem et caritatem: quae sunt vitae sine metu degendae praesidia firmissima. — Filium morte multavit. — Si sine causa, nollem me ab eo ortum, tam importuno, tamque crudeli. Sin ut dolore suo sanciret militaris imperii disciplinam, exercitumque in gravissimo bello animadversionis metu contineret; saluti prospexit civium, qua intelligebat contineri suam. Atque haec ratio late patet. In quo enim maxime consuevit iactare vestra se oratio, tua praesertim, qui studiose antiqua persequeris, claris et fortibus viris commemorandis, eorumque factis non emolumento aliquo, sed ipsius honestatis decore laudandis, id totum evertitur eo delectu rerum, quem modo dixi, constituto, ut aut voluptates omittantur, maiorum voluptatum adipiscendarum causa, aut do-

(1) Ita Goerenz. e cod. Spir. et Erl. Vulgo olim *aut in sanguinem.* Davis. et Ern. sine libris *et in sanguinem.*

(2) Edd. pleraeque *itaque turbent.* Sed Goerenzius revocavit lectionem codd. Mss. complurium et edd. vett. *atque turbentur.*

(3) *Intelligantur* dedit Bremius ex uno Gronovii, altero Davisii cod.

(4) Ita Goerenz. cum codd. Erl. Spir. Gud. I. Bas. edd. vett. Vulgo *consecutus est.*

lores suscipiantur, maiorum dolorum effugiendorum[1] gratia.

XI. Sed de clarorum hominum factis illustribus et gloriosis, satis hoc loco dictum sit. Erit enim iam de omnium virtutum cursu ad voluptatem proprius disserendi locus. Nunc autem explicabo, voluptas ipsa, quae qualisque sit, ut tollatur error omnis imperitorum; intelligaturque ea, quae voluptaria, delicata, mollis habeatur disciplina, quam gravis, quam continens, quam severa sit. Non enim hanc solam sequimur, quae suavitate aliqua naturam ipsam movet, et cum iucunditate quadam percipitur sensibus; sed maximam illam voluptatem habemus, quae percipitur omni dolore detracto. Nam quoniam, quum privamur dolore, ipsa liberatione et vacuitate omnis molestiae gaudemus; omne autem id, quo gaudemus, voluptas est, ut omne,[2] quo offendimur, dolor: doloris omnis privatio recte nominata est voluptas. Vt enim, quum cibo et potione fames sitisque depulsa est, ipsa detractio molestiae consecutionem affert voluptatis: sic in omni re doloris amotio successionem efficit voluptatis. Itaque non placuit Epicuro, medium esse quoddam[3] inter dolorem et voluptatem; illud enim ipsum (quod quibusdam medium videtur), quum omni dolore careret,[4] non modo voluptatem esse, verum etiam summam voluptatem. Quisquis enim sentit, quemadmodum sit affectus, eum necesse est aut in voluptate esse, aut in dolore. Omnis[5] au-

(1) Cod. Gud. I. Bas. *fugiendorum*.

(2) Vulgo *omne id*. Pronomen *id* aliquot Mss. auctoritate deleverunt Davis. Goerenz.

(3) Hoc Goerenzius assumpsit e codd. Spir. et Erl. Vulgo *quiddam*.

(4) Recte sic edidit Goerenzius e quinque Davisii, quatuor suis aliisque codd. et edd. aliquot vett. Vulgo *caret*.

(5) Ita primus edidit Lambinus pro vitiose *omni*, quod antea vulgabatur.

tem privatione doloris putat Epicurus terminari summam voluptatem: ut postea variari voluptas distinguique possit, augeri amplificarique non possit. At etiam Athenis, ut e patre audiebam, facete et urbane Stoicos ridente,[1] statua est in Ceramico, Chrysippi sedentis, porrecta manu: quae manus significet, illum in hac esse rogatiuncula [delectatum]:[2] « Num quidnam manus tua[3] sic affecta, quemadmodum affecta nunc est, desiderat? — Nihil sane. — At, si voluptas esset bonum, desideraret. — Ita credo. — Non est igitur voluptas bonum. » Hoc ne statuam[4] dicturam pater aiebat, si loqui posset. Conclusum est enim contra Cyrenaicos satis acute; nihil ad Epicurum. Nam si ea sola voluptas esset, quae quasi titillaret sensus, ut ita dicam, et ad eos cum suavitate afflueret et illaberetur:[5] nec manus esse contenta posset ulla vacuitate doloris sine iucundo motu voluptatis. Sin autem summa voluptas est, ut Epicuro placet, nihil dolere: primum tibi recte, Chrysippe, concessum est, nihil desiderare manum, quum ita esset affecta; secundum non recte, si voluptas esset bonum, fuisse desideraturam. Idcirco enim non desideraret, quia, quod dolore caret, id in voluptate est.

XII. Extremum autem esse bonorum voluptatem, ex hoc facillime perspici potest. Constituamus aliquem

(1) *Ridente* pro vulg. *irridente* ascivit Goerenz. e cod. Spir. Idem antea *e patre* ex aliquot Mss. ut Spir. Erl. Vulgo *a patre*.

(2) Vulgo addebatur *delectatum* quod summo iure Goerenzius uncis inclusit.

(3) Bremius cum Th. Bentleio *tua* insititium esse putat.

(4) *Quidem* hic additum quod abest cod. Leid. auctore Ruhnkenio ad Rutil. II, 16 delevi.

Conclusum est) Chrysippi rogatiunculam, quae contra Epicuri sententiam facere videbatur, artificiose reiicit in Cyrenaicos, qui solum, ut dixit, motum illum iucundum et suavem nomine voluptatis intelligebant. Morel.

(5) Davis. coniect. *allaberetur*.

magnis, multis, perpetuis fruentem et animo et corpore voluptatibus, nullo dolore nec impediente, nec impendente: quem tandem hoc statu praestabiliorem, aut magis expetendum possumus dicere? Inesse enim necesse est in eo, qui ita sit affectus, et firmitatem animi, nec mortem, nec dolorem timentis, quod mors sensu careat, dolor in longinquitate levis, in gravitate brevis soleat esse; ut eius magnitudinem celeritas, diuturnitatem allevatio consoletur. Ad ea quum accedit, ut neque divinum numen horreat, nec praeteritas voluptates effluere patiatur, earumque assidua recordatione laetetur: quid est, quod huic possit, quod melius sit, accidere?[1] Statue contra aliquem confectum tantis animi corporisque doloribus, quanti in hominem maximi cadere possunt, nulla spe proposita, fore levius aliquando, nulla praeterea neque praesenti, neque exspectata voluptate: quid eo miserius dici, aut fingi potest? Quod si vita doloribus referta maxime fugienda est, summum profecto malum est, vivere cum dolore. Cui sententiae consentaneum est, ultimum esse bonorum cum voluptate vivere.[2] Nec enim habet nostra mens quidquam, ubi consistat, tanquam in extremo; omnesque et metus et aegritudines ad dolorem referuntur; nec praeterea est res ulla, quae sua natura aut sollicitare possit, aut angere. Praeterea et appetendi, et refugiendi, et omnino rerum gerendarum initia proficiscuntur aut a voluptate, aut a dolore. Quod quum ita sit, perspicuum est, omnes rectas res atque laudabiles eo referri, ut cum voluptate vivatur. Quoniam autem

(1) Vulgo *huc — accedere*. Sed cod. Erl. et Spir. *huc — accidere*. Gud. 2 *huic — accedere*. Inde recte edidit Goerenz. *huic — accidere*.

(2) Verba *cui sententiae — vivere* quae Th. Bentleius, Walkerus et Davisius pro spuriis habebant recte, tuetur Goerenzius.

id est vel summum bonorum,[1] vel ultimum, vel extremum, quod Graeci τέλος nominant, quod ipsum nullam ad aliam rem, ad id autem res referuntur omnes: fatendum est, summum esse bonum iucunde vivere.

XIII. Id qui in una virtute ponunt, et, splendore nominis capti, quid natura postulet, non intelligunt; errore maximo, si Epicurum audire voluerint, liberabuntur. Istae enim vestrae eximiae pulchraeque virtutes nisi voluptatem efficerent, quis eas aut laudabiles, aut expetendas arbitraretur? Vt enim medicorum scientiam non ipsius artis, sed bonae valitudinis causa probamus; et gubernatoris ars, quia bene navigandi rationem habet, utilitate, non arte laudatur: sic sapientia, quae ars vivendi putanda est, non expeteretur, si nihil efficeret; nunc expetitur, quod est tanquam artifex conquirendae et comparandae voluptatis. Quam autem dicam voluptatem, iam videtis, ne invidia verbi labefactetur oratio mea. Nam quum ignoratione rerum bonarum, et malarum, maxime hominum vita vexetur; ob eumque errorem et voluptatibus maximis saepe priventur, et gravissimis[2] animi doloribus torqueantur: sapientia est adhibenda, quae et terroribus cupiditatibusque detractis, et omnium falsarum opinionum temeritate dempta,[3] certissimam se nobis ducem praebeat ad voluptatem. Sapientia enim est una, quae moestitiam pellat ex

(1) Sic plerique edd. Idem Davis. e suis cod. quem cum Goerenzio sequor. Ernestius revocavit *bonum*.

(2) In Mss. legitur vel *pravissimis* vel *purissimis*. Inde factum vel *gravissimis*, vel *durissimis*. Tertium aliquod vocabulum in corruptis librariorum latere arbitratur Goerenz. Equidem quid hoc esse possit nisi forte *asperrimis*, haud assequor. Interim verum puto *gravissimis*.

(3) Sic Davis. et Ern. e tribus codd. Pariss. Lambin. et Goerenz. *derepta*, item ex Mss. aliis.

animis, quae nos exhorrescere metu non sinat: qua praeceptrice, in tranquillitate vivi potest, omnium cupiditatum ardore restincto. Cupiditates enim sunt insatiabiles; quae non modo singulos homines, sed universas familias evertunt; totam etiam labefactant saepe rem publicam. Ex cupiditatibus odia, dissidia, discordiae, seditiones, bella nascuntur. Nec hae sese foris solum iactant, nec tantum in alios caeco impetu incurrunt; sed intus etiam in animis inclusae inter se dissident atque discordant. Ex quo vitam amarissimam necesse est effici; ut sapiens solum, [1] amputata circumcisaque inanitate omni et errore, naturae finibus contentus, sine aegritudine possit, et sine metu vivere. Quae est enim aut utilior, aut ad bene vivendum aptior partitio, quam illa, qua est usus Epicurus? qui unum genus posuit earum cupiditatum, quae

(1) Ernest. *solus.* — Recte revocavit h. l. Ernestium Bremi ab ista intemperantia, qua ille ubique adverb. *solum* in adiectivum sua sponte mutat, quoties idem ad unitatem personae refertur. Sed hic si id ipsum ex philosophica notione verum indicat, sic ut tum solo loquendi usu adverbium defendatur; primum miramur hunc tyrannum, qui omnes, quas novimus, linguas pari vitio contaminarit: nam utrumque sic, et adv. et adiect. in plerisque omnibus linguis poni licet. Deinde eadem quoque ratio in *unice* et *unus* obtinere debet; ut alia taceam. Immo potius, ut hoc, sic illud linguae philosophia probat: ita tamen, ut sensus paulum modificetur. Adv. *solum*, pro *solummodo*, ad modum et rationem refertur, quae in personam aliquam cadit, quum adiectivum ad personam ipsam spectet. Neque hoc de personis tantum valet, sed de rebus etiam, quae ad personas referuntur. Vid. Philipp. II, 33, 81: «Nos (augures) nuntiationem solum habemus: consules — etiam spectionem.» Adverbio notatur, modo nuntiationis *rationem* in augures cadere: at si *solam* auctor scripsisset, tum sensus simpliciter foret, «nihil praeter nuntiat.» Att. V, ep. 17, «id quod Scaevolae contigit, qui solos novem menses Asiae praefuit,» i. e. non plures quam. At si *solum* scriptum esset, proprie ad annuum provinciae regendae spatium respiceretur. Quod si est, facile intelligitur, nihil h. l. necesse esse, ut contra omnem scriptorum fidem, «sapiens solus (i. e. nemo praeter sapientem)» scribatur: nam *sapiens solum* indicat, nulla alia *ratione*, quam sapientis, animo naturae finibus contento, vivi posse. *G.*

essent et naturales, et necessariae; alterum, quae naturales essent, nec tamen necessariae; tertium, quae nec naturales, nec necessariae. Quarum ea ratio est, ut necessariae nec opera multa, nec impensa expleantur. Nec naturales quidem multa desiderant, propterea quod ipsa natura divitias, quibus contenta sit, et parabiles, et terminatas habet. Inanium autem cupiditatum nec modus ullus, nec finis inveniri potest.

XIV. Quod si vitam omnem perturbari videmus errore et inscientia, sapientiamque esse solam, quae nos a libidinum impetu, et a formidinum[1] terrore vindicet, et ipsius fortunae modice ferre doceat iniurias, et omnes monstret vias, quae ad quietem et tranquillitatem ferant: quid est, cur dubitemus dicere, et sapientiam propter voluptatem expetendam, et insipientiam propter molestias esse fugiendam? Eademque ratione ne temperantiam quidem propter se expetendam esse dicemus, sed quia pacem animis afferat, et eos quasi concordia quadam placet ac leniat. Temperantia est enim, quae in rebus aut expetendis aut fugiendis rationem ut sequamur monet. Nec enim satis est iudicare, quid faciendum, non faciendumve sit: sed stare etiam oportet in eo, quod sit iudicatum. Plerique autem, quod tenere atque servare id, quod statuerunt,[2] non possunt, victi et debilitati, obiecta specie voluptatis, tradunt se libi-

Naturales) Epicurus: *Si ad naturam vives, nunquam eris pauper: si ad opinionem, nunquam dives. Exiguum natura desiderat; opinio immensum. Naturalia desideria finita sunt: ex falsa opinione nascentia ubi desinant, non habent; nullus enim terminus falso est.* Seneca lib. II epist. Mvr.

(1) Recte sic Dav. c. IV codd. quem sequuntur Bremi et Goerenz. Vulgo *et formidinum*, omissa praepositione.

(2) Cod. Spir. et Erl. *quod ipsi statuerunt.*

dinibus constringendos, nec, quid eventurum[1] sit, provident, ob eamque causam propter voluptatem et parvam, et non necessariam, et quae vel aliter pararetur, et qua etiam carere possent sine dolore, tum in morbos graves, tum in damna, tum in dedecora incurrunt; saepe etiam legum iudiciorumque poenis obligantur. Qui autem ita frui volunt voluptatibus, ut nulli propter eas dolores consequantur; et qui suum iudicium retinent, ne voluptate victi faciant id, quod sentiunt non esse faciendum: hi voluptatem maximam adipiscuntur, praetermittenda voluptate. Iidem etiam dolorem saepe perpetiuntur, ne, si id non faciant, incidant in maiorem. Ex quo intelligitur, nec intemperantiam propter se fugiendam esse; temperantiamque expetendam, non quia voluptates fugiat, sed quia maiores consequatur.

XV. Eadem fortitudinis ratio reperietur. Nam neque laborum perfunctio, neque perpessio dolorum, per se ipsa allicit; nec patientia, nec assiduitates, nec vigiliae, nec ipsa,[2] quae laudatur, industria, ne fortitudo quidem: sed ista sequimur, ut sine cura metuque vivamus, animumque, et corpus, quantum efficere possimus, molestia liberemus. Vt enim mortis metu omnis quietae vitae status perturbatur; et ut, succumbere doloribus, eosque humili animo imbecilloque ferre, miserum est; ob eamque debilitatem animi, multi parentes, multi amicos, nonnulli patriam, plerique autem se ipsos penitus perdiderunt:

(1) Vrsinus in cod. suo reperit *quid porro eventurum*; in multis Mss., etiam tribus a Goerenzio adhibitis, *quid proventurum*, in quo ille istam Vrsini lectionem, quam probat, latere putat.

(2) Vulgo *ea ipsa*. Sed *ea* melius abest codd. Gud. 2, Erl. Spir. Bal. Itaque recte delevit Goerenzius; qui pro *assiduitates* praeferendum censet *assiduitas*, in potioribus suis codd. repertum.

sic robustus animus et excelsus omni est liber cura et angore, quum et mortem contemnit, qua qui affecti sunt, in eadem causa sunt, qua antequam nati; et ad dolores ita paratus est, ut meminerit, maximos morte finiri, parvos multa habere intervalla requietis, mediocrium nos esse dominos: ut, si tolerabiles sint, feramus; si minus, aequo animo e vita, quum ea non placeat, tanquam e theatro, exeamus. Quibus rebus intelligitur, nec timiditatem ignaviamque vituperari, nec fortitudinem patientiamque laudari suo nomine: sed illas reiici, quia dolorem pariant; has optari, quia voluptatem.

XVI. Iustitia restat, ut de omni virtute sit dictum; sed similia fere dici possunt. Vt enim sapientiam, temperantiam, fortitudinem copulatas esse docui cum voluptate, ut ab ea nullo modo nec divelli, nec distrahi possint: sic de iustitia iudicandum est; quae non modo nunquam nocet cuiquam, sed contra semper allicit[1] quum vi sua atque natura, quod tranquillet animos, tum spe, nihil earum rerum defuturum, quas natura non depravata desideret. Et quemadmodum[2] temeritas et libido et ignavia semper ani-

(1) Verissimam hanc Rathii emendationem recepit Goerenzius, pro vulg. *alit aliquid.* Favent etiam codd. Erl. et Spir. qui simpliciter habent *aliquid.* — Dicitur h. l. iustitia per se ipsa allicere, scil. ad se, ex eo, *quod tranquillet* (i. e. tranquillare possit) *animos;* quoniam, ut in corpore τὸ *μὴ ἀλγεῖν*, ita in animo τὸ *μὴ ταράττεσθαι*, id Epicuro est, quod sit omnium maxima expetendum; confer. Laërt. X, § 131. Malim tamen non *quod*, sed *quo* legi: tum enim decurtata dicendi ratio foret, pro, « allicit animos, quo eos tranquillet » eaque auctori frequentissima. Saepe autem *quo* in *quod* mutatur. Ne vero vulgatam ferendam existimes, reputabis, vix latine dici, « iustitia alit » aliquid vi sua » pro « continet in » sese »; nedum ut probes « alit iust. » spe »: nam si vel hos ablativos ex omissa *propter* interpreteris, tamen locus marcebit. At *allicit iust.* rectissime *spe, nihil .... defuturum*, quum hoc curare proprium eius munus sit, quippe quae etiam benignitatem complectatur. *G.*

(2) Sic e Matthiae coniectura rescripsit Goerenz. Vulgo abest *et.*

mum excruciant et semper sollicitant turbulentaeque sunt: sic iniustitia,[1] cuius in mente consedit, hoc ipso, quod adest, turbulenta;[2] si vero[3] molita quippiam est, quamvis occulte fecerit, nunquam tamen id confidet fore semper occultum. Plerumque improborum facta primo suspicio insequitur; deinde sermo atque fama; tum accusator; tum iudex; multi etiam, ut te consule, ipsi se indicaverunt. Quod si qui satis sibi contra hominum conscientiam septi esse et muniti videntur, deorum tamen horrent, easque ipsas sollicitudines, quibus eorum animi noctes atque dies[4] exeduntur, a diis immortalibus supplicii causa importari putant. Quae autem tanta ex improbis factis[5] ad minuendas vitae molestias accessio fieri potest, quanta ad augendas, tum conscientia factorum, tum poena legum odioque civium? Et tamen in quibusdam neque pecuniae modus est, neque honoris, neque imperii, nec libidinum, nec epularum, nec reliquarum cupiditatum; quas nulla praeda unquam improbe parta minuit, sed auget potius atque inflammat,[6] ut coërcendi magis, quam dedocendi esse videantur. Invitat igitur vera ratio bene sanos ad iustitiam, aequitatem, fidem. *Nam* neque homini infanti[7] aut impotenti[8] iniuste facta conducunt; qui nec facile

(1) Verbum *iniustitia* vulgo omissum ab Vrsino in Mss. suis repertum recte hic reposuit Goerenz.

(2) Verba *non potest fieri* vulgo hic adiecta recte delenda censuerunt Rathius et Goerenz. et absunt codd. Pal. 1, Erl. Spir.

(3) Vulg. *et si vero;* vel *etsi vero.*

(4) Victor. Davis. Bremi *noctesque diesque.*

(5) *Improbe factis* correxit Ern.

(6) Gruter. e cod. Pal. 1, *minuit, potius inflammat.*

(7) Prorsus inutili coniectura Davisius malebat *infami.* Nam *infanti* est i. q. *haud eloquenti.* (Ad lectionem quod attinet, novissima Paris. editio: *neque hom. infanti*, omisso *Nam.* T.)

(8) Sic codd. Davis. Oxx. et Goerenzii omnes. Vulgo *atque impotenti.*

efficere possit, quod conetur, nec obtinere, si effecerit: et opes vel fortunae, vel ingenii, liberalitati magis conveniunt; qua qui utuntur, benivolentiam sibi conciliant, et, quod aptissimum est ad quiete vivendum, caritatem; praesertim quum omnino nulla sit causa peccandi. Quae enim cupiditates a natura proficiscuntur, facile explentur sine ulla iniuria; quae autem inanes sunt, his parendum non est. Nihil enim desiderabile concupiscunt, plusque in ipsa iniuria detrimenti est, quam in his rebus emolumenti, quae pariuntur iniuria. Itaque ne iustitiam quidem recte quis dixerit per se ipsam optabilem, sed quia iucunditatis vel plurimum afferat. Nam diligi et carum esse, iucundum est, propterea, quia tutiorem vitam, et voluptatem efficit pleniorem. Itaque non ob ea solum incommoda, quae eveniunt improbis, fugiendam improbitatem putamus; sed multo etiam magis, quod cuius in animo versatur, nunquam sinit eum respirare, nunquam acquiescere. Quod si ne ipsarum quidem virtutum laus, in qua maxime ceterorum philosophorum exsultat oratio, reperire potest exitum, nisi dirigatur ad voluptatem, voluptas autem est sola, quae nos vocet ad se et alliciat suapte natura: non potest esse dubium, quin id sit summum atque extremum bonorum omnium; beateque vivere, nihil aliud sit, nisi cum voluptate vivere.

XVII. Huic certae stabilique sententiae quae sint coniuncta, explicabo brevi.

Nullus in ipsis error est finibus bonorum et malorum, id est, in voluptate, aut in dolore: sed in his rebus peccant, quum, e quibus haec efficiantur, ignorant. Animi autem voluptates et dolores nasci fatemur e corporis voluptatibus et doloribus. Itaque concedo

quod modo dicebas, cadere causa, si qui e nostris aliter existimant: quos quidem video esse multos, sed imperitos. Quamquam autem et laetitiam nobis voluptas animi, et molestiam dolor afferat; eorum tamen utrumque et ortum esse e corpore, et ad corpus referri; nec ob eam causam non multo maiores esse et voluptates, et dolores animi, quam corporis. Nam corpore nihil, nisi praesens, et quod adest, sentire possumus; animo autem, et praeterita, et futura. Vt enim aeque doleamus animo, quum corpore dolemus; fieri tamen permagna accessio potest, si aliquod aeternum et infinitum impendere malum nobis opinemur. Quod idem licet transferre in voluptatem, ut ea maior sit, si nihil tale metuamus. Iam illud quidem perspicuum est, maximam animi aut voluptatem, aut molestiam plus aut ad beatam; aut ad miseram vitam afferre momenti, quam eorum utrumvis, si aeque diu sit in corpore. Non placet autem, detracta voluptate, aegritudinem statim consequi, nisi in voluptatis locum dolor forte successerit: at contra, gaudere nosmet omittendis doloribus, etiam si voluptas ea, quae sensum moveat, nulla successerit. Eoque intelligi potest, quanta voluptas sit non dolere. Sed ut his bonis erigimur, quae exspectamus; sic laetamur his, quae recordamur. Stulti autem malorum memoria torquentur; sapientes bona praeterita, grata recordatione renovata, delectant. Est autem situm in nobis, ut et adversa quasi perpetua oblivione obruamus, et secunda iucunde ac suaviter meminerimus. Sed quum ea, quae praeterierunt, acri animo et attento[1] intuemur, tum fit,[2] ut aegritudo sequatur, si illa mala sint; laetitia, si bona.

(1) Tres codd. a Goerenzio adhibiti *intento*.

(2) Recte sic Goerenz. ex aliquot Mss. ut tribus Oxx. Vulgo *tunc fit*.

XVIII. O praeclaram beate vivendi et apertam et simplicem et directam viam! Quum enim certe nihil homini possit melius esse, quam vacare omni dolore et molestia, perfruique maximis et animi et corporis voluptatibus: videtisne, quam nihil praetermittatur, quod vitam adiuvet, quo facilius id, quod propositum est, summum bonum consequamur? Clamat Epicurus, is, quem vos nimis voluptatibus esse deditum dicitis, non posse iucunde vivi, nisi sapienter, honeste, iusteque vivatur; nec sapienter, honeste, iuste, nisi iucunde. Neque enim civitas in seditione beata esse potest, nec in discordia dominorum domus: quo minus animus a se ipse dissidens, secumque discordans, gustare partem ullam liquidae voluptatis et liberae potest; atque pugnantibus et contrariis studiis consiliisque semper utens, nihil quieti videre, nihil tranquilli.[1] Quod si corporis gravioribus morbis vitae iucunditas impeditur; quanto magis animi morbis impediri necesse est? Animi autem morbi sunt cupiditates immensae et inanes,[2] divitiarum, gloriae, dominationis, libidinosarum etiam voluptatum. Ac-

(1) *Atqui pugnantibus — potest.* Goerenz. scribit *atque pugnantibus*, puncto et virgula ante *atque* distinguens, et *potest* uncis includit. *Atque*, inquit, est in Spir. et Oxon. ξ. et ita vel invitis scriptis omnibus corrigendum fuisset. Satis iam Bremi vidit, vulgatam *atqui* ab his contextis esse alienam, *atque* legendum commendans. Quod vere ita esse nihil amplius dubitabis, si intellexeris, *atque* h. l. *atque ita* valere, ut saepe. Cf. infra II, 10, 30. Sic per se patet, *potest* hoc, tertia vice repositum, non esse auctoris, quod vel vulgatam misere afficiat. Neque huc pertinet, quod alibi auctor hoc verbum data opera repetere amat: ista enim loca longe aliam prae se ferunt faciem. Conf. Matth. l. l. pag. 93. Pari ratione repetita vice *potest*, a scribis additum, delevit Wolf. Tusc. I, 36, 85. Ita quidem huic cancellos admovimus, reliquis rectius distinctis. Iam haec ad praecedens *potest* referenda, idque exemplo creberrimo; sic v. c. Tusc. V, 13, 37, ad praegressum *voluit* septem enuntiata applicantur.

(2) Davis. ex compluribus Mss. *immanes*. Vulgatum recte defendunt Ern. Bremi, Matthiae, Goerenz.

cedunt aegritudines, molestiae, moerores, qui animos exedunt conficiuntque curis hominum non intelligentium, nihil dolendum esse animo, quod sit a dolore corporis praesenti futurove seiunctum. Nec vero quisquam stultus non horum morborum aliquo laborat. Nemo igitur eorum non miser. [1] Accedit etiam mors, quae, quasi saxum Tantalo, semper impendet: tum superstitio, qua qui est imbutus, quietus esse nunquam potest. Praeterea bona praeterita non meminerunt, praesentibus non fruuntur, futura modo exspectant; quae quia certa esse non possunt, conficiuntur, et angore et metu maximeque cruciantur, quum sero sentiunt, frustra se aut pecuniae studuisse, aut imperiis, aut opibus, aut gloriae. Nullas enim consequuntur voluptates, quarum potiendi spe inflammati, multos labores magnosque susceperant. Ecce autem alii minuti et angusti, aut omnia semper desperantes, aut malivoli, invidi, difficiles, lucifugi, maledici, morosi; [2] alii autem etiam amatoriis levitatibus dediti; alii petulantes, alii audaces, protervi, iidem [3] intemperantes et ignavi, nunquam in sententia permanentes. Quas ob causas in eorum vita nulla est intercapedo molestiae. Igitur neque stultorum quisquam beatus, neque sapientium non beatus. Multoque hoc melius nos veriusque, quam Stoici. Illi

(1) Sic Goer. et Schulz. Davisium sequuti, qui deleto *est*, eius loco ex Vrsiniano cod. *eorum* recepit. Lectionem *est eorum*, quam Ern. et Bremi receperunt, non probat Goer. Ait enim vir doctus, «verbum *est* tum ante *igitur* poni debuisse, ut esset asseverantis, quum isto loco, quo ab his ponitur, plane sit otiosum. At in conclusione saepissime omittitur. Cf. Tusc. I, 5, 9, «nemo ergo non miser.» Atque ita ex multis codd. Off. III, 14, 11; et ex tribus meis Divin. II, 65, ult. utroque loco *sunt* delebis. Pronior quidem ratio erat, si *est eorum* simul deleretur: sed tum sententia iusto latius patuerit.» *T.*

(2) Verissime sic emendavit Lambinus. Et vulgatum *monstrosi* ineptum esse post illum pluribus docuerunt Matthiae et Goereuz.

(3) Fortasse legendum *alii item*.

enim negant bonum quidquam esse,[1] nisi nescio quam illam umbram, quod appellant honestum, non tam solido, quam splendido nomine: virtutem autem nixam hoc honesto, nullam requirere voluptatem, atque ad beate vivendum se ipsa esse contentam.

XIX. Sed possunt haec quadam ratione dici, non modo non repugnantibus, vernm etiam approbantibus nobis. Sic enim ab Epicuro sapiens semper beatus inducitur. Finitas habet cupiditates; negligit mortem; de diis immortalibus sine ullo metu vera sentit; non dubitat, si ita melins sit, migrare de vita. His rebus instructus semper est in voluptate: neque enim tempus est ullum, quo non plus habeat voluptatum, quam dolornm. Nam et praeterita grate meminit, et praesentibus ita potitur, ut animadvertat, quanta sint ea, quamque iucunda: neque pendet ex futuris, sed exspectat illa, fruitur praesentibus; ab hisque[2] vitiis, quae paullo ante collegi, abest plurimum; et, quum stultorum vitam cum sua comparat, magna afficitur voluptate. Dolores autem, si qui incurrunt, nunquam vim tantam habent, ut non plus habeat sapiens, quod gaudeat, quam quod angatur. Optime vero[3] Epicurus, quod exiguam dicit fortunam intervenire sapienti, maximasque ab eo,[4] et gravissimas res consilio ipsius et ratione administrari: neque maiorem voluptatem ex infinito tempore aetatis percipi posse, quam ex hoc percipiatur, quod videamus esse finitum.

(1) Goerenzius qunm in codd. Erl. et Gud. 2 sit *negant enim*, et in ed. Bas. et Crat. *esse* ponatur post *negant*, ita legendum esse coniicit *illi negant enim, esse bonum quidquam*.

(2) Sic Goerenz. e Mss. suis et edd. vett. Vulgo *ab iisque*. (quam Goer. mutationem, quod semel moneo, plurimis in locis Schutzius tacite in suum textum invexit. *T.*)

(3) *Vero* delendum putat Goerenz.

(4) Verba *ab eo* et *ipsius* uncis inclusit Davisius.

In dialectica autem vestra nullam vim existimavit esse, nec ad melius vivendum, nec ad commodius disserendum. In physicis plurimum posuit. Eâ scientiâ et verborum vis et natura orationis et consequentium repugnantiumve ratio potest perspici; omnium autem rerum natura cognita, levamur superstitione, liberamur mortis metu, non conturbamur ignoratione rerum, e qua ipsa horribiles exsistunt saepe formidines. Denique etiam morati melius erimus, quum didicerimus, quae natura desideret. Tum vero, si stabilem scientiam rerum tenebimus, servata illa, quae quasi delapsa de caelo est ad cognitionem omnium, regula, ad quam omnia iudicia rerum dirigentur, nunquam ullius oratione victi sententia desistemus. Nisi autem rerum natura perspecta erit, nullo modo poterimus sensuum iudicia defendere. Quidquid porro animo cernimus, id omne oritur a sensibus. Qui si omnes veri erunt, ut Epicuri ratio docet, tum denique poterit aliquid cognosci et percipi. Quos qui tollunt, et nihil posse percipi dicunt, hi,[1] remotis sensibus, ne id ipsum quidem expedire possunt, quod disserunt. Praeterea, sublata cognitione et scientia, tollitur omnis ratio et vitae degendae et rerum gerendarum. Sic e physicis, et fortitudo sumitur contra mortis timorem; et constantia contra metum religio-

Verborum vis) Nam verba non hominum institutu, sed natura constare dicebat. Mvr. Vim verborum et naturam orationis ex naturae cognitione percipi censuit. Ideo crebro dicebat diligenter oportere exprimi, quae res subiecta esset vocibus, ut exstaret quo disputationem omnem referre liceret. Immo docebat voces ipsas hominum instituto positas non fuisse, sed naturam ipsam rerum id duxisse: nimirum eam suis permotionibus homines incitasse, ut peculiarem et rebus accommodatum spiritum efflarent. Morel. Patet igitur superiora verba, *ea scientia*, intelligenda esse de Physica, ut Guyeto placuit: non de Logica, ut affirmat Davisius. Oliv.

(1) Sic Goerenz. e Mss. Vulgo *ii*.

nis; et sedatio animi, omnium rerum occultarum ignoratione sublata; et moderatio, natura cupiditatum [1] generibusque earum explicatis; et (ut modo docui) cognitionis regula, et, iudicio ab eadem illa constituto, veri a falso distinctio traditur.

XX. Restat locus huic disputationi vel maxime necessarius, de amicitia, quam, si voluptas summum sit bonum, affirmatis nullam omnino fore: de qua Epicurus quidem ita dicit: «omnium rerum, quas ad beate vivendum sapientia comparaverit, nihil esse maius amicitia, nihil uberius, nihil iucundius.» Neque vero hoc oratione solum, sed multo magis vita et factis et moribus comprobavit. Quod quam magnum sit, fictae veterum fabulae declarant: in quibus tam multis, tamque variis, ab ultima antiquitate repetitis, tria vix amicorum paria reperiuntur, ut ad Orestem pervenias, profectus a Theseo. At vero Epicurus una in domo, et ea quidem angusta, quam magnos, quantaque amoris conspiratione consentientes tenuit amicorum greges? Quod fit etiam nunc ab Epicureis. Sed ad rem redeamus; de hominibus dici non necesse est.

Tribus igitur modis video esse a nostris de amicitia disputatum. Alii, quum eas voluptates, quae ad amicos pertinerent, negarent esse per se ipsas tam expetendas, quam nostras expeteremus (quo loco videtur quibusdam stabilitas amicitiae vacillare); tuentur tamen eum locum, seque facile, ut mihi videtur, expediunt. Vt enim virtutes, de quibus ante dictum est, sic amicitiam negant posse a voluptate discedere. Nam quum solitudo et vita sine amicis insidiarum et

(1) Lambino placebat *moderatio cupiditatum, natura generibusque earum explicatis*.

metus plena sit, ratio ipsa monet, amicitias comparare; quibus partis confirmatur animus, et a spe pariendarum voluptatum seiungi non potest. Atque ut odia, invidiae, despicationes adversantur voluptatibus; sic amicitiae non modo fautrices[1] fidelissimae, sed etiam effectrices sunt voluptatum tam amicis, quam sibi; quibus non solum praesentibus fruuntur, sed etiam spe eriguntur consequentis ac posteri temporis. Quod quia nullo modo sine amicitia firmam et perpetuam iucunditatem vitae tenere possumus, neque vero ipsam amicitiam tueri, nisi aeque amicos ac nosmet ipsos[2] diligamus: idcirco et hoc ipsum efficitur in amicitia, et amicitia cum voluptate connectitur. Nam et laetamur amicorum laetitia aeque atque nostra, et pariter dolemus angoribus.

Quocirca eodem modo sapiens erit affectus erga amicum, quo in se ipsum; quosque labores propter suam voluptatem susceperit,[3] eosdem suscipiet propter amici voluptatem: quaeque de virtutibus dicta sunt, quemadmodum hae semper voluptatibus inhaererent,[4] eadem de amicitia dicenda sunt. Praeclare enim Epicurus his paene verbis: *Eadem*, inquit, *sententia*[5] *confirmavit animum, ne quod aut sempiternum, aut diuturnum timeret malum*; *quae perspexit, in hoc ipso vitae spatio, amicitiae praesidium esse firmissimum.* Sunt autem quidam Epicurei timidiores

(1) *Fotrices* malebat Scaligerus. Recte vulgatam defendit Goerenz. (*fautrices* pro *adiutricibus* dicuntur: unde toties *fautor atque adiutor* copulantur. *G.*)

(2) Goerenz. e codd. suis dedit *amicos et nosmet ipsos*.

(3) Sic Goerenz. e codd. quinque Oxon. et quatuor suis it. edd. vett. Vulgo *susciperet*.

(4) Recte hanc lectionem Ern. coniectura eruit, quam confirmant codd. Spir. Erl. Vulgo male *inhaerent*.

(5) Ita recte Davis. Bremi, Goerenz. qui hanc lectionem etiam tribus codd. a se collatis confirmari testatur. Vulgo *scientia*.

paullo contra vestra convicia, sed tamen satis acuti, qui verentur, ne, si amicitiam propter nostram voluptatem expetendam putemus, tota amicitia quasi claudicare videatur. Itaque primos congressus copulationesque et consuetudinum instituendarum voluntates fieri propter voluptatem: quum autem usus progrediens familiaritatem effecerit, tum amorem efflorescere tantum, ut, etiam si nulla sit utilitas ex amicitia, tamen ipsi amici propter se ipsos amentur. Etenim si loca, si fana, si urbes, si gymnasia, si campum, si canes, si equos, si ludicras exercendi aut venandi consuetudines,[1] adamare solemus: quanto id in hominum consuetudine facilius fieri potuerit[2] et iustius? Sunt autem, qui dicant, foedus quoddam esse sapientum, ut ne minus quidem amicos, quam se ipsos diligant. Quod et posse fieri[3] intelligimus, et saepe id videmus,[4] et perspicuum est, nihil ad iucunde vivendum reperiri posse, quod coniunctione tali sit aptius. Quibus ex omnibus iudicari potest, non modo non impediri rationem amicitiae, si summum bonum in voluptate ponatur, sed sine hoc institutionem amicitiae omnino non posse reperiri.

XXI. Quapropter si ea, quae dixi, sole ipso illustriora et clariora sunt; si omnia, ut dixi, hausta e fonte naturae; si tota oratio nostra omnem sibi fidem sensibus confirmat, id est, incorruptis atque integris testibus; si infantes pueri, mutae etiam bestiae paene loquuntur, magistra ac duce natura, nihil esse prosperum, nisi voluptatem, nihil asperum, nisi dolo-

(1) Victor. Davis. Ern. *ludicra exercendi aut venandi consuetudine.*

(2) Ernestios *poterit* ex edd. vett.

(3) Sic Davis. et Goerenz. e Mss. Vulgo *fieri posse.*

(4) Sic vulgo cum Victorio editor. Davis. ex cod. Eliens. *et saepe etiam videmus.* In plerisque Mss. est *et saepe enim videmus.* Fortasse legendum *et saepe fieri videmus.*

rem; de quibus neque depravate iudicant, neque corrupte: nonne ei maximam gratiam habere debemus, qui hac exaudita quasi voce naturae, sic eam firme graviterque comprehenderit, ut omnes bene sanos in viam placatae, tranquillae, quietae, beatae vitae deduceret? Qui quod tibi parum videtur eruditus, ea causa est, quod nullam eruditionem esse duxit, nisi quae beatae vitae disciplinam iuvaret. An ille tempus aut in poëtis evolvendis (ut ego et Triarius, te hortatore, facimus) consumeret? in quibus nulla solida utilitas, omnisque puerilis est delectatio; aut se, ut Plato, in musicis, geometria, numeris, astris contereret? quae et a falsis initiis profecta, vera esse non possunt; et, si essent vera, nihil afferrent, quo iucundius, id est, quo melius viveremus. Eas ergo artes persequeretur, vivendi artem tantam, tamque operosam et perinde fructuosam relinqueret? Non ergo Epicurus ineruditus, sed hi indocti, qui, quae pueros non didicisse turpe est, ea putant [1] usque ad senectutem esse discenda.

Quae quum dixisset, Explicavi, inquit, sententiam meam, et eo quidem consilio, tuum iudicium ut cognoscerem; quae mihi facultas, ut id meo arbitratu facerem, ante hoc tempus nunquam est data.

(1) Recte sic Davis. et Goerenz. cum plerisque Mss. At Ern. cum aliis *putent*.

DE

FINIBVS BONORVM

ET MALORVM

LIBER SECVNDVS.

I.

Hic quum uterque me intueretur, seseque ad audiendum significarent paratos:[1] Primum, inquam, deprecor, ne me, tanquam philosophum, putetis scholam vobis aliquam explicaturum; quod ne in ipsis quidem philosophis magnopere unquam probavi. Quando enim Socrates, qui parens philosophiae iure dici potest, quidquam tale fecit? Eorum erat iste mos, qui tum sophistae nominabantur; quorum e numero primus est ausus Leontinus Gorgias in conventu poscere quaestionem, id est, iubere dicere, qua de re quis vellet audire. Audax negotium; dice-

(1) Muretus malebat *intuerentur*. Lambinus vero *intueretur — significaret paratum*. Vulgatum ita defendit Goerenzius, ut sic intelligatur, quasi scriptum esset *iique sese — significarent*.

Scholam) Disputationes, quibus, perpetua oratione, una aliqua de re philosophi in coetu hominum explicabant, scholae dicebantur. Cicer. I Tuscul. *Dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli*. Idem lib. III: *Separatim autem certe scholae sunt de exsilio* etc. MVRET.

rem impudens;[1] nisi hoc institutum postea translatum ad philosophos nostros esset. Sed et illum, quem nominavi, et ceteros sophistas, ut e Platone intelligi potest, lusos videmus a Socrate. Is enim percontando atque interrogando elicere solebat eorum opiniones, quibuscum disserebat, ut ad ea, quae ii respondissent, si quid videretur, diceret. Qui mos quum a posterioribus non esset retentus, Arcesilas eum revocavit; instituitque, ut hi, qui se audire vellent, non de se quaererent, sed ipsi dicerent, quid sentirent: quod quum dixissent, ille contra. Sed qui audiebant,[2] quoad poterant, defendebant sententiam suam. Apud ceteros autem philosophos, qui quaesivit aliquid, tacet; quod quidem iam fit etiam in Academia.[3] Vbi enim is, qui audire vult, ita dixit: Voluptas mihi videtur esse summum bonum; perpetua oratione contra disputatur: ut facile intelligi possit, eos, qui aliquid sibi videri dicant, non ipsos in ea sententia esse, sed audire velle contraria. Nos commodius agimus. Non enim solum Torquatus dixit, quid sentiret, sed etiam cur: ego autem arbitror, quamquam admodum delectatus sum eius oratione perpetua, tamen commodius, quum in rebus singulis insistas, et intelligas, quid quisque concedat, quid abnuat, ex rebus concessis concludi, quod velis,[4] et ad exitum perveniri. Quum enim fertur, quasi torrens, oratio, quamvis multa cuiusquemodi rapiat, nihil tamen teneas, nihil apprehendas, nusquam orationem rapidam coërceas.

(1) Lambinus *dicerem et impudens* ut est in aliquot Mss.

(2) *Sed eum qui audiebant* codd. Spir. Erl. Bas.

(3) *Quodque idem iam fit* coniecit Goerenz.

(4) Sic Davis. Ern. Goerenz. Mss. Vulgo olim *quid*.

II. Omnis autem in quaerendo,[1] quae via quadam et ratione habetur, oratio, praescribere primum debet (ut quibusdam in formulis, *quae res agatur* [2]), ut, inter quos disseritur, conveniat, quid sit id, de quo disseratur. Hoc positum in Phaedro a Platone probavit Epicurus, sensitque, in omni disputatione id fieri oportere. Sed quod proximum fuit, non vidit; negat enim definiri rem placere: sine quo fieri interdum non potest, ut inter eos, qui ambigunt, conveniat, quid sit id, de quo agatur; velut in hoc ipso, de quo nunc disputamus. Quaerimus enim finem bonorum: Possumusne scire, hoc quale sit, nisi contulerimus inter nos, quum finem bonorum dixerimus, quid finis, quid etiam sit ipsum bonum? Atqui haec patefactio quasi rerum opertarum, quum quid quidque sit, aperitur, definitio est: qua tu etiam imprudens utebare nonnunquam. Nam hunc ipsum sive finem, sive extremum, sive ultimum definiebas, id esse, quo omnia, quae recte fierent, referrentur, neque id ipsum usquam referretur. Praeclare hoc quidem. Bonum ipsum etiam quid esset, fortasse, si opus fuisset, definisses: aut, quod esset natura appetendum; aut, quod prodesset; aut, quod iuvaret; aut, quod liberet modo. Nunc idem, nisi molestum est, quoniam tibi non omnino displicet definire, et id facis, quum vis, velim definias, quid sit voluptas; de quo omnis haec quaestio est.

Quasi quis, inquit, sit,[3] qui, quid sit voluptas,

(1) Verba *in quaerendo* uncis inclusit Davisius.

(2) Sic e Manolii coniectura edidi. Vulgo *ut quibusdam in formulis, ea res agetur*. Lambin. *ut quibusdam in formulis qua de re agatur*. Gruter. *ut quibusdam in formulis ea res agatur*. Goerenzius edidit *ut quibusdam formulis res agatur*. Fortasse tamen verum fuerit *quibusnam formulis ea res agatur*.

(3) Goerenzius edidit: *quis quaeso, inquit, est*.

nesciat; aut qui, quo magis id intelligat, definitionem aliquam desideret.

Me ipsum esse dicerem, inquam, nisi mihi viderer habere bene cognitam voluptatem, et satis firme conceptam animo atque comprehensam. Nunc autem dico, ipsum Epicurum nescire et in eo nutare; eumque, qui crebro dicat, diligenter oportere exprimi, quae vis subiecta sit vocibus, non intelligere interdum, quid sonet haec vox voluptatis.[1]

III. Tum ille ridens, Hoc vero, inquit, optimum, ut is, qui finem rerum expetendarum, voluptatem esse dicat, id extremum, id ultimum bonorum; id ipsum quidem[2] quale sit, nesciat. Atqui, inquam, aut Epicurus, quid sit voluptas, aut omnes mortales, qui ubique sunt, nesciunt. Quonam, inquit, modo? Quia voluptatem hanc[3] sentiunt omnes, quam sensus accipiens movetur, et iucunditate quadam perfunditur. Quid? Ergo[4] istam voluptatem, inquit, Epicurus ignorat? Non semper, inquam. Nam interdum nimis etiam novit, quippe qui testificetur, ne intelligere quidem se posse, ubi sit, aut quid sit ullum bonum, praeter illud, quod cibo, aut potione,[5] et aurium delectatione, et obscoena voluptate capiatur. An haec ab eo non dicuntur? Quasi vero me pudeat, inquit, istorum, ac non possim,[6] quemadmodum ea dicantur,

(1) Vulgo additur *id est quae res huic voci subiiciatur*; quod e glossemate ortum esse viderunt P. Faber, Guyetus, Davisius, Ern. Bremi frustra repugnante Goerenzio. Quo modo enim, quum paullo ante Cicero dixisset, Epicurum dicere diligenter oportere exprimi *quae vis subiecta sit vocibus*, his verbis *quid sonet haec vox voluptatis*, putidam illam explicationem, quam nemo desiderabat, potuisset adiicere *id est quae res huic voci subiiciatur?*

(2) Recte pro vulg. *quid sit*, dederunt e codd. Mss. *quidem* Davis. Goerenz.

(3) *Esse* vulgo adiectum, quod abest cod. Spir. iure delevit Goerenz.

(4) Alii *Quid ergo?*

(5) Ita recte Davis. Bremi, Goerenz. Vulgo *et potione*.

(6) Assentior Goerenzio, qui pro

ostendere. Ego vero non dubito, inquam, quin facile possis: nec est, quod te pudeat sapienti assentiri, qui se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus. Nam Metrodorum non puto [1] ipsum professum; sed, quum appellaretur ab Epicuro, repudiare tantum beneficium noluisse. Septem autem illi, non suo, sed populorum suffragio omnium nominati sunt. Verum hoc loco sumo, verbis his eandem certe vim voluptatis Epicurum notasse, [2] quam ceteros. Omnes enim iucundum motum, quo sensus hilaretur, graece ἡδονὴν, latine *voluptatem* vocant. Quid est igitur, inquit, quod requiras? Dicam, inquam, et quidem discendi causa magis, quam quo te, aut Epicurum reprehensum velim. Ego quoque, inquit, didicerim libentius, si quid attuleris, quam te reprehenderim. Tenesne igitur, inquam, Hieronymus Rhodius quod dicat esse summum bonum, quo putet omnia referri oportere? [3] Teneo, inquit, finem illi videri, nihil dolere. Quid? idem iste de voluptate quid sentit? Negat esse eam, inquit, propter se ipsam expetendam. Aliud igitur esse censet gaudere, aliud non dolere. Et quidem, inquit, vehementer errat. Nam, ut paullo ante docui, augendae voluptatis finis est, doloris omnis amotio. Non dolere, inquam, istud quam vim habeat, postea videro: aliam vero vim voluptatis esse, aliam nihil dolendi, nisi valde pertinax fueris, concedas necesse est. *Atque* reperies, inquit, in hoc quidem pertinacem; dici enim nihil potest verius. Estne quaeso,

vulgato *aut non possim* legendum censuit *ac non possim*.

(1) Vulgo *putant*. Sed *puto* quod est in cod. Pal. Gud. 2, cum Goerenzio recepi.

(2) Sic e Davisii coniectura Ernestio probata cum Goerenzio edidi pro vulg. *nosse*.

(3) Sine causa idonea Davisius verba *quo putet omnia referri oportere* glossatori tribuit.

(4) Alii *Atqui*.

inquam, sitienti in bibendo voluptas? Quis ista,[1] inquit, possit negare? Eademne, inquam, quae restincta siti? Immo alio genere. Restincta enim sitis stabilitatem voluptatis habet, inquit: illa autem voluptas ipsius restinctionis in motu est. Cur igitur, inquam, res tam dissimiles eodem nomine appellas? Quid paullo ante, inquit, dixerim, nonne meministi, quum omnis dolor detractus esset, variari, non augeri voluptatem? Memini vero, inquam. Sed tu istud dixti bene latine, parum plane. *Varietas* enim latinum verbum est, idque proprie quidem in disparibus coloribus dicitur; sed transfertur in multa disparia. *Varium* poëma; *varia* oratio, *varii* mores, *varia* fortuna. Voluptas etiam *varia* dici solet, quum percipitur e multis dissimilibus rebus dissimiliter[2] efficientibus voluptates. Eam si varietatem diceres, intelligerem, ut, etiam non dicente[3] te, intelligo. Ista varietas quae sit, non satis perspicio, quod ais, quum dolore careamus, tum in summa voluptate nos esse: quum autem vescamur his rebus, quae dulcem motum afferant sensibus, tum esse in motu voluptatem, qui faciat[4] varietatem voluptatum; sed non augeri illam non dolendi voluptatem. Quam cur voluptatem appelles, nescio.

IV. An potest, inquit *ille*,[5] quidquam esse suavius, quam nihil dolere? Immo sit sane nihil melius, inquam (nondum enim id quaero), num propterea idem voluptas est, quod, ut ita dicam, indolentia? Plane idem, inquit, et maxima quidem, qua fieri nulla

(1) Sic Goerenz. e tribus codd. Mss. Vulgo *quis istud*.

(2) Grut. e Pal. 1, *dissimiles*.

(3) Frid. Gronov. ad Liv. XXII, 39, corrigit *etiam indicente te*.

(4) Sic e Davisii coniectura ediderunt Ernestius, Goerenz. Vulgo *quae faciat*.

(5) *Ille* spurium videtur Goerenzio.

maior potest. Quid dubitas igitur, inquam, summo bono a te ita constituto, ut id totum in non dolendo sit, id tenere unum, id tueri, id defendere? Quid enim necesse est, tanquam meretricem in matronarum coetum, sic voluptatem in virtutum concilium adducere? Invidiosum nomen est, infame, suspectum. Itaque hoc frequenter dici solet a vobis, non intelligere nos, quam dicat Epicurus voluptatem. Quod quidem mihi si quando dictum est,— est autem dictum non parum saepe — etsi satis clemens sum in disputando, tamen interdum soleo subirasci. Egone non intelligo, quid sit ἡδονὴ graece, latine *voluptas?* utram tandem linguam nescio? Deinde, qui fit, ut ego nesciam, sciant omnes, quicumque Epicurei esse voluerunt? Quod [2] vestri quidem vel optime disputant, nihil opus esse, eum, qui philosophus futurus sit, scire literas. Itaque, ut maiores nostri ab aratro abduxerunt Cincinnatum illum, ut dictator esset: sic vos de pagis [3] omnibus colligitis bonos illos quidem viros, sed certe non pereruditos. Ergo illi intelligunt, quid Epicurus dicat, ego non intelligo? Vt scias me intelligere, primum idem esse dico *voluptatem*, [4] quod ille ἡδονήν. Et quidem saepe quaerimus verbum latinum par graeco, et quod idem valeat: hic nihil fuit, quod quaereremus. Nullum inveniri

(1) Verbo *invidiosum* praemittitur in aliquot codd. *sed forte dicitis*; unde Rathius coniecit *sed fortiter dicitis*. Lambinus dedit *Sed invidiosum*. Nihil tamen in vulgata mutandum.

(2) *Quod* frustra suspectum Davisio et Ernestio recte defenderunt Bremius, Matthiae, Goerenz.

(3) Vnice vera est haec lectio, quae est in cod. Eliens. 1, eamque optimo iure recepit Goerenzius. Vulgatum *de Pelasgis* ineptum est, etsi id Victorius defendit, quem bene refutavit Rathius ad h. l. In codd. Pall. tribus est *de plagis*. Sed *de pagis* Turnebo quoque maxime placebat.

(4) Hunc verborum ordinem e codd. suis et edd. vett. praetulit Goerenzius vulgato *esse voluptatem dico*.

potest, quod magis idem declaret latine, quod graece ἡδονὴ, quam declarat *voluptas*. Huic verbo omnes, qui ubique sunt, qui latine sciunt, duas res subiiciunt, laetitiam in animo, commotionem suavem iucunditatis in corpore. Nam et ille apud Trabeam, *voluptatem animi nimiam*, laetitiam dicit,[1] eandem, quam ille Caecilianus, qui *omnibus laetitiis laetum incessisse*[2] *se* narrat. Sed hoc interest, quod voluptas dicitur etiam in animo (vitiosa res, ut Stoici putant; qui eam sic definiunt: Sublationem animi sine ratione, opinantis se magno bono frui); non dicitur laetitia, nec gaudium in corpore. In eo autem voluptas, omnium latine loquentium more, ponitur, quum percipitur ea, quae sensum aliquem moveat, iucunditas. Hanc quoque iucunditatem, si vis, transfer in animum; iuvare enim in utroque dicitur, ex eoque iucundum; modo intelligas, inter illum, qui dicat,

Tanta laetitia auctus sum, ut nihil constet 3

et eum, qui,

Nunc demum mihi animus ardet:

quorum alter laetitia gestiat, alter dolore crucietur: esse illum medium,

Quamquam haec inter nos nuper notitia admodum est, 4

qui nec laetetur, nec angatur: itemque inter eum, qui potiatur expetitis corporis voluptatibus, et eum,

(1) Cf. Epp. ad Fam. II, 9. Tusc. dispp. IV, 15. — Muret. interpungebat, *voluptatem, animi nim. laetitiam*.

(2) Ita rescripsi pro vulg. *laetum esse se* ex Epp. ad Fam. II, 9, ubi est *incessi omnibus laetitiis laetus*. Idem Goerenzio placet.

(3) Ita codd. Davisii quinque Oxon. omnes, item ii quos Goerenzius adhibuit, quocum hoc recepimus pro vulg. *mihi non constem*. Ceterum hunc versiculum una cum sequenti Goerenzius in eundem Trabeam conferendum esse existimat.

(4) Terent. Heauton. I, 1, 1.

qui excrucietur[1] summis doloribus, esse eum, qui utroque careat.

V. Satisne igitur videor vim verborum tenere: an sum etiam nunc vel graece loqui, vel latine docendus? Et tamen vide, ne, si ego non intelligam, quid Epicurus loquatur, quum graece, ut videor, luculenter sciam, sit aliqua culpa eius, qui ita loquatur, ut non intelligatur. Quod duobus modis sine reprehensione fit: si aut de industria facias, ut Heraclitus,[2] cognomento qui σκοτεινὸς perhibetur, quia de natura nimis obscure memoravit; aut quum rerum obscuritas, non verborum, facit, ut non intelligatur oratio; qualis est in Timaeo Platonis. Epicurus autem, ut opinor, nec non vult, si possit, plane et aperte loqui; nec de re obscura, ut physici, aut artificiosa, ut mathematici, sed de illustri et facili et iam in vulgus pervagata,[3] loquitur. Quamquam non negatis nos intelligere, quid sit voluptas, sed quid ille dicat; ex quo efficitur, non ut nos non intelligamus,[4] quae vis sit istius verbi, sed ut ille suo more loquatur, nostrum negligat. Si enim idem dicit, quod Hieronymus, qui censet, summum bonum esse, sine ulla molestia vivere; cur mavult dicere voluptatem, quam vacuitatem doloris, ut ille facit, qui, quid dicat, intelligit?[5] Sin autem voluptatem putat adiungendam eam,[6] quae sit in motu (sic enim appellat hanc

(1) Sic Goerenz. e quatuor Mss. Vulgo *crucietur*.

(2) Goerenzius mavult *Heraclitus is*.

(3) Recte sic Goerenz. Vulgo *etiam in vulgus pervulgata*. Et *pervagata* iam Davisius ediderat ex cod. El. 2, quibus Goerenz. accedere vidit Erl. et Spir.

(4) Cod. Paris. 3. Pall. duo aliique *non ut intelligamus*, cod. Med. *non ut non intelligamus*, cod. Paris. 1, 2, *non ut ne intelligamus*, quod recepit Davisius.

(5) Lambin. *intelligitur*.

(6) Davis. ex aliquot codd. *illam*. Goerenzio rectius videtur utrumque deleri.

dulcem,[1] illam nihil dolentis, in stabilitate), quid tendit, quum efficere non possit, ut cuiquam, qui ipse notus sibi sit, hoc est, qui suam naturam sensumque perspexerit, vacuitas doloris et voluptas idem esse videatur? Hoc est vim afferre, Torquate, sensibus: extorquere ex animis cognitiones verborum, quibus imbuti sumus. Quis est enim, qui non videat, haec esse in natura rerum tria? unum, quum in voluptate sumus; alterum, quum in dolore; tertium hoc (in quo nunc quidem sumus, credo idem vos), [2] nec in dolore, nec in voluptate esse; ut in voluptate sit, qui epuletur; in dolore, qui torqueatur. Tu autem inter haec, tantam multitudinem hominum interiectam non vides, nec laetantium, nec dolentium?— Non prorsus, inquit; omnesque, qui sine dolore sint, in voluptate, et ea quidem summa, esse dico. — Ergo in eadem voluptate eum, qui alteri misceat mulsum, ipse non sitiens, et eum, qui illud sitiens bibat?

VI. Tum ille, Finem, inquit, interrogandi, si videtur: quod quidem ego a principio ita me malle dixeram, hoc ipsum providens, dialecticas captiones. — Rhetorice igitur, inquam, nos mavis, quam dialectice disputare? — Quasi vero, inquit, perpetua oratio, rhetorum solum, non etiam philosophorum sit. — Zenonis est, inquam, hoc Stoici: omnem vim loquendi (ut iam ante Aristoteles) in duas tributam [3] esse partes. Rhetoricam palmae, dialecticam pugni [4] similem esse dicebat, quod latius loquerentur

(1) Vulgo additur *in motu;* quod a librariis temere repetitum esse recte iudicavit Davisius.

(2) Parentheseos signis inclusi verba *in quo nunc quidem sumus, credo idem vos.* Goerenzius alio modo sic (*credo idem vos nec in dolore, nec in voluptate esse.*)

(3) Mss. nonnulli *distributam.*

(4) Sic auctore Davisio pro vulg.

rhetores, dialectici autem compressius. Obsequar igitur voluntati tuae; dicamque, si potero, rhetorice, sed hac rhetorica philosophorum, non nostra illa forensi; quam necesse est, quum populariter loquatur, esse interdum paulo hebetiorem. Sed dum dialecticam, Torquate, contemnit Epicurus, quae una continet omnem et perspiciendi, quid in quaque re sit, scientiam, et iudicandi, quale quidque sit, et ratione ac via disputandi; [1] ruit in dicendo, ut mihi quidem videtur, nec ea, quae docere vult, ulla arte distinguit; ut haec ipsa, quae modo loquebamur. Summum a vobis bonum voluptas dicitur. Aperiendum est igitur, quid sit voluptas; aliter enim explicari, quod quaeritur, non potest. Quam si explicavisset, non tam haesitaret. Aut enim eam voluptatem tueretur, quam Aristippus, id est, qua sensus dulciter ac iucunde movetur; quam etiam pecudes, si loqui possent, appellarent voluptatem: aut, si magis placeret suo more loqui, quam ut

Omnes Danai
Mycenenses, Attica pubes, [2]

reliquique Graeci, qui hoc anapaesto citantur; hoc

pugno praeeuntibus Bremio et Goerenzio edidi.

(1) Scil. *scientiam*. Ergo nihil opus esse reponere *rationem ac viam* bene monuit Goerenzius.

(2) Sic Markland. ad Stat. p. 330 versus distinxit. Vulgo *omnes Danai atque Mycenenses Attica pubes*. — *Omnes Danai*) Versus est anapaesticus, qui speciem habet proverbii, ad significandum universum genus: ut dicimus, *caelo, terra, marique*, eum ubique designare volumus. Mosel.

Anapaesto) Nos anapaestum intelligimus totam eam quam appellant Graeci *ἀναπαιςικὴν βάσιν*, quae est *μέτρων συναγωγὴ ἤτοι δύο ἢ πλειόνων, ἢ ὁμοίων ἢ ἀνομοίων*, quae etiam alio nomine *σύςημα* appellatur. Ita anapaesti, vel ut alii legunt, anapaestici nomine, multos inter se coniunctos versus intelligimus. Sic nuncupat Cicero Tuscul. III versus quosdam, qui in Iphigenia Aulidensi expositi sunt, anapaestum. *Nec siletur*, inquit, *illud potentissimi regis anapaestum, qui laudat*, etc. Id.

non dolere solum voluptatis nomine appellaret, illud Aristippeum contemneret: aut, si utrumque probaret, ut probat, coniungeret doloris vacuitatem cum voluptate, et duobus ultimis uteretur. Multi enim et magni philosophi haec ultima bonorum iuncta fecerunt; ut Aristoteles, qui virtutis usum cum vitae perfectae prosperitate coniunxit. Callipho adiunxit ad honestatem, voluptatem: Diodorus ad eandem honestatem addidit [1] vacuitatem doloris. Idem fecisset Epicurus, si sententiam hanc, quae nunc Hieronymi est, coniunxisset cum Aristippi vetere sententia. Illi enim inter se dissentiunt; propterea singulis finibus utuntur: et, quum uterque graece egregie loquatur, nec Aristippus, qui voluptatem summum bonum dicit, in voluptate ponit non dolere, neque Hieronymus, qui summum bonum statuit non dolere, voluptatis nomine unquam utitur, pro illa indolentia; quippe qui ne in expetendis quidem rebus numeret voluptatem.

VII. Duae sunt enim res quoque, ne tu verba solum putes.[2] Vnum est, sine dolore esse; alterum, cum voluptate. Vos ex his tam dissimilibus rebus non modo nomen unum (nam id facilius paterer), sed etiam rem unam ex duabus [3] facere conamini; quod fieri nullo modo potest. Hic, qui utrumque [4] probat, ambobus debuit uti, sicut facit re; neque tamen dividit verbis. Quum enim eam ipsam voluptatem, quam eodem nomine omnes appellamus, laudat locis

(1) Sine causa Vrsinus et Guyetus hoc verbum ut abundans delendum putabant.

(2) Sensus: Tu forte dixeris *indolentiam* et *voluptatem* non re differre, sed verbis; sed utique re differunt. *G.*

(3) *Ex duabus* insititium videbatur Ernestio. Recte vero dissentiunt Bremi et Goerenzius.

(4) Ita recte e Lambini coniectura Bremius et Goerenz. Vulgo *utramque* Paullo ante Davis. et Ern. malebat *ferri* pro *fieri*.

plurimis, audet dicere, ne suspicari quidem se ullum bonum seiunctum ab illo Aristippeo genere voluptatis; atque ibi hoc dicit, ubi omnis eius est [1] oratio de summo bono. In alio vero libro, in quo breviter comprehensis gravissimis sententiis, quasi oracula edidisse sapientiae dicitur, scribit his verbis, quae nota tibi profecto, Torquate, sunt. Quis enim vestrum non edidicit Epicuri κυρίας δόξας, id est, quasi maxime ratas, quia gravissimae sint ad beate vivendum breviter enuntiatae sententiae? [2] Animadverte igitur, rectene hanc sententiam interpreter: « Si ea, quae sunt luxuriosis efficientia voluptatum, liberarent eos deorum et mortis et doloris metu, docerentque, qui essent fines cupiditatum; nihil haberemus, quod reprehenderemus: quum undique complerentur voluptatibus, nec haberent ulla ex parte aliquid aut dolens, aut aegrum, id est autem malum. » [3]

Hoc loco tenere se Triarius non potuit. Obsecro, inquit, Torquate, haec dicit Epicurus? quod mihi quidem visus est, quum sciret, velle tamen confitentem audire Torquatum. — At ille non pertimuit, saneque fidenter, Istis quidem ipsis verbis, inquit: sed quid sentiat, non videtis. — Si alia sentit, inquam, alia loquitur; nunquam intelligam, quid sentiat; sed plane dicit, quod intelligam: idque si ita

(1) *Est* auctoritate cod. Gud. delevit Goerenzius.

(2) P. Manutius quem Rathius sequitur verba *id est quasi maxime rata;* Davisius totum locum *id est — enuntiatae sententiae* spurium esse opinatur, quibus recte repugnant Bremius et Goerenz.

(3) Graeca Epicuri haec sunt Diog. Laërt. X, 142: Εἰ τὰ ποιητικὰ τῶν περὶ τοὺς ἀσώτους ἡδονῶν ἔλυε τοὺς φόβους τῆς διανοίας, τούς τε περὶ μετεώρων καὶ θανάτου καὶ ἀλγηδόνων ἔτι τε τὸ πέρας τῶν ἐπιθυμιῶν ἐδίδαξεν ἄν, καὶ οὐκ ἄν ποτε εἴχομεν ὅ τι μεμψαίμεθα αὐτοῖς, πανταχόθεν εἰςπληρουμένοις τῶν ἡδονῶν ὡς οὐδαμόθεν οὔτε τὸ ἀλγοῦν οὔτε τὸ λυπούμενον ἔχουσιν, ὅπερ ἐστὶ τὸ κακόν.

dicit, non esse reprehendendos luxuriosos, si sapientes sint, dicit absurde: similiter et si dicat, non reprehendendos parricidas, si nec cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem. Et tamen, quid attinet luxuriosis ullam exceptionem dari, [1] aut fingere aliquos, qui, quum luxuriose viverent, a summo philosopho non reprehenderentur eo nomine, duntaxat cetera caverent? Sed tamen nonne reprehenderes, Epicure, luxuriosos ob eam ipsam caussam, quod ita viverent, ut persequerentur cuiusquemodi voluptates; quum esset praesertim, ut ais tu, summa voluptas nihil dolere? Atqui reperiemus asotos primum ita non religiosos, ut edant de patella; deinde ita mortem non timentes, ut illud in ore habeant ex Hymnide, [2]

Mihi sex menses satis sunt vitae: septimum Orco spondeo.

Iam doloris medicamenta illa Epicurea, tanquam de

Si nec cupidi sint, nec deos metuant, nec mortem, nec dolorem) Totus hic locus praepostero verborum ordine ita perturbatus est, ut elicere sententiam nullo modo liceat; et ne lectorem multis morer, verba recitabo, non ut leguntur in omnibus libris, sed ut videtur sententia postulare, « Si ita dicit, non esse reprehenden-« dos luxuriosos, si nec cupidi sint, « nec deos metuant, nec mortem, « nec dolorem; dicit absurde; simi-« liter et si dicat non reprehenden-« dos parricidas, si sapientes sint. « Etenim quid attinet luxuriosis ul-« lam exceptionem dare? aut fingere « aliquos, qui, quum luxuriose vi-« verent, caetera caverent, a summo « philosopho non reprehenderentur « eo nomine duntaxat? Sed tamen « nonne, etc. » Lego autem, nec dubitanter quin recte, *etenim quid attinet*, ubi est in omnibus libris *et tamen quid attinet*. DAV.

(1) Hoc ex edd. vett. et Mss. tantum non omnibus revocarunt Bremius et Goerenz. Vulgo *dare*.

Vt edant de patella) Patellis sacrificio vasa accommoda significari indicat Caelius: unde illud Ovidii in Fastis: *Fert missos Vestae pura patella cibos*. Inde appellari *patellarios* deos, qui patellis placarentur. Ex quo illud Plauti, *Dii me omnes, magni, minutique, et patellarii*. Eos ergo profert luxuriosos contra Epicurum Cicero, qui neque mortem metuant, quum parati sint paulo post expleta voluptate de vita decedere: nec deos ita revereantur, quo minus e sacrificiis securi abripiant quod libeat. MOREL.

(2) Caecilii fabula ex cognomine Menandri expressa.

narthecio proment: [1] *si gravis, brevis: si longus, levis.* Vnum nescio, quo modo possit, si luxuriosus sit, finitas cupiditates habere.

VIII. Quid ergo attinet dicere, *nihil haberem, quod reprehenderem, si finitas cupiditates haberent?* Hoc est dicere, *non reprehenderem asotos, si non essent asoti.* Isto modo, ne improbos quidem, si essent boni viri. Hic [2] homo severus luxuriam ipsam per se reprehendendam non putat. Et hercule, Torquate, ut verum loquamur, si summum bonum voluptas est, [3] rectissime non putat. Nolim enim mihi fingere asotos, ut soletis, qui in mensam vomant, et qui de conviviis auferantur, crudique postridie se rursus ingurgitent; qui solem, ut aiunt, nec occidentem unquam viderint, nec orientem; qui consumptis patrimoniis egeant. Nemo nostrum istius generis asotos iucunde putat vivere. Mundos, elegantes, optimis cocis, pistoribus, piscatu, aucupio, venatione, his omnibus exquisitis, vitantes cruditatem;

— — — *quibus vinum*
Defusum e pleno siet, hir siphone * (ut ait Lucilius) *cui nil*

Narthecio) Narthecium appellat thecam medicamentorum: Martialis: *Artis ebur medica narthecia cernis: habebis Munera, quae cuperet Paetius esse sua.* Est autem νάρθηξ ferula, cuius semen, ait Plinius, morbis quibusdam succurrere, et eius lignum servandis medicamentis accommodatum est. Morel.

(1) Alii *promunt.*

(2) Ernestius malebat *sic.* Vulgatum recte defendit Goerenz. Idem ex edd. vett. et codd. duobus Mss. dedit *ipsam per se.* Vulg. *per se ipsum.*

(3) Vulgo *si voluptas summum bonum est.* Aptius verba collocavit Goerenz. auctoritate Mss. et edd. vett.

(*) Graeci τῷ σίφωνι ad gustandum in caupona vinum utebantur. Inde σιφωνίζειν est furtim vinum pitissare. Vinum *cui siphon aliquid dempserit*, si ita diu *deintegratum* maneat, ut loquebantur veteres, acescit. Propterea Lucullus, ex cuius verbis haec scribit Cicero, proposuit vinum integerrimum, et nulla parte periclitans acescere; id quod siphone depletum non est, neque vola manus pitissatum. Nam *hir* est vola manus, et qui vinum furtim deplent ut gustent, solent id vola manus haurire.

Dempsit [1] *vis aut sacculus abstulit*
— — — — adhibentis ludos — — [1]

et quae sequuntur, illa; quibus detractis, clamat Epicurus se nescire, quid sit bonum: adsint etiam formosi pueri, qui ministrent; respondeat his vestis, argentum, Corinthium, locus ipse, aedificium. [2] Hos ego asotos bene quidem vivere, aut beate, nunquam dixerim. Ex quo efficitur, non ut voluptas ne sit voluptas, sed ut voluptas non sit summum bonum. Nec ille, qui Diogenem Stoicum adolescens, post autem Panaetium audierat, Laelius, eo dictus est sapiens, quod non intelligeret, quid suavissimum esset (nec enim sequitur, ut cui cor sapiat, ei non sapiat palatus [3]): sed quia parvi id duceret.

O lapathe, ut iactare necesse est, cognitu' cui sis.
In quo Laeliu' clamores σοφὸς ille solebat
Edere, compellans gumias ex ordine nostros.

Praeclare Laelius, et recte σοφὸς, illudque vere:

O Publi, o gurges, Galloni: es homo miser, inquit:
Coenasti in vita nunquam bene, quum omnia in ista
Consumis squilla, atque acipensere cum decumano.

Haec sane vera sententia Lucilii, quae elegantissima est; quam Ciceronis praeposteri aemuli cur mutarent, causa non erat. Si enim Ciceroni putabant iniuriam fieri, quod prisco verbo *hir* uteretur, saltem hoc cogitare debebant, ipsum Ciceronem verbis Lucilii, non suis, loqui. Quod sequitur apud eundem Ciceronem, *vis et sacculos abstulerit* (nam ita habebant antiquae editiones) lego *vires saculas abstulerit.* Firmissima vina olim sacculis vinariis castrari solita notissimum est ex Plinio. Itaque delicatissimum vinum esse proponit Lucilius, tum quod de pleno defusum sit (nam quod de deminuto et σεσπρωνισμένῳ haustum est, id acescit) tum quod *sacco castratam contumaciam illam*, ut ita loquar post Plinium, *exuit.* Ios. Scaliger.

(1) Sic ista ad versiculos redegit Goerenzius.

(2) In codd. nonnullis post *Corinthium* additur *orichalcum*. Muretus VI varr. lectt. 20, corrigit *aes Corinthium*, *aut Deliacum*, *aedificium*, *locus ipse*. Goerenzius *aedificium* uncis inclusit.

(3) Davis. e duobus Pariss. *palatum.*

Is haec loquitur, qui in voluptate nihil ponens, negat eum bene coenare, qui omnia ponat in voluptate: et tamen non negat libenter unquam coenasse Gallonium; mentiretur enim; sed bene. Ita graviter et severe voluptatem secernit a bono. Ex quo illud efficitur, qui bene coenent, omnes libenter coenare; qui libenter, non continuo bene. Semper Laelius bene. Quid bene? Dicet Lucilius,

- - - cocto
Condito - - -

Sed cedo caput coenae.

Sermone bono.

Quid ex eo?

Si quaeri', libenter. [1]

Veniebat enim ad coenam, ut animo quieto satiaret desideria naturae. Recte ergo is negat, unquam bene coenasse Gallonium; recte, miserum: quum praesertim in eo omne studium consumeret. Quem libenter coenasse nemo negat. Cur igitur non bene? quia quod bene, id recte, frugaliter, honeste: ille porro male, prave, nequiter, turpiter coenabat. Non igitur nec lapathi suavitatem acipenseri Gallonii Laelius anteponebat, sed suavitatem ipsam negligebat. Quod non faceret, si in voluptate summum bonum poneret.

IX. Semovenda est igitur voluptas, non solum ut recta sequamini, sed etiam ut loqui deceat frugaliter. [2] Possumusne igitur in vita summum bonum dicere, quum id ne in coena quidem posse videamur?

(1) In his ordinandis Bremius feliciter versatus est, quem cum Goerenzio secutus sum; cf. ad Att. XIII, 52.

(2) Ernestius coniecit *ut loquamini, ut decet, frugaliter.*

Quo modo autem philosophus loquitur? Tria genera cupiditatum: naturales, et necessarias: naturales, non necessarias; nec naturales, nec necessarias. Primum divisit ineleganter. Duo enim genera quae erant, fecit tria. Hoc est non dividere, sed frangere rem. Qui si diceret, cupiditatum esse duo genera, naturales et inanes: naturalium quoque item duo, necessarias et non necessarias: confecta res esset. Qui haec didicerunt, quae ille contemnit, sic solent: vitiosum est enim in dividendo, partem in genere numerare. Sed hoc sane concedamus. Contemnit enim disserendi elegantiam; confuse loquitur. Gerendus est mos, modo recte sentiat. Equidem [1] illud ipsum non nimium probo, et tantum patior, philosophum loqui de cupiditatibus finiendis. An potest cupiditas finiri? Tollenda est, atque extrahenda radicitus. Quis est enim, in quo sit cupiditas, quin recte cupidus dici possit? Ergo et avarus erit, sed finite; et adulter, verum habebit modum; et luxuriosus eodem modo. Qualis ista philosophia est, quae non interitum afferat pravitatis, [2] sed sit contenta mediocritate vitiorum? Quamquam in hac divisione rem ipsam prorsus probo, elegantiam desidero. Appellet haec desideria naturae: cupiditatis nomen servet alio, ut eam, [3] quum de avaritia, quum de intemperantia, quum de maximis vitiis loquetur, tanquam capitis accuset.

Sed haec quidem liberius ab eo dicuntur, et saepius. Quod equidem non reprehendo; est enim tanti philosophi, tamque nobilis, audacter sua decreta defendere. Sed tamen ex eo, quod eam voluptatem

(1) Alii *Et quidem.*

(2) Davisius auctoribus Victorio et Th. Bentleio dedit *pravitati.*

(3) Pronomen *eam* vulgo ante *tanquam* positum huc retraxit Goerenz. auctoritate codd. Pal. 1 Erl. Spir.

(quam omnes gentes hoc nomine appellant) videtur amplexari saepe vehementius, in magnis interdum versatur angustiis, ut, hominum conscientia remota, nihil tam turpe sit, quod voluptatis causa non videatur esse facturus. Deinde, ubi erubuit (vis enim est permagna naturae), confugit illuc, ut neget accedere quidquam posse ad voluptatem nihil dolentis. At iste non dolendi status non vocatur voluptas. «Non laboro, inquit, de nomine.» Quid, quod res alia tota est? «Reperiam multos, vel innumerabiles potius, non tam curiosos, nec tam molestos, quam vos estis: quibus, quidquid velim, facile persuadeam.» Quid ergo dubitamus, quin, si non dolere, voluptas sit summa, non esse in voluptate, dolor sit maximus? cur id non ita fit? «Quia dolori non voluptas contraria est, sed doloris privatio.»*

X. Hoc vero non videre,[1] maximo argumento esse, voluptatem illam, qua sublata, neget se intelligere omnino, quid sit bonum (eam autem ita persequitur, quae palato percipiatur, quae auribus; cetera addit, quae si appelles, honos praefandus sit); hoc igitur, quod solum bonum severus et gravis philosophus novit, idem non videt ne expetendum quidem esse, quod eam voluptatem hoc eodem auctore non desideremus, quum dolore careamus. Quam haec sunt contraria! Hic si definire, si dividere didicisset, si loquendi vim, si denique consuetudinem verborum

Argumento esse) Sic Gruterus: alii aliter. *Argumento esse voluptatem ullam.* Vict. *Est argumento, voluptatem illa esse nullam.* Lamb. Locus est corruptus. Forsitan haud male rescripseris, *Hoc viro* (scilicet Epicuro) *non videri, maximo argumento est esse voluptatem illam, qua sublata* etc. Nam si dolori sola privatio doloris contraria videretur, non esse posset voluptas; qua sublata, bonum tolleretur. De voluptate quam dicit, vide supra cap. 3. Emendatio Lambini nullam reddit Ciceronis argumentationem. Dav.

(1) Clericus, *videt.*

teneret, nunquam in tantas salebras incidisset. Nunc vides, quid faciat. Quam nemo unquam voluptatem appellavit, appellat, atque quae duo sunt, unum facit. Hanc in motu voluptatem (sic enim has suaves, [1] quasi dulces voluptates appellat) interdum ita extenuat, ut M' Curium putes loqui: interdum ita laudat, ut, quid praeterea sit bonum, neget se posse ne suspicari quidem. Quae iam oratio non a philosopho aliquo, sed a censore opprimenda est. Non est enim vitium in oratione solum, sed etiam in moribus. Luxuriam non reprehendit, modo sit vacua infinita cupiditate et timore. Hoc loco discipulos quaerere videtur, ut, qui asoti esse velint, philosophi ante fiant.

A primo, ut opinor, animantium ortu petitur origo summi boni. Simul atque natum animal est, gaudet voluptate, et eam appetit, ut bonum; aspernatur dolorem, ut malum. De malis autem et bonis, ab iis animalibus, quae nondum depravata sint, ait optime iudicari. Haec et tu ita posuisti, et verba vestra sunt. Quam multa vitiosa! Summum enim bonum, et malum, vagiens puer utra voluptate diiudicabit? stante, an movente? quoniam, si diis placet, ab Epicuro loqui discimus. Si stante, hoc natura videlicet vult, salvam esse se; quod concedimus: si movente, quod tamen dicitis, nulla turpis voluptas erit, quae praetermittenda sit. Et simul non proficiscetur animal aliud [2] modo natum, a summa voluptate: quae est

(1) Sic hunc locum constituit Goerenzius, auctoritate codd. Erl. et Spir. Vulgo legebatur: *Quam nemo umquam voluptatem appellavit, et hanc in motu voluptatem, quae duo sunt, unum facit. Sic enim has suaves* etc. — *Quam volupt.* scilicet ἐν στάσει.
M. Curium) M'. Curius Dentatus vir insignis frugalitatis fuit et modestiae; qui aliquando legatis Samnitum auri pondus offerentibus, quum ipse rapam in foco torreret: *Malo*, inquit, *hanc in fictilibus meis edere, et aurum habentibus imperare.* Morel.

(2) Sic Goer. Vulgo *non proficiscitur animal illud.*

a te posita in non dolendo. Nec tamen argumentum hoc Epicurus a parvis petivit, aut etiam a bestiis, quae putat esse specula naturae, ut diceret, ab his, duce natura, hanc voluptatem expeti nihil dolendi. Neque enim haec movere potest appetitum animi; nec ullum habet ictum, quo pellat animum status hic non dolendi. Itaque in hoc eodem peccat Hieronymus. At ille pellit, qui permulcet sensum voluptate. Itaque Epicurus semper hoc utitur, [1] ut probet, voluptatem natura expeti; quod ea voluptas, quae in motu sit, et parvos ad se alliciat et bestias, non illa stabilis, in qua tantum inest nihil dolere. Qui igitur convenit, ab alia voluptate dicere naturam proficisci, in alia summum bonum ponere?

XI. Bestiarum vero nullum iudicium puto. Quamvis enim depravatae non sint, pravae tamen esse possunt. Vt bacillum aliud est inflexum et incurvatum de industria, aliud ita natum: sic ferarum natura, non est illa quidem depravata mala disciplina, sed natura sua. [2] Nec vero, ut voluptatem expetat, natura movet infantem; sed tantum ut se ipse diligat, ut integrum se salvumque velit. Omne enim animal, simul ut ortum est, et se ipsum, et omnes partes suas diligit; duasque, quae maximae sunt, in primis amplectitur, animum et corpus; deinde utriusque partes. Nam sunt et in animo praecipua quaedam, et in corpore: quae quum leviter agnovit, tum [3] discernere incipit, ut ea, quae prima [4] sunt natura, appetat, asperneturque contraria. In his primis naturali-

(1) *Nititur* codd. Pall. 1, 2, quod probatur Goerenzio.

(2) *Nata prava* coniecit Davisius.

(3) Recte hoc pro vulg. *tunc* Goerenzius recepit e codd. Erl. et Spir.

(4) Vulgo *prima data sunt natura*. Sed *data*, recte a Goerenzio uncis inclusum, sustuli. *Prima natura* sunt πρῶτα φύσει.

bus voluptas insit, necne, magna quaestio est. Nihil vero putare esse, praeter voluptatem, non membra, non sensus, non ingenii motum, non integritatem corporis, non valitudinem, summae mihi videtur inscitiae.

Atque ab isto capite fluere necesse est omnem rationem bonorum et malorum.[1] Polemoni, et iam ante Aristoteli, ea prima visa sunt, qaae paulo ante dixi. Ergo [2] nata est sententia veterum Academicorum et Peripateticorum, ut finem bonorum dicerent, secundum naturam vivere, id est, virtute adhibita, frui primis a natura datis. Callipho ad virtutem nihil adiunxit, nisi voluptatem; Diodorus [3] vacuitatem doloris. His omnibus, quos dixi, consequentes sunt fines bonorum. Aristippo simplex voluptas; Stoicis, consentire naturae; quod esse volunt e virtute, id est, honeste vivere; [4] quod ita interpretantur, vivere cum intelligentia earum rerum, quae natura evenirent, eligentem ea, quae essent secundum naturam, reiicientemque contraria. Ita tres sunt fines expertes honestatis, unus Aristippi, vel Epicuri; alter Hieronymi; Carneadis tertius: tres, in quibus honestas cum aliqua accessione, Polemonis, Calliphontis,[5] Diodori. Vna simplex, cuius Zeno auctor, posita in decore tota, id est, honestate.[6] Nam Pyrrho, Aristo, Herillus, iam diu abiecti. Reliqui sibi constiterunt, ut extrema cum initiis convenirent, ut Aristippo,

(1) Haec superioribus continuantur in aliis editionibus, minori distinctione post *inscitiae* posita. *T.*

(2) Lambin. correxit *Hinc ergo*, Bremius *ex quo*. Ernestius malebat *eo*.

(3) Vulgo *nisi vacuitatem*. Recte Goerenzius illud *nisi* eiecit.

(4) *Id est honestate* rescripsit Davisius e duobus codd. Parisinis.

(5) Sic Goerenz. ut est in Mss. fere omnibus. Vulg. *Calliphonis*.

(6) Alii *in honest.*.

voluptas; Hieronymo, doloris vacuitas; Carneadi, frui principiis naturalibus, esse extremum.

XII. Epicurus autem quum in prima commendatione voluptatem dixisset: si eam, quam Aristippus, idem tenere debuit ultimum bonorum, quod ille: sin eam, quam Hieronymus, fecisset idem, ut voluptatem illam [1] in prima commendatione poneret.

Nam, quod ait, sensibus ipsis iudicari, voluptatem bonum esse, dolorem malum: plus tribuit sensibus, quam nobis leges permittunt. Privatarum litium iudices sumus. Nihil enim possumus iudicare, nisi quod est nostri iudicii. In quo frustra indices solent, quum sententiam pronuntiant, addere, si quid mei iudicii est: si enim non fuit eorum iudicii, nihilo magis, hoc non addito, illud est iudicatum. Quid iudicant sensus? [2] dulce, amarum; lene, [3] asperum; prope, longe; stare, movere; quadratum, rotundum. Quam igitur pronuntiabit sententiam ratio? [4] Adhibita primum divinarum humanarumque rerum scientia, quae potest appellari rite sapientia; deinde adiunctis virtutibus, quas ratio rerum omnium dominas, tu voluptatum satellites et ministras esse voluisti; quarum [5] adeo omnium sententia pro-

(1) Volgo additur *Aristippi*, prorsus absurde. Id in Vrsini cod. et in ed. Marsi recte omissum; Davis. Bremius, Goerenzius ediderunt *non Aristippi* ut est in cod. Eliensi.

(2) Vulgo *illud est iudicatum quod iudicat sensus*. Davis. *Quid iudicatur sensibus?* Lambinus, auctore Fabro, *Quid iudicat sensus?* Equidem *iudicant* cum Ernestio, Bremio, Goerenzio praetuli.

(3) Ernestius malebat *laeve*; idque probat Goerenz.

(4) Hic alii virgula distinguunt, et interrogandi signum post *voluisti* ponunt. *T.*

(5) Lambin. Davis. malebant *harum*, probantibus Ern. et Bremio. Leve est anacoluthon, in quo haerere VV. DD. non debebant. Talia sunt Ciceroni ita frequentia, ut, si eius lectioni accuratius adsueveris, in his nihil insolentius deprehenderis. *Adeo* adiicitur, ut plene consentiens horum iudicum sententia notaretur, quum alias indices saepe discrepare

nuntiabit; primum de voluptate, nihil esse ei loci, non modo ut sola ponatur in summi boni sede, quam quaerimus, sed ne illo quidem modo, ut ad honestatem applicetur. (De vacuitate doloris eadem sententia erit).[1] Reiicietur etiam Carneades; nec ulla de summo bono ratio aut voluptatis, non dolendivè particeps, aut honestatis expers, probabitur. Ita relinquet duas, de quibus etiam atque etiam consideret. Aut enim statuet, nihil esse bonum, nisi honestum; nihil malum, nisi turpe; cetera aut omnino nihil habere momenti, aut tantum, ut nec expetenda, nec fugienda, sed eligenda modo, aut reiicienda sint; aut anteponet eam, quam quum honestate ornatissimam, tum etiam ipsis initiis naturae, et totius perfectione vitae locupletatam videbit.[2] Quod eo liquidius faciet, si perspexerit, rerum inter eas, verborumne sit controversia.

XIII. Huius ego nunc auctoritatem sequens, idem faciam. Quantum enim potero, minuam contentiones; omnesque simplices sententias eorum, in quibus nulla inest virtutis adiunctio, omnino a philosophia semovendas putabo: primum Aristippi, Cyrenaicorumque omnium; quos non est veritum, in ea voluptate, quae maxima[3] dulcedine sensum moveret, summum bonum ponere, contemnentes istam vacuitatem doloris. Hi non viderunt, ut ad cursum equum, ad arandum bovem, ad indagandum canem, sic hominem ad duas res, ut ait Aristoteles, ad intelligen-

inter se solerent, sic ut fere ex plurium numero sententiae pronuntiatio penderet. G. — Nobis *adeo* videtur cum vi affirmantis esse, quae vis saepius huic voci inhaeret, v. g. in hac formula, *adeo verum est*, etc.

(1) Verba uncis inclusa Goerenzius insititia esse censet, cui assentior.

(2) In ed. Marsi legitur *aut anteponet eam quum honestate — locupletem videbit.*

(3) Ernestius e coniectura dedit *maxime.*

dum et ad agendum[1] esse natum, quasi mortalem deum: contraque, ut tardam aliquam et languidam pecudem ad pastum et ad procreandi voluptatem hoc[2] divinum animal ortum esse voluerunt. Quo nihil mihi videtur absurdius. Atque haec contra Aristippum, qui eam voluptatem non modo summam, sed solam etiam ducit,[3] quam omnes unam appellamus voluptatem. Aliter autem vobis placet. Sed ille, ut dixi, vitiose: nec enim figura corporis, nec ratio excellens ingenii humani significat, ad hanc unam rem natum hominem, ut frueretur voluptatibus. Nec vero audiendus Hieronymus: cui summum bonum est idem, quod vos interdum, vel potius nimium saepe dicitis, nihil dolere. Non enim, si malum dolor est, carere eo malo satis est ad bene vivendum. Hoc dixerit potius Ennius,[4]

Nimium boni est, cui nihil est mali.

Nos beatam vitam non depulsione mali, sed adeptione boni iudicemus; nec eam cessando, sive gaudentem, ut Aristippus; sive non dolentem,[5] ut hic:

(1) Cod. Gud. 2 *intelligendi et agendi*, unde Goerenzius suspicatur vel scriptum esse, *intelligendo et agendo* vel *intelligendi et agendi causa.*

(2) Vulgo, *Sic hoc div. an.* Goer. delet *sic*, notatque: Davis. ex Eliens. 2, qui *sic hi hoc* praebet, *hi hoc*, et Ern. ex hoc et Vrsiniano *sic hoc* ediderunt. Sed hi viri non viderunt, haec ut misera contextorum fulcra addita a scribis esse. Neque tale quidquam in ullo nostrorum legitur. Recte igitur Bremi ad prius vulgatam rediit. Ideo vero auctor posteriore loco *sic* non repetisse videtur, ne nimis ad amussim composita oratio videretur. Quam politioris diligentiae fugam ad paena innumera eius loca observare licet. Nexus plenus se ipse defendit, « Hi non intellexerunt...... imo contra potius. ... voluerunt. » Neque alia de causa pronomen a fronte positum est, quam ut ad totum hunc orationis ambitum pertineret.

(3) Lambin. *dicit.*

(4) Cuius ex Hecuba videtur esse versiculus.

(5) Bremius edidit *gaudendo — dolendo.* Recte vulgatam defendit Goerenz.

sed agendo aliquid considerandove quaeramus. Quae possunt eadem contra Carneadeum illud summum bonum dici: quod is non tam, ut probaret, protulit, quam ut Stoicis, quibuscum bellum gerebat, opponeret. Id autem eiusmodi est, ut, additum ad virtutem, auctoritatem videatur habiturum, et expleturum cumulate vitam beatam; de quo omnis haec quaestio est. Nam qui ad virtutem adiungunt vel voluptatem, quam unam virtus minimi facit; vel vacuitatem doloris, quae etiam si malo caret, tamen non est summum bonum: accessione utuntur non ita probabili; nec tamen, cur id tam parce tamque restricte faciant, intelligo. Quasi enim emendum eis sit, quod addant ad virtutem, primum vilissimas res addunt; deinde singulas potius, quam omnia, quae prima natura approbavisset.[1] Quae quum Aristoni et Pyrrhoni omnino visa sunt pro nihilo, ut inter optime valere et gravissime aegrotare nihil prorsus dicerem interesse, recte iam pridem contra eos desitum est disputari. Dum enim in una virtute sic omnia esse voluerunt, ut eam rerum selectione exspoliarent, nec ei quidquam, aut unde oriretur, darent, aut ubi niteretur; virtutem ipsam, quam amplexabantur, sustulerunt. Herillus autem ad scientiam omnia revocans, unum quoddam bonum vidit; sed nec optimum, nec quo vita gubernari possit. Itaque hic ipse iam pridem est reiectus. Post enim Chrysippum[2] non sane est disputatum.

XIV. Restatis igitur vos. Nam cum Academicis incerta luctatio est: qui nihil affirmant, et, quasi de-

(1) Vulgo addebatur *ea cum voluptate coniungerent*, quae iam a Lambino abiecta, a Bremio et Ernestio uncis inclusa, cum Goer. eiecimus.

(2) Davis et Ern. inserendum esse censebant *contra eum*, vel *in eum*.

sperata cognitione certi, id sequi volunt, quodcumque veri simile videatur. Cum Epicuro autem hoc est plus negotii, quod e duplici genere voluptatis coniunctus est; quodque et ipse et amici eius et multi postea defensores eius sententiae fuerunt; et nescio quomodo is, qui auctoritatem minimam habet, maximam vim, populus cum illis facit. Quos nisi redarguimus,[1] omnis virtus, omne decus, omnis vera laus deserenda est. Ita ceterorum sententiis semotis, relinquitur non mihi cum Torquato, sed virtuti cum voluptate certatio. Quam quidem certationem homo et acutus et diligens Chrysippus non contemnit, totumque discrimen summi boni in eadem[2] comparatione positum putat. Ego autem existimo, si honestum aliquid esse[3] ostendero, quod sit ipsum vi sua, propter seque expetendum, iacere vestra omnia. Itaque eo, quale sit, breviter, ut tempus postulat, constituto, accedam ad omnia tuâ viâ,[4] Torquate; nisi memoria forte defecerit.

Honestum igitur id intelligimus, quod tale est, ut detracta omni utilitate, sine ullis praemiis fructibusve[5] per se ipsum possit iure laudari. Quod quale sit, non tam definitione, qua sum usus, intelligi potest (quamquam aliquantum potest) quam communi omnium iudicio, et optimi cuiusque studiis atque factis: qui permulta ob eam causam unam[6] faciunt, quia decet,

(1) Recte sic Goerenz. e codd. suis. Vulgo *arguimus*.

(2) Nonius v. *discrimen* legit *in eadem rerum*. Davis. malebat *earum rerum*.

(3) Ita Goerenz. e Mss. Vulgo abest *esse*.

(4) Vulgo *accedam ad omnia tua*. Goerenz. e cod. Erl. et Spir. *accedam ad omnia via*. Mihi melius visum est *tua via* i. e. tuo ordine.

(5) Sic Goerenzius e Mss. suis Vulgo *fructibusque*.

(6) Hunc ordinem verborum, quem praebent codd. Erl. Spir. Bas. Goerenzius praetulit vulgato *eam unam causam*.

quia rectum, quia honestum est; etsi nullum consequuturum emolumentum vident. Homines enim, etsi aliis multis, tamen hoc uno a bestiis plurimum differunt, quod rationem habent[1] a natura datam, mentemque, et acrem, et vigentem, celerrimeque multa simul agitantem, et, ut ita dicam, sagacem, quae et causas rerum et consecutiones videat, et similitudines transferat, et disiuncta coniungat, et cum praesentibus futura copulet, omnemque complectatur vitae consequentis statum. Eademque ratio facit[2] hominem hominum appetentem, cumque his natura et sermone et usu congruentem: ut profectus a caritate domesticorum ac suorum, serpat[3] longius, et se implicet primum civium, deinde omnium mortalium societate:[4] atque, ut ad Archytam scripsit Plato, *non sibi se soli*[5] *natum meminerit*, *sed patriae, sed suis*, ut perexigua pars ipsi relinquatur. Et quoniam eadem natura cupiditatem ingenuit homini veri videndi,[6] quod facillime apparet, quum vacui curis, etiam quid in caelo fiat, scire avemus: his initiis inducti omnia vera diligimus, id est, fidelia, simplicia, constantia; tum vana, falsa, fallentia odimus, ut fraudem, periurium, malitiam, iniuriam. Eadem ratio habet in se quiddam amplum atque magnificum, ad imperandum magis, quam ad parendum accommodatum; omnia humana non tolerabilia solum, sed etium levia ducens; altum quid-

(1) Sic cod. Gud. 1 Bas. quod cum Goerenzio reposui pro vulg. *habeant*.

(2) *Facit* recte restituit Davis. e codd. Eliens. duobus et edd. vett. probante Ernestio; itemque Goerenzius e suis; Gruterus reposuit *fecit* e Pall.

(3) Sic recte Gruter. e Pal. 1 quocum consentiunt Erl. Spir. Vulgo olim *currat*.

(4) Lambin. malebat *societati*.

(5) *Non sibi se solum* citat Heusinger e cod. Guelf.

(6) Ita Goerenz. e codd. Spir. Erl. Pal. 1. Vulg. *inveniendi*.

dam et excelsum, nihil timens, nemini cedens, semper invictum. Atque his tribus generibus honestorum notatis, quartum sequitur, et in eadem pulchritudine, et aptum ex illis tribus: in quo inest ordo et moderatio. Cuius similitudine perspecta in formarum specie ac dignitate, transitum est ad honestatem dictorum atque factorum. Nam ex his tribus laudibus, quas ante dixi, et temeritatem reformidat, et non audet cuiquam aut dicto protervo aut facto nocere, vereturque quidquam aut facere, aut loqui, quod parum virile videatur.

XV. Habes undique expletam et perfectam, Torquate, formam honestatis: quae tota his quatuor virtutibus, quae a te quoque commemoratae sunt, continetur. Hanc se tuus Epicurus omnino ignorare dicit, quam, aut qualem esse velint, qui honestate summum bonum metiantur. Si enim ad honestatem omnia referantur,[1] neque in ea voluptatem dicant inesse; ait, eos *inani voce sonare*[2] (his enim ipsis verbis utitur), *neque intelligere*,[3] *neque videre*, *sub hac voce* honestatis *quae sit subiicienda sententia. Ut enim consuetudo loquitur, id solum dicitur honestum, quod est populari fama gloriosum. Quod*, inquit, *quamquam voluptatibus quibusdam est saepe iucundius, tamen expetitur propter voluptatem.* Videsne quam sit magna dissensio? Philosophus nobilis, a quo non solum Graecia et Italia, sed etiam omnis barbaria commota est, honestum quid sit, si id non est in voluptate, negat se intelligere: nisi forte illud,

(1) Th. Bentlei. malebat *referant.*

(2) Davisio placebat *inanes voces sonare*. Goerenzio in mentem venit posse scriptum videri *inane sonare.*

(3) Verba *neque intelligere* de glossa suspecta sunt Goerenzio, cui facile assentior.

quod multitudinis rumore laudatur.[1] Ego autem hoc etiam turpe esse saepe iudico: et, si quando turpe non sit, tum[2] non esse non turpe, quum id a multitudine[3] laudetur. Quod si sit ipsum per se rectum atque laudabile, non ob eam causam tamen illud dici honestum esse, quia laudetur a multis, sed quia tale sit, ut, vel si ignorarent id homines, vel si obmutuissent, sua tamen pulchritudine esset specieque laudabile. Itaque idem natura victus, cui obsisti non potest, dicit alio loco id, quod a te etiam paullo ante dictum est, non posse iucunde vivi, nisi[4] honeste. Quid nunc *honeste* dicitur? Idemne, quod *iucunde?* Ergo ita, non posse honeste vivi, nisi honeste vivatur. An, nisi populari fama? Sine ea igitur iucunde negat posse vivi?[5] Quid turpius, quam sapientis vitam ex insipientium sermone pendere? Quid ergo hoc loco intelligit honestum? Certe nihil, nisi quod possit ipsum propter se iure laudari. Nam si propter voluptatem: quae est ista laus, quae possit e macello peti? Non is vir est, ut, quum honestatem eo loco habeat, ut sine ea iucunde neget posse vivi, illud honestum, quod populare sit, sentiat, et sine eo iucunde neget vivi posse; aut quidquam aliud honestum intelligat, nisi quod sit rectum, ipsumque per se, sua vi, sua natura, sua sponte, laudabile.[6]

(1) Sic Goerenz. e cod. Erl. Spir. ed. Ven. 1494. Vulgo *laudetur.*

(2) Recte Goerenzius *tum* reposuit e cod. Pal. 1 Spir. Med. Bas. pro vulgato *tamen.*

(3) Davisio placebat *tamen n. e. n. turpe, quod a multitudine laudetur.*

(4) Particulam *etiam* vulgo hic insertam recte eiecit Goerenzius, a potioribus quoque edd. vett. omissam.

(5) Sic Ernestius e coniectura Th. Bentleii et Davisii edidit. Vulgatum *vivere*, in quo intelligatur *se*, defendit Goerenzius. Nobis *vivi*, quia sic in prioribus membris est, praeferendum videtur. — Alii simplici puncto distinguunt orationem. *T.*

(6) Vulgo *sua sponte, sua natura laudabile.* Meliorem verborum ordinem revocavit Goerenz. e suis Mss. et compluribus edd. vett.

XVI. Itaque, Torquate, quum diceres, clamare Epicurum, *non posse iucunde vivi, nisi honeste et sapienter et iuste viveretur,* tu ipse mihi gloriari videbare. Tanta vis inerat in verbis, propter earum rerum, quae significabantur his verbis, dignitatem, ut altior fieres, ut interdum insisteres, ut nos intuens, quasi testificarere, laudari honestatem et iustitiam aliquando ab Epicuro. Quam te decebat his verbis uti, quibus si philosophi non uterentur, philosophia omnino non egeremus! Istorum enim verborum amore, quae perraro appellantur ab Epicuro, sapientiae, fortitudinis, iustitiae, temperantiae, praestantissimis ingeniis homines se ad philosophiae studium contulerunt.

«*Oculorum*, inquit Plato, *est in nobis sensus acerrimus: quibus sapientiam non cernimus. Quam illa ardentes amores excitaret sui, si videretur.*»[1] Cur tandem? An quod ita callida est, ut optime possit architectari voluptates? Cur iustitia laudatur? aut unde est hoc contritum vetustate proverbium: *quicum in tenebris?* Hoc dictum in una re, latissime patet: ut in omnibus factis, re, non teste moveamur.

XVII. Sunt enim levia, et perinfirma, quae dicebantur a te, animi[2] conscientia improbos excruciari, tum etiam poenae timore; qua aut afficiantur, aut

(1) Platonis verba haec sunt in Phaedro c. 65: Ὄψις γὰρ ἡμῖν ὀξυτάτη τῶν διὰ τοῦ σώματος ἔρχεται αἰσθήσεων ἡ φρόνησις οὐχ ὁρᾶται, δεινοὺς γὰρ ἂν παρεῖχεν ἔρωτας, εἴ τι τοιοῦτον ἑαυτῆς ἐναργὲς εἴδωλον παρείχετο εἰς ὄψιν ἴον.

Quicum in tenebris) Deest verbum *mices*. Certe in einsmodi proverbiis, mos est Ciceroni prima tantum verba proferre, quod statim reliqua facile tum intelligerentur. Erat autem illa digitorum micatio ludi genus, quod digitorum celerrima erectione fiebat, et divinatione quot erecti essent. Propterea acri aspectu opus erat, at summa fide. MOREL. *Micatio digitorum*, ludus, vulgo *la mora* dictus. *T.*

(2) Vulgo *quum animi*. Sed illud *quum* quod ignorant Codd. Spir. Erl. Bas. Crat. recte delevit Goerenz.

semper sint [1] in metu, ne afficiantur aliquando. Non oportet timidum, aut imbecillo animo fingi; non bonum illum virum, qui, quidquid fecerit, ipse se cruciet, omniaque formidet: sed omnia callide referentem ad utilitatem, acutum, versutum, veteratorem, facile ut excogitet, quo [2] occulte, sine teste, sine ullo conscio fallat. An tu me de L. Tubulo putas dicere? qui, quum praetor quaestionem inter sicarios exercuisset, [3] ita aperte cepit pecunias ob rem iudicandam, ut anno proximo P. Scaevola, tribunus plebis, ferret ad plebem, vellentne de ea re quaeri. Quo plebiscito [4] decreta a senatu est consuli quaestio Cn. Caepioni. Profectus in exsilium Tubulus statim, nec respondere ausus: erat enim res aperta. Non igitur de improbo, sed de callide improbo quaerimus (qualis Q. Pompeius in foedere Numantino infitiando fuit); nec vero omnia timente, sed primum qui animi conscientiam non curet; quam scilicet comprimere nihil est negotii. Is enim, qui occultus et tectus dicitur, tantum abest, ut se indicet, perficiet etiam, ut dolere alterius improbe facto videatur: quid est enim aliud, esse versutum? Memini me adesse P. Sextilio Rufo, quum is ad amicos [5] ita deferret, se esse heredem Q. Fadio Gallo; cuius in testamento scriptum esset, se ab eo rogatum, ut omnis hereditas ad filiam perveniret. Id Sextilius

(1) Sic Ern. pro vulgato *afficiuntur — sunt.*

(2) Vulgo additur *modo;* quod abest codd. Bas. Oxonn. duobus et Grut. utroque. Itaque id praeeunte Goerenzio delevimus. Sensus est: *ut excogitet aliquid quo fallat.*

(3) Ernestius hanc lectionem omnium codd. et edd. vett. mutavit in *exerceret.*

(4) Sic Goerenz. e duobus Mss. Vulgo *plebisscito.*

(5) Vulgo *rem ita.* Sed *rem* in codd. Mss. diversis locis positum melius abest, et videtur interpolatum. Ern. itaque id cum Goerenzio expunxit.

factum negabat. Poterat autem impune: quis enim redargueret? Nemo nostrum credebat: [1] eratque veri similius, hunc mentiri, cuius interesset, quam illum, qui id se rogasse scripsisset, quod debuisset rogare. Addebat etiam, se in legem Voconiam iuratum contra eam facere non audere, nisi aliter amicis videretur. Aderamus nos quidem adolescentes, sed etiam multi amplissimi viri: quorum nemo censuit plus Fadiae [2] dandum, quam posset ad eam lege Voconia pervenire. Tenuit permagnam Sextilius hereditatem. Vnde, si sequutus esset eorum sententiam, qui honesta et recta emolumentis omnibus et commodis anteponerent, ne numum quidem unum attigisset. [3] Num igitur eum postea censes anxio animo aut sollicito fuisse? nihil minus; contraque, illa hereditate dives, ob eamque rem laetus. Magni enim aestimabat pecuniam, non modo non contra leges, sed etiam legibus partam: quae quidem vel cum periculo est quaerenda vobis: est enim effectrix multarum et magnarum voluptatum.

XVIII. Vt igitur illis, qui, recta et honesta quae sunt, ea statuunt per se expetenda, adeunda sunt quaevis pericula, decoris honestatisque causa: sic vestris, qui omnia voluptate metiuntur, pericula adeunda sunt, ut adipiscantur magnas voluptates, si magna res, magna hereditas agetur, quum pecunia voluptates pariantur plurimae. Idemque erit Epicuro vestro faciendum, si suum finem bonorum sequi volet, quod Scipioni, magna gloria proposita, si Annibalem in Africam retraxisset. Itaque quantum adiit pericu-

(1) Ita codd. Eliens. Spir. Erl. Pal. 1 alii. Vulgo olim *negabat*; quod recte mutarunt Davis. Ern. Goer.

(2) Ernestius ex aliquot edd. velt revocavit *filiae*.

(3) *Ne numulum attigisset* rescripsit Goerenz.

lum? ad honestatem enim ille omnem conatum suum referebat, non ad voluptatem. Sic vester sapiens magno aliquo emolumento commotus, animi causa, [1] si opus fuerit, dimicabit. Occultum facinus esse potuerit: gaudebit. Deprehensus, omnem poenam contemnet; erit enim instructus ad mortem contemnendam, ad exsilium, ad ipsum etiam dolorem, quem quidem vos, quum improbis poenam proponitis, impatibilem [2] facitis; quum sapientem semper boni plus habere vultis, tolerabilem. Sed finge non solum callidum eum, qui aliquid improbe faciat, verum etiam praepotentem, ut M. Crassus fuit, qui tamen solebat uti suo bono; ut hodie est noster Pompeius, cui recte facienti gratia est habenda; esse enim quamvis vellet iniquus et iniustus, [3] poterat impune. Quam multa vero iniuste fieri possunt, quae nemo possit reprehendere? [4] Si te amicus tuus moriens rogaverit, ut hereditatem reddas suae filiae, nec usquam id scripserit, ut scripsit Fadius, nec cuiquam dixerit: quid facies? Tu quidem reddes: ipse Epicurus fortasse

(1) *Animi causa* recte interpretatus est Matthiae *voluptatis causa*. Creuzerus tamen ad Plotin. de pulchro Pr. p. 84 docte et ingeniose h. l. sic emendat: *commotus, immani cum Campa, si opus fuerit, dimicabit.* — *Animi causa*) Lambinus maluit *cum casu*, Davisius *sua causa*, sed omnes codices scripti, *cum causa*, et recte: nam *cum causa dimicare* idem est, quod rationem habere dimicandi. Sic Cicero de Orat. II, 60: *Quod nos cum causa dicimus: ut proficiamus aliquid, illi totum diem et sine causa.* PEARC.

(2) Gronovio placebat *impetibilem*, quod ille in uno codice repererat. Idem Goerenzius invenit in tribus suis, qui tamen vulgatum tenet.

Qui tamen solebat uti suo bono) Id est, ea potestate, quam divitiae ipsi et honores dederant. Ironice hic potentia nimis Crassi dicitur eius *bonum*: non opus igitur est, ut legamus *bene uti suo bono*, quod doctus vir quidam se probaturum dicit. P.

(3) Sic cod. Eliens. Vulgo male *iustus, iniquus*. Goerenzius dedit *esse enim quamvis vellet iniquus, poterat impune*. Pro *impune* Davis. edidit *impunite* e Mss.

(4) Davis. coni. *prehendere*, quod probant Ernestius et Bremius.

redderet: ut Sex. Peducaeus, Sex. F. is, qui hunc nostrum reliquit, effigiem et humanitatis et probitatis suae filium, tum doctus, tum omnium vir optimus et iustissimus, quum sciret nemo, eum rogatum a C. Plotio, equite Romano splendido, Nursino, ultro ad mulierem venit, eique nihil opinanti viri mandatum exposuit, hereditatemque reddidit. Sed ego ex te quaero (quoniam idem tu certe fecisses), nonne intelligas,[1] eo maiorem vim esse naturae, quod ipsi vos, qui omnia ad vestrum commodum, et, ut ipsi dicitis, ad voluptatem referatis, tamen ea faciatis, e quibus appareat, non voluptatem vos, sed officium sequi? plusque rectam naturam, quam rationem pravam valere? « Si scieris, inquit Carneades, aspidem occulte latere uspiam, et velle aliquem imprudentem super eam assidere, cuius mors tibi emolumentum factura[2] sit; improbe feceris, nisi monueris, ne assideat, sed impunite tamen; scisse enim te quis coarguere possit? » Sed nimis multa: perspicuum est enim, nisi aequitas, fides, iustitia proficiscantur a natura, et si omnia haec ad utilitatem referantur, virum bonum non posse reperiri. Deque his rebus satis multa in nostris de Re publica libris sunt dicta a Laelio.

XIX. Transfer idem ad modestiam, vel temperantiam,[3] quae est moderatio cupiditatum, rationi obediens. Satisne ergo pudori consulat, si quis sine teste libidini pareat? an est aliquid per se ipsum flagitiosum, etiam si nulla comitetur infamia? Quid fortes viri? voluptatumne calculis subductis, praelium in-

(1) Davis. e tribus codd. edidit *intelligis*, idque receperunt Ernestius et Bremius.

(2) Sic edd. vett. quod recte revocavit Ern. Victor. Grut. Davis. *futura* ex aliquot Mss.

(3) *Vel temperantiam* Goerenzio de glossa suspectum.

eunt, sanguinem pro patria profundunt; an quodam animi ardore atque impetu concitati? Vtrum tandem censes, Torquate, Imperiosum illum,[1] si nostra verba audiret, tuamne de se orationem libentius auditurum fuisse, an meam, quum ego dicerem, nihil eum fecisse sua causa, omniaque rei publicae; tu contra nihil, nisi sua? Si vero id etiam explanare velles, apertiusque diceres, nihil eum fecisse, nisi voluptatis causa, quo modo eum tandem laturum fuisse existimes? Esto: fecerit, si ita vis, Torquatus propter suas utilitates (malo enim dicere, quam voluptates, in tanto praesertim viro): num etiam collega eius P. Decius, princeps in ea familia consulatus, quum se devovebat, et equo admisso in mediam aciem Latinorum irruebat,[2] aliquid de voluptatibus suis cogitabat? Nam ubi eam caperet, aut quando, quum sciret confestim esse moriendum, eamque mortem ardentiore studio peteret, quam Epicurus voluptatem petendam putat? Quod quidem eius factum nisi esset iure laudatum, non esset imitatus quarto consulatu suo filius; neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in praelio, seque e continenti genere tertiam victimam rei publicae praebuisset. Contineo me ab exemplis. Graecis hoc modicum est: Leonidas, Epaminondas, tres aliqui, aut quatuor. Ego, si nostros colligere coepero, perficiam illud quidem, ut se virtuti tradat constringendam voluptas. Sed dies me deficiet: et, ut A. Va-

(1) Cognomen T. Manlii Torquati, eius, a quo *Manliana* imperia dicuntur infra cap. 32. Solo *Imperiosi* nomine ipsum designat Plinius, lib. XXII, c. 5.

(2) Lambin. *devoveret — irrueret.* Ernestius *devovebat — irruebat.* Vulgatam lectionem *devoveret — irruebat* retinuerunt Bremius et Goerenz. Optimum fortasse quod malebat Davisius *devoverat — irruebat.*

rius, qui est habitus iudex durior, dicere consessori solebat, quum, datis testibus, alii tamen citarentur: *Aut hoc testium satis est*, *aut nescio*, *quid satis sit;* sic a me satis datum est testium. Quid enim? te ipsum, dignissimum maioribus tuis, voluptasne induxit, ut adolescentulus eriperes P. Sullae consulatum? [1] quem quum ad patrem tuum retulisses, [2] fortissimum virum, qualis ille vel consul, vel civis quum semper, tum post consulatum fuit? [3] Quo quidem auctore nos ipsi ea gessimus, ut omnibus potius, quam ipsis nobis consuluerimus.

XX. At quam pulchre dicere videbare, quum ex altera parte ponebas cumulatum aliquem plurimis et maximis voluptatibus, nullo nec praesenti nec futuro dolore; ex altera autem, cruciatibus maximis, toto corpore, nulla nec adiuncta, nec sperata voluptate: et quaerebas, quis aut hoc miserior, aut superiore illo beatior foret? deinde concludebas, summum malum esse dolorem, summum bonum voluptatem!

L. Thorius Balbus fuit, Lanuvinus; quem meminisse tu non potes. Is ita vivebat, ut nulla tam exquisita posset inveniri voluptas, qua non abundaret. Erat et cupidus voluptatum, et cuiusvis generis eius intelligens et copiosus; ita non superstitiosus, ut illa plurima in sua patria et sacrificia [4] et fana contemneret; ita non timidus ad mortem, ut in acie sit ob rem publicam interfectus. Cupiditates non Epicuri divisione finiebat, sed sua satietate. Habebat tamen rationem valitudinis; utebatur his exercitationibus, ut ad

(1) Orat. pro *Sulla*, c. 2, 3.

(2) Cos. fuit Torquatus pater A. V. C. 688.

(3) Rebus in Macedonia bene gestis.

(4) Sic Goerenz. ex ed. Marsi. Vulgo abest *et*.

coenam et esuriens, et sitiens veniret; eo cibo, qui et suavissimus esset, et idem facillissimus ad concoquendum; vino, et ad voluptatem, et ne noceret. Cetera illa adhibebat, quibus demtis negat se Epicurus intelligere, quid sit bonum. Aberat omnis dolor; qui si adesset, nec molliter ferret; et tamen medicis plus, quam philosophis uteretur. Color egregius, integra valitudo, summa gratia, denique conferta voluptatum omnium varietate. Hunc vos beatum; ratio quidem vestra sic cogit. At ego huic quem anteponam, non audeo dicere: [1] dicet pro me ipsa virtus; nec dubitabit isti vestro beato M. Regulum anteponere. Quem quidem, quum sua voluntate, nulla vi coactus, praeter fidem [2] quam dederat hosti, ex patria Carthaginem revertisset, tum ipsum, [3] quum vigiliis et fame cruciaretur, clamat virtus beatiorem fuisse, quam potantem in rosa Thorium. Bella magna gesserat; bis consul fuerat; triumpharat; nec tamen [4] illa superiora, tam magna, neque tam praeclara ducebat, quam illum ultimum casum, quem propter fidem constantiamque susceperat: qui nobis miserabilis videtur audientibus, illi perpetienti erat volu-

(1) Ita Davis. et Bremi partim e codd. Pal. 1, Eliens. 2, partim e Th. Bentleii coniectura. Vulgo *hunc vero beatum oratio quidem vestra cogitat.* Ernestius dedit *Hunc vero beatum ratio quidem vestra sic cogit. Ego* —

(2) Davis. dedit *propter*; et sic ante eum Manut. post eum Ernestius et Bremi. — At notum his viris esse debebat, praecedd. *nihil*, *nemo*, *nullus*, *non* satis frequenti usu *praeter* pro *nisi* dici. Hac vi part. haec recte stabit: nam sane vis interna erat, qua adigebatur Regulus ad servandam iusiurandi fidem. Sensus igitur est: « nulla alia vi, quam iurisiurandi, quo se ad reditum obligarat, praestandi interna adactus. » *Hosti* non sine vi enuntiati clausulam occupat: scilicet cui vulgo fidem nullam habendam putant. *G.*

(3) *Tum ipsum* est *eo ipso tempore.* Ergo recte Bremius et Goer. a Davisio dissentiunt, qui e Pal. 1 correxit *eum ipsum.*

(4) *Sua* vulgo insertum, quod abest cod. Bas. cum Goerenzio delevi.

ptarius. Non enim hilaritate et lascivia, [1] nec risu, aut ioco, comite levitatis, sed saepe etiam tristes firmitate et constantia sunt beati. Stuprata per vim Lucretia a regis filio, testata cives, se ipsa interemit. Hic dolor populo Romano, duce et auctore Bruto, causa libertatis fuit: [2] ob eiusque mulieris memoriam primo anno et vir, et pater eius, consul est factus. Tenuis L. Virginius, unusque de multis, sexagesimo anno post libertatem receptam, virginem filiam sua manu occidit, potius quam ea App. Claudii libidini, qui tum erat summo imperio, [3] dederetur.

XXI. Aut haec tibi, Torquate, sunt vituperanda, aut patrocinium voluptatis repudiandum. Quod autem patrocinium, aut quae ista causa est voluptatis, quae nec testes ullos e claris viris, nec laudatores poterit adhibere? Vt enim nos ex annalium monumentis testes excitamus eos, quorum omnis vita consumpta est in laboribus gloriosis, qui voluptatis nomen audire non possent: [4] sic in vestris disputationibus historia muta est. Nunquam audivi in Epicuri schola Lycurgum, Solonem, Miltiadem, Themistoclem, Epaminondam nominari: qui in ore sunt ceterorum omnium philosophorum. Nunc vero, quoniam haec nos etiam tractare coepimus, suppeditabit nobis Atticus noster de thesauris suis, quos, et quantos viros! [5] Nonne melius est de his aliquid, quam tantis voluminibus de Themista loqui? Sint ista Graecorum: quamquam ab his philosophiam et omnes ingenuas

(1) Ita Goerenz. cod. Spir. Erl. et Bas. secutus. Vulgo *nec lascivia.*

(2) Sic edidi ex emendatione Goerenzii. Vulgo *hic dolor populi Romani duce et auctore Bruto causa civitati libertatis fuit.* Et *civitati* Vrsinus in suo cod. abesse testatur.

(3) Sic Goer. Vulgo *in imperio.*

(4) Alii *possint.*

(5) Vulgo addebantur verba *habere testium sat est,* quae ab aliis iam uncis inclusa recte Goerenzius delevit, in multis etiam codd. Mss. omissa.

disciplinas habemus; sed tamen est aliquid, quod nobis non liceat, liceat illis. Pugnant Stoici cum Peripateticis. Alteri negant quidquam esse bonum, nisi quod honestum sit. Alteri plurimum se, et longe longeque plurimum tribuere honestati, sed tamen et in corpore, et extra esse quaedam bona. Et certamen honestum,[1] et disputatio splendida: omnis est enim de virtutis dignitate contentio. At cum tuis quum disseras,[2] multa sunt audienda etiam de obscenis voluptatibus, de quibus ab Epicuro saepissime dicitur. Non potes ergo ista tueri, Torquate, mihi crede, si te ipsum,[3] et tuas cogitationes et studia perspexeris. Pudebit te, inquam, illius tabulae, quam Cleanthes, sane commode, verbis depingere[4] solebat. Iubebat eos, qui audiebant, secum ipsos cogitare pictam in tabula Voluptatem, pulcherrimo vestitu, et ornatu regali, in solio sedentem; praesto esse Virtutes, ut ancillulas, quae nihil aliud agerent, nullum suum officium ducerent, nisi ut Voluptati ministrarent, et eam tantum ad aurem admonerent (si modo id pictura intelligi posset), ut caveret, ne quid faceret[5] imprudens, quod offenderet animos hominum, aut quidquam, e quo oriretur aliquis dolor. « Nos quidem Virtutes sic natae sumus, ut tibi serviremus; aliud negotii nihil habemus. »[6]

(1) Ernestius malebat *Est certamen*. Veri similius est quod Goerenzio in mentem venit: *En certamen honestum! en disputatio splendida!*

(2) *Cum tuis si disseras* cod. Vrsin. ed. Marsi.

(3) Vulgo *si te ipse*.

Tabula quam Cleanthes) Tabellae huius et picturae meminit D. Augustinus lib. V de Civ. Dei cap. 20, cuius verba hunc locum explicant. Mon.

(4) Davisius e codd. Mss. aliquot *pingere*, quem secuti sunt Ernestius, Bremi. Vulgatum *depingere* recte defendit Goerenz.

(5) Sic Davis. e Mss. idque recte probarunt Bremius et Goerenz. consentientibus codd. Spir. et Erl. Vulgo *perficeret*.

(6) *Aliud negotium non habemus* cod. Spir. Erl. *aliud negotium nihil habemus* cod. Gud. 2.

XXII. At negat Epicurus (hoc enim vestrum lumen est) quemquam, qui honeste non vivat, iucunde posse vivere. Quasi ego id curem, quid ille aiat aut neget. Illud quaero, quid ei, qui in voluptate summum bonum putat,[1] consentaneum sit dicere. Quid affers, cur Thorius, C. Hirrius Postumius,[2] cur omnium horum magister, Orata, non iucundissime vixerit? Ipse negat, ut ante dixi, luxuriosorum vitam reprehendendam, nisi plane fatui sint, id est, nisi aut cupiant,[3] aut metuant. Quarum ambarum rerum quum medicinam pollicetur, luxuriae licentiam pollicetur. His enim rebus detractis, negat se reperire in asotorum vita quod reprehendat. Non igitur potestis voluptate omnia dirigentes, aut tueri, aut retineri virtutem. Nam nec vir bonus ac iustus haberi debet, qui, ne malum habeat, abstinet se ab iniuria. Nosti credo illud:

Nemo pius est, qui pietatem 4 — — —

Cave quidquam putes esse verius. Nec enim, dum metuit, iustus est: et certe, si metuere destiterit, non erit. Non metuet autem, sive celare potuerit,[5] sive opibus magnis, quidquid fecerit, obtinere; certeque malet existimari bonus,[6] ut non sit, quam esse, ut

(1) Sic plerique Mss. et edd. vett. At Gruter. e Pal. 1 *ponat*, quod receperunt Davis. Ern. repugnantibus Bremio et Goerenzio, quibus obsecutus veterem lectionem revocavi.

(2) Vulgo *cur Thorius, Posthumius cur Chius*. In Pal. 1 *cur Thorius, cur Chius Posthumius*; in Eliens. 2 c. *Th. cur Chireus Posthumius*, qua scriptura confirmari videtur lectio *C. Hirrius Postumius*, Ios. Scaligeri ingenio excogitata, quam receperunt Davis. Goerenz., ut significetur is qui teste Plinio IX hist. nat. 55: *primus Muraenarum vivarium excogitasse dicitur*.

(3) Mars. et Orat. *nisi aut plane cupiant*.

(4) Perperam in Mss. nonnullis additur *cavet* e sequenti *cave* corruptum. Ursini amicus coniecit *qui pie metu aget*. Gulielm. *qui pietatem metu capit*.

(5) Sic Goerenz. e cod. Spir. et Erl. Vulgo *poterit*.

(6) Vulgo *bonus vir*. Cod. Spir. Erl. *vir bonus*. Bas. simpliciter *bonus*, omisso *vir*.

non putetur. Ita, quod nocentissimum [1] est, pro vera certaque iustitia, simulationem nobis iustitiae traditis; praecipitisque quodam modo, ut nostram stabilem conscientiam contemnamus, aliorum errantem opinionem aucupemur. Quae dici eadem de ceteris virtutibus possunt: quarum omnium fundamenta vos in voluptate, tanquam in aqua ponitis. Quid enim? fortemne possumus dicere eundem illum Torquatum? Delector enim, quamquam te non possum, ut ais, [2] corrumpere; delector, inquam, et familia vestra et nomine. Et hercule mihi vir optimus nostrique amantissimus, A. Torquatus, versatur ante oculos: cuius quantum studium fuerit et quam insigne [3] erga me temporibus illis, quae nota sunt omnibus, scire necesse est utrumque vestrum. Quae mihi ipsi, qui volo et esse, et haberi gratus, grata non essent, nisi cum perspicerem mea causa mihi amicum fuisse, non sua: nisi hoc dicis, *sua*, quod interest omnium recte facere. Si id dicis, vicimus. Id enim volumus, id contendimus, ut officii fructus sit ipsum officium. Hoc ille tuus non vult, omnibusque ex rebus voluptatem, quasi mercedem, exigit. Sed ad illum redeo. Si voluptatis causa cum Gallo apud Anienem depugnavit provocatus, et ex eius spoliis sibi et torquem, et cognomen induit ullam [4] aliam ob causam, nisi quod ei talia facta digna viro videbantur; fortem non puto. Iam si pudor, si modestia, si pudicitia, si, uno verbo, temperantia, poenae aut infamiae metu coërcebun-

(1) Sic legendum esse vidit Davisius. Vulgatum *certissimum* errore librariorum ortum videtur qui oculis aberraverant in *certaque* quod sequitur.

(2) Lib. I, c. 10.

(3) Hunc verborum ordinem Goerenzio praebuerunt cod. Spir. et Erl. Vulgo c. q. *studium et quam insigne fuerit.*

(4) In Mss. *nullam*. Manifestum vitium primus correxit P. Manutius.

tur, non sanctitate sua se tuebuntur: quod adulterium, quod stuprum, quae libido[1] non se proripiet ac proiiciet, aut occultatione proposita, aut impunitate, aut licentia?

Quid? illud, Torquate, quale tandem videtur? te isto nomine, ingenio, gloria, quae facis, quae cogitas, quae contendis, quo referas, cuius rei causa perficere, quae conaris, velis, quod optimum denique in vita iudices, non audere in conventu dicere? Quid enim mereri velis iam, quum magistratum[2] inieris, et in concionem ascenderis (est enim tibi edicendum, quae sis observaturus in iure dicendo; et fortasse etiam, si tibi erit visum, aliquid de maioribus tuis, et de te ipso dices, more maiorum) quid merearis igitur, ut te dicas in eo magistratu omnia voluptatis causa facturum esse? teque nihil fecisse in vita nisi voluptatis causa? An me, inquis, tam amentem putas, ut apud imperitos isto modo loquar? At tu eadem ista dic in iudicio, aut, si coronam times, dic in senatu. Nunquam facies. Cur? nisi turpis est oratio?[3] Mene ergo, et Triarium, dignos existimas, apud quos turpiter loquare?

(1) Ernest. ex Davisii conj. Virgil. Eclog. III, 19, laudantis, dedit, *quo .... quo .... quo*, et sic ob verba *se proripiet* necessario requiri iudicat. Atque ita vere Oxoon. E. et ξ. Sed hi duo codd. ubique seorsim sentiunt, et vulgata ut per se bona est, ita est etiam explicatu difficilior, quam ut a scribis profecta videatur. Valent enim verba haec idem, ac, « nonne omnis generis adulteria, etc. quae alias occultantur, palam prorumpent, etc. » *Quod enim*, si rogat, pro *qualenam*, *quantum*, frequenter dicitur. *Rapere* deinde auctor proprie de cupiditate, *proripere* vero h. l. de eadem antehac tecta et celata, et iam novo quasi cum impetu prorumpente. Nihil igitur erat, cur iure Ern. in vulgata offenderet. *G.*

(2) *Quum tu magistratum* recepit Davis. ex ed. Victor. cod. Eliens. Med.

(3) Sic codd. tres Pariss. Spir. Erl. Vulgo *nisi quod turpis est oratio*. Pronomen *quod* cum Davisio et Goerenzio expunxi.

XXIII. Verum esto. Verbum ipsum voluptatis non habet dignitatem: nec nos fortasse intelligimus. Hoc enim identidem dicitis, non intelligere nos, quam dicatis voluptatem. Rem videlicet [1] difficilem et obscuram. Individua quum dicitis, et intermundia, [2] quae nec sunt ulla, nec possunt esse, intelligimus: voluptas, quae passeribus nota est omnibus, a nobis intelligi non potest? Quid, si efficio, ut fateare, me non modo, quid sit voluptas, scire (est enim iucundus motus in sensu), sed etiam, quid eam tu velis esse? Tum enim eam ipsam vis, quam dixi, [3] et nomen imponis, in motu ut sit, et faciat aliquam varietatem; tum aliam quandam summam voluptatem, cui addi nihil possit: eam tum adesse, quum dolor omnis absit, eamque stabilem appellas. Sit sane ista voluptas. Dic in quovis conventu, te omnia facere, ne doleas. Si ne hoc quidem satis ample, satis honeste dici putas; dic te omnia et in isto magistratu, et in omni vita, utilitatis tuae causa facturum, nihil nisi quod expediat, nihil denique nisi tua causa: quem clamorem concionis, aut quam spem consulatus eius qui tibi paratissimus est, futuram putes? Eamne rationem igitur sequare, [4] qua tecum ipse et cum tuis

(1) Sic Lambin. ut P. Manutio visum erat. Vulgo *vides*. Ern. malebat *vide*, Davis. *video*. Sed huic l. *videlicet* aptissimum est, ironice positum; prorsus ut de Orat. II, c. 47 *quamobrem hoc vos doceo, bonus ego videlicet atque eruditus magister* etc.

(2) *Individua*, atomos. *Intermundia*. Sic vocabantur ab Epicuro spatia, quae a Diis incoli dicebat inter varios mundos.

(3) Vulgo *tum — quam modo ego dixi*. Ernestius pro *tum* posuit *tu*: quia alias langueat ego. Cod. Spir. et Erl. *quam modo dixi ego* Gud. 2 et Bas. *quam dixi modo ego*. Vienn. *quam ego modo dixi*; unde probabiliter coniecit Goerenzius verba *modo ego* insititia esse eaque delevit.

(4) Davis. e Pal. 1 recepit *sequere*. Temere, quum sequatur, *audeas*. Idem recte ex eodem *igitur* posuit post *rationem*, Bremi auctoritate codd. Eliens. et duorum Ox. post *eamne*.

utare, profiteri autem, et in medium proferre non audeas? At vero illa, quae Peripatetici, quae Stoici dicunt, semper tibi in ore sunt. In iudiciis, in senatu, *officium, aequitatem, dignitatem, fidem, recta, honesta, digna imperio, digna populo Romano, omnia pericula pro re publica, mori pro patria;* haec quum loqueris, nos barones stupemus; tu videlicet tecum ipse rides. Nam inter ista tam magnifica verba, tamque praeclara, non habet ullum voluptas locum, non modo illa, quam in motu esse dicitis,[1] quam omnes urbani, rustici, omnes, inquam, qui latine loquuntur, voluptatem vocant; sed ne haec quidem stabilis, quam, praeter vos, nemo appellat voluptatem. Vide igitur[2] ne non debeas verbis nostris uti, sententiis tuis. Quod si vultum tibi, si incessum fingeres, quo gravior viderere, non esses tui similis: verba tu fingas, et ea dicas, quae non sentias, aut etiam, ut vestitum, sic sententiam habeas aliam domesticam, aliam forensem, ut in fronte ostentatio sit, intus veritas occultetur? Vide, quaeso, rectumne sit. Mihi quidem hae verae videntur opiniones, quae honestae, quae laudabiles, quae gloriosae, quae in senatu, quae apud populum, quae in omni coetu concilioque proferendae sunt:[3] ne id non pudeat sentire, quod pudeat dicere.

XXIV. Amicitiae vero locus ubi esse potest, aut quis amicus esse cuiquam, quem non ipsum amet propter ipsum? Quid autem[4] est amare, e quo no-

(1) Verba *quam in motu esse dicitis* absunt cod. Eliens. eaque insititia putabat Davis.

(2) *Igitur* vulgo omissum primus e Pal. 1 et Eliens. 2 addidit Davis. Idem in aliis repertum recepit Goer.

(3) *Profitendae sunt* Davis. e Pal. 1. El. 1, *proferendae sint* Ern. *proferenda sunt* Goerenz. e codd. suis.

(4) Davis. coniec. *quid enim est amare.*

men amicitiae ductum,[1] nisi velle bonis aliquem affici quam maximis, etiam si ad se nihil ex his[2] redeat? Et quidem prodest,[3] inquis, mihi eo esse animo. Immo videri fortasse. Esse enim, nisi eris,[4] non potes. Qui autem esse poteris, nisi te amor ipse ceperit? quod non subducta utilitatis ratione[5] effici solet, sed ipsum a se[6] oritur, et sua sponte nascitur. At enim sequor utilitatem. Manebit ergo amicitia tam diu, quam diu sequetur utilitas: et, si utilitas amicitiam constituet, tollet eadem. Sed quid ages tandem, si utilitas ab amicitia (ut fit saepe) defecerit?[7] Relinquesne? quae ista amicitia est? Retinebis? qui convenit? Quid enim de amicitia statueris, utilitatis causa expetenda,[8] vides. « Ne in odium veniam, si amicum destitero tueri. » Primum cur ista res digna odio est, nisi quod est turpis?[9] Quod si, ne quo incommodo afficiare, non relinques ami-

(1) Vulgo *a qua nomen ductum amicitiae est.* Davis. ex Eliensi, utroque Pariss. tribus Med. Ball. ed. Victor. *e quo nomen amicitiae ductum est*, quam lectionem equidem tenui, sed ita ut verbum *est* h. l. superfluum delerim.

(2) Ita Goerenz. e codd. Spir. et Erl. Vulgo *ex iis nihil.*

(3) P. Manutius quum in libris reperisset *Quid prodest*, in aliis *Et quid prodest*, emendabat *Ecquid prodest.* Victor. *Quid? prodest inquis.* Davis. e Pall. aliquot *et prodest inquit;* idem tamen scribi posse putat *quin prodest inquit.* Nos cum Grut. et Goerenzio verum putamus *et quidem;* *inquis* vero quod Davis. Bremius et Goerenz. auctoritate Mss. in *inquit* mutarunt h. l. servandum duximus.

(4) Cod. Vrsini *nisi sis.*

(5) Vulgo *quod non sub dubia utilitatis ratione.* Sed Nonius v. *subducere* habet *subducta*, quod recte assumpserunt Lamb. Davis. Ern. etc.

(6) *Ex se* cum codd. Med. Ball. al. ediderunt Victor. Davis.

(7) Sine causa Ernestius malebat *dissederit.*

(8) Verba *utilitatis causa expetenda* a P. Manutio, Lamb. et Davisio, ut e glossemate orta, damnantur. Absunt etiam cod. Eliens. 2. Attamen ea recte defendit Bremius et Goer.

(9) Sic Gruterus e cod. Pal. 1, quem recte sequuntur ceteri. Vulgo erat: *Numquid est turpe nisi quod est.* Lambin. *Numquid est, nisi quod turpe est?*

cum; tamen, ne sine fructu alligatus sis, ut moriatur, optabis.[1] Quid? si non modo[2] utilitatem tibi nullam afferet, sed iacturae rei familiaris erunt faciundae, labores suscipiendi, adeundum vitae periculum: ne tum quidem te respicies, et cogitabis sibi quemque natum esse, et suis voluptatibus? Vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico, ut Pythagoreus ille fecit Siculo tyranno?[3] aut Pylades quum sis, dices te esse Orestem, ut moriare pro amico? aut, si esses Orestes, Pyladem refelleres, te indicares? et, si id non probares,[4] quo minus ambo una necaremini, non precarere?[5]

XXV. Faceres tu quidem, Torquate, haec omnia. Nihil enim arbitror magna laude dignum, quod te praetermissurum credam aut mortis, aut doloris metu. Non quaeritur autem, quid naturae tuae consentaneum sit, sed quid disciplinae. Ratio ista, quam defendis, praecepta, quae didicisti, quae probas, funditus evertunt amicitiam: quamvis eam Epicurus, ut facit, in caelum efferat laudibus. «At coluit ipse amicitias.» Quasi quis illum neget[6] et bonum virum, et comem,[7] et humanum fuisse. De ingenio eius in his

(1) *Non optabis?* cum interrogatione legendum esse conj. Davis.

(2) Sic cod. Oxon. ξ. Spir. ed. idque receperunt Bremius et Goerenz. Vulgo *quod si non modo*.

(3) Gruter. et Ern. *tyranno*, Davisius *Siculo tyranno* delendum censuerunt. Pythagoreus intelligitur Damo eiusque amicus Phintias. Tusc. V, 22; de Offic. III, 12.

(4) *Et si id non probares* scil. *regi* sive *tyranno*.

(5) Davis. conj. *quo vos ambo necaremini*. Recte vulgatam defendit Goerenz. Sensus est: *nonne potius precarere, ut ambo viveretis, quo minus ambo una necaremini?*

(6) Goerenzius quum in quatuor suorum codd. optimis reperisset *quis quasi — negat*, reposuit: *quis quaeso illum negat —*

(7) Cod. Gud. 1, Bas. *commune*, Gud. 2 *commendatum*. Vnde fortasse aliquis suspicetur h. l. *communem* scriptum esse pro *comem*. Nihil tamen ideo mutandum esse facile Goerenzio concedimus.

disputationibus, non de moribus quaeritur. Sit ista in Graecorum levitate perversitas, qui maledictis insectantur eos, a quibus de veritate dissentiunt. Sed quamvis comis in amicitiis tuendis fuerit, tamen, si haec vera sunt (nihil enim affirmo) non satis acutus fuit. « At multis se probavit. » Et quidem iure fortasse: sed tamen non gravissimum est testimonium multitudinis. In omni enim arte,[1] vel studio, vel quavis scientia, vel in ipsa virtute,[2] optimum quidque rarissimum. Ac mihi quidem, quod et ipse bonus vir fuit, et multi Epicurei fuerunt, et hodie sunt, et in amicitiis fideles, et in omni vita constantes, et graves, nec voluptate, sed officio consilia moderantes, hoc videtur maior vis honestatis, et minor voluptatis. Ita enim vivunt quidam,[3] ut eorum vita refellatur oratio. Atque ut ceteri dicere existimantur melius,[4] quam facere; sic hi mihi videntur facere melius „quam dicere.

XXVI. Sed haec nihil sane ad rem. Illa videamus, quae a te de amicitia dicta sunt. E quibus unum mihi videbar ab ipso Epicuro dictum cognoscere:[5] amicitiam a voluptate non posse divelli, ob eamque rem colendam esse, quod sine ea tuto, et sine metu vivi non posset.[6] Satis est ad hoc responsum. Attulisti aliud humanius horum recentiorum, nunquam dictum

(1) Alii omittunt *enim.*

(2) Ern. e coniectura Davisii dedit *ut in ipsa virtute* Idem huic assentitur verbum *quavis* eiiciendum esse censenti.

(3) *Quidem* reposuit Schutzius pro vulg. *quidam*, quod non coëat cum antecedente *multi.* T.

(4) Recte hunc verborum ordinem praetulit Goerenz. e codd. Spir. Erl. Bas. Gud. 1. Vulgo *Atque ut ceteri existimantur dicere melius quam facere.*

(5) Ernestius malebat *agnoscere.* Nihil mutandum esse vidit Goerenz.

(6) Vulgo addebatur *nec iucunde quidem posset*, quod recte abest cod. Paris. 2, Gud. 2. Bas. idque a glossemate adiectum deleverunt Davis. Goerenz.

ab ipso illo, quod sciam: primo utilitatis [1] causa amicum expeti; quum autem usus accessisset, tum ipsum amari per se [2] etiam omissa spe voluptatis. Hoc etsi multis modis reprehendi potest, tamen accipio quod dant. [3] Mihi enim satis est, ipsis non satis; nam aliquando posse recte fieri dicunt, nulla exspectata, nec quaesita voluptate.

Posuisti etiam, [4] dicere alios, foedus quoddam inter se facere sapientes, ut quemadmodum sint in se ipsos animati, eodem modo sint erga amicos: id et fieri posse, et saepe esse factum, et ad voluptates percipiendas maxime pertinere. Hoc foedus facere si potuerunt, faciant etiam illud, [5] ut aequitatem, modestiam, virtutes omnes per se ipsas gratis diligant. At vero si fructibus et emolumentis et utilitatibus amicitias colemus, si nulla caritas erit, quae faciat amicitiam ipsam sua sponte, vi sua, ex se et propter se expetendam; dubium est, quin fundos et insulas amicis anteponamus? Licet hic rursus ea commemores, quae optimis verbis ab Epicuro de laudibus amicitiae dicta sunt. Non quaero, quid dicat, sed quid convenienter possit rationi et sententiae suae dicere. — Vtilitatis causa amicitia quaesita est. [6] — Num igitur utiliorem tibi hunc Triarium pu-

(1) Aut h. l. *voluptatis*, aut *postea spe utilitatis* legendum esse putabat Lambinus. Recte vero Davis. monuit *voluptatis* et *utilitatis* h. l. idem valere.

(2) Sic codd. Oxonn. duo, itemque Mss. a Goerenzio adhibiti et edd. vett. plerique. Vulgo *propter se*.

(3) Sic Davis. Ern. Goerenz. ut habent cod. Pal. 1, Spir. Erl. Vulgo *dat*. Cod. Med. *datur*.

(4) Primus hoc Graterus ascivit e cod. Pal. 1 pro vulg. *autem*.

(5) Goerenzius tacite edidit *non faciant — diligant*? Sed cur a vulgata recedamus causam non video.

(6) Ita Goerenz. e codd. Gud. 2 et suis omnibus. Et sic iam olim ed. Crat. aliaeque. Vulgo *amicitia est quaesita*.

tas esse posse, quàm tua sint [1] Puteolis granaria? Collige omnia, quae soletis: « *Praesidium* amicorum. » Satis est tibi in te, satis in legibus, satis in [2] mediocribus amicitiis praesidium: [3] iam contemni non poteris. [4] *Odium* autem et *invidiam* facile vitabis: ad eas enim res ab Epicuro praecepta dantur. Et tamen, tantis vectigalibus ad liberalitatem [5] utens, etiam [6] sine hac Pyladea amicitia, multorum te benivolentia praeclare et tuebere et munies. At quicum ioca, seria, ut dicitur, qui cum arcana, quicum occulta omnia? Tecum optime: deinde etiam cum mediocri amico. Sed fac ista esse non inopportuna: [7] quid ad utilitatem tantae pecuniae? Vides igitur, si

(1) Sic Muretus V. L. VII, 20. Lambin. Davis. Ern. legendum censuerunt idque firmant codd. aliquot Lambini et Par. 2. Vulgatum tamen *quam si tua sint* post Victorium defendit Goerenz.

(2) Sic Goerenz. e codd. Erl. et Spir.

(3) Ita codd. Mss. omnes, quod reposuerunt Bremi et Goerenz. pro vulg. *praesidii*.

(4) Cod. nonnulli *praesidium iam contemnere non poteris*.

(5) Gruterus e Pall. dedit *libertatem*; I. F. Gronov. *ubertatem*.

(6) Pro *etiam* Goer. (et Schutz.) dat *eis*, notatque: Olim edebatur *iis etiam*; Davis. autem et Ern. retenta *etiam*, *iis* obiecerunt; Brem. admissum cancellis coërcuit: dubius hic tamen haeret, anne ferendum sit per ἀνακόλουθον. Prius quaerendum erat, quo iure *etiam* poneretur. Nam hanc part. scripti plerique, nostrique omnes ignorant: atque ea sane non tam omitti a scribis, quam addi solet. Sique verborum sententiam accuratius quaeras, utique molesta erit. *Pyladea* enim *amicitia*, *intima* quaeque dicitur, eique supra *mediocres amicitiae* opponuntur. Quid igitur h. l. *etiam*, i. e. *adeo* (nam sic ut accipias, positus eius cogit) opus est? Denique scripti cum multis vett. impressis, non *iis*, sed *eis*, Spir. et Erl. *eam*: prave nempe scriba pronomen ad *liberalitatem* retulit. — At *eis* propter *multorum benivolentia* locum habere nequit! Ita certe Brem. Sed hic non vidit, in *beniv.* latere ablativos consequentiae, dicique pro *benivolentia* (inde) *conciliata*. Vide ad Acadd. II, 2; ibid 9, 27. Saepe denique pronomina demonstrativa cum vi sic addi, in vulgo notum. *G.* — Prorsus nobis videtur Goer. constructionem huius phraseos ex arbitrio suo contorquere, quum nihil necesse sit ea mutare, quae per se facilia et clara sunt. Ed. P.

(7) Ita iam Lambin. idque firmat cod. Pal. 1 et Mars. Crat. Olim, ut est in multis Mss. *importuna*.

amicitiam sua caritate metiare, nihil esse praestantius: sin emolumento, summas familiaritates praediorum fructuosorum [1] mercede superari. Me ipsum igitur [2] ames oportet, non mea, si veri amici futuri sumus. Sed in rebus apertissimis nimium longi sumus. Perfecto enim et concluso, neque virtutibus, neque amicitiis usquam locum esse, si ad voluptatem omnia referantur; nihil praeterea est magnopere dicendum. Attamen, [3] ne cui loco non videatur esse responsum, pauca etiam nunc dicam ad reliquam orationem tuam.

XXVII. Quoniam igitur summa omnis [4] philosophiae ad beate vivendum refertur, idque unum expetentes homines se ad hoc studium contulerunt; beate autem vivere alii in alio, vos in voluptate ponitis, item contra, miseriam omnem in dolore: [5] id primum videamus, beate vivere vestrum quale sit. Atque hoc dabitis, ut opinor, si modo sit aliquid esse beatum, id oportere totum poni in potestate sapientis. Nam, si amitti vita beata potest, beata esse non potest. Quis enim confidit sibi semper illud [6] stabile et firmum permansurum, quod fragile et caducum sit? qui autem diffidit [7] perpetuitati bonorum suorum, timeat necesse est, ne aliquando, amissis illis, sit miser. Beatus autem esse in maximarum re-

(1) Recte sic Davis. e tribus codd. Paris. Med. Eliens. 1 Ball. ed. Vict. aliaeque vett. Alteram lectionem *pretiosorum* frustra reduxit Ernestius.

(2) Gruter. Ern. Bremi *me igitur ipsum*, quod est in aliquot Codd. Mss.

(3) Sic Goerenz. ex aliquot Mss. Vulgo *nihil praeterea magnopere dicendum. Attamen* —

(4) Sic cod. Spir. Erl. Vulgo *omnis summa*. Notandum tamen *omnis* esse nominativum.

(5) Ita Davis. et Goerenz. e Mss. Vulgo *item contra omnem infelicitatem in dolore.*

(6) Hunc ordinem verborum cum Goerenzio praetuli vulgato *semper sibi illud*: Davis. ex aliquot Mss. dedit *semper illud sibi*.

(7) Ita Goerenz. e Mss. Vulgo *diffidet*.

rum timore nemo potest. Nemo igitur esse beatus potest. Neque enim in aliqua parte, sed in perpetuitate temporis vita beata dici solet; neque appellatur omnino vita beata, nisi confecta, atque absoluta; nec potest quisquam alias beatus esse, alias miser; qui enim existimabit posse se miserum esse, beatus non erit. Nam quum suscepta semel est [1] beata vita, tam permanet, quam ipsa illa effectrix beatae vitae sapientia; neque exspectat ultimum tempus aetatis; quod Croeso scribit Herodotus [2] praeceptum a Solone.

At enim, [3] quemadmodum tute dicebas, negat Epicurus nec [4] diuturnitatem quidem temporis ad beate vivendum aliquid afferre, nec minorem voluptatem percipi in brevitate temporis, quam si illa sit sempiterna. Haec dicuntur inconstantissime. Quum enim summum bonum in voluptate ponat, negat infinito tempore aetatis voluptatem fieri maiorem, quam finito atque modico. Qui bonum omne in virtute ponit, is potest dicere perfici beatam vitam perfectione virtutis: negat enim summo bono afferre incrementum diem. Qui autem voluptate vitam effici beatam putabit, qui sibi is conveniet, si negabit voluptatem crescere longinquitate? Igitur ne dolorem quidem. An dolor longissimus quisque miserrimus, voluptatem non optabiliorem diuturnitas facit? Quid est igitur, cur ita semper deum beatum Epicurus appellet [5] et aeternum? Dempta enim aeternitate nihilo beatior Iupiter, quam Epicurus: uter-

(1) Ita Goerenz. e Mss. suis. Vulgo *Nam quum semel est suscepta beata vita.*

(2) Lib. I, c. 32.

(3) Sic P. Manut. e coniectura, recte ab edd. postea receptum. Olim vulgabatur *Etenim.*

(4) Particulam *nec* addidit Goer. e codd. Spir. Erl. Bas. Gud. 1. vulgo omissam.

(5) Hanc seriem verborum restituit Goerenz. e codd. Spir. et Erl. Vulgo *cur ita semper deum appellet Epicurus beatum et aeternum.*

que enim summo bono fruitur, id est, voluptate. — At enim hic etiam dolore. — At eum nihili facit: ait enim,[1] si uratur, « quam hoc suave! » dicturum. Qua igitur re a deo vincitur, si aeternitate non vincitur? In quo[2] quid est boni praeter summam voluptatem, et eam sempiternam? Quid ergo attinet gloriose loqui, nisi constanter loquare? In voluptate corporis (addam, si vis, animi, dum ea ipsa, ut vultis, sit e corpore)[3] situm est vivere beate. Quid? istam voluptatem perpetuam quis potest praestare sapienti? Nam quibus rebus efficiuntur voluptates, hae non sunt in potestate sapientis: non enim in ipsa sapientia positum est beatum esse, sed in his rebus, quas sapientia comparat ad voluptatem: totum autem id externum; et, quod externum, id in casu est. Ita fit beatae vitae domina fortuna, quam Epicurus ait *exiguam intervenire sapienti.*

XXVIII. « Age, inquies, ista parva sunt. *Sapientem locupletat ipsa natura*: cuius divitias Epicurus[4] parabiles esse docuit. » Haec bene dicuntur; nec ego repugno: sed inter sese ipsa pugnant. Negat enim, tenuissimo victu, id est, contemptissimis escis et potionibus minorem voluptatem percipi, quam rebus exquisitissimis ad epulandum. Huic ego, si negaret quidquam interesse ad beate vivendum, quali uteretur victu, concederem; laudarem etiam: verum enim diceret; idque Socratem, qui voluptatem nullo loco

(1) Pronomen *se* vulgo hic additum ignorant Mss. Spir. et Erl. idque Goerenz. uncis inclusit.

(2) Primus recte sic Walkerus. Vulgo *in qua*.

(3) Ita cod. Spir. Erl. ed. Davis. Goerenz. Vulgo *sit quod et in corpore*, Lambin. *sit quoque in corpore*. Davis. quum Pall. quatuor, Med. Paris. habeant *sit quod et corpore*, conj. *sit quoque e corpore*. Grut. *sit et in corp.*

(4) Pronomen *ipse* vulgo additum auctoritate Mss. multorum deleverunt Davis. Ernestius.

numerat, audio dicentem, cibi condimentum esse famem, potionis sitim. Sed, qui ad voluptatem omnia referens, vivit ut Gallonius, loquitur ut Frugi ille Piso, non audio; nec eum,[1] quod sentiat, dicere existimo. Naturales divitias dixit parabiles esse, quod parvo esset natura contenta. Certe, nisi voluptatem tanti aestimaretis. *Non minor*, inquit, *voluptas percipitur ex vilissimis rebus, quam ex pretiosissimis.* Hoc est non modo cor non habere, sed ne palatum quidem. Qui enim voluptatem ipsam contemnunt, his licet dicere, se acipenserem menae non anteponere.[2] Cui vero in voluptate summum bonum est, huic omnia sensu, non ratione sunt iudicanda: eaque dicenda optima, quae sunt suavissima.

Verum esto: consequatur summas voluptates, non modo parvo, sed per me nihilo, si potest; sit voluptas non minor in nasturtiò illo, quo vesci Persas esse solitos scribit Xenophon, quam in Syracusanis mensis, quae a Platone graviter vituperantur; sit, inquam, tam facilis, quam vultis, comparatio voluptatis:[3] quid de dolore dicemus? cuius tanta tormenta sunt, ut in his beata vita, si modo dolor summum malum est, esse non possit. Ipse enim Metrodorus, paene alter Epicurus, beatum esse describit his fere verbis: *quum corpus bene constitutum sit, et sit exploratum, ita futurum.* An id exploratum cuiquam potest esse, quo modo sese habiturum sit corpus non dico ad annum, sed ad vesperum?[4] Dolor

(1) Vulgo *nec enim eum*. Sed particulam *enim*, quae abest cod. Spir. Erl. ed. Mss. recte omittendam censuit Goerenz.

(2) Minime admittendum, quod Th. Bentleio in mentem venit et Bremio quoque placuit, *se acipenserem menae anteponere*, deleta negandi particula.

(3) Hoc ordine, qui est in multis Mss. et edd. vett. verba posuerunt Davis. Goerenz. Vulgo *voluptatis comparatio*.

(4) Sic Goerenz cum cod. Spir.

igitur, id est summum malum, metuetur semper, etiam si non aderit; iam enim adesse poterit. Qui potest igitur habitare in beata vita summi mali metus?

Traditur, inquit, ab Epicuro ratio negligendi doloris. Iam ipsum absurdum, maximum malum negligi. Sed quae tandem ista ratio est? Maximus dolor, inquit, brevis est. Primum quid tu dicis breve? deinde dolorem quem maximum? Quid enim? summus dolor plures dies manere non potest? Vide ne etiam menses. Nisi forte eum dicis, qui, simulatque arripuit, interficit. Quis istum dolorem timet? illum mallem levares, quo optimum atque humanissimum virum, Cn. Octavium, M. F. familiarem meum, confici vidi; nec vero semel, nec ad breve tempus, sed et saepe plane et diu. Quos ille, dii immortales! [1] quum omnes artus ardere viderentur, cruciatus perferebat? Nec tamen miser esse, quia summum id malum non erat, tantummodo laboriosus videbatur. At miser, si in vitiosa et flagitiosa vita afflueret voluptatibus.

XXIX. Quod autem magnum dolorem brevem, longinquum levem [2] dicitis; id non intelligo, quale sit. Video enim et magnos et eosdem bene longinquos dolores, quorum [3] alia toleratio est verior; qua uti vos non potestis, qui honestatem ipsam per se non amatis. Fortitudinis quaedam praecepta sunt, ac paene leges, quae effeminari virum vetant in dolore. Quamobrem turpe putandum est, non dico dolere (nam

Erl. unoque Davisii. Vulgo *vesperam*.

(1) *Quos, dii immortales, ille* Victor. Manut. Lamb. Davis. Receptam a Grutero lectionem firmant codd. Spir. Erl.

(2) Vulgo additur *esse*, quod Goerenz. auctoritate cod. Spir. et Erl. delevit.

(3) Pro *quorum* cod. Vrsini et edd. ante Gruterum *quaedam*.

id quidem est interdum necesse), sed saxum illud Lemnium clamore Philoctetaeo funestare: [1]

> *Quod eiulatu, questu, gemitu, fremitibus*
> *Resonando mutum* [2] *flebiles voces refert.*

Huic igitur, [3]

> *Cui viperino morsu venae viscerum*
> *Veneno imbutae tetros cruciatus cient,*

dicat Epicurus: *Philocteta,* [4] *si gravis dolor, brevis.* — At iam decimum annum in spelunca iacet. — *Si longus, levis: dat enim intervalla, et relaxat.* — Primum non saepe: deinde quae est ista relaxatio, quum et praeteriti doloris memoria recens est, et futuri atque impendentis torquet timor? *Moriatur*, inquit. Fortasse id optimum, sed ubi illud, *Plus semper voluptatis?* Si enim ita est, vide ne facinus facias, quum mori suadeas. Potius ergo illa dicantur, turpe esse viro debilitari dolore, frangi, succumbere. Nam ista vestra, *Si gravis, brevis; si longus, levis*, dictata sunt. Virtutis, magnitudinis animi, patientiae, fortitudinis fomentis dolor mitigari solet.

XXX. Audi, ne longe abeam, moriens quid dicat Epicurus: et intellige, facta eius cum dictis discre-

(1) Versus qui sequuntur ex Attii Philoctete deprompti videntur, quamvis nescio quid dubitet Goerenzius.

(2) Recte sic Mss. Pall. alii, edd. vett. complures. Postea editum *multum*. Veram lectionem restituerunt Gruter. Davis. Ern. Goerenz.

(3) In codd. Mss. mendose: *Huic Epicurus competenter et si potest*, unde Manutius coniectura effecit *Huic Epicurus comparet se si potest*. Davisius coniicit *Huic Epicurus aiat si potest.* Goerenzius: *Huic Epicurus si potest.* Ego vero simpliciter scribendum censui: *Huic igitur*, quod deinde cum *dicat Epicurus* copuletur.

(4) Ita rescripsi pro vulg. *sit Epicurus Philocteta.* Goerenzius dedit: *Sic Epicurus Philoctetae*, in quo particula *sic* est in Gud. 2. Bas. Ven. 1494 Camerar.

Dictata sunt) Nihil nisi dictata, unda praeceptoris verba; non re et veritate comprobata. *G.*

pare. EPICVRVS HERMARCHO[1] S. *Quum ageremus*, inquit, *vitae beatum, et eundem supremum diem, scribebamus haec. Tanti autem aderant vesicae et torminum morbi,*[2] *ut nihil ad eorum magnitudinem posset accedere.* Miserum hominem,[3] si dolor summum malum est. Dici aliter non potest. Sed audiamus ipsum: *Compensabatur tamen*, inquit, *cum his omnibus animi laetitia, quam capiebam, memoria rationum inventorumque nostrorum. Sed tu, ut dignum est tua erga me, et erga philosophiam voluntate ab adolescentulo suscepta, fac ut Metrodori tueare liberos.*[4] Non ego iam Epaminondae, non Leonidae mortem huius morti antepono: quorum alter quum vicisset Lacedaemonios apud Mantineam, atque[5] ipse gravi vulnere exanimari se videret; ut primum dispexit, quaesivit, salvusne esset clypeus? Quum salvum esse flentes sui respondissent: rogavit, essentne fusi hostes? Quum[6] id quoque, ut cupiebat, audivisset, evelli iussit eam, qua erat transfixus, hastam. Ita multo sanguine profuso in laetitia et in victoria est

(1) Iure hanc scripturam antiquis etiam monumentis confirmatam revocavit Goerenz. Vulgo *Hermacho.*

(2) Vulgo *tanti autem morbi aderant vesicae et viscerum.* Recte autem restituit Goerenzius lectionem cod. Pal. 1, *tanti aderant vesicae et torminum morbi.* Ac *torminum* quoque habent cod. Spir. Erl. al.

(3) Sic Davis. e Pal. 6, quicum consentit Spir. Erl. Vulgo *Ecce miserum hominem.* Goerenz. dedit *En m. h.*

(4) Graeca Epicuri sunt ap. Diogenem Laërtium (qui tamen hanc epistolam ad Idomenem scriptam fuisse dicit) lib. X, sect. 10. Τὴν μακαρίαν ἄγοντες, καὶ ἅμα τελευτῶντες ἡμέραν τοῦ βίου ἐγράφομεν ὑμῖν ταυτί. στραγγουρία τε παρηκολούθει καὶ δυσεντερικὰ πάθη, ὑπερβολὴν οὐκ ἀπολείποντα τοῦ ἐν ἑαυτοῖς μεγέθους. Αντιπαρετάττετο δὲ πᾶσι τούτοις τὸ κατὰ ψυχὴν χαῖρον ἐπὶ τῇ τῶν γεγονότων ἡμῖν διαλογισμῶν μνήμῃ. Σὺ δὲ ἀξίως τῆς ἐκ μειρακίου παραστάσεως πρὸς ἐμὲ καὶ φιλοσοφίαν, ἐπιμελοῦ τῶν παίδων Μετροδώρου.

(5) *Atque* revocavit Goerenz. e cod. suis et edd. vett. pro vulg. *simulque.*

(6) Vulgo *quumque*, sed auctoritate Mss. Goerenzius particulam *que* expunxit.

mortuus. Leonidas autem, rex Lacedaemoniorum, se in Thermopylis, trecentosque eos, quos eduxerat Sparta, quum esset proposita aut fuga turpis, aut gloriosa mors, opposuit hostibus. Praeclarae mortes sunt imperatoriae: Philosophi autem in suis lectulis plerumque moriuntur. [1] Refert tamen, quod sibi videtur esse morienti magna laus, [2] *Compensabatur*, inquit, *cum summis doloribus laetitia.* Audio equidem philosophi vocem, Epicure. Sed quid tibi dicendum sit, oblitus es. Primum enim, si vera sunt ea, quorum recordatione te gaudere dicis, hoc est, si vera sunt tua scripta et inventa; gaudere non potes: nihil enim iam habes, quod ad corpus referas. Est autem a te semper dictum, nec gaudere quemquam, nisi propter corpus, nec dolere. *Praeteritis*, inquit, *gaudeo.* Quibusnam praeteritis? Si ad corpus pertinentibus; rationes tuas te video compensare cum istis doloribus, non memoriam corpore perceptarum voluptatum. Sin autem [3] ad animum; falsum est quod negas animi ullum esse gaudium, quod non referatur ad corpus. Quum denique [4] Metrodori liberos commendas, quid ex isto tuo egregio officio et tanta fide (sic enim existimo) ad corpus refers?

XXXI. Huc et illuc, Torquate, vos versetis licet: nihil in hac praeclara epistola scriptum ab Epicuro congruens et conveniens decretis eius reperietis. Ita

(1) H. l. verba quaedam intercidisse videntur, in quibus post degressionem illam de imperatoribus, oratio ad Epicurum rediret. Fortasse scriptum erat: *Epicurus aliquid refert tamen.*

(2) Post *laus* Goerenzius commate distinxit, quum vulgo puncto distingueretur: recte quidem ille, si nihil post *plerumque moriuntur* deesse statuas.

(3) Sic Goerenz. cum codd. Spir. et Erl. Vulgo *si autem.*

(4) *Quum denique* reposui e Goerenzii coniectura pro vulg. *cur deinde.*

redarguitur ipse a sese, vincunturque [1] scripta eius probitate ipsius ac moribus. Nam ista commendatio puerorum, memoria et caritas amicitiae, summorum officiorum in extremo spiritu conservatio, indicat, innatam esse homini probitatem gratuitam, non invitatam voluptatibus, nec praemiorum mercedibus evocatam. Quod enim testimonium maius quaerimus, quae honesta et recta sint, [2] ipsa esse optabilia per sese, quum videamus tanta esse [3] officia morientis? Sed, ut epistolam laudandam arbitror eam, quam modo totidem fere verbis interpretatus sum (quamquam ea cum summa eius philosophia [4] nullo modo congruebat): sic eiusdem testamentum non solum a philosophi gravitate, sed etiam ab ipsius sententia iudico discrepare. Scripsit enim, et multis saepe verbis, et breviter apteque, in eo libro, quem modo nominavi, *mortem nihil ad nos pertinere; quod enim dissolutum sit, id esse sine sensu; quod autem sine sensu sit, id nihil ad nos pertinere omnino*. Hoc ipsum elegantius poni, meliusque potuit. Nam quod ita positum est, *Quod dissolutum sit, id esse sine sensu*, id eiusmodi est, ut non satis plane dicat, quid sit dissolutum. Sed tamen intelligo, quid velit. Quaero autem, quid sit, quod, quum dissolutione, id est morte, sensus omnis exstinguatur, et quum reliqui nihil sit omnino, quod pertineat ad nos, tam accurate, tamque diligenter caveat et sanciat, *ut Amynomachus et Timocrates, heredes sui, de Hermar-*

(1) Ita recte e Mss. multis Davis. Goerenz. Vulgo *veneuntque*.

(2) Goerenz. e cod. Gud. 2 delevit *sint*.

(3) *Esse* ex edd. vett. et Mss. compluribus reduxit Goerenz. Grutero omissum.

(4) Sic Goerenz. recte e Spir. et Erl. Olim edebatur *cum sententia eius philosophi*. Postea Gruteri exemplo editum *cum summa eius philosophi*.

chi sententia dent, quod satis sit ad diem agendum natalem suum quotannis, mense Gamelione; itemque omnibus mensibus, vicesimo die lunae, dent ad eorum epulas, qui una secum philosophati sint, ut et sui, et Metrodori memoria colatur. Haec ego non possum dicere non esse hominis quamvis [1] et belli et humani; sapientis vero nullo modo, physici praesertim, quem se ille esse vult, putare ullum esse cuiusquam diem natalem. Quid? verene potest esse dies saepius, qui semel fuit? certe non potest. An eiusdemmodi? [2] ne id quidem, nisi quum multa annorum intercesserint millia, ut omnium siderum eodem, unde profecta sint, fiat ad unum tempus reversio. Nullus est igitur cuiusquam dies natalis. — At habetur! — Et ego scilicet id nesciebam. [3] Sed, ut sit, etiamne post mortem coletur? idque testamento cavebit is, qui vobis quasi oraculum ediderit, nihil post mortem ad nos pertinere? [4] Haec non erant eius, qui innumerabiles mundos, infinitasque regiones, quarum nulla esset ora, nulla extremitas, mente peragravisset. Numquid tale Democritus? Vt alios omittam, hunc appello, quem ille unum sequutus est. Quod si dies notandus fuit, eumne potius, quo natus, an eum, quo sapiens factus est? Non potuit, inquies, fieri sapiens, nisi natus esset. Et isto modo ne si avia quidem eius nata non esset. Res tota, [5] Torquate, non doctorum hominum, velle post mortem

(1) *Quamvis* recte receperunt e Mss. et edd. vett. Davis. Bremius, Goer. in multis, et novissime etiam ab Ernestio omissum.

(2) Bremius malebat *At eiusdemmodi.*

(3) Sic Goerenz. e IV codd. suis it. aliquot edd. vett. Vulgo *Et ego id scilicet nesciebam.*

(4) Hoc ordine posita verba invenit in codd. suis Goerenzius. Vulgo *nihil ad nos pertinere post mortem*

(5) Post *Torquate* Goerenz. verbum *est* putat esse addendum. Alii simplicius interpretantur: omnino indignum est doctis viris. *T.*

epulis celebrari memoriam sui nominis. Quos quidem dies quemadmodum agatis, et in quantam hominum facetorum urbanitatem incurratis, non dico. Nihil opus est litibus. Tantum dico, magis fuisse vestrum, agere Epicuri diem natalem, quam illius, testamento cavere, ut ageretur.

XXXII. Sed, ut ad propositum revertamur (de dolore enim quum diceremus, ad istam epistolam delati sumus) nunc totum illud concludi sic licet. Qui in summo malo est, is tum quum in eo est, non est beatus. Sapiens autem semper beatus est, et est aliquando in dolore. Non est igitur summum malum dolor. Iam illud quale tandem est? *Bona praeterita non effluere sapienti, mala meminisse non oportere.* Primum in nostrane potestate est, quid meminerimus? Themistocles quidem, quum ei Simonides, an quis alius [1] artem memoriae polliceretur, *oblivionis*, inquit, *mallem. Nam memini etiam quae nolo, oblivisci non possum quae volo.* Magno hic ingenio. Sed res se tamen sic habet, ut nimis imperiosi philosophi sit, vetare meminisse. Vide, ne ista sint Manliana vestra, [2] aut maiora etiam, si imperes quod facere non possim. Quid, si etiam iucunda memoria est praeteritorum malorum? ut proverbia nonnulla veriora sint, quam vestra dogmata. Vulgo enim dicitur, *Iucundi acti labores*: nec male Euripides [3] (concludam, si potero, latine; graecum enim hunc versum nostis omnes):

Suavis laborum est praeteritorum memoria.

(1) Recte. sic Davis. e Pal. 1. Vulgo *aut quis alius.* Idem Goerenz. invenit in Spir. Erl.

(2) Quasi Manlii Torquati, imperiosi illios, imperia.

(3) Versiculus Euripidis est ex Andromeda a Stobaeo aliisque memoratus: Ἀλλ᾽ ἡδύ τοι σωθέντα μεμνῆσθαι πόνων. fragm. X, ed. Musgr. (T. II, ed. Beck. p. 421.)

Sed ad bona praeterita redeamus. Quae si a vobis talia dicerentur, qualibus C. Marius uti poterat, ut expulsus, egens, in palude demersus, tropaeorum recordatione levaret dolorem suum: audirem, et plane probarem. Nec enim absolvi beata vita sapientis, neque ad exitum perduci poterit, si prima quaeque bene ab eo consulta atque facta, ipsius oblivione obruentur. Sed vobis voluptatum perceptarum recordatio vitam beatam facit, et quidem corpore perceptarum. Nam si quae sunt aliae, falsum est, omnes animi voluptates esse e corporis societate. Corporis autem voluptas si etiam praeterita delectat, non intelligo, cur Aristoteles Sardanapali epigramma tantopere derideat: in quo ille rex Syriae[1] glorietur, se omnes secum libidinum voluptates abstulisse. Quod enim ne vivus quidem, inquit, diutius sentire poterat, quam dum fruebatur; quo modo id potuit mortuo permanere? Fluit igitur voluptas corporis, et prima summa quaeque avolat,[2] saepiusque relinquit causas poenitendi, quam recordandi; itaque beatior Africanus cum patria illo modo loquens,

Desine, Roma, tuos hostes — — — 3

reliquaque praeclare,

Nam tibi munimenta mei peperere labores. 4

Laboribus hic praeteritis gaudet; tu iubes voluptatibus. Hic se ad ea revocat, e quibus nihil unquam retulerat ad corpus; tu totus haeres in corpore.

(1) Sic Goerenz. e codd. suis et aliis, it. edd. vett. Vulg. *Assyriae.*

(2) Ita correxi vulg. *prima quaeque avolat;* pro quo alii codd. et edd. habent *prona quaeque avolat.* Sed Cicero dicere voluit *summam quamquam corporis voluptatem primam avolare.* Simile est illud Virgilianum: *optima quaeque dies miseris mortalibus aevi prima fugit.*

(3) Versiculi sunt Enniani.

(4) Recte sic e Manutii emendatione Goerenzius. Vulgo *Namque tibi monumenta m. p. l.*

XXXIII. Illud autem ipsum qui obtineri potest, quod dicitis, omnes animi et voluptates et dolores ad corporis voluptates et dolores pertinere? Nihil tene delectat[1] unquam? (video, quicum loquar) te igitur, Torquate, ipsum per se nihil delectat? Omitto dignitatem, honestatem, speciem ipsam virtutum, de quibus ante dictum est; haec leviora ponam:[2] poëma, orationem quum aut scribis, aut legis; quum omnium factorum, quum regionum conquiris historiam; signum, tabula, locus amoenus, ludi, venatio, villa Luculli (nam si tuam dicerem, latebram haberes; ad corpus diceres pertinere); sed ea, quae dixi, ad corpusne refers? an est aliquid, quod te sua sponte delectet? Aut pertinacissimus fueris, si in eo perstiteris, ad corpus ea, quae dixi, referre;[3] aut deserueris totam Epicuri voluptatem, si negaveris.

Quod vero a te disputatum est, maiores esse voluptates et dolores animi, quam corporis; quia trium temporum particeps animus sit, corpore autem praesentia solum sentiantur: qui probari potest, ut is, qui propter me aliquid gaudet,[4] plus, quam ego ipse, gaudeat?[5] Sed, dum efficere vultis beatum sapientem, quum maximas animo voluptates percipiat, omnibusque partibus maiores, quam corpore: quid occurrat, non videtis. Animi enim quoque dolores percipiet omnibus partibus maiores, quam corporis.

(1) Sic Goerenz. e codd. Spir. et Erl. Vulgo *nihilne te delectant.*

(2) Davis. coniec. *ponantur.*

(3) *Referri* Ernestios malebat; quem audiendum esse recte negat Goerenzius.

(4) Sic Goerenz. e cod. Spir. Vulgo abest *gaudet*, Victor. Grut. Davis. *gaudeat.*

(5) Vulgo additur ineptissimum emblema: *Animi voluptas oritur propter voluptatem corporis, et maior est animi voluptas quam corporis. Ita fit ut gratulator laetior sit, quam is cui gratuletur*, quod optimo iure Goerenzius delevit.

Ita miser sit aliquando necesse est is, quem vos beatum semper vultis esse. Nec vero id, dum omnia ad voluptatem doloremque referetis, efficietis unquam.

Quare aliud aliquid, Torquate, hominis summum bonum reperiendum est. Voluptatem bestiis concedamus; quibus vos de summo bono testibus uti soletis. Quid, si etiam bestiae multa faciunt, duce sua quaeque natura, partim indulgenter vel cum labore:[1] ut in gignendo, in educando perfacile appareat, aliud quiddam his propositum, non voluptatem? Partim cursu et peregrinatione laetantur, congregatione aliae coetum quodam modo civitatis imitantur. Videmus in quodam volucrium genere nonnulla indicia pietatis, cognitionem, memoriam; in multis etiam disciplinam videmus. Ergo in bestiis erunt secreta a voluptate humanarum quaedam simulacra virtutum: in ipsis hominibus virtus, nisi voluptatis causa, nulla erit? et homini, qui ceteris animantibus plurimum praestat, praecipui[2] a natura nihil datum esse dicemus?

XXXIV. Nos vero, si quidem in voluptate sunt omnia, longe multumque superamur a bestiis, quibus ipsa terra fundit ex sese pastus varios, atque abundantes[3] nihil laborantibus: nobis autem aut vix, aut ne vix quidem, suppetunt multo labore quaerentibus. Nec tamen ullo modo summum pecudis bonum et hominis idem mihi videri potest. Quid enim tanto opus est instrumento in optimis artibus comparan-

(1) Pearcius coniecit *partim indulgent labori in gignendo, in educando, ut perfacile appareat*, idque probat Ernestius. Bremio placebat *partim indulgentes vel cum labore gignendo, educando ut p. a.*

(2) Codd. nonnulli et quatuor Oxon. *praecipue*, Gud. 1 *praecipuum*.

(3) Sic codd. Spir. Erl. Eliens. 2. Et receperunt Manut. Davis. Vulgo *varieque*. Goerenzio verius videtur *pastus varietate abundantes*.

dis, quid tanto concursu honestissimorum studiorum, tanto virtutum comitatu, si ea nullam ad aliam rem, nisi ad voluptatem conquiruntur? Vt, si Xerxes, quum tantis classibus, tantisque equestribus et pedestribus copiis, Hellesponto iuncto, Athone perfosso, maria [1] ambulavisset, terramque navigasset, si, quum tanto impetu in Graeciam venisset, et causam quis [2] ex eo quaereret tantarum copiarum tantique belli, mel se auferre ex Hymetto voluisse diceret, certe sine causa videretur tanta conatus: sic nos sapientem plurimis et gravissimis artibus atque virtutibus instructum et ornatum, non ut illum, maria pedibus peragrantem, classibus montes, sed omne caelum, totamque cum universo mari terram mente complexum, voluptatem petere si dicemus, mellis causa dicemus tanta molitum.

Ad altiora quaedam et magnificentiora, mihi crede, Torquate, nati sumus: nec id ex animi solum partibus, in quibus inest memoria rerum innumerabilium, et ea quidem infinita, inest coniectura [3] consequentium, non multum a divinatione differens, inest moderator cupiditatis pudor, inest ad humanam societatem iustitiae fida custodia, inest perpetiendis [4] laboribus adeundisque periculis firma et stabilis doloris mortisque contemptio. Ergo haec in animis; tu autem etiam membra ipsa sensusque considera; qui tibi, ut

(1) *Mare* lacitos edidit Goer.

(2) Recte sic Goerenz. Vulgo *causam eius quis.*

(3) Goerenzius e codd. Spir. et Erl. h. l. sic constituit, *in quibus inest memoria rerum innumerabilium* (*inde quidem infinita inest — contemptio.*) Verum hac parenthesi et particula *inde quidem* falcor h. l. me non delectari. Vulgatum *vitae quidem infinita*, sane corruptum, optime iam Manutius correxit, ut *et ea quidem* reponeret, comparato loco Tusc. Dispp. I, 24.

(4) Vulgo *in perpetiendis.* Praepositionem recte delevit Goerenzius auctoritate codd. Spir. et Gud. 2.

reliquae corporis[1] partes, non comites solum virtutum, sed ministri etiam videbuntur. Quod si[2] in ipso corpore multa voluptati praeponenda sunt, ut vires, valitudo, velocitas, pulchritudo, quid tandem in animis censes? in quibus doctissimi illi veteres inesse quiddam caeleste et divinum putaverunt. Quod si esset in voluptate summum bonum, ut dicitis, optabile esset, in voluptate maxima,[3] nullo intervallo interiecto, dies noctesque versari, quum omnes sensus dulcedine omni quasi perfusi moverentur. Quis est autem dignus nomine hominis, qui unum diem totum velit esse in isto genere voluptatis? Cyrenaici quidem non recusant. Vestri haec verecundius: illi fortasse constantius.

XXXV. Sed lustremus animo non has maximas artes, quibus qui carebant, inertes a maioribus nominabantur: sed quaero, num existimes, non dico Homerum, Archilochum, Pindarum, sed Phidiam, Polycletum, Zeuxin, ad voluptatem artes suas direxisse? Ergo opifex plus sibi proponet ad formarum, quam civis excellens ad factorum pulchritudinem?

Quae est autem[4] alia causa erroris tanti, tam longe lateque diffusi, nisi quod is, qui voluptatem summum bonum esse decernit, non cum ea parte animi, in qua inest ratio atque consilium, sed cum cupiditate, id est, cum animi levissima parte deliberat? Quaero enim de te: si sunt dii, ut vos etiam putatis, qui possunt esse beati, quum voluptates corpore percipere non possint? aut si sine eo genere voluptatis beati sunt, cur similem animi usum in sapiente esse

(1) *Corporis* abest cod. Spir. Erl.

(2) Recte hoc Goerenz. e cod. Spir. et Erl. reposuit pro vulgato *Quid si*.

(3) Veneream potissimum intelligit.

(4) Sic cod. Gud. 1. Vulgo *quae autem est*.

nolitis? Lege laudationes, Torquate, non eorum qui sunt ab Homero laudati, non Cyri, non Agesilai, non Aristidis, aut Themistoclis, non Philippi, aut Alexandri;[1] lege nostrorum hominum, lege vestrae familiae: neminem videbis ita laudatum, ut artifex callidus comparandarum voluptatum diceretur. Non elogia monumentorum id significant, velut hoc ad portam unicum:[2] PLVRIMAE CONSENTIVNT GENTES, POPVLI PRIMARIVM FVISSE VIRVM. Idne consensisse de Calatino plurimas gentes arbitramur, primarium populi fuisse, quod praestantissimus fuisset in conficiendis voluptatibus? Ergo in his adolescentibus bonam spem esse dicemus et magnam indolem, quos suis commodis inservituros, et quidquid ipsis expediat, facturos arbitrabimur?[3] Nonne videmus, quanta perturbatio rerum omnium consequatur? quanta confusio? Tollitur beneficium; tollitur gratia: quae sunt vincula concordiae. Nec enim, si tuam ob causam cuiquam commodes, beneficium illud habendum est, sed foeneratio; nec gratia deberi videtur ei, qui suam ob causam commodaverit. Maximas vero virtutes iacere omnes necesse est, voluptate dominante. Sunt etiam turpitudines plurimae, quae, nisi honestas

(1) Genitivos *Aristidi* et *Themistocli* pro vulg. *Aristidis* et *Themistoclis* ascivit Goerenzius e cod. Erl. Idem ex eodem et Spir. pro vulg. *non Themistocl. non Alexandri* dedit *aut Th. — aut Alex.*

(2) Vulgo *velut hoc ad portam?* VNO ORE CVI PLVRIMAE etc. Sed ut in lib. de Senectute c. 17 de eodem elogio dicitur, *in quem illud elogium unicum*: PLVRIMAE etc. sic h. l. recte correxit Davisius. Goerenzius item servat *unicum*, sed illud ad sequentia *virum primarium* referre mavult. *Ad portam* scil. *Capenam*. Tusc. I, 7.

De Calatino) Anno 495. A. Atilius Calatinus Enna, Drepano, Lilybaeo hostilia praesidia deiecit. Panormum cepit, totamque Siciliam pervagatus, paucis navibus magnam hostium classem, duce Amilcare, superavit. MVRET.

(3) Sic Goerenz. e Par. 1, 3 et suis. Vulgo *arbitramur*.

natura plurimum valeat, cur non cadant in sapientem, non est facile defendere. Ac, ne plura complectar (sunt enim innumerabilia), bene laudata virtus voluptatis aditus intercludat necesse est. Quod iam a me exspectare noli. Tute introspice in mentem tuam ipse, eamque omni cogitatione pertractans, percontare ipse te, perpetuisne malis voluptatibus perfruens, in ea, quam saepe usurpabas, tranquillitate degere omnem aetatem sine dolore, assumpto etiam illo, quod vos quidem adiungere soletis, sed fieri non potest, *sine doloris metu*; an quum de omnibus gentibus optime mererere, quum opem indigentibus salutemque ferres, vel Herculis perpeti aerumnas: sic enim maiores nostri labores non fugiendos, tristissimo tamen verbo aerumnas [1] etiam in deo nominaverunt. Exigerem ex te, cogeremque, ut responderes, nisi vererer, ne Herculem ipsum ea, quae pro salute gentium summo labore gessisset, voluptatis causa gessisse diceres.

Quae quum dixissem, Habeo, inquit Torquatus, ad quos ista referam; et, quamquam aliquid ipse poteram, tamen invenire [2] malo paratiores familiares nostros. Credo Syronem dicis et Philodemum, cum optimos viros, tum doctissimos homines. [3] Recte, inquit, intelligis. Age sane, inquam. Sed erat aequius, Triarium aliquid de nostra dissensione iudicare. Eiuro, [4] inquit arridens, iniquum, hac quidem de re. Tu enim ista lenius; hic Stoicorum more nos vexat. Tum Triarius, Posthac quidem, inquit, au-

(1) *Aerumnas* Davis. uncis inclusit, Ern. delevit.

(2) Goerenz. coniect. *inveniri*.

(3) Goer. *tum — tum*.

(4) Egregie sic correxit Goerenz. vulg. *Immo*. Pro quo in duobus suis codd. invenit *iuro*, in Erl. *iure*. Verissimum vero est: *Eiuro — iniquum*. cf. II Orat. c. 70.

dacius. Nam haec ipsa mihi erunt in promptu, quae modo audivi; nec ante aggrediar, quam te ab istis, quos dicis, instructum videro. Quae quum essent dicta, finem fecimus et ambulandi, [1] et disputandi.

(1) Etsi, ut recte monuit Goerenzius, nulla utroque hoc libro facta est ambulationis mentio, tamen haec verba Ciceronis, non interpolatoris esse videntur.

DE

FINIBVS BONORVM

ET MALORVM

LIBER TERTIVS.

I.

Voluptatem quidem, Brute, si ipsa pro se loquatur, nec tam pertinaces habeat patronos, concessuram arbitror, convictam superiore libro, dignitati.[1] Etenim sit impudens, si virtuti diutius repugnet, aut si honestis iucunda anteponat, aut pluris esse contendat dulcedinem corporis et titillationem,[2] ex eave natam laetitiam, quam gravitatem animi atque constantiam. Quare illam quidem dimittamus, et suis se finibus tenere iubeamus, ne blanditiis eius illecebrisque impediatur disputandi severitas. Quaerendum est enim, ubi sit illud summum bonum, quod reperire volumus, quoniam et voluptas ab eo remota est, et eadem fere contra eos dici possunt, qui vacuitatem doloris finem bonorum esse voluerunt. Nec vero

(1) Id est, cessuram aemulae digniori, quam ipsa est. Graeci συγχωρεῖν ἀξιότητι. G.

(2) Sic recte Davis. et Goerenz. ut habent cod. Vrsini et Eliens. 2. Vulgo *titillantem*.

ullum probetur summum bonum, quod virtute [1] careat; qua nihil potest [2] esse praestantius. Itaque quamquam in eo sermone, qui cum Torquato est habitus, non remissi fuimus; tamen haec acrior est cum Stoicis parata contentio. Quae enim de voluptate dicuntur, ea nec acutissime, nec abscondite disseruntur. Neque enim qui defendunt eam, versuti in disserendo sunt, nec qui contra dicunt, causam difficilem repellunt. [3] Ipse etiam dicit Epicurus, ne argumentandum quidem esse de voluptate, quod sit positum iudicium eius [4] in sensibus, ut commoneri nos satis sit, nihil attineat doceri. Quare illa nobis simplex fuit in utramque partem disputatio. Nec enim in Torquati sermone quidquam implicatum, aut tortuosum fuit; nostraque, ut mihi videtur, dilucida oratio. Stoicorum autem non ignoras quam sit subtile, vel spinosum potius, disserendi genus: idque quum Graecis, tum magis nobis, quibus etiam verba parienda sunt, imponendaque nova novis rebus nomina. Quod quidem nemo mediocriter doctus mirabitur, cogitans, in omni arte, cuius usus vulgaris communisque non sit, multam novitatem nominum esse, quum constituantur ea rerum [5] vocabula, quae in quaque arte versentur. Itaque et dialectici et physici verbis utuntur iis, quae ipsi Graeciae nota non sunt.

(1) Sic Goerenz. e codd. Spir. et Er. Vulgo *nec vero ita ullum — ut virtute careat.*

(2) *Possit* reposuit Davis. Goer. et est in codd. Paris. 1, 2, El. 2 al.

(3) Lambin. *refellunt.*

(4) Ita Goerenz. e codd. Spir. Erl. Bas. Gud. 1. Vulgo *eius iudicium.*

(5) Ita Spir. et Erl. Vulgata *earum rerum* licet ferri possit, tamen a nobis receptum praeferri meretur. Scripsisset enim tum haud dubie auctor *iis rebus.* Rectius etiam *quae* ad *vocabula*, quam ad *rerum*, refertur, h. s. « quibus in quacumque arte peculiaribus uti liceat ». Ex vulgata ratione, quo *quae* applices, ambiguum est. Adde denique, alteram lectionem magis a scribis ortam videri, quam nostram. Eadem ratione non multo post in vv. *ea res* peccatum esse videbis. *G.*

Geometrae vero, musici, grammatici etiam,[1] more quodam loquuntur suo. Item ipsae rhetorum artes,[2] quae sunt totae forenses atque populares, verbis tamen[3] in docendo quasi privatis utuntur ac suis.

II. Atque, ut omittam has artes elegantes et ingenuas, ne opifices quidem tueri sua artificia possent, nisi vocabulis uterentur nobis incognitis, usitatis sibi. Quin etiam agricultura, quae abhorret ab omni politiore elegantia, tamen ea res,[4] in quibus versatur, nominibus notavit novis. Quo magis hoc philosopho faciendum est. Ars est enim philosophia vitae; de qua disserens arripere verba de foro non potest. Quamquam ex omnibus philosophis Stoici plurima novaverunt,[5] Zenoque[6] eorum princeps non tam rerum inventor fuit, quam verborum novorum.[7] Quod si in ea lingua, quam plerique uberiorem putant, concessum a Graecia est, ut doctissimi homines de rebus non pervulgatis, inusitatis verbis ute-

(1) Non viderunt VV. DD. *etiam*, sic distinctam, necessario cum vi dici debere; quam contexta non admittunt, nisi virgula postposita. Sed tum desiderabatur *et* ante *musici*, quam nos addidimus e nostris omnibus, Cod. 2 excepto, qui totum locum, *geom..... item*, ignorat. *G.*

(2) *Rhetorum artes* sunt Rhetorica ipsa, Topica, doctrina de actionibus. Non igitur persuasit mihi Goer. tollendum esse voc. *rhetorum*. Hoc enim sublato nimis infinita fieret sententia.

(3) Recte sic Bremius et Goerenz. Vulgo *tantum*.

(4) Ita Spir. Erl. Bas. Vien. cum Crat. et forte aliorum complures; sed VV. DD. vitium esse putarunt, quod vera lectio est. Etsi enim vulgata *eas res* ferri potest; longe tamen *ea* melius est, et plane ex auctoris usu, quum *quae*, *quamquam ea* valeat, atque ita recte *ea* addatur. Cf. Acadd. II, 25, 79. Si *eas* retinebis, quaeremus, cur non melius pron. omissum sit, vel certe ex perpetuo auctoris usu in clausula (*res eos*) positum? Scribas autem in vulgatam paene necessario deflectere debuisse, si eorum ingenium recte noveris, ipse fateberis. Similiter paullo superius in *ea rerum* peccatum vidimus. *G.*

(5) Edd. vett. nonnullae *nominaverunt*.

(6) Sic e cod. Spir. et Erl. rescripsit Goerenz. pro vulg. *Zeno quoque*.

(7) Hunc ordinem verborum e suis codd. praeoptavit Goerenz. vulgato *novorum verborum*.

rentur; quanto id nobis magis est concedendum, qui ea nunc primum audemus attingere? Etsi (quod saepe diximus, et quidem cum aliqua querela non Graecorum modo, sed etiam eorum, qui se Graecos magis, quam nostros haberi volunt, nos non modo non vinci a Graecis verborum copia, sed esse in ea etiam superiores) elaborandum est,[1] ut hoc non in nostris solum artibus, sed etiam in illorum ipsorum consequamur. Quamquam ea verba, quibus instituto[2] veterum utimur pro latinis, ut ipsa philosophia, ut rhetorica, dialectica, grammatica, geometria, musica, quamquam latine ea dici poterant, tamen, quoniam usu percepta[3] sunt, nostra ducamus. Atque haec quidem de rerum nominibus. De ipsis rebus autem saepenumero, Brute, vereor, ne reprehendar, quum haec ad te scribam, qui quum in philosophia, tum in optimo genere philosophiae tantum processeris. Quod si facerem quasi te erudiens, iure reprehenderer. Sed ab eo plurimum absum; neque, ut ea cognoscas, quae tibi notissima sunt, ad te mitto, sed quia facillime in nomine tuo acquiesco, et quia te habeo aequissimum eorum studiorum, quae mihi communia tecum sunt, existimatorem et iudicem. Attendes igitur, ut soles, diligenter, eamque controversiam diiudicabis, quae mihi fuit cum avunculo tuo, divino ac singulari viro.

Nam, in Tusculano quum essem, vellemque e bibliotheca pueri Luculli[4] quibusdam libris uti, veni in

(1) Infinitum foret, et sine fructu, VV. Doctorum conatus in hoc loco corrumpendo referre, quum sit integerrimus. Addidimus parentheseos notas, quibus cuncta in orbem suum redeunt. *G.* — Qua tamen Goerenzii correctione locum plene illustrari minime videmus. *L.*

(2) Ita Goerenz. e suis codd. Vulg. *ex instituto*.

(3) Lambin. *recepta*, Grul. e Pal. 3 *praecepta*.

(4) Patre scil. mortuo, cuius filii tutelam Cicero gerebat.

eius villam, ut eos ipse, ut solebam, inde promerem. Quo quum venissem, M. Catonem, quem ibi esse nescieram, vidi in bibliotheca sedentem, multis circumfusum Stoicorum libris. Erat enim, ut scis, in eo [inexhausta] [1] aviditas legendi, nec satiari poterat: quippe qui ne reprehensionem quidem vulgi inanem reformidans, in ipsa curia soleret legere saepe, dum senatus cogeretur, nihil operae reipublicae detrahens; quo magis tum in summo otio, maximaque copia, [2] quasi heluari libris, si hoc verbo in tam clara re utendum est, videbatur. Quod quum accidisset, ut alter alterum nec opinato videremus, surrexit statim. Deinde prima illa, quae in congressu solemus: Quid tu, inquit, huc? A villa enim, credo: et, si ibi te esse scissem, ad te ipse venissem. — Heri, inquam, ludis commissis, ex urbe profectus veni ad vesperum. Causa autem fuit huc veniendi, ut quosdam hinc libros promerem: et quidem, Cato, totam hanc copiam iam Lucullo nostro notam esse oportebit. Nam his libris eum malo, quam reliquo ornatu villae delectari. Est enim mihi magnae curae: quamquam hoc quidem proprium tuum munus est, ut ita erudiatur, ut et patri et Caepioni nostro et tibi tam propinquo respondeat. Laboro autem non sine causa: nam et avi eius memoria moveor (nec enim ignoras, quanti fecerim Caepionem; qui, ut opinio mea fert, in principibus iam esset, si viveret), et Lucullus mihi versatur ante oculos, vir quum omnibus excellens, tum mecum et amicitia et omni voluntate sententiaque coniunctus. Praeclare, inquit, facis, quum et eorum memoriam

(1) Hanc vocem Goerenzius uncis inclusit ut adulterinam. Neque mihi ipsi genuina videtur; praesertim quum absit Pal. 1, Spir. Erl. Forsan tamen aliud epitheton fuit, ut *summa*.

(2) Scil. *laborum*.

tenes, quorum uterque tibi testamento liberos suos commendavit, et puerum diligis. Quod autem meum munus dicis, non equidem recuso, sed te adiungo socium. Addo etiam illud, multa iam mihi dare signa puerum et pudoris et ingenii; sed aetatem vides. Video equidem, inquam; sed tamen iam infici debet iis artibus, quas si, dum est tener, combiberit, ad maiora veniet paratior. — Sic: et quidem diligentius, saepiusque ista loquemur inter nos, agemusque communiter. Sed resideamus, inquit, si placet. Itaque fecimus.

III. Tum ille: Tu autem, quum ipse tantum librorum habeas, quos hic tandem requiris? Commentarios quosdam, inquam, Aristotelios, quos hic sciebam esse, veni ut auferrem, quos legerem, dum essem otiosus: quod quidem nobis, ut scis, non saepe contingit. Quam vellem, inquit, te ad Stoicos inclinavisses! Erat enim, si cuiusquam, certe tuum, nihil praeter virtutem in bonis ducere. Vide, ne magis, inquam, tuum fuerit, quum re idem tibi, quod mihi videretur, non nova te[1] rebus nomina imponere. Ratio enim nostra consentit, pugnat oratio.[2] Minime vero, inquit ille, consentit. Quidquid enim praeter id, quod honestum sit, expetendum esse dixeris[3] in bonisque numeraveris; et honestum ipsum, quasi virtutis lumen, exstinxeris, et virtutem penitus everteris. Dicuntur ista, Cato, magnifice, inquam: sed videsne, verborum gloriam tibi cum Pyrrhone et cum Aristone, qui omnia exaequent, esse communem? de

(1) Davisius et Ernestius eiiciendum putabant *te*; quod tamen recte vindicat Guereuz.

(2) Sic meliore ordine Goereuz. e suis et Gud. 2. Vulgo *oratio pugnat.*

(3) Davisius malebat *quidquam enim — expetendum esse si dixeris.*

quibus cupio scire quid sentias. Egone? inquit;[1] quos bonos viros, fortes, iustos, moderatos aut audivimus in re publica fuisse, aut ipsi vidimus; qui sine ulla doctrina naturam ipsam sequuti, multa laudabilia fecerunt: eos melius a natura institutos fuisse, quam institui potuissent a philosophia, si ullam aliam probavissent, praeter eam, quae nihil aliud in bonis habet, nisi honestum; nihil nisi turpe, in malis; ceterae philosophorum disciplinae, omnino alia magis alia;[2] sed tamen omnes, quae rem ullam virtutis expertem aut in bonis, aut in malis numerent, eas non modo nihil adiuvare arbitror; neque affirmare, quo meliores simus, sed ipsam depravare naturam. Nam si hoc non obtineatur, id solum bonum esse, quod honestum sit; nullo modo probari possit, beatam vitam virtute effici. Quod si ita sit, cur opera philosophiae sit danda, nescio. Si enim sapiens aliquis miser esse possit, nae ego istam gloriosam memorabilemque virtutem non magno aestimandam putem.

IV. Quae adhuc, Cato, a te dicta sunt, eadem, inquam, dicere posses, si sequerere Pyrrhonem, aut Aristonem. Nec enim ignoras, similiter[3] his istud honestum, non summum modo, sed etiam, ut tu vis, solum bonum videri. Quod si ita est, sequitur id ipsum, quod te velle video, omnes semper beatos esse sapientes. Hosne igitur laudas, et hanc eorum, inquam, sententiam sequi nos censes oportere? Minime vero istorum quidem, inquit. Quum enim vir-

(1) Vulgo *Egone? quaeris inquit scire quid sentiam?* Vere Goerenzius intellexit haec additamenta scribi deberi.

(2) Forsan legendum *ceteras ph. disciplinas, o. aliam m. a.* — —

(3) *Similiter* vulgo omissum revocavit Goerenzius e cod. Bas. et aliquot aliis.

tatis hoc proprium sit, earum rerum, quae secundum naturam sint, habere delectum; qui omnia sic exaequaverunt, ut in utramque partem ita paria redderent, uti nulla selectione uterentur,[1] virtutem ipsam sustulerunt. Istud quidem, inquam, optime dicis: sed quaero, nonne tibi faciendum idem sit, nihil dicenti bonum, quod non rectum honestumque sit, reliquarum rerum discrimen omne tollenti? Si quidem, inquit, tollerem: sed relinquo. Quonam modo, inquam, si una virtus, unum istud, quod honestum appellas, rectum, laudabile, decorum (erit enim notius quale sit, pluribus notatum vocabulis idem declarantibus), id ergo, inquam, si solum est bonum, quid habebis praeterea, quod sequare? Aut, si nihil malum, nisi quod turpe, inhonestum, indecorum, pravum, flagitiosum, foedum, ut hoc quoque pluribus nominibus insigne faciamus; quid praeterea dices esse fugiendum? Non ignoranti, inquit, tibi, quid sim dicturus, sed aliquid, ut ego suspicor, ex mea brevi responsione arripere cupienti, non respondebo ad singula: explicabo potius, quoniam otiosi sumus, nisi alienum putas, totam Zenonis Stoicorumque sententiam. Minime id quidem, inquam, alienum; multumque ad ea, quae quaerimus, explicatio tua ista profecerit. Experiamur igitur, inquit, etsi habet haec Stoicorum ratio difficilius quiddam et obscurius. Nam quum in graeco sermone haec ipsa quondam rerum nomina novarum nova videbantur,[2] quae nunc consuetudo

(1) Vulgo additur *eius*, quod alienum esse viderunt interpretes, abiecerunt Lamb. Goerenz.

(2) Ita legendum esse P. Manutius censuit, quem cum Lambino, Grutero, Davisio sequor: Ernestius dedit *haec ipsa quondam rerum nomina nova tum videbantur*. Bremius *novarum rerum nova nomina*. Goerenzius e codd. Pall. Spir. Gud. 1, Bas. *haec ipsa quondam rerum nomina novarum non videbantur*.

diuturna trivit; quid censes in latino fore? Faciendum id quidem est, inquam. Si enim Zenoni licuit, quum rem aliquam invenisset inusitatam, inauditum quoque ei rei nomen imponere, cur non liceat Catoni? Nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiserti solent, quum sit verbum, quo idem declaret, magis usitatum. Equidem soleo etiam, quod uno Graeci, si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere: et tamen puto concedi nobis oportere, ut graeco verbo utamur, si quando minus occurret latinum, ne hoc *ephippiis* [1] et *acratophoris* potius, quam *proegmenis* et *apoproegmenis*, concedatur. Quamquam haec quidem *praeposita* recte et *reiecta* dicere licebit. Bene facis, inquit, quod me adiuvas: et istis quidem, quae modo dixisti, utar potius latinis. In ceteris subvenies, si me haerentem videbis. Sedulo, inquam, faciam. Sed fortuna fortes. Quare conare, quaeso: quid enim hoc possumus agere divinius? [2]

V. Placet his, inquit, quorum ratio mihi probatur, simulatque natum sit animal (hinc enim est ordiendum), ipsum sibi conciliari et commendari ad se con-

Ephippiis) Ephippiorum nomine utimur, pro equi tegmine ad mollem vecturam parato, ut ait Nonius. Cato de liberis educandis, *Mihi puero modica fuit una tunica et toga, sine fasciis calceamentum, equus sine ephippio.* Et notus est versiculus: *Optat ephippia bos piger, optat arare caballus.* Vocabulo *acratophori* Varro utitur de Re rust. lib. I: *Ea minus sumptuosa vinea, quae sine iugo ministrat acratophoro vinum.* Ἀκρατοφόρον lolios Pollux in catalogo poculorum ait esse, quod alii ψυκτῆρα, alii δῖνον ἐν ᾧ ἦν ὁ ἄκρατος, nominant, ubi vinum merum servabatur. Morel.

(1) Goereenzius probabili coniectura mavult ne hoc in *ephippiis.*

Fortuna fortes) Subaudi, *adiuvat.* Proverbium est, cuius in Tusc. II, 4 mentio fit: *Fortes enim non modo fortuna adiuvat, ut in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quae quibusdam quasi praeceptis confirmat vim fortitudinis.* Admonet adagium, ait Erasmus, fortiter periclitandam esse fortunam; nam his plerumque res prospere cedere. Morel.

(2) Ernestius malebat *dignius.*

servandum, et ad suum statum, eaque,[1] quae conservantia sunt eius status, diligenda; alienari autem ab interitu iisque rebus, quae interitum videantur afferre. Id ita esse sic probant, quod, ante quam voluptas aut dolor attigerit, salutaria appetant parvi, aspernenturque contraria. Quod non fieret, nisi statum ipsum suum[2] diligerent, interitum timerent. Fieri autem non posset, ut appeterent aliquid, nisi sensum haberent sui, eoque se et sua diligerent. Ex quo intelligi debet, principium ductum esse a se diligendo.[3] In principiis autem naturalibus[4] plerique Stoici non putant voluptatem esse ponendam. Quibus ego vehementer assentior: ne, si voluptatem natura posuisse in iis rebus videatur, quae primae appetuntur, multa turpia sequantur. Satis esse autem argumenti videtur, quamobrem illa, quae prima sunt ascita natura,[5] diligamus; quod est nemo, quin, quum utrumvis liceat, aptas malit et integras omnes partes corporis, quam, eodem usu,[6] imminutas aut detortas habere.

(1) Sic adiuvantibus Mss. edidit Goerenz. Vulgo *et ad ea.*

(2) *Ipsum* vulgo omissum addidit Goerenzius. In sex codd. Davisianis est *ipsum* omisso *suum* unde Davis. coniecit, *statum ipsi suum.*

(3) Ita Davis. et Goerenz. auctoritate codd. Pall. 1, Eliens. 2, Erl. Spir. al. Vulgo *diligendi.* Ernestius *diligendi sui.*

(4) Vulgo hic additum *diligendi sui*, quod recte abest cod. Vrsin. Id recte abiecerunt Bremius et Goerenzius, iam ab Ernestio uncis inclusum.

(5) Verissime sic correxit Goerenzius vulgatum prorsus corruptum *quae natura prima sunt ascita, natura diligamus.*

(6) Pearcius *easdem* suadet; ita tamen, ut nihil doceat, quid tum usu sibi velit. Davis. utrumque, *eodem usu*, abiectum mavult; Ern. ab utraque horum ratione se non alienum profitetur: Bremi denique *eas* legendum commendat, sic ut in *eodem* usu substantivum aliud quoddam latere putet. Inani nisu hos VV. DD. laborare intelliges, si videris, verba *eodem usu* ad curtatos ablativos consequentiae referenda esse, hac vi, » si ad eumdem usum destinatae maneant ». Sic caute haec addita videbis. De ipsis autem ablatt. conseq. non plenis saepe monuimus. Virgulas h. l. addidimus, quibus dignoscerentur. *G.* — Supra Goer. notam Moses observat: equidem

Rerum autem cognitiones, quas vel *comprehensiones* vel *perceptiones*, vel,[1] si haec verba aut minus placent, aut intelliguntur, καταλήψεις appellemus licet, has igitur ipsas propter se asciscendas arbitramur, quod habeant quiddam in se quasi complexum et continens veritatem. Id autem in parvis intelligi potest; quos delectari videamus,[2] etiam si eorum nihil intersit, si quid ratione per se ipsi invenerunt. Artes etiam ipsas propter se assumendas putamus; tum quia sit in his aliquid dignum assumptione, tum quod constent ex cognitionibus, et contineant quiddam in se ratione constitutum et via. A falsa autem assensione magis nos alienatos esse, quam a ceteris rebus, quae sunt contra naturam, arbitrantur.[3] Iam membrorum, id est, partium corporis,[4] alia videntur propter eorum usum a natura esse donata, ut manus, crura, pedes, ut ea, quae sunt intus in corpore, quorum

quamqoam eiusmodi ablativos consequutiae apud Cic. et saepe agnosco et fero, tamen h. l. minus probo, quia sensus quem verbis istis inesse vult Goer. nescio quomodo mihi frigere videtur. Liceat igitur illis aliorum VV. DD. coniec. meam qualemcumqoe emendationem addere. Si Cicero scripsit *easdem* (vel *quodam*) *casu imminutas*, facile abire potuit posterios vocabolum in *usu*: quo facto prius immotari necesse foit, praesertim quum, qoando semel erratum, vel peccatom est, in omnia alia abire potios soleaot scribae, quam ad rectam rationem redire.

(1) Recte explevit h. l. Goerenzius e cod. Spir. et Erl. Volgo *cognitiones: vel si haec verba aut minus placent* etc.

(2) Ernesl. ex ingenio, *videmus*.

(3) Davis. et Ernest. *arbitramur*, et ita etiam liber quidam Ms., *teste* Vrsioo. Sed Bremi vulgatum defendit ex solemni, ut dicit, personarum permulatione. Sic haec accipies, *nos* (Stoicos omnes) *arbitrantur* (ii, quorum auctoritatem sequimur). Idem valet etiam de loco, qoem Bremi laodat infra 19, 62, *arbitrantur ...persequimur*. Vides igitur banc personarom permulatiooem ex modestiae fonte fluxisse. Saepe autem hoc in libro verbis, *appellant*, *explicant*, *statuunt*, simpliciter positis, Stoicorum priocipes intellignotur: et omnino Cicero Catooem de Stoicis tertia persona loqoi fecit.

(4) Verba *id est*, *partium corporis* insitilia visa Walkero et Bremio. Defendi tamen possunt, quod fecit Goerenzios, quia *membrorum* h. l. non solom de internis, sed etiam de externis corporis partihos usurpatur.

utilitas quanta sit, a medicis etiam disputatur; alia autem nullam ob utilitatem, quasi ad quemdam ornatum, ut cauda pavoni, plumae versicolores columbis, viris mammae atque barba. Haec dicuntur fortasse ieiunius: sunt enim quasi prima elementa naturae, quibus ubertas orationis adhiberi vix potest; nec equidem eam cogito consectari: verumtamen quum de rebus grandioribus dicas, ipsae res verba rapiunt. [1] Ita fit quum gravior, tum etiam splendidior oratio. Est ut dicis, inquam; sed tamen omne, quod de re bona dilucide dicitur, mihi praeclare dici videtur. Istiusmodi [2] res dicere ornate velle, puerile est; plane autem et perspicue expedire posse, docti et intelligentis viri.

VI. Progrediamur igitur, quoniam, inquit, ab his principiis naturae discessimus, quibus congruere debent, quae sequuntur. Sequitur autem prima divisio haec. *Aestimabile* esse dicitur; sic enim, ut opinor, appellemus [3] id, quod aut ipsum secundum naturam sit, aut tale quid efficiat, ut selectione dignum propterea sit, quod aliquod pondus habeat dignum aestimatione, quam illi ἀξίαν vocant: [4] contraque *inaestimabile*, quod sit superiori contrarium. Initiis igitur ita constitutis, ut ea, quae secundum naturam sunt, ipsa propter se sumenda sint, contrariaque item reiicienda; primum est officium (id enim appello καθῆκον) ut se conservet in naturae statu; deinceps ut ea teneat, quae secundum naturam sint,

(1) Inutili coniectura nonnulli *pariunt*.

(2) Vulgo additur *autem* pro quo Davis. malebat *enim*. Melius erat *autem* delere, quod fecit Goerenzius.

(3) Hoc auctore Th. Bentleio, Davis. aliique reposuerunt pro vulg. *appellamus*.

(4) Ita legendum esse censuit Pearcius, probante Goerenzio. Vulg. *ille ἀξίαν vocat*.

pellatque contraria; quae inventa [1] selectione et item reiectione, sequitur deinceps cum officio [2] selectio; deinde ea perpetua, tum ad extremum constans, consentaneaque naturae, in qua *quum* primum inesse incipit, intelligit [3] quid sit, quod vere bonum possit dici. Prima est enim conciliatio hominis ad ea, quae sunt secundum naturam. Simul autem cepit *intelligentiam*, vel *notionem* potius, quam appellant ἔννοιαν illi, viditque rerum agendarum ordinem, et, ut ita dicam, concordiam; multo eam pluris aestimavit, quam omnia illa, quae prima [4] dilexerat: atque ita cognitione [5] et ratione collegit, ut statueret, in eo collocatum summum illud hominis per se laudandum et expetendum bonum; quod quum positum sit in eo, quod ὁμολογίαν Stoici, nos appellemus convenientiam, si placet; quum igitur in eo sit id bonum, quo sint referenda omnia [6] ipsumque honestum, quod solum [7] in bonis ducitur, quamquam post oritur, tamen id solum vi sua et dignitate expetendum est: eorum autem, quae sunt prima naturae, propter se nihil expetendum. Quum vero illa, quae officia esse dixi, proficiscantur ab initiis naturae; necesse est ea ad haec referri: [8] ut recte dici possit, omnia officia

(1) Davisius et Ernesti, auctoribus P. Manutio et Grutero, ediderunt *qua inventa*. Sed *quae inventa* accusativum esse monuit Goerenzius, hoc sensu, a quibus, selectione adhibita, et reiectione, inventis a etc

(2) Lambin. et Davis. susserant *deinceps officiorum selectio*. Vulgatam bene tuetur Goerenzius.

(3) Vulgo *in qua primum inesse incipit et intelligi*. Sed Mss. et edd. vett. habent *intelligit*. Particulam *quum* addidit Goerenz.

(4) Sic Goerenz. e codd. suis. Vulgo *primum*.

(5) Davis. cum multis Mss. et edd. *cogitatione*.

(6) Sic Goerenz. edidit auctoritate multorum Mss. Vulgo *quo referenda sint omnia honeste facta*. Verba *honeste facta* monente Davisio Ern. et Bremius uncis incluserant.

(7) *Solum* addidit Goerenz. e cod. Spir. et Esl.

(8) Hunc verborum ordinem Goerenzio praebuerunt plerique Codd. Mss. et edd. vett. Vulgo *ea ad haec referri necesse est*.

eo referri, ut adipiscamur principia naturae; nec tamen ut hoc sit bonorum ultimum, propterea quod non inest in primis naturae conciliationibus honesta actio. Consequens est enim, et post oritur, ut dixi. Est tamen ea secundum naturam, multoque nos ad se expetendam magis hortatur, quam superiora omnia. Sed ex hoc primum error tollendus est, ne quis sequi existimet, ut duo sint ultima bonorum. Vt enim, si cui propositum sit, collineare hastam aliquo, aut sagittam, sic nos ultimum in bonis diximus: sic illi facere omnia, quae possit, ut collineet: huic in eius similitudine omnia sint facienda, ut collineet; et ta-

Vt enim, si cui propositum etc.) In omnibus his de philosophia libris nullus est forsitan hoc vel obscurior, vel corruptior locus. Multi igitur editores multa ad eum sanandum et illustrandum excogitarunt: nec ita mihi mea placent, ut iis, quae de hac re dicturus sum, satis expurgari locum credam.

Ante vero, quam doceam quomodo locum legendum esse censeam, quatuor res dignae notatu memorandae sunt. 1. Cato haec e media Stoicorum philosophia depromit: si quo igitur in his insit obscuritas, non ea Ciceronis verbis tribuenda est; sed rebus ipsis de quibus Cato Stoice agit. 2. *Collimare* et *collineare* inter se differunt: nam *collimare hostem* idem significat, quod dirigere hastam ad aliquem locum; *collineare* vero, idem quod locum ferire. 3. Aliud est secundum Stoicos *ultimum, finis, expetendam* (nam idem haec tria valent), aliud *seligendum*, quum hoc de eo dicitur, quod non propter se, sed rei alius gratia fiat. 4. Stoici docuerunt, alium esse finem, alio tamen actiones esse referendas. Exempli gratia, dixerunt omnia officia eo referri, ut adipiscamur principia naturae, hoc tamen non esse bonorum ultimum: sic Cato paulo supra in hoc ipso capite. Docuerunt (auctore Plutarcho in libro *advers. Stoicos*) ei, qui suum corpus ambulando exercet, aut medicina utitur, non finem esse ut sanus sit; sed huic exercitationem et medicinam finem esse sanitatis. Dixerunt etiam (secundum eundem Plutarchum) *eum, qui sagittet, non omnia, quae possit, facere, ut scopum attingat; sed ut omnia, quae possit, faciat.*

His igitur praecognitis, ita locum legendum esse arbitror. *Etenim, si cui propositum sit collimare hastam aliquo aut sagittam, huic omnia sunt facienda ut collineet: et tamen, ut omnia faciat, quo propositum assequatur, hoc quasi ultimum dicimus; illud autem, ut feriat, quasi seligendum, non expetendum.* Cato haec dicit, ut probet non esse Stoicis *duo ultima bonorum*: et ad hanc rem probandam profert exemplum colli-

men, ut omnia faciat, quo propositum assequatur, sit hoc, quasi ultimum (quale nos summum in vita bonnm dicimus):[1] illud autem, ut feriat, quasi seligendum, non expetendum.

VII. Quum autem omnia officia a principiis naturae proficiscantur, ab iisdem necesse est proficisci ipsam sapientiam. Sed quemadmodum saepe fit, ut is, qui commendatus sit alicui, pluris eum faciat, cui commendatus sit, quam illum, a quo sit; sic minime mirum est, primo[2] nos sapientiae commendari ab initiis naturae, post autem ipsam sapientiam nobis cariorem fieri, quam illa sint, a quibus ad hanc venerimus. Atque ut membra nobis ita data sunt, ut ad quandam rationem vivendi data esse appareat;[3] sic appetitio animi, quae ὁρμὴ graece vocatur, non ad quodvis genus vitae, sed ad quandam formam vivendi videtur data: itemque et ratio et perfecta ratio. Vt enim histrioni actio, saltatori motus, non quivis, sed certus quidam est datus: sic vita agenda est certo genere quodam, non quolibet; quod genus conve-

mantis hastam. Noo esl buic (ioquit) fiuis, ul feriat; sed ut omnia faciat, quo propositum suum collimandi aliquo hastam assequatur: illud, ut collineet sive feriat, est *seligendum:* hoc vero proprie *ultimum* iaculatoris dicitur. Ridicula haec sunt, fateor, sed Stoicorum ridicula: qoapropter ooo esl Ciceroni vitio dandum, si quid solito obscurios io his iosit. Iolerim Mss. exscriptoribus vitio daodnm sit, obscura molto obscuriora facta esse; multaque io textum recepta esse, quae iuter lineas olim ioterpretamenti loco exstarent. PEARCIVS.

(1) Ita huuc locum, iu plerisque Mss. auctoritatem secutus, constituil Goereuzius. Vulgo sic legebatur: *Vt enim, si cui sit propositum collimare hastam aliquo, aut sagittam, sicut nos ultimum bonum diximus, sic illi facere omnia quae possit, ut collimet: huic in eius similitudine omnia sint facienda, ut collimet, et tamen ut omnia faciat, quo propositum assequatur: sit hoc quasi ultimum quale nos summum in vita dicimus* etc. — Neutra lectio mihi quidem minime satis facit.

(2) Cod. Vieoo. *primum.*

(3) Ita scribendum esse Ernestius statuit, cui assentior. Vulgo *appareant.*

niens consentaneumque dicimus. Nec enim gubernationi, aut medicinae similem sapientiam esse arbitramur, sed actioni illi potius, quam modo dixi et saltationi, ut in ipsa [1] insit, non foris petatur extremum, id est, artis effectio. Et tamen est alia cum his ipsis artibus sapientiae dissimilitudo; propterea quod, in illis quae recte facta sunt, non continent [2] tamen omnes partes, e quibus constant. Quae autem nos aut recta, aut recte facta dicamus, si placet, illi autem appellant κατορθώματα, omnes numeros virtutis continent. Sola enim sapientia in se tota conversa est: quod idem in ceteris artibus non fit. Inscite autem medicinae et gubernationis ultimum cum ultimo sapientiae comparatur. Sapientia enim et animi magnitudinem complectitur et iustitiam; ut omnia, [3] quae homini accidant, infra se esse iudicet: quod idem in ceteris artibus non contingit. Tenere autem virtutes

Nec enim gubernationi) Artium ultimum cum sapientiae ultimo non apte comparari posse docet, dissimilitudinem explicans. In artibus est et artificis habitus, et artis effectio. Cum habitu, sapientiae nihil est commercii. Otiosus est enim habitus ille, nisi materiam in qua versetur, habeat. At sapientia in se tota conversa est: nihil ad se tuendam eorum quae sunt externa, requirit. Est enim in animi cura et cogitatione posita, non in fortunae temeritate: et non minus exercetur in rerum omnium penuria, quam in abundantia. Est quoque sapientia dissimilis artis effectioni. Cum enim suum munus ars effecit, et prodiit opus, iam ab arte ipsum alienum est: nec artis dignitatem amplectitur. At sapientiae effectio, quae est illa εὐλογιστία, in se omnes retinet sapientiae numeros: immo ne nomen quidem sapientiae amittit. Qui enim ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν didicit, is sapiens est, prudens, iustus, fortis, et temperans, quae sunt sapientiae propria officia: immo ipsam constituunt tuenturque sapientiam; et ea recte facta, sive κατορθώματα, dicuntur. MOREL.

(1) Vulgo additur *arte*, quod recte in codd. nonnullis omissum, praeeunte Goerenzio delevi. Eadem auctoritate *etiam*, quod vulgo inseritur post *tamen est*, expunxi.

(2) Sic Goerenz. e codd. Spir. Erl. Bas. Vulgo *continentur*.

(3) Vulgo *et ut omnia*. Bene autem Goerenzius copulam delevit.

eas ipsas, quarum modo feci mentionem,[1] nemo poterit, nisi statuerit, nihil esse, quod intersit, aut differat aliud ab alio, praeter honesta et turpia.

VIII. Videamus nunc, quam sint praeclare illa his, quae iam posui, consequentia. Quum enim hoc sit extremum (sentis enim, credo, me iam diu, quod τέλος Graeci dicant,[2] id dicere tum extremum, tum ultimum, tum summum: licebit etiam finem pro extremo, aut ultimo dicere) quum igitur hoc sit extremum, congruenter naturae convenienterque vivere; necessario sequitur, omnes sapientes semper feliciter, absolute,[3] fortunate vivere, nulla re impediri, nulla prohiberi, nulla egere. Quod autem continet non magis eam disciplinam, de qua loquor, quam vitam fortunasque nostras, id est, ut, quod honestum sit, id solum bonum iudicemus; potest id quidem fuse et copiose, et omnibus electissimis verbis, gravissimisque sententiis[4] et augeri et ornari: sed consectaria me Stoicorum brevia et acuta delectant. Concluduntur igitur eorum argumenta sic: Quod est bonum, omne laudabile est; quod autem laudabile est, omne est honestum: bonum igitur quod est, honestum est. Satisne hoc conclusum videtur? Certe. Quod enim efficiebatur ex his duobus, quae erant sumpta,

(1) Ita Goereoz. e codd. suis. Vulgo *mentionem feci*.

Nihil esse, quod intersit, etc.) Legerim *nihil esse quod intersit, aut quo differat aliud ab alio.* Vide Tuscul. lib. I. cap. 11. et infra III. 15. Davis.

(2) Recte vulgatum *Graecis dicat* a melioribus codd. correxit Goerenz. Item postea eisdem codd. usus pro *quum ergo hoc* reposuit *quum igitur hoc*.

(3) Goereozius commate post *absolute* sublato, id cum *fortunate* coniungi voluit. Equidem tria hic membra agnosco. Et *absolute vivere* est *vitam agere confectam et absolutam per se.*

(4) Volgo addebatur *rhetorice*, quod recte abest codd. Paris. duobus et Gud. 2: idque iam a Davisio uncis inclusum Goerenzius eiecit.

in eo vides esse conclusum. Duorum autem, e quibus effecta conclusio est, contra superius dici solet, non omne bonum esse laudabile. Nam quod laudabile sit, honestum esse conceditur. Illud autem perabsurdum, bonum esse aliquid, quod non expetendum sit; aut expetendum, quod non placens; aut, si id, non etiam diligendum. Ergo et probandum. Ita etiam laudabile. Id autem honestum. Ita fit, ut, quod bonum sit, id etiam honestum sit. Deinde quaero, quis aut de misera vita possit gloriari, aut non de beata? De sola igitur beata. Ex quo efficitur, gloriatione, ut ita dicam, dignam esse beatam vitam: quod non possit quidem nisi honestae vitae iure contingere. Ita fit, ut honesta vita beata vita sit. Et quoniam is, cui contingit, ut iure laudetur, habet insigne quiddam ad decus et ad gloriam, ut ob ea, quae tanta sint, beatus dici iure possit; idem de vita talis viri rectissime dicitur. Ita, si beata vita honestate cernitur; quod honestum est, id bonum solum habendum est. Quî vero negari ullo modo possit, quemquam stabili[1] et firmo et magno animo (quem fortem virum dicimus) effici posse, nisi constitutum sit, non esse malum dolorem? Vt enim qui mortem in malis ponit, non potest eam non timere; sic nemo ulla in re potest id, quod malum esse decreverit,[2] non curare, idque contemnere: quo posito et omnium assensu approbato, illud assumitur, eum, qui magno sit animo atque forti, omnia, quae cadere in hominem possint, despicere et pro nihilo putare. Quae quum ita sint, effectum est, nihil esse malum, quod turpe non sit.

(1) Ita recte adhibitis Mss. h. l. constituit Goerenzius. Vulgo *Quod vero negari nullo modo possit, quem unquam stabili* etc. Adverbium *Qui* pro *quomodo* est in codd. Spir. Erl.

(2) Ita Goerenz. cum codd. Pal. 1. Spir. Erl. Oxon. X. Vulgo *decernit*.

Atque iste vir altus et excellens, magno animo, vere fortis, infra se omnia humana ducens, is, inquam, quem efficere volumus, quem quaerimus certe, et confidere sibi debet, et suae vitae et actae et consequenti; et bene de se iudicare,[1] statuens nihil posse mali[2] incidere sapienti. Ex quo intelligitur idem illud, solum bonum esse, quod honestum sit; idque esse beate vivere, honeste, id est, cum virtute vivere.

IX. Nec vero ignoro varias philosophorum fuisse sententias, eorum dico, qui summum bonum, quod ultimum appello, in animo ponerent. Quos[3] quamquam vitiose quidam sequuti sunt, tamen non modo his tribus, qui virtutem a summo bono segregaverunt, quum aut voluptatem, aut vacuitatem doloris, aut prima naturae in summis bonis ponerent, sed etiam alteris tribus, qui mancam fore putaverunt, sine aliqua accessione, virtutem, ob eamque rem trium earum rerum, quas supra dixi, singuli[4] singulas addiderunt: his tamen omnibus eos antepono, cuicuimodi sunt, qui summum bonum in animo atque in virtute posuerunt. Sed sunt tamen perabsurdi et ii, qui, cum scientia vivere, ultimum bonorum, et qui nullam rerum differentiam esse dixerunt, atque ita sapientem beatum fore, nihil aliud alii momento ullo anteponentem: aut,[5] ut quidam Academici constituisse dicuntur, extremum bonorum, et summum munus esse sapientis, obsistere visis, assensusque suos firme[6] sustinere. His singulis copiose responderi

(1) Schulz. tacite edidit *et bene de ipsa*; Goer. *sese*. T.

(2) Sic verba transposuit Goerenz. fide codd. Spir. Erl. Vulgo *nihil mali posse*.

(3) Vulgo *quas*. Sed *quos* ex ed. Ven. 1494. et Crat. reposuerunt Davis. Ern. etc.

(4) Sic e P. Fabri emendatione ediderunt pro vulg. *singulis* Lambin. Davis. etc.

(5) Particulam *aut* adiecit Goerenz. e cod. Spir. et Erl.

(6) Davis. correxit *firmiter*.

solet; sed quae perspicua sunt, longa esse non debent. Quid autem apertius, quam, si selectio nulla sit ab iis rebus, quae contra naturam sint, ut earum rerum [1] quae sint secundum naturam, tollatur omnis ea, quae quaeratur laudeturque prudentia? Circumscriptis igitur iis sententiis, quas posui, et iis, si quae similes earum sunt, relinquitur, ut summum bonum sit, vivere, scientiam adhibentem earum rerum, quae natura eveniant, seligentem, quae secundum naturam, et, si quae [2] contra naturam sint, reiicientem; id est convenienter congruenterque naturae vivere. Sed in ceteris artibus quum dicitur *artificiose*, posterum quodam modo et consequens putandum est: quod illi *ἐπιγεννηματικὸν* appellant. Quod autem in quo *sapienter* dicimus, id a primo [3] rectissime dicitur. Quidquid enim a sapiente proficiscitur, id continuo debet expletum esse omnibus suis partibus. In eo enim positum est id, quod dicimus esse expetendum. Nam ut peccatum est, patriam

(1) Vulgo *earum rerum*, quibus verbis recte Goerenzius particulam *ut* praeposuit. Lambinus ante *tollatur* inseruerat *fore ut*, probante Ernestio.

(2) Vulgo additur *etiam*, quod Goerenzius quatuor codd. auctoritate delevit.

Sed in ceteris artibus quum dicitur artificiose) Effectorum quae ab artibus et quae a sapientia in convenienter naturae vivendo posita proficiscuntur, discrimen aperit. Quod artis effectum, arte ipsa posterius sit et inferius: at quod sapiens sapienter efficit, non posterius gignatur, quam ipsa unde proficiscitur sapientia: quodque virtutis munus, id virtutis omnibus partibus sit absolutum et perfectum. Nam ut non ad perfectionem progrediatur sapientia, tamen ubi statim προαίρεσις munus suum praestitit, in convenienter naturae seligendo, appetendo, etc. iam sapientiae est effectio. Eam enim foras, ut perficiatur, non est necesse exire, sed apud se ipsa manens, etiam recta efficit, dum εὐλόγως propria instituit et proponit munera. At artis non exstat munus ullum, quod non extrinsecus fiat, quod non artem relinquat. MOREL.

(3) Ita Walkero auctore recte ediderunt Ern. Goerenz. Vulgo male *apprime*.

prodere, parentes violare, fana depeculari, quae sunt in effectu: sic timere, sic moerere, sic in libidine esse, peccatum est, etiam sine effectu. Verum ut haec non in posteris et in consequentibus, sed in primis continuo peccata sunt: sic ea, quae proficiscuntur a virtute, susceptione prima, non perfectione, recta sunt iudicanda.

X. Bonum autem, quod in hoc sermone toties usurpatum est, id etiam definitione explicatur.[1] Sed eorum definitiones paullum oppido inter se differunt, et tamen eodem spectant. Ego assentior Diogeni, qui bonum definierit,[2] id, quod esset natura absolutum. Id autem sequens, illud etiam quod prodesset (ὠφέλημα[3] enim sic appellemus), motum, aut statum esse dixit, e natura absoluto.[4] Quumque rerum notiones in animis fiant, si aut usu aliquid cognitum sit, aut coniunctione, aut similitudine, aut collatione rationis; hoc quarto, quod extremum posui, boni

(1) Ita recte e cod. Pal. 1. Spir. Erl. edidit Goerenz. Vulgo *explicetur*. — *Explicatur*, explicari solet, scil. a Stoicis. *G.*

(2) Vulgatam hanc lectionem bene defendit Goerenzius a Davisio et Ernestio in *definiit* mutatam.

(3) ὠφέλημα, proprium Stoicorum in hac re verbum, recte reposuit Goerenzius pro vulg. ὠφέλημα.

(4) Vulgo e *natura obsoluta*. Sed *absoluto* legendum esse viderunt Bremius et Goerenz. Ernestius e Pearcii coniectura reposuit *naturo absoluti*. — Contextus hic est: « quum sequeretur Diogenes id bonum, quod natura absolutum esset, utile quoque id dixit, quod ad natura absolutum pertineret, idque aut motum esse, aut statum» i. e. « quod tale modo videatur, aut quale vere sit ». *G.*

Hoc quarto quod extremum posui bonum, notitio facto est) Sic Victorius et Gruterus ediderunt, nec aliter omnes fere codices. Quid autem sibi veliut haec verba, plusquam Oedipus ait oportet, qui dixerit. Quid autem in mente Noster habuerit, docet, quum paulo post ait, *onimum collotione rotionis ad notionem* boni *pervenire*. Mss. Scaligeranus et Eliens. pr. *quod extremum posui* bonum, boni *notitia* factum *est*. Lego *hoc quarto, quod extremum posui* bonum, boni *notitia facta* est. Quin et Lambinus exhibuit, *quod extremum posui*, boni *notitio facta est*: idque non male. Alii, *bonorum notitia*: parum recte. Davis.

notio[1] facta est. Quum enim ab iis rebus, quae sunt secundum naturam, adscendit[2] animus collatione rationis, tum ad notionem boni pervenit. Hoc autem ipsum bonum, non accessione, neque crescendo, aut cum ceteris comparando, sed propria vi sua et sentimus et appellamus bonum. Vt enim mel, etsi dulcissimum est, suo tamen proprio genere saporis, non comparatione cum aliis, dulce esse sentitur: sic bonum hoc, de quo agimus, est illud quidem plurimi aestimandum; sed ea aestimatio genere valet, non magnitudine. Nam quum aestimatio, quae ἀξία dicitur, neque in bonis numerata sit, neque rursus in malis; quantumcumque eo addideris, in suo genere manebit. Alia est igitur propria aestimatio virtutis; quae genere, non crescendo, valet. Nec vero perturbationes animorum, quae vitam insipientium miseram acerbamque reddunt, quas Graeci πάθη appellant (poteram ego verbum ipsum interpretans, morbos appellare; sed non conveniret[3] ad omnia: quis enim misericordiam, aut ipsam iracundiam, morbum solet dicere? At illi dicunt πάθος; sit igitur perturbatio, quae nomine ipso vitiosa declarari videtur): nec hae perturbationes vi aliqua naturali moventur; omnesque sunt genere quatuor, partibus plures, aegritudo, formido, libido, quamque Stoici communi nomine corporis et animi ἡδονὴν appellant, ego malo laetitiam appellare, quasi gestientis animi

(1) *Notio* dedit Goerenz. e Codd. Spir. et Erl. Vulgo *notitia*. — Seosus est: « hac quarta via, eaque ultimo loco a me posita (per analogiam), ratio ad boni notionem pervenit. »

(2) In exemplari, cui Goerenzius collationem cod. Spir. et Bas. debet, pro V. L. notatum erat *escendit*, fortasse verius.

Non accessione neque crescendo) Hoc ex eo sequitur, quod Stoicis omnia bona sint aequalia. Diogenes Laërtius VII. 101. Vide sis et infra cap. 14. ac Senecam epist. 76. Davis.

(3) Davis. e sex codd. *conveniet*. Ern. malebat *convenerit*.

elationem voluptariam. Perturbationes autem nulla naturae vi commoventur; omniaque ea sunt opiniones ac iudicia levitatis. Itaque his sapiens semper vacabit.

XI. Omne autem, quod honestum sit, id esse propter se expetendum, commune nobis est cum multorum aliorum philosophorum sententiis. [1] Praeter enim tres disciplinas, quae virtutem a summo bono excludunt, ceteris omnibus philosophis haec est tuenda sententia, maxime tamen his, [2] qui nihil aliud in bonorum numero, nisi honestum, esse voluerunt. Sed haec quidem est perfacilis et perexpedita defensio. Quis est enim, aut quis unquam fuit aut avaritia tam ardenti, aut tam effrenatis cupiditatibus, ut eandem illam rem, quam adipisci scelere quovis velit, non multis partibus malit ad sese, etiam omni impunitate proposita, sine facinore, quam illo modo pervenire? Quam vero utilitatem, aut quem fructum petentes, scire cupimus, illa, quae occulta nobis sunt, quo modo moveantur,[3] quibusque de causis ea versentur in caelo? Quis autem tam agrestibus institutis vivit, aut quis contra studia naturae tam vehementer obduruit,[4] ut a rebus cognitione[5] dignis abhorreat, easque sine voluptate, aut utilitate aliqua non requirat et pro nihilo putet? Aut quis est qui, maiorum,[6] aut Africanorum, aut eius, quem

(1) Goerenzius Ciceronem scripsisse arbitratur *cum multorum sententiis philosophorum.*

(2) Vulgo additur *Stoicis*, quod glossatori deberi recte iudicant Lambin. Bremius et Goerenz. Davisius tamen coniec. *maxime tamen novis Stoicis.*

(3) Recte sic Gruter. et Davis. e Mss. Vulgo erat *quo moveantur.*

(4) Ita Lambin. Ald. nep. item Davis. e duobus codd. probantibus Ern. et Goerenz. Vulgo *obduravit.*

(5) Hoc Davis. et Goerenz. e Mss. compluribus ediderunt pro vulgo *cognitu.*

(6) Pro *maiorum* Davisius cum Clerico *Manliorum*, Bremius *Aemi-*

tu in ore semper habes, proavi mei, ceterorumque virorum fortium, atque omni virtute praestantium, facta, dicta, consilia cognoscens, nulla animo [1] afficiatur voluptate? Quis autem honesta in familia institutus, et educatus ingenue, non ipsa turpitudine, etiamsi eum laesura non sit, offenditur? Quis animo aequo videt eum, quem impure ac flagitiose putet vivere? quis non odit sordidos, vanos, leves, futiles? Quid autem dici poterit, si turpitudinem non ipsam per se fugiendam esse statuemus, [2] quo minus homines tenebras et solitudinem nacti, nullo dedecore se abstineant, nisi eos per se foeditate sua turpitudo ipsa deterreat? Innumerabilia dici possunt in hanc sententiam: sed non necesse est. Nihil est enim, de quo minus dubitari possit, quam et honesta expetenda per se, et eodem modo turpia per se esse fugienda. Constituto autem illo, de quo ante diximus, quod honestum esset, [3] id esse solum bonum; intelligi necesse est, pluris id, quod honestum sit, aestimandum esse, quam illa media, quae ex eo comparentur. Stultitiam autem et temeritatem [4] et iniustitiam et intemperantiam quum dicimus esse fugienda propter eas res, quae ex ipsis eveniant, non ita dicimus, ut cum illo, quo positum est, [5] solum id esse malum, quod turpe sit, haec pugnare videa-

liorum reponendum esse suspicati sunt. Nihil mutandum esse docuit Goerenz.

(1) Davisio vel *animi* legendum videbatur. Neutro opus esse vidit Ernestius.

(2) Verba *si turpitudinem — statuemus* Davisius auctore Walkero uncis inclusit ut spuria. Pro *statuemus* Goerenzio a Mss. et edd. vett. compluribus praeferendum videtur *statuerimus*.

(3) *Esset* e quatuor Mss. reposuit Goerenz. pro vulgato *sit*.

(4) Guyetus coniec. *timiditatem*, probante Davisio.

(5) *Quo positum est* praebuerunt Goerenzio codd. Spir. et Erl. vulgo *quod positum est*.

tur oratio: propterea quod ea non ad corporis incommodum referuntur, sed ad turpes actiones, quae oriuntur e vitiis. Quas enim Graeci κακίας appellant, vitia malo, quam malitias nominare.

XII. Nae tu, inquam, Cato, verbis illustribus, et id, quod vis, declarantibus. Itaque mihi videris latine docere philosophiam, et ei quasi civitatem dare: quae quidem adhuc peregrinari Romae videbatur, nec offerre sese nostris sermonibus; et ista [1] maxime propter limatam quamdam et rerum et verborum tenuitatem. Scio enim esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint; nullis enim partitionibus, nullis definitionibus utuntur, ipsique dicunt, ea se modo probare, quibus natura tacita assentiatur. [2] Itaque in rebus minime obscuris non multus est apud eos disserendi labor. Quare attendo te studiose, et quaecumque rebus iis, de quibus hic sermo est, nomina imponis, memoriae mando. Mihi enim erit iisdem istis fortasse iam utendum. Virtutibus igitur rectissime mihi videris et ad consuetudinem nostrae orationis vitia posuisse contraria. Quod enim vituperabile est per se ipsum, id eo ipso vitium nominatum puto, vel etiam a vitio dictum

(1) In hoc verbo haeserunt plerique editores. Lambinus coniec. *nec offerre sese nostris sermonibus audebat, maxime etc.* Davis. pro *et ista* legi volebat *esse ausa.* Goerenzius vulgatum defendit, sed ita ut verba *et ista* cum *videris docere* coniungeret. Mihi vero *et ista*, nominativo casu ad philosophiam referendum esse videtur, quae se latino sermoni adhuc non offerebat, quia difficile videbatur limatam illam rerum et verborum tenuitatem assequi.

(2) Ita Goerenzius partim revocata vett. edd. lectione, partim e Mss. h. l. constituit. Ernestius dederat: *nullis tamen partitionibus, nullis definitionibus utuntur ipsique dicunt ea etc. — Scio enim*) Nihil est apertius quam legi debere, mutatis particularum sedibus, *Scio* tamen *esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint, nullis enim partitionibus, nullis definitionibus utuntur.* Ad Epicureos respicit. Vide supra lib. II. cap. 2. 9. 10. Davis.

vituperari. Sin κακίαν malitiam dixisses, ad aliud nos unum certum vitium consuetudo latina traduceret. Nunc omni virtuti vitium contrario nomine opponitur.

XIII. Tum ille: His igitur ita positis, inquit, sequitur magna contentio: quam tractatam a Peripateticis mollius [1] (est enim eorum consuetudo dicendi non satis acuta, propter ignorationem dialecticae) Carneades tuus egregia quadam exercitatione in dialecticis, summaque eloquentia, rem in summum discrimen adduxit: propterea quod pugnare non destitit, in omni hac quaestione, quae de bonis et malis appelletur, non esse rerum Stoicis cum Peripateticis controversiam, sed nominum. Mihi autem nihil tam perspicuum videtur, quam has sententias eorum philosophorum re inter se magis, quam verbis dissidere: maiorem multo inter Stoicos et Peripateticos rerum esse aio discrepantiam, quam verborum. Quippe quum Peripatetici omnia, quae ipsi bona appellant, pertinere dicant ad beate vivendum; nostri vero, quod aestimatione omnino aliqua dignum sit, compleri vitam beatam non putent.[2] An vero certius quidquam

(1) Hoc anacoluthon complures Mss. tuentur, ut Pal. 1. 4. 5. Med. At in edd. vett. aliisque Mss. legitur *quae pertractata est a P. m.* Davisio placebat, *quae quum tractata esse a P. m.*

(2) Vulgo abest *non* quod Goerenz. addidit e cod. Eliens. 2. Idem cum compluribus Mss. *vitam beatam* dedit pro vulg. *beatam vitam*. — *Compleri*, vulgo *complecti*. *Compleri* autem (συμπληροῦσθαι) a scribis in *complecti* hac in ipsa dicendi forma mutari, manifesto testatur locus Tusc. V, 14, 40, a quo vita beata complетur: ita nempe ex certissima R. Bentleii coniectura ibi editur, scriptis omnibus *amplectitur* peccantibus. Ceterum ne in *omnino* titubes, aliis codd. « ex omni aestimatione » vel « aestimatione ex omni » praebentibus, aliis *omnino aest.* transponentibus; notandum est, *omnino* proxime ad *aliqua* referri, et, ut supra indicavimus, non *maxima* (quae modo ad summum bonum pertinet § 35) ex opposito cogitandum. Ante *compleri* facile *eo* addi liceret; sed nihil opus est, quum toties demonstrativum post relativum auctor consulto

potest esse, quam illorum ratione,[1] qui dolorem in malis ponunt, non posse sapientem beatum esse, quum equuleo torqueatur? Eorum autem, qui dolorem in malis non habent, ratio certe cogit, uti in omnibus tormentis conservetur beata vita sapienti. Etenim si dolores eosdem tolerabilius patiuntur, qui excipiunt eos pro patria, quam qui leviore de causa; opinio facit, non natura, vim doloris aut maiorem, aut minorem. Ne illud quidem est consentaneum, ut, si, quum tria genera bonorum sint, quae sententia est Peripateticorum, eo beatior qüisque sit, quo sit corporis, aut externis bonis plenior, ut hoc[2] idem approbandum sit nobis, ut qui plura habeat, ea,[3] quae in corpore magni aestimantur, sit beatior. Illi enim corporis commodis compleri vitam beatam putant: nostri nihil minus. Nam quum ita placeat, ne eorum quidem bonorum, quae nos bona naturae appellemus, frequentia beatiorem vitam fieri, aut magis expetendam, aut pluris aestimandam; certe minus ad beatam vitam pertinet multitudo corporis commodorum. Etenim si et sapere expetendum,[4] et valere; coniunctum utrumque magis expetendum sit, quam sapere solum; neque tamen, si utrumque sit aestimatione dignum, pluris sit coniunctum,[5] quam

omittat. Inde iure eo tolles Off. I, 7, 4, cuius loco codd. multi *ex quo* exhibent, pari scribarum ad contextum iudicandam falcro. — Davis. legi volebat »nostri non ex omni, quod aestimatione aliqua dignum sit, compleri beatam vit. putent«: idem cf. iubet infra c. 15, 16; Laert. VII, 105; Stobaeum Eclog. Ethic. lib. II, pag. 172, et A. Gell. XVIII, 1. *G.*

(1) Sic Lambin. e Mss. In Pal. 1. *quam illo ratione*. In Pal. 3. 4. *quam illa ratio est*. Edd. vett. *quam illa ratio eorum*.

(2) Verba *ut hoc idem — aestimantur, sit beatior* Davisius iniuria uncis circumscripsit.

(3) *Ea* vulgo omissum revocavit Goerenz. e Mss. et edd. vett.

(4) Vulgo addebatur *sit*, quod auctoritate codd. Spir. et Erl. Goerenzius delevit.

(5) *Si utrumque sit aestimatione dignum, pluris sit coniunctum*. Goer.

sapere ipsum separatum. Nam qui valitudinem aestimatione aliqua dignam iudicamus, neque eam tamen [1] in bonis ponimus, iidem censemus, nullam esse tantam aestimationem, ut ea virtuti anteponatur. Quod idem Peripatetici non tenent: quibus dicendum est, quae et honesta actio sit, et sine dolore, eam magis esse expetendam, quam si esset eadem actio cum dolore. Nobis aliter videtur: recte secusne, postea. Sed potestne rerum maior esse dissensio?

XIV. Vt enim obscuratur et offunditur luce solis lumen lucernae; et ut interit magnitudine maris Aegaei stilla muriae; [2] et ut in divitiis Croesi, teruncii accessio; et gradus unus in ea via, quae est hinc in Indiam: sic, quum sit is bonorum finis, quem Stoici dicunt, omnis ista rerum in corpore sitarum aestimatio, splendore virtutis et magnitudine obscuretur et obruatur atque intereat necesse est. Et quemadmodum opportunitas (sic enim appellemus *εὐκαιρίαν*) non fit maior productione temporis (habent enim suum modum, quaequae [3] opportuna dicuntur); sic recta effectio (*κατόρθωσιν* enim ita appello, quoniam rectum factum [4] *κατόρθωμα*) recta igitur effectio, item convenientia, denique ipsum bonum, quod in eo positum est, ut naturae consentiat, crescendi accessionem nullam habet. Vt enim opportunitas illa, sic haec, de quibus dixi, non fiunt temporis produ-

delet primum *sit* cum Spir. et Erl. dicitque pro altero *sit*, quod firmant sui omnes et edd. vett., in vulgatis esse *si*.

(1) Vulgo *neque tamen eam*. Meliorem verborum ordinem Goerenzio praebuerunt tres optimi codd.

(2) Cf. Sen. Epist. 66. 19. Ibid. Ruhkoptius coniicit hoc Ciceronis loco legendum *stilla pluviae*; at Goerenzius vulgatum tuetur. Typ.

(3) Vulgo *quaecumque*. At Goerenz. quum in codd. Gud. utroque Ox. E. ed. Mars. legatur *quaeque* inde reposuit *quaequae*.

(4) Sine causa idonea Ernestius hanc lectionem in *recte factum*.

ctione maiora: ob eamque causam Stoicis non videtur optabilior, nec magis expetenda beata vita, si sit longa, quam si brevis; utunturque simili. Vt si cothurni laus illa esset, ad pedem apte convenire, neque multi cothurni paucis anteponerentur, nec maiores minoribus: sic quorum omne bonum convenientia atque opportunitate finitur, nec plura paucioribus, nec longinquiora brevioribus anteponentur. Nec vero satis acute dicunt: Si bona valitudo pluris aestimanda sit longa, quam brevis, sapientiae quoque usus longissimus quisque sit plurimi. Non intelligunt, valitudinis aestimationem spatio iudicari; virtutis, opportunitate; ut videantur qui illud dicant, iidem hoc esse dicturi, bonam mortem et bonum partum, meliorem longum esse, quam brevem. Non vident, alia brevitate pluris aestimari; alia, diuturnitate. Itaque consentaneum est his, quae dicta sunt, ratione illorum, qui illum bonorum finem, quod appellamus extremum, quod ultimum, crescere putent posse, iisdem placere, esse alium alio[1] sapientiorem, itemque alium magis alio vel peccare, vel recte facere. Quod nobis non licet dicere, qui crescere bonorum finem non putamus. Vt enim qui demersi sunt in aqua, nihilo magis respirare possunt, si non longe absunt a summo, ut iam iamque possint emergere, quam si etiam tum essent in profundo; nec catulus ille, qui iam appropinquat, ut videat, plus cernit, quam is qui modo est natus: item[2] qui processit aliquantum ad virtutis aditum,

(1) Vulgo addebatur *etiam*, quod recte Goerenzius ut superfluum delevit. Et abest idem cod. Gud. 1. et Bas.

(2) *Item* revocavit Goerenz. e compluribus Mss. et edd. vett. Vulgo *ita*. Paulo post pro *aditum*, Pal. 2, *habitum*.

nihilominus in miseria est, quam ille, qui nihil processit.

XV. Haec mirabilia videri intelligo. Sed quum certe superiora firma ac vera sint, his autem ea consentanea et consequentia; ne de horum quidem est veritate dubitandum.[1] Sed quamquam negent, nec virtutes, nec vitia crescere; attamen utrumque eorum fundi quodam modo et quasi dilatari putant. Divitias autem Diogenes censet non eam modo vim habere, ut quasi duces sint ad voluptatem et ad valitudinem bonam, sed etiam ut ea contineant: non idem facere eas in virtute, neque in ceteris artibus, ad quas esse dux pecunia potest, continere autem non potest. Itaque si voluptas, aut si bona valitudo sit in bonis, divitias quoque in bonis esse ponendas: at, si sapientia bonum sit, non sequi,[2] ut etiam divitias bonum esse dicamus; neque ab ulla re,[3] quae non sit in bonis, id, quod sit in bonis, contineri potest, ob eamque causam, quia cognitiones[4] comprehensionesque rerum, e quibus efficiuntur artes, appetitiones[5] movent; quum divitiae non sint in

(1) Sic idem cum codd. suis et P. Marso rescripsit pro vulgato *ne de eorum quidem veritate est dubitandum*.

Vtrumque eorum fundi) Seneca epist. 74, §. 26: *Quod rectum est, nec magnitudine aestimatur, nec numero, nec tempore: non magis produci, quam contrahi potest. Honestam vitam ex centum annorum numero in quantum voles corripe, et in unum diem coge; aeque honesta est. Modo latius virtus* funditur; *regna, urbes, provincias temperat, fert leges, colit amicitias, inter propinquos liberosque dispensat officia: modo arcto fine circumdatur paupertatis, exsilii, orbitatis: non tamen minor est, si ex altiore fastigio in privatum, ex regio in humilem subducitur*, etc. Forsan *in privatum* statum, *ex regio in humilem subducitur*. Vide Lipsium Manud. ad Philos. Stoic. III. 3. DAVIS.

(2) *Sequitur* cod. Vrsin, Gud. 1. Bas. alii.

(3) Sic Goer. *ex* suis omnibus aliisque; *idem ex* suis tacite Davis. et cum edd. vett. nonnullis Marsus. Vulgo *nec ab ulla*. T.

(4) Sic Lambin. Gruter. Davis. cum Mss. Pal. 1. Eliens. Vulgo *cogitationes*.

(5) Ita Lambin. Davis. Ern. et Bremi cum codd. El. utroque et Med. it. ed. Victor. Olim alii *appeti-*

bonis, nulla ars divitiis contineri potest. Quod si de artibus concedamus, virtutis tamen non sit eadem ratio, propterea quod haec plurimae commentationis et exercitationis indigeat; quod idem in artibus non sit: et quod virtus stabilitatem, firmitatem, constantiam totius vitae complectatur, nec eadem haec[1] in artibus esse videamus.

Deinceps explicatur differentia rerum: quam si non ullam esse diceremus, confunderetur omnis vita,[2] ut ab Aristone; neque ullum sapientiae munus, aut opus inveniretur, quum inter res eas, quae ad vitam degendam pertinerent, nihil omnino interesset, neque ullum delectum adhiberi oporteret. Itaque quum esset satis constitutum, id solum esse bonum, quod esset honestum, et id malum solum, quod turpe: tum inter illa, quae nihil valerent ad beate misereve vivendum, aliquid tamen, quo differrent,[3] esse voluerunt, ut essent eorum alia aestimabilia, alia contra, alia neutrum. Quae autem aestimanda essent, eorum in aliis satis esse causae, quamobrem quibusdam anteponerentur, ut in valitudine et integritate[4] sensuum, ut in doloris vacuitate, ut gloriae, divitia-

tionem; quod Goerenzius revocavit. — Ceterum vides huc quoque loco *artes* in *bonis* numeratas; quippe quas Stoici in virtutibus referrent, earumque maxime *dialecticam*, et *physicam*. Cf. infra cap. 21, § 72.

(1) *Haec eadem* Goerenz. cum Mss. et ed. vett.

(2) Goer. dat: *quam si non ... concederemus*, *et confunderetur omnis vita, ut ab Aristone; neque ull. etc.* duo mutans, nempe *et* ante *confund.* addendo, et *neque*, pro *nec*, scribendo. Hoc, inquit, omnes codd. nostri, cum edd. vett. plerisque; respondetque sibi bis positum *neque ullum. Et* autem in Gud. 2 et Bas. repertam, probat aucturis usus; soletque ea sane, *neque* vel *nec* respondente, saepissime a scribis negligi; cf. Off. III, 3, 4, Heus. — In praecedd. *non ullam* negativam ad verbum finitum, *ulla* autem ad infinitum referes.

(3) *Quod differrent* legendum esse coniecit Goerenz. ex scriptis et edd. vett. quae habent *quod differret*, sic ut *quod*, ut toties, *quoad* valet.

(4) Sic melius Goerenz. e codd. Mss. quam ut vulgo *ut in integritate*.

rum, similium rerum;[1] alia autem non esse eiusmodi: itemque eorum; quae nulla aestimatione digna essent, partim satis habere causae, quamobrem reiicerentur, ut dolorem, morbum, sensuum amissionem, paupertatem, ignominiam, similia horum: partim non. Itemque hinc esse illud exortum, quod Zeno *προηγμένον*, contraque quod *ἀποπροηγμένον* nominavit, quum uteretur in lingua copiosa factis tamen nominibus ac novis; quod nobis in hac inopi lingua non conceditur. Quamquam tu hanc copiosiorem etiam dicere soles.[2]

XVI. Sed non alienum est, quo facilius vis verbi intelligatur, rationem huius verbi faciendi[3] Zenonis exponere. Ut enim, inquit, nemo dicit, in regia regem ipsum quasi productum esse ad dignitatem (id enim est *προηγμένον*), sed eos, qui in aliquo honore sint, quorum ordo proxime accedit, ut secundus sit ad regium principatum:[4] sic in vita non ea, quae primario loco sunt,[5] sed ea, quae secundum locum obtinent, *προηγμένα*, id est, producta nominentur. Quae vel ita appellemus (id erit verbum e verbo), vel promota, et remota; vel, ut dudum diximus, praeposita, vel praecipua,[6] et illa, reiecta. Re enim intellecta, in verborum usu faciles esse debemus.

(1) Lambin. *ut in gloria, divitiis, similibus rebus*. Post *rerum* Davisius addendum putabat *claritate*.

(2) Goer. et Schutz. *soles dicere*.

(3) Sic ex auctoris more. Vulgo *huius fac*. *v*. G.

(4) Lambin. coniecit *ut hic secundus, ille tertius sit ad regium principatum*. Davisius malebat *ut secundus sit a regio principatu*.

(5) Davis. coniecit *quae primore in loco sunt*. Et Mss. Pal. 2. habet *primore*. Et recepit Goerenz. Alii vitiose *primiore*.

(6) Davisius malebat: *vel promota, vel ut dudum diximus, praeposita, vel praecipua et vel reiecta aut remota*. Recte vero monet Goerenzius Ciceronem primo explicare *προηγμένα* et *ἀποπροηγμένα* per verba *promota* et *remota*.

Quoniam autem omne, quod est bonum, primum locum tenere dicimus, necesse est, nec bonum esse, nec malum hoc, quod praepositum, vel praecipuum nominamus. Itaque id definimus, quod sit indifferens, cum aestimatione mediocri (quod enim illi *ἀδιάφορον* dicunt, id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem). Neque enim illud fieri poterat ullo modo, ut nihil relinqueretur in mediis, quod aut secundum naturam esset, aut contra; nec, quum id relinqueretur, nihil in his poni, quod satis aestimabile esset: nec hoc posito, non aliqua esse praeposita. Recte igitur haec facta distinctio est, atque etiam ab iis, quo facilius res perspici possit, hoc simile ponitur. Vt enim, inquiunt, si hoc fingamus esse quasi finem et ultimum, ita iacere talum, ut rectus adsistat; qui ita talus erit iactus, ut cadat rectus, praepositum quiddam habebit ad finem; aliter, qui contra;[1] neque tamen illa praepositio tali, ad eum, quem dixi, finem pertinebit: sic ea, quae sunt praeposita, referuntur illa quidem ad finem; sed ad eius vim naturamque nihil pertinent.

XVII. Sequitur illa divisio, ut bonorum alia sint ad illud ultimum pertinentia (sic enim appello, quae *τελικὰ* dicuntur: nam hoc ipsum instituamus, ut placuit, pluribus verbis dicere, quod uno non poterimus, ut res intelligatur), alia autem efficientia, quae Graeci *ποιητικὰ*, alia utrumque. De pertinentibus, nihil est bonum, praeter actiones honestas: de efficientibus, nihil praeter amicum. Sed et pertinentem et efficientem sapientiam volunt esse: nam quia sa-

(1) Vulgo *qui aliter*, *contra*. At codd. scripti pleтique *qui aliter qui contra*; male Davisius *qui aliter quidem contra*. P. Marsus quem sequitur Goerenzius *aliter qui contra*.

pientia est conveniens actio, est cum illo[1] pertinenti genere, quod dixi. Quod autem honestas actiones affert et efficit, id efficiens[2] dici potest.

Haec, quae praeposita dicimus, partim sunt per se ipsa praeposita, partim quod aliquid efficiunt, partim utrumque. Per se, ut quidam habitus oris et vultus, ut status, ut motus; in quibus sunt et praeponenda quaedam et reiicienda: alia ob eam rem praeposita dicuntur,[3] quod ex se aliquid efficiant, ut pecunia; alia autem ob utramque rem, ut integri sensus, ut bona valitudo. De bona autem fama (quam enim appellant εὐδοξίαν, aptius est hoc loco bonam famam appellare, quam gloriam) Chrysippus quidem et Diogenes, detracta utilitate, ne digitum quidem, eius causa, porrigendum esse dicebant: quibus ego vehementer assentior. Qui autem post eos fuerunt, quum Carneadem sustinere non possent, hanc, quam dixi, bonam famam, ipsam propter se praepositam et sumendam esse dixerunt, esseque hominis ingenui et liberaliter educati, velle bene audire a parentibus, a propinquis, a bonis etiam viris, idque propter rem ipsam, non propter usum: dicuntque, ut liberis consultum velimus, etiam si postumi futuri sint, propter ipsos; sic futurae post mortem

(1) In edd. multis itemque in Pal. 1. Spir. Erl. Gud. 2. abest *cum*. Lambin. dedit *est et illo p. g.* Davisius *est in illo p. g.* Goerenzius vero *cum* servavit, quia ex graecismo *cum aliquo esse* dicantur ii, qui alicuius partes sequuntur. Nos tuemur lectionem contemptam: posuit enim haec auctor ut locum communem, sic tamen, ut cum relatione ad sapientiam intelligeretur; quem morem hic valde frequentat. Constr. *id autem, quod*, etc. Sunt autem ista veluti maior propositio, suppressa minore, et conclusione.

(2) *Ideo efficiens*, Lambin. itemque Davis. et Ern. ex cod. Eliensi. — Si *ideo* verum esset, tum *etiam* v. *quoque* aegerrime desideraretur.

(3) *Dicentur* Goerenzius reposuit e codd. Gruterianis et cuis omnibus, it. edd. vett.

famae tamen [1] esse propter rem, etiam detracto usu, consulendum.

XVIII. Sed quum, quod honestum sit, id solum bonum esse dicamus; consentaneum tamen est, fungi officio, quum id officium nec in bonis ponamus, nec in malis. Est enim aliquid in his rebus probabile, et quidem ita, ut eius ratio reddi possit: ergo ut etiam probabiliter acti ratio reddi possit. Est autem officium, quod ita factum est, ut eius facti probabilis ratio reddi possit. Ex quo intelligitur, officium medium quoddam esse, quod neque in bonis ponatur, neque in contrariis: quoniamque in iis rebus, quae neque in virtutibus sunt, neque in vitiis, est tamen quiddam, quod usui possit esse, tollendum id non est. Est autem eius generis actio quoque quaedam, et quidem talis, ut ratio postulet agere aliquid et facere eorum. [2] Quod autem ratione actum sit, id officium appellamus. Est igitur officium eius generis, quod nec in bonis ponatur, nec in contrariis. Atque perspicuum etiam illud est, in istis rebus mediis aliquid agere sapientem. Indicat igitur, quum agit, officium illud esse. Quod quoniam nunquam fallitur in iudicando, erit in mediis rebus officium: quod efficitur hac etiam [3] conclusione rationis. Quoniam enim videmus esse quiddam, quod recte factum appellemus (id autem est perfectum officium); erit autem etiam inchoatum: ut, si iuste depositum red-

(1) Davisius pro *tamen* maluit *ipsam*. Recte vulgatum defendit Goerenz.

(2) *Eorum*, in clausula positum, est, *talium, quae ad id genus referuntur*, ut viderunt Ern. et Brem. *G.*

Quod quoniam) Lego *qui quoniam nunquam*, etc. ut pronomen ad *sapientem* referatur. Et ita legendum suspicatur Guyetus, nisi forte *quod quoniam* sit additamentum. DAVIS.

(3) Ita Guerenz. e cod. Spir. Erl. Bas. Vulgo *etiam hac conclusione.*

Erit autem etiam incohatum) Vel cum Lambino deleatur *autem:* vel legatur *erit* item *etiam inchoatum*. D.

dere in recte factis sit, in officiis ponatur depositum reddere; illo enim addito, *iuste*, fit [1] recte factum; per se autem hoc ipsum reddere, in officio ponitur; quoniamque non dubium est, quin in iis, quae media dicimus, sit aliud sumendum, aliud reiiciendum; quidquid ita fit, aut dicitur, communi officio continetur. Ex quo intelligitur, quoniam se ipsi [2] omnes natura diligunt,[3] tam insipientem, quam sapientem, sumpturum, quae secundum naturam sint, reiecturumque contraria. Ita est quoddam commune officium sapientis et insipientis. Ex quo efficitur, versari in iis, quae media dicamus. Sed quum ab his omnia proficiscantur officia, non sine causa dicitur, ad ea referri omnes nostras cogitationes; in his esse [4] et excessum e vita et in vita mansionem. In quo enim plura sunt, quae secundum naturam sunt, huius officium est in vita manere; in quo autem aut sunt plura contraria, aut fore videntur, huius officium est, e vita [5] excedere. E quo apparet, et sapientis esse aliquando officium, excedere e vita, quum beatus sit; et stulti, manere in vita, quum sit miser. Nam bonum illud et malum, quod saepe iam dictum est, postea consequitur. Prima autem illa naturae, sive secunda, sive contraria, sub iudicium sapientis et delectum cadunt; estque illa subiecta quasi materia sapientiae. Itaque et manendi in vita et migrandi ratio, omnibus his rebus, quas supra dixi, metienda. Nam neque iis, qui virtute retinentur in vita, neque

(1) Vulgo male *facit;* quod Davis. in *evadit* mutavit. Melius Goerenz. reposuit *fit* (ex emendatione Lambini).

(2) Sic Goerenz. e codd. Spir. Erl. Vulgo *ipsos.*

(3) *Diligant* Goerenz. e suis omnibus, quatuor Oxx. et cdd. velt. revocavit.

(4) *Esse* Goerenzius addidit vulgo omissum.

(5) *De vita* codd. Spir. Erl.

iis, qui sine virtute sunt, mors est oppetenda. At saepe officium est sapientis, desciscere a vita, quum sit beatissimus, si id opportune facere possit; quod est convenienter naturae vivere. Sic enim censent, opportunitatis esse beate vivere. Itaque a sapientia praecipitur, se ipsam, si usus sit, sapiens ut relinquat. Quamobrem, quum vitiorum ista vis non sit, ut causam afferant mortis voluntariae; perspicuum est, etiam stultorum, qui iidem miseri sint, officium esse, manere in vita, si sint in maiore parte earum rerum, quas secundum naturam esse dicimus. Et quoniam excedens e vita et manens, aeque miser est; nec diuturnitas ei magis [1] vitam fugiendam facit: non sine causa dicitur, iis, qui pluribus naturalibus frui possunt, esse in vita manendum.

XIX. Pertinere autem ad rem arbitrantur, intelligi, natura fieri, ut liberi a parentibus amentur: a quo initio profectam communem humani generis societatem persequimur. Quod primum intelligi debet, figura membrisque corporum; quae ipsa declarant procreandi a natura habitam esse rationem. Neque vero haec inter se congruere possent, ut natura et procreari vellet, et diligi procreatos non curaret. Atque etiam in bestiis vis naturae perspici [2] potest:

Desciscere a vita ... quod est convenienter naturae vivere) Qui non discedit e vita, quum discedendum sapientia praecipit, non vivit convenienter naturae: ergo qui tum discedit, quando debet, vivit convenienter naturae. Non vivit quidem, postquam discessit e vita, sed vivit, quum discedendi consilium capit. Anonym.

(1) Ita Goerenz. Vulgo *magis ei*.

Natura fieri) Quod et convenienter naturae, et ut obsisterent Epicuro, statuerunt Stoici. Negabat enim Epicurus illam naturalem φιλοστοργίαν ad hominem pertinere. Ideo, ne liberos alerent sapientes, iubebat. Noverat, ait Epictetus, fore, ut si semel liberi susciperentur, non in nostra esset potestate eos non amare, eos non tueri, eos non educare, etc. Morel.

(2) Sic Eliens. 2. Spir. Erl. Vulgo *inspici*. Codd. nonnulli ut Bas. *respici*.

quarum in fetu et in educatione laborem quum cernimus, naturae ipsius vocem videmur audire. Quare ut perspicuum est, natura nos a dolore abhorrere; sic apparet, a natura ipsa, ut eos, quos genuerimus, amemus, impelli. Ex hoc nascitur, ut etiam communis hominum inter homines naturalis sit commendatio, ut oporteat hominem ab homine ob id ipsum, quod homo sit, non alienum videri. Vt enim in membris alia sunt tanquam sibi nata, ut oculi, ut aures; aliqua etiam ceterorum membrorum usum adiuvant, ut crura, ut manus: sic immanes quaedam bestiae sibi solum natae sunt: at illa, quae in concha patula pinna dicitur, isque, qui enat e concha, qui, quod eam custodit, [1] pinnoteres vocatur, in eamque quum se recipit, includitur, ut videatur monuisse, ut caveret; [2] itemque formicae, apes, ciconiae, aliorum etiam causa quaedam faciunt. Multo magis haec coniunctio est hominis. Itaque natura sumus apti ad coetus, concilia, civitates. Mundum autem censent regi numine deorum, eumque esse quasi communem urbem et civitatem hominum et deorum; et unumquemque nostrum eius mundi esse partem. Ex quo illud natura consequi, [3] ut communem utilitatem nostrae

Pinna) Plinius, IX, 42, Concharum, inquit, generis et pinna est. Nascitur in limosis subrecta semper, nec unquam sine comite, quem pinnoterem vocant, alii pinnophylacem: is est squilla parva, alibi cancer dapis assectator. Pandit se pinna, luminibus orbum corpus intus minutis piscibus praebens. Assultant illi protinus, et ubi licentia ac audacia crevit, implent eam. Hoc tempus speculatus index morsu levi significat. Illa ore compressò, quidquid inclusit exanimat, partemque socio tribuit. Morel.

(1) Ita Davis. item Goerenz. e codd. suis omnibus. Vulgo *custodiat*.

(2) Hic de pinna locus vitii aliquid a librariis traxisse videtur; est enim perplexus et obscurus. Res ipsa certe multo clarius narratur de Natura deor. II. 48. et apud Plin. hist. nat. IX. sect. 66.

(3) Edd. ante Gruter. cum codd. Vien. et Oxx. *consequitur*.

anteponamus. Vt enim leges omnium salutem singulorum saluti anteponunt; sic vir bonus et sapiens et legibus parens et civilis officii non ignarus, utilitati omnium plus, quam unius alicuius aut suae consulit. Nec magis est vituperandus[1] proditor patriae, quam communis utilitatis, aut salutis desertor, propter suam utilitatem aut salutem. Ex quo fit, ut laudandus sit is, qui mortem oppetat pro re publica, quod deceat,[2] cariorem esse patriam nobis, quam nosmet ipsos. Quoniamque illa vox inhumana et scelerata ducitur, eorum, qui negant se recusare, quo minus, ipsis mortuis, terrarum deflagratio[3] consequatur; quod vulgari quodam versu graeco pronuntiari solet: certe verum est, etiam iis, qui aliquando futuri sint, esse propter ipsos consulendum.

XX. Ex hac animorum affectione testamenta, commendationesque morientium natae sunt. Quodque nemo in summa solitudine[4] vitam agere velit, ne cum infinita quidem voluptatum abundantia; facile intelligitur, nos ad coniunctionem congregationemque hominum, et ad civilem[5] communitatem esse natos. Impellimur autem natura, ut prodesse velimus quam plurimis, in primisque docendo, rationibusque prudentiae tradendis. Itaque non facile est invenire, qui quod sciat ipse, non tradat alteri: ita non solum

(1) Ita codd. Spir. Erl. Vulgo *vituperandus est.*

(2) Vulgo *doceat.* Recte vero Ernestius substituit *deceat*, quod est in edd. pr. et codd. Gud. et Bas. 1. ed. Mars. probante etiam Goerenzio.

(3) Secundum versiculum Ἐμοῦ θανόντος γαῖα μιχθήτω πυρί. Itaque in vulgata lectione *terrarum omnium deflagratio* superfluum illud *omnium* delevi, quod abest codd. Bas. Gud.

(4) Recte sic Davis. et Goerenz., ille e sex, hic ex quinque codd. Ernestius *summa* delevit, quod ei frigere videbatur. Sed iniuria scilicet.

(5) Sic pro volg. *naturalem* legendum esse recte intellexerunt Davis. et Goerenz.

ad discendum propensi sumus, verum etiam ad docendum. Atque ut tauris natura datum est, ut pro vitulis contra leones summa vi impetuque contendant; sic ii, qui valent opibus, atque id facere possunt, ut de Hercule et de Libero accepimus, ad servandum genus hominum natura incitantur. Atque etiam, Iovem quum Optimum et Maximum dicimus, quumque eumdem Salutarem, Hospitalem, Statorem, hoc intelligi volumus, salutem hominum in eius esse tutela. Minime autem convenit, quum ipsi inter nos abiecti neglectique simus, postulare, ut diis immortalibus cari simus, et ab iis diligamur. Quemadmodum igitur membris utimur prius, quam didicimus, cuius ea utilitatis causa habeamus; sic inter nos natura ad civilem communitatem coniuncti et consociati sumus. Quod ni ita se haberet, nec iustitiae ullus esset, nec bonitati locus. Et quo modo hominum inter homines iuris esse vincula putant, sic homini nihil iuris esse cum bestiis. Praeclare enim Chrysippus, cetera nata esse hominum causa;[1] eos autem, communitatis et societatis suae; ut bestiis homines uti ad utilitatem suam possint sine iniuria: quoniamque ea natura esset hominis, ut ei cum genere humano quasi civile ius intercederet; qui id conservaret, eum iustum; qui migraret, iniustum fore. Sed, quemadmodum, theatrum ut commune sit,[2] recte tamen dici potest, eius esse eum locum, quem quisque occuparit; sic in urbe mundove communi non adversatur ius, quo minus suum quodque[3] cuiusque sit.

(1) Vulgo additum *et deorum* abest cod. Paris. Idque recte Davis. uncis inclusit. Nam id h. l. alienum est a proposito scriptoris.

(2) *Vt commune sit* (pro *utut*) cum Goerenzio e codd. Spir. et Erl. reposui pro vulg. *quum commune sit*.

(3) Sic melius Goer. Vulgo *quidque*.

XXI. Quum autem ad tuendos conservandosque homines hominem natum esse videamus, consentaneum est huic naturae, ut sapiens velit gerere et administrare rem publicam; atque, ut e natura vivat, uxorem adiungere, et tollere ex ea liberos.[1] Ne amores quidem sanctos[2] a sapiente alienos esse arbitrantur. Cynicorum autem rationem atque vitam alii cadere in sapientem dicunt, si quis eiusmodi forte casus inciderit, ut id faciendum sit; alii nullo modo. Vt vero conservetur omnis homini erga hominem societas, coniunctio, caritas; et emolumenta et detrimenta, quae ὠφελήματα et βλάμματα appellant, communia esse voluerunt: quorum altera prosunt, nocent altera. Neque solum ea communia, verum etiam paria esse dixerunt. Incommoda autem et commoda (ita εὐχρηστήματα et δυσχρηστήματα appello) communia esse voluerunt, paria noluerunt. Illa enim quae prosunt, aut quae nocent, aut bona sunt, aut mala: quae sint paria necesse est. Commoda autem, aut incommoda in eo genere sunt, quae praeposita et reiecta dicimus. Ea

(1) Sic auctore Goerenzio rescripsi pro vulg. *et velle ex ea liberos procreare*. Nam *velit velle* ineptum est, et *procreare* in plerisque Mss. abest.

(2) Scil. *puerorum*.—Eleganter mihi videtur Panaetius respondisse adolescentulo cuidam quaerenti, an sapiens amaturus esset. *De sapiente*, inquit, *videbimus: mihi et tibi, qui adhuc a sapiente tam longe absumus, non est committendum ut incidamus in rem commotam, impotentem, alteri emancipatam, vilem sibi*. Seneca, epist. CXVI. Oliv.

Cynicorum) Κυνιεῖν σοφόν, pro Stoicorum sententia, testantur Diogenes Laërtius VII. 121. et Stobaeus Eclog. Ethic. p. 184. Et sane, praeter *Arrianum*, Cynicam vitam summopere laudat Maximus Tyrius Dissert. XX. A Stoicis nulla fere re differebant, nisi quod sordibus et impudentia gauderent, in propatulo res Veneris exercerent, in sermone decori rationem non haberent, et dialecticam, physicam, disciplinasque liberales spernerent. Vide Laërtium VI. 103. 104. Lactantium Div. Inst. III. 15, ac Epitomes cap. 39. denique Ciceronem Offic. I. 35. 41. In vestitu quoque nonnulla fuit discrepantia, de qua consule Iuvenalem XIII. 121 Davis.

possunt paria non esse. Sed emolumenta communia esse dicuntur; recte autem facta et peccata non habentur communia. Amicitiam autem adhibendam esse censent, quia sit ex eo genere,[1] quae prosunt. Quamquam autem in amicitia alii dicant, aeque caram esse sapienti rationem amici ac suam; alii autem sibi cuique cariorem suam: tamen hi quoque posteriores fatentur, alienum esse ab iustitia, ad quam nati esse videamur, detrahere quid de aliquo, quod sibi assumat. Minime vero probatur huic disciplinae, de qua loquor, aut amicitiam, aut iustitiam propter utilitates adscisci, aut probari. Eaedem enim utilitates poterunt eas labefactare atque pervertere. Etenim nec iustitiae nec amicitiae[2] esse omnino poterunt, nisi ipsae per se expetantur. Ius autem, quod ita dici appellarique possit, id esse natura;[3] alienumque esse a sapiente non modo iniuriam cui facere, verum etiam nocere. Nec vero rectum est cum amicis, aut bene meritis consociare, aut coniungere iniuriam; gravissimeque et verissime defenditur, nunquam aequitatem ab utilitate posse seiungi; et, quidquid aequum iustumque esset, id etiam honestum; vicissimque, quidquid esset honestum, id iustum etiam atque aequum fore.

XXII. Ad easque virtutes, de quibus disputatum

(1) Lambin. malebat *ex eorum genere.*

(2) Davis. ex uno cod. *nec iustitia nec amicitiae.* Ern. *nec iustitia nec amicitia.*

(3) Goer. scribit *naturam.* Construas, inquit, »ius id, quod (recte) ita dici app. possit, esse (nihil nisi ipsam) naturam«. *Quod* autem *quoad* valet, ut saepe; atque tum frequenter subiunctivum additum habet. Vulgatur ex Tertii libro *natura*, laudantque illud Laert. VII, 128: φύσει τὸ δίκαιον εἶναι, καὶ μὴ θέσει At haec distinctionis causa dicuntur. Vide libb. de Legg. I, 12, 33, »ius quod dicam, naturam esse«. Chrysippus Deum summum κανόνα δικαίων καὶ ἀδίκων appellabat; cf. Digest. I, tit. 3, l. 2. Naturam autem et deum Stoici idem statuebant.

est, dialecticam etiam adiungunt et physicam; easque ambas virtutum nomine appellant: alteram, quod habeat rationem, ne cui falso assentiamur, neve unquam captiosa probabilitate fallamur, eaque, quae de bonis et malis didicerimus,[1] ut tenere tuerique possimus. Nam sine hac arte quemvis arbitrantur a vero abduci fallique posse. Recte igitur, si omnibus in rebus temeritas ignoratioque vitiosa est, ab his ea, quae tollit haec, virtus nominata est. Physicae quoque non sine causa tributus idem est honos: propterea quod, qui convenienter naturae victurus sit, ei et proficiscendum est ab omni mundo, et ab eius procuratione.[2] Nec vero potest quisquam de bonis et de malis vere iudicare, nisi omni cognita ratione naturae, et vitae etiam deorum, et utrum conveniat necne natura hominis cum universa; quaeque sunt vetera praecepta sapientium, qui iubent *tempori parere*, et *sequi deum*, et *se noscere*, et *nihil nimis*. Haec sine physicis quam vim habeant (et habent maximam) videre nemo potest. Atque etiam ad iustitiam colendam, ad tuendas amicitias et reliquas caritates quid natura valeat, haec una cognitio potest tradere. Nec vero pietas adversus deos, nec

(1) Sic Goerenz. e cod. Spir. et Erl. Vulgo *diceremus*.

Ars ea, quae tollit haec) Cui teretes aures sunt, intelligensque iudicium, is non dubito quin hoc magis probet, accedente libri veteris auctoritate, quam illud vulgo receptum *ab his ea quae tollit haec*. MANVT. — Multis autem parasangis elegantior est lectio, quam praestant Scaligeri codex et Eliens. quamque Manutius in Mss. repertam probavit. DAVIS.

(2) Goer. delet primum *et*, et pro altero scribit *atque*. Prior, inquit, copula iure offendit, abiecta iam a Lamb. et Davisio. Neque ea in Bas. legitur, quum eius loco in Paris. Spir. Erl. et Gud. *ei* desideretur, Ven. 1494, et Crat. *etiam* offerant. Brem. quidem duplex *et* defendit, tamquam sit partitionis: sed haec est nulla partitio. Immo *atque*, quam bini illi nostri referunt, toties pro *et maxime* posita, huc proprie pertinet.

quanta his gratia debeatur, sine explicatione naturae intelligi potest.

Sed iam sentio me esse longius provectum, quam proposita ratio postularet. Verum admirabilis compositio disciplinae, incredibilisque rerum traxit ordo. Quae, per deos immortales! nonne miraris? quid enim aut in natura, qua nihil est aptius, nihil descriptius, aut in operibus manu factis tam compositum, tamque compactum et coagmentatum inveniri potest? quid posterius priori non convenit? quid sequitur, quod non respondeat superiori? quid non sic aliud ex alio nectitur, ut non, si unam [1] literam moveris, labent omnia? Nec tamen quidquam est, quod moveri possit. Quam gravis vero, quam magnifica, quam constans conficitur persona sapientis! Qui, quum ratio docuerit, quod honestum esset, id esse solum bonum, semper sit necesse est beatus, vereque omnia ista nomina possideat, quae irrideri ab imperitis solent. Rectius enim appellabitur rex, quam Tarquinius, qui nec se, nec suos regere potuit; rectius magister populi (is enim est dictator), quam Sulla, qui trium pestiferorum vitiorum, luxuriae, avaritiae, crudelitatis magister fuit; rectius dives, quam Crassus, qui, nisi eguisset, nunquam Euphratem nulla belli causa transire voluisset. Recte eius omnia dicentur, qui scit uti solus omnibus. Recte etiam pulcher appellabitur: animi enim lineamenta sunt pulchriora, quam corporis. Recte solus liber, nec dominationi cuiusquam parens, neque obediens cupiditati. Recte invictus, cuius etiamsi corpus constringatur, animo tamen vincula iniici nulla possint. Neque

(1) Sic Ern. pro vulg. *ullam*; coll. IV. 13. In Bas. abest *ullam*. — Pearcius legebat, *ut, si ullam*.

exspectet ultimum[1] tempus aetatis, ut tum denique iudicetur, beatusne fuerit, quum extremum vitae diem morte confecerit: quod ille unus e septem sapientibus non sapienter Croesum monuit. Nam si beatus unquam fuisset, beatam vitam usque ad illum a Cyro exstructum rogum pertulisset.[2] Quod si ita est, ut neque quisquam, nisi bonus vir, et omnes boni beati sint; quid philosophia magis colendum, aut quid est virtute divinius?

(1) Ita Davis. Ern. etc. e correctione Th. Bentleii pro vulg. *ullum*.

(2) Minus apte codd. plerique *protulisset*.

DE

FINIBVS BONORVM

ET MALORVM

LIBER QVARTVS.

I.

Quae quum dixisset, finem ille. Ego autem, Nae tu, inquam, Cato, ista exposuisti tam multa memoriter, tam obscura dilucide. Itaque aut omittamus contra omnino velle aliquid, aut spatium sumamus ad cogitandum: tam enim diligenter, etsi minus vere (nam nondum id quidem audeo dicere), sed tamen accurate non modo fundatam, verum etiam exstructam disciplinam non est facile perdiscere.[1] Tum ille, Ain' tandem, inquit, quum ego te hac nova lege[2] videam eodem die accusatori respondere, et tribus horis perorare, in hac me causa tempus dilaturum putas? quae tamen a te agetur non melior, quam illae sunt, quas interdum obtines. Quare istam quoque aggredere, tractatam praesertim et ab aliis et a te ipso saepe, ut tibi deesse non

(1) Lambinus et Davisius malebant vel *dissolvere* vel *evertere*, vel *deiicere*. Sed correctione nihil opus esse ostendit Ernestius post Victor.

(2) Lege Pompeia de ambitu.

possit oratio. Tum ego, Non mehercule, inquam, soleo temere contra Stoicos; non quo illis admodum assentiar, sed pudore impedior: ita multa dicunt, quae vix intelligam. Obscura, inquit, quaedam esse confiteor; nec tamen ab illis ita dicuntur de industria; sed inest in rebus ipsis obscuritas. Cur igitur easdem res, inquam, Peripateticis dicentibus, verbum nullum est, quod non intelligatur? Easdemne res, inquit? an parum disserui, non verbis Stoicos a Peripateticis, sed universa re et tota sententia dissidere?[1] Atqui, inquam, Cato, si istud obtinueris, traducas me ad te totum licebit. Putabam equidem satis, inquit, me dixisse. Quare ad ea primum, si videtur; sin aliud quid voles, postea. Immo istud quidem, inquam, loco;[2] nisi iniquum postulo, respondere[3] arbitratu meo. Vt placet, inquit; etsi enim illud erat aptius, hoc tamen aequum cuique concedere.[4]

II. Existimo igitur, inquam, Cato, veteres illos Platonis auditores, Speusippum, Aristotelem, Xenocratem; deinde eorum, Polemonem, Theophrastum, satis et copiose et eleganter habuisse constitutam disciplinam, ut non esset causa Zenoni, quum Pole-

(1) Sic Davis (e Pall. 1.3. Eliensi. Paris. 1. 3.) accedunt tres optimi a Goerenzio collati. Olim vulgabatur *dissentire*.

(2) H. e. ut vidit Goerenz. *loco suo*, apto, conveniente, ut saepe. Idem recte pro vulg. *isto quidem* reposuit *istud quidem*.

(3) Vulgo *responde*; quod hic aptum non est. Nam non Cato *respondet*, sed Ciceronis erat ad Catonis dicta *respondere*. Ergo reposui infinitivum, qui iam Davisio placuit.—*Respondere* hic nihil aliud notat, nisi confutationem Stoicae disciplinae, qua Cicero Catoni respondebit.

(4) Inserui *hoc tamen* vulgo omissum. Sensum qui requiritur, bene sic exposuit Davisius: Licet enim sententiam, quam de Stoicorum et Peripateticorum dissensione tuli, primo loco confutare sit congruentius, aequum tamen est, cuique concedere ut, quo velit ordine, respondeat.

monem audisset, cur et ab eo ipso et a superioribus dissideret: quorum fuit haec institutio. In qua animadvertas velim, quid putes mutandum, nec exspectes, dum ad omnia dicam, quae a te dicta sunt. Vniversa enim illorum ratione cum tota vestra confligendum puto. Qui quum viderent, ita nos esse natos, ut et communiter ad eas virtutes apti essemus, quae notae illustresque sunt, iustitiam dico, temperantiam, celeras[1] generis eiusdem (quae omnes similes artium reliquarum, materia tantum ad meliorem partem et tractatione differunt[2]); easque ipsas virtutes viderent nos magnificentius appetere et ardentius; habere etiam insitam quandam, vel potius innatam cupiditatem scientiae, natosque esse ad congregationem hominum et ad societatem communitatemque generis humani, eaque in maximis ingeniis maxime elucere: totam philosophiam tres in partes

(1) Sic Goerenz. e codd. Spir. et Erl. Vulgo *ceterasque.*

Materia tantum) Materiam virtutum fecerunt Peripatetici τὰ πάθη, animi commotiones: quae, quia variae sunt, varias genuerunt virtutum species. Nam virtus omnis ratio est, quae actionibus et illis animi vehementibus motionibus modum adhibet: quam multi unam tantum fecerunt virtutem, quam prudentiam nominarunt, et pro varietate rerum in qua versaretur, aliis atque aliis nominibus appellarunt. Si enim in eo occupetur, ut suum cuique distribuat, appellari iustitiam: si in moderandis doloribus et periculis honestatis causa subeundis fortitudinem. Itaque qui unam earum habeat, reliquas item habere: et qui unam amiserit, nullam eum habere censuerunt. MOREL.

(2) *Quae omnes — differunt.* Haec Goerenz. parenth. includit, notatque: *Similes* inde dicit maxime Cic. *virtutes artibus*, quod utraeque sunt « commentationis et exercitationis », cf. III, 15, 50, atque utraeque proxime ad animum referuntur: unde etiam artes Stoici in virtutibus ipsis numerabant. At *materia* praestant virtutes, quippe quibus *constantia vitae* elaboranda sit (vid. l. l.), artibus res externas fere earumque causas spectantibus. Inde illae quoque ratione et via, qua tractantur, ab his distinguuntur. « In meliorem partem », pari ratione, qua « in bonam, in optimam partem », dicitur, hoc sensu: « virtutes, ab ipsarum p[illegible], meliore materia utuntur ». Nihil [illegible]tur nec Lambino haec tria vv. nec Davisio totus locus de glossemate suspectus esse debebat.

diviserunt. Quam partitionem a Zenone retentam esse videmus.

III. Quarum quum una sit, qua mores conformari putantur; differo eam partem, quae quasi stirps est huius quaestionis: qui sit enim finis bonorum, mox; hoc loco tantum dico, a veteribus Peripateticis, Academicisque, qui re consentientes, vocabulis differebant, eum locum, quem civilem recte appellaturi videmur (Graeci πολιτικὸν), graviter et copiose esse tractatum. Quam multa illi de republica scripserunt? quam multa de legibus? quam multa non solum praecepta in artibus, sed etiam exempla in orationibus bene dicendi reliquerunt? Primum enim ipsa illa, quae subtiliter disserenda erant, polite apteque dixerunt, tum definientes, tum partientes; ut vestri etiam: sed vos squalidius; illorum, vides, quam niteat oratio. Deinde ea, quae requirebant orationem ornatam et gravem, quam magnifice sunt dicta ab illis? quam splendide? de iustitia, de fortitudine, de amicitia, de aetate degenda, de philosophia, de capessenda re publica, de temperantia, de fortitudine; nec more hominum vellentium spinas,[1] ut Stoici, nec ossa nudantium, sed eorum, qui grandia ornate vellent, enucleate minora dicere. Itaque quae sunt eorum consolationes? quae etiam monita et consilia, scripta ad summos viros? Erat enim apud eos, ut est rerum ipsarum natura, sic dicendi exercitatio, duplex. Nam quidquid quaeritur, id habet aut generis ipsius sine personis temporibusque, aut iis adiunctis, facti, aut iuris, aut nominis controversiam. Ergo in utro-

(1) Ita locum constituit P. Marsus, quem cum Goerenzio sequimur. Vulgo *de fortitudine hominum * * de spinas vellentium.*

que exercebantur; eaque disciplina effecit tantam illorum utroque in genere dicendi copiam. Totum genus hoc et Zeno et ab eo qui sunt,[1] aut non potuerunt aut noluerunt, certe reliquerunt. Quamquam scripsit artem rhetoricam Cleanthes, Chrysippus etiam, sed sic, ut, si quis obmutescere concupierit, nihil aliud legere debeat. Itaque vides, quo modo loquantur. Nova verba fingunt; deserunt usitata. At quanta conantur?[2] mundum hunc omnem, oppidum esse nostrum. Vides, quantam rem agat: ut Circeis qui habitet, totum hunc mundum, suum municipium esse existimet. « Incendit igitur eos qui audiunt. »[3] Quid? ille incendat? restinguet citius, si ardentem acceperit. Ista ipsa, quae tu breviter, regem, dictatorem, divitem solum esse sapientem, a te quidem apte ac rotunde: quippe; habes enim a rhetoribus: illorum vero ista ipsa quam exilia de virtutis vi? quam tantam volunt esse, ut beatum per se efficere possit. Pungunt, quasi aculeis, interrogatiunculis angustis. Quibus etiam qui assentiuntur, nihil commutantur animo, et iidem abeunt, qui venerant: res enim fortasse verae, certe graves, non ita tractantur, ut debent, sed aliquanto minutius.

IV. Sequitur disserendi ratio cognitioque naturae. Nam de summo bono mox, ut dixi, videbimus, et ad id explicandum disputationem omnem conferemus. In iis igitur partibus duabus nihil erat, quod

(1) Nihil opus esse *profecti* addere, quod Ernestio visum, docuerunt Bremius et Goerenz.

(2) *Conatur* malebant Davis. Ern. Sed *conantur* referri potest ad *Zenonem et qui ab eo sunt*, quod recte monuit Goerenz. Deinde *agat* e coniectura Davisii. Vulgo *agas*.

(3) Verissime Davisius indicavit haec verba *incendit — audiunt*, vulgo post *oppidum esse nostrum* posita, huc transferenda esse.

Zeno commutare gestiret. Res enim praeclare se habent, et quidem in utraque parte. Quid enim ab antiquis ex eo genere, quod ad disserendum valet, praetermissum est? qui et definierunt plurima; et definiendi artes reliquerunt; quodque est definitioni adiunctum, ut res in partes dividatur, id et fit ab illis, et, quemadmodum fieri oporteat, traditur. Item de contrariis: a quibus ad genera formasque generum venerunt.[1] Iam argumenti, ratione conclusi, caput esse faciunt ea, quae perspicua dicunt; deinde ordinem sequuntur; tum, quid verum sit in singulis, extrema conclusio est. Quanta autem ab illis varietas argumentorum, ratione concludentium, eorumque cum captiosis interrogationibus dissimilitudo? Quid? quod pluribus locis quasi denuntiant, ut neque sensuum fidem sine ratione, nec rationis[2] sine sensibus exquiramus, atque ut eorum alterum ab altero separemus? Quid? ea, quae dialectici nunc tradunt et docent, nonne ab illis instituta sunt et inventa? De quibus etsi a Chrysippo maxime est elaboratum, tamen a Zenone minus multo, quam ab antiquis. Ab hoc autem quaedam non melius, quam veteres, quaedam omnino relicta. Quumque duae sint artes, quibus perfecte ratio et oratio compleatur, una inveniendi, altera disserendi; hanc posteriorem et Stoici et Peripatetici, priorem autem illi egregie tradiderunt; hi omnino ne attigerunt quidem. Nam e quibus locis, quasi thesauris, argumenta depromerentur, vestri ne suspicati quidem sunt; superiores autem artificio et via tradiderunt. Quae qui-

(1) Sic Davisius et Goerenzius e codicibus manuscriptis compluribus et editione Victoriana. Alii *devenerunt*, quod revocavit Ernestius.

(2) Perperam Ernestius cum edd. vett. nonnullis dedit *rationes*.

dem res effecit,[1] ne necesse sit, iisdem de rebus semper quasi dictata decantare, neque a commentariolis suis discedere. Nam qui sciet, ubi quidque positum sit, quaque eo veniat, is, etiam si quid obrutum erit, poterit eruere, semperque esse in disputando suus. Quod etsi ingeniis magnis praediti quidam dicendi copiam sine ratione consequuntur; ars tamen est dux certior, quam natura. Aliud est *enim* poëtarum more verba fundere; aliud ea, quae dicas, ratione et arte distinguere.

V. Similia dici possunt de explicatione naturae, qua hi utuntur, et vestri: neque vero ob duas modo causas, quod Epicuro videtur, ut pellatur mortis et religionis metus; sed etiam modestiam quandam cognitio rerum caelestium affert his, qui videant, quanta sit etiam apud deos moderatio, quantus ordo; et magnitudinem animi, deorum opera et facta cernentibus; iustitiam etiam, quum cognitum habeas, quod sit summi rectoris ac domini numen, quod consilium, quae voluntas: cuius ad naturam apta ratio, vera illa et summa lex a philosophis dicitur. Inest in eadem explicatione naturae insatiabilis quaedam e cognoscendis rebus voluptas: in qua una, confectis rebus necessariis, vacui negotiis, honeste ac liberaliter possumus vivere. Ergo in hac ratione tota de maximis fere rebus Stoici illos sequuti sunt, ut et deos esse, et quatuor ex rebus omnia constare dicerent. Quum autem quaereretur res admodum difficilis, num quinta quaedam natura[2] videretur esse, ex qua ratio et intelligentia oriretur, in quo etiam de animis, cuius generis essent, quaereretur: Zeno

(1) Ita Goerenz. e Mss. suis aliisque et ed. Mars. Crat. Vulgo *efficit.*

(2) Intelligitur Aristotelis ἐντελέχεια. cf. *Tusc. dispp. I.* 10.

id dixit esse ignem; nonnulla deinde aliter, sed ea pauca; de maxima autem re, eodem modo, divina mente atque natura mundum universum atque eius maximas partes administrari. Materiam vero rerum et copiam, apud hos, exilem; apud illos uberrimam reperiemus. Quam multa ab his [1] conquisita et collecta sunt de omnium animantium genere, ortu, membris, aetatibus? quam multa de rebus iis, quae gignuntur e terra? quam multae, quamque de rebus variis et causae cur quidque fiat, et demonstrationes quemadmodum quaeque fiant? qua ex omni copia, plurima et certissima argumenta sumuntur ad cuiusque rei naturam explicandam. Ergo adhuc, quantum equidem intelligo, causa non videtur fuisse mutandi nominis. Non enim, si omnia non sequebatur, idcirco non erat ortus illinc. Equidem etiam Epicurum, in physicis quidem, Democritum puto: pauca mutat, vel plura sane. [2] At quum de plurimis eadem dicit, tum certe de maximis. Quod idem quum vestri faciant, non satis magnam tribuunt inventoribus gratiam.

VI. Sed haec hactenus. Nunc videamus, quaeso, de summo bono, quod continet philosophiam, ecquid tandem attulerit, quamobrem ab inventoribus, tanquam a parentibus, dissentiret. Hoc igitur loco quamquam a te, Cato, diligenter est explicatum, [3] finis hic bonorum [4] et quis a Stoicis et quemadmodum diceretur; tamen ego quoque exponam, ut per-

(1) Peripateticis.

(2) Goerenzius legendum putat: *pauca mutat: mutet vel plura sane;* quod mihi valde arridet.

(3) Sic Davis. e tribus suis codd. edidit; quibus assentiuntur tres Oxx. et edd. a Goerenzio adhibiti. Itaque recte hic Ernestium deseruit, qui vulgatum *explicatus* restituerat.

(4) Vulgo inserebatur *qui continet philosophiam* quod iam ab Ernestio uncis inclusum est, ut spurium.

spiciamus, si potuerimus, quidnam a Zenone novi sit allatum. Quum enim superiores, e quibus planissime Polemo, secundum naturam vivere, summum bonum esse dixissent, his verbis tria significari Stoici dicunt. Vnum eiusmodi, vivere adhibentem scientiam earum rerum, quae natura evenirent (hunc ipsum Zenonis aiunt finem esse, declarantem illud, quod a te dictum est, convenienter naturae vivere). Alterum significari[1] idem, ut si diceretur, officia omnia media, aut pleraque servantem, vivere. Hoc sic expositum dissimile est superiori. Illud enim rectum (quod κατόρθωμα dicebas) contingit[2] sapienti soli: hoc autem inchoati cuiusdam officii est, non perfecti, quod cadere in nonnullos insipientes potest. Tertium autem, omnibus aut maximis rebus iis, quae secundum naturam sint, fruentem, vivere, hoc non est positum in nostra actione. Completur enim et ex eo genere vitae, quod virtute initur, et ex iis rebus, quae secundum naturam sunt, neque sunt in nostra potestate. Sed hoc summum bonum, quod tertia significatione intelligitur, eaque vita, quae ex summo bono degitur, quia coniuncta ei virtus est, in sapientem solum cadit; isque finis bonorum, ut ab ipsis Stoicis scriptum videmus, a Xenocrate atque ab Aristotele constitutus est. Itaque ab his constitutio illa prima naturae,[3] a qua tu quoque ordiebare, his prope verbis exponitur.

VII. Omnis natura vult esse conservatrix sui, ut et

(1) Sic Goerenz. e codd. Spir. et Erl. Vulgo *significare.*

(2) Ita edd. ante Gruterum qui ex cod. Pal. 1. rescripsit *illud enim rectum est — contingitque.* Vulgatum recte Davisius et Goerenz. revocarunt.

(3) Recte sic Lambin. it. Pal. 2. Davis. Vulgo *natura,* quod Ernestius quoque tenuit, iure a Goerenzio notatus.

salva sit, et in genere conservetur suo. Ad hanc rem aiunt artes quoque requisitas, quae naturam adiuvarent; in quibus ea numeretur in primis, quae est vivendi ars, ut tueatur quod a natura datum sit, quod desit, acquirat; iidemque diviserunt naturam hominis in animum et corpus. Quumque eorum unumquodque[1] per se expetendum esse dixissent, virtutes quoque utriusque eorum per se expetendas esse dicebant: quum autem animum quadam infinita laude anteponerent corpori, virtutes quoque animi bonis corporis anteponebant. Sed quum sapientiam totius hominis custodem et procuratricem esse vellent, quae esset naturae comes et adiutrix: hoc sapientiae munus esse dicebant, ut eum tueretur, qui constaret ex animo et corpore; in utroque iuvaret eum atque contineret. Atque ita re primo simpliciter collocata, reliqua subtilius persequentes, corporis bona facilem quandam rationem habere censebant. De animi bonis accuratius exquirebant; in primisque reperiebant, inesse in his[2] iustitiae semina; primique ex omnibus philosophis a natura tributum esse docuerunt, ut ii, qui procreati essent, a procreatoribus amarentur, et id, quod temporum ordine antiquius est, ut coniugia virorum et uxorum natura coniuncta esse dicerent: qua ex stirpe orirentur amicitiae cognationum. Atque ab his initiis profecti, omnium virtutum et originem et progressionem persequuti sunt. Ex quo magnitudo quoque animi exsistebat, qua facile posset repugnari obsistique fortunae, quod maximae res essent in pote-

(1) *Vtrumque* P. Manutius et Davisius; idem Goerenzius invenit in codd. Spir, Erl, qui hoc e glossemate ortum iudicat.

(2) Sic Goerenz. cum cod. Gud. 2. et Bas. Yulgo *in hu inesse.*

state sapientis. Varietates autem iniuriasque fortunae facile veterum philosophorum praeceptis instituta vita superabat. Principiis autem a natura datis, amplitudines quaedam bonorum excitabantur, partim profectae a contemplatione rerum occultiorum, quod erat insitus menti cognitionis amor, ex quo etiam rationis explicandae[1] disserendique cupiditas consequebatur: quodque hoc solum animal natum est pudoris ac verecundiae particeps, appetensque coniunctionem hominum ac societatem,[2] animadvertensque in omnibus rebus, quas ageret aut diceret, ut ne quid ab eo fieret, nisi honeste et decore; his initiis, ut ante dixi, tanquam seminibus, a natura datis, temperantia, modestia, iustitia et omnis honestas perfecte absoluta est.

VIII. Habes, inquam, Cato, formam illorum omnium[3] de quibus loquor, philosophorum. Qua exposita, scire cupio, quae causa sit, cur Zeno ab hac antiqua institutione[4] desciverit; quidnam horum ab eo non sit probatum. Quodne omnem naturam conservatricem sui dixerint?[5] an quod omne animal ipsum sibi commendatum, ut se et salvum in suo genere, incolumeque vellet? an, quum omnium artium finis is esset,[6] quid natura maxime quaereret, idem statui debere de totius arte vitae? an quod, quum[7] animo constaremus et corpore, et haec

(1) Recte sic Lambin. Davis. Ern. Goerenz. Gruterus falsam edd. velt. lectionem *explicandi* reduxit.

(2) Lectionem hanc primum a Davisio pro vulgata *coniunctionum — societatum* redditam confirmant quatuor codd. Davis. duo Oxx. quatuor Goerenziani.

(3) Ita Goerenz. e cod. Vienn. Vulgo *formam eorum*,

(4) *Constitutione* cod. Gud. 2.

(5) Recte sic Davisius quem Ern. et Goer. secuti sunt. Vulgo *dixerit*.

(6) Bremius coniecit *finis id esset, quod natura —*

(7) Ernestio *quod*, Hottingero ad Divin. II. 28. *quum* videbatur delendum. Recte vero Goerenzius monuit *quod* ante *quum* hic sic poni, ut in *quod si*, *quod nisi etc.*

ipsa et eorum virtutes per se esse sumendas? An vero displicuit ea, quae tributa est animi virtutibus, tanta praestantia? an quae de prudentia, de cognitione rerum, de coniunctione generis humani, quaeque ab eisdem de temperantia, de modestia, de magnitudine animi, de omni honestate dicuntur? Fatebuntur Stoici, haec omnia dicta esse praeclare; neque eam causam [1] Zenoni desciscendi fuisse.

Alia quaedam dicent, credo,[2] magna antiquorum esse peccata, quae ille, veri investigandi cupidus, nullo modo ferre potuerit. Quid enim perversius; quid intolerabilius, quid stultius, quam bonam valitudinem, quam dolorum omnium vacuitatem, quam integritatem oculorum reliquorumque sensuum, ponere in bonis potius, quam dicere, nihil omnino inter eas res, iisque contrarias, [3] interesse? Ea enim omnia, quae illi bona dicerent, praeposita esse, non bona; itemque illa, quae in corpore excellerent, stulte antiquos dixisse per se esse expetenda; et sumenda potius, quam expetenda. Eademque omni vita, [4] quae in una virtute consisteret: *et* illam vitam,

(1) Vulgo olim *neque enim causam.* Particulam *enim* Davisius, auctore etiam Grulero, et compluribus Mss. faventibos, sustulit.

(2) Optime sic interpunxit Goerenzius. Vulgo *alia quaedam dicent. Credo* —

(3) Goer. *hisque*, suo more, quem seqoitor Schulz omoibus prope locis. Miramor certe com nuperrimo Editore Paris. V. Cl. (cuius verba seqountur), quanto odio pronomen iis Goer. perseqoatur, ut velet oe ullo loco appareat, qoasi ferro flammaque illud delere decrevisset. Cui quidem hoc saltem loco parcere debuisset: nam quum praecedat *eas res*, elegantia suadebat ut de iisdem rebus loquens Nusler, idem pronomen repeteret. *T.*

(4) *Eademque de omni vita*, etc. Goer. delet *de* ante *omni*, et addit *et* ante *illam vitam*, notatque: Davis. iam ex quioque suis, et Victoriane, praepositiooem *de* deletam voluit. Abest eadem a quatuor Oxooo. a nostris omnibus impressisque vett. noonullis. Librarii quom nudos ablatt. non assequerentor, Spir. et Erl. *omnia*, Gud. 2 *omnium* dederunt. Sed sunt hi sexti casus ex intellecto *quoad* frequenti exemplo capiendi. Deinde

quae etiam ceteris rebus, quae essent secundum naturam, abundaret, magis expetendam non esse, sed magis sumendam; quumque ipsa virtus efficiat ita beatam vitam, ut beatior esse non possit, tamen quaedam deesse sapientibus, tum, quum sint beatissimi; itaque eos id agere, ut a se dolores, morbos, debilitates repellant.[1]

IX. O magnam vim ingenii, causamque iustam, cur nova exsisteret disciplina! Perge porro. Sequentur enim, quae tu scientissime complexus es, omnem insipientiam, iniustitiam, alia vitia similia esse, omniaque peccata esse paria, eosque, qui natura, doctrinaque longe ad virtutem processissent, nisi eam plene consequuti essent, summe esse miseros, neque inter eorum vitam et improbissimorum, quidquam omnino interesse: ut Plato, tantus ille vir, si sapiens non fuerit, nihilo melius, quam quivis improbissimus, nec beatius vixerit. Haec videlicet est correctio philosophiae veteris et emendatio. Quae omnino aditum habere nullum potest in urbem, in forum, in curiam. Quis enim ferre posset ita loquentem eum, qui se auctorem vitae graviter et sapienter agendae profiteretur,[2] quumque idem

novávimus de nostro Marte hoc, ut post *consisteret* adderemus *et*, puncto minori distinguentes; hac vi, ut et transitioni serviret, atque, ut toties solet, *porro* notaret. Ita demum contexta coeunt. Nam *eademque* valet, «itemque sumenda potius, quam expetenda» (lusit igitur ingenio Davis. quum *ea: denique* coniiceret), cogitabis nempe *valere*; pluriumque numerus ad distinctionem accommodatus est, ut saepe. Iam pergendum propris erat; «idem valere quoad illam vitam; quae etiam...abundaret». Sed auctor, pro more suo, plena verba adiecit, «magis expetenda.....non esse»; in quibus de προηγμένοις et ἀποπροηγμένοις sermonem fieri, ipse vides. Hinc *et* adiecta a nobis se ipsa defendit.

(1) *Pellant* cod. Bas. rectius fortasse Goerenzio iudice.

(2) Vulgo addebatur *nomina rerum commutantem*, quod iure suspectum P. Manutio, Davisio, Ernestio, Goerenzio delevi.

sentiret,[1] quod omnes, quibus rebus eandem vim tribueret, alia nomina imponentem, verba modo mutantem, de opinionibus nihil detrahentem? Patronusne causae, in epilogo pro reo dicens, negaret esse malum exsilium, publicationem bonorum? haec reiicienda esse, non fugienda? nec misericordem iudicem esse oportere? In concione autem si loqueretur, si Annibal ad portas venisset, murumque iaculo traiecisset, negaret esse in malis capi, venire, interfici, patriam amittere? An senatus, quum triumphum Africano decerneret, QVOD EIVS VIRTVTE, AVT FELICITATE, posset dicere, si neque virtus in ullo,[2] nisi in sapiente, nec felicitas vere dici potest? Quae est igitur ista philosophia, quae communi more in foro loquitur, in libello suo? praesertim quum, quod illi suis verbis[3] significent, in eo nihil novetur, de ipsis rebus nihil mutetur,[4] eaedem res maneant alio modo. Quid enim interest, divitias, opes, valitudinem, bona dicas, anne praeposita, quum ille, qui ista bona dicit, nihilo plus his tribuat, quam tu, qui eadem illa praeposita nominas? Itaque homo in primis ingenuus et gravis, dignus illa familiaritate Scipionis et Laelii, Panaetius, quum ad Q. Tuberonem de dolore patiendo scriberet; quod esse caput debebat, si probari posset, nusquam posuit, non esse malum dolorem; sed quid esset, et quale, quantumque in eo inesset alieni, deinde quae ratio esset perferendi: cuius quidem, quoniam Stoicus

(1) Goerenz. conj. *quumque re sentiret*.

(2) Recte sic Ern. pro vulg. *nullo*.

(3) Ita cum codd. suis aliisque Goerenzius. Vulgo *verbis suis*.

(4) Optimo iure verba *nihil mutetur* uncis inclusit Ernestius, Goerenzius etiam verba *de ipsis rebus*. Paullo post pro *alio modo* malim *alio nomine*. — Vulgatam luetur Cl. Editor Paris., quem sequi malo. *T.*

fuit, sententia condemnata mihi videtur esse immanitas [1] ista verborum.

X. Sed, ut propius ad ea, Cato, accedam, quae antea dicta [2] sunt, pressius agamus, eaque, quae modo dixisti, cum iis conferamus, quae tuis antepono. Quae sunt igitur communia vobis cum antiquis, his sic utamur, quasi concessis: quae in controversiam veniunt, de iis, si placet, disseramus. Mihi vero, inquit, placet agi subtilius, et, ut ipse dixisti, pressius. Quae enim adhuc protulisti, popularia sunt: ego autem a te elegantiora desidero. A mene tu, inquam? Sed tamen enitar, et, si minus mihi multa [3] occurrent, non fugiam ista popularia. Sed positum sit primum, [4] nosmet ipsos commendatos esse nobis, primamque ex natura hanc habere appetitionem, ut conservemus nosmet ipsos. Hoc convenit: sequitur illud, ut animadvertamus, qui simus ipsi, ut nos, quales oportet esse, servemus. Sumus igitur homines; ex animo constamus et corpore; quae sunt cuiusdam modi; nosque oportet, ut prima appetitio naturalis postulat, haec diligere, constituereque ex his finem illum summi boni atque ultimi. Quem, si prima vera sunt, ita constitui necesse est, earum rerum, quae sunt secundum naturam, quam plurima et quam maxima adipisci. Hunc

(1) Cod. Vrsini Spir. et Erl. *inanitas.*

(2) Sic Goerenz. e codd. Spir. et Erl. Vulgo *quae a te dicta.*

(3) Davis. malebat *culta*, quod Goerenz. iure aspernatur. Ernestius malebat *multa* deleri vel intelligi *elegantiora.* Goerenzius suspicabatur scriptum esse a Cicerone *et si nimis mihi involuta occurrent.* Eleganter quidem, si hic ageretur de obscurioribus Stoicorum praeceptis, quibus respondendum esset Ciceroni. At enim hic subtiliora quaeruntur ipsius Ciceronis contra Stoicos argumenta. Itaque Cicero ait, se si minus multa sibi occurrant subtiliora, popularibus usurum. Fortasse tamen legendum: *Sed tamen enitar ita, ut si —*

(4) Vere sic Goerenz. e IV. codd. Vulgo *sed primum positum sit.*

igitur finem illi tenuerunt: quodque ego pluribus verbis, illi brevius, secundum naturam vivere. Hoc his bonorum videtur extremum.

XI. Age nunc isti doceant, vel tu potius (quis enim ista melius?) quonam modo ab eisdem principiis profecti, efficiatis, ut honeste vivere (id est enim vel virtute,[1] vel naturae congruenter vivere), summum bonum sit, et quonam modo, aut quo loco corpus subito deserueritis, omniaque ea, quae secundum naturam quum sint,[2] absint a nostra potestate; ipsum denique officium. Quaero igitur, quo modo hae tantae commendationes a natura profectae, subito a sapientia relictae sint. Quod si non hominis summum bonum quaereremus, sed cuiusdam animantis; is autem esset nihil, nisi animus (liceat enim fingere aliquid eiusmodi, quo verum facilius reperiamus): tamen illi animo non esset hic vester finis. Desideraret enim valitudinem, vacuitatem doloris; appeteret etiam conservationem sui, earumque [3] rerum custodiam; finemque sibi constitueret, secundum naturam vivere: quod est, ut dixi, habere ea, quae secundum naturam sint, vel omnia, vel plurima et maxima. Cuiuscumque enim modi animal constitueris, necesse est, etiamsi id sine corpore sit, ut fingimus, tamen esse in animo quaedam similia eorum, quae sunt in corpore: ut nullo modo, nisi ut exposui, constitui possit finis bonorum.

XII. Chrysippus autem exponens differentias animantium, ait alias earum corpore excellere, alias

(1) Ita recte correxit Goerenz. e cod. Erl. Spir. Gud. 2. Vulg. *ex virtute.*
(2) Ita meliore ordine Goerenzius
(3) P. Manut. coniec. *suarumque,*

autem animo, nonnullas valere utraque re: deinde disputat, quod cuiusque generis animantis statui deceat extremum. Quum autem hominem in eo genere posuisset, ut ei tribueret animi exeellentiam; summum bonum id constituit, non ut excellere animo, sed uti nihil esse, praeter animum, videretur. Vno autem modo in virtute sola summum bonum recte poneretur, si quod esset animal, quod totum ex mente constaret; id ipsum tamen sic, ut ea mens nihil haberet in se, quod esset secundum naturam; ut valitudo est. Sed id ne eogitari quidem potest, quale sit, ut non repugnet ipsum sibi. Sin dieit obscurari quaedam, nee apparere, quia valde parva sint, nos quoque eoncedimus. Quod dieit[1] Epieurus de voluptate, quae minimae sint voluptates,[2] eas obseurari saepe et obrui. Sed non sunt in eo genere tantae eommoditates corporis, tamque produetae temporibus tamque multae. Itaque, in quibus, propter earum exiguitatem, obseuratio eonsequitur, saepe aceidit, ut nihil interesse nostra fateamur, sint illa, neene sint; ut in sole, quod a te dicebatur, lueernam adhibere nihil interest, aut teruncium adiieere[3] Croesi pecuniae. Quibus autem in rebus tanta obscuratio[4] non sit, fieri tamen potest, ut id ipsum, quod interest, non sit magnum. Vt ei, qui iueunde vixerit annos decem, si aeque vita iucunda menstrua addatur; quia momentum aliquod habeat ad iucundum aceessio, bonum sit; sin autem id non coneedatur, non eontinuo vita beata tollitur. Bona autem corporis huic sunt, quod posterius posui, similiora.

(1) Goerenzio videtur excidisse *item*. Cod. Gud. 2. post *Epicurus* addit *etiam*.

(2) Davis. conj. *utilitates*.

(3) Sic Davis. Goerenz. auctoritate multorum Mss. Vulgo *addere*.

(4) Ita Goerenz. e tribus codd. optimis. Vulgo *obscuratio tanta*.

Habent enim accessionem dignam, in qua elaboretur; ut mihi in hoc Stoici iocari videantur interdum, quum ita dicant, si ad illam vitam, quae cum virtute degatur, ampulla, aut strigilis accedat, sumpturum sapientem eam vitam potius, cui haec adiecta sint, [1] nec beatiorem tamen ob eam causam fore. Hoc simile tandem est non risu potius, quam oratione eiiciendum? Ampulla enim sit, necne sit, quis non iure optimo irrideatur, si laboret? At vero gravitate membrorum et cruciatu dolorum si quis quem levet, magnam ineat gratiam; nec, si ille sapiens ad tortoris eculeum a tyranno ire cogatur, similem habeat vultum, ac si ampullam perdidisset; sed, ut magnum et difficile certamen iniens, quum sibi cum capitali adversario, dolore, depugnandum videret, excitaret omnes rationes fortitudinis ac patientiae, quarum praesidio iniret illud difficile, ut dixi, magnumque praelium. Deinde non quaeremus, quid obscuretur, aut intereat, quia sit admodum parvum, sed quid tale sit, ut expleat summam. Vna voluptas e multis obscuratur in illa vita voluptaria: sed tamen ea, quamvis parva sit, pars est eius vitae, quae posita est in voluptate. Nummus in Croesi divitiis obscuratur; pars est tamen divitiarum. Quare obscurentur etiam haec, quae secundum naturam esse dicimus, in vita beata: sint modo partes vitae beatae. [2] Atqui, si, ut convenire debet inter nos, est quaedam appe-

(1) Sic ed. Mars. probante Goerenzio. Vulg. *quo haec adiecta sint.*

Ampulla) Vasculum vinarium e corio. Gestabatur a Cynico, mendicisque. Plautus, in Persa, Act. I. Sc. III: *Cynicum esse egentem oportet parasitum probe, Ampullam, strigilem, scaphium, soccos, pallium, marsupium habeat*, etc. Morel.

(2) Sic meliore ordine quatuor codd. Goerenz. it. ed. Crat. Vulgo *beatae vitae.*

titio naturalis ea, quae secundum naturam sunt, appetens; eorum omnium est aliqua summa facienda. Quo constituto, tum licebit otiose ista quaerere, de magnitudine rerum, de excellentia, quanta in quoque sit ad beate vivendum, de istis ipsis obscurationibus, quae propter exiguitatem vix aut ne vix quidem appareant.

XIII. Quid, de quo nulla dissensio est? nemo enim est, qui aliter dixerit, quin omnium naturalium [1] simile esset id, ad quod omnia referuntur: quod est ultimum rerum appetendarum. Omnis enim est natura diligens sui. Quae est enim, quae se unquam deserat, aut partem aliquam sui, aut eius partis habitum, aut vim, aut ullius earum rerum, quae secundum naturam sunt, aut motum, aut statum? Quae autem natura suae primae institutionis oblita est? Nulla est profecto [2] quin suam vim retineat a primo ad extremum. Quomodo igitur evenit, ut hominis natura sola esset, quae hominem relinqueret, quae oblivisceretur corporis, quae summum bonum non in toto homine, sed in parte hominis poneret? Quo modo autem, quod ipsi etiam fatentur, constatque inter omnes, conservabitur, ut simile sit omnium naturale [3] illud ultimum, de quo quaeritur? Tum enim esset simile, si in ceteris quoque naturis id cuique esset ultimum, quod in quaque excelleret. Tale enim visum esset [4] ultimum Stoicorum. Quid dubitas igitur mutare principia naturae? quid enim dicis, omne

(1) Hoc Goerenzius revocavit ex ed. Mars. aliisque edd. vett. Vulgo *naturarum*.

(2) Inserui *est* post *nulla*. Goerenzio placebat *oblita? Est nulla profecto*.

(3) P. Manut. Lamb. Davis. e codice Sigonii *naturarum*.

(4) Bremius malebat *esse*, mihi potius voc. *visum* delendum esse videtur.

animal, simul atque sit ortum, applicatum esse ad se diligendum, esseque in se conservando occupatum? Quin potius ita dicis, omne animal applicatum esse ad id, quod in eo sit optimum, et in eius unius occupatum esse custodia, reliquasque naturas nihil aliud agere, nisi ut id conservent, quod in quaque optimum sit? Quo modo autem optimum, si bonum praeterea nullum est? Sin autem reliqua appetenda sunt, cur, quod est ultimum rerum appetendarum, [1] id non aut ex omnium earum, aut ex plurimarum et maximarum appetitione concluditur? ut Phidias potest a primo instituere signum, idque perficere; potest ab alio inchoatum accipere et absolvere. Huic sapientia similis.[2] Non enim ipsa genuit hominem, sed accepit a natura inchoatum. Hanc ergo intuens, debet institutum illud, quasi signum, absolvere. Qualem igitur natura hominem inchoavit? et quod est munus, quod opus sapientiae? quid est, quod ab ea absolvi et perfici debeat? si nihil in eo *quod*[3] perficiendum est, praeter motum ingenii quendam, id est, rationem: necesse est, huic ultimum esse, ex virtute vitam fingere. Rationis enim perfectio, est virtus. Sin nihil, nisi corpus: summa erunt illa, valitudo, vacuitas doloris, pulchritudo et cetera. Nunc de hominis summo bono quaeritur.

XIV. Quid ergo dubitamus in tota eius natura quaerere, quid sit effectum? Quum enim constet inter omnes, omne officium, munusque sapientiae,

(1) Goerenzius in tribus codd. suis reperit *appetendum*, quod illi non displicet; quum et aures id magis probant, idemque bene congruat cum verbis *reliqua appetenda*.

(2) Vulgo *huic est sapientia similis*. cod. Spir. et Erl. *huic similis est sapientia*. Sed cod. Bas. habet *huic sapientia similis* quod cum Goerenzio recepi.

(3) *Quod* in plerisque codd. Mss. additum revocavit Goerenz.

in hominis cultu esse occupatum: alii (ne me existimes contra Stoicos solum dicere) eas sententias afferunt, ut summum bonum in eo genere ponant, quod sit extra nostram potestatem, tanquam de non animali [1] aliquo loquantur; alii contra, quasi nullum corpus sit homini, ita, praeter animum, nihil curant; quum praesertim ipse quoque animus non inane [2] nescio quid sit (neque enim id possum intelligere), sed in quodam genere corporis; ut ne is quidem virtute una contentus sit, sed appetat vacuitatem doloris. Quamobrem utrique idem faciunt, ut si laevam partem negligerent, dexteram tuerentur; aut ipsius animi, ut fecit Herillus, cognitionem amplexarentur, actionem relinquerent. Eorum enim omnium, multa praetermittentium, dum eligant aliquid, quod sequatur, quasi curta sententia. At vero illa perfecta atque plena eorum, qui quum de hominis summo bono quaererent, nullam in eo neque animi, neque corporis partem vacuam tutela reliquerunt. Vos autem, Cato, quia virtus, ut omnes fatemur, altissimum locum in homine et maxime excellentem tenet, et quod eos, qui sapientes sunt, absolutos et perfectos putamus, aciem animorum

(1) Recte sic rescripsit Goerenz. Vulgo *de animali*, inepte ad sensum. Monac. et Crat. *inanimali*; vocabulo Ciceronis aetate inaudito.

(2) Mire auctor *inane* de animo corpore omni experte. Aptius Legg. II, 18, 45, *inane corpus*, tamquam de vase animi, dicit. Sed h. l. *inane* id intelligit, ad quod nihil nulla adiungi possit: veteres enim animum ita penitus simplicem, et omnis ὀχήματος, ut cum Platone loquamur, expertem, ne cogitari quidem posse, iudicabant. *G.* —Alibi rectius Cicero. Vide Tuscul. I, 27. Nihil tamen, quod omnino sit ἀσώματον, intelligere potuerunt e philosophis quam plurimi. Vid. Psellus de Oper. Daemon. pag. 46. Hinc factum, ... daemonas etiam bonos, aliasque gradus inferioris natura rationales corporibus pro ratione conditionis aut crassioribus, aut tenuioribus instructas esse censuerint. Eadem fuit Origenis aliorumque Patrum sententia. Dav.

nostrorum virtutis splendore praestringitis. In omni enim animante est summum aliquid atque optimum, ut in equis, in canibus; quibus tamen et dolore vacare opus est et valere. Sic igitur in homine perfectio ista, in eo potissimum, quod est optimum, id est in virtute, laudatur.[1] Itaque mihi non satis videmini considerare, quod iter sit naturae, quaeque progressio. Non enim, quod facit in frugibus, ut, quum ad spicam perduxerit ab herba, relinquat, et pro nihilo habeat herbam, idem facit in homine, quum eum ad rationis habitum perduxerit. Semper enim ita assumit aliquid, ut ea, quae prima dederit, ne deserat. Itaque sensibus rationem adiunxit;[2] et, ratione effecta, sensus non relinquit. Vt si cultura vitium, cuius hoc munus est, ut efficiat, ut vitis cum partibus suis omnibus quam optime se habeat: sed sic intelligamus[3] (licet enim, ut vos quoque soletis, fingere aliquid docendi causa); si igitur illa cultura vitium in vite insit ipsa, cetera, credo, velit, quae ad colendam vitem attinebunt, sicut antea; se autem omnibus vitis partibus praeferat, statuatque nihil esse melius in vite, quam se: similiter sensus, quum accessit ad naturam, tuetur illam quidem, sed etiam tuetur se: quum autem assumpta ratio est, tanto in dominatu locatur, ut omnia illa prima naturae huius tutelae subiiciantur. Itaque non discedit ab eorum curatione, quibus praeposita vitam omnem debet gubernare: ut mirari satis eorum[4] inconstantiam non possimus. Naturalem enim appetitionem, quam vocant

(1) Davis. conj. *locatur*.

(2) Vulgo olim *adiunxit — reliquit*. Ernestius dedit *adiungit — relinquit*. Melius Goerens., quem secutus sum.

(3) Commodius haec interpunxit Goerenzius. Vulgo sic (*sed sic intelligamus; licet — causa*).

(4) Goerenzius correxit *Stoicorum*.

ὁρμὴν, itemque officium, ipsam etiam virtutem,[1] esse volunt earum rerum, quae secundum naturam sunt. Quum autem ad summum bonum volunt pervenire, transiliunt omnia, et duo nobis opera pro uno relinquunt, ut alia sumamus, alia appetamus, potius quam uno fine utrumque concludant.

XV. At enim *natura* dicitis,[2] virtutem non posse constitui, si ea, quae extra virtutem sint, ad beate vivendum pertineant. Quod totum contra est. Introduci enim virtus nullo modo potest, nisi omnia, quae leget, quaeque reiiciet, unam referantur ad summam. Nam si omnino ea[3] negligimus, in Aristonea vitia et peccata incidemus, obliviscemurque, quae virtuti ipsi principia dederimus. Sin ea non negligemus, neque tamen ad finem summi boni referemus,[4] non multum ab Herilli levitate aberrabimus. Duarum enim vitarum nobis erunt instituta capienda. Facit enim ille duo seiuncta ultima bonorum: quae, ut essent vera, coniungi debuerunt. Nunc ista separantur, ut disiuncta sint; quo nihil potest esse perversius. Itaque contra est, ac dicitis; nam constitui virtus nullo modo potest, nisi ea, quae sint prima naturae, ut ad summam pertinentia, tenebit. Quaesita enim virtus est, non quae relinqueret naturam, sed quae tueretur. At illa, ut vobis placet, partem quandam tuetur, reliquam deserit. Atque ipsa institutio hominis si loqueretur, haec diceret:

(1) Vulgo additur *tuentem*, quod recte Goerenzius auctoritate codd. Erl. Spir. Monac. delevit.

(2) Ita pro vulg. *at enim iam dicitis* recte edidit Goerenz. cum cod. Memmiano unoque Davisii.

(3) Vulgo *omnino nos negligimus*. Davis. malebat *o. haec n.* Ernestius *o. nos n.* Melius Goerenz. auctore Bremio *o. ea n.* ut est in ed. Oxon.

(4) Sic Ern. cum edd. vett. Vulgo *negligimus — referimus*. Davis. quoque e codd. suis dederat *referemus*.

Primos suos quasi conceptus[1] appetendi fuisse, ut se conservaret in ea natura, in qua ortus esset. Nondum autem explanatum satis erat, quid maxime natura vellet. Explanetur igitur. Quid ergo aliud intelligetur, nisi ut ne qua pars naturae negligatur? In qua si nihil est praeter rationem, sit in una virtute finis bonorum. Sin est etiam corpus, ista explanatio naturae nempe hoc effecerit, ut ea, quae ante explanationem tenebamus, relinquamus! Ergo id est convenienter naturae vivere, a natura discedere.[2] Vt quidam philosophi, quum a sensibus profecti, maiora quaedam ac diviniora vidissent, sensus reliquerunt: sic isti, quum ex appetitione rerum virtutis pulchritudinem adspexissent, omnia, quae praeter virtutem ipsam viderant,[3] abiecerunt, obliti, naturam omnem appetendarum rerum ita late patere, ut a principiis permanaret ad fines:[4] neque intelligunt, se rerum illarum pulchrarum atque admirabilium fundamenta subducere.[5]

XVI. Itaque mihi videntur omnes quidem illi errasse, qui finem bonorum esse dixerunt, Honeste vivere. Sed alius alio magis; Pyrrho scilicet maxime, qui, virtute constituta, nihil omnino, quod appetendum sit, relinquat:[6] deinde Aristo, qui nihil

(1) Huc Goerenzius e quatuor codd. suis et edd. aliquot vett. ascivit pro vulg. *coeptus.*

(2) *Relinquamus! Ergo — — discedere.* Sic interpunxit Goer. sensu ironico. Alii *relinquimus? — discedere?* T.

(3) Alii *propter virtutem.*

(4) *Permaneret ad fines.* Goer. scribit *permanaret.* Huius, inquit, Gud. 2 glossam *perveniret*, refert. Ante Lamb. *permaneret* peccatum est: rectius tamen vel editi veteres praebent — Intell. principia, scil. prima naturae, si ea sequeremur, nos adducere deberent ad fines, sc. ad ea in quibus summum bonorum positum sit: hoc est, quod Cic. iamdiu probat, sc. finem bonorum latere in prima constitutione hominis interroganda.

(5) Ernestius conj. *subruere.*

(6) Ernestio legendum videbatur *reliquit* vel *relinquit.* Sed quod bene

relinquere non est ausus; introduxit autem, quibus commotus sapiens appeteret aliquid, [1] quodcumque in mentem incideret, et quodcumque tamquam occurreret. Is hoc melior, quam Pyrrho, quod vel aliquod genus appetendi dedit; deterior, quam ceteri, quod penitus a natura recessit. Stoici autem, quod finem bonorum in una virtute ponunt, similes sunt illorum; quod autem principium officii quaerunt, melius quam Pyrrho; quod ea non occurrentia fingunt, [2] vincunt Aristonem; quod autem ea, quae ad naturam accommodata et per se assumenda esse dicunt, non adiungunt ad finem bonorum, desciscunt a natura, et quodam modo sunt non dissimiles Aristonis. Ille enim occurrentia nescio quae comminiscebatur; hi autem ponunt illi quidem prima naturae, sed ea seiungunt a finibus et a summa bonorum: quae quum praeponunt, [3] ut sit aliqua rerum selectio, naturam videntur sequi; quum autem negant, ea quidquam ad beatam vitam pertinere, rursus naturam relinquunt.

Atque adhuc ea dixi, causa cur [4] Zenoni non fuisset, quamobrem a superiorum auctoritate discederet. Nunc reliqua videamus: nisi aut ad haec, Cato, di-

Goerenzius monuit, in *relinquat* intelligendum est *si possit*.

(1) *Aliquid* Ernestius uncis inclusit, ut insititium.

(2) Magis, opinor, ad mentem loquentis legas mutato verborum ordine, *quod ea occurrentia non fingunt, vincunt Aristonem*. Stoici erant, qui non fingebant ea occurrentia; Aristo, qui fingebat. Sic noster paulo ante, *Aristo introduxit, quibus commotus sapiens appeteret aliquid, quod cunque in mentem incideret, et quodcumque tanquam occurreret*. Sic et paulo infra, *ille* (Aristo) *occurrentia nescio quae comminiscebatur*. Haec igitur, de quibus agimus, quum de Stoicis dicantur, particula negativa non cum voce *occurrentia*, sed cum *fingunt* debet coniungi. PEARCIUS.

(3) Sic Goerenz. c. cod. Gud. 2. et Bas. Vulgo *proponunt*.

(4) Sic Goer. ex scriptis et editis ant. Vulgo *cur causa*.

cere [1] aliquid vis, aut nos iam longiores sumus. Neutrum vero, inquit ille: nam et a te perfici istam disputationem volo, nec tua mihi oratio longa videri potest. Optime, inquam. Quid enim mihi potest esse optatius, quam cum Catone, omnium virtutum auctore, de virtutibus disputare? Sed primum illud vide, gravissimam illam vestram sententiam, quae familiam ducit, honestum quod sit, id esse solum bonum, honesteque vivere, bonorum finem, communem fore vobis cum omnibus, qui in una virtute constituunt finem bonorum; quodque dicitis, informari non posse virtutem, si quidpiam, [2] nisi quod honestum sit, numeretur, [3] idem dicetur ab illis, quos modo nominavi. Mihi autem aequius videbatur, Zenonem cum Polemone disceptantem, a quo, quae essent principia naturae, acceperat, a communibus initiis progredientem, videre [4] ubi primum insisteret, et unde causa controversiae nasceretur; non stantem cum iis, qui ne dicerent quidem sua summa bona esse a natura profecta, uti iisdem argumentis, quibus illi uterentur, iisdemque sententiis.

(1) Verbum *dicere* melius abfuerit, iudice Goerenzio, cui assentior.

(2) *Quidquam* Davis. e Mss. suis.

(3) Lambinus duabus voculis adiectis, rescribit *numeretur in bonis*. Certe deest simile quiddam, nisi forsan id Cicero subaudiendum reliquerit. Davis.

(4) *Zenonem cum Polemone disceptantem ... videre*. Id est a horum sententias in conflictu ponere, comparare inter se. » Oppugnarat enim hucusque auctor Stoicam sententiam rationibus Polemoneis. *G.* — Locum intellexisse non videtur Goer. Namque *videre* non ad Ciceronem, sed ad Zenonem, haud secus ac *uti* quod infra, referri patet. Sensus totius loci, non parum impediti, videtur esse: « Aequius esset si Zeno, disceptans cum Polemone, a quo ea quae essent prima naturae mutuatus erat, et discedens ab initiis quae cum illo communiter admiserat, vidisset, i. e. perpendisset et declaravisset ubi primum haereret et dissideret; et, quum non staret cum iis, qui ne dicerent quidem ea quae summa bona habebat, a natura esse profecta, non usus fuisset iisdem argumentis, etc. » In τῷ *non* (*non stantem*) vim duplicem esse, ut saepe, admittendum est.

XVII. Minime vero illud probo, quod, quum docuistis, ut vobis videmini, solum bonum esse, quod honestum sit, tum rursum dicitis, initia proponi necesse esse apta et accommodata naturae, quorum ex selectione virtus possit exsistere. Non enim in selectione virtus ponenda erat, ut id ipsum, quod erat bonorum ultimum, aliud aliquid acquireret. Nam omnia, quae sumenda, quaeque legenda aut optanda sunt, inesse debent in summa bonorum, ut is, qui eam adeptus sit, nihil praeterea desideret. Videsne, ut, quibus summa est in voluptate, perspicuum sit, quid iis faciendum sit, aut non faciendum? ut nemo dubitet, eorum omnia officia quo spectare, quid sequi, quid fugere debeant. Sit hoc ultimum bonorum, quod nunc a me defenditur; apparet statim, quae sint officia, quae actiones. Vobis autem, quibus nihil est aliud propositum, nisi rectum atque honestum, unde officii, unde agendi principium nascatur, non reperietis. Hoc igitur quaerentes[1] omnes, et hi, qui, quodcumque in mentem veniat, aut quodcumque occurrat, se sequi dicent, et vos ad naturam revertimini. Quibus natura iure responderit, non esse verum, aliunde finem beate vivendi, a se principia rei gerendae peti; esse enim unam rationem, qua et principia rerum agendarum et ultima bonorum continerentur; atque, ut Aristonis esset explosa sententia, dicentis, nihil differre aliud ab alio, nec esse res ullas, praeter virtutes et vitia, inter quas quidquam omnino interesset; sic errare Zenonem, qui nulla in re, nisi in virtute,[2] propensionem, ne

(1) Sic Goerenz. faventibus codd. aliquot vestigiis. Vulgo *quaeritis.*

(2) Vulgo inepte additur *aut vitio* recte a Davisio, Ernestio, Goerenzio uncis inclusum.

minimi quidem momenti, ad summum bonum adipiscendum esse diceret; et quum ad beatam vitam nullum momentum ea res haberet, ad appetitionem autem rerum, esse in his momenta diceret: quasi vero haec appetitio non ad summi boni adeptionem pertineret. Quid autem minus consentaneum est, quam, quod aiunt, cognito summo bono, reverti se ad naturam, ut ab ea petant agendi principium, id est, officii? Non enim actionis aut officii ratio impellit ad ea, quae secundum naturam sunt, appetenda; sed ab his et appetitio et actio commovetur.

XVIII. Nunc venio ad illa tua brevia, quae consectaria esse dicebas; et primum illud, quo nihil potest esse [1] brevius: Bonum omne, laudabile; laudabile autem omne, honestum; igitur omne bonum honestum. O plumbeum pugionem! Quis enim tibi illud primum concesserit? Quo quidem concesso, nihil opus est secundo: si enim omne bonum laudabile est, omne laudabile honestum est. [2] Quis tibi ergo istud dabit, praeter Pyrrhonem, Aristonem, eorumve similes? quos tu non probas. Aristoteles, Xenocrates, tota illa familia, non dabit; quippe qui valitudinem, vires, divitias, gloriam, multa alia, bona esse dicant, laudabilia non dicant. Et hi quidem ita non sola virtute finem bonorum contineri putant, ut rebus tamen omnibus virtutem anteponant. Quid censes eos facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine segregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam, si qui Carneadeum finem tueri volunt? Iam aut Calli-

(1) Goer. delet *esse*, suos omnes codd. sequutus. Cogitandum est, inquit, » et primum illud dicebas, quo nihil dici potest brevius «.

(2) Excidit vocab. *laudabile* in omnibus, quas inspexi, recentioribus editionibus inde ab Ernestina (Halis 1776). Mirum, quod vitium adeo manifestum non senserint ii, qui specimina emendarunt. *T.*

phon, aut Diodorus, quomodo poterunt tibi istud concedere, qui ad honestatem aliud adiungant, quod ex eodem genere non sit? Placet igitur tibi, Cato, quum res sumpseris non concessas, ex illis efficere, quod velis? Iam ille sorites, quo genere nihil putatis esse vitiosius:[1] Quod bonum sit, id esse optabile; quod optabile, id esse expetendum; quod expetendum, laudabile; deinde reliqui gradus. Sed ego in hoc resisto. Eodem enim modo tibi nemo dabit, quod expetendum sit, id esse laudabile. Illud vero minime consectarium, sed in primis hebes illorum,[2] gloriatione dignam esse beatam vitam, quod non possit sine honestate contingere, ut iure quisquam glorietur. Dabit hoc Zenoni Polemon; etiam magister eius, et tota illa gens, et reliqui, qui virtutem omnibus rebus multo anteponentes, adiungunt ei tamen aliquid summo in bono finiendo. Si enim virtus digna est gloriatione, ut est, tantumque praestat ceteris rebus, ut dici vix possit: et beatus esse poterit virtute una praeditus, carens ceteris, nec tamen illud tibi concedet, praeter virtutem, nihil in bonis esse ducendum. Illi autem, quibus summum bonum sine virtute est, non dabunt fortasse, vitam beatam habere, in quo iure possit gloriari: etsi illi quidem etiam voluptates faciunt interdum gloriosas.

XIX. Vides igitur, te aut ea sumere, quae non concedantur, aut ea, quae etiam concessa te nihil iuvent. Equidem in omnibus istis conclusionibus hoc putarem philosophia nobisque dignum, et maxime,

(1) Davis. e cod. Med. recepit *quo nihil putatis esse melius.* Idem tamen legi etiam posse censet *quo genere nihil putatis esse vitiosius*; quod recepi coll. Acad. II, 29.

(2) Sic primus correxit Manutius, quum in Mss. et edd. legeretur *sed in primis hebes illorum scilicet nomunum gloriatione.*

quum summum bonum quaereremus, vitam nostram, consilia, voluntates, non verba corrigi. Quis enim potest istis, quae te, ut ais, delectant, brevibus et acutis, auditis, de sententia decedere? Nam, quum exspectant,[1] et avent audire, cur dolor malum non sit; dicunt illi, asperum esse dolere, molestum, odiosum, contra naturam, difficile toleratu; sed, quia nulla sit in dolore nec fraus, nec improbitas, nec malitia, nec culpa, nec turpitudo, non esse illud malum. Haec qui audierit, ut ridere non curet, discedet tamen nihilo firmior ad dolorem ferendum, quam venerat. Tu autem negas fortem esse quemquam posse, qui dolorem malum putet. Cur fortior sit, si illud, quod tute concedis, asperum et vix ferendum putabit? Ex rebus enim timiditas, non ex vocabulis nascitur. Et ais, si una litera commota sit, fore, tota ut labet disciplina. Vtrum igitur tibi literam videor, an totas paginas commovere? Vt enim sit apud illos, id quod est a te laudatum, ordo rerum conservatus, et omnia inter se apta et connexa (sic enim aiebas), tamen persequi non debemus, si a falsis principiis profecta congruent[2] ipsa sibi, et a proposito non aberrabunt.[3] In prima igitur constitutione Zeno tuus a natura recessit; quumque summum bonum posuisset in ingenii praestantia, quam virtutem vocamus, nec quidquam aliud bonum esse dixisset, nisi quod esset honestum, nec virtutem posse constare, si in ceteris rebus esset quidquam, quod aliud alio melius esset, aut peius: his proposi-

(1) Sic Goerenz. Vulg. *nam quum ea spectant.* Davis. corrigebat *nam quum eos spectant.* Ernestio placebat *nam quum ea exspectant.*

(2) Ita plerique Mss. et edd. vett. Vulgo *congruunt.*

(3) Ita e Goerenzii coniectura posui pro vulg. *aberrant.* In ed. Mars. et Cratand. *congruant — aberrent.*

tis tenuit prorsus consequentia. Recte dicis; negare enim non possum. Sed ita falsa sunt ea, quae consequuntur, ut illa, e quibus haec nata sunt, vera esse non possint. Docent enim nos, ut scis, dialectici, si ea, quae rem aliquam sequantur,[1] falsa sint, falsam illam ipsam esse, quam sequantur. Ita fit illa conclusio non solum vera, sed ita perspicua, ut dialectici ne rationem quidem reddi putent oportere: Si illud, hoc: non autem hoc; igitur ne illud quidem. Sic, consequentibus vestris sublatis, prima tolluntur.[2] Quae sequuntur igitur?[3] «Omnes, qui non sunt sapientes, aeque miseros esse; sapientes omnes summe beatos esse; recte facta omnia aequalia; omnia peccata paria.» Quae quum magnifice primo dici viderentur, considerata minus probabuntur. Sensus enim cuiusque et natura rerum atque ipsa veritas clamabit[4] quodam modo, non posse adduci, ut inter eas res, quas Zeno exaequaret, nihil interesset.

XX. Postea tuus ille Poenulus,[5] (scis enim Cittieos, clientes tuos, e Phoenicia profectos) homo igitur acutus, causam non obtinens, repugnante natura, verba versare coepit: et primum rebus his, quas nos

(1) Cod. Gud. 2. *consequantur*. Erlang. *persequuntur*.

(2) Ita Lamb. Ern. Goerenz. faventibus codd. Spir. Erl. ed. Mars. Crat. al. Vulgo *tollantur*.

(3) Alii sic interpungunt: *Quae seq. igitur*: sine interrogationis nota. *T.*

(4) Vulgo *viderentur* — *probantur* — *clamabat*. Ernestius correxit *videntur* — *clamat*. In cod. Monac. est *clamabit*; unde Goerenzius malebat scribere *probabuntur* — *clamabit*; idque, ut aptissimum, recepi.

(5) Zeno Citticus. — *Verba versare coepit*) *Versare* est h. l. *mutare*; ut pro Coel. 6, 13, « versare suam naturam ». Videtur dicendi ratio a nummulariis petita, qui *versare pecunias* dicuntur, quum eas permutando quaestum faciunt. Conf. Suet. Galb. 9. Totius autem contexti sententia haec est: « homo acutus, ut erat, quum videret, praeceptorum suorum veritatem se probare non posse, quippe quae cum natura ipsa pugnarent, verba (verborum potestates) mutare coepit, etc. » G.

bonas ducimus, concessit, ut haberentur aptae, habiles [1] et ad naturam accommodatae; faterique coepit, sapienti, hoc est, summe beato, commodius tamen esse, si ea quoque habeat, quae bona non audet appellare [natura ipsa accommodata esse concedit]; [2] negatque, Platonem, si sapiens non sit, eadem esse in causa, qua tyrannum Dionysium. Huic mori optimum esse, propter desperationem sapientiae; illi, propter spem, vivere. Peccata autem partim esse tolerabilia, partim nullo modo, propterea quod alia peccata plures, alia pauciores quasi numeros officii praeterirent. Iam insipientes alios ita esse, ut nullo modo ad sapientiam possent pervenire: alios, qui possent, si id egissent, sapientiam consequi. Hic loquebatur aliter, atque omnes; sentiebat idem, quod ceteri. Nec vero minoris aestimanda ducebat ea, quae ipse bona negaret esse, quam illi, qui ea bona esse dicebant. Quid igitur voluit sibi, qui illa mutaverit? Saltem aliquid de pondere detraxisset, et paullo minoris aestimavisset ea, quam Peripatetici, ut sentire quoque aliud, non solum dicere videretur. Quid? de ipsa beata vita, ad quam omnia referuntur, quae dicitis? Negatis eam esse, quae expleta sit omnibus his rebus, quas natura desideret; totamque eam in una virtute ponitis: quumque omnis controversia aut de re soleat, aut de nomine esse; utraque earum nascitur, si aut res ignoratur, aut erratur in nomine. Quorum neutrum si est, opera danda, [3] ut verbis

(1) Duo Vrsini et Davisii codd. il. cod. Gud. 2. pro *aptae habiles* habent *optabiles*.

(2) Haec verba cum Davisio et Ernestio a glossatore inserta esse arbitror. Goerenzius rescripsit e quinque codd. *commodata*, ut totum illud significet *i. q.* natura ipsa *praebente*, in usum commodumque nostrum data concedit.

(3) Sic Goerenz. cum codd. Spir. Erl. Bas. Vulgo *danda est*. — Idem Goerenz. transposuit quoque verba *Quorum si neutrum est*.

utamur quam usitatissimis, et quam maxime aptis, id est, rem declarantibus. Num igitur dubium est, quin, si in re ipsa nihil peccatur a superioribus, verbis illi commodius utantur? Videamus igitur sententias eorum: tum ad verba redeamus.

XXI. Dicunt appetitionem animi moveri, quum aliquid ei secundum naturam esse videatur; omniaque, quae secundum naturam sint, aestimatione aliqua digna; eaque pro eo, quantum in quoque sit ponderis, esse aestimanda; quaeque secundum naturam sint, partim nihil habere in sese eius appetitionis, de qua saepe iam diximus, quae nec honesta, nec laudabilia dicantur; partim, quae voluptatem habeant in omni animante, sed in homine rationem etiam; ex iis quae sint apta, ea honesta, ea pulchra, ea laudabilia; illa autem superiora, naturalia nominantur: quae, coniuncta cum honestis, vitam beatam perficiunt et absolvunt. Omnium autem eorum commodorum (quibus non illi plus tribuunt, qui illa bona esse dicunt, quam Zeno, qui negat) longe praestantissimum esse, quod honestum esset atque laudabile: sed, si duo honesta proposita sint, alterum cum valitudine, alterum cum morbo; non esse dubium, ad utrum eorum natura nos ipsa deductura sit. Sed tamen tantam vim esse honestatis, tantumque eam rebus omnibus praestare et excellere, ut nullis nec suppliciis, nec praemiis demoveri possit ex eo, quod rectum esse decreverit; omniaque, quae dura, difficilia, adversa videantur, ea virtutibus his, quibus a natura essemus ornati, obteri posse; *ceteras res* non futiles illas quidem,[1] nec contemnendas

(1) Ita correxi vulgatum: *non faciles illas quidem*. (Paulo post idem Sch. delevit *aut* ante *beate*. T.)

(quid enim esset in virtute tantum?), sed ut hoc iudicaremus, non esse in his partem maximam positam beate aut secus vivendi. Ad summam, ea, quae Zeno aestimanda et sumenda et apta naturae esse dixit, eadem illi bona appellant: vitam autem beatam illi eam, quae constaret ex his rebus, quas dixi, aut plurimis, aut gravissimis. Zeno autem, quod suam, quod propriam speciem habeat, cur appetendum sit, id solum bonum appellat; beatam autem vitam eam solam, quae cum virtute degatur.[1]

XXII. Si de re disceptari oportet, nulla mihi tecum, Cato, potest esse dissensio. Nihil est enim, de quo aliter tu sentias, atque ego, modo commutatis verbis ipsas res conferamus. Nec hoc ille non vidit; sed verborum magnificentia est et gloria delectatus: qui si ea, quae dicit, ita sentiret, ut verba significant; quid inter eum, et vel Pyrrhonem, vel Aristonem interesset? Sin autem eos non probabat, quid attinuit cum iis, quibuscum re concinebat, verbis discrepare? Quid? si reviviscant Platonici illi, et deinceps qui eorum auditores fuerunt, et tecum ita loquantur: «Nos quum te, M. Cato, studiosissimum philosophiae, iustissimum virum, optimum iudicem, religiosissimum testem audiremus, admirati sumus, quid esset, cur nobis Stoicos anteferres, qui de rebus bonis et malis sentirent ea, quae ab hoc Polemone Zeno cognoverat; nominibus uterentur iis, quae prima specie, admirationem, re explicata, risum moverent. Tu autem, si tibi illa probantur,[2] cur non

(1) *Quae cum v. d.* An igitur Academici vel Peripatetici vitam beatam sine virtute posse fieri concedebant? Nullo modo. Pro Zenonis itaque sententia legas oportet, *beatam autem vitam eam, quae sola cum virtute degatur.* DAVIS.

(2) Ita Goerenz. e codd. Oxx. et suis ii. ed. vett. Vulgo *probabantur.*

propriis verbis illa tenebas? Sin te auctoritas commovebat, nobisne omnibus et Platoni ipsi, nescio quem illum anteponebas? praesertim quum in re publica princeps esse velles, ad eamque tuendam cum summa tua dignitate maxime a nobis ornari atque instrui posses. Nobis enim ista quaesita, a nobis descripta, notata, praecepta sunt; omniumque rerum publicarum rectiones, genera, status, mutationes, leges etiam et instituta ac mores civitatum praescripsimus. Eloquentiae vero, quae et principibus maximo[1] ornamento est, et qua te audimus[2] valere plurimum, quantum tibi ex monumentis nostris addidisses? » Ea quum dixissent, quid tandem talibus viris responderes? Rogarem te, inquit, ut diceres pro me tu idem, qui illis orationem dictavisses, vel potius paullum loci mihi, ut his responderem, dares, nisi et te audire nunc mallem, et istis tamen alio tempore responsurus essem, tum scilicet, quum tibi.

XXIII. Atqui, si verum respondere velles, Cato, haec erant dicenda: Non eos tibi non probatos, tantis ingeniis homines, tantaque auctoritate; sed te animadvertisse, quas res illi propter antiquitatem parum vidissent, eas a Stoicis esse perspectas, eisdemque de rebus hos tum acutius disseruisse, tum sensisse gravius et fortius, quippe qui primum valitudinem bonam expetendam negent esse, eligendam dicant; non quia bonum sit valere, sed quia sit non nihilo aestimandum; neque tamen pluris illis videri,[3]

(1) Recte sic e cod. Eliensi Davisius, idem Goerenz. in Splr. et Erl. invenit. Vulgo *maxime*.

(2) Ita ed. Crat. probante Goerenzio. Vulgo *audivimus*.

(3) Ita correxi vulg. *pluris, quam illis videatur*. Et *pluris quam illis* stare non posse vidit Davisius. Pro vulg. *dubitant* Ern. dedit *dubitent*. Goerenzius edidit: *Neque tamen pluris, quam illis videtur, qui illud non dubitant bonum dicere*; ita ut haec verba a Cicerone refutandi causa interiecta sint Catonianis.

qui illud non dubitent bonum dicere. Hoc vero te ferre non potuisse, quod antiqui illi, quasi barbati, ut nos de nostris solemus dicere, crediderint, eius, qui honeste viveret, si idem etiam bene valeret, bene audiret, copiosus esset, optabiliorem fore vitam, melioremque et magis expetendam, quam illius, qui aeque vir bonus, multis modis esset, ut Ennii Alcmaeo,

« *Circumventus morbo, exsilio, atque inopia.* »

Illi igitur antiqui non tam acute optabiliorem illam vitam putant, praestantiorem, beatiorem. Stoici autem tantummodo praeponendam in seligendo, non quo beatior haec vita sit, sed quod ad naturam accommodatior; et qui sapientes non sint, omnes aeque miseros esse. Stoici hoc videlicet viderunt; illos autem id fugerat superiores [qui arbitrabantur],[1] homines sceleribus et parricidiis inquinatos, nihilo miseriores esse, quam eos, qui quum caste et integre viverent, nondum perfectam illam sapientiam essent consequuti.

XXIV. Atque hoc loco similitudines eas, quibus illi uti solent, dissimillimas proferebas. Quis enim ignorat, si plures ex alto emergere velint, propius fore eos quidem ad respirandum, qui ad summam iam aquam appropinquant, sed nihilo magis respirare posse, quam eos, qui sunt in profundo? Nihil ergo adiuvat procedere et progredi in virtute, quo minus miserrimus sit, antequam ad summam[2] per-

(1) Verba *qui arbitrabantur* uncis inclusit Goerenzius. Sane videntur glossatoris esse.

(2) *Summam* reposui pro vulg. *eam*. Sic ratio postulat similitudinis progressionis in virtute, cum eorum, qui ex aqua emergunt, appropinquatione *ad summam*.

venerit,[1] quoniam in aqua nihil adiuvat: et quoniam catuli, qui iam dispecturi sunt, caeci aeque et hi, qui modo nati; Platonem quoque necesse est, quoniam nondum videbat sapientiam, aeque caecum animo ac Phalarim fuisse. Ista similia non sunt, Cato: in quibus quamvis multum processeris, tamen illud in eadem causa est, a quo abesse velis, donec evaseris. Nec enim ille respirat, ante quam emersit, et catuli aeque caeci priusquam dispexerunt, ac si ita futuri semper essent. Illa sunt similia: hebes acies est cuipiam oculorum; corpore alius languescit: hi curatione adhibita levantur in dies; valet alter[2] plus quotidie; alter videt. His similes sunt omnibus, qui virtuti student; levantur vitiis, levantur erroribus. Nisi forte censes Ti. Gracchum patrem non beatiorem fuisse, quam filium, quum alter stabilire rem publicam studuerit, alter evertere. — Nec tamen ille erat sapiens. — Quis enim hoc? aut quando? aut ubi? aut unde? sed quia studebat laudi et dignitati, multum in virtute processerat. Conferam autem avum tuum,[3] Drusum, cum C. Graccho eius fere aequali. Quae hic rei publicae vulnera imponebat, eadem ille sanabat. Si nihil est, quod[4] tam miseros faciat, quam impietas et scelus; ut iam omnes insipientes sint miseri, quod profecto sunt: non est tamen aeque miser, qui patriae consulit, et is, qui illam exstinctam cupit. Levatio igitur vitiorum magna fit iis, qui habent ad virtutem progressionis aliquantum. Vestri

(1) Sine causa correxit Ernestius *sis — perveneris.*

(2) Ita recte Goerenz. e cod. Spir. Erl. Vulgo *alter valet.* Idem ex iisdem pro *hi similes* dedit *his similes*, quod iam Manutio et Davisio placuerat.

(3) *Maternum*, scilicet M. Livium Drusum, cuius filia Livia Catonis patri nupserat.

(4) Ita recte e tribus codd. correxit Davis. vulg. *Sed nihil est.*

autem progressionem ad virtutem fieri aiunt, levationem vitiorum fieri negant. At, quo nituntur homines acuti argumento ad probandum, operae pretium est considerare. Quarum, inquit, artium summa crescere potest, earum etiam contrariarum summa poterit augeri. Ad virtutis autem summam accedere nihil potest. Ne vitia quidem igitur crescere poterunt, quae sunt virtutum contraria. Vtrum igitur tandem perspicuisne dubia aperiuntur, an dubiis perspicua tolluntur? Atqui hoc perspicuum est, vitia alia in aliis esse maiora: illud dubium, ad id, quod summum bonum dicitis, ecquaenam fieri possit accessio. Vos autem quum perspicuis dubia debeatis illustrare, dubiis perspicua conamini tollere. Itaque usque eadem ratione, [1] qua sum paullo ante usus, haerebitis. Si enim propterea vitia alia aliis maiora non sunt, quia ne ad finem quidem bonorum eum, quem vos facitis, quidquam potest accedere: quoniam perspicuum est, vitia non esse omnium paria, finis bonorum vobis mutandus est. Teneamus enim illud necesse est, quum consequens aliquod falsum sit, illud, cuius id consequens sit, non posse esse verum.

XXV. Quae est igitur causa istarum angustiarum? Gloriosa ostentatio in constituendo summo bono. Quum enim, quod honestum sit, id solum bonum esse confirmatur, tollitur cura valitudinis, diligentia rei familiaris, administratio rei publicae, ordo gerendorum negotiorum, officia vitae; ipsum denique illud honestum, in quo uno vultis esse omnia, deseren-

(1) Vulgo *itaque usus eadem ratione.* Ern. dedit *itaque eadem ratione.* Edd. vett. nonnullae *itaque eadem usi ratione.* Davis. recte e codd. Paris. 2. et 3. *Itaque usque eadem ratione*, quod item Goerenzius recepit.

dum est. Quae diligentissime contra Aristonem dicuntur a Chrysippo. Ex ea difficultate illae *fallaciloquae* [1] (ut ait Attius) *malitiae* natae sunt. Quod enim sapientia, ubi pedem poneret, non habebat, sublatis officiis omnibus: — officia autem tollebantur, delectu omni et discrimine remoto; quae enim esse poterant, rebus omnibus sic exaequatis, ut inter eas nihil interesset? — ex his angustiis ista evaserunt deteriora, quam Aristonis. Illa tamen simplicia; vestra versuta. Roges enim Aristonem, bonane ei videantur haec, vacuitas doloris, divitiae, valitudo? neget. Quid? quae contraria sunt his, malane? nihilo magis. Zenonem roges; respondeat totidem verbis. Admirantes quaeramus ab utroque, quonam modo vitam agere possimus, si nihil interesse nostra putemus, valeamus, aegrine simus; vacemus, an cruciemur dolore; frigus, famem propulsare possimus, necne possimus: Vives, inquit Aristo, magnifice atque praeclare, *quum*, [2] quod erit cumque visum agens, [3] numquam angere, numquam cupies, numquam timebis.

XXVI. Quid Zeno? portenta haec esse dicit, nec ea ratione ullo modo posse vivi; sed differre [4] inter honestum et turpe, nimium quantum, nescio quid immensum; [5] inter ceteras res nihil omnino interesse.

Contra Aristonem) Huius disputationis Chrysippi contra Aristonem plura Galenus lib. 7. De Decretis Hippocratis et Platonis. Morel.

(1) Vulgo, ut habet Nonius Marcellus, *fallaciloquentiae*. Melius Paris. 2, *fallaciloquae*. Et sic Ald. Lamb. P. Manut. e suis codd. Assentior tamen Goerenzio qui verum putat *versutiloquae*. Nam III Orat. 38, e vetere poëta afferuntur *versutiloquae malitiae*. Et ad hoc idem verbum paullo post Cicero respicere videtur, quum dicit *vestra versuta*.

(2) *Quum* sine libris addidit Goerenzius, recte, mea quidem sententia.

(3) Ita Davisio e duobus codd. Vulgo *ages*.

(4) Cod. Gud. 2 et Bas. *distare*.

(5) Verba *nescio quid immensum* Ludov. Carrioni, Davisio et Gronovio ad Gell. N. A. I, 8, e glossemate

Idem adhuc (audi reliqua et risum contine, si potes): Media illa, inquit, inter quae nihil interest, tamen eiusmodi sunt, ut eorum alia eligenda sint, alia reiicienda, alia omnino negligenda, hoc est, ut eorum alia velis, alia nolis, alia non cures. — At modo dixeras, nihil in his rebus esse, quod interesset. — Et nunc idem dico, inquies; sed ad virtutes et ad vitia, nihil interesse. — Quis istud, quaeso, nesciebat? Verum audiamus. — Ista, inquit, quae dixisti, valere, locupletem esse, non dolere, bona non dico, sed dicam graece προηγμένα (latine autem *producta*; sed *praeposita*, aut *praecipua* malo; sic tolerabilius et mollius); illa autem, egestatem, morbum, dolorem, non appello mala, sed, si libet, *reiectanea*. Itaque illa non dico me expetere, sed legere, nec optare, sed sumere; contraria autem non fugere, sed quasi secernere. Quid ait Aristoteles, reliquique Platonis alumni? Se omnia, quae secundum naturam sint, bona appellare; quae autem contra, mala. Videsne igitur, Zenonem tuum cum Aristone verbis consistere,[1] re dissidere: cum Aristotele et illis re consentire, verbis discrepare? Cur igitur, quum de re conveniat, non malimus usitate loqui? Aut doceat, paratiorem me ad contemnendam pecuniam fore, si illam in rebus praepositis, quam si in bonis duxero; fortioremque in patiendo dolore, si eum asperum et difficilem perpessu, et contra naturam esse, quam si malum dixero. Facete M. Piso, familiaris noster, et alia multa et hoc loco Stoicos irridebat. Quid enim? aiebat; bonum negas esse

accessisse visa. Defendit tamen Goerenzius.

(1) Recte sic editum inde a Gutero, faventibus eius et Davisii itemque Goerenzii codd. Olim multi edd. *consentire*.

divitias, praepositum esse dicis. Quid adiuvas? avaritiamne minuis? Quod si verbum sequimur, primum longius verbum *praepositum*, quam *bonum*. — Nihil ad rem. — Ne sit sane: at certe gravius. Nam bonum ex quo appellatum sit, nescio: praepositum ex eo credo, quod praeponatur aliis. Id mihi magnum videtur. Itaque dicebat plus tribui divitiis a Zenone, qui eas in praepositis poneret, quam ab Aristotele, qui bonum esse divitias fateretur; sed neque magnum bonum, et prae rectis honestisque, contemnendum ac despiciendum, nec magnopere expetendum. Omninoque de istis verbis [1] a Zenone mutatis ita disputabat, et quae bona negarentur esse ab eo et quae mala, illa laetioribus nominibus ab eo appellari, quam a nobis, haec tristioribus.

XXVII. Piso igitur hoc modo, vir optimus, tuique, ut scis, amantissimus. Nos, paucis ad haec additis, finem faciamus aliquando. Longum est enim ad omnia respondere, quae a te dicta sunt.

Nam ex eisdem verborum praestigiis et regna nata vobis sunt, et imperia, et divitiae, et tantae quidem, ut omnia, quae ubique sint, sapientis esse dicatis; solum praeterea formosum, solum liberum, solum civem: stultorum omnia contraria, quos etiam insanos esse vultis. Haec παράδοξα illi, nos admirabilia dicamus. Quid autem habent admirationis, quum prope accesseris? Conferam tecum, quam cuique verbo rem subiicias: nulla erit controversia. Omnia peccata paria dicitis. Non ego tecum iam ita loquar, [2] ut iisdem his de rebus, quum L. Murenam, te accu-

(1) Vulgo *de omnibus istis verbis*. Codd. aliquot cum ed. Mars. et Crat. *de istis omnibus verbis*. Gud. 2, *de istis verbis omnibus*. Sed *omnibus* insititium esse recte iudicavit Goerenz.

(2) *Iocabor* cod. Bas. Vien.; Spir. et Ern. *locabor*.

sante, defenderem. Apud imperitos tum illa dicta sunt; aliquid etiam coronae datum; nunc agendum est subtilius. Peccata paria quonam modo? Quia nec honesto quidquam honestius, nec turpi turpius. Perge porro: nam de isto magna dissensio est. Illa argumenta propria videamus, cur omnia peccata sint paria. Vt, inquit, in fidibus pluribus,[1] si nulla earum ita contenta nervis[2] sit, ut concentum servare possit, omnes aeque incontentae sint: sic peccata, quia discrepant, aeque discrepant; paria sunt igitur. Hic ambiguo ludimur. Aeque enim contingit omnibus fidibus, ut incontentae sint; illud non continuo, ut aeque incontentae.[3] Collatio igitur ista te nihil iuvat. Nec enim omnes avaritias si aeque avaritias esse dixerimus, sequitur etiam ut aequas esse dicamus. Ecce aliud simile dissimile. Vt enim, inquit, gubernator aeque peccat, si palearum navem evertit, et si auri: item aeque peccat, qui parentem et qui servum iniuria verberat. Hoc non videre, cuius generis onus navis vehat, id ad gubernatoris artem nihil pertinere; itaque, aurum, paleamve portet, ad bene aut ad male gubernandum, nihil interesse? At quid inter parentem et servulum intersit, intelligi et potest et debet. Ergo in gubernando nihil, in officio

(1) Sic recte Goerenz. e codd. suis. Vulgo *plurimis*.

(2) Optime sic Davisius ut est in edd. vett. plerisque it. codd. Mss. Spir. Erl. aliis. Vulgo inepte *numeris*.

(3) Particula *aeque* ad nomen *omnes* referri potest, ut sit sensus: Aeque contingit omnes ut incontentas sint, et ita non efficitur, quod Stoici volunt, peccata paria esse; sed tantum inde colligere possis, pariter esse peccata, id est, similiter peccati nomine omnia appellari. Si vero illud *aeque*, ad verbum *incontentae* pertineat, iam quod assumitur, falsum est: et ita consequens necessario verum esse non concluditur. Debet enim omnis ratiocinatio, quae fidem factura sit, ex veris et concessis proficisci. Praeclare M. Tullius hanc ἀμφιβολίαν dissolvit: qua in re quantum arte disserendi valuerit, satis ostendit. Mor.

plurimum interest, quo in genere peccetur. Et si in ipsa gubernatione negligentia est navis eversa, maius est peccatum in auro, quam in palea. Omnibus enim artibus volumus attributam esse eam, quae communis appellatur prudentia: quam omnes, qui cuique artificio praesunt, debent habere.

XXVIII. Ita ne hoc modo paria quidem peccata sunt. Vrgent tamen et nihil remittunt. Quoniam, inquiunt, omne peccatum, imbecillitatis et inconstantiae est; haec autem vitia, in omnibus stultis aeque magna sunt: necesse est paria esse peccata. Quasi vero aut concedatur, in omnibus stultis aeque magna esse vitia, et eadem imbecillitate et inconstantia L. Tubulum fuisse, qua illum, cuius is condemnatus est rogatione, P. Scaevolam; et quasi nihil [1] inter res quoque ipsas, in quibus peccatur, intersit; ut, quo hae maiores, minoresve sint, eo, quae peccentur in his rebus, aut maiora sint, aut minora. Itaque (iam enim concludatur oratio) hoc uno vitio maxime mihi premi videntur tui Stoici, quod se posse putant duas contrarias sententias obtinere. Quid enim tam [2] repugnans, quam eundem dicere, quod honestum sit, solum id bonum esse, qui dicat, appetitionem rerum ad vivendum accommodatarum, a natura profectam? Ita quum ea volunt retinere, quae superiori sententiae conveniunt, in Aristonem incidunt: quum id fugiunt, re eadem defendunt, quae Peripatetici, verba tenent mordicus; quae rursus dum sibi evelli [ex ordine] nolunt, [3] horridiores eva-

(1) Siquidem praecessit *quasi vero aut concedatur*, hic omnino legendum *aut quasi nihil*, ut vir eruditus Th. Bentleius recte monuit. DAV.

(2) Ita Goerenz. cum cod. Gud. 2. Monac. aliis. Vulgo *quid enim est tam repugnans*.

(3) Recte miratur Goerenzius, Davisio aliisque probari potuisse lectionem *evelli ex ore nolunt*, quam na-

dunt, asperiores, duriores et oratione et moribus. Quam illorum tristitiam atque asperitatem fugiens Panaetius, nec acerbitatem sententiarum, nec disserendi spinas probavit; fuitque in altero genere mitior, in altero illustrior; semperque habuit in ore Platonem, Aristotelem, Xenocratem, Theophrastum, Dicaearchum, ut ipsius scripta declarant. Quos quidem tibi studiose et diligenter tractandos, magnopere censeo. Sed quoniam et advesperascit, et mihi ad villam revertendum est: nunc quidem hactenus; verum hoc idem saepe faciamus.[1] Nos vero, inquit ille: nam quid possumus facere melius? Et hanc quidem primam exigam a te operam, ut audias me, quae a te dicta sunt, refellentem. Sed memento, te, quae nos sentiamus, omnia probare, nisi quod[2] verbis aliter utamur; mihi autem vestrorum nihil probari. Scrupulum, inquam, abeunti:[3] sed videbimus. Quae quum essent dicta, discessimus.

nulli Mss. at Eliens. ostendunt; nec mihi dubium est, si alterutrum eligendum sit, illud *ex ordine* praeferendum esse. Haud scio tamen an neutrum verum sit, et quum nonnulli glossema addiderint *ex ore*, alii id in verba *ex ordine* mutaverint. Nihil desideraretur si ita scriptum esset: *quae rursus dum sibi evelli nolunt.* (Mihi quoque admodum suspecta videntur; adeoque uncinulis concludo. *T.*)

(1) *Faciamus saepe* Goerenz. recepit e duobus codd. a se collatis.

(2) Sic Manutii Lambin. Davis. In plerisque codd. est *ni quod*, idque servarunt Ern. Goerenz.

(3) *Scrupulum, inquam, abeunti.* Vertit intp. gallicus: *C'est un défi, lui dis-je, que vous me faites en partant.* Nobis hic proverbii more exprimi videtur ea responsio, quae opponi debet iis, qui disputatione iam absoluta et finita, vires ostentare volunt quas non habent, potiusquam se victos fateantur; nec confugere dubitant ad pessima argumenta, quum iam refellendi copia adversario non supersit. Sic Cicero ironice haec diceret, eodem sensu quo gallice, vulgari sermone, diceretur: *Vous me cherchez une mauvaise chicane lorsque vous me voyez forcé de me retirer; mais je vous retrouverai.* Ceterum de huius loci sensu silent interpretes.

DE

FINIBVS BONORVM

ET MALORVM

LIBER QVINTVS.

I.

Quum audivissem Antiochum, Brute, ut solebat, [1] cum M. Pisone, in eo gymnasio, quod Ptolemaeum vocatur, unaque nobiscum Quintus frater et T. Pomponius et L. Cicero, frater noster, cognatione patruelis, amore germanus: constituimus inter nos, ut ambulationem postmeridianam conficeremus in Academia, maxime quod is locus ab omni turba id temporis vacuus esset. Itaque ad tempus ad Pisonem

Antiochum) Antiochum Ascalonitem, quem Plutarchus, ut hominem eruditissimum, ingeniosissimum, eloquentissimum, veteris Academiae illis temporibus principem, in Lucullo commendat. Hic scripsit librum ad Q. Lucilium Balbum, quo contendebat Stoicos cum Peripateticis re concinere, verbis discrepare. Cic. de Nat. Deor. Mvr.

(1) *Vt solebat.* Hoc nobis cum Vict. parum placet. Licet enim auctor, *ut solet*, pro *ut fieri solet*, saepe: tamen exempla desideramus, unde hic idem imperfecto sic usus esse probetur; nam qui solus locus nobis innotuit, Divv. IX, ep. 16, 15: » non ut olim solebat ... sed ut nunc fit » satis se ipse quidem, minus autem hunc defendit. Malim *ut solebam*. G.

Ptolemaeium) A Ptolemaeo Lagi filio conditum. Pausanias in Atticis. Mvr.

omnes. Inde vario sermone sex illa ab Dipylo stadia confecimus. Quum autem venissemus in Academiae non sine causa nobilitata spatia, solitudo erat ea, quam volueramus. Tum Piso, Naturane nobis hoc, inquit, datum dicam, an errore quodam: ut, quum ea loca videamus, in quibus memoria dignos viros acceperimus multum esse versatos, magis moveamur, quam si quando eorum ipsorum aut facta audiamus, aut scriptum aliquod legamus? velut ego nunc moveor. Venit enim mihi Platonis in mentem; quem accepimus primum hic disputare solitum: cuius etiam illi hortuli propinqui non memoriam solum mihi afferunt, sed ipsum videntur in conspectu meo ponere. Hic Speusippus, hic Xenocrates, hic eius auditor Polemo, cuius ipsa illa[1] sessio fuit, quam videmus. Equidem etiam curiam nostram (Hostiliam dico, non hanc novam, quae mihi minor esse videtur, posteaquam est maior[2]) solebam intuens, Scipionem, Catonem, Laelium, nostrum vero in primis avum cogitare. Tanta vis admonitionis inest in locis, ut non sine causa ex his memoriae ducta sit disciplina.[3] Tum Quintus, Est plane, Piso, ut dicis, inquit. Nam me ipsum huc modo venientem convertebat ad sese Co-

A Dipylo) Porta ea velut in ore urbis posita, maior aliquanto patentiorque quam caeterae est: et infra eam, extraque latae sunt viae: et extra, mille ferme passus in Academiae gymnasium ferens. Liv. l. XXXI. IDEM.

(1) Hanc lectionem plerique codd. et edd. tuentur. Sine causa Davisius *illa* delevit. Goerenzius e duobus Oxx. et Bas. rescripsit *cuius ipsius illa*.

(2) Iure notavit Goerenzius anachronismum hic a Cicerone admissum. L. Cicerone enim iam anno 685 mortuo, Piso non poterat eo praesente commemorare novam curiam Hostiliam, quae post annum demum 701, quo anno vetus Hostilia in funere Clodii deflagraverat ex SCto per Faustum Sullae filium refecta.

(3) Innuit artem memoriae, inventam a Simonide, perfectam a Metrodoro; de quo vid. Orat. II, 86 et 87. *G.*

loneus ille locus, cuius incola Sophocles ob oculos versabatur: quem scis quam admirer, quamque eo delecter. Me quidem ad altiorem memoriam Oedipodis huc venientis, et illo mollissimo carmine, quaenam essent ipsa haec loca, requirentis, species quaedam commovit, inanis scilicet, sed commovit tamen. Tum Pomponius, At ego, quem vos, ut deditum Epicuro, insectari soletis, sum multum equidem cum Phaedro, quem unice diligo, ut scitis, in Epicuri hortis, quos modo praeteribamus: sed, veteris proverbii admonitu, vivorum memini: nec tamen Epicuri licet oblivisci, si cupiam; cuius imaginem non modo in tabulis nostri familiares, sed etiam in poculis et in annulis habent.

II. Hic ego, Pomponius quidem, inquam, noster iocari videtur et fortasse suo iure. Ita enim Athenis se collocavit, ut sit paene unus ex Atticis, ut id etiam cognomen videatur habiturus. Ego autem tibi, Piso, assentior, usu hoc evenire, ut acrius aliquanto et attentius de claris viris, locorum admonitu, cogitemus. Scis enim me quodam tempore Metapontum venisse tecum, neque ad hospitem ante divertisse, quam Pythagorae ipsum illum locum, ubi vitam ediderat, sedemque viderim. Hoc autem tempore, etsi multa in omni parte Athenarum sunt in ipsis locis indicia summorum virorum; tamen ego illa moveor exedra. Modo enim fuit Charmadas:[1] quem videre videor (est enim nota imago), a sedeque ipsa, tanti ingenii magnitudine orbata, desiderari illam vocem puto. Tum Piso, Quoniam igitur aliquid omnes, quid Lucius noster, inquit? An eum locum libenter

(1) Recte sic primus correxit Valesius Emendd. I, 27. Vulgo *Carneades*. Fortasse tamen legendum *modo enim fuit Charmadae* scil. illa exedra.

invisit, ubi Demosthenes et Aeschines inter se decertare soliti sunt? suo enim quisque studio maxime ducitur. Et ille, quum erubuisset, Noli, inquit, ex me quaerere, qui in Phalericum etiam descenderim: quo in loco ad fluctum aiunt declamare solitum Demosthenem, ut fremitum assuesceret voce vincere. Modo etiam paullum ad dexteram de via declinavi, ut ad Periclis sepulcrum accederem. Quamquam id quidem infinitum est in hac urbe: quacumque enim ingredimur, in aliquam historiam [1] vestigium ponimus.

Tum Piso, Atqui, Cicero, inquit, ista studia, si ad imitandos summos viros spectant, ingeniosorum sunt; sin tantummodo ad indicia veteris memoriae cognoscenda, curiosorum. Te autem hortamur omnes, currentem quidem, ut spero, ut eos, quos novisse vis, etiam imitari velis. Hic ego, Etsi facit hic quidem, inquam, Piso (ut vides), ea, quae praecipis; tamen mihi grata est hortatio tua. Tum ille amicissime, ut solebat, Nos vero, inquit, omnes omnia ad huius adolescentiam conferamus, in primisque ut aliquid suorum studiorum philosophiae quoque impertiat, vel ut te imitetur, quem amat; vel ut illud ipsum, quod studet, facere possit ornatius. Sed utrum hortandus es nobis, Luci, inquit, an etiam tua sponte propensus es? Mihi quidem Antiochum, quem audis, satis belle videris attendere. Tum ille timide, vel potius verecunde, Facio, inquit, equidem: sed audistine modo de Charmada? rapior illuc. Revocat autem Antiochus: nec est praeterea, quem audiamus.

III. Tum Piso, Etsi hoc, inquit, fortasse non poterit sic abire, quum hic adsit (me autem dicebat), tamen audebo te ab hac Academia nova ad veterem

(1) *In aliqua historia* cod. Spir. et Erl.

illam vocare; in qua, ut dicere Antiochum audiebas, non ii soli numerantur, qui Academici vocantur, Speusippus, Xenocrates, Polemo, Crantor, ceterique, sed etiam Peripatetici veteres, quorum princeps Aristoteles, quem, excepto Platone, haud scio an recte dixerim principem philosophorum. Ad eos igitur converte te, quaeso. Ex eorum enim scriptis et institutis quum omnis doctrina liberalis, omnis historia, omnis sermo elegans sumi potest, tum varietas est tanta artium, ut nemo sine eo instrumento ad ullam rem illustriorem satis ornatus possit accedere. Ab his oratores, ab his imperatores, ac rerum publicarum principes exstiterunt. Vt ad minora veniam, mathematici, poëtae, musici, medici denique ex hac, tamquam ex omnium artium officina, profecti sunt. Atque ego,[1] Scis me, inquam, istud idem sentire, Piso: sed a te opportune facta mentio est. Studet enim meus audire Cicero, quaenam sit istius veteris, quam commemoras, Academiae de finibus bonorum, Peripateticorumque sententia. Censemus te autem[2] facillime id explanare posse, quod et Staseam Neapolitanum multos annos habueris apud te, et complures iam menses Athenis haec ipsa te ex Antiocho videmus[3] exquirere. Et ille ridens, Age, age, inquit (satis enim scite me nostri sermonis principium esse voluisti) exponamus adolescenti, si quae forte possumus. Dat enim id nobis solitudo. Quod si quis deus diceret, nunquam putarem, me in Academia, tanquam philosophum, disputaturum. Sed ne, dum huic obsequor, vobis molestus sim. Mihi, inquam,

(1) Sic Goerenz. e Mss. Med. Spir. Erl. Vulgo *Ad quae ego.*

(2) Hunc verborum ordinem Goerenzius praeoptavit e codd. suis omnibus praeter Erl. Vulgo *censemus autem te.*

(3) *Videamus* reposuit Goerenzius e codd. Spir. et Erl.

qui te id ipsum rogavi? Tum Quintus et Pomponius quum idem se velle dixissent, Piso exorsus est. Cuius oratio, attende quaeso, Brute, satisne videatur Antiochi complexa esse sententiam: quam tibi, qui fratrem eius Aristum frequenter audieris, maxime probatam existimo. Sic est igitur loquutus.

IV. Quantus ornatus in Peripateticorum disciplina sit, satis est a me, ut brevissime potuit,[1] paullo ante dictum. Sed est forma eius disciplinae, sicut fere ceterarum, triplex. Vna pars est naturae;[2] disserendi altera; vivendi tertia. Natura sic ab iis investigata est, ut nulla pars caelo, mari, terra, ut poëtice loquar, praetermissa sit. Quinetiam, quum de rerum initiis, omnique mundo loquuti essent, ut multa non modo probabili argumentatione, sed etiam necessaria mathematicorum ratione concluderent: maximam materiam ex rebus per se investigatis ad rerum occultarum cognitionem attulerunt. Persequutus est Aristoteles animantium omnium ortus, victus, figuras. Theophrastus autem stirpium naturas, omniumque fere rerum, quae e terra gignerentur, causas atque rationes; qua ex cognitione facilior facta est investigatio rerum occultissimarum. Disserendique ab iisdem non dialectice solum, sed etiam oratorie praecepta sunt tradita; ab Aristoteleque principe de singulis rebus in utramque partem dicendi exercitatio est instituta, ut non contra omnia semper, sicut Arcesilas, diceret, et tamen, ut in omnibus rebus, quidquid ex utraque parte dici posset, expromeret. Quum autem tertia pars bene vivendi praecepta quaereret, ea quoque est ab iisdem non solum ad privatae vitae

(1) Recte sic e duobus Mss. Goerenzius. Vulg. *potui*.

(2) Ita Lambin. Davis. etc. Vulgo olim *natura*.

rationem, sed etiam ad rerum publicarum rectionem relata. Omnium fere civitatum, non Graeciae solum, sed etiam Barbariae, ab Aristotele, mores, instituta, disciplinas; a Theophrasto leges etiam cognovimus. Quumque uterque eorum docuisset, qualem in re publica principem esse conveniret, pluribus praeterea quum scripsisset, [1] qui esset optimus rei publicae status: hoc amplius Theophrastus, quae essent in re publica inclinationes rerum, et momenta temporum, quibus esset moderandum, utcumque res postularet. Vitae autem degendae ratio maxime quidem illis placuit quieta, in contemplatione et cognitione posita rerum: quae quia deorum erat vitae simillima, sapiente visa est dignissima, atque his de rebus et splendida est eorum et illustris oratio.

V. De summo autem bono, quia duo genera librorum sunt, unum populariter scriptum, quod ἐξωτερικὸν appellabant; alterum limatius, quod in commentariis reliquerunt: non semper idem dicere videntur, nec in summa tamen ipsa aut varietas est ulla, apud hos quidem, quos nominavi, aut inter ipsos dissensio. Sed quum beata vita quaeratur, idque sit unum, quod philosophia spectare et sequi debeat, sitne ea tota sita in potestate sapientis, an possit aut labefactari, aut eripi rebus adversis, in eo nonnun-

(1) Pro *quum scripsisset* est *conscripsisset* in cod. Spir. et Erl.

Quia duo genera librorum sunt) Primum genus appellabatur ἐξωτερικὸν: quod vulgares continebat disputationes, et quae erant scriptae negligentius, adque captum popularem accommodatae; quodque omnibus legendum proponebatur. In iis autem libris prooemiis Aristoteles utebatur, ut ad Atticum scribit Cicero. Alterum genus ἀκροαματικὸν, in quo philosophia remotior, subtiliorque tractabatur: id ad vulgi intelligentiam minime aptum erat. Priori generi exercendo vespertinum tempus, posteriori matutinum dabat: et quia utroque tempore ambulans disserebat, illum δειλινὸν περίπατον, hunc ἑωθινὸν nuncupabat. Quam rem latius Gellius lib. xx, cap. 4, persequitur. Mor.

quam variari inter eos et dubitari videtur. Quod maxime efficit Theophrasti de beata vita liber: in quo multum admodum fortunae datur. Quod si ita se habeat, non possit beatam praestare vitam sapientia. Haec mihi videtur delicatior, ut ita dicam, molliorque ratio, quam virtutis vis gravitasque postulat. Quare teneamus Aristotelem, et eius filium Nicomachum: cuius accurate scripti de moribus libri, dicuntur illi quidem esse Aristotelis: sed non video, cur non potuerit patri similis esse filius. Theophrastum tamen adhibeamus ad pleraque, dummodo plus in virtute teneamus, quam ille tenuit, firmitatis et roboris. Simus igitur contenti his. Namque horum posteri, meliores illi quidem, mea sententia, quam reliquarum philosophi disciplinarum, sed ita degenerant, ut ipsi ex se nati esse videantur. Primum Theophrasti Strato physicum se voluit. In quo etsi est magnus, tamen nova pleraque et perpauca de moribus. Huius Lyco [1] oratione locuples, rebus ipsis ieiunior. Concinnus deinde et elegans huius Aristo: sed ea, quae desideratur a magno philosopho, gravitas in eo non fuit. Scripta sane et multa et polita: sed nescio quo pacto auctoritatem oratio non habet. Praetereo multos, in his doctum hominem et suavem Hieronymum: quem iam cur Peripateticum appellem, nescio. Summum enim bonum exposuit, [2] vacuitatem doloris. Qui autem de summo bono dissentit, de tota philosophiae ratione dissentit. Critolaus imitari voluit antiquos: [3] et quidem est gravitate proximus et redundat oratio. Attamen is quidem

(1) Verissime sic correxerunt Lambinus et Davisius. Vulgo mendose *Lysias*, quod tamen Ernestius in textu reliquit. — Idem Sch. delevit cum Goer. copulam *et* ante *oratione*. T.

(2) Bremius malebat *esse posuit*.

(3) Sic cod. Spir. et Erl. probante Goerenzio. Vulgo *antiquos voluit*.

in patriis institutis manet. Diodorus, eius auditor, adiungit ad honestatem, vacuitatem doloris. Hic quoque suus est; de summoque bono dissentiens, dici vere Peripateticus non potest. Antiquorum autem sententiam Antiochus noster mihi videtur persequi diligentissime: quam eandem Aristotelis fuisse et Polemonis docet.

VI. Facit igitur Lucius noster prudenter, qui audire de summo bono potissimum velit. Hoc enim constituto, in philosophia [1] constituta sunt omnia. Nam ceteris in rebus sive praetermissum, sive ignoratum est quippiam, non plus incommodi est, quam quanti quaeque earum rerum est, in quibus neglectum est aliquid. Summum autem bonum si ignoretur, vivendi rationem ignorari necesse est. Ex quo tantus error consequitur, ut quem in portum se recipiant, scire non possint. Cognitis autem rerum finibus, quum intelligitur, quod sit [2] et bonorum extremum et malorum, inventa vitae [3] via est, conformatioque omnium officiorum.

Est igitur, quo quodque [4] referatur: ex quo, id quod omnes expetunt, beate vivendi ratio inveniri et comparari potest. Quod quoniam in quo sit, magna dissensio est, Carneadea [5] nobis adhibenda divisio

(1) Verba *in philosophia* Goerenzio de glossa suspecta: equidem genuina et servanda existimo; opponuntur enim *ceteris rebus*, de quibus statim. Atque illud *in philosophia* potissimum de morum doctrina intelligendum; comma autem vulgo post *in philosophia* positum, aptius post *constituto* ponitur.

(2) Sic Goerenz. e cod. Spir. et Erl. Vulgo *quid sit*.

(3) Goerenzius ex iisdem codd. *inventa et vitae via est*.

(4) Sic idem ex iisdem. Vulgo *quidque*.

(5) Goer. *Carneadia*. Ita, inquit, Spir. Erl. Bas. Crat. At Gud. uterque *Carneadeia*, quae forma auctoris non est. Vulgatur *Carneadea*: sed vide nos ad Legg. II, 3, 7. — *Illa ig.* Recte vidit Dav. ex adiectivo *Carneadia* Carneadem hic intelligi debere.

est, qua noster Antiochus libenter uti solet. Ille igitur vidit, non modo quot fuissent adhuc philosophorum de summo bono, sed quot omnino esse possent sententiae. Negabat igitur ullam esse artem, quae ipsa a se proficisceretur. Etenim semper illud extra est, quod arte comprehenditur. Nihil opus est exemplis hoc facere longius. Est enim perspicuum, nullam artem ipsam[1] in se versari, sed esse aliud artem ipsam, aliud quod propositum sit arti. Quoniam igitur, ut medicina valitudinis, navigationis gubernatio, sic vivendi ars est prudentia: necesse est, eam quoque ab aliqua[2] re esse constitutam et profectam. Constitit autem fere inter omnes, id, in quo prudentia ver-

Negabat igitur ullam esse artem etc.) Carneades qui infenso in Stoicos fuit animo, quos semper studiosissime refellebat, ut in primis, quae sunt secundum naturam, esse finem bonorum constitueret, negabat, artem vivendi quae est sapientia, in se conversam esse: quia ne id quidem fiat in caeteris artibus. Quod de aliis quidem artibus Stoici fatentur: sic enim aiunt, *πᾶσα τέχνη καὶ δύναμις προηγουμένων τινῶν ἐστι θεωρητική*. Sed addunt, ut ex eo genere seiungant sapientiam, id est, artem vivendi, *ὅταν μὲν μὴ ὁμοειδὴς τοῖς θεωρουμένοις καὶ αὐτή*. alioqui *ἀναγκαίως*, inquiunt, *καὶ αὐτῆς γίνεται θεωρητική*: id est, nulla ars est, nullaque facultas, quae non in rebus quibusdam antecedentibus versetur, ac spectetur: quod verum est, quando non est ea eiusdem generis sive formae, cuius res illae quas ipsa tuetur: alioqui, necessario ipsa in se converteretur, a seque proficisceretur. Quod si de effectionibus agatur, meminerimus quid lib. III dictum sit a Catone, sapientiam non foris petere extremum, id est, artis effectionem: eam enim et animi magnitudinem complecti, et iustitiam, et uno nomine omnes numeros virtutis continere: quod idem in caeteris artibus non fiat. Fatentur ergo id de reliquis artibus Stoici: de arte vivendi negant. Dum ergo progreditur, quasi hoc constituto, Carneades, docens in primis illis suis naturalibus versari indeque constitui sapientiam, frustra ex minime concessis progreditur, si cum Stoicis agat. Peripatetici id libentissime amplectuntur, quibus in virtute satis esse causae non videtur, ut beatam vitam efficiat. Omnes a recta via deflectentes, labuntur, ac in contentiosas incidunt disputationes, e quibus se non bene extricant. Mor.

(1) *Ipsam* vulgo omissum e Mss. addiderunt Davis. et Goerenz.

(2) Vulgo *alia*. Sed *aliqua* (pro *alia quadam*, ut saepe) reposuit Goerenz. e cod. Spir. et Erl.

saretur, et quod assequi vellet, aptum et accommodatum naturae esse oportere, et tale, ut ipsum per se invitaret et alliceret appetitum animi; quem ὁρμὴν Graeci vocant. Quid autem sit, quod ita moveat, itaque a natura in primo ortu appetatur, non constat, deque eo est inter philosophos, quum summum bonum exquiritur, omnis dissensio. Totius enim quaestionis eius, quae habetur de finibus bonorum et malorum, quum quaeritur, in his quid sit extremum, quid ultimum,[1] fons reperiendus est, in quo sint prima invitamenta naturae. Quo invento, omnis ab eo, quasi capite, de summo bono et malo disputatio ducitur.

VII. Voluptatis alii primum appetitum putant, et primam depulsionem doloris: alii censent primum ascitum, non dolere,[2] et primum declinatum, dolorem. Ab his alii,[3] quae prima secundum naturam nominant, proficiscuntur: in quibus numerant incolumitatem, conservationemque omnium partium, valitudinem, sensus integros,[4] vires, pulchritudinem, ceteraque generis eiusdem: quorum similia sunt prima in animis, quasi virtutum igniculi et semina. Ex his tribus quum unum aliquod sit, quo primum natura moveatur vel ad appetendum, vel ad repellendum, nec quidquam omnino praeter haec tria possit esse; necesse est omnino officium aut fugiendi, aut sequendi, ad eorum aliquod [5] referri; ut illa pru-

(1) Ita Goerenz. e codd. Spir. et Erl. Vulg. *extremum et ultimum.*

(2) Hanc lectionem revocavit Goerenzius ex cod. Vrsini et ed. P. Marsi. Vulgata *doloris vacuitatem* dubitat an ex ullo cod. Ms. profecta sit. In nullis codd. plane abest *doloris vacuitatem*; in nonnullis ponitur ante *alii censent.*

(3) Scil. *ascitus.*

(4) Vulgo additur *doloris vacuitatem*, quod recte Ernestius uncis inclusit. Nam illud est *i. q. non dolere;* itaque non potest referri inter secundaria, quae a primis illis proficiscantur.

(5) Sic Davis. et Goerenz. cum codd Spir. et Erl.. Vulgo *aliquid.*

dentia, quam artem vitae esse diximus, in earum trium rerum aliqua versetur, a qua totius vitae ducat exordium. Ex eo autem, quod statuerit esse, quo primum natura moveatur, exsistet recti etiam ratio [1] atque honesti, quae cum aliquo uno ex tribus illis congruere possit, ut [2] honestum sit, facere omnia aut voluptatis causa, etiamsi eam non consequare; aut non dolendi, etiamsi id assequi nequeas; aut eorum, quae secundum naturam sunt, [3] adipiscendi. Ita fit, ut, quanta differentia est in principiis naturalibus, tanta sit in finibus bonorum malorumque dissimilitudo. Alii rursus iisdem a principiis omne officium referunt aut ad voluptatem, aut ad non dolendum, aut ad prima illa secundum naturam obtinenda. Expositis iam igitur sex de summo bono sententiis, trium proximarum hi principes: voluptatis, Aristippus; non dolendi, Hieronymus; fruendi rebus iis, quas primas secundum naturam esse diximus, Carneades, non ille quidem auctor, sed defensor disserendi causa fuit. Superiores tres erant, quae esse

(1) Ita concinnius Goerenz. e cod. Spir. et Erl. Vulgo *exsistet etiam recti ratio*. Idem postea ex iisdem *cum aliquo uno* dedit pro vulg. *cum uno aliquo*.

(2) Vulgo *ut aut id honestum sit*. Sed Goerenzius *aut id* quod abest cod. Gud. 1, Bas. expunxit.

(3) *Sunt* vulgo omissum Goerenzius inseruit e cod. Spir. Erl. ed. Ven. 1494, et Crat.

Alii rursus iisdem a principiis) Iunctos fines bonorum exposuerunt nonnulli: alii ad voluptatem virtutem adiungentes, alii ad doloris vacuitatem; alii ad prima naturae: quae Varroni, ut ait Augustinus, primigenia nominabantur. Varro autem longius has producebat sententias. Aut enim quum ad voluptatem accedit virtus, ita accedere potest, ut praeferatur, aut ut postponatur, aut ut iuncta aequetur: ita tres exsistunt sententiae. Praeterea ex adiunctione eiusdem virtutis cum primigeniis illis aliae tres: et si conferatur quoque cum Epicuri voluptate, tres insuper emergent: quae omnes in duodenarium numerum sententiarum excurrunt. Cicero eas enumerat non quae esse potuerunt, quod Varro facit; sed simpliciter quae fuerunt, defensoresque invenerunt inter alicuius nominis philosophos. Mos.

possent: quarum est una sola defensa, eaque vehementer. Nam voluptatis causa facere omnia, quum, etiam [1] si nihil consequamur, tamen ipsum illud consilium ita faciendi, per se expetendum et honestum, et solum bonum sit, nemo dicit. Ne vitationem quidem doloris ipsam per se quisquam in rebus expetendis putavit, ne si etiam evitare [2] posset. At vero facere omnia, ut adipiscamur quae secundum naturam sunt, etiamsi ea non assequamur, id esse et honestum, et solum per se expetendum, et solum bonum Stoici dicunt.

VIII. Sex igitur hae sunt simplices de summa bonorum malorumque sententiae: duae sine patrono, quatuor defensae. Iunctae autem et duplices expositiones summi boni, tres omnino fuerunt: nec vero plures, si penitus rerum naturam videas, esse potuerunt. Nam aut voluptas adiungi potest ad honestatem, ut Calliphonti Dinomachoque placuit; aut doloris vacuitas, ut Diodoro: aut prima naturae, ut antiquis: quos eosdem Academicos et Peripateticos nominamus. Sed quoniam non possunt omnia simul dici, haec in praesentia nota esse debebunt, voluptatem semovendam esse: quando ad maiora quaedam, ut iam apparebit, nati sumus. De vacuitate doloris eadem fere dici solent, quae de voluptate. [Quoniam igitur et de voluptate cum Torquato et de honestate, in qua una omne bonum poneretur, cum Catone est disputatum: primum, quae contra voluptatem dicta sunt,

(1) Davis. malebat *omnia, ut etiam* —

(2) Ern. malebat *evitari;* ita tamen ut lectionem cod. Eliens. *evenire* praeferendam putaret; Goerenzius utrumque suspicatur e glossa accessisse: Immo totum *ne si etiam evitare posset* mihi videtur melius abesse. Si tamen genuinum est, *evitari* cum Ernestio rescribendum censeo.

eadem fere cadunt contra vacuitatem doloris].[1] Nec vero alia sunt quaerenda contra Carneadeam illam sententiam. Quocumque enim modo summum bonum sic exponitur, ut id vacet honestate: nec officia, nec virtutes in ea ratione, nec amicitiae constare possunt. Coniunctio autem cum honestate vel voluptatis, vel non dolendi, id ipsum honestum, quod amplecti vult, efficit turpe. Ad eas enim res referre quae agas, quarum una, si quis malo careat, in summo eum bono dicas[2] esse; altera versetur in levissima parte naturae, obscurantis est omnem splendorem honestatis, ne dicam inquinantis. Restant Stoici, qui quum a Peripateticis et Academicis omnia transtulissent, nominibus aliis easdem res sequuti sunt. Hos contra singulos dici est melius. Sed nunc, quod agimus: de illis, quum volemus. Democriti autem securitas, quae est animi tanquam tranquillitas, quam appellavit[3] εὐθυμίαν, eo separanda fuit ab hac disputatione, quia ista animi tranquillitas ipsa[4] est beata vita. Quaerimus autem, non quae sit, sed unde sit. Iam explosae eiectaeque sententiae Pyrrhonis, Aristonis, Herilli, quod in hunc orbem, quem circumscripsimus, incidere non possunt, adhibendae omnino non fuerunt. Nam quum omnis haec quaestio de finibus et quasi de extremis bonorum et malorum, ab eo proficisca-

(1) Verba uncis inclusa Goerenzius hic aliena esse censet, et forlasse ex prima ipsius auctoris editione horum librorum, postea ab eo correcta, temere a scriba quodam inculcata esse. Quidquid sit, ea in hac orationis serie locum non habere, facile Goerenzio assentior.

(2) Ita e cod. Gud. 2 rescribendum esse censuit Goerenz. Vulgo *dicat*. In antecedentibus *una* est ablativus *i. q. propter unam*.

(3) Vulgo *appellant*. Davis. malebat *appellat*. Goerenzius e codd. Spir. Gud. 2, et ed. Mars. recepit *appellavit*.

(4) Recte Goerenzius delevit *est* vulgo ante *ipsa* inculcatum; abest autem cod. Bas. item in ed. Mars. et Crat. ubi tamen legitur *est ipsa*.

tur, quod dicimus naturae esse aptum et accommodatum, quodque ipsum per se primum appetatur: hoc totum et hi tollunt, qui in rebus his, in quibus nihil, quod aut honestum, aut turpe sit, negant esse ullam causam, cur aliud alii anteponatur, nec inter eas res quidquam omnino putant interesse; et Herillus, si ita sensit, nihil esse bonum, praeter scientiam, omnem consilii capiendi causam, inventionemque officii sustulit. Sic, exclusis sententiis reliquorum, quum praeterea nulla esse possit, haec antiquorum valeat necesse est. Ergo instituto veterum, quo etiam Stoici utuntur, hinc capiamus exordium.

IX. Omne animal se ipsum diligit, ac simul ut ortum est id agit, ut se conservet (quod hic ei primus ad omnem vitam tuendam appetitus a natura datur, se ut conservet), [1] atque ita sit affectum, ut optime secundum naturam affectum esse possit. Hanc initio constitutionem [2] confusam habet et incertam, ut tantummodo se tueatur, qualecumque sit. Sed nec quid sit, nec quid possit, nec quid ipsius natura sit, intelligit. Quum autem processit paullum, et quatenus quidquid se attingat, ad seque pertineat, perspicere coepit, tum sensim incipit progredi, seseque agnoscere et intelligere, quam ob causam habeat [3] eum, quem diximus, animi appetitum; coeptatque et ea, quae naturae apta sentit, appetere, et propulsare contraria. Ergo omni animali illud, quod appetit, positum est in eo, quod naturae est accommodatum. Ita

(1) Verba *quod hic ei — se ut conservet* Davisius uncis inclusit, eademque Ernestius quoque huc aliunde translata censuit. Defendit tamen Goerenzius, modo additis parentheseos signis separentur. Mihi tamen verba *se ut conservet* insititia videntur.

(2) Cod. Spir. Erl. ed. Crat. *institutionem*.

(3) Sic Lambin. Davis. Ern. Vulgo *habet*.

finis bonorum exsistit, secundum naturam vivere, sic affectum, ut optime affici possit, ad naturamque accommodatissime. Quoniam autem sua cuiusque animantis natura est, necesse est finem quoque [1] omnium hunc esse, ut natura expleatur. Nihil enim prohibet, quaedam esse et inter se animalibus reliquis, et cum bestiis homini communia, quoniam omnium est natura communis. Sed extrema illa et summa, quae quaerimus, inter animalium genera distincta et dispertita sunt, et sua cuique propria et ad id apta, quod cuiusque natura desiderat.[2] Quare quum dicimus, omnibus animalibus extremum esse, secundum naturam vivere; non ita accipiendum est, quasi dicamus, unum esse omnium extremum: sed ut omnium artium recte dici potest commune esse, ut in aliqua scientia versetur, scientiam autem suam cuiusque artis esse; sic commune animalium omnium secundum naturam vivere, sed naturas esse diversas, ut aliud equo sit natura, aliud bovi, aliud homini, et tamen in omnibus summa communis, et quidem non solum in animalibus, sed etiam in rebus omnibus iis, quas natura alit, auget, tuetur: [3] in quibus videmus, ea, quae gignuntur e terra, multa quodam modo efficere ipsa sibi per se, quae ad vivendum [4] crescendumque valeant, et suo genere perveniant ad extremum: ut iam liceat una comprehensione omnia complecti; non dubitemque [5] dicere, omnem naturam esse conserva-

(1) Sic Goerenz. e codd. Spir. Erl. et ed. Crat. Vulgo *necesse est quoque finem omnium h. e.*

(2) Goerenzius e codd. Spir. et Erl. reposuit *dispertita sint — desideret.*

(3) Ità cod. Spir. Erl. Vulgo *et tuetur*, interiecta copula, quam cum Goerenzio delevi.

(4) Omnino legendum, *quo ad vivendum.* DAV.

(5) *Dubitontemque* Davis. ex ed. Victor. Et sic omnes Mss. a Goerenzio collati, qui inde correxit *dubitanterque.*

tricem sui, idque habere propositum, quasi finem et extremum, se ut custodiat in quam optimo [1] sui generis statu: ut necesse sit, omnium rerum, quae natura vigeant, similem esse finem, non eundem. Ex quo intelligi debet, homini id esse in bonis ultimum, secundum naturam vivere: quod ita interpretemur, vivere ex hominis natura undique perfecta et nihil requirente. Haec igitur nobis explicanda sunt: sed si enodatius, vos ignoscetis. Huius enim aetati et huic, nunc hoc primum fortasse audienti, servire debemus. Ita prorsus, inquam. Etsi ea quidem, quae adhuc dixisti, quamvis ad aetatem recte isto modo dicerentur.

X. Exposita igitur, inquit, terminatione rerum expetendarum, cur ista se res ita habeat, ut dixi, deinceps demonstrandum est. Quamobrem ordiamur ab eo, quod primum posui; quod idem reapse primum est: ut intelligamus, omne animal se ipsum diligere. Quod quamquam dubitationem non habet (est enim infixum in ipsa natura, comprehenditurque [2] suis cuiusque sensibus, sic, ut, contra si quis dicere velit, non audiatur) tamen, ne quid praetermittamus, rationes quoque, cur hoc ita sit, afferendas puto. Etsi qui potest intelligi, aut cogitari, esse aliquod animal, quod se oderit? res enim concurrent contrariae. Nam quum appetitus ille animi aliquid ad se trahere coeperit consulto, quod sibi obsit, quia sit sibi inimicus; quum id sua causa faciet, et oderit se, et simul diliget: quod fieri non potest. Necesse est quidem, si quis ipsi sibi [3] inimicus est, eum, quae

(1) Recte sic P. Manut. Lambin. Goerenz. Vulgo *quam in optimo.*

(2) Ita Goerenz. cum ed. Crat. Vulgo *comprehenditur.*

(3) Vulgo *sibi ipsi.* Ernestius dedit *sibi ipse*, melius Goerenz. e codd. Spir. et Erl. *ipsi sibi.*

bona sunt, mala putare; bona contra, quae mala; et quae appetenda, fugere, et quae fugienda, appetere: quae sine dubio vitae sunt eversio. Neque enim, si nonnulli reperiuntur, qui aut laqueos, aut alia exitia quaerant, aut, ut ille apud Terentium,[1] qui decrevit *tantisper se minus iniuriae suo gnato facere* (ut ait ipse) *dum fiat miser*; inimicus ipse sibi putandus est. Sed alii dolore moventur, alii cupiditate; iracundia etiam multi efferuntur; et quum in mala scientes irruunt, tum[2] se optime sibi consulere arbitrantur: itaque dicunt, nec dubitant,

Mihi sic usus est: tibi ut opus est facto, face:[3]

velut, qui ipsi sibi bellum indixissent, cruciari dies, noctes torqueri vellent; nec vero sese ipsi accusarent ob eam causam, quod sese male suis rebus[4] consuluisse dicerent. Eorum enim haec est querela, qui sibi cari sunt, seseque diligunt. Quare, quotiescumque dicetur male de se quis mereri, sibique esse inimicus atque hostis, vitam denique fugere; intelligatur aliquam subesse eiusmodi causam, ut ex eo ipso intelligi possit, sibi quemque esse carum. Nec vero id satis est, neminem esse, qui ipse se oderit; sed illud quoque intelligendum est, neminem esse, qui, quo modo se habeat, nihil sua censeat interesse. Tolletur enim appetitus animi, si, ut in iis rebus, inter quas nihil interest, neutram in partem propensiores simus, item in nobismet ipsis, quemadmodum affecti simus, nihil nostra arbitrabimur interesse.

(1) Heaut. I, 1, 95.

(2) *Tum* reposuit Goerenz. e codd. Spir. Erl. Gud. 2. Vulgo *tamen*.

(3) Terent. ibid. v. 28.

(4) Vulgo *rebus suis*. Alterum habent Mars. Craland. et Goerenz. e suis codd.

XI. Atque etiam illud, si quis dicere velit, perabsurdum sit: ita diligi a sese quemque, ut ea vis diligendi ad aliam rem quampiam referatur, non ad eum ipsum, qui sese diligat. Hoc quum in amicitiis, quum in officiis, quum in virtutibus dicitur, quomodocumque dicitur, intelligi tamen quid dicatur, potest. In nobis autem ipsis ne intelligi quidem, ut propter aliam quampiam rem, verbi gratia, propter voluptatem, nos amemus. Propter nos enim illam, non propter eam nosmet ipsos diligimus. Quamquam quid est, quod magis perspicuum sit, non modo carum sibi quemque, verum etiam vehementer carum esse? quis est enim, aut quotus quisque, cui, mors quum appropinquet, non

— refugiat timido sanguen, atque exalbescat metu? [1]

Etsi hoc quidem est in vitio, dissolutionem naturae tam valde perhorrescere (quod item est reprehendendum in dolore); sed quia fere sic afficiuntur omnes, satis argumenti est, ab interitu naturam abhorrere; idque quo magis quidam ita faciunt, ut iure etiam reprehendantur, hoc magis intelligendum est, haec ipsa nimia in quibusdam futura non fuisse, nisi quaedam essent modica natura. Nec vero dico eorum metum mortis, [2] qui, quia privari se vitae bonis arbitrentur, aut quia quasdam post mortem formidines extimescant, aut si metuant, ne cum dolore moriantur, idcirco mortem fugiant: in parvis enim saepe, qui nihil eorum cogitant, si quando his ludentes mi-

(1) Ennius, ut ex Orat. III, 59 patet, scripserat, *Quin refugiat*. Ergo particulam *non* Goerenzius recte non, ut vulgo, versiculo praeposuit, sed ad Ciceronis verba retraxit.

(2) I. e. nisi modicus quidam mortis metus esset ab ipsa natura insitus.

namur praecipitaturos alicunde, extimescunt. Quinetiam ferae, [1]

Quibus abest ad praecavendum intelligendi astutia,

sibi iniecto terrore mortis horrescunt. Quis autem de ipso sapiente aliter existimat? qui etiam [2] quum decreverit esse moriendum, tamen discessu a suis, atque ipsa relinquenda luce moveatur. Maxime autem in hoc quidem genere vis est perspicua naturae, quum et mendicitatem multi perpetiantur, ut vivant, et angantur appropinquatione mortis confecti homines senectute; et ea perferant, quae Philoctetam videmus in fabulis; qui quum cruciaretur non ferendis doloribus, propagabat tamen vitam aucupio sagittarum, [3]

Configebat tardus celeres, stans volantes,

ut apud Attium est, pinnarumque contextu corpori tegumenta faciebat. [4] De hominum genere, aut omnino de animalium loquor; quum arborum et stirpium eadem paene natura sit: sive, ut doctissimis viris visum est, maior aliqua causa atque divinior

(1) Vulgo additur *inquit Pacuvius*, quod, hic alieno loco positum, glossatoris esse vidit Nissenus, et Goerenzius uncis inclusit.

(2) Sic Goerenz. cum ed. Mars. et Crat. Vulgo *quin etiam*.

Propagabat tamen vitam) Inde, ait Seneca, illud Maecenatis turpissimum votum, quo et debilitatem non recusat, et deformitatem, et novissime acutam crucem, dummodo inter haec mala spiritus prorogetur. *Debilem facito manu, Debilem pede, coxa: Tuber astrue gibberum, Lubricos quate dentes, Vita dum superest, bene est. Hanc mihi, vel acutam, Si das, sustineo crucem.* MVR.

(3) Davisius rescripsit *aucupio. Sagitta configebat* etc.

(4) Vulgo verba *pinnarumque — faciebat* a Ciceronis verbis disiunguntur, quasi iis contineretur alius Attii versiculus. Sed Attii trimeter quod recte Goerenzius monuit, in fragmentis cum Censorino editis p. 149, hic est: *Pro veste pinnis membra textis obtegit.*

hanc vim ingenuit; sive hoc ita fit fortuitu: [1] videmus [2] ea, quae terra gignit, corticibus et radicibus valida servari; quod contingit animalibus sensuum distributione, et quadam compactione membrorum. Qua quidem de re, quamquam assentior iis, qui haec omnia regi natura putant; quae si natura negligat, ipsa esse non possint: tamen concedo, ut, qui de hoc dissentiunt, existiment quod velint, ac vel hoc intelligant, si quando naturam hominis dicam, hominem dicere me; nihil enim differt. [3] Nam prius a se poterit quisque [4] discedere, quam appetitum earum rerum, quae sibi conducant, amittere. Iure igitur gravissimi philosophi initium summi boni a natura petiverunt, et illum appetitum rerum ad naturam accommodatarum ingeneratum putaverunt omnibus, qui continentur [5] ea commendatione naturae, qua se ipsi diligunt.

XII. Deinceps videndum est, quoniam satis apertum est, sibi quemque natura esse carum, quae sit hominis natura. Id est enim, de quo quaerimus. Atqui perspicuum est, hominem e corpore animoque constare, quum primae sint animi partes, secundae corporis. Deinde id quoque videmus, et ita figuratum corpus, ut excellat aliis, animumque ita constitutum, ut et sensibus instructus sit, et habeat praesentiam mentis, cui tota hominis natura pareat, in qua sit

(1) Sic Goerenz. e codd. Spir. et Erl. Vulgo *fortuito*.

(2) Vulgo *videamus*; quod Ernestius ab antecedentibus puncti signo distinxit. Indicativum *videmus* recte Goerenzius e Bas. Gud. 1 revocavit, quem P. Manutius quoque et Marsus praetulerunt.

(3) Goerenzius pronomen *hoc* vulgo post *enim* inculcatum recte eiecit auctoritate codd. Gud. 1, Bas. ed. Mars. Crat.

(4) Sic meliore verborum ordine cod. Vien. ed. Mars. Crat. Goerenz. Vulgo *poterit a se quisque*.

(5) Davis. malebat *quia continentur*.

mirabilis quaedam vis rationis et cognitionis, et scientiae, virtutumque omnium. Nam quae corporis sunt, ea nec auctoritatem cum animi partibus comparandam, et cognitionem habent faciliorem. Itaque ab his ordiamur. Corporis igitur nostri partes, totaque figura et forma et statura, quam apta ad naturam sit, apparet: neque est dubium, quin frons, oculi, aures et reliquae partes, quam propriae sint hominis, [1] intelligatur. Sed certe opus est ea valere et vigere, et naturales motus ususque habere, ut nec absit quid eorum, nec aegrum debilitatumve sit: id enim natura desiderat. Est etiam actio quaedam cor-

(1) *Quales propriae sunt hominis, intelligatur*) In his haesit Nissenus, quod nihil ait, quod ab *intelligatur* pendeat: suadet igitur, « quam propriae sint. » At *frons* complectitur omnia, « quae in anteriora capitis parte conspiciuntur: a inde voces, « oculi, aures, etc. » explicationis causa adduntur. Tum autem ad primarii subst. numerum ab auctore verbi numerum aptari, multis vidimus ad Acadd. II, 1, 4, cll. supra II, 7, 25. — Offendit Matthiae in *sunt*, cum edd. vett. quibusdam *sint* praeferens. Sed indicativus cum asseveratione ex more auctoris sic ponitur; cf. Acadd. II, 18, 58. Sensus est: « Corporis autem partes si dico, dubium esse nequit, eas intelligendas esse, quae vere sunt propriae hominis, velut frons » et in ea *oculi*, *aures*, etc. G. — Sed nobis huic loco sensum remotiorem quaesisse Goerenz. videtur: nos putamos Ciceronem idem dicere de fronte, oculis, etc. quod dixit de forma et figura; scilicet ea esse aptissima ad naturam hominis, atque hoc facile ex eorum inspectione intelligi posse; ita ut omnia fiant perspicua, si post *intelligatur* subaudieris ex praecedd. « quam hae omn. partes ad n. a. sint. » — *Propriae*. Ignorat Gud. 2 *propriae*: sed scriba hoc alia serie interpolasset, non hac, qua apta cum vi ponitur. Mirum tamen est, eumdem cod. idem pari modo abiiecre Divin. II, 72, 150: « Quum autem proprium sit Academiae, iudicium suum nullum interponere. » At utroque loco scribam aliquem sciolum (non hunc codicis, qui totus ab exemplo suo pendet), ex structurae verbi *est* cum secundo casu notitia, adiectivum otiosum putasse videtur: neutro enim loco adiectivo hoc caruerim. Nostro loco accedit, quod hae *propriae* hominis partes, huius *non propriis*, sed *accidentibus*, valere, vigere, etc. opponuntur. *G.* — Recte, ut opinor, Nissenus corrigendum censuit *quam propriae sint hominis*. Sch. — Coniecturam Nisseni meo marte vulgatae lectioni substitui, quum valde sit probabilis, et vulgata minime satisfaciat. *T.*

poris, quae motus et status naturae congruentes tenet: in quibus si peccetur distortione et depravatione quadam, aut motu, [1] statuve deformi, ut si aut manibus ingrediatur quis, aut non ante, sed retro: fugere plane se ipse, et hominem ex homine exuens [2] naturam odisse videatur. Quamobrem etiam sessiones quaedam et flexi fractique motus, quales protervorum hominum, aut mollium esse solent, contra naturam sunt: ut, etiamsi animi vitio id eveniat, tamen in corpore immutari hominis natura videatur. Itaque e contrario moderati aequabilesque habitus, affectiones ususque corporis, apta esse ad naturam videntur. Iam vero animus non esse solum, sed etiam cuiusdam modi debet esse, ut et omnes partes suas [3] habeat incolumes, et de virtutibus nulla desit. Atqui in sensibus est sua cuiusque virtus, ut ne quid impediat, quominus suo sensus quisque munere fungatur in iis rebus celeriter expediteque percipiendis, quae subiectae sunt sensibus.

XIII. Animi autem et eius animi partis, quae princeps est, quaeque mens nominatur, plures sunt virtutes, sed duo prima genera: unum earum, quae ingenerantur suapte natura, appellanturque non voluntariae; alterum earum, quae, in voluntate positae, magis proprio nomine virtutes [4] appellari solent: quarum est excellens in animorum laude praestantia. Prioris generis est docilitas, memoria: quae fere

(1) Goerenz. e codd. suis praeter Gud. 2. rescripsit *ac motu.*

(2) Goerenzius auctoritatem sequutus codd. Spir. et Erl. transposuit haec verba sic: *et exuens hominem ex homine.* Sed mihi maior vis inesse videtur in verbo *hominem.*

(3) *Suas* addidit Davis. e codd. suis, Goerenz. e codd. Spir. Erl. Bas. edd. velt.

(4) Insèrui *virtutes* vulgo omissum. — Lego *magis* proprie eo *nomine.* Dav.

omnia appellantur uno ingenii nomine; easque virtutes qui habent, ingeniosi vocantur. Alterum autem genus est magnarum verarumque virtutum: quas appellamus voluntarias, ut prudentiam, temperantiam, fortitudinem, iustitiam et reliquas eiusdem generis. Et summatim quidem haec erant de corpore animoque dicenda: quibus quasi informatum est, quod hominis natura postulet. Ex quo perspicuum est, quoniam ipsi a nobis diligamur, omniaque et in animo et in corpore perfecta velimus esse, ea nobis ipsa cara esse propter se, et in his esse ad bene vivendum momenta maxima. Nam cui proposita sit conservatio sui, necesse est huic partes quoque sui caras esse, carioresque, quo perfectiores sint et magis in suo genere laudabiles. Ea enim vita expetitur, quae sit animi corporisque expleta virtutibus: in eoque summum bonum poni necesse est, quandoquidem id tale esse debet, ut rerum expetendarum sit extremum. Quo cognito, dubitari non potest, quin, quum ipsi homines sibi sint per se et sua sponte cari, partes quoque et corporis et animi, et earum rerum, quae sunt in utriusque motu et statu, sua caritate colantur, et per se ipsae appetantur. Quibus expositis, facilis est coniectura, ea maxime esse expetenda ex nostris, quae plurimum habent[1] dignitatis: ut optimae cuiusque partis, quae per se expetatur, virtus sit expetenda maxime. Ita fiet, ut animi virtus corporis virtuti anteponatur, animique virtutes non voluntarias vincant virtutes voluntariae: quae quidem proprie virtutes appellantur, multumque excellunt, propterea quod ex ratione gignuntur; qua nihil est in homine divinius.

(1) Ern. malebat *habeant*. Sed nihil opus.

Etenim omnium rerum, quas et creat natura et tuetur, quae aut sine animo sint,[1] aut non multo secus, earum summum bonum in corpore est: ut non inscite illud dictum videatur in sue, animam illi pecudi datam pro sale, ne putisceret.[2]

XIV. Sunt autem bestiae quaedam, in quibus inest aliquid simile virtutis, ut in leonibus, in canibus, in equis: in quibus non corporum solum, ut in suibus, sed etiam animorum aliqua ex parte motus quosdam videmus. In homine autem summa omnis animi est, et in animo, rationis; ex qua virtus est, quae rationis absolutio definitur: quam etiam atque etiam explicandam[3] putant. Earum etiam rerum, quas terra gignit, educatio quaedam et perfectio est, non dissimilis animantium. Itaque et vivere vitem et mori dicimus; arboremque et novellam, et vetulam, et vigere, et senescere. Ex quo non est alienum, ut animantibus, sic illis et apta quaedam ad naturam putare[4] et aliena; earumque augendarum et alendarum quandam cultricem esse, quae sit scientia atque ars agricolarum, quae circumcidat, amputet, erigat, extollat, adminiculetur, ut, quo natura ferat, eo possint[5] ire: ut ipsae vites, si loqui possint, ita se tractandas tuendasque esse fateantur. Et nunc quidem, quod eam tuetur, ut de vite potissimum loquar, est id extrinsecus. In ipsa enim parum magna vis est, ut quam optime se habere possit, si nulla cultura adhibeatur. At vero si ad

(1) Iterum sine causa Ern. reposuit *sunt*.

(2) In Mss. est *putresceret*. Sed *putisceret* habet Nonius; idemque est de Nat. deor. c. 64.

(3) Davis. e duobus Paris. *quam — explicanda*.

(4) Verissime sic Lambin. et Goerenz. Vulgo *aptare*.

(5) Sic Ern. e coniectura Davisii. Vulgo *possit*.

vitem sensus accesserit, ut appetitum quemdam habeat et per se ipsam moveatur, quid facturam putas? an ea, quae per vinitorem antea consequebatur, per se ipsam [1] curabit? sed videsne accessuram ei curam, ut sensus quoque suos, eorumque omnium [2] appetitum, et, si qua sint ei membra adiuncta, tueatur? Sic ad illa, quae semper habuit, iunget ea, quae postea accesserint; nec eundem finem habebit, quem cultor eius habebat: sed volet secundum eam naturam, quae postea ei adiuncta sit, vivere. Ita similis erit et finis boni, atque antea fuerat, neque idem tamen. Non enim iam stirpis bonum quaeret, sed animalis. Quod si non sensus modo ei sit datus, verum etiam animus hominis; non necesse est, et illa pristina manere, ut tuenda? et inter haec multo esse cariora, quae accesserint? animique optimam quamque partem carissimam? in eaque expletione naturae summi boni finem consistere, quum longe multumque praestet mens atque ratio? Sic et extremum omnium appetendorum, atque ductum a prima commendatione [3] naturae, multis gradibus adscendit, ut ad summum perveniret: quod cumulatur ex integritate corporis et ex mentis ratione perfecta.

XV. Quum igitur ea sit, quam exposui, forma naturae; si, ut initio dixi, simul atque ortus esset, se quisque cognosceret, iudicareque posset, quae vis et totius esset naturae, et partium singularum, continuo videret, quid esset hoc, quod quaerimus, omnium rerum, quas expetimus, summum et ultimum: nec ulla in re peccare posset. Nunc vero a

(1) Ita e codd. suis restituit Goerenz: Ernestius *et per se ipsa*.

(2) *Omnem* cod. Spir. Erl. Paullo post *membra* delevit Goer.

(3) Sic editum e verissima Lambini emendatione. Vulgo *communitate*.

primo quidem mirabiliter occulta natura est, nec perspici, nec cognosci potest. Progredientibus autem aetatibus, sensim, tardeve potius quasi nosmet ipsos cognoscimus. Itaque illa prima commendatio, quae a natura nostri facta est nobis, incerta et obscura est; [1] primusque appetitus ille animi tantum agit, ut salvi atque integri esse possimus. Quum autem dispicere coepimus et sentire, quid simus, et quid animantibus ceteris differamus, tum ea sequi incipimus, ad quae nati sumus. Quam similitudinem videmus in bestiis. Quae primo, in quo loco natae sunt, ex eo se non commovent: deinde suo quaeque appetitu movetur. Serpere anguiculos, nare anaticulas, evolare merulas, cornibus uti videmus boves, nepas aculeis; suam denique cuique naturam esse ad vivendum ducem. Quae similitudo in genere etiam humano apparet. Parvi enim primo ortu sic iacent, tanquam omnino sine animo sint. Quum autem paullum firmitatis accesserit, et animo utuntur et sensibus; connituntur-que, ut sese erigant et manibus utantur; et eos agnoscunt, a quibus educantur; deinde aequalibus delectantur, libenterque se cum his congregant, dantque se ad ludendum; fabellarumque auditione ducuntur, deque eo, quod ipsis superat, aliis gratificari volunt; animadvertuntque ea, quae domi fiunt, curiosius, incipiuntque commentari aliquid et discere; et eorum, quos vident, volunt non ignorare nomina; quibusque rebus cum aequalibus decertant, si vicerint, [2] efferunt se laetitia; victi debilitantur, animosque demittunt. Quorum sine causa fieri nihil putan-

(1) Recte sic Goerenz. e codd. suis et ed. Marsi. Vulgo *quae a natura nostri facta est, nobis obscura et incerta est.*

(2) Sic e verissima Ernestii emendatione cum Goerenzio rescripsi pro vulg. *vincunt.*

dum est. Est enim natura sic generata vis [1] hominis, ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur: ob eamque causam parvi virtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina moventur. Sunt enim prima elementa naturae; quibus auctis, virtutis quasi carmen [2] efficitur. Nam quum ita nati factique simus, ut et agendi aliquid, et diligendi aliquos, et liberalitatis, et referendae gratiae principia in nobis contineremus, atque ad scientiam, prudentiam, fortitudinem [3] aptos animos haberemus, a contrariisque rebus alienos; non sine causa eas, quas dixi, in pueris virtutum quasi scintillulas videmus, e quibus accendi philosophi ratio debet, ut eam, quasi Deum, ducem subsequens, ad naturae perveniat extremum. Nam, ut saepe iam dixi, in infirma aetate imbecillaque mente vis naturae quasi [4] per caliginem cernitur. Quum autem progrediens confirmatur animus, agnoscit ille quidem naturae vim, sed ita, ut progredi possit longius, per se sit tamen inchoata. [5]

XVI. Intrandum est igitur in rerum naturam, et penitus, quid ea postulet, pervidendum. Aliter enim nosmet ipsos nosse non possumus. Quod praeceptum quia maius erat, quam ut ab homine videretur, idcirco assignatum est Deo. Iubet igitur nos Pythius Apollo noscere nosmet ipsos. Cognitio autem haec

(1) Davis. quom *natura* ablativum esse non cogitaret aut vocabulum *vis* deleri, aut pro eo *omnis* reponi volebat.

(2) Fr. Gronov. conj *germen*; Dav. *cacumen*; Nisseuus *lumen*.

(3) Ita Goerenz. auctoritate codd. Spir. Erl. Gud. 2, Bas. Vulgo *fortitudinemque*.

(4) *Quasi* addidit Goerenzius e codd. Spir. Erl. Gud. 1.

(5) *Sed ita*, sed talem, ita comparatam .... non quidem per se perfectam, sed perficiendam. Vulgus dixerit, *perfectibilem*. Loquitur autem Cicero de *natura humana*, non de illa rerum universi, ut in proximis. *ex* Goer.

est una, ut vim nostri corporis animique norimus, sequamurque eam vitam, quae rebus ipsis perfruatur. [1] Quoniam autem is animi appetitus a principio fuit, ut ea, quae dixi, quam perfectissima natura [2] haberemus; confitendum est, quum id adepti simus, quod appetitum sit, in eo quasi ultimo consistere naturam, atque id esse summum bonum: quod certe universum sua sponte ipsum expeti et propter se, necesse est, quoniam ante demonstratum est, etiam singulas eius partes esse per se expetendas. In enumerandis autem corporis commodis si quis praetermissam a nobis voluptatem putabit, in aliud tempus quaestio differatur. Vtrum enim sit voluptas in iis rebus, quas primas secundum naturam esse diximus, necne sit, ad id, quod agimus, nihil interest. Si enim est, ut mihi quidem videtur, nec explet bona naturae voluptas, iure praetermissa est. Si non est, [3] quod quidam volunt, nihil impedit nostram hanc comprehensionem summi boni. Quae enim constituta sunt prima naturae, ad ea si voluptas accesserit, unum aliquod accesserit commodum corporis, neque eam constitutionem summi boni, quae est proposita, mutaverit.

XVII. Et adhuc quidem ita nobis progressa ratio est, ut ea duceretur omnis a prima commendatione naturae. Nunc autem aliud iam argumentandi sequamur genus, ut non solum quia nos diligamus, sed

(1) *Perficiatur* V codd. Oxon. quod placuit Davisio.

(2) Vulgo *a natura.* Praepositionem, quam ignorant codd. Spir. Erl. Gud. 2, delevit Goerenz.

(3) Hunc locum sic restituit Goerenzius partim a Mss. adiutus. Vulgo *si enim, ut mihi quidem videtur, nec explet bona naturae voluptas, iure praetermissa est. Sin est in ea, quod quidam volunt* etc. — *quidam*, Stoici, qui voluptati *simile quiddam naturalis boni* concedebant. Legg. I, 11, 31. *G.*

quia cuiusque partis naturae et in corpore, et in animo sua quaeque vis sit, idcirco in his rebus summa nostra sponte moveamur. Atque ut a corpore ordiar, videsne, ut, si qua in membris prava, aut debilitata, aut imminuta sint, occultent homines? ut etiam contendant et elaborent, si efficere possint, ut aut non appareat corporis vitium, aut quam minimum appareat? multosque etiam dolores curationis causa perferant? ut, si ipse usus membrorum non modo non maior, verum etiam minor futurus sit, eorum tamen species ad naturam revertatur? Etenim quum omnes natura totos se expetendos putent, nec id ob aliam rem, sed propter ipsos; necesse est eius etiam partes propter se expeti, quod universum propter se expetatur. Quid? in motu et in statu corporis nihilne est, quod animadvertendum esse ipsa natura iudicet? [1] quemadmodum quis ambulet, sedeat, qui ductus oris, qui vultus in quoque sit: nihilne est in his rebus, quod dignum libero, aut indignum esse ducamus? nonne odio dignos [2] putamus, qui quodam motu aut statu videntur naturae legem et modum contempsisse? Et, quoniam haec deducuntur de corpore,[3] quid est, cur non recte pulcritudo etiam ipsa propter se expetenda ducatur? Nam si pravitatem imminutionemque corporis, propter se fugiendam putamus; cur non etiam, ac fortasse magis, propter se formae dignitatem sequa-

(1) Goerenzius edidit *nihil inest quod — iudicet, quemadmodum — quoque sit? nihilne* etc. Equidem vulgata non offendor.

(2) Vulgo additur *multos* quod aut delendum, aut *multo* reponendum censuit Goerenz. Prior ratio mihi verior est visa.

(3) *Deducuntur de corpore.* Ernest. explicat: Removere homines a corpore student; vel: ab his liberare corpus student homines. Verius fortasse Gallica versio: *comme toutes ces choses-là partent du corps.* T.

mur? Et, si turpitudinem fugimus [1] in statu et motu corporis; quid est, cur pulcritudinem non sequamur? Atque etiam valitudinem, vires, vacuitatem doloris non propter utilitatem solum, sed etiam ipsas propter se expetemus. Quoniam enim natura suis omnibus expleri partibus vult, hunc statum corporis per se ipsum expetit, qui est maxime e natura: quae tota perturbatur, si aut aegrum corpus est, aut dolet, aut caret viribus.

XVIII. Videamus animi partes; quarum est adspectus [2] illustrior: quae quo sunt excelsiores, eo dant clariora indicia naturae. Tantus est igitur innatus in nobis cognitionis amor et scientiae, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res hominum natura nullo emolumento invitata rapiatur. Videmusne, ut pueri ne verberibus quidem a contemplandis rebus perquirendisque deterreantur? ut pulsi requirant? ut aliquid [3] scire se gaudeant? ut aliis narrare gestiant? ut pompa, ludis atque eiusmodi spectaculis teneantur, ob eamque rem vel famem et sitim perferant? Quid vero? qui ingenuis studiis, atque artibus delectantur, nonne videmus eos nec valitudinis, nec rei familiaris habere rationem? omniaque perpeti, ipsa cognitione et scientia captos? et cum maximis curis et laboribus compensare eam, quam ex discendo capiant, voluptatem? Mihi quidem Homerus huiusmodi quiddam vidisse videtur in iis, quae de Sirenum cantibus finxerit. [4] Neque enim vocum suavitate videntur, aut

(1) *Fugimus* correxerunt P. Manutius et Ernestius. Vulgo *fugiamus* quod defendere nititur Goerenzius.

(2) Cod. Spir. Erl. et ed. Crat. in marg. *conspectus*, quae lectio vera videtur Goerenzio.

(3) *Ut aliquid* pro vulg. *et aliquid* reposui Goerenzio auctore. Idem paullo post malebat *et aliis narrare gestiant*. Vulgata tamen facile se tuetur.

(4) Odyss. M. 184.

novitate quadam et varietate cantandi revocare eos solitae, qui praetervehebantur, sed quia multa se scire profitebantur; ut homines ad earum saxa discendi cupiditate adhaerescerent. Ita enim invitant Vlixem: (nam verti, ut quaedam Homeri, sic istum ipsum locum)

O decus Argolicum, quin puppim flectis, Vlixe,
Auribus ut nostros possis agnoscere cantus?
Nam nemo haec umquam est transvectus caerula cursu,
Quin prius adstiterit vocum dulcedine captus;
Post variis avido satiatus pectore musis,
Doctior ad patrias lapsus pervenerit oras.
Nos grave certamen belli, cladémque tenemus, [1]
Graecia quam Troiae divino numine vexit;
Omniaque e latis rerum [2] *vestigia terris.*

Vidit Homerus, probari fabulam non posse, si cantiunculis tantus vir irretitus teneretur. Scientiam pollicentur: quam non erat mirum sapientiae cupido patria esse cariorem. Atque omnia quidem scire, cuiuscumque modi sint, cupere, curiosorum: duci vero maiorum rerum contemplatione ad cupiditatem scientiae, summorum virorum est putandum.

XIX. Quem enim ardorem studii censetis fuisse in Archimede, qui, dum in pulvere quaedam describit attentius, [3] ne patriam quidem captam esse senserit? Quantum Aristoxeni ingenium consumptum videmus in musicis? quo studio Aristophanem [4] putamus aetatem in literis duxisse? [5] Quid de Pythagora? quid de

(1) Olim edebatur *canemus*. Sed multi Mss. ut Spir. Erl. cum ed. Mars. Crat. al. habent *tenemus*, quo Cicero reddidit Homericum *ἴδμεν*.

(2) Male edd. nonnulli *regum*.

(3) Quatuor codd. Davisii, it. Gud. 2, ed. Mars. Crat. *attentus*.

(4) Grammaticum scil., Aristarchi magistrum.

(5) Lambin. *traduxisse*. Paullo post Goer. addidit *de* ex Spir. et Erl.

Platone, aut *de* Democrito loquar, a quibus propter discendi cupiditatem videmus ultimas terras esse peragratas? Quae qui non vident, [1] nihil umquam magna cognitione dignum amaverunt. Atque hoc loco, qui propter animi voluptates coli dicunt ea studia, quae dixi, non intelligunt, idcirco esse [2] propter se expetenda, quod, nulla utilitate obiecta, delectentur animi, atque ipsa scientia, etiam si incommodatura [3] sit, gaudeant. Sed quid attinet de rebus tam apertis plura requirere? Ipsi enim quaeramus a nobis, stellarum motus contemplationesque rerum caelestium, eorumque omnium, quae naturae obscuritate occultantur, cognitiones, quemadmodum nos moveant; et quid historia delectet, quam solemus prosequi [4] usque ad extremum; praetermissa repetimus, inchoata persequimur. Nec vero sum inscius, esse utilitatem in historia, non modo voluptatem. Quid? quum fictas fabulas, e quibus utilitas nulla elici [5] potest, cum voluptate legimus? Quid? quum volumus nomina [6] eorum, qui quid gesserint, nota nobis esse, parentes, patriam, multa praeterea minime necessaria? Quid? quod homines infima fortuna, nulla spe rerum gerendarum, opifices denique, de-

(1) Hic aliquot verba excidisse suspicatur Bremius, quum Cicero hoc voluerit: *qui non intelligunt haec innatum cognitionis amorem significare.* — Sed hoc ipsum potest intelligi, etiamsi nihil suppleatur; et potest *quae qui non vident* proxime referri ad illud, quod dixerat, *duci maiorum rerum contemplatione, summorum virorum esse putandum.* Ernestius coniecit legendum esse: *quae qui magna non vident, nihil unquam cognitione dignum amaverunt.*

(2) Vulgo addebatur *ea*, quod cum Mss. Monac. et duobus Oxx. delevit Goerenzius.

(3) Sic Lamb. Davis. Goerenz. e sex codd. Mss. Vulgo *incommoda datura.*

(4) Bene sic Goerenz. e tribus codd. suis pro vulg. *persequi.*

(5) Ita Pal. 4, Gud. 1, probantibus Grut. et Davis. idque recepit Goerenzius. Vulgo *duci.*

(6) *Nomina* videtur transponendum post *nota nobis esse.*

lectantur historia; maximeque eos videre possumus res gestas audire et legere velle, qui a spe gerendi absunt, confecti senectute. Quocirca intelligi necesse est, in ipsis rebus, quae discuntur et cognoscuntur, invitamenta inesse, quibus ad discendum cognoscendumque moveamur. Ac veteres quidem philosophi, in beatorum insulis, fingunt, qualis natura sit[1] vita sapientium, quos cura omni liberatos, nullum necessarium vitae cultum, aut paratum requirentes, nihil aliud esse acturos putant, nisi ut omne tempus inquirendo[2] ac discendo in naturae cognitione consumant. Nos autem non solum beatae vitae istam esse oblectationem videmus, sed etiam levamentum miseriarum. Itaque multi quum in potestate essent hostium, aut tyrannorum; multi in custodia, multi in exsilio, dolorem suum doctrinae studiis levaverunt. Princeps huius civitatis Phalereus Demetrius quum patria pulsus esset iniuria, ad Ptolemaeum se regem Alexandriam contulit. Qui quum in hac ipsa philosophia, ad quam te hortamur, excelleret, Theophrastique esset auditor, multa praeclara in illo calamitoso otio scripsit, non ad usum aliquem suum, quo erat orbatus; sed animi cultus ille erat ei quasi quidam humanitatis cibus. Equidem e Cn. Aufidio, praetorio, erudito homine, oculis capto, saepe audiebam, quum se lucis magis, quam utilitatis desiderio moveri diceret. [3] Somnum denique nobis, nisi requietem corporibus, et medicinam quandam laboris afferret, contra naturam putaremus datum. Aufert enim sen-

(1) Davisius post I. Clericum, *qualis futura sit*, probante Ernestio.

(2) *Inquirendo* reposuit Goerenz. e codd. Spir. Erl. pro vulg. *in quaerendo*.

(3) Se aequiore animo ferre, quod in variis vitae usibus visus ope destitueretur, quam quod lucis oculis hauriendae dulcissimo spectaculo orbaretur. Ed. Par.

sus, actionemque tollit omnem. Itaque, si aut requietem natura non quaereret, aut eam posset alia quadam ratione consequi, facile pateremur; qui etiam nunc agendi aliquid, discendique causa prope contra naturam vigilias suscipere soleamus.

XX. Sunt autem etiam [1] clariora, vel plane perspicua, nec dubitanda indicia naturae, maxime scilicet in homine, sed in omni animali, ut appetat animus aliquid agere semper, neque ulla conditione quietem sempiternam possit pati. Facile est hoc cernere in primis puerorum aetatulis. Quamquam enim vereor, ne nimius in hoc genere videar; tamen omnes veteres philosophi, maxime nostri, ad incunabula accedunt, quod in pueritia facillime se arbitrentur naturae voluntatem posse cognoscere. Videmus igitur, ut conquiescere ne infantes quidem possint. Quum vero paullum processerint, lusionibus vel laboriosis delectantur, ut ne verberibus quidem deterreri possint; eaque cupiditas agendi aliquid adolescit una cum aetatibus. Itaque, ne si iucundissimis quidem nos somniis usuros putemus, Endymionis somnum nobis velimus dari; idque si accidat, mortis instar putemus. Quin etiam inertissimos homines, nescio qua singulari nequitia praeditos, videmus tamen et corpore et animo [2] moveri semper, et, quum re nulla impediantur necessaria, aut alveolum poscere, aut quaerere quempiam ludum, aut sermonem aliquem requirere; quumque non habeant ingenuas ex doctrina oblectationes, circulos aliquos et sessiunculas [3] consectari. Ne bestiae quidem, quas delectationis

(1) *Etiam* vulgo omissom e cod. Spir. Erl. Bas. addidit Goerenz.

(2) Sic ordine concinniore Goerenz. e codd. sois et edd. vett. Vulgo *et animo et corpore*.

(3) Ita cum vetusto Scaligeri libro

causa concludimus, quum copiosius alantur, quam si essent liberae, facile patiuntur sese contineri; motusque solutos et vagos, a natura sibi tributos, requirunt. Itaque, ut quisque optime natus institutusque est, esse omnino nolit in vita, si gerendis negotiis orbatus, possit paratissimis vesci voluptatibus. Nam aut privatim aliquid gerere malunt; aut, qui altiore animo sunt, capessunt rem publicam honoribus imperiisque adipiscendis, aut totos se ad studia doctrinae conferunt. Qua in vita, tantum abest, ut voluptates consectentur, etiam curas, sollicitudines, vigilias perferunt; optimaque parte hominis, quae in nobis divina ducenda est, ingenii et mentis acie fruuntur, nec voluptatem requirentes, nec fugientes laborem. Nec vero intermittunt aut admirationem earum rerum, quae sunt ab antiquis repertae, aut investigationem novarum; quo studio quum satiari non possunt,[1] omnium ceterarum rerum obliti, nihil abiectum, nihil humile cogitant; tantaque est vis talibus in studiis, ut eos etiam, qui sibi alios proposuerunt fines bonorum, quos utilitate, aut voluptate dirigunt; tamen in rebus quaerendis,[2] explicandisque naturis aetates conterere videamus.

XXI. Ergo hoc quidem apparet, nos ad agendum esse natos. Actionum autem genera plura, ut obscurentur etiam minora maioribus. Maximae autem sunt, primum, ut mihi quidem videtur, et his, quorum

et cod. Eliensi Davisius edidit, probante Ernestio, pro vulg. *semicirculos*. Hac ratione *circuli* potissimum sunt hominum aliquo loco consistentium, ut inter se confabulentur, cui bene respondent *sessunculae*. Goerenzius, etsi bini potiores suorum codd. lectionem *sessiunculae* confirmant, veterem tamen *semicirculos* revocavit.

(1) Sine causa Ernestius reposuit *possint*.

(2) Davisius, probante Ernestio, conj. *tamen in rerum quaerendis* — Melius Goerenz. *tamen in quaerendis rerum explicandisque naturis*.

nunc in ratione versamur, consideratio, cognitiove [1] rerum caelestium, et earum, quas a natura occultatas et latentes, indagare ratio potest; deinde rerum publicarum administratio, aut administrandi scientia; tum [2] prudens, temperata, fortis et iusta ratio, reliquaeque virtutes et actiones virtutibus congruentes; quae uno verbo complexi omnia, honesta dicimus: ad quorum et cognitionem et usum iam corroborati,[3] natura ipsa praeeunte deducimur. Omnium enim rerum principia parva sunt, sed suis progressionibus usa augentur: nec sine causa. In primo enim ortu inest teneritas [4] et mollities quaedam, ut nec res videre optimas, nec agere possint. Virtutis enim, beataeque vitae, quae duo maxime expetenda sunt, serius lumen apparet; multo etiam serius, ut plane, qualia sint, intelligantur. Praeclare enim Plato: [5] *Beatum, cui etiam in senectute contigerit, ut sapientiam, verasque opiniones assequi possit.* Quare, quoniam de primis naturae commodis satis dictum est, nunc de maioribus consequentibusque videamus.

Natura igitur corpus quidem hominis sic et genuit et formavit, ut alia in primo ortu perficeret, alia

(1) Ita Goerenz. cum compluribus Mss. et edd. vett. Vulgo *cognitioque*.

(2) Sic iam P. Manutius e vetere Ms. correxerat. Idem est in Ms. Scaligeri Pal. 6, et Eliensi, et Spir. et Erl. Ernestius revocavit veterem vulgatam *aut administrandi sciendique prudens, temperata, — ratio*; recte a Goerenzio refutatus.

(3) Sic bini nostri optimi. Vulgata, quae *et* prioris loco *etiam* refert, probanda h. l. minime est: valet enim »el ... et, non modo, sed etiam;« qua vi priorem copulam varie tentatam saepe vidimus. *G.*

(4) Hanc lectionem, quam agnoscit Nonius Marcellus *h. v.* cum Davisio et Ernestio praefero alteri *temeritas*, quam Goerenzius revocavit, etsi eam quinque Davisiani et complures alii habeant. *Tener* saepius componitur cum *rudi*. Itaque h. l. *teneritas* est eorum qui nondum possunt videre et intelligere, *mollities* eorum qui propter imbecillitatem non possunt *agere*, quod optimum sit

(5) Lib. II de Legg. p. 59, ed. Bipont.

progrediente aetate fingeret; [1] neque sane multum adiumentis externis et adventitiis uteretur. Animum autem reliquis rebus ita perfecit, ut corpus. Sensibus enim ornavit ad res percipiendas idoneis, ut nihil, aut non multum adiumento ullo ad suam conformationem indigeret. Quod autem in homine praestantissimum atque optimum est, id deseruit. Etsi dedit talem mentem, quae omnem virtutem [2] accipere posset, ingenuitque sine doctrina notitias parvas rerum maximarum, et quasi instituit docere, et induxit in ea, quae inerant, tamquam elementa virtutis; sed virtutem ipsam inchoavit: nihil amplius. Itaque nostrum est (quod nostrum dico, artis est) ad ea principia, quae accepimus, consequentia exquirere, quoad sit id, quod volumus, effectum: quod quidem pluris sit haud paullo, magisque ipsum propter se expetendum, quam aut sensus, aut corporis ea, quae diximus: quibus tantum praestat mentis excellens perfectio, ut vix cogitari possit, quid intersit. Itaque omnis honos, omnis admiratio, omne studium, ad virtutem et ad eas actiones, quae virtuti sunt consentaneae, refertur; eaque omnia, quae aut ita in animis sunt, aut ita geruntur, uno nomine honesta dicuntur. Quorum omnium quaeque sint notitiae, quaeque [3] significentur rerum vocabulis, quaeque cuiusque vis et natura sit, mox videbimus.

XXII. Hoc autem loco tantum explicemus, haec, honesta quae dico, praeterquam quod nosmet ipsos

(1) Goerenzius conj. *effingeret*, quod est sane speciosum.

(2) Vulgo addebatur *iam*, quod Ernestius auctore Davisio sustulit. Abest cod. Paris. 1, et quatuor Goerenzianis.

(3) Davis. corrigi volebat *queisque*, cui assensus est Ernestius, qui verbum *rerum* uncis inclusit. Vulgatam recte defendit Goerenz.

diligamus, praeterea [1] suapte natura per se esse expetenda. Indicant pueri; in quibus, ut in speculis, natura cernitur. Quanta studia decertantium sunt? quanta ipsa certamina? ut illi efferuntur laetitia, quum vicerint? ut pudet victos? ut se accusari nolunt? quam cupiunt laudari? quos illi labores non perferunt, ut aequalium principes sint? quae memoria est in his bene merentium? quae referendae gratiae cupiditas? Atque ea in optima quaque indole maxime apparent: in qua haec honesta, quae intelligimus, a natura tanquam adumbrantur. Sed haec in pueris. [2] In iis vero aetatibus, quae iam confirmatae sunt, quis est tam dissimilis homini, qui non moveatur et offensione turpitudinis et comprobatione honestatis? quis est, qui non oderit libidinosam, protervam adolescentiam? quis contra in illa aetate pudorem, constantiam, etiam si sua nihil intersit, non tamen diligat? quis Pullum Numitorium, Fregellanum, proditorem, quamquam rei publicae nostrae profuit, non odit? quis urbis conservatorem Codrum, quis Erechthei filias non maxime laudat? cui Tubuli nomen odio non est? quis Aristidem non mortuum diligit? An obliviscimur, quantopere in audiendo, in legendoque moveamur, quum pie, quum amice, quum magno animo aliquid factum cognoscimus? Quid loquar de nobis, qui ad laudem et ad decus nati, suscepti, instituti sumus? Qui clamores vulgi, atque imperitorum excitantur in theatris, quum illa dicuntur

(1) *Praeterea* Ernestius ex antecedente *praeterquam* natum et spurium esse indicabat. Sed plura huius structurae *praeterquam quod — praeterea* occurrere Tursellinus et nuper Goerenzius monuerunt.

(2) Vulgo addebatur *expressa*, iure ab Ernestio uncis inclusum, a Goerenzio eiectum. Nec est in ed. P. Mersi.

Ego sum Orestes. — —

contraque ab altero,

Immo enimvero ego sum, inquam, Orestes?

Quum autem etiam exitus ab utroque datur conturbato errantique regi: *ambo sic una precamur; enicarier,* [1] quoties hoc agitur, quandove, nisi admirationibus maximis? Nemo est igitur, qui non hanc affectionem animi probet atque laudet; qua non modo utilitas nulla quaeritur, sed contra utilitatem etiam conservatur fides. Talibus exemplis non fictae solum fabulae, verum etiam historiae refertae sunt, et quidem maxime nostrae. Nos enim ad sacra Idaea accipienda optimum virum delegimus; nos tutores misimus regibus; nostri imperatores pro salute patriae sua capita voverunt; nostri consules regem inimicissimum, moenibus iam appropinquantem, monuerunt, a veneno ut caveret; nostra in re publica, et, quae per vim oblatum stuprum voluntaria morte lueret, inventa est; et qui interficeret filiam, ne stupraretur! Quae quidem omnia et innumerabilia praeterea, quis est, qui non intelligat, et eos, qui fecerint, [2] dignitatis splendore ductos, immemores fuisse utilitatum suarum, nosque, quum ea laudemus, nulla alia re, nisi honestate duci?

XXIII. Quibus rebus expositis breviter [3] (nec enim sum copiam, quam potui, quia dubitatio in re nulla erat, persequutus), sed his rebus concluditur profe-

(1) Veram hanc lectionem eruit Goerenzius e codd. suis. Vulgo *ambo ergo una vivere precamur.*

(2) Ita Goerenzius e sex codd. suis, tribus Oxx. ed. Mars. Crat. Vulgo *fecerunt.*

(3) Recte hunc verborum ordinem praeoptavit Goerenz. auctoritate trium cod. suorum, trium Oxx. Vien. ed. Ven. 1494 Mars. Vulgo *breviter expositis.*

cto, et virtutes omnes, et honestum illud, quod ex his virtutibus exoritur, et in his haeret, per se esse expetendum. In omni autem honesto, de quo loquimur, nihil est tam illustre, nec quod latius pateat, quam coniunctio inter homines hominum, et quasi quaedam societas et communicatio utilitatum, et ipsa caritas generis humani: quae nata a primo satu, quo a procreatoribus nati diliguntur, et tota domus coniugio et stirpe coniungitur, serpit sensim foras, cognationibus primum, tum affinitatibus, deinde amicitiis, post vicinitatibus; tum civibus et iis, qui publice socii atque amici sunt; deinde totius complexu gentis humanae: quae animi affectio suum cuique tribuens, atque hanc, quam dico, societatem coniunctionis humanae munifice et aeque tuens, iustitia dicitur; cui sunt adiunctae pietas, bonitas, liberalitas, benignitas, comitas, quaeque sunt generis eiusdem. Atque haec ita iustitiae propria sunt, ut sint virtutum reliquarum communia. Nam quum sic hominis natura generata sit, ut habeat quiddam innatum quasi civile atque populare, quod Graeci πολιτικὸν vocant; quidquid aget quaeque virtus, id a communitate et ea, quam exposui, caritate atque societate humana non abhorrebit; vicissimque iustitia, ut ipsa se fundet usu in ceteras virtutes, sic illas expetet. Servari enim iustitia, nisi a forti viro, nisi a sapiente non potest. Qualis est igitur omnis haec, quam dico, conspiratio, consensusque virtutum, tale est illud ipsum honestum: quandoquidem honestum, aut ipsa virtus est, aut res gesta virtute. Quibus in rebus [1] vita consentiens, virtutibusque respondens, recta et honesta et constans et naturae

(1) Goerenzius mavult *quibus rebus*.

congruens existimari potest. Atque haec coniunctio confusioque virtutum, tamen a philosophis ratione quadam distinguitur. Nam quum ita copulatae connexaeque sint, [1] ut omnes omnium participes sint, nec alia ab alia possit separari; tamen proprium suum cuiusque munus est, ut fortitudo in laboribus periculisque cernatur; [2] temperantia in praetermittendis voluptatibus; prudentia in delectu bonorum et malorum; iustitia in suo cuique tribuendo. Quando igitur inest in omni virtute cura quaedam quasi foras spectans, aliosque appetens atque complectens, exsistit illud, ut amici, ut fratres, ut propinqui, ut affines, ut cives, ut omnes denique (quando unam societatem esse volumus [3] hominum) propter se expetendi sint. Atque eorum nihil est eius generis, ut sit in fine atque extremo bonorum. Ita fit, ut duo genera propter se expetendorum reperiantur: unum, quod est in iis, quibus [4] completur illud extremum; quae sunt aut animi, aut corporis. Haec autem, quae sunt extrinsecus, id est, quae neque in animo insunt, [5] neque in corpore, ut amici, ut parentes, ut liberi, ut propinqui, ut ipsa patria, sunt illa quidem sua sponte cara, sed eodem in genere, quo illa, non sunt. Nec vero quisquam summum bonum assequi unquam posset, si omnia illa, quae sunt extra, quamquam expetenda, summo bono continerentur.

XXIV. Quo modo igitur, inquies, verum esse

(1) Vere sic Davis. il. Goerenz. cum codd. Erl. Spir. ed. Crat. Vulgo *sunt* vitiose.

(2) Davis. malebat *cernitur*. Sed bene monuit Goerenz. *ut — cernatur* idem esse ac *ita ut — cernatur*.

(3) Sic ed. Mars. et Crat. melius, Goerenzio quoque iudice. Vulgo *hominum esse volumus*.

(4) Vulg. *in quibus*. Praepositionem auctore Lambino delevi.

(5) Sic ed. Mars. Crat. Vict. Davis. Goerenz. cum Mss. compluribus. Vulgo *sunt*.

poterit, omnia referri ad summum bonum, si amicitiae, si propinquitates, si reliqua externa summo bono non continentur? Hac videlicet ratione: quod ea, quae externa sunt, iis tuemur officiis, quae oriuntur a suo cuiusque genere virtutis. Nam et amici cultus et parentis, qui officio [1] fungitur, in eo ipso prodest, quod, ita fungi officio, in recte factis est: quae sunt orta virtutibus. Quae quidem sapientes sequuntur, utentes tanquam duce natura.

Non perfecti autem homines, et tamen ingeniis excellentibus praediti, excitantur saepe gloria: quae habet formam honestatis et similitudinem. Quod si ipsam honestatem undique perfectam atque absolutam, rem unam praeclarissimam omnium, maximeque laudandam, penitus viderent; quonam gaudio complerentur, quum tantopere eius adumbrata opinione laetentur? Quem enim deditum voluptatibus, quem [2] cupiditatum incendiis inflammatum, in iis potiendis, quae acerrime concupivisset, tanta laetitia perfundi arbitramur, quanta aut superiorem Africanum Annibale victo, aut posteriorem Carthagine eversa? Quem Tiberina decursio, festo illo die, tanto

(1) Vulgo *et qui officio*. Copulativam particulam hic ineptam recte Goerenzius delendam censuit.

(2) *Quem* addidit Goerenz. e Mss. *Tiberina decursio*) Meliores codices *dissensio*, non *decursio*, habent. Sed quid prodest hoc animadvertisse, quum locus sit adhuc corruptissimus? Quare recte fuit in Asulana editione, ut depravatus et mancus, notula signatus. Agitur autem de re, ut opinor, obscura, et parum ab antiquis auctoribus, quod sciam, pertractata. Quid enim iuxta Tiberim, quod tantopere delectaret et gaudio afficeret, gereretur, non mihi valde compertum est. Declaratur autem verbis Ciceronis, magnas omnino corporis voluptates eo loco capi solitas, et eas quidem certo quodam die, quem festum ob eam rem agebant. Existimo sane fieri posse, ut aliquis, qui maiore studio diligentiaque ritus et mores antiquorum observarit, aliquid, quod hunc locum illustret, invenerit; et haec causa fuit, cur adnotarem: proposita enim hac quaestione, aut qui hoc deprehenderit, alios docere qui-

gaudio affecit, quanto L. Paullum, quum regem Persen captum adduceret, eodem flumine invectum?[1] Age nunc, Luci noster, exstrue animo altitudinem excellentiamque virtutum: iam non dubitabis, quin earum compotes homines, magno animo erectoque viventes, semper sint beati; qui omnes motus fortunae, mutationesque rerum et temporum, leves et imbecillos[2] fore intelligant, si in virtutis certamen venerint. Illa enim, quae sunt a nobis bona corporis numerata, complent ea quidem beatissimam vitam, sed ita, ut sine illis possit beata vita exsistere. Ita enim parvae et exiguae sunt istae accessiones bonorum, ut, quemadmodum stellae in radiis[3] solis, sic istae in virtutum splendore ne cernantur quidem. Atque hoc ut vere dicitur, parva esse ad beate vivendum momenta ista corporis commodorum; sic nimis violentum est, nulla esse dicere. Qui enim sic disputant, obliti mihi videntur, quae ipsi egerint[4] principia naturae. Tribuendum est igitur his aliquid, dummodo, quantum tribuendum sit, intelligas. Est tamen[5] philosophi, non tam gloriosa, quam vera

mum inducet, aut aliquorum ingenia ad id investigandum excitabuntur. Epigramma quoddam (ut quod ego hactenus indagavi) satis argutum et elegans, sed parum integrum et purgatum Virgilii nomine legitur; in quo significatur turpes quasdam et obscoenas voluptates prope Tiberim exerceri solitas esse, ut de eadem fortasse re hic intelligi debeat, quod tamen non affirmo: nihil enim mihi de hoc compertum est. VICT. — Vide num huic loco conveniant piscatorii ludi, de quibus Festus meminit in voce *piscatorii*, aut ludi Μάιουμα, de quibus mentio est apud Suidam. VRS. Ovidii versibus adductus sum, ut pro *dissensio* legendum putarem *decursio*: hoc facilius, quod Maffaei et Tertii veteres libri comprobant. Erat autem festus ille dies, quem Romani in honorem Fortunae celebrabant. Ovid. Fast. VI, 773. MAN.

(1) Goerenz. ex coniectura Davisii, quam firmant Spir. Erl., edidit *invectio*, probante Clerico et Schutzio. *T.*

(2) *Imbecilles* Davis. Ern.

(3) *Radiis* dedit Goerenz. e duobus codd. Mss. Vulgo *radio*.

(4) Lambin. *fecerint*. Grut. *elegerint*. Davis. *dederint*.

(5) Goerenz. mavult *autem*.

quaerentis, nec pro nihilo putare ea, quae secundum naturam illi ipsi gloriosi esse fatebantur, et videre tantam vim virtutis, tantamque, ut ita dicam, auctoritatem honestatis, ut reliqua non illa quidem nulla, sed ita parva sint, ut nulla esse videantur. Haec est nec omnia spernentis praeter virtutem, et virtutem ipsam suis laudibus amplificantis oratio. Denique haec est undique completa et perfecta explicatio summi boni. Hinc ceteri particulas arripere conati, suam quisque videri voluit afferre sententiam.

XXV. Saepe ab Aristotele, a Theophrasto mirabiliter est laudata per se ipsa rerum scientia. Hoc uno captus Herillus, scientiam summum bonum esse defendit, nec rem ullam aliam per se expetendam. Multa sunt dicta ab antiquis de contemnendis ac despiciendis rebus humanis. Hoc unum Aristo tenuit: praeter vitia, atque virtutes, negavit rem esse ullam aut fugiendam, aut expetendam. Positum est a nostris in his rebus, quae secundum naturam essent, non dolere. Hoc Hieronymus summum bonum esse dixit. At vero Calliphon et post eum Diodorus, quum alter voluptatem adamavisset, alter vacuitatem doloris, neuter honestate carere potuit, quae est a nostris laudata maxime. Quinetiam ipsi voluptarii deverticula quaerunt, et virtutes habent in ore totos dies, voluptatemque primo dumtaxat expeti dicunt, deinde consuetudine quasi alteram naturam effici, qua impulsi multa faciant, nullam quaerentes

(1) Sic Ernest.; Goer. et Schutz. vulgatam servant, *quaerant — habeant — dicant — faciunt.* Goer. tamen addit in calce libri: Nunc sane nobis quoque vulgatae explicatio (quam textui subiecerat) parum satisfacit. Omnia in orbem suum redierint, si post *quaerant*, *ut*, pro *ita ut*, *quo fit ut*, inserueris. Sic *et .... que* sibi, ut saepe, respondebunt. Praecedens autem tertia verbi persona pluralis saepenumero *ut* hausit. *T.*

voluptatem. Stoici restant. Ii quidem non unam aliquam, aut alteram a nobis, sed totam ad se nostram philosophiam transtulerunt. Atque, ut reliqui fures earum rerum, quas ceperunt, [1] signa commutant; sic illi, ut sententiis nostris pro suis uterentur, nomina, tanquam rerum notas, mutaverunt. Ita relinquitur sola haec disciplina digna studiosis ingenuarum artium, digna eruditis, digna claris viris, digna principibus, digna regibus.

XXVI. Quae quum dixisset, paullumque institisset, Quid est, inquit? satisne vobis videor pro meo iure in vestris auribus commentatus? [2] Et ego, Tu vero, inquam, Piso, ut saepe alias, sic hodie ita nosse ista visus es, ut, si tui copia nobis semper fieret, [3] non multum Graecis supplicandum putarem. Quod quidem eo probavi magis, quia memini, Staseam Neapolitanum, doctorem illum tuum, nobilem sane Peripateticum, aliquanto ista secus dicere solitum, assentientem his, qui multum in fortuna secunda aut adversa, multum in bonis aut malis corporis ponerent. Est ut dicis, inquit: sed haec ab Antiocho, familiari nostro, [4] dicuntur multo melius et fortius, quam a Stasea dicebantur. Quamquam ego non quaero, quid tibi a me probatum sit, sed huic Ciceroni nostro, quem discipulum cupio a te abducere. Tum Lucius, Mihi vero ista valde probata sunt: quod item fratri puto. Tum mihi Piso, Quid ergo?

(1) Muret. V. L. IX, 19, affert e Mss. *clepserunt.*

(2) Haec non dubito corrupta esse. Nonnulli pro *commentatus*, legi volebant *commoratus*, quo tamen nihil proficitur. Itaque nisi malis legere: *satisne vobis videor pro meo iure digna vestris auribus commentatus*, equidem suaserim, *satisne videor pro meo iure vestris auribus commendatus?*

(3) Cod. Spir. Erl. *si tui nobis potestas saepius fieret*, quod cum Goerenzio vulgato praeferendum duco.

(4) Sic ed. Spir. Erl. Vien. Vulgo *nostro familiari.*

inquit, dasne adolescenti veniam? an eum discere ea mavis, quae quum praeclare didicerit, nihil sciat? Ego vero isti, inquam, permitto. Sed nonne meministi, mihi licere probare ista, quae sunt *apte* [1] dicta? Quis enim potest ea, quae probabilia videantur ei, non probare? [2] An vero, inquit, quisquam potest probare, quod perceptum, quod comprehensum, quod cognitum non habet? Non est ista, inquam, Piso, magna dissensio. Nihil est enim aliud, quamobrem mihi nihil percipi posse videatur, nisi quod percipiendi vis ita definitur a Stoicis, ut negent quidquam posse percipi, nisi tale verum, quale falsum esse non possit. Itaque haec cum illis est dissensio, cum Peripateticis nulla sane. Sed haec omittamus; habent enim et bene longam et satis litigiosam disputationem.

Illud mihi a te nimium festinanter dictum videtur, sapientes omnes esse semper beatos. Nescio quo modo praetervolavit oratio. Quod nisi ita esse [3] efficitur; quae Theophrastus de fortuna, de dolore, de cruciatu corporis dixit, cum quibus coniungi beatam vitam nullo modo posse putavit, vereor ne vera sint. Nam illud vehementer repugnat, eundem et beatum esse et multis malis oppressum. Haec quo modo conveniant, non sane intelligo. Vtrum igitur tibi, inquit,

(1) Ita Goerenz. e compluribus Mss. Vulgo *a te dicta*. — Intelliges *ad rem*: quod autem « ad rem apte dicitur, » id *probabiliter* dicitur; ita voci huic accommodate sequitur « probabilia .... non probare? » *Sunt* cum asseveratione praemissum est. *G.*

(2) Malumus sic ista scribi, « quis enim potest, quae probabilia videantur, ea non probare? » Ita cum vi, loco auctorisque mori accommodata, *ea* transponetur. Si *ea* in vulgatae loco recte positum dixeris, transponi « quis potest enim ea » voles: quod tum, si vel rationem non videris, ipsae aures suadebunt. *G. in Additam.*

(3) Goerenzio auctore inserui *esse* vulgo omissum.

non placet, virtutis tantam vim esse, ut ad beate vivendum se ipsa contenta sit? an, si id probas, fieri ita posse negas, ut ii, qui virtutis compotes sint, etiam malis quibusdam affecti, beati sint? Ego vero volo in virtute vim esse quam maximam; sed, quanta sit, alias: nunc tantum, possitne esse tanta, si quidquam extra virtutem habeatur in bonis. Atqui, inquit, si Stoicis concedis, ut virtus sola, si adsit, vitam efficiat beatam; concedis etiam Peripateticis. Quae enim mala illi non audent appellare, aspera autem, et incommoda, et reiicienda, et aliena naturae esse concedunt, ea nos mala dicimus, sed exigua et porro minima. [1] Quare si potest esse beatus is, qui est in asperis reiiciendisque rebus, potest is quoque esse, qui est in parvis malis. Et ego, Piso, inquam, si est quisquam, qui acute in causis videre soleat, quae res agatur, [2] is es profecto tu. Quare attende, quaeso. Nam adhuc, meo fortasse vitio, quid ego quaeram, non perspicis. Istic sum, inquit, exspectoque quid ad id, quod quaeram, respondeas.

XXVII. Respondebo, me non quaerere, inquam, hoc tempore, quid virtus possit efficere, sed quid constanter dicatur, quid ipsum a se dissentiat. Quo igitur, inquit, modo? Quia quum a Zenone, inquam, hoc magnifice, tanquam ex oraculo, editur: Virtus ad beate vivendum se ipsa contenta est: Quare? si quaeris, [3] respondet: Quia nisi quod ho-

(1) Cod. Spir. Erl. ed. Crat. *paene minima.*

(2) Lambin. sine libris edidit *qua de re agatur.*

Quia quum a Zenone) Secundam vocem cum Sigonio Manutioque non sustulerim; potius vero totum locum sic refinxerim: *Quia, quum a Zenone, inquam, tanquam ex oraculo editur,* Virtus ad beate vivendum se ipsa contenta est; *Quare?* inquirenti, *respondet*, Quia nisi quod honestum est, etc. DAV.

(3) Recepi Bremii emendationem.

nestum est, nullum est aliud bonum. Non quaero iam, verumne sit: illud dico, ea, quae dicat, praeclare inter se cohaerere. Dixerit hoc idem Epicurus, Semper beatum esse sapientem (quod quidem solet ebullire nonnunquam); quem quidem, quum summis doloribus conficiatur, ait dicturum, Quam suave est! quam nihil curo! Non pugnem cum homine, cur tantum habeat in natura boni. Illud urgeam, non intelligere eum, quid sibi dicendum sit, quum dolorem summum malum esse dixerit. Eadem nunc mea adversum te oratio est. Dicis eadem omnia et bona, et mala, quae quidem dicunt, qui nunquam philosophum pictum, ut dicitur, viderunt: valitudinem, vires, staturam, formam, integritatem unguiculorum omnium, bona;[1] deformitatem, morbum, debilitatem, mala. Iam illa externa, parce tu quidem: sed haec, quum bonorum sint conficientia, certe in bonis numerabis,[2] amicos, liberos, propinquos, divitias, honores, opes. Contra haec attende me dicere:[3] si ista mala sunt,[4] in quae potest inci-

Vulgo *Quare inquit?* Goerenzius malebat *Quare, inquis?* positum scil. pro *Quare si inquis* —

(1) *Bona* abest in Mss. additum a Lambino Davis. Ernestio; Goerenzius illo omisso *mala* uncis inclusit.

(2) Ita hunc locum constitui vulgo aliquot verbis interpolatis corruptum. Sic enim legebatur *sed haec quum corporis bona sint, eorum conficientia* etc. Goerenzius edidit: *sed haec, quum corporis bona sint eorum conficientia, certe in bonis* etc.

(3) Vulgo *nihil dicere.* Sed illud *nihil* expunxi. Est enim eadem sententia, quae antea sic efferebatur: *eadem nunc adversum te oratio est.*

Si ista mala) Sensus est: non impedio quo minus valetudinem, vires, reliquaque corporis, ut et eorum conficientia, dicas bona; sed si ista mala sunt in quae potest incidere sapiens, dico satis ad beate vivendum non esse, ut aliquis sapiens sit. Dav.

(4) Goerenzius edidit: *Contra haec attende me nihil dicere; sed si ista mala sunt* etc. — Sensus est: »Quod externa in bonis numerata nolis, corporis tamen bona numerans, contra hoc, quod bene teneto, nihil dico: sed, si ista, deformitatem, morbum, debilitatem, in malis numeras, tum dico, non sufficere ad beate vivendum, ut sapiens quis sit, quum in haec incidere sapiens possit.« G.

dere sapiens, sapientem esse, non esse ad beate vivendum satis. Immo vero,[1] inquit, ad beatissime vivendum, parum est; ad beate vero,[2] satis. Animadverti, inquam, te isto modo paullo ante ponere; et scio, ab Antiocho nostro dici sic solere. Sed quid minus probandum, quam esse aliquem beatum, nec satis beatum? Quod autem satis est, eo quidquid accesserit, nimium est: et nemo nimium beatus est: et nemo beato beatior. Ergo, inquit, tibi Q. Metellus, qui tres filios consules vidit, e quibus unum etiam et censorem et triumphantem, quartum autem praetorem, eosque salvos reliquit, et tres filias nuptas, quum ipse consul, censor, augur fuisset,[3] et triumphasset, ut sapiens fuerit, nonne beatior, quam, ut item sapiens fuerit, qui in potestate hostium, vigiliis et inedia necatus est, Regulus?

XXVIII. Quid me istud rogas? inquam: Stoicos roga. Quid igitur, inquit, eos responsuros putas? Nihilo beatiorem esse Metellum, quam Regulum. Inde igitur, inquit, audiendum est. Tamen a proposito, inquam, aberramus.[4] Non enim, inquam, quaero, quid verum, sed quid cuique dicendum sit. Vtinam quidem dicerent alium alio beatiorem! iam ruinas videres. In virtute enim sola et in ipso honesto quum sit bonum positum, quumque nec virtus, ut placet illis, nec honestum crescat, idque bonum solum sit, quo qui potiatur, necesse est beatus sit, quum augeri id[5] non possit, in quo uno positum est beatum

(1) Particula *vero* hic melius afuerit.

(2) Hoc loco *vero* abest cod. Spir. Erl.

(3) Sic Goerenz. auctoritate codd. Spir. et Erl. Vulgo *censor etiam augurque fuisset*.

(4) Ita Davis. Goerenz. e Mss. Vulgo *aberravimus*.

(5) Recte sic Ms. Spir. et Erl. idque recepit Goerenz. Vulgo *id augeri*.

esse: qui potest esse quisquam alius alio beatior? Videsne, ut haec concinant? Et hercule (fatendum est enim, quod sentio) mirabilis est apud illos contextus rerum. Respondent extrema primis, media utrisque, omnia omnibus: quid sequatur, quid repugnet, vident. In geometria prima si dederis, danda sunt omnia. Concede nihil esse bonum, nisi quod honestum sit; concedendum est, in virtute sola positam esse beatam vitam. Vide rursus retro. Dato hoc, dandum erit illud. Quod vestri non item. Tria genera bonorum. Proclivi[1] currit oratio. Venit ad extremum; haeret in salebra: cupit enim dicere, Nihil posse ad beatam vitam deesse sapienti. Honesta oratio: Socratica, Platonis etiam. Audeo dicere, inquis.[2] Non potest, nisi retexueris illa: paupertas si malum est, mendicus beatus esse nemo potest, quamvis sit sapiens. At Zeno eum non beatum modo, sed etiam divitem dicere ausus est. Dolere, malum: in crucem qui agitur, beatus esse non potest. Bonum, liberi: miserum orbitas. Bonum patria: miserum exsilium. Bonum valitudo: miserum morbus. Bonum integritas corporis: miserum debilitas. Bonum incolumis acies: miserum caecitas. Quae si potest singula consolando levare, universa quo modo sustinebit? Sit enim idem caecus, debilis, morbo gravissimo affectus, exsul, orbus, egens, torqueatur eculeo: quem hunc appellas Zeno? Beatum, inquit. Etiam beatissimum? Quippe, inquiet, quum tam docuerim, gradus istam rem non habere, quam virtutem, in qua sit ipsum etiam[3] beatum. Tibi hoc incredibile,

(1) Hoc e codd. Oxx. et suis omnibus recepit Goerenz. Vulgo *proclivius*.

(2) *Inquis* reposui pro vulg. *inquit*. Bremio in mentem venit sic interpungendum esse: *Honesta oratio, Socratica, Platonis etiam audeo dicere*.

(3) Sic Goerenz. e quinque codd. Vulgo *etiam ipsum*.

quia[1] beatissimum. Quid? tuum credibile?[2] Si enim ad populum me vocas; eum, qui ita sit affectus, beatum nunquam probabis. Si ad prudentes; alterum fortasse dubitabunt, sitne tantum in virtute, ut ea praediti, vel in Phalaridis tauro beati sint; alterum non dubitabunt, quin et Stoici convenientia sibi dicant, et vos repugnantia. Theophrasti igitur, inquit, tibi liber ille placet de beata vita? Tamen aberramus a proposito: et, ne longius; prorsus, inquam, Piso, si ista mala sunt, placet. Nonne igitur tibi videntur, inquit, mala? Id quaeres? inquam:[3] in quo, utrum respondero,[4] verses te huc atque illuc necesse est. Quo tandem modo? inquit. Quia si mala sunt, is, qui erit in his, beatus non erit. Si mala non sunt, iacet omnis ratio Peripateticorum. Et ille ridens, Video, inquit, quid agas; ne discipulum abducam, times. Tu vero, inquam, ducas licet, si sequatur. Erit enim mecum, si tecum erit.

XXIX. Audi igitur, inquit, Luci. Tecum enim, ut ait Theophrastus, mihi instituenda ratio[5] est. Omnis auctoritas philosophiae consistit in beata vita comparanda. Beate enim vivendi cupiditate incensi omnes sumus. Hoc mihi cum tuo fratre convenit. Quare[6] videndum est, possitne nobis hoc ratio philosophorum dare. Pollicetur certe. Nisi enim id faceret, cur Plato Aegyptum peragravit, ut a sacerdotibus barbaris numeros et caelestia acciperet? cur

(1) *Quia* delendum putabat Davisius.

(2) Ita melius, auctore etiam Goerenzio, interpungitur. Vulgo *Quid tuum? credibile?*

(3) Schutz. post Goer. sic interpunxit: *id quaeres, inquam; — necesse est?* Ernestio placebat *id quaeris, inquam*. T.

(4) Sic e Davisii emendatione rescripsi. Vulgo *respondebo*.

(5) Sic Goerenz. cum cod. Gud. utroque et Bas. Vulgo *oratio*.

(6) Vulgo adiicitur *hoc*, quod recte Goerenzius uncis inclusit.

post Tarentum ad Archytam? cur ad reliquos[1] Pythagoreos, Echecratem, Timaeum, Acrionem, Locros, ut, quum Socratem expressisset, adiungeret Pythagoreorum disciplinam, eaque, quae Socrates repudiabat, addisceret? Cur ipse Pythagoras et Aegyptum lustravit et Persarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit? tot maria transmisit? Cur haec eadem Democritus? qui (vere falsone, quaereremus[2]) dicitur oculis se privasse: certe, ut quam minime animus a cogitationibus abduceretur, patrimonium neglexit, agros deseruit incultos, quid quaerens aliud, nisi beatam vitam? Quam si etiam in rerum cognitione ponebat, tamen ex illa investigatione naturae consequi volebat, bono ut esset animo.[3] Ideo enim ille summum bonum, εὐθυμίαν et saepe ἀθαμβίαν appellat, id est, animum terrore liberum. Sed haec etsi praeclara, nondum tamen perpolita.[4] Pauca enim, neque ea ipsa enucleate ab hoc, de virtute quidem, dicta. Post enim haec in hac urbe primum a Socrate quaeri coepta: deinde in hunc locum delata sunt. Nec dubitatum, quin in virtute omnis, ut bene, sic etiam beate vivendi, spes poneretur. Quae quum Zeno didicisset a nostris, ut in actionibus praescribi solet, de re ea-

(1) Sic e plerisque Mss. ediderunt Davis. Goerenz. post edd. vett. complures. Vulgo *ceteros*.

(2) Ita pertinaciter scripti. Lambinus delendum putabat *quaereremus*. Davis. *vere falsone non quaeremus*. Goerenz. *vere, falso, ne quaeramus*.

(3) Sic Goerenz. e codd. Spir. Erl. Vulgo *ut esset bono animo. Id enim*.

(4) In his emendandis Bremii sententiam sequutus sum. Vulgo *praeclare — et perpolita*. Totum locum Goerenzius sic constituendum putat: *Sunt haec etsi praeclare quidem dicta, nondum tamen perpolita; pauca enim neque ea ipsa ab hoc enucleate de virtute.*

Praescribi) Ex consuetudine iurisconsultorum, apud quos *praescribere*, est excipere. MAX.

dem alio modo.[1] Hoc tu nunc in illo probas. Scilicet vocabulis rerum immutatis, inconstantiae crimen ille effugit, nos effugere non possumus? Ille Metelli vitam negat beatiorem, quam Reguli; praeponendam tamen: nec magis expetendam, sed magis sumendam; et, si optio esset, eligendam Metelli, Reguli reiiciendam.[2] Ego, quam ille praeponendam et magis eligendam, beatiorem hanc appello: nec ullo minimo momento[3] plus ei vitae tribuo, quam Stoici. Quid interest, nisi quod ego res notas notis verbis appello: illi nomina nova quaerunt, quibus idem dicant? Ita quemadmodum in senatu semper est aliquis, qui interpretem postulet; sic isti nobis cum interprete audiendi sunt. Bonum appello, quidquid secundum naturam est; quod contra, malum. Nec ego solus; sed tu etiam, Chrysippe, in foro, domi: in schola desinis.[4] Quid? ergo aliter homines, aliter philosophos loqui putas[5] oportere,[6] aliter doctos et indoctos? Sed quum constiterit inter doctos, quanti res quaeque sit (si homines essent, usitate loquerentur);[7] dum res maneant, verba fingant arbitratu suo.

(1) Vulgo *fecit alio modo*, in quo recte *fecit* deleverunt Davis. Ern.

(2) Recte sic verba transposuit Goerenzius auctoritate codd. suorum omnium. Vulgo *reiiciendam Reguli*.

(3) Cod. Spir. et Erl. *nec ullo omnino momento*, probante Goerenzio.

(4) Sic Lamb. Davis. Lallemand. Goerenz. e suis codd. Vulg. *definis* Ernestius revocavit, ut sit i. q. *incipis verbo subtilius uti cum definitione*. Sed hoc incommodum est, quod is qui bonum appellat quidquid secundum naturam est, ipse etiam definit bonum, ita ut *definire* non possit dici proprium Stoicorum in schola disserentium.

(5) Hac interpunctione usus recepi *putas* c. cod. Spir. Erl. quum vulgo legatur *putes*. Antea edebatur *Quid ergo? aliter — putes*. Goerenzius *quid ergo aliter — putes*.

(6) Vulgo additur *quanti quidque sit* iam ab Ernestio uncis inclusum.

(7) Verba *si homines essent, usitate loquerentur* Davis. et Ernestius ut insititia cancellis circumscripserunt. Sed bene ea defendit Goerenzius, modo ut παρενθέτως dicta accipiantur. Sensus est; sed quod de significatione verborum inter doctos con-

XXX. Sed venio ad inconstantiae crimen, ne saepius dicas, me aberrare: quam tu ponis in verbis; ego positam in re putabam. Si satis erit hoc perceptum, in quo adiutores Stoicos [optimos] [1] habemus, tantam vim esse virtutis, ut omnia, si ex altera parte ponantur, ne appareant quidem: quum omnia, quae illi commoda certe dicunt esse, et sumenda et eligenda, et praeposita, quae ita definiunt, ut satis magno aestimanda sint; haec igitur quum ego tot nominibus a Stoicis appellata, partim novis et commentitiis, ut ista producta et reducta, partim idem significantibus: quid enim interest, expetas an eligas? mihi quidem etiam lautius videtur, quod eligitur, et ad quod delectus adhibetur: sed, quum ego ista omnia bona dixero, tantum refert, quam magna dicam; quum expetenda, quam valde. Sin autem nec expetenda ego magis, quam tu eligenda, nec illa pluris aestimanda ego, qui bona, quam tu, qui producta appellas; omnia ista necesse est obscurari, nec apparere, et in virtutis, [2] tanquam in solis radios, incurrere. At enim, qua in vita est aliquid mali, ea beata esse[3] non potest. Ne seges quidem igitur [4] spicis uberibus et crebris, si avenam uspiam [5] videris; nec mercatura quaestuosa, si in maximis

stat, dum res maneant, concedimus illis ut verba fingant; quamquam si homines essent, usitate loquerentur.

(1) Verbum *optimos*, quod ignorant Gud. et Bas. Goerenzius uncis inclusit.

(2) Sic ed. Mars. Ern. Goerenz. idque coniectura repererat Davis. Vulgo *virtutes*.

(3) Hoc ordine Goerenz. cum codd. suis et edd. vett. compluribus. Vulgo *esse beata*.

(4) Goerenzius addidit *est*. Equidem si in Mss. esset, *ne seges quidem igitur fructuosa est spicis* etc. ita non dubitarem Ciceronem scripsisse. Ut nunc est, malim e sequenti *quaestuosa* intelligi.

(5) Vere sic codd. Davis. duo, Spir. Erl. idque pro vulgato *ipsam* reposuerunt Victor. Lamb. P. Manut. Davis. Ern. Goerenz.

lucris paullum aliquid [1] damni contraxerit. An hoc usquequaque aliter in vita? et non ex maxima parte de tota iudicabis? An dubium est, quin virtus ita maximam partem obtineat in rebus humanis, ut reliquas [2] obruat? Audebo igitur, [3] quae secundum naturam sint, [4] bona appellare, nec fraudare suo veteri nomine, quam aliquid potius [5] novum exquirere; virtutis autem amplitudinem quasi in altera librae lance ponere. Terram, mihi crede, ea lanx, et maria deprimet. [6] Semper enim ex eo, quod maximas partes continet, latissimeque funditur, tota res appellatur. Dicimus aliquem hilare vivere. Igitur, si semel tristior effectus est, hilara vita amissa est? At hoc in eo M. Crasso, quem semel ait in vita risisse Lucilius, non contigit, ut ea re minus ἀγέλαστος, ut ait idem, vocaretur. Polycratem Samium felicem appellabant. [7] Nihil acciderat ei, quod nollet, nisi quod

(1) Sic e Bremii coniectura rescripsi pro vulg. *parum.*

An hoc usquequaque aliter in vita?) Haec sententia est: An hoc usquequaque, id est, in omni re, iudicabis, nempe unumquidque esse appellandum ex maiore parte? Verbi gratia, bonum id dicimus, quod plus habet boni, quàm mali; et id dulce dicimus, quod plus in se continet dulcedinis, quam amaroris, et ita de caeteris. Aliter autem in vita se habere existimabis, et non de tota vita ex maiore parte vitae iudicabis? id est, non iudicabis eam vitam beatam esse, in qua plus sit boni, quam mali? LAMB. — Goer. pro puncto interrog. post *vita* posito, solam virgulam ponendam esse dicit.

(2) Goerenz. conj. legendum *reliqua*, scil. *bona.*

(3) *Cetera* vulgo adiectum in compluribus Mss. omissum deleverunt Davis. Goerenz.

(4) Vulgo *sunt.* Sed coniunctivum exhibent codd. Davis. tres Oxx. Goerenzii omnes idque aptius, quod, ut Goerenzius monuit, auctor ex Antiochi ratione loquitur, non ex sua; quae enim iste *secundum naturam esse* dicebat, ea ipse *bona* appellari mavult.

(5) Sine causa Davis. probante Ernestio transposuit, *fraudare potius, quam aliquid novum exquirere.*

(6) Respexit libram illam Critolai Tusc. V, 17.

(7) Sic Goerenz. e Mss. Spir. Erl, Vulgo *appellant.*

annulum, quo delectabatur, in mari abiecerat.[1] Ergo infelix una molestia: felix rursus, quum is ipse annulus in praecordiis piscis inventus est. Ille vero, si insipiens (quod certe, quoniam tyrannus), nunquam beatus: si sapiens, ne tum quidem miser, quum ab Oroete praetore Darei in crucem actus est. At multis malis affectus. Quis negat? sed ea mala virtutis magnitudine obruebantur.

XXXI. An ne hoc quidem Peripateticis concedis, ut dicant, omnium virorum bonorum, id est, sapientum, omnibus virtutibus ornatorum, vitam omnibus partibus plus habere semper boni, quam mali? — Quis hoc dicit? Stoici scilicet.[2] — Minime. Sed isti ipsi, qui voluptate et dolore omnia metiuntur, nonne clamant, sapienti plus semper adesse, quod velit, quam quod nolit? Quum tantum igitur in virtute ponant hi, qui se fatentur virtutis causa, nisi ea voluptatem acciret, ne manum quidem versuros fuisse; quid facere nos oportet, qui quamvis minimam animi praestantiam omnibus bonis corporis anteire dicamus, ut ea ne in conspectu quidem relinquantur? Quis est enim, qui hoc cadere in sapientem dicere audeat, ut, si fieri possit, virtutem in perpetuum abiiciat, ut dolore omni liberetur? Quis nostrum dixerit, quos non pudet ea, quae Stoici aspera dicunt, mala dicere, melius esse turpiter aliquid facere cum voluptate, quam honeste cum dolore? Nobis Heracleotes ille Dionysius flagi-

(1) Recte Goerenz. *in mari abiecerat*, ut est in eius codd. omnibus et IV Oxon. Nam Polycrates profectus navigio in altum annulum mersit. Plin. XXXVII, 2. Quamquam recte etiam dici potest, qui est in usu, annulum *in mare abiicere*, hic tamen dandum est aliquid Mss. auctoritati.

(2) Sic e Lambini coniectura Davisio et Ernestio probata cum Goerenzio edidi pro vulg. *Stoicis licet.*

tiose descivisse videtur a Stoicis propter oculorum dolorem. Quasi vero hoc didicisset a Zenone, non dolere, quum doleret. Illud audierat, nec tamen didicerat, malum illud non esse, quia turpe non esset, et esset[1] ferendum viro. Hic si Peripateticus fuisset, permansisset, credo, in sententia, quoniam[2] dolorem dicunt malum esse. De asperitate autem eius fortiter ferenda praecipiunt eadem, quae Stoici: et quidem Arcesilas tuus, etsi fuit in disserendo pertinacior, tamen noster fuit: erat enim Polemonis. Is quum arderet podagrae doloribus, visitassetque hominem Corniades, Epicuri perfamiliaris, et tristis exiret; Mane, quaeso, inquit, Corniade[3] noster: nihil illinc huc pervenit.[4] Ostendit pedes et pectus. Ac tamen[5] hic mallet non dolere.

XXXII. Haec igitur est nostra ratio, quae tibi videtur inconstans: quum propter virtutis caelestem quandam et divinam, tantamque praestantiam, ut, ubi virtus sit, resque magnae, et summe laudabiles virtute gestae,[6] ibi esse miseria et aerumna non pos-

(1) Ita codd. omnino omnes; sed Ern. ex P. Manutii coniectura *et esse* scripsit. Perperam: nam denuo *quia* cogitandum est. Duplici enim ratione Zeno dicitur docuisse, dolorem malum non esse: primo quia malum nihil sit, quod non item sit turpe; dolor autem turpe non sit. Deinde, quod malum sit fugiendum; dolor autem fortiter ferendus sit viro. Complicatius haec auctor, mediis, quos schola vocat, terminis omissis.

(2) Cod. Spir. et Erl. *qui dolorem.*

(3) *Corniades* et *Corniade* recepi e probabili Davisii coniectura; pro vulg. *Carneades* et *Carneade*. *Carneades* enim non potuit esse inter Epicuri familiares, quum hic mortuus sit Ol. CXXVII, 4, *Carneades* autem Ol. CLXII, 4. *Corniades* contra, teste Plutarcho, fuit Epicureus Epicurique familiaris.

(4) H. e. podagrae dolores pedes tantum, non pectus afficiunt.

(5) Sic e duobus codd. Mss. rescripsit Goerenz. Vulg. *attamen.*

(6) Ita Goer. e codd. Spir. et Erl. (nisi quod hic *et* omittit). Vulgo *resque magnae, sumendae, laudabilesque.*

sit, tamen labor possit, possit molestia:[1] non dubitem dicere, omnes sapientes semper beatos esse, sed tamen fieri posse, ut sit alius alio beatior.

Atqui iste locus est, Piso, tibi etiam atque etiam confirmandus, inquam. Quem si tenueris, non modo meum Ciceronem, sed etiam me ipsum abducas licebit. Tum Quintus, Mihi vero, inquit, satis hoc confirmatum videtur; et laetor quidem,[2] philosophiam, cuius antea supellectilem pluris aestimabam, quam possessiones reliquorum (ita mihi dives videbatur, ut ab ea petere possem, quidquid in studiis nostris concupissem): hanc igitur laetor etiam acutiorem repertam, quam ceteras; quod quidam ei deesse dicebant. Non quam nostram quidem, inquit Pomponius iocans. Sed mehercule pergrata mihi oratio tua. Quae enim dici latine posse non arbitrabar, ea dicta sunt a te verbis aptis, nec minus plane, quam dicuntur a Graecis.[3] Sed tempus est, si videtur: et recta quidem ad me. Quod quum ille dixisset, et satis disputatum videretur, in oppidum ad Pomponium perreximus omnes.

(1) Vulgo *tamen labor possit et molestia.* Receptam lectionem Goerenzio praebuerunt codd. Spir. et Erl.

(2) Vulgo *mihi quidem inquit satis h. c. videtur. Laetor quidem phil.* Davisius probante Ernestio *Mihi quidem — videtur laetorque eam philosophiam.* Goerenzius malebat *et laetor quidem*; quod recepi, sed ita, ut pro *mihi quidem* reposuerim *mihi vero*, ne bis deinceps recurreret *quidem.* Nam hac forma saepius utitur in epilogis, ut cap. ult. lib. IV, *Nos vero, inquit ille.* Tusc. dispp. I. c. ult. *Ego vero et quidem*; de Nat. deor. III, 40, *Ego vero et opto* etc. de Divin. II, l. 72 extr. *Mihi vero, inquit ille.*

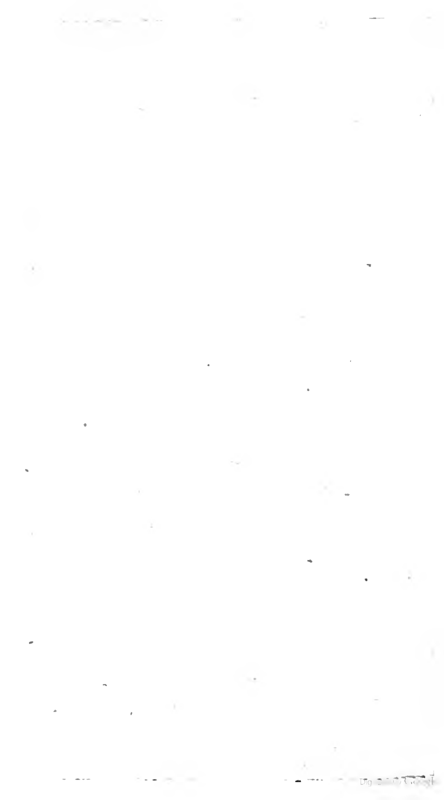
(3) Vulgo *ea dicta sunt a te, nec minus plane, quam dicuntur a Graecis, verbis aptis*, qua structura verborum iure offensus est Goerenzius. Itaque *verbis aptis* e glossemate accessisse putabat. Mihi vero genuina esse videntur, sed transponenda post verba *dicta a te.* Sic idem fere significatur hoc loco, quod de Fin. I, 3, de Epicuro: *nam et complectitur verbis quod vult, et dicit plane quod intelligam.*

M. TVLLII CICERONIS

TVSCVLANARVM

DISPVTATIONVM

LIBRI QVINQVE.

PROLEGOMENA

ET

ARGVMENTA

Quinque libri disputationum Tusculanarum a Cicerone inchoati sunt A. V. 708. iidemque absoluti A. V. 709. initio. Et quidem tot in iis occurrunt temporis notae, ut his inter se comparatis de annis, quibus Cicero hos libros conscripserit, dubitari non possit. Lib. V. c. 8. commemorat se imperatorem Atheuis apud Antiochum deversatum esse, quod factum est A. V. 703. quum e Cilicia rediret. Cn. Pompeii Magni fata post pugnam Pharsalicam eiusque mors consecuta A. V. 705. tanguntur Lib. I. c. 6. Lib. 3. c. 27. Belli civilis nondum plane compositi mentio fit I. 37. et I. c. 4. scribit se statim post Bruti discessum has quasi scholas more Graecorum in Tusculano habuisse. Hic itaque significat Brutum in Galliam profectum esse, cui a Caesare praefectus erat, quod factum esse constat A. V. 707. Ex libris a Cicerone ante Tusculanas disputationes scriptis commemorantur libri *de re publica* A. V. C. 699. editi lib. IV. c. 1. liber *de consolatione* post Tulliae filiae mortem scriptus A. V. 708. Lib. I. c. 27. et Lib. III. c. 28. Hortensius (de philosophia liber A. V. editus lib. II. c. 2. quatuor libri Academici A. V. c. 708. scripti; denique libri de Finibus bonorum et malorum, A. V. 708. mense circiter Sextili editi Lib. V. c. 11. Ceterum harum Tusculanarum disputationum mentio fit in epistolis ad Atticum XV. 2. et 4. scriptis A. V. 709. et quum ad Att. XIII. 32. ab Attico petit, ut sibi Dicaearchi libros περὶ Ψυχῆς mittat, qui apti essent ad id quod quum maxime cogitaret, haud dubie significat se in elaborando Tusculanarum disputationum libro primo versatum esse, ubi mentionem illorum facit lib. I. cap. 11. Absolvisse autem illas ante Caesaris interitum (h. e. ante idus Mart. A. V. 709.) constat ex initio libri de fato, ubi Tusculanae disputationes citantur. Easque iam tum ab Attico lectas esse cognoscitur ex epistolis ad Att. XV. 2. et 4. quae scriptae sunt mense Maio A. V. 709.

Ipsi autem dialogi, habiti esse finguntur in Ciceronis Tusculano, post discessum Bruti in Galliam, ita ut Cicero unum ex familiaribus, qui tum secum erant, ponere iuberet, de quo is audire vellet, ad id ipse aut sedens aut ambulans disputaret. Itaque quinque dierum scholas in totidem libros contulit; qui vulgo quidem appellabantur *Tusculanarum quaestionum*; ut est in cod. Reg. aliisque nonnullis. Verum autem lectionem esse *Tusculanarum disputationum* iam *P. Manutius* vidit; eumque postea sequutus est Davisius, « alteram scripturam, inquit, non modo repraesentant Mss. Pall. Vatic. Gemblac. Colon. Med. et Balliol. verum etiam eo titulo hosce libros insignit Lactantius Div. instit. III. 14. Et M. Tullium secundo *Tusculanarum disputationum* libro laudat Boethius in Topic. lib. V. p. 849. Hieronymus Prooem. libb. contra Pelag. p. 454. Nec aliter ipse scriptor. Vide lib. V. Tusc. c. 2. Divin. lib. II. Prooem. lib. de Fato c. 2. ad Attic. Epp. XV. 2. 4. At Nonius, Charisius et Priscianus simpliciter *Tusculanas* vocant, parique modo Servius, Donatus, Augustinus Lupus abbas Ep. 8. Tertullianus Apol. c. 30. aliique. »

In libro primo

M. Brutum absentem alloquutus exponit quibus causis commotus philosophiam latinis literis illustrandam sibi sumpserit. Non quia philosophia Graecis et literis et doctoribus percipi non posset, sed quod, quum suo quidem iudicio Romani omnia aut invenerint sapientius quam Graeci, aut accepta ab illis meliora fecerint, doctrina tamen illos Graecia et omni literarum genere superaverit, ideoque etiam philosophia iacuerit usque ad hanc aetatem, nec ullum habuerit lumen literarum latinarum, ipse aequum et honestum censuerit, si aliquid oratoriae Romanorum laudi sua attulerit industria, multo studiosius philosophiae fontes aperire. Itaque quum hanc perfectam philosophiam semper indicaverit, quae de maximis quaestionibus copiose posset ornateque dicere, se huic exercitationi ita studiose operam dedisse, ut iam etiam scholas Graecorum more habere auderet. Sic nuper post Bruti discessum in Galliam, quum essent in Tusculano plures secum familiares ponere iussisse, de quo quis audire vellet; ad id aut sedentem aut ambulantem disputasse. Itaque dierum quinque scholas in totidem libros contulisse, c. 1—4.

Seqaitur prima disputatio de *contemnenda morte*. Anditor eaim malum sibi videri esse mortem pronuntiaverat; et quidem utrisque malum esse, et his qui mortai sint, et eis quibus sit moriendum. Aa mortuos quidem propterea quia non sint, quum fuerint, miseros esse. Id Cicero ita refellit ut doceat, mortuos qui nusquam sint, miseros esse non posse, quippe qui nihil sentiant. Iam auditor concedit mortuos non esse miseros; persc-verat autem in eo, quod eos qai vivaat, miseros esse, quum mo-riendum sit, contendat. c. 5—7.

Iam Cicero pollicetur se effecturum, viventibas non modo ma-lum aon esse, sed bonum etiam mortem. Primum autem, quid mors sit, videndum esse. Alios enim illam discessum aaimi a cor-pore esse putare: alios nullam censere fieri discessum, sed una aaimum et corpus occidere, animumque ia corpore exstingui. Varias etiam de animi natura philosophorum sententias esse, quae breviter recensentur c. 8—10. Cicero autem osteadit, quac-cumque vera sit earum seateatiarum, hoc ratioae effectum iri, ut mors aut malum non sit, aut sit boaum potius. Et quum necesse sit aut manere animos post mortem, aut morte ipsa in-terire, quoniam auditor concesserat, si maneant, beatos esse, primum docere aggreditur aaimos post mortem manere, s. im-mortales esse c. 11. Ia primo loco utitur auctoritate antiquita-tis c. 12. 13. deiude maximum argumentum esse dicit, naturam ipsam de immortalite animorum tacitam indicare, quod omnibus curae sint, et maximae quidem, quae post mortem futura sint. c. 14. 15. Itaque coasensu nationum omnium nos arbitrari animos permanere; qua in sede maaeaat qualesque sint, ratione discendum esse. Cuius ignoratioaem finxisse fabulas illas de statu iuferorum; philosophorum autem doctrina inde a Pherecyde et Pythagora hoc effectum esse, animos quum e corpore excesse-rint, sive illi siat animales, i. e. spirabiles, sive ignei, sive ex inflammata aaima (Feuerluft) constent, in sublime ferri. c. 16—18. Id facilius etiam intelligi ex eo, quod nihil sit animo velocius; itaque eum quam e corpore discesserit, statim ad su-periorem regionem evadere, iunctis ex anima tenui et ex ardore solis temperato ignibus insistere, tumque finem altius se effe-rendi facere. Et ia hac quidem sede animum sustentatum iri iisdem rebus, quibus astra sustententur et alantur. Itaque bea-tos nos fore, quum corporibus relictis, et cupiditatum et aemu-lationum futuri simus expertes, totosque nos in contemplandis

rebus perspiciendisque posituri, praesertim quum orae ipsae locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum caelestium, eo maiorem cognoscendi cupiditatem sint allaturae. Omnino autem nos naturae miracula tum multo puriora et dilucidiora perspecturos, quum ad ea spectanda liber animus et corpore solutus pervenerit. Frustra igitur Epicurum a sectatoribus suis magnificis laudibus efferri, quod dicant per eum se liberatos mortis metu, eoque terrore, quem fabulosae inferorum species animis incutiant; scilicet quum nihil aliud ab eo didicerint, quam se quum tempus mortis venisset, totos esse perituros; quae quidem res certe nihil habeat laetabile aut gloriosum. Nihil tamen occurrere, cur non Pythagorae et Platonis de immortalitate animorum vera sit sententia. c. 19–21.

Sed plurimos contra niti, animosque quasi capite damnatos, morte multare; iisque propterea incredibilem animorum videri aeternitatem, quod nequeant, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, et cogitatione comprehendere. Sed eos ne intelligere quidem, qualis sit in ipso corpore. Ac profecto multo difficiliorem esse cogitationem, qualis animus in corpore sit, tanquam alienae domi, quam qualis, quum exierit, et in liberum caelum, quasi domum suam venerit. c. 22. Ac si qualis sit animus ipse animus nesciat, tamen esse se et moveri scire. Itaque quum id solum, quod se ipsum moveat, quia nunquam deseratur a se, nunquam ne moveri quidem desinat, animum, qui sentiat se vi sua non aliena moveri, nec accidere posse ut unquam a se deseratur, certo aeternum esse et immortalem, quod dudum Plato docuerit. c. 23.

Multa vero esse in animis hominum divina, ut memoriam, ut vim occulta investigandi, ut multas variasque artes atque doctrinas, quae nec a corpore oriri, nec in terra nata esse possint, c. 24–27. Quod autem a nonnullis negetur, animum a corpore discretum esse, quod ubi sit, aut qualis sit intelligere nequeant, hoc ipso nihil effici, quod ne oculus quidem se ipse videat, animusque, etiamsi formam suam non videat, tamen sagacitatem, memoriam, ingenium videat. c. 28. Omninoque etsi animi locum et faciem ignoremus, hoc tamen dubitari non posse, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex; ideoque eum nec secerni, nec di-

vidi, nec discerpi, nec distrahi posse, nec interire igitur. c. 29. His igitur ac talibus rationibus adductum Socratem supremo vitae die de animorum immortalitate disseruisse, verissimumque eius dictum esse, totam philosophorum vitam nihil aliud esse quam commeutationem mortis. c. 30. 31.

Sequitur ut demonstretor, etiamsi animi mortales sint, mortem tamen non esse in malis. In quo Stoicos ait esse perabsurdos, qui animos manere dicant, quum e corpore excesserint, sed non semper, quod dent id, quod difficillimum in causa sit, posse animum manere corpore vacantem, quod autem facile sit, tollant, eos semper manere, c. 32. Neque vero Panaetii rationem duplicem valere, qui animos mortales esse statuat, primo, quod quidquid nascatur, intereat; deinde quia animus saepe aeger sit; quod autem aegrum esse et in morbum incidere possit, id etiam interire possit. Nam quum de animi immortalitate disputetur, de mente dici, quae omni turbido motu semper vacet, non de iis partibus, in quibus aegritudines versentur. c. 33. Sed si concedatur, animum morte interire, non esse tamen quod mortem timeamus. Non enim propter se mortem timeri, quae plerumque sine sensu fiat, nonnumquam etiam cum voluptate, sed hoc potissimum homines angere, quod mors sit discessus ab omnibus iis, quae sunt bona in vita. Sed ea bona aut opinata esse, aut tam pauca et parva, ut a malorum aut magnitudine aut multitudine obruantur; et morte omnia mala et pericula effugi. c. 34—35. Nullis etiam bonis carere mortuos, quod carere is demum dicatur, cui desit quod desideret, nec odiosum esse, sine sensu esse, quoniam nihil in eo possit esse odiosum, qui ipse non sit, qui nec careat nec sentiat. c. 36—37. Itaque licere etiam eum, qui mortalem esse animum iudicet, aeterna moliri, non gloriae cupiditate, quam sensurus non sit, sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si id ipse non agat, consequatur. c. 38. Pellendas igitur esse istas ineptias, ante tempus mori, miserum esse; totam potius vim bene vivendi in animi robore et magnitudine et in omni omnium rerum humanarum contemptione et in omni virtute ponendam esse. c. 39—42. De humatione autem ac sepultura non esse laborandum, quod ea nihil ad mortuum pertineat. c. 43—45. Operam potius dandam esse ut laudabilem vitam gloriosa ratione finiamus. c. 46.

Epilogi loco afferuntur ipsorum deorum de morte testimonia, et hominum de morte pro patria oppetita opiniones. c. 47—49.

In libro secundo

qui est de *tolerando dolore*, post praefationem qua cohortatur ad philosophiam diligenter colendam, latinisque inprimis literis illustrandam, c. 1—3. colloquium inducitur ab ipsius philosophiae laudibus; et quum auditor hanc sententiam propc.uisset, dolorem maximum omnium malorum sibi videri, haec statim hoc argumento refellitur, quod dedecus et turpitudo maius profecto sit dolore malum. c. 4. 5. Sequitur ut doceatur omnino ne malum quidem esse dolorem. In quo primum multorum philosophorum imbecillitatem reprehendit; quum Aristippus non dubitarit summum malum dolorem dicere, quem Epicurus secutus sit; Hieronymus autem Rhodius summum bonum posuerit in vacuitate a dolore, ceteri praeter Zenonem, Aristonem et Pyrrhonem malum certe dixerint dolorem, etiamsi alia peiora. Poëtas quoque vituperandos esse dicit, qui summos homines inducant in dolore muliebriter lamentantes, c. 6—12. Rationes autem quibus in frangendis opinionibus eorum qui dolorem malum dicant, Stoici utantur, contortulas esse et verbis quidem aliis definire dolorem, non tollere. Verum igitur hoc esse, dolorem opprimendum esse patientia et fortitudine, idque partim exercitatione fieri et consuetudine, c. 13—17. partim ratione et sapientia; in quo primum nihil profici docet Epicuri ratione, qui magnum dolorem brevem, longum vero levem esse dixerat, c. 19. aliunde potius medicinam quaerendam esse. Itaque primum oportere hoc sibi quemque persuadere, nihil honestius esse nec laudabilius nec optabilius, quam ferre dolorem, in eoque sibi ipsum imperare. Nam quum animus sit in partes tributus duas, alteram rationis participem, alteram expertem, illam huic imperare, tamquam dominum servo, h. e. a ratione coërceri temeritatem oportere. Si se turpiter gerat, et gemitibus ac fletibus dedat, amicorum propinquorumque custodiis constringendam esse; si autem firmior sit, tamquam bonum militem admonitu revocandam esse ad dignitatem. Accedere debere propriam animi contentionem et sermonem intimum, quo ipse secum cogitet cavendum esse turpe quidquam et languidum, non virile; species deinde honestas virorum qui fortiter dolorem tulerint animo

proponendas esse. c. 20. 21. intentionem etiam adhibendam, cuius ut in corpore, sic in animo, magna vis sit, c. 22. 23. contemnendo etiam omnem dolorem laboremque levari. c. 24. Illud denique cogitandum, amplitudinem animi, quae maxime emineat contemnendis doloribus unam esse omnium rem pulcherrimam. c. 25. 26. atque inprimis illud meditandum, ut haec patientia dolorum in omni genere se aequabilem praebeat. c. 27.

Libri tertii

praefatio in laudibus philosophiae versatur, quae quum medicina animi sit, eaque in potestate nostra sita, dolendum esse dicit, medicinae corporis multum et honoris haberi et temporis tribui, illam autem animi medicinam contemni et negligi. c. 1—3.

Ipsum autem huius libri argumentum in eo versatur, ut *aegritudinem non cadere in sapientem* demonstretur. Hic primo rationes quaedam leviores, et a verbis Latinorum ductae praemittuntur, qui omnem animi affectionem lumine mentis carentem insaniam, amentiam, dementiam appellent, adeoque a sapiente removeant, c. 4. 5. Sequuntur Stoicorum argumenta breviter adstricta. c. 6—9. Quibus expositis latius ea dicit, sed ita ut sententiis utatur eorum potissimum, qui maxime forti et virili utebantur ratione atque sententia. Itaque Peripateticorum rationem qui mediocritates perturbationum probent, sibi placere negat. c. 10. Ostendit autem omnis aegritudinis non modo, verum ceterarum etiam animi perturbationum causam esse ab opinione repetendam; et aegritudinis quidem ab opinione magni mali, cuius hanc definitionem proponit: esse opinionem magni mali praesentis, et quidem recentem opinionem talis mali, ut in eo rectum esse videatur angi. c. 11. Ex hac igitur definitione in tres partes abit disputatio, quarum prima docet, aegritudinem esse ex opinione mali; c. 13. in qua Epicurum refellit, qui ipsam opinionem esse aegritudinem contendit, et Cyrenaicos, qui non nisi inopinatum malum ad aegritudinem valere putant, quod quamquam insperata sint graviora, et ipsa praemeditatio aegritudinem minuat, ut merito reprehendantur Epicurei, qui istam reprehendunt, c. 16. et cogitationes potius ad voluptates traducant corporis, aut quae propter corpus vel recordatione vel spe cogitentur, c. 17—21. tamen in isto non sint

omnia, quum et nec-opinatorum natura considerata intelligatur, propterea tantum magna videri, quod quanta sint, considerandi spatium non detur, et quasi culpa contractum omne non provisum malum videatur. c. 22. Altera parte refutatur opinio eorum, qui putent ad officium pertinere, aegre ferre quod acciderit; qua ex opinione efficiatur gravis aegritudinis perturbatio, orianturque varia et detestabilia genera lugendi. Ex hoc ipso autem intelligi voluntate susceptam esse aegritudinem. Nihil autem esse, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam quum est intellectum nihil profici et frustra esse susceptum. Et quum multi multa saepe perpessi facilius ferant, quicquid acciderit, ita ut ipsa defatigatio miseriarum aegritudines faciat leniores, intelligi, opinionem illam, non rem ipsam atque causam fontem esse moeroris. Quod confirmatur philosophorum exemplo, qui quum intelligant, se nondum sapientiam consecutos esse, tamen in hoc malo aegritudine non premantur, quia nulla admisceatur opinio officiosi doloris. c. 23—28. His expositis adduntur nonnulla ad refutandam Crantoris sententiam, qui cedendum censuerit dolori, quia quum sit naturalis, naturae obsisti nullo modo possit. c. 29. 30. Tertia parte disseritur de eo, quod Zeno ad definitionem aegritudinis hoc addiderit, ut illa opinio mali praesentis sit recens; in quo ille non tantum recens esse velit, quod paulo ante acciderit, sed quam diu in illo opinato malo vis quaedam insit, et vigeat, et habeat quandam viriditatem, tamdiu illud appellet recens. Quo ipso utitur ad exponenda officia consolantium, variasque philosophorum de generibus consolandi sententias enumerandas. c. 31—34.

Liber quartus

post praefationem, qua veteres Romanos philosophiam, amplissimam bene vivendi disciplinam vita magis quam literis persecutos esse ostendit, continet quarti diei disputationem, in qua auditor hanc sententiam proposuerat, *non videri omni animi perturbatione sapientem posse vacare*. Quod ut refutetur, primum id agit Cicero, ut Zenonis, Stoicorum principis, definitionem perturbationis et ipsa perturbationum genera exponat. Perturbationem ille dixerat aversam a recta ratione contra naturam animi commotionem (τὴν ἄλογον καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κίνησιν Diog. Laërt. VII. 63). Partes autem perturbationum ex duo-

bus opinatis bonis nasci, et ex duobus opinatis malis; ita esse quatuor, ex bonis libidinem et laetitiam, ut sit laetitia praesentium bonorum, libido futurorum; ex malis metum et aegritudinem, metum ex futuris, aegritudinem ex praesentibus. Et *aegritudinem* quidem esse opinionem recentem mali praesentis in quo demitti contrahique animo rectum esse videatur (λύπην, σύστολην ἄλογον). *Laetitiam* opinionem recentem boni praesentis, in quo efferri rectum esse videatur (ἡδονήν, ἄλογον ἔπαρσιν, ἐφ' αἱρετῷ δοκοῦντι ὑπάρχειν). *Metum* opinionem impendentis mali, quod intolerabile esse videatur (φόβον, προσδοκίαν κακοῦ.). *Libidinem* opinionem futuri boni, quod sit ex usu iam praesens esse (ἐπιθυμίαν, ἄλογον ὄρεξιν.). Singulis autem his perturbationibus partes generis plures subiici. Itaque aegritudini a Stoicis subiicitur *aemulatio* i. e. aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat (Ζῆλος, λύπη ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι, ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ). *Obtrectatio* aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit (Ζηλοτυπία, λύπη ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι ὧν αὐτὸς ἐμιθυμεῖ). *Misericordia* aegritudo ex miseria alterius iniuria laborantis (Ελεος, λύπη ὡς ἐπὶ ἀναξίως κακοπαθοῦντι). *Angor* aegritudo premens (Αχθος, λύπη βαρύνουσα). *Luctus* aegritudo ex eius qui carus fuerit, interitu acerbo. (Huius et moeroris, doloris, lamentationis, molestiae et desperationis definitiones apud Diogenem Laërtium omittuntur). *Moeror* aegritudo flebilis. *Aerumna* aegritudo laboriosa (Οδύνη, λύπη ἐπίπονος). *Dolor* aegritudo crucians. *Lamentatio* aegritudo cum eiulatu. *Sollicitudo* aegritudo cum cogitatione (Ανία, λύπη ἐκ διαλογισμῶν μένουσα, ἢ ἐπιτεινομένη). *Molestia* aegritudo permanens. *Afflictatio* aegritudo cum vexatione corporis (Ενόχλησις, λύπη στενοχωροῦσα καὶ δυσχωρίαν παρέχουσα). *Desperatio* aegritudo sine ulla rerum exspectatione meliorum. Sub *metu* autem subiecta sunt, quae sequuntur: *Pigritia* metus consequentis laboris (Οκνος, φόβος μελλούσης ἐνεργίας). *Pudor* (Αἰσχύνη, φόβος ἀδοξίας). *Terror* metus concutiens (Εκπληξις, φόβος ἐκ φαντασίας ἀσυνήθους πράγματος). *Timor* metus mali appropinquantis. *Pavor* metus mentem loco movens. *Exanimatio* metus subsequens et quasi comes pavoris. *Conturbatio* metus excutiens cogitata (Θόρυβος, φόβος μετὰ κατεπείξεως φωνῆς). *Formido* metus permanens. *Voluptatis* partes sunt istae: *Malivolentia* voluptas ex malo alterius sine emolumento suo (Επιχαιρεκακία, ἡδονὴ ἐπ' ἀλλοτρίοις κακοῖς). *Delectatio* voluptas suavitate auditus animum deleniens (Κήλησις ἡδονὴ δι' ὤτων κατακλῶσα). *Iactatio* voluptas gestiens et se efferens insolentius (Τέρψις, οἷον

τρίψις προτροπὴ τῆς ψυχῆς ἐπὶ τὸ ἀνειμένον). *Libidini* subiecta sunt *Ira*, libido puniendi eius qui videatur laesisse iniuria (Ὀργὴ, ἐπιθυμία τιμωρίας, τοῦ δοκοῦντος ἠδικηκέναι οὐ προσηκόντως). *Excandescentia* ira nascens et modo exsistens (Θυμὸς, ὀργὴ ἀρχομένη). *Odium* ira inveterata (μῖσος, ἐπιθυμία τις τοῦ κακῶς εἶναι τινι; μετὰ προκοπῆς τινος καὶ παρατάσεως). *Inimicitia* ira ulciscendi tempus observans (Μῆνις. ὀργὴ πεπαλαιωμένη καὶ ἐπίκοτος, ἐπιτηρητικὴ δέ). *Discordia* ira acerbior, intimo odio et corde concepta. *Indigentia* libido inexplebilis (Σπάνις, ἐπιθυμία τις ἐν ἀποτεύξει, καὶ οἷον κεχωρισμένη ἐκ τοῦ πράγματος, τεταμένη δὲ διακενῆς ἐπ' αὐτὸ καὶ σπωμένη). *Desiderium* libido eius, qui nondum adsit videndi. c. 4—9. His expositis Cicero refert, Stoicos omnium perturbationum fontem dicere intemperantiam; ex iisque primum *morbos* confici, quae illi νοσήματα vocent, deinde *aegrotationes* quae ab illis appellentur ἀῤῥωστήματα; utrisque oppositas esse contrarias offensiones. Definiri autem animi aegrotationem opinationem vehementem de re non expetenda, tamquam valde expetenda inhaerentem et penitus insitam. Offensionem autem esse, opinionem vehementem de re non fugienda, inhaerentem et penitus insitam tamquam fugienda. Aegrotationi subiecta esse avaritiam, ambitionem, mulierositatem, pervicaciam, ligurritionem, vinolentiam, cupediam et similia. Offensionum exempla esse inhospitalitatem et mulierum odium. c. 10. 11. Atque ut in corpore sit morbus, sit aegrotatio, et vitium (morbum enim esse totius corporis corruptionem; aegrotationem morbum cum imbecillitate; vitium quum partes corporis inter se dissideant); sic animi quoque morbos et aegrotationes et vitia esse; item in animo sicut in corpore laudari pulchritudinem, vires, valitudinem, firmitatem, velocitatem, c. 12—14. Sequitur iam brevis demonstratio eius quod quaerebatur, perturbationes in sapientem non cadere; c. 5—17. Deinde disputatur adversus Peripateticos, qui perturbari animos necesse esse dicebant, iidem tamen modum adhibebant, quem ultra progredi non oporteat; praeterea easdem utiliter a natura datas existimabant. c. 18—26. Tum exponuntur remedia, quae a philosophia morbis animorum adhibeantur, sive perturbationum curationes. Omnino autem in omnibus quatuor perturbationibus sanandis illam esse distinctionem: utrum ad universam perturbationem, quae est aspernatio rationis aut appetitus vehementior, an ad singulas, ut ad metum, libidinem, reliquasque melius adhibeatur oratio; et utrum illud non videatur aegre ferendum,

ex quo suscepta sit aegritudo, an omnium rerum tollenda omnino aegritudo; ut si quis aegre ferat se pauperem esse, idne disputes paupertatem malum non esse; an hominem aegre ferre nihil oportere. Iam omnem eiusmodi perturbationem animi placatione ablui quidem, quum doceas, nec bonum illud esse, ex quo laetitia aut libido oriatur, nec malum ex quo aut metus aut aegritudo: certam tamen et propriam sanationem esse, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale aut necessarium. Illam autem rationem quae ipsam opinionem boni aut mali tollat, utiliorem quidem esse, sed raro proficere, neque esse ad vulgus adhibendam. Est etiam, ubi adhiberi plane non potest, quod res, quae perturbat animum, vere est bona aut mala; tamquam si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis. c. 27—29. Extremo loco adiungitur disputatio de singulis quibusdam perturbationum generibus recte sanandis; et quum de aegritudine satis iam esset libro tertio disputatum, agitur primum de sanando metu, c. 30. de laetitia c. 31. de amore c. 32—35. de ira c. 36. omninoque concluditur, omnium animi morborum unam hanc sanationem esse: omnes opinabiles esse et voluntarios, ea reque suscipi quod ita rectum esse videatur. c. 37. 38.

Libro quinto

continetur quinti diei disputatio, qua demonstratur *virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam.* Eam ipsam sententiam Brutus ipse maxime probabat, idque Cicero ait se intellexisse ex eius libro de Virtute ad ipsum scripto, quo libro se ipsum a Bruto provocatum esse scribit de Fin. I. c. 3.

Et in praefatione quidem huius libri primum ait, eos qui se ad philosophiae studium contulerint, profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuisse. Quod si ab iis inventa et perfecta virtus, in eaque satis praesidii ad beate vivendum sit, et praeclare ab illis positam et a se ipso susceptam esse operam philosophandi. Sed si virtus non possit se ipsa adversus fortunam tueri, verendum esse, ne non tam virtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate vivendi, quam vota facienda videantur. Ac se ipsum interdum huic sententiae diffidere; eundem vero etiam se castigare, quum cogitet, non ex hominum

mollitia, sed ex ipsa virtute de virtutis robore existimandum esse. Huius vero culpae, qua homines omnia adversa tum venientia metu exaugeant, tum moerore praesentia, ut omnium errorum et peccatorum, petendam esse a philosophia correctionem, quam egregiis laudibus exornat c. 1. 2. Cuius nomen etsi recens sit, rem tamen ipsam antiquissimam esse demonstrat. Itaque iam heroicis temporibus Vlixem et Nestorem sapientes fuisse, deinde Homerum et Lycurgum, tum septem illos sapientes; donec exortus sit Pythagoras, qui ipsum philosophiae nomen invenerit, non tamen nominis solum inventor, sed rerum quoque amplificator fuerit, et magnam illam Graeciam privatim et publice praestantissimis et institutis et artibus exornaverit. A physicis deinde usque ad Socratem numeros potissimum motusque tractatos esse, quaesitumque unde omnia orirentur, quove recederent; studioseque ab his siderum magnitudines, intervalla, cursus, et cuncta caelestia anquisita esse. Socratem autem primum philosophiam devocasse e caelo i. e. de vita et moribus rebusque bonis et malis quaerere coepisse. Eius deinde multiplicem rationem disputandi rerumque varietatem et ingenii magnitudinem Platonis memoria et literis consecratam plura genera effecisse dissentientium philosophorum. Ex quibus se potissimum Socratieam rationem consecutum esse, in omni disputatione, quid essem simillimum veri, quaerendi; eumque morem etiam in his Tusculanis disputationibus et superiore quatriduo, et hoc quinto et ultimo die tenuisse. c. 3—4.

Negaverat auditor ad beate vivendum satis posse virtutem. Cicero quaerit an ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum satis praesidii sit in virtute! Quo concesso, concedi sibi vult, qui bene vivat eum etiam beate vivere. Id negat auditor, quoniam bene, i. e. constanter, graviter, sapienter, fortiter vivere etiam in tormentis aliquis possit; beata autem vita in equuleum non accedat. Cicero igitur auditorem reducit ad id, quod superioribus diebus actum erat, ostenditque necessario beatos esse eos, quos nulli metus terreant, nullae aegritudines exedant, nullae libidines incitent, nullae futiles laetitiae exsultantes liquefaciant c. 5—7. Quamquam igitur res videbatur superioribus illis disputationibus confecta esse, auditor tamen habere se ait, quae requirat. Assentiri enim se, si, quod honestum sit, id solum sit bonum, sequi etiam vitam beatam virtute confici; eodemque modo, si vita beata in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem bonum. Brutum autem auctore Aristo et Au-

tiocho virtutem cum beata vita coniunctam esse putare, etiam si sit bonum aliquod praeter virtutem. Cicero reponit, sibi de ea re et cum Antiocho saepe et cum Aristone dissensionem fuisse, quod sibi non videretur quisquam esse beatus posse, quum in malis esset, in malis autem putaret sapientem esse posse, si essent ulla corporis aut fortunae mala. Contra ea et dictum ab Antiocho, et scriptum compluribus locis: virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse, neque tamen beatissimam. In quo Cicero constantiam desiderat. Quum enim illi philosophi tria genera malorum esse dicant, qui duorum generum malis omnibus urgeantur, ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum et confectum corpus doloribus, eis dici non posse paullum ad beatam vitam deesse, non modo ad beatissimam c. 8. Itaque constantius certe Theophrastum dixisse in rotam beatam vitam non escendere. Nam Epicurum quidem sibi haud constanter convenienterque dicere, quum neget, quemquam iucunde posse vivere nisi idem honeste, sapienter, iusteque vivat, aut quum dicat fortunam exiguam intervenire sapienti. Nam quum beatus dicatur is, qui sit in bonis nullo adiuncto malo, eique verba nulla alia subiecta notio sit, nisi secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio, haud assequi virtutem, si quidquam praeter ipsam boni sit, non posse. Affuturam enim esse, si mala illa ducamus, turbam quandam, ut paupertatem, ignobilitatem, humilitatem, solitudinem, amissionem suorum, graves dolores corporis, perditam valetudinem, debilitatem, caecitatem, interitum patriae, exsilium, servitutem in quibus aut pluribus, aut omnibus uno tempore quum sapiens esse possit, neminem praestare posse, sapientem semper beatum fore. Itaque missa quaestione, utrum de ratione beate vivendi in sola virtute ponenda inter Stoicos et Peripateticos conveniat nec ne, ostendit auctor se eius sententiae gravitatem a Platone repetiturum, c. 9—13.

Primum igitur argumentum, quo efficitur virtutem ad beate vivendum se ipsam esse contentam hoc est: Humanus animus decerptus ex mente divina, si est recte excultus, fit perfecta mens, id est absoluta ratio, quod est idem virtus. Et si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatum est, certe omnes virtutis compotes beati sunt. Immo sunt beatissimi. Nihil enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis. Qui autem diffidit, beatus esse non potest. At diffidat necesse est, qui bona dividit tripertito. Qui

enim potuit aut corporis firmitate, aut fortunae stabilitate confidere? Atqui nisi stabili et fixo et permanente bono beatus esse nemo potest. Itaque qui virtutis compos est, solus est beatus, quippe qui non timeat, ne eorum, in quibus vita beata consistit, aliquid deperdat; quod certe non ita se haberet, nisi omne bonum in una honestate consisteret. Atque quum perturbationes animi miseram, sedationes autem vitam efficiant beatam, qui his concitationibus solutus ac liber est, eam nemo dubitabit beatum dicere. Atqui sapiens semper ita affectus est. Semper igitur sapiens beatus est. Praeterea omne bonum laetabile est; quod autem laetabile id praedicandum et prae se ferendum; quod tale autem, id etiam gloriosum. Si vero gloriosum, certe laudabile; quod autem laudabile, profecto etiam honestum. Quod bonum igitur id honestum. At quae isti philosophi praeter virtutem in bonis numeraut, ne ipsi quidem honesta dicunt. Solum igitur bonum quod honestum. Ex quo efficitur honestate una vitam contineri beatam. Nam ea bona non sunt dicenda, quibus abundantem licet esse miserrimum. Postremo quum in virtute satis sit, ut fortiter vivamus, sequitur ut magno animo, et quidem ut nulla re umquam terreamur, semperque simus invicti. Sequitur, ut nihil poeniteat, nihil desit, nihil obstet. Ergo omnia profluenter, absolute, prospere. Satis ergo etiam ad beate. c. 14—18.

Iam ut illud magis elucescat, exempla afferuntur hominum improborum cum bonis et sapientibus comparatorum: L. Cinnae cum C. Laelio, C. Marii cum Catulo, Dionysii Syracusanorum tyranni cum Archimede comparati. c. 19—23. Tum exprimitur viri cuiusdam optimis artibus praestantis imago, partim omnibus philosophiae disciplinis exculti, partim in re publica versantis, amicitiisque doctorum et sapientium hominum florentis, ostenditurque qui his gaudiis fruatur, eum beatum esse, idque necesse esse omnes confiteri, c. 24. 25. Et hanc beatam sapientis ex virtute vitam ne imminui quidem posse dolore corporis, etsi hic videatur acerrimus virtuti adversarius, c. 26—28.

Sequitur disputatio de eorum philosophorum inprimis Peripateticorum et Academicorum sententiis, qui negarent virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam. Itaque recenset diversas philosophorum de finibus bonorum et malorum sententias. Eae sunt primum simplices quatuor: 1. Nihil bonum nisi honestum, ut Stoici; 2. Nihil bonum nisi voluptas, ut Epicurus. 3. Nihil bonum nisi vacuitas doloris, ut Hieronymus. 4. Nihil bonum,

nisi naturae primis bonis aut omnibus aut maximis frui, ut Carneades. Haec igitur simplicia, illa, quae sequuntur mixta. Tria genera bonorum, maxima animi, secunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus; voluptatem cum honestate Dinomachus et Calliphon copulavit. Indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adiunxit. His igitur omnibus licere sapientem beatum praedicare demonstratur. Epicurum enim, quem voluptarium dicant, satis tamen esse contra mortem et dolorem paratum; eundem vero etiam et reliquos philosophos aeque paratos esse ad caetera quae mala putentur. Parvo enim contentos paupertatem non extimescere. Et quod ad cupiditates attineat, Epicurum earum genera sic divisisse, ut partim esse naturales et necessarias, partim naturales et non necessarias, partim nec naturales nec necessarias esse diceret; necessarias satiari posse paene nihilo; secundum autem genus nec ad potiendum difficile esse nec ad carendum; tertias quod essent plane inanes, funditus eiiciendas. Itaque Epicurum omnes eiusmodi voluptates extenuasse; et sic praecipere, ut voluptatem quidem expetendam doloremque fugiendum dicat, idem tamen hac usurum compensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, si ea maiorem dolorem effectura sit, et dolorem suscipiat maiorem efficientem voluptatem, et haec omnia tamen ad animum referre. Et quum animus et praesentem sentiat voluptatem, et perspiciat venientem, nec praeteritam praeterfluere sinat, Epicuro auctore perpetuas et contextas voluptates in sapiente fore, c. 29—33. Similia ad victum transferri, extenuarique magnificentiam et sumptus epularum, c. 34—35. Neque vero ignobilitatem, aut humilitatem, aut popularem offensionem sapientem beatum esse prohibere c. 36. neque exsilium, quod in maximis malis ducatur c. 37. Iam vero motus animi, sollicitudines, aegritudines oblivione leniri, traductis animis ad voluptatem. Itaque nec caecitatem, nec surditatem, nec acerrimos corporis dolores sapientium perpetuam bene vivendi facultatem impedire. Et quum hoc vel ii philosophi dicant, quorum ea sententia sit, ut virtus per se ipsa nihil valeat, multo magis id esse philosophis a Socrate et Platone profectis faciendum, quorum alii tantam praestantiam in bonis animi esse dicant, ut ab his corporis et externa obscurentur, alii autem haec ne bona quidem ducant, in animo reponant omnia. c. 38—41.

M. T. CICERONIS
TVSCVLANARVM DISPVTATIONVM
AD M. BRVTVM
LIBER PRIMVS.

DE CONTEMNENDA MORTE.

I.

Quum defensionum laboribus, senatoriisque muneribus aut omnino, aut magna ex parte essem aliquando liberatus, retuli me, Brute, te hortante maxime, ad ea studia, quae retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi; et, quum omnium artium, quae ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et disciplina, studio sapientiae, quae philosophia dicitur, contineretur; hoc mihi latinis literis illustrandum putavi: non, quia philosophia graecis et literis et doctoribus percipi non posset; sed meum semper iudicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius, quam Graecos; aut accepta ab illis, fecisse meliora, quae quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. Nam mores, et instituta vitae, resque domesticas ac familiares nos profecto et melius tuemur et lautius; rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperaverunt

et institutis et legibus. Quid loquar de re militari? in qua quum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. Iam illa, quae natura, non literis assecuti sunt, (1) neque cum Graecia, neque ulla cum gente sunt conferenda. Quae enim tanta gravitas, quae tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris comparanda? Doctrina Graecia nos, et omni literarum genere superabat. In quo erat facile vincere non repugnantes. Nam quum apud Graecos antiquissimum sit e doctis genus poëtarum, siquidem Homerus fuit, et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo; serius poëticam nos accepimus: annis enim fere DX [2] post Romam conditam Livius fabulam dedit, [3] C. Claudio, Caeci filio, M. Tuditano, consulibus, anno ante natum Ennium. [4]

(1) Exemplar Lipsianum, ad orthographiam quod spectat, in posterum fere sequar. Nam typothetae, quamquam subinde moniti, de constanti scripturae ratione vel parum sollicíti sunt, vel eam non capiunt, si quid quo in loco mutandum censuerim. Dudum iam sensi, si quid commodi novae editioni afferre volueris, omnino necesse esse, priusquam exemplar typis describendum operis dispertiatur, quidquid mutare vel corrigere velis, ad marginem libri hoc notare. Si hoc neglexeris, aut potestas tibi non fuerit, ab ipsis typothetis frustra levamen speraveris, et quamplurima corrigenda in speciminibus perpetuo tibi erunt: quod Editoris rationes non ferunt. Quum vero otium nullum illi labori impendendum hucusque mihi superfuerit, hinc factum est, ut in voluminibus iam editis innumera, levioris quidem momenti, quae tamen ad expeditiorem lectionem, vel ad absolutiorem correctionem aliquid conferunt, pro lubitu haud correxerim vel mutaverim. Hinc quoque fit, ut repetitae editiones eadem utplurimum offendicula et vitia, quibus editio autographa forte scateat, fideliter tibi repraesentent. *T.*

(2) Olim edebatur CCCCX. Sed coss. isti fuerunt A. V. C. DXIII.

(3) Ms. Vrsini *ducunt.*

(4) Vulgo addebatur *qui fuit maior natu quam Plautus et Naevius.* Sed hoc ineptum est, quum constet Naevium Ennio natu maiorem fuisse. Nec si verum esset, opus erat eiusmodi aliquid hic addi. Absunt autem ista a cod. Ms. ap. Verburg. Omittenda censuerunt Pearcius et Wolfius, qui ea uncis inclusit.

II. Sero igitur a nostris poëtae vel cogniti, vel recepti. Quamquam est in Originibus,[1] solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus; honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis, in qua obiecit, ut probrum, M. Nobiliori, quod is in provinciam poëtas duxisset. Duxerat autem consul ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poëtis, eo minora studia fuerunt. Nec tamen, si qui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis Graecorum gloriae responderunt. An censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos[2] et Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnesque incenduntur ad studia gloria; iacentque ea semper, quae apud quosque improbantur. Summam eruditionem Graeci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus. Igitur et Epaminondas, princeps, meo iudicio, Graeciae, fidibus praeclare cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot ante annis,[3] quum in epulis recusasset[4] lyram, habitus est indoctior. Ergo in Graecia musici floruerunt, discebantque id omnes, nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. In summo apud illos honore geometria fuit. Itaque nihil mathematicis illustrius. At nos metiendi

(1) M. Porcii Catonis.

(2) Camerar. malebat *Polygnotos*, idque receperunt P. Manut. et Lambin. Sed *Polycletum* constat non solum statuarium, sed etiam pictorem fuisse.

(3) *Aliquot ante annos*. Ante Epaminondam. Ern. — Aliquot ante annis non est h. l. paucos annos ante Ep. (nam erant inter Themistoclis mortem et Epaminondam circiter quinquaginta anni), sed plures annos. Adhibent enim Latini τὸ *aliquot* pro quovis numero indefinito, quem vel ipsi nesciunt, vel accuratius definire non attinet. Neid.

(4) Hoc Ern. restituit ex edd. vett. ut Mediol. Iunt. Ald. Steph. Postea editum *recusaret*. Et sic quoque Davis.

ratiocinandique utilitate [1] huius artis terminavimus modum.

III. At contra oratorem celeriter complexi sumus; nec eum primo eruditum,[2] aptum tamen ad dicendum; post autem eruditum. Nam Galbam, Africanum, Laelium, doctos fuisse traditum est; studiosum autem eum, qui iis aetate anteibat, Catonem; post vero Lepidum, Carbonem, [3] Gracchos; inde [4] ita magnos nostram ad aetatem, ut non multum, aut nihil omnino Graecis cederetur. [5] Philosophia iacuit usque ad hanc aetatem, nec ullum habuit lumen literarum latinarum: quae illustranda, et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, otiosi. In quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi iam esse latini libri dicuntur scripti inconsiderate, ab optimis illi[6] quidem viris, sed non satis eruditis. [7] Fieri autem potest, ut recte quis sentiat, et id, quod sentit, polite eloqui non possit. Sed mandare quemquam literis cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et literis. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis,[8] nec quisquam attingit, praeter eos,

(1) Quatenus inservit metiendo et ratiocinando. *T.*

(2) Ab initio satis videbatur, si quis tantummodo eloquentia quadam naturali instructus esset, nulla doctrinae ratione habita; postea multo magis eruditio requirebatur in oratore. NEID.

(3) Recte sic Beroald. Erasmus il. Ald. Steph. el. Male nonnolli edd. *Catonem*, quod est in compluribus Mss.

(4) Sic Davis. a Reg. Med. Vulgo *deinde*.

(5) Lambin. *cederemus*.

(6) Sic Ern. Wolf. Vulgo *illis*.

(7) Amafanium notat, aliosque nonnullos ex Epicuri grege, quos eo nomine perstrinxit etiam Acad. I, 2; cf. Tuscul. IV, 3. DAVIS.

(8) I. e. cum sui similibus, hominibus, aeque ac ipsi, omni elegantia in scribendo destitutis. NEID.

qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid oratoriae laudi [1] nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiae fontes aperiemus, e quibus etiam illa manabant. [2]

IV. Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientia, copia, [3] quum motus esset Isocratis rhetoris gloria, dicere etiam coepit adolescentes docere, [4] et prudentiam cum eloquentia iungere: sic nobis placet nec pristinum dicendi studium deponere, et in hac maiore et uberiore arte versari. Hanc enim perfectam philosophiam semper iudicavi, quae de maximis quaestionibus copiose posset ornateque dicere; in quam exercitationem ita nos studiose [5] dedimus, ut iam etiam scholas Graecorum more habere auderemus: ut nuper tuum post discessum, in Tusculano, quum essent complures mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem. Vt enim antea declamitabam causas, quod nemo me diutius fecit; sic haec nunc mihi senilis est declamatio. Ponere iubebam, de quo quis audire vellet: ad id aut sedens, aut ambulans disputabam. Itaque dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli. Fiebat

(1) Ita legendum esse cum edd. vett. vidit Bentleius. Receperunt Davis. Wolf. Vulgo *oratoriae laudis.*

(2) Pearcius correxit *manabat*, quod placebat Ernestio, ut ad *oratoriam laudem* referretur.

(3) Vulgo *scientiae copia.* Davis. malebat *scientia et copia* ut est in Mss. nonnullis. Ego, Wolfio auctore, omissa copula, malui scribere *scientia, copia.*

(4) Recte sic Davis. Wolf. Vulg. *docere etiam coepit adolescentes dicere.* I. e. coepit docere adolescentes etiam artem dicendi.

(5) Vulgo olim addebatur *operam*; quod delendum esse recte censuerunt Lambin. Fr. Fabric. Davis. Ern. Wolf.

Scholas) Disputationes; quo sensu *pomeridianas scholas* dixit Quintilianus III, 1. Noster infra III, 34: *Separatim certe scholae sunt de exsilio.... Haec Graeci in singulas scholas et in singulos libros dispertiunt.* Et de Fin. II, 1: *Ne me tanquam philosophum putetis scholam aliquam vobis explicaturum.* Dav.

autem ita, ut, quum is, qui audire vellet, dixisset quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. Haec est enim, ut scis, vetus, et Socratica ratio contra alterius opinionem disserendi: nam ita facillime, quid veri simillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur. Sed quo commodius disputationes nostrae explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. Ergo ita nascetur exordium.

V. *A.*[1] Malum mihi videtur esse mors. *M.* Hisne, qui mortui sunt, an eis, quibus moriendum est? *A.* Vtrisque. *M.* Est miserum igitur, quoniam malum. *A.* Certe. *M.* Ergo et ii, quibus evenit iam, ut morerentur, et ii, quibus eventurum est, miseri. *A.* Mihi ita videtur. *M.* Nemo ergo non miser. *A.* Prorsus nemo. *M.* Et quidem, si tibi constare vis, omnes, quicumque nati sunt eruntve, non solum miseri, sed etiam semper miseri. Nam si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset; neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes: moriendum est enim omnibus; esset tamen miseriae finis in morte. Quoniam autem etiam mortui miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam. Necesse est enim, miseros esse eos, qui centum millibus annorum ante occiderunt, vel potius omnes, quicumque nati sunt. *A.* Ita prorsus existimo. *M.* Dic, quaeso, num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, transvectio Acherontis,

Mento summam aquam attingens siti enecatus[2] *Tantalus?*

(1) In cod. Eliens. utroque pro *A.* est *Atticus*, quem Lactantius etiam Div. Inst. I, 15, intelligendum esse putavit. Ex Lambini sententia litera *A.* significatur *Adolescens.* Mihi vero optimum videtur *Auditorem* intelligere; quum antea memoretur *is qui audire vellet.*

(2) Sic Wolf. Vulgo *siti enectus.* Davis. *enectus siti.* Versiculus laudatur a Nonio in v. *summum.*

Num illud, [1] quod

. . . . Sisyphu' versat
Saxum sudans nitendo, neque proficit hilum? [2]

fortasse etiam inexorabiles iudices, Minos et Rhadamanthus? apud quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius, nec, quoniam apud Graecos iudices res agetur, poteris adhibere Demosthenem: tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda. Haec fortasse metuis, et idcirco mortem censes esse sempiternum malum.

VI. *A.* Adeone me delirare censes, ut ista esse credam? *M.* An tu haec non credis? *A.* Minime vero. *M.* Male hercule narras. *A.* Cur? quaeso. *M.* Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem. *A.* Quis enim non in eiusmodi causa? aut quid negotii est, haec poëtarum et pictorum portenta convincere? *M.* Atqui pleni sunt libri contra ista ipsa disserentium philosophorum. [3] *A.* Inepte sane. Quis est enim tam excors, quem ista moveant? *M.* Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli. *A.* Ita prorsus existimo. *M.* Vbi ergo sunt ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt. [4] *A.* Ego vero nusquam esse illos puto. *M.* Igitur ne esse quidem? *A.* Prorsus isto modo; et tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt. *M.* Iam mallem Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate dice-

(1) Davisius e cod. Reg. et Med. dedit *Tum illud.*

(2) Versiculos istos e Cicerone affert Nonius v. *hilum* et *niti.*

(3) Sic Davis. et Wolf. ordine meliore. Volgo *philosophorum disserentium.* In aliis ut Gothofr. *philosophorum contra ista ipsa disserentium.*

(4) Henr. Steph. mutata distinctione legendum putabat: *si enim sunt nusquam, esse non possunt*, quod tamen non est admittendum.

res. *A.* Quid tandem? [1] *M.* Quem esse negas, eundem esse dicis. Vbi est acumen tuum? quum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse. *A.* Non sum ita hebes, ut istud dicam. *M.* Quid dicis igitur? *A.* Miserum esse, verbi causa, M. Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit; miserum Cn. Pompeium, qui tanta gloria sit orbatus; omnes denique miseros, qui hac luce careant. *M.* Revolveris eodem: sint enim oportet, si miseri sunt. Tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. Si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita ne miseri quidem. [2] *A.* Non dico fortasse etiam, quod sentio. Nam istud ipsum, non esse, quum fueris, miserrimum puto. *M.* Quid? miserius, quam omnino nunquam fuisse? Ita, qui nondum nati sunt, miseri iam sunt, quia non sunt; et nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, antequam nati. Ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum. Tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere. [3] *A.* Ita iocaris, quasi ego dicam, eos miseros, qui nati non sunt, et non eos, [4] qui mortui sunt. *M.* Esse ergo eos dicis. *A.* Immo, quia non sunt, quum fuerint, eo miseros esse.

VII. *M.* Pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? An tu egressus porta Capena, quum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? *A.*

(1) Bentleio placebat *qui tandem.* Et sic iam in Aldi Nepotis et Lambini edd.

(2) Vulgo olim addebatur *sunt.* Id Bentleius, et Ernestius delendum censuerunt, quibus cum Wolfio obsecutus sum.

(3) Sic Ern. cum edd. Iunt. Ald. Vulgo *recordare.*

(4) Sic Ern. e Mss. ap. Davis. Vulgo *et non eos miseros.*

Quoniam me verbo premis, posthac non ita dicam, *miseros esse*, sed tantum *miseros*, ob id ipsum, quia non sunt. *M.* Non dicis igitur, *miser est M. Crassus*, sed tantum, *miser M. Crassus*. *A.* Ita plane. *M.* Quasi non necesse sit, quidquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. An tu dialecticis ne imbutus quidem es? in primis enim hoc traditur: omne[1] pronuntiatum (sic enim mihi in praesentia occurrit, ut appellarem[2] ἀξίωμα: [3] utar post alio, si invenero melius[4]), id ergo est pronuntiatum, quod est verum, aut falsum. Quum dicis igitur, *miser M. Crassus*, aut hoc dicis, *miser est M. Crassus*, ut possit iudicari, verum id, falsumne sit; aut nihil dicis omnino. *A.* Age, iam concedo, non esse miseros, qui mortui sunt, quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. Quid? qui vivimus, quum moriendum sit, nonne miseri sumus? quae enim potest in vita esse iucunditas, quum dies et noctes cogitandum sit, iam iamque esse moriendum?

(1) Ita vocat id, quod ab hodiernis logicis *propositio* seu *enuntiatio* dicitur. Veteres graecum vocabulum variis modis reddiderunt. Cicero Acad. Quaest. lib. II, cap. 29: « Fundamentum dialecticae est, quidquid enuntietur (id autem appellatur ἀξίωμα, quod est quasi effatum) aut verum esse, aut falsum ». Et Sergio quidem est *effatum*, Varroni *proloquium*, aliis *rogamentum*, ut testatur Apuleius de Syllog. Categ. t. II, p. 273, ed. Lugd. 1614. Dav.

(2) Davisius e cod. Balliol. recepit *appellem*. Recte quidem si *occurrit* praesens esset. At est praeteritum. Sic de Fin. XVI, 54: *quod enim illi* ἀδιάφορον, *id mihi ita occurrit, ut indifferens dicerem.*

(3) Gellius N. A. XVI, 8: *quidquid ita dicitur plena atque perfecta verborum sententia, ut id necesse sit aut verum aut falsum esse, id a dialecticis* ἀξίωμα *appellatum est, a M. Varrone* proloquium, *a M. autem Cicerone* pronuntiatum, *quo ille tamen vocabulo tantisper uti se attestatus est*, quoad melius, *inquit*, invenero.

(4) Vulgo *sed si invenero melius*. Particulam *sed*, quae in Ms. Guelf. et edd. vett. Iunt. Ald. abest, Ernestius delevit.

VIII. *M.* Ecquid [1] ergo intelligis, quantum mali de humana conditione deieceris? *A.* Quonam modo? *M.* Quia, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam et sempiternum malum haberemus in vita. Nunc video calcem: [2] ad quam quum sit decursum, nihil sit praeterea extimescendum. Sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. *A.* Quam? non enim novi. *M.* Dicam, si potero, latine: scis enim me graece loqui in latino sermone non plus solere, quam in graeco latine. *A.* Et recte quidem. Sed quae tandem est Epicharmi ista sententia?

M. *Emori nolo: sed me esse mortuum nihil aestimo.* [3]

A. Iam agnosco Graecum.[4] Sed quoniam [5] coegisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perfice, si potes, ut ne moriendum quidem esse, miserum putem. *M.* Iam istud quidem nihil negotii est: sed etiam maiora molior. *A.* Quo modo hoc

(1) *Ecquid* edd. vett. Davis. Wolf. *ecqui* Gebhard e codd. Gembl. Fabr. Pith. Pall. 1. 3. 4. idque retinuerunt Gronov. Ern. (Cleric. et Lemaire).

(2) Bentleius ita distinguendum censebat: *quia — haberemus. In vita nunc video calcem.* Ego vero verba *in vita* delenda censeo. Cf. c. 42: *intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum; nam vitae miserae mors finis esse videtur: mors si est misera, miseriae finis esse nullus potest.* — *Calcem*) Iam video finem omnis timoris. Calx enim erat locus in Circo, calce olim notatus, post creta (Sen. ep. 108), ubi cursu exacto victor consistebat, et praemium accipiebat; unde formula: « e carceribus ad calcem pervenire ». Ern.

(3) Graecus Epicharmi versiculus occurrit ap. Sextum Empir. adv. Grammaticos I. 13. p. 275. ed. Fabric. ubi sic legitur Ἀποθανεῖν ἢ τεθνάναι οὐ μὴ διαφέρει, quem Davisius ita legendum putabat: Ἀπῇ θανεῖν· ἢ τεθνάναι οὔ μοι διαφέρει.

(4) Audire mihi videor graecum (i. e. hominem mollem) loquentem; effeminatae enim indolis putabantur Graeci. Venit quoque in mentem, anne sensus esse possit: Iam veniunt in memoriam verba graeca, iam reminiscor verborum graecorum. Neid.

(5) *Et quoniam* Gebh. Ern. *sed et quoniam* cod. Vatic. Melius Gulielm. Wolf. *Sed quoniam.*

nihil negotii est? aut quae sunt tandem ista maiora? *M.* Quia, quoniam [1] post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum; cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse, malum est; id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur. *A.* Vberius ista quaeso. Haec enim spinosiora, [2] prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. Sed quae sunt ea, quae dicis te maiora moliri? *M.* Vt doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem. *A.* Non postulo id quidem; aveo tamen audire. Vt enim non efficias quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficies. [3] Sed nihil te interpellabo: continentem orationem audire malo. *M.* Quid? si te rogavero aliquid, non respondebis? [4] *A.* Superbum id quidem esset. [5] Sed, nisi quid necesse erit, malo ne roges. *M.* Geram tibi morem, et ea, quae vis, ut potero, explicabo, nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint, et fixa, quae dixero; sed ut homunculus unus e multis, probabilia coniectura sequens. Vltra enim quo progrediar, quam ut veri videam similia, non habeo. Certa dicent ii, [6] qui et percipi ea posse dicunt, et se sapientes esse profitentur. *A.* Tu, ut videtur: nos ad audiendum parati sumus.

IX. *M.* Mors igitur ipsa, quae videtur notissima

(1) Sic e codd. Mss. Davis. Wolf. Vulgo olim *quoniam si.*

(2) *Codesti ragionamenti troppo stringenti, mi fanno dir sì, prima ch' io sia persuaso.* Ita fere Interpres Gallicus. *T.*

(3) *Non efficies* male e duobus Mss. edidit Gebhard, repugnante sententia.

(4) Sic Wolf. Recte. Vulgo *nonne respondebis.*

(5) Sic Davis. cum cod. Pal. 5. At Lambin. et Brut. *Superbi id quidem esset.* Vulgo *superbum id quidem est.*

(6) Stoici.—Academicorum dogma erat, nihil percipi posse.

res esse, quid sit, primum est videndum. Sunt enim, qui discessum animi a corpore putent esse mortem. Sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum et corpus occidere, animumque in corpore [1] exstingui. Qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est. Aliis cor ipsum, animus videtur: ex quo *excordes*, *vecordes*, *concordesque* dicuntur; et Nasica ille prudens, bis consul, *Corculum*, et

Egregie cordatus *homo Catus Aeliu' Sextus.* [2]

Empedocles animum esse censet, cordi suffusum sanguinem. [3] Aliis pars quaedam cerebri visa est animi

(1) Bene sic Davis e Mss. it. Wolf. Vulgo *animumque cum corpore exstingui.*

(2) Ennii versiculus quem laudat etiam de Orat. I. 45.

(3) Huic philosopho eandem opinionem tribuunt Tertullianus de Anima c. 5. et Macrobius in Somn. Scip. lib. I. cap. 14 nec deerat causa, cur ita se gererent:

Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα

ut ille cecinit. Exstat apud Stobaeum Eclog. Phys. p. 231, et eos, quos laudat Menagius ad Laërtii VII. 159. Eius tamen auctorem Critiam facit Philoponus ad Aristotelem de Anima cap. 8. et is sane animum e sanguine constare dixit, ut perhibent veterum multi. Eadem fuisse videtur Hebraeorum veterum sententia; quemadmodum patet ex Genes. IX. 5. Hoc loco prolato sic loquitur Chalcidius in Platonis Timaeum §. CCXVII: *Quae si ita intelliguntur ut debent, animam esse animalium sanguinem, quia sit vehiculum irrationabilis animae, cuius partes sunt importuni appetitus; habet plane rationem talis assertio .... Rationem qua ratiocinamur, sanguinem putare esse, non rectae opinionis est.* Post corporis quidem fata μένειν τὰς ψυχὰς crediderunt Hebraei, quod e Pythonissa' Samuelem evocante merito collegit Iustinus Martyr. Dial. cum Tryphon. p. 333. Ac, ut puto, non ipsum sanguinem esse animum, sed animi sedem existimavit Empedocles; hoc enim diserte tradit Plutarchus Plac. Phil. lib. IV. cap. 5. et in Stròmat. apud Eusebium P. E. lib. I. cap. VIII. pag. 24. Immo necesse est ita se res habeat, siquidem animorum aeternitatem docuit, ut inter alios referunt Lactantius III. 18. et Theodoretus Therap. V. pag 73. Hinc ille,

Χαίρετ', ἐγὼ δ' ὔμμιν θεὸς ἄμβροτος, οὐκ ἔτι θνητός

Πωλεῦμαι μετὰ πᾶσι τετιμένος....

Adi Diogenem Laërtium VIII. 62. Sextum Empiricum advers. Mathem.

principatum tenere. Aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri quandam partem, esse animum: sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem, et locum. Animum autem alii animam, ut fere nostri, declarant nomine. Nam et agere animam, et efflare dicimus, [et animosos, et bene animatos, et ex animi sententia]: ipse autem animus ab anima dictus est. Zenoni Stoico animus, ignis videtur.[1]

X. Sed haec quidem, quae dixi, cor, sanguinem,[2] cerebrum, animam, ignem, vulgo: reliqua fere singuli,[3] ut multa[4] ante veteres; proxime autem Aristoxenus, musicus, idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quandam,[5] vel, ut in cantu et fi-

p. 60. Anthol. lib. I. cap. 86. Philostratum vit. Apollonii I. 1. et Suidam in Ἐμπεδοκλῆς. Dav.

(1) Beutleius totum hunc locum ita constituendum putabat: *Animum autem alii animam; ut fere nostri; declarat nomen ipsum; nam animus ab anima dictus est.* Davisius ei paucis exceptis adstipulatus, sic edidit: *declarat nomen (nam et agere animum et efflare dicimus, et animosos, et bene animatos, et ex animi sententia) ipse enim animus ab anima dictus est.* Gronov. Ern. *ut fere nostri declarant nomen.* Ego Wolfium secutus sum. Verba tamen *et animosos —sententia* uncis inclusi. Haec enim, quia nil faciunt ad rem, profecto spuria sunt.

(2) *Sanguinem* vulgo omissum recte addidit Davis. e cod. Manut.

(3) Superiores de animi natura sententiae plurium philosophorum sententiae erant, reliquae singulis tantum placebant. Neid.

(4) Sic Wolf. Vulg. *multi.* Reiskio placebat *ut multi multa a. v.* Wyttenbachio ad Platonis Phaed. p. 248. *at multi multa a. v.* — Lectionem Wolfianam sic exponit Neid. »Vt veteres philosophi singuli singula de aliis rebus philosophicis protulerunt, quae ipsis cum ceteris philosophis non communia essent. — Totum locum Rathius sic constituendum putat: Sed haec quidem .. vulgo: reliqua vero subtilius, ut multa alia veteres. Primum ait esse animum Aristoxenus, musicus idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quamdam, vel, ut in cantu esse fidibusque harmonia dicatur, sic ex corporis totius natura et figura varios motus cieri.«

(5) Scil. animam esse censebat Τοῦ σώματος ἐπίτασιν; non enim erat, cur P. Manutius de postremae vocis integritate dubitaret. Plato in Phaedon. p. 388: Οἶμαι ἔγωγε καὶ αὐτόν σε τοῦτο ἐντεθυμῆσθαι, ὅτι

dibus, quae harmonia dicitur, sic ex corporis totius natura, et figura, varios [1] motus cieri, tanquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit, et tamen dixit aliquid; quod ipsum quale esset, erat multo ante et dictum et explanatum a Platone. [2] Xenocrates animi figuram, et quasi corpus, negavit esse; verum numerum dixit esse, cuius vis, ut iam ante Pythagorae visum erat, in natura maxima esset. Eius doctor Plato triplicem finxit animum: cuius principatum, id est rationem, in capite, sicut in arce, posuit; et duas partes parere voluit, iram et cupiditatem, quas locis disclusit; [3] iram in pectore, cupiditatem subter praecordia locavit. Dicaearchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentes facit: duobus Pherecratem

τοιοῦτό τι μάλιστα ὑπολαμβάνομεν τὴν ψυχὴν εἶναι, ὥσπερ ἐντεταμένου τοῦ σώματος ἡμῶν. Lactantius, Div. Inst. VII, 13: »Quid Aristoxenos, qui negavit omnino ullam esse animam, etiam quum vixit in corpore? Sed sicut in fidibus ex intentione nervorum effici concordem sonum, etc.« Idem de Opif. Dei, c. 16, 13: »Musici enim intentionem concentumque nervorum in integros modos sine ulla offensione consonantium harmoniam vocant. Volunt igitur animum simili ratione constare in homine, qua concors modulatio constat in fidibus«. — Ceterum omnes ii, quorum opiniones de animi natura recenset, alii magis aliis materialismo, quem vocant nostri, addicti erant. NEID. — Mox *velut* una voce vulgo scriptum Reisk. Wolf. Schutz. et Neid. disiunxeruut.

(1) Legendum arbitror: *varios animi motus*. Sic Lactant. Inst. VII. 13. *sed sicut in fidibus ex intentione nervorum effici concordem sonum atque cantum — ita in corporibus ex compage viscerum ac vigore membrorum* vim sentiendi *exsistere*.

(2) Reiskius conj. *quod ipsum erat multo ante et dictum et quale esset explanatum a Platone*. Wyttenbachius ad Phaed. Plat. p. 249. suspicatur pro *explanatum* olim scriptum fuisse *explosum*; quod sane placet, modo totum sic legatur: *quod ipsum, qualecunque esset, erat multo ante eiectum et explosum a Platone*. Sic de Fin. V. 8. *iam explosae eiectaeque sententiae Pyrrhonis* etc.

(3) Davis. e cod. Eliens. edidit *quas locis suis*, omisso verbo *disclusit*, quod etiam abest cod. Reg.

quendam Phthiotam senem, quem ait a Deucalione ortum, disserentem inducit, nihil esse omnino animum, et hoc esse nomen totum inane, frustraque animalia et animantes appellari; neque in homine inesse animum, vel animam, nec in bestia; vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis aequabiliter esse fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quae nulla sit, nec sit quidquam, nisi corpus unum et simplex, ita figuratum, ut temperatione [1] naturae vigeat, et sentiat. Aristoteles longe omnibus (Platonem semper excipio) praestans et ingenio et diligentia, quum quatuor nota illa [2] genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens. Cogitare enim, et providere, et discere, et docere, et invenire aliquid, et tam multa alia, meminisse, amare, odisse, cupere, timere, angi, laetari: haec, et similia eorum, in horum quatuor generum nullo inesse putat. Quintum genus adhibet, vacans nomine; et sic ipsum animum ἐντελέχειαν [3] appellat novo nomine,

(1) Gallice *organisation*. Infra quoque IV, 1, *temperatio civitatis*.

(2) *nota* a Lambino et Gebh. omissum revocavit Davis. ex edd. vett. et Mss. Eandem ab Ernestio repudiatam Wolf. restituit.

(3) Davis. ex edd. Med. et Ven. 1491. it. cod. Reg. dedit ἐνδελεχείαν. — De huius vocabuli vi vehementer disputatum esse constat. Nos, quae ex hoc loco potestas elici possit, videbimus, et cum ipso Aristotele comparabimus. Cicero ait, Aristotelem vidisse, actiones animi esse eas, quae in materiam cadere non possint; neque ab ullo genere elementorum proficisci queant, quae nobis quidem nota sint. Atque id vere iudicavit. Nam corporibus nihil praeter motum, auctore ipso Aristotele, accidere potest, ut Philosophi certis argumentis demonstrant. Inter cogitationes autem, ideas, etc. et motum nulla similitudo est. Itaque lib. I. de Anima, in quo opiniones aliorum de anima enumerat, cap. 3 init. diserte ait: ἕν τε τῶν ἀδυνάτων, τὸ ὑπάρχειν ψυχῇ κίνησιν. Hoc igitur constituto, ut, quoniam actiones animae non essent corporeae, nec ipsa corpus esset, efficiebatur, ut proprium genus substantiae consti-

quasi quandam continuatam motionem, et perennem.

XI. Nisi quae me forte fugiunt, hae sunt fere [1] de animo sententiae. Democritum enim magnum quidem illum virum, sed laevibus et rotundis corpusculis efficientem animum concursu quodam fortuito, omittamus: nihil est enim apud istos, quod non atomorum turba conficiat. Harum sententiarum quae vera sit, deus aliquis viderit: quae veri simillima, magna quaestio est. Vtrum igitur inter [2] has sententias diiudicare malumus, an ad propositum redire? *A.* Cuperem equidem utrumque, si posset: sed est difficile confundere. [3] Quare si, ut ista non disserantur, li-

lueret, sub quo animae humanae continerentur, quod esset ab corporeo genere seiunctum et plane discretum. Hoc novum genus, novo etiam vocabulo ἐντελέχειαν appellavit, hoc est, *quasi quamdam perennem et continuatam motionem*. Non dicit *motionem*, sed *quasi quamdam motionem*. Sic dicimus: *ratio est quasi quaedam lux animi*; non quod lux sit, sed quod ita se habet ad animum ratio, ut lux ad oculos. Sic ut motio se habet ad corpus, ita ἐντελέχεια ad animam. Nam, ut iam ad Aristotelem veniamus, ἐντελέχεια ex eius mente non est ipsa anima, sed eius forma: subiectum autem eius, et quasi materia, hoc est quod se ad ἐντελέχειαν habet, ut ad motum corpus, est δύναμις vis agendi, hoc est percipiendi, cogitandi. Videamus eius verba lib. II. de Anima cap. 1. In omni re tria esse dixerat, ὕλην, μορφὴν, ἢ εἶδος, et τὸ ἐκ τούτων. Hoc ad animam sic transfert: ἔστι δὲ ἡ μὲν ὕλη, δύναμις, τὸ δὲ εἶδος ἐντελέχεια. Aristoteles non diserte dicit: ψυχή ἐστιν ἐντελέχεια. Neque tamen Cicero peccat, ei hoc enuntiatum tribuens. Nam res a forma sua, qua ab aliis rebus distinguuntur maxime, appellari in omnibus linguis, usitatum est. Haec est mea de hoc verbo sententia, quam ex parte vidit etiam Leibnitius. v. Theod. lib. 1. §. 87. Quod Davisius hic putat, animam Aristoteli esse formam corporis, quae eam animet, errat. Nam haec Dicaearchi est sententia, non Aristotelis, quam Cicero ab illa distinguit. Veteres profecto eodem ac nos modo cepisse hoc verbum videntur. Sext. Empir. advers. Math. X. 340. pro *actu* posuit, et potentiae opposuit: Τὸ ᾠὸν κατὰ δύναμιν μὲν νεοσσός ἐστι, κατ' ἐντελέχειαν δὲ οὐκ ἔστιν. Confer quos laudat Fabric. ad §. 315. Est autem verbum ἀπὸ τοῦ ἐντελὲς ἔχειν. Ἐντελὴς est perennis, perpetuus. Ern.

(1) Vulgo additur *omnium*; id in cod. Reg. Med. Eliens. 3. omissum delevit Davis.

(2) *Inter* Lambinus delendum censuit.

(3) Probabili coniectura Davisius

berari mortis metu possumus, id agamus. Sin id non potest, nisi hac quaestione animorum explicata, nunc, si videtur, hoc: illud alias.

M. Quod malle te intelligo, id puto esse commodius. Efficiet enim ratio, ut, quaecumque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors aut malum non sit, aut sit bonum potius. Nam si cor, aut sanguis, aut cerebrum est animus, certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore. Si anima est, fortasse dissipabitur; si ignis, exstinguetur; si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicaearcho dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? His sententiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest. Pariter enim cum vita sensus amittitur. Non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod intersit. Reliquorum sententiae spem afferunt, si te forte hoc delectat, posse animos, quum e corporibus excesserint, in caelum, quasi in domicilium suum, pervenire. *A.* Me vero delectat: idque primum ita esse velim; deinde, etiam si non sit, mihi tamen persuaderi velim. *M.* Quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? Evolve diligenter eius eum li-

legendum censet *coniungere*. In Mss. nonnullis est *confutare*; unde Bentl. legendum opinabatur *sed esse difficile confitere*.— Conantur critici haec refingere. Sed nihil opus est. *Confundere* est miscere multa diversi generis. *quasi quum unn multa iura confundit coquus*, ut ait Plautus alicubi. Velim, inquit Ciceroni Auditor, docere me possis, quid sit de animae natura sentiendum. At enim difficile est agere haec simul, et in unam disputationem includere res varias ac multiplices. Si ergo mortis metum excutere possumus, sine hac disceptatione; eam sane omittamus. *Sin id non potest* fieri, ut liberemur mortis metu, *nisi hac quaestione* de natura *animorum explicata*, *nunc*, *si videtur* tibi, *hoc* agamus, et in quaestione animorum immoremur; *illud* argumentum de mortis abigendo metu, in quod eramus ingressi, exequemur *alias*. BAKER.

brum, qui est de animo;[1] amplius quod desideres, nihil erit. *A.* Feci mehercule, et quidem saepius; sed nescio quo modo, dum lego, assentior: quum posui librum, et mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, assensio omnis illa elabitur.

M. Quid hoc? dasne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? *A.* Do vero. *M.* Quid, si maneant? *A.* Beatos esse concedo. *M.* Si intereant? *A.* Non esse miseros, quoniam ne sint quidem. Nam istud,[2] coacti a te, paullo ante concessimus.[3] *M.* Quo modo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis, quae aut beatos nos efficiet, animis manentibus, aut non miseros, sensu carentes?

XII. *A.* Expone igitur, nisi molestum est, primum animos, si potes, remanere post mortem; tum, si minus id obtinebis (est enim arduum), docebis, carere omni malo mortem. Ego enim istud ipsum vereor, ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse.[4] *M.* Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obtineri, uti optimis possumus; quod in omnibus causis et debet, et solet valere plurimum: et primum quidem omni antiquitate; quae quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quae erant vera, cernebat. Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos Cascos appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitae[5] sic deleri hominem, ut funditus interiret: id-

(1) Phaedonem dicit.

(2) Sic Wolf. Et iam Reiskius ita legendum putabat. Vulgo *iam istud.*

(3) Davis. e cod. Reg. sic edidit: *A. Do vero; quod, si maneant beatos esse concedo; sin intereant, non esse miseros, quoniam ne sint quidem. Iam istuc coacti a te paullo ante concessimus*, ut haec omnia uni Auditoris personae tribuantur. Sed aptior et elegantior est lectio vulgata.

(4) Timore angi, ne olim careamus. Neid.

(5) Lambin. conj. *excessu e vita.*

que quum multis aliis rebus, tum e pontificio iure, et caerimoniis sepulcrorum intelligi licet; quas maximis ingeniis praediti nec tanta cura coluissent, nec violatas tam inexpiabili religione sanxissent, nisi haereret [1] in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam quasi migrationem commutationemque vitae, quae in claris viris et feminis dux in caelum soleret esse: quum ceteri humi retinerentur, et permanerent tamen. [2] Ex hoc, et nostrorum opinione,

Romulus in caelo cum dis agit aevum,

ut famae assentiens dixit Ennius; et apud Graecos, indeque perlapsus ad nos et usque ad Oceanum [3] Hercules tantus et tam praesens habetur deus. Hinc Liber, [4] Semele natus, eademque famae celebritate Tyndaridae fratres: [5] qui non modo adiutores in praeliis victoriae populi romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea nominata a Graecis, Matuta habetur a nostris? Quid? totum prope caelum, ne plures persequar, nonne humano genere completum est?

XIII. Si vero scrutari vetera, et ex his ea, quae scriptores graeci prodiderunt, eruere coner; ipsi illi, maiorum gentium dii qui habentur, hinc a no-

(1) Ita Mss. Reg. Eliens. tres Med. Ball. Guelf. quod recte praetulit Davis. vulgato *haesisset*.

(2) Ita bene correxit Ernestius vulgatam lectionem *in ceteris humi retineretur et permaneret tamen*; idque Wolfius recepit.

(3) Mare Atlanticum intelligit; Gadibus enim Hercules fuit cultus eaque insula terrarum finis habebatur. Silius Italicus lib. III, 3: »Ex templo positos finili cardine mundi Victor adit populos, cognataque limina Gades«. Isidorus Orig. lib. XIII, cap. 15: »Hercules quum Gadibus pervenisset (leg. *Gades usque venisset*) columnas ibi posuit, sperans illic esse orbis terrarum finem«.

(4) Vulgo additur *deus*, quod recte Wolfius uncis inclusit.

(5) Castor et Pollux.

Maiorum gentium dii) Ad hunc

bis profecti in caelum reperientur. Quaere, quorum demonstrantur sepulcra in Graecia; reminiscere, quoniam es initiatus, quae traduntur mysteriis: tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, quae multis post annis tractari coepissent, physica didicissent,[1] tantum sibi persuaserant, quantum natura admonente cognoverant; [2] rationes, et causas rerum non tenebant; visis quibusdam saepe movebantur, iisque [3] maxime nocturnis, ut viderentur ii, qui vita excesserant, vivere. Vt porro firmissimum hoc afferri videtur, cur deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cuius mentem non imbuerit deorum opinio. Multi de diis prava sentiunt; id enim vitioso more effici solet: omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur. Nec vero id collocutio hominum, aut consensus effecit; non institutis opinio est confirmata, non legibus. Omni autem in re consensio

locum respicit Augustinus C. D. lib. VIII. cap. 5. Maiorum vero gentium deos quos etiam *Consentes* vocabant, hoc disticho complexus est Ennius,

Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Iovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Id exhibent Apuleius de Deo Socr. et Martianus Capella lib. I. DAVIS. — Per metaphoram. Nam senatores illi centum, quos legit Romulus, appellati sunt *maiorum gentium*. Centum illi quos legit Tarquinius Priscus, *minorum gentium*. Hoc transtulit, ac festive quidem, Cicero ad deos electos et adscriptitios. GVIET.

(1) *Physica*. Est sensu latiori, et complectebatur apud Veteres omnem, quam dicimus, philosophiam theoreticam. Sensus est: Antequam homines in causas rerum philosophice inquirerent, saepe phantasmata nocturna defunctorum videre sibi sunt visi; et inde animos hominum post mortem perdurare concluserunt. NEID.

(2) *Quantum natura admonente.* Ea tantum norant, quae experientia docebat, nec penitus in causas rerum inquirebant. NEID.

(3) Sic Wolf. Vulgo *hisque*.

Consensus effecit) *Consensus* ex collocutione. Ita *sentiunt* omnes, inquit Petrus Victorius, *quamvis consensio nulla hominum intercesserit, neque ita inter se ipsi pepigerint.* Itaque consensus hic est pactio, et, ut iurisperiti vulgo loquuntur, *conventio*. Anonym.

omnium gentium, lex naturae putanda est. Quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitae commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem: luctum sustuleris. Nemo enim moeret suo incommodo. Dolent fortasse et anguntur; sed illa lugubris lamentatio fletusque moerens, ex eo est, quod eum, quem dileximus, vitae commodis privatum arbitramur, idque sentire. Atque haec [1] ita sentimus natura duce, nulla ratione, nullaque doctrina.

XIV. Maximum vero argumentum est, naturam ipsam de immortalitate animorum tacitam iudicare, quod omnibus curae sunt, et maximae [2] quidem, quae post mortem futura sint. *Serit arbores, quae alteri saeculo prosint,* ut ait ille [3] in Synephebis: quid spectans, nisi etiam postera saecula ad se pertinere? Ergo arbores serit diligens agricola, quarum adspiciet baccam ipse nunquam: vir magnus leges, instituta, rem publicam non seret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptationes [4] filiorum, quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia significant, nisi nos futura etiam cogitare? Quid illud? num dubitas, quin specimen naturae capi deceat [5] ex optima quaque natura? Quae est igitur melior in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines iuvandos, tutandos, conservandos arbi-

(1) Davis. ex uno cod. Ms. dedit *hoc.*

(2) Ita bene Davis. Wolf. pro vulg. *maxime.*

(3) Sic Wolf. Vulgo *ut ait Statius,* male in Mss. nonnullis *ut ait Ennius.* — *in Synephebis.* Est comoedia Menandri a Caecilio in latinam versa linguam.

(4) Sic codd. Reg. Eliens. 2, 3. Bak. ut recepit Davis. Vulgo *adoptiones.*

(5) Lambin. Davis. *debeat.*

trantur? Abiit ad deos Hercules; nunquam abiisset, nisi, quum inter homines esset, eam sibi viam munivisset. Vetera iam ista, et religione omnium consecrata.

XV. Quid in hac re publica tot tantosque viros ob rem publicam interfectos, cogitasse arbitramur? iisdemne ut finibus nomen suum, quibus vita, terminaretur? Nemo unquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondae, licuit, ne et vetera et externa quaeram, mihi: sed nescio quomodo inhaeret in mentibus quasi saeculorum quoddam augurium futurorum; idque in maximis ingeniis altissimisque animis et exsistit maxime, et apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus et periculis viveret? Loquor de principibus. Quid poëtae? nonne post mortem nobilitari volunt? Vnde ergo illud:

Adspicite, o cives, senis Enni imagini' formam.
Hic vestrum panxit (1) maxima facta patrum.

Mercedem gloriae flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria, idemque,

Nemo me lacrymis decoret, nec funera fletu
Faxit. Cur? volito vivu' per ora virum.

Sed quid poëtas? Opifices post mortem nobilitari volunt. Quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervae, quum inscribere non li-

(1) Ita codd. et edd. complures; et restituit Wolf. At alii *pinxit*, quod tenuerunt Davis. Ern.

ceret? [1] Quid nostri philosophi? [2] nonne in his ipsis libris, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt? Quod si omnium consensus, naturae vox est; omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse aliquid, quod ad eos pertineat, qui vita cesserunt: [3] nobis quoque idem existimandum est. Et si, quorum aut ingenio, aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia natura optima sunt, [4] cernere naturae vim maxime; veri simile est, quum optimus quisque maxime posteritati serviat, esse aliquid, cuius is post mortem sensum sit habiturus.

XVI. Sed ut deos esse natura opinamur, qualesque sint, ratione cognoscimus; sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium: qua in sede maneant, qualesque sint, ratione discendum est. Cuius ignoratio finxit inferos, easque formidines, quas tu contemnere non sine causa videbare. In ter-

(1) Moris erat, ut fictores nomina sua statuis insculperent. Plinius H. N. Praef. *Pingendi fingendique conditores invenies absoluta opera.... pendenti titulo inscripsisse, ut Apelles faciebat aut Polycletus.* Dav. — Rathius cum quibusdam putat v. *nomen* ante *non liceret* excidisse. Idem quum profiteatur se nescire, an vetitum fuerit ne statuarii nomen suum inscriberent statuis deorum, quas finxerant, idque nullo modo compertum esse, legit *liberet* pro *liceret*. L.

(2) Sch. interpunxit: *Quid? nostri philosophi nonne* etc. parum refert. *T.*

(3) Sic Davis. e cod. Reg. Al Elieus. 4, 2, *excesserunt*. Volgo *cesserint*.

(4) Davis. e cod. Reg. *arbitrabimur — sint*.

Easque formidines) Hoc loco *formidines*, quod opinor esse hactenus observatum a nemine, haudquaquam timores sunt ac metus; sed eorum causae. *Formido* veterum superstitione consecrata, quam Hyginus, in aditu Fabularum, natam sit ex *Venere et Marte*, fingebatur uti spectrum quoddam, cuius officium terrere mortales, unde etiam *terricula* dicebatur. Idem ille scriptor, Fabul. 145, de Vacca, in quam conversa Io fuerat: *Iuno Formidinem ei misit, cuius timore exagitata*, etc. Virgilius Aeneid. XII. 335. de Martis comitatu: *Circumque atrae Formidinis ora, Iraeque Insidiaeque*, etc. *Formidines* dixit Cicero ad emphasim, quemadmodum Lucilius in Fragmento, quod servavit Lactantius, *Instit. Div.* I. 22: *Terriculas, Lamias, Fauni quas, Pompiliique Instituere Numae.* BVHER.

ram enim cadentibus corporibus, hisque humo tectis, e quo dictum est *humari*, sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. Quam eorum opinionem magni errores [1] consecuti sunt: quos auxerunt poëtae. Frequens enim consessus theatri, in quo sunt mulierculae et pueri, movetur audiens tam grande carmen:

Adsum, atque advenio Acherunte, vix, via alta, atque ardua,
Per speluncas saxis structas asperis, pendentibus,
Maxumis: ubi rigida constat crassa caligo inferum;

tantumque valuit error, qui mihi quidem iam sublatus videtur, ut, corpora cremata quum scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quae sine corporibus nec fieri possent, nec intelligi. Animos enim per se ipsos viventes non poterant mente complecti: formam aliquam figuramque quaerebant. Inde Homeri tota νεκυία: inde ea, quae meus amicus Appius νεκρομαντεῖα faciebat: [2] inde in vicinia nostra Averni lacus,

Vnde animae excitantur obscura umbra, apertoque ostio [3]
Alti Acheruntis, falso sanguine, [4] *mortuorum imagines.* [5]

Has tamen imagines loqui volunt: quod fieri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine faucium, laterum

(1) H. Stephanus castig. in Cic. p. 99. conj. *terrores*, et paulo post *tantumque valuit terror.*

Homeri tota Νεκυία) Ita vocatur Odyss. V, quod in eo libro Vlysses inferos adiisse, et cum umbris collocutus esse fingitur. Vide Eustathium. Davis.

(2) Bentleius conj. νεκυομαντεῖα *consulebat*. Davis. maluit *adhibebat.*

(3) *Vmbra opertae, ostio* Davis. e cod. Reg. et Vatic. in quibus est *apertae.* Vulgo *aperto ostio.* Wolfius dedit *apertoque ostio.*

(4) Sic Ern. ex edd. vett. Ms. Goelf. Idque nuper defendit Döderlein in Specimine novae Edit. tragoediar. Sophocl. Vulgo *salso.*

(5) Sic Gulielm. Wolf. recte metri causa pro vulg. *imagines mortuorum.* Illud etiam in duabus Mss. invenit Davisius.

et pulmonum vi et figura [1] potest. Nihil enim animo videre poterant: ad oculos omnia referebant. Magni autem est ingenii, sevocare [2] mentem a sensibus, et cogitationem a consuetudine abducere. Itaque credo equidem etiam alios tot saeculis; [3] sed, quod literis exstet proditum, Pherecydes Syrius [4] primum dixit, animos hominum esse sempiternos: antiquus sane; fuit enim meo regnante gentili. [5] Hanc opinionem discipulus eius Pythagoras maxime confirmavit: qui quum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit magnam illam Graeciam quum honore disciplinae, [6] tum etiam auctoritate: multaque saecula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

XVII. Sed redeo ad antiquos. Rationem illi sententiae suae non fere reddebant, nisi quid erat numeris aut descriptionibus [7] explicandum. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse, et didicisse Pythagorea omnia, primumque de animorum aeternitate non solum sensisse idem, quod Pythagoram, sed rationem etiam attulisse. Quam, nisi quid dicis, praetermittamus, et hanc totam spem immortalitatis relinquamus. *A.* An tu, [8] quum me in

(1) Sic Davis. e codd. Reg. Med. Eliens. 3. et Bak. quem secutus est Wolf. Vulgo *laterumve et pulmonum vi, et figura.*

(2) Ita Davis. pro vulgato *revocare* ex Augustini ad Volus. Ep. 3.

(3) Olim addebant: *disputasse de animis*, quod auctoritate Mss. reiectum est.

(4) Recte sic Davis. Ern. Wolf. Vulgo *Syrus*. Syri enim insulae τὸ ἐθνικὸν est Σύριος.

(5) Servio Tullio. — I. V. Clericus contendit v. *gentili* non significare Ciceronem eadem gente ortum esse ac Tullium regem, sed solum idem gentis nomen habere; adhibetque locum Brut. cap. 16, in quo Cic. se negat ab hoc Tullio ortum esse. Conferri iubet Bricciolam Horar. subsec. IX, 17. Ed. Par.

(6) Bentleius conj. *quum more et disciplina, tum etiam auct.*

(7) Constructione mathematica. *N.*

(8) *Ain' tu?* Optime sic Wolfius edidit. — Vulgatam sequi malo. *T.*

summam exspectationem adduxeris, deseris? Errare mehercule malo cum Platone, quem tu quanti facias, scio, et quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera sentire. *M.* Macte virtute. Ego enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. Num igitur dubitamus,[1] an, sicut pleraque, sic et hoc? (quamquam hoc quidem minime; persuadent enim mathematici) terram in medio mundo sitam ad universi caeli complexum quasi puncti instar obtinere, quod κέντρον illi vocant; eam porro naturam esse quatuor omnia gignentium corporum, ut quasi partita habeant inter se et divisa momenta;[2] terrena et humida suopte nutu et suo pondere ad pares angulos in terram et in mare ferantur; reliquae duae partes, una ignea, altera animalis, ut illae superiores in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hae rursum rectis lineis in caelestem locum subvolent, sive ipsa natura superiora appetente, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur. Quae quum constent, perspicuum debet esse, animos, quum e corpore excesserint, sive illi sint animales, id est, spirabiles, sive ignei, in sublime ferri. Si vero aut numerus quidam sit animus, quod subtiliter magis, quam dilucide dicitur, aut quinta illa nominata magis, quam intellecta[3] natura: multo etiam integriora ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferant. Horum

(1) Ego sensum expeditiorem procedere pulaverim, si pro *num* legatur *non*, et verba *an sicut* usque ad *mathematici* parenthesi includantur. NEID.

(2) Momenta esse videntur *leges motus*. Sensus itaque essel: Horum elementorum alia aliis motus legibus moventur, alia deorsum, ut terra et aqua, alia sursum, ut ignis el aer NEID. — *Ad pares angulos.* Ad angulos rectos, ad perpendiculum. ID.

(3) Ita rescripsi pro vulg. *illa non nominata magis quam non intellecta.* Wolfius edidil *non nominata magis quam intellecta natura.*

Horum igitur aliquid animus est, etc.) Hoc ita exponitur, quasi con-

igitur aliquid animus est, ne tam[1] vegeta mens aut in corde, cerebrove, aut in Empedocleo sanguine demersa iaceat.[2]

XVIII. Dicaearchum vero cum Aristoxeno aequali et condiscipulo suo, doctos sane homines, omittamus: quorum alter ne condoluisse quidem unquam videtur, qui animum se habere non sentiat; alter ita delectatur suis cantibus,[3] ut eos etiam ad haec transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis sonorum nosse possumus, quorum varia compositio etiam harmonias efficit plures: membrorum vero situs, et figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere, non video. Sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, haec magistro concedat Aristoteli: canere ipse doceat. Bene enim illo proverbio Graecorum praecipitur,

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.

Illam vero funditus eiiciamus individuorum corporum laevium et rotundorum concursionem fortuitam: quam tamen Democritus concalefactam et spirabilem [id est, animalem][4] esse voluit. Is autem animus, qui, si est horum quatuor generum, ex quibus omnia

sequens ex iis quae antecessere. Atqui aliter res habet, neque phrasis sententiam explicare nisi absurdam potest. Proinde opinor Ciceronem scripsisse, *Horum igitur aliquid animus esto, ne*, etc. Explicato quam felix animorum sit futura conditio, si aut aëre constent, aut igne, etc. hoc subiungit, Optemus igitur horum aliquid animum esse, ne indigne cum corpore pereat: periret autem, si vel cor esset, vel cerebrum, vel sanguis. BVHER.

(1) Volgo *nec tam*.

(2) *Iacet* edd. velt.

Qui animum) Pearcios legendum censebat, *quia animum*, in hanc sententiam: Dicaearchos ita acerrime disseruit se animum non habere, ut ne condoluisse quidem, quod eum non haberet, videretur. *T.*

(3) Armonia.

(4) Verba *id est animalem* uncis inclusit Wolfius.

constare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potissimum videri video Panaetio, superiora capessat necesse est. Nihil enim habent haec duo genera proni, et supera semper petunt. Ita, sive dissipantur, procul a terris id evenit: sive permanent, et conservant habitum suum, hoc etiam magis necesse est ferantur ad caelum, et ab his perrumpatur et dividatur crassus hic et concretus aër, qui est terrae proximus. Calidior est enim, vel potius ardentior animus, quàm est hic aër, quem modo dixi crassum atque concretum. Quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra terreno principiorum genere cônfecta, ardore animi concalescunt.

XIX. Accedit, ut eo facilius animus evadat ex hoc aëre, quem saepe iam appello, eumque perrumpat, quod nihil est animo velocius: nulla est celeritas, quae possit cum animi celeritate contendere. Qui si permanet incorruptus, suique similis; necesse est ita feratur, ut penetret et dividat omne caelum hoc, in quo nubes, imbres, ventique coguntur: quod et humidum, et caliginosum est, propter exhalationes terrae. Quam regionem quum superavit animus, naturamque sui similem contigit, et agnovit; iunctis ex anima tenui,[1] et ex ardore solis temperato, ignibus insistit,[2] et finem altius se efferendi facit. Tum enim sui similem et levitatem, et calorem adeptus, tanquam paribus examinatus ponderibus,[3] nullam in partem movetur; eaque ei demum naturalis est sedes, quum ad sui simile penetravit, in quo nulla re egens ale-

(1) Quae nobis vocatur aether. *N.*

(2) Sic Davis. e coniectura Bentleii quam firmat cod. Reg. Vulgo olim *iunctus — insistit.*

(3) Tanquam ad aequilibrium redactus, materia, quae eiusdem est gravitatis specificae, circumfusus. NEID.

tur, et sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur. [1] Quumque corporis facibus inflammari soleamus ad omnes fere cupiditates, eoque magis incendi, quod iis aemulemur, qui ea habeant, quae nos habere cupiamus; profecto tunc erimus beati, [2] quum, corporibus relictis, et cupiditatum et aemulationum erimus expertes; quodque nunc facimus, quum laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus, et visere, id multo tum faciemus liberius, totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque ponemus, propterea quod et natura inest in mentibus [3] nostris insatiabilis quaedam cupiditas veri videndi; [4] et orae ipsae locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum caelestium, eo maiorem cognoscendi cupiditatem dabunt. Haec enim pulchritudo etiam in terris patriam [5] illam et avitam (ut ait Theophrastus) philosophiam, cognitionis cupiditate incensam, excitavit. Praecipue vero fruentur ea, qui tum etiam, quum, has terras incolentes, circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant.

XX. Etenim si nunc aliquid assequi [6] se putant, qui ostium Ponti viderunt, et eas angustias, per quas penetravit ea, quae est nominata Argo, quia

(1) Veteres stellas animatas esse, terrenisque et aqueis vaporibus ali censuere. Vide Cicer. Nat. Deor. II. 46. Servium ad Aen. lib. I. vs. 612. Lucianum in Icaromen. Plura veterum loca suppeditabunt Lipsius Phys. Stoic. lib. II. cap. 14. et Menagius ad Laërtii lib. VII. cap. 145. Bvhen.

(2) Ita Wolf. Vulgo *profecto beati erimus*.

(3) Ita Davis. e codd. Lambini et suis. Vulgo aberat *in*.

(4) *Visendi* dedit Wolf.

(5) *Patritam* legitur ap. Nonium Marcellum, quem sequuntur P. Manut. Lambin. alii. Sed *patriam* tenuerunt Davis. Ern. Wolf.

(6) Bentleius vel *assecutos* legendum, vel si *assequi* servetur, deinde *viderint* scribendum esse censuit.

——— *Argivi* in ea, *delecti viri*,
Vecti, *petebant pellem inauratam arietis*; [1]

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,

Europam, *Libyamque rapax ubi dividit unda*: [2]

quod tandem spectaculum fore putamus, quum totam terram contueri licebit, eiusque tum situm, formam, circumscriptionem, tum et habitabiles regiones, et rursum omni cultu, propter vim frigoris aut caloris, vacantes? Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quae videmus; neque enim est ullus sensus in corpore: sed, ut non solum physici docent, verum etiam medici, qui ista aperta et patefacta viderunt,[3] viae quasi quaedam sunt ad oculos, ad aures, ad nares a sede animi perforatae. Itaque saepe aut cogitatione, aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque integris et oculis et auribus, nec videmus, nec audimus: ut facile intelligi possit, animum et videre et audire, non eas partes, quae quasi fenestrae sunt animi; quibus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat, et adsit. Quid, quod eadem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, saporem, calorem, odorem, sonum? quae nunquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, et is [4] omnium iudex solus esset. Atque ea profecto tum multo puriora, et dilucidiora cernentur, quum, quo natura fert, liber animus pervenerit. Nam nunc quidem, quamquam

(1) Ennii versiculi e Medea, leviter immutati, qui ad Herenn. II. 22. et ap. Priscian. de Metr. Com. p. 1325. sic efferuntur: *Argo, qua vecti Argivi delecti viri Petebant illam pellem inauratam arietis.*

(2) Versiculus alibi quoque de N. D, III. 10. laudatus.

(3) Qui anatomice corpus humanum perscrutati sunt. *N.*

(4) Wolf. Schütz. Neid. *ut idem*. T.

foramina illa, quae patent ad animum a corpore, callidissimo artificio natura fabricata est, tamen terrenis concretisque corporibus sunt intersepta quodammodo. Quum autem nihil erit praeter animum, nulla res obiecta impediet, quo minus percipiat, quale quidque sit.

XXI. Quamvis copiose haec diceremus, si res postularet, quam multa, quam varia, quanta spectacula animus in locis caelestibus esset habiturus. [1] Quae quidem cogitans, soleo saepe mirari nonnullorum insolentiam philosophorum, qui naturae cognitionem admirantur, eiusque inventori et principi [2] gratias exsultantes agunt, eumque venerantur, ut deum: liberatos enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore[3] sempiterno, et diurno ac nocturno metu. Quo terrore? quo metu? Quae est anus tam delira, quae timeat ista, quae vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis,

(1) *Quamvis* separari non debel a praecedd. *quale quidque sit.* Addil auctor s et certe qoam multa, quam varia speelaeula suimus esset habiturus, copiose dici posset; sed, quamvis copiose haee diei posseut, ea omillenda sunt, quum res et locus non posluleul ». Sie nobis haee seuteutia meliua sdiuogi debees praecedeuti capiti videtur; ita ut seqq. « quae quidem cogitaus », uou solum ad haee mirabilia speetacula, aed ad tolam hane de auimorum immortalitale disputatiouem referri debealur. *L.* — *Quamvis copiose... persuasisse videatur.* lovehilur iu philosophos illos (Epieureos puls), qui glorianlur se per studium nalurac liberatos esse ab omui superstilione et praeceplis opiuionibus, de stalu futuro, seqoe ultra plebem sapere pulsnl. Liberali quidem eslis, inquil, a praeiudieiis el superslitions, de Acheronte, fluvio Lethe, Cerbero, ete. (cf. Lucr. III, 25): sed bie non opus eral laota pbilosopbia, vel indoctissimi haec falsa esse polant. Pbilosophia vestra plus vobis obfuil quam profuil, eo euim vos adduxil, ut omnem de immortalitate auimi doelrinam abiieeretis, el quid esl, quod iu boe gloriemini? Neid.—Idem Neid. *quamvis* interp. *quantumvis*, quod nobis minus verum videtur. Ed. P.

(2) Epieuro.

(3) Beulleios conj. *errore*, adscriptis Lucretii versibus I, 147. Couiect. Beulleii probat Clericus, addeus aueloritalem uuius Ms. Reg.

Acherusia templa, alta Orci, —
— — — — — — pallida leti
Obnubila tenebris loca? [1]

Non pudet philosophum in eo gloriari, quod haec non timeat, et quod falsa esse cognoverit? ex quo intelligi potest, quam acuti natura sint, [2] qui haec [3] sine doctrina credituri fuerint. Praeclarum autem nescio quid adepti sunt, quod didicerunt, se, quum tempus mortis venisset, totos esse perituros. Quod ut ita sit (nihil enim pugno), quid habet ista res aut laetabile, aut gloriosum? Nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagorae sit et Platonis vera sententia. Vt enim rationem Plato nullam afferret (vide, quid homini tribuam), ipsa auctoritate me frangeret.[4] Tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

XXII. Sed plurimi contra nituntur, animosque, quasi capite damnatos, morte multant:[5] neque aliud est quidquam, cur incredibilis his animorum videatur aeternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere, et cogitatione comprehendere. Quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quae conformatio, quae magnitudo, qui locus: ut, si iam possent in homine vivo[6] cerni

(1) Sic versiculos istos Wolfius constituit. Vulgo:
Acherusia templa, alta Orci, pallida Leti, obnubila, obsita tenebris loca. Davisius, comparato Varronis loco L. L. lib. VI, ubi priorem versiculum laudat, hoc modo distinguendum et legendum putabat: *Acherusia templa, alta Orci salvete infera, Pallida, Lethaea, nubila tenebris loca.*

(2) Cum ironia. Ergone, dicit Cicero, opus erat philosophia, ne crederetis ea, quae vel indoctissimus quisque, sensus communis ope, tamquam falsa reiicit. Neid.

(3) Davis. e cod. Reg. recepit, *quoniam haec.*

(4) Me convinceret, a mea sententia abduceret, et in suam adduceret. Ern. — *Vt velle ceteris*, ut persuadere velle.... videretur. *N.*

(5) Eos mortales esse volunt. *N.*

(6) Sic e Bentleii emendatione Davis. Wolf. Vulgo *uno.*

omnia, quae nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur animus; an tanta sit eius tenuitas, ut fugiat aciem. Haec reputent isti, qui negant, animum sine corpore se intelligere posse; videbunt, quem in ipso corpore intelligant. Mihi quidem naturam animi intuenti multo difficilior occurrit cogitatio, multoque obscurior, qualis animus in corpore sit, tanquam alienae domi, quam qualis, quum exierit, et in liberum caelum, quasi domum suam venerit. Nisi enim, quod nunquam vidimus, id quale sit, intelligere non possumus, certe et deum ipsum, et divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti possumus.[1] Dicaearchus quidem et Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid, aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino animum esse dixerunt. Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: et nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. Non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra aut staturam figuramve noscamus; neque nos corpora sumus; neque ego, tibi haec dicens,[2] corpori tuo dico. Quum igitur *nosce te* dicit, hoc dicit, nosce animum tuum. Nam corpus quidem, quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum. Ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. Hunc igitur nosse, nisi divinum esset, non esset hoc acrio-

(1) Verissime Davisius auctoritate codd. Reg. Med. Eliens. 1. 3. aliorumque sic edidit, particula negante exturbata, quum vulgo sensu prorsus inepto legeretur *complecti non possumus*. — *Nisi enim* etc. Nisi forte dicat quis, nos, quae in sensus non incurrunt, etiam cogitatione complecti non posse. Iam vero deum, qui, liberatus corpore, numquam sub sensus cadit, cogitatione complecti possumus, quod secus foret, si prius sensibus opus esset ad rem aliquam cogitandam. *N.*

(2) Recte sic Davis. e Mss. Vulgo *tibi dicens hoc.*

ris cuiusdam animi praeceptum, sic, ut tributum deo sit.[1]

XXIII. Sed si, qualis sit animus, ipse animns nesciat; dic, quaeso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis,[2] quae a Socrate est in Phaedro explicata, a me autem posita est in sexto libro de Re publica. «Quod semper movetur, aeternum est. Quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat[3] necesse est. Solum igitur quod se ipsum movet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moveri quidem desinit; quinetiam ceteris, quae moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principii autem nulla est origo. Nam e principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest. Nec enim esset principium, quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, ne occidit quidem unquam. Nam principium exstinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec a se aliud creabit, siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur. Id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne caelum, omnisque terra[4] consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua *a* primo impulsa moveatur.[5] Quum pateat igitur, aeternum id

(1) Vulgo addebatur *hoc est se ipsum cognoscere*. Ineptum glossema iam a P. Manutio et Lambino damnatum, a Dav. et Ern. uncis inclusum, recte eiecit Wolf.

(2) Plato aeternitatem animi demonstrat inde, quod animus exsistat et moveatur. Neid.

(3) Vulgo *vivendi habeat necesse est.* Recte vero Davis. e Mss. recepi *vivendi finem*. Sic Plato ipse de re publ. VI. παῦλαν ἔχον.

(4) Sic Muret. Lambin. Davis. etc. recte pro vulgato *natura*. Est enim apud Platonem πάντα τε οὐρανὸν, πᾶσαν τε γῆν.

(5) Praepos. addidit Neid; alii *primo impulsa*, vel *primo impulsu*. T.

esse, quod se ipsum moveat; quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo. Quod autem est animal, id motu cietur interiore et suo. Nam haec est propria natura animi atque vis. Quae si est una ex omnibus, quae se ipsa semper moveat; neque nata certe est, et aeterna est. » Licet concurrant plebeii omnes philosophi (sic enim ii, qui a Platone, et Socrate, et ab ea familia dissident, appellandi videntur), non modo nihil unquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum, quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se moveri: quod quum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri; nec accidere posse, ut ipse unquam a se deseratur. Ex quo efficitur aeternitas: nisi quid habes ad haec. *A*. Ego vero facile sum passus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire; ita isti faveo sententiae.

XXIV. *M*. Quid illa tandem? num leviora censes? quae declarant inesse in animis hominum divina quaedam: quae si cernerem, quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. Num sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum, et totius corporis figuram videor posse dicere, unde concreta, et quo modo facta sint. Animum ipsum, [1] si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam natura putarem hominis vitam sustentari, quam vitis, quam arboris: haec enim etiam dicimus vivere. Item si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret, aut fugeret, [2] id quoque esset

(1) Vulgo edebatur *per animum ipsum*. Praepositionem inutilem ab Ernestio uncis inclusam recte eiecit Wolf. Lambinus malebat *animo ipso*. Sed accusativ. bene defendit Dav.

(2) Sic Davis. e codd. Mss. quod

ei commune cum bestiis. Habet primum memoriam, et eam infinitam, rerum innumerabilium. Quam quidem Plato recordationem esse vult superioris vitae. Nam in illo libro, qui inscribitur Menon, pusionem quendam Socrates interrogat quaedam geometrica de dimensione quadrati. Ad ea sic ille respondet, ut puer: et tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens eodem perveniat, quo si [1] geometrica didicisset. Ex quo effici vult Socrates, ut discere, nihil aliud sit, nisi recordari. Quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem, declarare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere: nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum atque tantarum insitas et quasi consignatas in animis notiones, quas ἐννοίας vocant, haberemus, nisi animus, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisset. Quumque nihil esset, ut omnibus locis a Platone disseritur (nihil enim ille putat esse, quod oriatur et intereat, idque solum esse, quod semper tale sit, quale ἰδέαν appellat ille, nos *speciem*) non potuit animus haec in corpore inclusus agnoscere: cognita attulit. Ex quo tam multarum rerum cogni-

restituit Wolfius. At Ernestius vulgatum tenuit *refugeret*.

(1) Sic Lambin. idemque Davis. e cod. Eliens. Vulgo *quasi*.

Cumque nihil esset, etc.) Hoc loco *esse* debet intelligi non sensu populari, sed Platonico et sublimi; aut, si quis mavult, metaphysico: nimirum quo sensu aiebat Plato, id unum posse dici *esse*, quod semper est: quod autem oritur et interit, id vere et proprie non esse. Quod Cicero statim ponit. Non ergo de corpore, multo minus de animo dicitur, quod *nihil esset*; sed de re quavis alia, praeter ideas. His enim unice convenit *esse*. Vide Timaeum, cap. 2. Oliv.

tionis admiratio tollitur. Neque ea plane videt animus, quum repente in tam insolitum[1] tamque perturbatum domicilium immigravit, sed quum se collegit atque recreavit, tum agnoscit illa reminiscendo. Ita nihil aliud est discere, nisi recordari. Ego autem maiore etiam quodam modo memoriam admiror. Quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? aut unde natam?[2] non quaero, quanta memoria Simonides[3] fuisse dicatur, quanta Theodectes,[4] quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cineas, quanta nuper Charmadas, quanta, qui modo fuit, Scepsius Metrodorus, quanta noster Hortensius: de communi hominum memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo maiore studio et arte versantur; quorum quanta mens sit, difficile est existimare; ita multa meminerunt.

XXV. Quorsum igitur haec spectat oratio? quae sit illa vis, et unde, sic intelligendum[5] puto. Non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorum. Anima sit, ignisne, nescio:[6] nec,

(1) Sic Victor. it. Davis e Mss. Vulga *quum tam repente in insolitum*.

(2) Vulgo olim *aut unde naturam*. Primus vidit Lambinus legendum esse *aut unde natam*; idque Davisius firmavit auctoritate codd. Reg. Med. Ball. Eliens. tertii. Wolfius tamen voc. *natam* uncis inclusit.

(3) Is artem memoriae primus ostendisse dicitur. Dav.

(4) Lambino placebat *Themistocles* idque ex uno Msto attulit Fr. Fabricius. Verum tamen est *Theodectes*.

Noster Hortensius) Huius excellentem memoriam depraedicat Cicero in Bruto cap. 88. Seneca Controv. Prooem. *Hortensius a Sisenna provocatus, in auctione persedit diem totum, et omnes res, et pretia, et emptores ordine sua recensuit, argentariis recognascentibus, ita ut in nulla falleretur.* Adi sis Latinum Pacatum Pan. XII. cap. 18. ac Quintilianum Inst. Orat. lib. X. cap. 6. et lib. XI. cap. 2. Dav.

(5) Bene sic Walfius. Davis. dedit e Mss. *et unde sit, intelligendum.* Vulga *et unde, intelligendum.* — Rathius sic legi et distingui vult: « Quorsum... oratio? quae sit illa vis et unde sit. — Intelligendum puta non esse certe, etc. »

(6) Vulgo erat: *anima sit animus ignisve. nescio.* Bentleius malebat: *an*

me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam. Illud, si ulla alia de re obscura affirmare possem, sive anima, sive ignis sit animus, eum iurarem esse divinum. Quid enim? obsecro te, terrane tibi, aut hoc nebuloso et caliginoso caelo aut sata, aut concreta videtur tanta vis memoriae? Si, quid sit hoc, non vides; at, quale sit, vides. Si ne id quidem; at, quantum sit, profecto vides. Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo, tanquam in aliquod vas, ea quae meminimus, infundantur? Absurdum id quidem. Qui enim fundus, aut quae talis animi figura intelligi potest? aut quae tanta omnino capacitas? An imprimi, quasi ceram, animum putamus, et memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia? quae possunt verborum, quae rerum ipsarum esse vestigia? quae porro tam immensa magnitudo, quae illa tam multa possit effingere?[1] Quid? illa vis, quae tandem est, quae investigat occulta, quae inventio atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena, mortalique natura et caduca, concreta ea videtur? Quid? qui primus,[2] quod summae sapientiae Pythagorae visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, et ad societatem vitae convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis literarum notis terminavit? ant qui errantium stellarum cursus, progressiones,[3] institiones notavit? Omnes magni: etiam superiores, qui

anima sit ignisve nescio. Ego Wolfium sequor, qui brevius praetulit, *anima sit ignisne.*

(1) Davisius conj. *excipere.*

(2) Bentleius, quem secutus est Davisius, ita corrigendum censuit: *Ex hacne tibi — concretus esse videtur aut qui primus etc.* Ego vero faciliore medela reposui *Quid? qui*, pro vulg. *Aut qui.*

(3) Sic Wolf. cum edd. vett. Davis. dedit *regressiones.*

fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitae, qui praesidia contra feras invenerunt: a quibus mansuefacti et exculti, a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. Nam et auribus oblectatio magna parta est, inventa et temperata varietate, et natura sonorum; et astra suspeximus, tum ea, quae sunt infixa certis locis, tum illa non re, sed vocabulo errantia.[1] Quorum conversiones, omnesque motus qui primus[2] vidit, is docuit, similem animum suum eius esse, qui ea fabricatus esset in caelo. Nam quum Archimedes lunae, solis, quinque errantium motus in sphaeram illigavit, effecit idem quod ille, qui in Timaeo mundum aedificavit, Platonis deus, ut tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in sphaera quidem eosdem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari.

XXVI. Mihi vero ne haec quidem notiora et illustriora carere vi divina videntur, ut ego aut[3] poëtam grave plenumque carmen sine caelesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi maiore fluere, abundantem sonantibus verbis uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater artinm, quid est aliud, nisi, ut Plato ait, donum, ut ego, inventum deorum? Haec nos primum ad illorum cultum, deinde ad ius hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudivit; eadem-

(1) Platonicorum fuit sententia, stellas erraticas non vago motu, sed certis legibus agitari; quod etiam recentioribus videtur astronomis, qui diversa illa φαινόμενα vario planetarum et telluris inter se situi adscribunt. Vide sis Ciceronem Nat. Deor. lib. II, cap. 20. DAV.

(2) Vulgatum *animus* a Wolfio uncis inclusum. Equidem substitui *primus*. — Oliv. *animo*.

(3) Davisius edidit *haud*.

que ab animo, tamquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, media videremus. Prorsus haec divina mihi videtur vis, quae tot res efficiat et tantas. Quid est enim memoria rerum et verborum? quid porro inventio? Profecto id, quo nec in deo quidquam maius intelligi potest. Non enim ambrosia deos, aut nectare, aut [1] Iuventate pocula ministrante, laetari arbitror; nec Homerum audio, qui Ganymedem a diis raptum ait propter formam, ut Iovi bibere ministraret. Non iusta causa, cur Laomedonti tanta fieret iniuria. Fingebat haec Homerus, et humana ad deos transferebat; divina mallem ad nos. Quae autem divina? vigere, sapere, invenire, meminisse. Ergo animus, ut ego dico, divinus, [2] ut Euripides audet dicere, deus est; et quidem si deus, aut anima, aut ignis est, idem est animus hominis. Nam ut illa natura caelestis et terra vacat, et humore; sic utriusque harum rerum humanus animus est expers. Sin autem est quinta quaedam natura ab Aristotele inducta primum; [3] haec et deorum est, et animorum. Hanc nos sententiam secuti, his ipsis verbis in Consolatione haec expressimus: [4]

XXVII. « Animorum nulla in terris origo inveniri potest; nihil est enim in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse

(1) Bentleius delet *aut*. — *Iuventate*. Iuventas est nimirum illa Ἥβη, quae ante Ganymedem in caelum raptum diis pocula ministraret. Neid.

(2) Vulgo *Ergo animus, qui ut ego dico divinus est, ut Euripides* — Davisius edidit: *Ergo animus (qui ut ego dico) divinus est, ut Euripides*. — Manut. Lambin. Wolf. pronomen *qui* delere maluerunt; quos sequor, ita tamen ut cum Wolfio verbum *est*, post *deus* reiiciam.

(3) Sic recte distinxerunt Lambin. Bentlei. Davis. Wolf. Alii sic: *ab Aristotele inducta: primum haec* etc.

(4) Locum qui sequitur affert Lactantius de Ira dei c. 10. usque ad verba *nisi a deo*.

videatur; nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. His enim in naturis nihil inest, quod vim memoriae, mentis, cogitationis habeat, quod et praeterita teneat, et futura provideat, et complecti possit praesentia: quae sola divina sunt. Nec enim invenietur unquam, unde ad hominem venire possint, nisi a deo. Singularis est igitur quaedam natura, atque vis animi, seiuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sentit, quod sapit, quod vivit, [1] quod viget, caeleste et divinum est, [2] ob eamque rem aeternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concretione mortali, omniaque sentiens et movens, [3] ipsaque praedita motu sempiterno. » Hoc e genere, atque eadem e natura est humana mens.

XXVIII. Vbi igitur, aut qualis est ista mens? Vbi tua, aut qualis? potesne dicere? an, si omnia ad intelligendum non habeo, [4] quae habere vellem, ne iis quidem, quae habeo, mihi per te uti licebit? Non valet tantum animus, ut sese ipse [5] videat. At, ut oculus, sic animus se non videns, alia cernit. Non videt autem, quod minimum est, formam suam; quamquam fortasse [6] id quoque; sed relinquamus:

(1) Sic Davis. e Reg. Vatic. Med. aliisque codd. pro vulgato *quod vult*. Idem recepit Ern. Wolf.

(2) Davisius *coeleste et divinum* deleto *est*, auctor. Reg. Med. Balliol. *Est* post eum Ern. Wolf. Schütz. Neid. eiecerunt; et Wolf. praeterea habet « et caeleste et div. » (Sic Editor noviss. Paris. cum quo *est* retinui. T.)

(3) Verba *nec vero deus ipse* — *sentiens et movens* affert Lactant. Instit. I. 5 apud quem pro *omniaque* legitur *omnia*.

(4) Sensus: Quamvis non omnia, quae scire velim de animo humano, sciam, iis, quae cognita habeo contentus sim atque utar. NEID.

(5) Sic Wolf. Vulgo *ut se ipse videat*. Davis. cum Victorio et Gebhardo edidit *ut se ipsum ipse videat*.

(6) Vulgo *Fortasse: quamquam*

vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem [1] videt. Haec magna, haec divina, haec sempiterna sunt. Qua facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quaerendum quidem est. Vt, quum videmus speciem primum, candoremque caeli; deinde conversionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus; tum vicissitudines dierum, atque noctium, commutationesque temporum quadripartitas, ad maturitatem [2] frugum, et ad temperationem corporum aptas, eorumque omnium moderatorem et ducem solem, lunamque accretione, et deminutione luminis, quasi fastorum notis signantem [3] dies; tum in eodem orbe in XII partes distributo, quinque stellas ferri, eosdem cursus constantissime servantes, disparibus inter se motibus, nocturnamque caeli formam undique sideribus ornatam; tum globum terrae eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distantibus habitabilem, et cultum; quarum altera, quam nos incolimus,

Sub axe posita ad stellas septem, unde horrifer
Aquiloni' stridor gelidas molitur nives. [4]

altera Australis, ignota nobis, quam vocant Graeci ἀντίχθονα; ceteras partes incultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore: hic autem, ubi habitamus, non intermittit suo tempore

id quoque. Meliorem lectionem praebuit Wulf.

(1) *Motus celeritatem* Bentl.

(2) Davis. in Ms. Norvic. reperit *maturationem*, quod sine causa probavit Pearcius.

(3) Sic Ern. Wolf. Vulgo *notantem et significantem.* Davis. ex Eliens. sec. *notantem et signantem.*

(4) Versiculi ex Attii Philoctela (quos laudat etiam Nonius Marcellus), rectius primum a Bentleio constituti, quum vulgo illa *sub axe — unde* ad Ciceronis verba referrentur.

Caelum nitescere, [1] *arbores frondescere*,
Vites laetificae pampinis pubescere,
Rami baccarum ubertate incurvescere,
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes scatere, herbis prata convestirier:

tum multitudinem pecudum, partim ad vescendum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora vestienda; hominemque ipsum quasi contemplatorem caeli ac deorum, ipsorumque cultorem; atque hominis utilitati agros omnes et maria parentia: [2] haec igitur, et alia [3] innumerabilia quum cernimus, possumusne dubitare, quin his praesit aliquis vel effector, si haec nata sunt, ut Platoni videtur; vel, si semper fuerunt, [4] ut Aristoteli placet, moderator tanti operis et muneris? sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vides; tamen ut deum agnoscis ex operibus eius, sic ex memoria rerum, et inventione, et celeritate motus, omnique pulchritudine virtutis vim divinam mentis agnoscito.

XXIX. In quo igitur loco est? Credo equidem in capite: et, cur credam, afferre possum; sed alias: nunc ubiubi [5] sit animus, certe quidem in te est. Quae est ei natura? Propria puto, et sua. Sed fac igneam, fac spirabilem; nihil ad id, de quo agimus Illud modo videto, ut deum noris, etsi *eius* ignores [6] et locum, et faciem, sic animum tibi tuum notum

(1) Sic Manul. Lambin. Davis. alii. Vulgo olim *mitescere*.

(2) Cod. Eliens. et Cantabr. *patentia*.

(3) *Et talia* recepit Davis. e Gulielmi coniectura.

(4) Ernestius dedit *fuerint*.

(5) Recte sic Wolfius a cod. Davis. I. Vulgo *sed alias; nunc ubi sit*. Davis. edidit *sed alias ubi sit animus* e codd. Reg. Pall. tribus, Eliens. 3. et Bak.

(6) *Eius* addidit Davis. e Mss. et edd. vett. olim omissum; et mox alterum *eius* ante *ignores* eorumdem fide reiecit.

esse oportere, etiam si ignores et locum, et formam. In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod quum ita sit, certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest: nec interire igitur. Est enim interitus quasi discessus, et secretio ac diremtus earum partium, quae ante interitum iunctione aliqua tenebantur.

XXX. His, et talibus rationibus adductus Socrates, nec patronum quaesivit ad iudicium capitis, nec iudicibus supplex fuit; adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia: et supremo vitae die de hoc ipso multa disseruit, et paucis ante diebus, quum facile posset educi e custodia, noluit; et quum paene in manu iam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in caelum videretur ascendere. Ita enim censebat, itáque disseruit: Duas esse vias, duplicesque cursus animorum e corpore excedentium. Nam qui se humanis corporibus [1] contaminavissent, et se totos libidinibus dedidissent, quibus caecati, vel domesticis vitiis atque flagitiis [2] se inquinavissent, vel re publica violánda fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum. Qui autem se integros castosque

(1) *Corporibus* edidi Platonis Phaed. c. 30. auctoritate, ubi legitur *ἅτε τῷ σώματι ἀεὶ ξυνοῦσα καὶ γεγοητευμένη ὑπ᾽ αὐτοῦ ὑπό τε τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ἡδονῶν* etc. Vulgo *h. vitus.* — Bentleius sic emendabat: *Nam qui se* immanibus *vitiis contaminavissent*, aut *se totos libidinibus* dedidissent, *quibus caecati*, vel *domesticis* stupris *atque flagitiis se inquinavissent.*

(2) Wyttenbachius h. l., servato paullo ante *vitiis*, legendum putabat *vel domesticis flagitiis.*

servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, seseque ab his semper sevocassent, essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum; his ad illos, a quibus essent profecti, reditum facilem patere. Itaque commemorat, ut cygni, qui non sine causa Apollini dicati sint, [1] sed quod ab eo divinationem habere videantur, qua providentes quid in morte boni sit, cum cantu et voluptate moriantur; sic omnibus bonis et doctis esse faciendum. Nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, quod iis saepe usu venit, qui acriter oculis [2] deficientem solem intuerentur, ut adspectum omnino amitterent; sic mentis acies, se ipsa [3] intuens, nonnunquam hebescit; ob eamque causam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumspectans, haesitans, multa adversa reverens, tanquam rate in mari immenso nostra vehitur *ratio.* [4] Sed haec et vetera, et a Graecis. Cato autem sic abiit e vita, ut causam moriendi nactum se esse gauderet. Vetat enim dominans ille in nobis deus, iniussu hinc nos suo demigrare. Quum vero causam iustam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, saepe multis: nae ille, medius fidius, vir sapiens, laetus ex his tenebris in lucem illam excesserit. Nec tamen illa vincla carceris ruperit: leges enim vetant; sed tan-

(1) Plat. Phaed. c. 35. — Paullo ante Schütz. et Neid. *Ita comm.* pro *Itaque comm.* non admonito lectore. *T.*

(2) Lambinus: *qui acribus oculis.* Vulgo *qui quum a. o.*

(3) Sic codd. Lamb. Reg. et Eliens. Vulgo olim *se ipsam.*

(4) Sic Wolf. Vulgo *multa adversa revertens, tamquam in rate, in mari immenso nostra vehitur oratio.* Davis. dederat: *multa adversa reverens tamquam ratis in mari immenso nostra vehitur oratio.* Et verbum *reverens* est in Eliens. 3. et Med. *Ratio* vero iam Camerario et Lambino placuerat.

quam a magistratu, aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatus atque emissus, exierit. Tota enim philosophorum vita, ut ait idem, commentatio mortis est. Nam quid aliud agimus, quum a voluptate, id est a corpore, quum a re familiari, quae est ministra et famula corporis, quum a re publica, quum a negotio omni sevocamus animum? quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad se ipsum advocamus, secum esse cogimus, maximeque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum, nec quidquam aliud, est emori discere.[1] Quare hoc commentemur, mihi crede, disiungamusque nos a corporibus, id est, consuescamus mori. Hoc et, dum erimus in terris, erit illi caelesti vitae simile; et, quum illuc ex his vinculis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. Nam qui in compedibus corporis semper fuerunt, etiam quum soluti sunt, tardius ingrediuntur, ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt. Quo quum venerimus, tum denique vivemus. Nam haec quidem vita mors est; quam lamentari possem, si liberet.

XXXI. *A.* Satis tu quidem in Consolatione es lamentatus: quam quum lego, nihil malo, quam has res relinquere; his vero modo auditis, multo magis. *M.* Veniet tempus, et quidem celeriter, et sive retractabis,[2] sive properabis:[3] volat enim aetas. Tantum autem abest,[4] ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit,

(1) Ita Davis. et Wolfius edidit e coniectura Bentleii. Vulgo *nec quidquam aliud est, quam emori discere.*

(2) Sic ed. Ven. Iunt. Aliae *retardabis* ut Ms. Guelf. idque placuit Wopkensio et nuper Heinrichio obss. p. 111.

(3) Davis. malebat *parebis.*

(4) Vulgo addebatur *ab eo*, quod delendum esse vidit Ernestius.

non malum aliud, certe nihil bonum aliud potius:[1] siquidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri sumus. *A.* Quid refert? adsunt enim, qui haec non probent.[2] *M.* Ego autem nunquam ita te in hoc sermone dimittam, ulla uti ratione mors tibi videri malum possit. *A.* Qui potest, quum ista cognoverim? *M.* Qui possit, rogas? catervae veniunt contra dicentium, non solum Epicureorum, quos quidem non respicio, sed nescio quo modo doctissimus quisque:[3] acerrime autem deliciae meae, Dicaearchus, contra hanc immortalitatem disseruit. Is enim tres libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mitylenis sermo habetur; in quibus vult efficere, animos esse mortales. Stoici autem usuram nobis largiuntur,[4] tanquam cor-

(1) Sic Wolfius, optime. Vulgo *ne homini nihil sit, non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud, potius.*

(2) Mihi haec ita legenda videntur: *At sunt enim qui haec non probent.* A. *Quid refert?* M. *Ego autem* etc. Wolfius dedit: A. *Quid refert?* M. *Adsunt enim, qui haec non probent. Ego autem.* etc. — Sic videntur ista distinguenda. *Quid refert,* inquit Auditor, ista urgeri? Refert, inquit Marcus, *adsunt enim, qui haec non probent:* video quosdam abnutantes, quibus servire debeo. Et *complures* secum *familiores* fuisse affirmavit supra cap. 4. quos non puto id commisisse, ut Ciceronem solum cum solo Auditore relinquerent, cum hanc declamationem et scholam haberet. Schola sane et declamatio nunquam sine frequentia. Tum illud *adsunt* potest id ipsum dicere, quod explicatur mox fusius: *Catervae veniunt contra dicentium*, etc. Anon.

Quos equidem non despicio) Dictum civiliter, atque dissimulatione Academica. Aliter in dialogis loquitur, ubi personam induit alicuius Stoici. Sensum hunc video: Veniunt catervae contra disputantium, qui te ab his revocent, quae persuadere sum conatus. Nihil quidem est magnopere, quod tibi ab Epicureis metuam: non quod illos despiciam; sed quod eos videam a doctissimo quoque despici. Equidem non satis intelligo, cur ita contemnantur; sed contemnuntur tamen. At Dicaearchus, homo minime despiciendus, ipse quoque acerrime, etc. Id.

(3) Vulgo *non solum Epicureorum, quos equidem non despicio, sed nescio quo modo doctissimus quisque contemnit.* Sed *contemnit* aberat in eod. Manutii: idque Wolfius espunxit, et pro *despicio* dedit *respicio.* Sine dubio melius volgato.

(4) Concedunt, nos diu sed nulla praestituta die, vita nostra usuros, tamquam re aliqua, quae nobis tan

nicibus; diu mansuros aiunt animos, semper, negant. Num vis igitur audire, cur, etiam si ita sit, mors tamen non sit in malis? *A.* Vt videtur; sed me nemo de immortalitate depellet. *M.* Laudo id quidem: etsi nihil nimis oportet confidere. Movemur enim saepe aliquo acute concluso; labamus, mutamusque sententiam clarioribus etiam in rebus. In his est enim aliqua obscuritas. Id igitur si acciderit, simus armati. *A.* Sane quidem; sed, ne accidat, providebo.

XXXII. *M.* Num quid igitur est causae, quin amicos nostros Stoicos dimittamus; eos dico, qui aiunt animos manere, e corpore quum excesserint, sed non semper? *A.* Istos vero: qui, quod tota in hac causa difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore vacantem; illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed eo concesso, quod volunt, consequens, id certe non dant, ut, quum diu permanserit, ne intereat. *M.* Bene reprehendis: et se isto modo res habet. Credamus igitur Panaetio, a Platone suo dissentienti? quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat, huius hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. Vult enim, quod nemo negat, quidquid natum sit, interire: nasci autem animos, quod declaret eorum similitudo,[1] qui procreantur;

tum sit commodata, neque propria. NEID.

In his est enim aliqua obscuritas) Sententia Academicorum est, in rebus omnibus, etiam clarioribus, esse obscuritatem aliquam. In hac sententia fundatur epoche, et retentio assensionis, de qua in Lucullo. AN.

Id igitur si acciderit) Vt veniant contra dicentes, ut moveamur aliquo acute concluso, ut labemus, simus armati: nihil itaque *nimis* confidamus; sed arma etiam paremus. ID.

(1) Intell. Similitudo, quam habent ii qui procreantur, cum iis a quibus procreati sunt. Agitur autem de similitudine ingenii et indolis, quae, si reipsa exsistit, argumentum

quae etiam in ingeniis, non solum in corporibus appareat. Alteram autem affert rationem: nihil esse, quod doleat, quin id aegrum esse quoque possit; quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum: dolere autem animos; ergo etiam interire.

XXXIII. Haec refelli possunt. Sunt enim ignorantis, quum de aeternitate animorum dicatur, de mente dici, quae omni turbido motu semper vacet, non de partibus iis, in quibus aegritudines, irae, libidinesque versentur: quas is, contra quem haec dicuntur, semotas a mente, et disclusas putat. Iam similitudo ingenii [1] magis apparet in bestiis, quarum animi sunt rationis expertes. Hominum autem similitudo in corporum figura magis exstat: et ipsi animi, magni refert, quali in corpore locati sint. Multa enim e corpore exsistunt, quae acuant mentem, multa; quae obtundant. Aristoteles quidem ait, omnes ingeniosos melancholicos esse: ut ego me tardiorem esse non moleste feram. Enumerat multos; idque quasi constet, rationem, cur ita fiat, affert. Quod si tanta vis est ad habitum mentis in iis, quae gignuntur in corpore (ea sunt autem, quaecumque sunt, quae similitudinem faciunt [2]); nihil necessitatis affert, cur nascantur animi, similitudo. [3] Omitto dissimilitudines. [4] Vellem adesse posset Panaetius. Vixit cum Africano. Quaererem ex eo, cuius suorum similis fuisset Afri-

dat, animum filii ex animo patris ortum esse; atqui si nascitur animus, interire debet. Ed. P.

Semotas a mente et disclusas putat) Plato videlicet in capite rationem posuit; iram vero in pectore locat, cupiditatem subter praecordia. Dav.

(1) Vulgo abest *ingenii*, quod h. l. inserendum esse vidit Ern.

(2) Ita Wolf. Vulgo *faciant*.

(3) Recte sic Manut. Lambin. Wolf. Vulgo *cur nascatur animi similitudo*.

(4) Recte sic Bentleio auctore ediderunt Ern. Wolf. Vulgo *similitudines*.

cani fratris nepos, facie vel patris, vitâ, omnium perditorum ita similis, ut esset facile deterrimus. Cuius etiam similis, P. Crassi, et sapientis, et eloquentis, et primi hominis nepos, multorumque aliorum virorum clarorum, quos nihil attinet nominare, nepotes et filii. Sed quid agimus? oblitine sumus, hoc nunc nobis esse propositum, quum satis de aeternitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quidquam mali esse in morte? *A.* Ego vero memineram: sed te de aeternitate dicentem aberrare a proposito facile patiebar.

XXXIV. *M.* Video te alte spectare, et velle in caelum migrare. *A.* Spero fore, ut contingat id nobis. Sed fac, ut isti volunt, animos non remanere post mortem: vides nos,[1] si ita sit, privari spe beatioris vitae. *M.* Mali vero quid affert ista sententia? Fac enim sic animum interire, ut corpus: num igitur aliquis dolor, aut omnino post mortem sensus in corpore est? Nemo id quidem dicit; etsi Democritum insimulat Epicurus; Democritici negant. Ne in animo quidem igitur sensus remanet. Ipse enim nusquam est. Vbi igitur malum est, quoniam nihil tertium est? An, quoniam ipse animi discessus a corpore non fit sine dolore? Vt credam [2] ita esse, quam est id exiguum! At falsum [3] esse arbitror; et fit plerumque sine sensu; nonnunquam etiam cum voluptate: totumque hoc leve est, qualecumque est; fit enim ad punctum temporis. *A.* Illud angit, vel potius excruciat, discessus ab omnibus iis, quae sunt bona in vita. *M.* Vide, ne a malis dici verius possit. Quid ego

(1) Sic tacite Schutz. Alii *video nos.*

(2) Davisio in mentem venit *ut credam.*

(3) Sic Wolf. auctore Buherio. Vulgo *Et falsum.*

nunc lugeam vitam hominum? [1] Vere et iure possum. Sed quid necesse est, quum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? Fecimus hoc in eo libro, in quo nosmet ipsos, [2] quantum potuimus, consolati sumus. A malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quaerimus. Hoc quidem a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemaeo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi, iis auditis, mortem sibi ipsi consciscerent. Callimachi quidem epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est: quem ait, quum nihil ei accidisset adversi, e muro se in mare abiecisse, lecto Platonis libro. Eius autem, quem dixi, Hegesiae liber est, Ἀποκαρτερῶν, quod a vita quidam per inediam discedens, revocatur ab amicis: quibus respondens, vitae humanae enumerat incommoda. Possem idem facere; etsi minus, quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto alios. Etiamne nobis expedit? [3]

(1) Si humanae conditionis incommoda depicta videre cupias, adi Plinium H. N. lib. VII, Prooem. et Aeschinis Axiochum, capp. 7 seqq. Huc spectant, quae dicit Artabanus apud Herodotum, lib. VIII, cap. 46; Origenes in Cels. lib. II, pag. 85, et Stobaeus Serm. CXIX. DAVIS.

(2) Davis. *nosmet ipsi.*

E muro se in mare abiecisse) Ita quoque Callimachus: ἀφ' ὑψηλοῦ τείχεος. Non utique muro urbis patriae: a mari enim Ambraciam interiecta 80 stadia removebant. At Ambraciotae ad mare habebant murum et portum: Εστι δὲ καὶ ἐπὶ θαλάττης τεῖχος, etc. Si Callimachum audimus, desiluit Cleombrotus ex alto muro in Orcum, εἰς ἀίδην. Criticus aliquis corrigebat, εἰς ἅλα. Nihil opus erat. Rem eandem Cicero populariter expressit, Callimachus poëtice. Vt hic εἰς ἀίδην, Ovidius *in Ibin* 495, scripsit *in Tartara*. BYH.

Ἀποκαρτερῶν) Hac voce significatur is, qui cibo abstinet, ut a vita per inediam discedat; non *intolerantissimus*, ut imperite censuit Aldus nepos. DAVIS.

(3) De aliis affirmare nequeo, an vivere iis expediat, necne, quaero modo, an mihi? Nam si prius quam res meae fractae cecidissent, obiissem, mors a malis non a bonis me abstraxisset. NEID.

qui et domesticis [1] et forensibus solatiis ornamentisque privati, certe, si ante occidissemus, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset.

XXXV. Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna vulnus acceperit. Metellus ille, honoratis [2] quatuor filiis: at quinquaginta Priamus; e quibus septemdecim iusta uxore nati. [3] In utroque eandem habuit fortuna potestatem; sed usa in altero est. Metellum enim multi filii, filiae, nepotes, neptes in rogum imposuerunt; Priamum tanta progenie orbatum, quum in aram confugisset, hostilis manus interemit. Hic si vivis filiis, incolumi regno occidisset:

Adstante [4] *ope barbarica,*
Tectis caelatis, laqueatis: [5]

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset? Tum profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur,

Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Iovis aram sanguine turpari.

(1) *Domesticis* pertinet ad Tulliae mortem. — *Et forensibus*, quia respubl. per Caesarem oppressa nulla ei esset occasio publice in foro dicendi. NEID.

(2) Sic recte post Davisium editum pro vulg. *honoratus.* — Reponebat Davisius *honoratis*, veritos, credo, ne parum apte diceretur pater honoratus filiis. An forte non viderat quod scripsit de Catone Cicero de Offic. III. 16: *Vt enim caeteri ex patribus, sic, qui lumen illud progenuit, ex filio est nominandus.* Si pater non honorabatur filiis, cur indoctum fuit ius trium liberorum? ANON.

(3) Sic Lamb. Davis. Wolf. et edd. vett. aliquot. Vulgo *septem et decem — natis.*

(4) *Ac stante* cod. Eliens. 3. it. Gulielm. male. cf. III. 19.

(5) Tecta laqueata sive laconaria sunt tecta lignis transversis in quadratas depressiones s. loculamenta (lacus, lacunas) divisa, quae auro, coloribus, picturis illustrabantur. Graecis est φάτνωμα. NEID.

Vitam evitari) Antiquis *evitare* idem erat ac occidere. Apuleius Met.

Quasi vero ista vi[1] quidquam tum potuerit ei melius accidere. Quod si ante occidisset,[2] tum eventum[3] omnino amisisset: [4] hoc autem tempore sensim amisit malorum. Pompeio nostro familiari, quum graviter aegrotasset[5] Neapoli, melius est factum. Coronati Neapolitani fuerunt; nimirum etiam Puteolani; vulgo ex oppidis publice gratulabantur. Ineptum sane negotium, et graeculum, sed tamen fortunatum. Vtrum igitur, si tum esset exstinctus, a bonis rebus, an a malis discessisset? Certe a miseris.[6] Non enim cum socero bellum gessisset; non imparatus arma sumpsisset; non domum reliquisset; non ex Italia fugisset; non, exercitu amisso, nudus in servorum ferrum et manus incidisset; non liberi deleti; [7] non fortunae omnes a victoribus possiderentur. Qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset. Is propagatione vitae quot, quantas, quam incredibiles hausit calamitates! Haec morte effugiuntur, etiam si non evenerint, tamen quia possunt evenire. Sed homines ea sibi accidere posse non co-

ib. III: *Nec enim verisimile est hominem solitarium tres tam validos evitasse iuvenes.* Vetus Gloss. Εὐαρίζοι, *evito.* Sensu eodem usurpavit Plautus verbum *invitare*, Casin. III. VI. 21. *Gladium ancilla Casinam intus habere ait, quo me atque te invitet.* BVHERIVS.

(1) Ita dudum correxerat Petrus Crassus, Viterbiensis episcopus, probantibus Manutio, Stephano, Lambino, Bentleio, Davisio. Recepit tandem Wolfius. Vulgo *quasi vero ista, vel quidquam.*

(2) Sic Davis. quod legitur in Victor. Eliens. 1. 2. Bak. Vulgo olim *accidisset.*

(3) Sic Henr. Steph. legi volebat, ut est in Mss. Bak. et Balliol. Idque cum Wolfio recepimus. Vulgo *tamen eventum.* — *Even. amis.* ut Sallustius: *Amittere aerumnas, egestatem.*

(4) *Amisisset* displicet Ernestio. Ac fortasse delendum, ut vis eius ex sequenti *amisit* intelligatur.

(5) Sic Ern. ex aliquot Mss. Vulgo *aegrotaret.*

(6) *Miseriis* cod. Bak. et Med.

(7) Vulgo *defleti.* Davis. reposuit in ed. 2. *deleti*, cui repugnavit Bentleius, quod Pompeii liberi nonnisi post obitum patris occiderint, Sex. Pompeius etiam ipsi Ciceroni fuerit superstes. Wolfius tamen *deleti* revocavit.

gitant. Metelli sperat sibi quisque fortunam: perinde quasi aut plures fortunati sint, quam infelices, aut certi quidquam sit in rebus humanis, aut sperare sit prudentius, quam timere.

XXXVI. Sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte privari: ergo etiam carere mortuos vitae commodis, idque esse miserum? Certe ita dicant necesse est. An potest is, qui non est, re ulla carere? Triste enim est nomen ipsum *carendi*, quia subiicitur haec vis: Habuit, non habet; desiderat, requirit, indiget. Haec, opinor, incommoda sunt carentis. Caret oculis, odiosa caecitas: liberis, orbitas. Valet hoc in vivis: mortuorum autem non modo vitae commodis, sed ne vita quidem ipsa quisquam caret. De mortuis loquor, qui nulli sunt. Nos, qui sumus, num, etsi[1] cornibus caremus, aut pennis, sit, qui id dixerit? Certe nemo. Quid ita? quia quum id non habeas, quod tibi nec usu, nec natura sit aptum, non careas, etiam si sentias, te non habere. Hoc premendum etiam atque etiam est argumentum, confirmato illo, de quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur. Hoc igitur probe stabilito et fixo, illud excutiendum est, ut sciatur, quid sit *carere*, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. *Carere* igitur hoc significat, egere eo, quod habere velis. Inest enim velle in carendo, nisi quum sic, tanquam in febri, [2] dicitur, alia quadam notione

Perinde quasi) Sic facile Schulz. Vulgo *proinde quasi*. T.

(1) Vulgo *Aut si*. Sed in Eliens. 2. est *etsi*, quod recte probavit Davis. et Wolfius recepit. — Alii sic legunt et interpungunt: *num aut cornibus car. aut pennis? sit, qui id dixerit, certe nemo.*

(2) In Mss. nonnullis teste Davisio glossema hic addebatur *qua carere iucundum*.

verbi. Dicitur enim alio modo etiam carere, quum aliquid non habeas, et non habere te sentias, etiam si id facile patiare. *Carere* in malo[1] non dicitur; nec enim[2] esset dolendum. Dicitur illud, *bono carere*, quod est malum. Sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget: sed in vivo intelligi tamen potest, regno te carere;[3] dici autem hoc in te satis subtiliter non potest; posset in Tarquinio, quum regno esset expulsus. At in mortuo ne intelligi quidem.[4] Carere enim, sentientis est; nec sensus in mortuo; ne carere quidem igitur in mortuo est. Quamquam quid opus est in hoc philosophari, quum rem non magnopere philosophia egere videamus?

XXXVII. Quoties non modo ductores nostri, sed universi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt?[5] quae quidem si timeretur, non L. Brutus, arcens eum reditu tyrannum,[6] quem ipse expulerat, in praelio concidisset; non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos, se hostium telis obiecissent; non uno bello pro patria cadentes Scipiones Hispania vidisset, Paullum et Geminum Cannae, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miser hodie? ne tum quidem post spiritum extremum: nec enim potest esse miser quisquam sensu

(1) Vulgo *carere enim in morte.* Davis. *e* codd. Reg. Eliens. 3. Cantabr. edidit *carere in morte.* Ernestios *carere enim in malo*, quod tenuit Wolfius, sed omisso *enim*.

(2) Ita Davis. Ern. Wolf. ut est in codd Reg. Med. Eliens. Vulgo *non enim*.

(3) Sic Davis. *e* codd. Reg. Med. Bak. Eliens. 3. Balliol. idque secutus est Wolf. Alii ut Ern. *regno carere.* Mox pro *posset* idem Ernestios sine libris reposuit *potuisset.*

(4) Vulgo addebatur *potest*, melius auctoritate Mss. omissum a Davisio et Wolfio.

(5) Edd. vett. *cucurrerunt.* At Victor. Rob. Steph. *concurrerunt.*

(6) Tarquin. Superb.

perempto. *A.* At id ipsum odiosum est, sine sensu esse. *M.* Odiosum, si id esset carere. Quum vero perspicuum sit, nihil posse in eo esse, qui ipse non sit; quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? Quamquam hoc quidem nimis saepe;[1] sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio ex metu mortis. Qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo et corpore consumpto, totoque animante deleto, et facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil, is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui nunquam fuerit, et regem Agamemnonem nihil interesse; nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego, illo vivo, fecerim Romam captam. Cur igitur et Camillus doleret, si haec post trecentos et quinquaginta fere annos eventura putaret; et ego doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbe nostra[2] potituram putem? Quia tanta caritas patriae est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur.

XXXVIII. Itaque non deterret sapientem mors, quae propter incertos casus quotidie imminet, propter[3] brevitatem vitae nunquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus rei publicae suisque consulat, et posteritatem ipsam, cuius sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam, mortalem esse animum, iudicantem[4] aeterna moliri, non gloriae cupiditate, quam sen-

(1) Scilicet a nobis repetitur; sed ea causa hoc facio, quod in hoc, scil. quod non satis reputemus, nos semel mortuos nec carere, nec sentire etc. Ed. P.

(2) Reiskio placebat *urbis nostrae* vel *urbe nostra*; et hoc quidem Ernestius recepit. Vulgo *urbem nostram*, quod Wolfius reliquit.

(3) *Et propter* Ven. 1. 2. Med. 1. 2. Iunt. al.

(4) *Iudicanti* malebat Ernestius.

surus non sit,[1] sed virtutis, quam necessario gloria, etiam si tu id non agas, consequatur. Natura vero sic se habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors. Vt nihil[2] pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. In quo quid potest esse mali, quum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? Alteri nulli sunt, alteros non attingit.[3] Quam qui leviorem faciunt, somni simillimam volunt esse: quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, quum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. Ne sues quidem id velint, non modo ipse.[4] Endymion vero, si fabulas audire volumus, *ut* nescio quando[5] in Latmo obdormivit, qui est mons Cariae, nondum, opinor, est experrectus. Num igitur eum curare censes, quum luna laboret, a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur? Quid curet autem, qui ne sentit quidem? Habes somnum imaginem mortis, eamque quotidie induis. Et dubitas, quin sensus in morte nullus sit, quum in eius simulacro videas esse nullum sensum?

XXXIX. Pellantur ergo istae ineptiae paene aniles, ante tempus mori, miserum esse. Quod tandem tempus? Naturaene? At ea quidem dedit usuram vitae, tanquam pecuniae, nulla praestituta die. Quid est igitur, quod querare, si repetit, quum

(1) Davis. auctore Bentleio *non sis.*

(2) *Quae ut nihil* edd. Venet. 1. 2. Med. 1. 2. quod sine causa placuit Reiskio.

(3) *Attinget* ed. Ven. et codd. Reg. Med. Bak.

(4) Lambinus auctoritate libri veteris eiecit verba *non modo ipse.*

(5) Sic Davis. e cod. Reg. Gryph. Eliens. 1. et Ball. quod secutus est Wolf. Vulgo *nescio quando — experrectus.*

vult? ea enim conditione acceperas. Iidem, si puer parvus occidit, aequo animo ferendum putant; si vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquit,[1] vitae suavitatem; hic autem iam sperabat magna, quibus frui coeperat. At id quidem ipsum[2] in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere; cur in vita secus? Quamquam non male ait Callimachus, *multo saepius lacrymasse Priamum, quam Troilum.*[3] Eorum autem, qui exacta aetate moriuntur, fortuna laudatur. Cur? nam, reor, nullis, si vita longior daretur, posset esse iucundior.[4] Nihil est enim profecto homini prudentia dulcius; quam, ut ce-

(1) Sic Davis. e compluribus Mss. Hinc Wolf. Vulgo *inquiunt*.

(2) *Ipsum* omisit Davis. auctoritate cod. Reg. Eliens. 3. Balliol.

(3) Graeca leguntur ap. Plutarch. Cons. ad Apoll. μεῖον γὰρ ὄντως Τρωΐλος ἐδάκρυσεν ἢ Πρίαμος.

(4) *Cur? nam, reor, nullis.* Sic omnes nostri, praeterquam quod in Petrensi sit *nullus*, at hoc exscriptoris incuriae est imputandum. Vulgg. » Cur? nam, reor, non illis », unde Paullus Manutius, extrita particula negante, reponit » Cur? nam, reor, illis », nec aliter Ioah. Camerarius, qui ait, εἰρωνικῶς hoc pronuntiandum; sentit enim posse vitam admodum esse in longitudine iucundam. Verum hae purae putae aberrationes sunt censendae. Ex ea scriptura proclive fuit emendare *non ullis*, quemadmodum edidit D. Lambinus, et ita MS Colon. Editio Paris. 1562, quam curavit nescio quis Leodegarius a Quercu, habet » Cur nam? reor enim illis »; contra fidem codicum, ac parum quidem commode. Dav.—Buherius statuit leg. esse » Cur? nam reor, illis ». — Sic potius credas Ciceronem scripsisse: » Eorum autem qui exacta aetate moriuntur, fortuna laudatur. M. cur? A. Nam, reor, illis si vita longior daretur, posset esse iucundior; nihil est enim profecto homini prudentia dulcius; quam, ut cetera auferat, affert certe senectus. M. Quae vero aetas longa est? » Pearc.—Cuius hallucinatio ita arrisit Bipontinis, ut eam in textu expresserint.—*Cur?* Quid est, cur tantopere laudetur? tantum enim abest, ut senes, quamvis diutissime vixerint, libenter moriantur, ut potius nulla re magis laetaturi sint, quam si iis vita longior concederetur. Dolenda potius itaque esset eorum mors, quia aegrius eam ferunt. Neid.

tera auferat, affert certe senectus. Quae vero aetas longa est?[1] aut quid omnino homini longum? Nonne

Modo pueros, modo adolescentes, in cursu, a tergo insequens,
Nec opinantes assecuta est [2]

senectus? Sed quia ultra nihil habemus, hoc longum dicimus.[3] Omnia ista, perinde ut cuique data sunt, pro rata parte, ita [4] longa aut brevia dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui ab Europae parte in Pontum influit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quae unum diem vivant. Ex his igitur, hora octava quae mortua est, provecta aetate mortua est; quae vero occidente sole, decrepita; eo magis, si etiam solstitiali die. Confer nostram longissimam aetatem cum aeternitate, in eadem propemodum brevitate, qua illae bestiolae, reperiemur.

XL. Contemnamus igitur omnes ineptias (quod enim lenius[5] huic levitati nomen imponam?) totamque vim bene vivendi in animi robore ac magnitudine, et in omnium rerum humanarum contemptione ac despicientia, et in omni virtute ponamus. Nam nunc quidem cogitationibus mollissimis[6] effeminamur, ut, si ante mors adventet, quam Chaldaeorum promissa consecuti simus,[7] spoliati

(1) Diuturnitas ac brevitas vitae relative tantummodo dicuntur. Longissima vita cum aeternitate comparata brevis est; vita hominis cum vita ephemeri comparata, aeternitas erit. Neid.

(2) Versiculos hos esse primus vidit Bentleius.

(3) Ita Davis. e cod. Reg. Med. Balt. Eliens. 3. Vulgo *ducimus*.

(4) Sic Davis. e cod. Eliens. Vulgo *a vita aut longa*. — Oliv. *a vita* expunxit.

(5) Ita Davis. Wolf. Vulgo *levius*, quod Ernestio quoque placuit.

(6) Optime sic Davis. e cod. Pal. 2. Reg. et ed. vett. imitante Wolfio. At Victor. Gebh. Ern. *molestissimis*, idemque pro *effeminamur*, malebat *exanimamur*.

(7) Ita Wolf. Vulg. *sumus*.

magnis quibusdam bonis, illusi, destitutique videamur. Quod si exspectando et desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur: proh dii immortales! quam iter illud iucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! Quam me delectat Theramenes! quam elato animo est! Etsi enim flemus, quum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur. Qui quum coniectus in carcerem triginta iussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset, reliquum sic e poculo eiecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, arridens, *Propino*, inquit, *hoc pulchro Critiae*,[1] qui in eum fuerat teterrimus. Graeci enim in conviviis solent nominare, cui poculum traditnri sint. Lusit vir egregius extremo spiritu, quum iam praecordiis conceptam mortem contineret; vereque ei, cui venenum praebiberat,[2] mortem est eam auguratus, quae brevi consecuta est. Quis hanc animi maximi aequitatem in ipsa morte laudaret, si mortem malum iudicaret?

XLI. Vadit in eundem carcerem, atque in eundem paucis post annis scyphum Socrates, eodem scelere iudicum, quo tyrannorum, Theramenes. Quae est igitur eius oratio, qua facit eum Plato usum apud iudices,[3] iam morte multatum? « Magna me, inquit, spes tenet, iudices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem. Necesse est enim sit alterum de duobus; ut aut sensus omnino omnes mors auferat, aut in alium quendam locum ex his

(1) Xenoph. Hellen. II. 3. 56. τὸ λειπόμενον ἔφασαν ἀποκοτταβίσαντα εἰπεῖν αὐτόν· Κριτίᾳ τοῦτ' ἔστω τῷ καλῷ.

(2) Hanc lectionem primus M. Brulus invenit in cod. Gryph. Huic accedunt Pall. 3. 4. Reg. et Eliens. Olim legebatur *qui ven. praebuerat*.

(3) Apol. Socr.

locis morte migretur. Quamobrem, sive sensus exstinguitur, morsque ei somno similis est, qui nonnunquam, etiam sine visis somniorum, placatissimam quietem affert; dii boni! quid lucri est emori? aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur? Cui si similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis, quis me beatior? Sin vera sunt, quae dicuntur, migrationem esse mortem, in eas oras, quas, qui e vita excesserunt, incolunt; id multo iam beatius est, te, quum ab his, qui se iudicum numero haberi volunt,[1] evaseris, ad eos venire, qui vere iudices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Aeacum, Triptolemum; convenireque eos, qui iuste, et cum fide vixerint. Haec peregrinatio mediocris vobis videri potest? Vt vero colloqui cum Orpheo, Musaeo, Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem aestimatis? Equidem saepe emori, si fieri posset, vellem, ut ea, quae dico, mihi liceret invenire. Quanta delectatione autem afficerer, quum Palamedem, quum Aiacem, quum alios, iudicio iniquo[2] circumventos, convenirem? Tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Troiam, et Vlixi Sisyphique prudentiam; nec ob eam rem, quum haec exquirerem, sicut hic faciebam, capite

Si mors ei somno similis est, quis me beatior?) Impedita sane oratio; adde quoque, scabrosa et aspera. *Cui nocti*, ait, *similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis.* Atqui illud non pro concesso sumendum erat, sed probatione indigebat. Illud deinde, quam ex abrupto, *Quis me beatior?* Non agnosco Ciceronem ita temere et intempestive exclamantem. Lege vero, et distingue, me fideiussore: *Quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur? Cui SI similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis, quis me beatior?* Illud *si* absorptum est a sequente syllaba. Bentl.

(1) Nihil opus erat quod Ernesti corrigeret *velint*.

(2) Sic Bentl. Davis. Ern. pro vulg. *iniquarum*. Est enim apud Platonem l. l. καὶ εἴ τις ἄλλος — διὰ κρίσιν ἄδικον τέθνηκεν.

damnarer.[1] Ne vos quidem, iudices, ii qui me absolvistis, mortem timueritis. Nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire potest, nec vivo, nec mortuo; nec unquam eius res a diis immortalibus negliguntur;[2] nec mihi ipsi hoc accidit fortuito. Nec vero ego iis, a quibus accusatus sum, aut a quibus condemnatus, habeo quod succenseam, nisi quod mihi nocere se crediderunt.» Et haec quidem hoc modo. Nihil autem melius extremo: «Sed tempus est, inquit, iam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. Vtrum autem sit melius, dii immortales sciunt: hominem quidem scire arbitror neminem.»

XLII. Nae ego haud paullo hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc iudicaverunt. Etsi, quod praeter deos negat scire quemquam, id scit ipse, utrum melius sit; nam dixit ante: sed suum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum. Nos autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus; intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum. Nam vitae miserae mors finis esse videtur; mors si est misera, miseriae finis esse nullus potest.[3] Sed quid ego Socratem, aut Theramenem, praestantes viros

(1) *Nec ob eam rem.* Obscuriora sunt apud Ciceronem, quam in Platone. Socrates dicit, se quum in societatem defunctorum pervenerit, velle ἐξετάζειν καὶ ἐρευνᾷν τίς αὐτῶν σοφός ἐστι καὶ τίς οἴεται, ἔστι δ' οὔ. Hoc, inquit, fore ἀμήχανον εὐδαιμονίαν, neque ibi ob eamdem hanc rem, nempe quod aliorum scientiam perscrutatus esset, eamque recte aestimasset, capite damnatum iri, sicuti in hac vita damnatus esset. Nam in primis erant Sophistae, et quos deridendos fecerat ob eorum ignorantiam, qui eum inter vivos diutius esse nollent, itaque omnes, quas poterant calumnias adhiberent, ad eum morti tradendum. NEID.

(2) Sic Davis. ut est ἀμελεῖται ap. Platonem. Vulgo *negligentur*.

(3) Ita Wolf. cum cod. Med. Recte Vulg. *mors si est misera, finis esse nullus potest.* Davis. cum Bentleio e Mss. et edd. vett. *mortis, si est misera, finis esse nullus potest.*

virtutis et sapientiae gloria, commemoro, quum Lacedaemonius quidam, cuius ne nomen quidem proditum est,[1] mortem tantopere contempserit, ut, quum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, et esset vultu hilari atque laeto, dixissetque ei quidam inimicus: *Contemnisne leges Lycurgi?* responderit, *Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea poena multaverit, quam sine mutuatione, et sine versura possem dissolvere.*[2] O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur. Tales innumerabiles nostra civitas tulit. Sed quid duces et principes nominem, quum legiones scribat Cato saepe alacres in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedaemonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:

Dic, hospes, Spartae, nos te hic vidisse iacentes,
Dum sanctis patriae legibus obsequimur. [3]

Quid ille dux Leonidas dicit? *Pergite animo forti, Lacedaemonii: hodie apud inferos fortasse coenabimus.* Fuit haec gens fortis, dum Lycurgi leges vigebant. E quibus unus, quum Perses hostis in colloquio dixisset glorians, *Solem prae iaculorum multitudine et sagittarum non videbitis. In umbra*, inquit, *igi-*

(1) Thectamenem appellat Plutarch. Apophth. Lacon.

(2) Graeca ap. Plutarchum haec sunt: οὐχὶ, ἀλλὰ γέγηθα, ὅτι δεῖ με ζημίαν ἐκτίσαι ταύτην, παρ' οὐδενός οὔτε διαιτήσαντα με, οὔτε δανεισάμενον.

(3) Versiculi exstant in Anthol. III. 5. et ap. Lycurgum contra Leocratem, it. ap. Strabonem IX. Sunt autem hi: Ω ξεῖν' ἄγγειλον Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῇδε κείμεθα τοῖς κείνων πειθόμενοι νομίμοις.

Fuit haec gens.... vigebant) Omnino non videtur haec phrasis in loco esse proprio ac suo. Forsan irrepsit in contextum e margine, ubi fuerat explicando alteri Simonidis versui collocata. Quod si non eiicitur prorsus, reiiciatur certe ad calcem huius capitis. Satis belle stabit ante haec verba: *Esto, fortes et duri Spartiatae.* BYHER.

tur pugnabimus. Viros commemoro. Qualis tandem Lacaena? quae quum filium in praelium misisset, et interfectum audisset, *Iccirco*, inquit, *genueram*, *ut esset, qui pro patria mortem non dubitaret occumbere.*

XLIII. Esto: fortes et duri Spartiatae; magnam habet vim rei publicae disciplina. Quid? Cyrenaeum Theodorum, philosophum non ignobilem, nonne miramur? cui quum Lysimachus rex crucem minaretur, *Istis, quaeso*, inquit, *ista horribilia minitare purpuratis tuis: Theodori quidem nihil interest, humine an sublime putrescat.*

Cuius hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione et sepultura dicendum existimem: rem non difficilem, iis praesertim cognitis, quae de nihil sentiendo[1] paullo ante dicta sunt. De qua Socrates quidem quid senserit, apparet in eo libro, in quo moritur: de quo iam tam multa diximus. Quum enim de immortalitate animorum disputavisset, et iam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum sepeliri vellet, *Multam vero*, inquit, *operam, amici, frustra consumpsi*: *Critoni enim nostro non persuasi, me hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturum. Veruntamen, Crito, si me assequi potueris, aut sicubi nactus eris, ut tibi videbitur,*[2] *sepelito. Sed, mihi crede, nemo me vestrum, quum hinc excessero, consequetur.* Praeclare id quidem, qui et amico permiserit, et se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare. Durior Diogenes, et is quidem idem sentiens,[3] sed, ut Cynicus, asperius, proiici

(1) Verba *de nihil sentiendo* Ernestius uncis inclusit, ut spuria.

(2) Davis. e Reg. Eliens. 2. Balliol. et Bak. dedit *videtur.*

(3) Vulgo *et id quidem sentiens.* Cod. Eliens. Reg. *et is quidem sentiens.* Bentleius malebat *et is idem sentiens*; Davisius *et is quoque idem*

se iussit inhumatum. Tum amici, *Volucribusne, et feris ? — Minime vero*, inquit: *sed bacillum propter me, quo abigam, ponitote. — Qui poteris?* illi; *non enim senties. — Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sentienti ?* Praeclare Anaxagoras; qui quum Lampsaci moreretur, quaerentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid ei accidisset,[1] auferri: *Nihil necesse est*, inquit; *undique enim ad inferos tantundem viae est.* Totaque de ratione humationis unum tenendum est; ad corpus illam pertinere, sive occiderit animus, sive vigeat. In corpore autem perspicuum est, vel exstincto animo vel elapso, nullum residere sensum.

XLIV. Sed plena errorum sunt omnia.[2] Trahit Hectorem, ad currum religatum, Achilles: lacerari eum, et sentire, credo, putat. Ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi videtur. At illa[3] sicut acerbissimam rem moeret:

Vidi, videre quod me passa aegerrime,
Hectorem quadriiugo curru raptarier.

Quem Hectorem? aut quamdiu ille erit Hector? Melius Attius et aliquando sapiens Achilles:

Immo enimvero corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli.

Non igitur Hectorem traxisti, sed corpus, quod fuerat Hectoris. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem dormire non sinat:[4]

sentiens. Optime Wolfius et *is quidem idem sentiens.*

(1) Davis. e Reg. Med. et aliis *si quid accidisset.*

(2) Haec superstitio late patet, mortuos adhuc sentire ea, quae in eorum corpora committuntur. Exempla Achillis, Hecubae, Thyestis et quorumdam populorum, qui huic superstitioni favere videbantur. NEID.

(3) Hecuba apud Ennium.

(4) Versiculi qui sequuntur depromti sunt ex Pacuvii Ilione.

Mater, te appello, quae curam somno suspensam [1] *levas,*
Neque mei te miseret: surge, et sepeli natum, [2]

(Haec quum pressis et flebilibus modis, qui totis theatris moestitiam inferant, concinuntur; difficile est, non eos, qui inhumati sunt, miseros iudicare).

— — — — — prius
quam ferae, volucresque —

(metuit, ne laceratis membris minus bene utatur; ne combustis, non extimescit);

Neu relliquias sic meas siris, denudatis ossibus, [3]
Tetra sanie delibutas foede divexarier.

(Non intelligo, quid metuat, quum tam bonos septenarios fundat ad tibiam). Tenendum est igitur, nihil curandum esse post mortem, quum multi [4] inimicos etiam mortuos poeniantur. Exsecratur luculentis sane versibus apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio pereat Atreus. Durum hoc sane: talis enim interitus non est sine gravi sensu. Illa inania:

(1) Ita recte Bentléius e Porphyrionis schol. ad Horat. Serm. II. 3. Olim edebatur *suspenso.*

(2) Vltimum vocabulum huius versiculi est *prius*, quod sequitur deinde post parenthesin.

Pressis) id est, lentis, quales numeri tristibus et querulis affectibus congruunt. Cic. de Nat. Deor. II. 59. *Sonos vocis distinctos, et pressos.* De Orat. III. 12. *Presse, aequabiliter, et leniter loqui.* Tit. Livius, XXVIII. 14. *Presso pede incedere*, id est, lento. Ovidius Met. III. 17. *Subsequitur, pressoque liquit vestigia passu.* Velleius Paterculus, II. 1. 9. *Causas pressius audit.* Id est, patientius. Buhle. *Pressis et flebilibus modis.* Modi sunt concentus musici qui verba, textum vocant, comitabantur. Haec allata verba requirebant pro argumento et ratione loquentis personae modos pressos, id est, lenes tamquam umbrae (piano) et flebiles (mestoso): his afficiuntur graviter omnes quotquot sunt spectatores. Neid.

(3) Ita Bentleius hos versiculos correxit, vulgo sic corruptos: *Heu relliquias semiassi regis denudatis ossibus per terram s. d. f. d.*

(4) Bentl. conj. *stulti.*

Cum multi inimicos) Id est, Quamvis multi, etc. Hunc usum voculae *cum* non omisere, qui de particularum vi et usu scripserunt. Anon.

Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus,
Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie et sanguine atro. [1]

Non ipsa saxa magis sensu omni vacabunt,[2] quam ille, latere pendens, cui se hic cruciatum censet optare: quae essent dura, si sentiret;[3] nulla sine sensu sunt. Illud vero perquam inane

Neque sepulcrum, quo recipiat,[4] *habeat, portum corporis:*
Vbi, remissa humana vita, corpus requiescat malis.

Vides, quanto haec in errore versentur:[5] portum esse corporis, et requiescere in sepulcro putat mortuum. Magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium, nec docuerit, quatenus esset quidque curandum.

XLV. Sed quid singulorum opiniones animadvertam, nationum varios errores perspicere quum liceat? Condiunt Aegyptii mortuos, et eos domi servant: Persae etiam cera circumlitos condunt, ut quàm maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos est, non humare corpora suorum, nisi a feris sint ante laniata. In Hyrcania plebs publicos alit canes; optimates, domesticos. Nobile autem genus canum illud scimus esse. Sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur; eamque optimam illi esse censent sepulturam. Permulta alia colligit Chrysippus, ut est in omni historia curiosus. Sed ita tetra sunt quaedam, ut ea fugiat et reformidet ora-

(1) Hosce versus trochaicos esse octonarios acatalectos vidit Bentleius.

(2) Sic plerique Mss. quod restituit Wolf. At Victor. Davis. Ern. *vacabant.*

(3) Davis. *quam essent dura, si sentiret.* Bentleius malebat *quae ut essent dura si sentirentur.* — Fortasse potius haec plena oratio est: nulla sunt ei qui sine sensu est; atque hoc vere intellexit Rath. qui vellet scribi « nulla, si sine sensu », satis, ut nobis videtur, eleganter. Ed. P.

(4) *Recipiat* Bentl. Dav. Sch. Neid. e Mss. scilicet. Vulgo *recipiatur.* T.

(5) P. Manut. et Lambin. *quanto hic in errore versetur.*

tio. Totus igitur hic locus est contemnendus in nobis, non negligendus in nostris: ita tamen, ut mortuorum corpora nihil sentire [1] sentiamus. Quantum autem consuetudini famaeque dandum sit, id curent vivi; sed ita, ut intelligant, nihil id ad mortuos pertinere.

Sed profecto mors tum aequissimo animo oppetitur, quum suis se laudibus vita occidens consolari potest. Nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectae perfecto functus est munere. Multa mihi ipsi ad mortem tempestiva fuerunt: quam[2] utinam potuissem obire! Nihil enim iam acquirebatur; cumulata erant officia vitae; cum fortuna bella[3] restabant. Quare, si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus; at vita acta perficiat, ut satis superque vixisse videamur. Quamquam enim sensus abierit,[4] tamen suis[5] et propriis bonis et laudis et gloriae, quamvis non sentiant,[6] mortui non carent. Etsi

(1) *Vivi sentiamus*) *Vivi*, quod in edd. plerisque etiam Ern. abest, quum omnes fere Mss. agnoscant, restituit Davisius Wolf. — Equidem rursus illud expunxi; nam putidum est et ineptum, fortasse e *vivi* sequenti praeoccupatum. *T.*

(2) In Mss. est *quae*. Recte Davis. e coniectura *quam*, eamque secuti sunt Ern. et Wulf.— *Tempestiva ad moriendum*, sunt opportunitates moriendi, idonea ad relinquendam vitam tempora, occasiones, quibus se dolet defuisse. *Obire locum*, *tempus*, et similia, observante Gifanio, *occurrere ad constitutum*, non deesse, non desiderari. Cicero, pro Mil. 10. *Clodius ita profectus est, ut concionem turbulentam, in qua eius furor desideratus est, quae illo die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset*. De Amic. 2. *Qui diligentissime semper illum diem, et illud munus solitus es obire*... Haec non meminerat Davisius, quando edebat, *quam utinam*, ubi omnes, ipsomet fatente, codices habent, *quae utinam*. Hae quidem phrases, *obire mortem*, *obire tempestiva ad moriendum*, eodem recidunt. Hoc tantum discrepant, quod altera sit vulgatissima, altera minus trita, sed Latina nihilominus et Ciceroniana. Anon.

(3) Sic Mss. plerique. Gebhardus dedit *fortunae bella*.

(4) Lambin. ut Davis. *aberit*.

(5) Sic Lambin. Davis. cod. Reg. it. Wolf. Vulgo *summis*.

(6) Verba *quamvis non sentiant* Bentleio merito suspecta fuerunt.

enim nihil habeat in se gloria,[1] cur expetatur, tamen virtutem tanquam umbra sequitur.

XLVI. Verum[2] multitudinis iudicium de bonis, si quando est, magis laudandum est, quam illi ob eam rem beati. Non possum autem dicere, quoquo modo hoc accipiatur,[3] Lycurgum, Solonem, legum et publicae disciplinae carere gloria; Themistoclem, Epaminondam, bellicae virtutis. Ante enim Salaminam ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii trophaei memoriam; priusque Boeotia Leuctra tollentur, quam pugnae Leuctricae gloria. Multo autem tardius fama deseret Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcellum, Paullum, Catonem, Laelium, innumerabiles alios; quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, sed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, si ita res feret,[4] gradietur ad mortem: in qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus. Secundis vero suis rebus volet etiam mori: non enim tam cumulus bonorum iucundus esse potest, quam molesta decessio. Hanc sententiam significare videtur Laconis illa vox, qui, quum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duo suos filios victores Olympiae vidisset, accessit ad senem, et gratulatus, *Morere, Diagora*, inquit, *non enim in caelum adscen-*

(1) Sic Wolf. Vulgo *Etsi enim nihil in se habeat gloria.* Davis. e Mss. *Etsi enim nihil habet in se gloria.*

(2) *Et verum* Bentlei. Davis.

(3) Davis. e cod. Reg. *accipietur.*

(4) Vulgo olim *si ita refert.* Davis. Ern. *si ita res fert.* At Lamb. Wolf. *si ita res feret.*

Non enim in caelum adscensurus es) Corrigere aliquis volebat, *nunc enim.* At enim cum Cicerone consentit Plutarchus, *in vita Pelopid.* Deinde existimabant Graeci, hominem, cui haec contigissent, in summo gradu felicitatis esse, ad quem pervenire mortali liceat; nihil ultra esse quod expeteret, nisi deorum culmen, in quod vivus non poterat evehi.

surus es. Magna haec, et nimium fortasse Graeci putant, vel tum potius putabant; isque, qui hoc Diagorae dixit, permagnum existimans, tres Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunae obiectum, inutile putabat ipsi. Ego autem, tibi quidem quod satis esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam: concesseras enim, nullo in malo mortuos esse; sed ob eam causam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio et luctu haec est consolatio maxima. Nostrum enim et nostra causa susceptum dolorem, modice ferre debemus, ne nosmet ipsos [1] amare videamur. Illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbati sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus vulgo opinantur. Hanc excutere opinionem mihimet volui radicitus; eoque fui fortasse longior. *A.* Tu longior! non mihi quidem: prior enim pars orationis tuae faciebat, ut mori cuperem; posterior, ut modo non nollem, modo non laborarem. Omni autem oratione illud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis.

XLVII. *M.* Num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus? an iam hanc artem plane reliquimus? *A.* Tu vero istam ne reliqueris, quam semper ornasti; et quidem iure: illa enim te, verum si loqui volumus, ornaverat. Sed quinam est iste epilogus? aveo enim audire, quidquid est. *M.* Deo-

Quocirca dicebat olim pugili victori Pindarus, *Isthm. V.* 18. *Ne opta Iupiter fieri; omnia habes.* Μὴ μάτευε Ζεὺς γενέσθαι· Πάντ' ἔχεις. Nisi forte ambis Iupiter fieri, habes omnia quae possis expetere. Buhér. Quaenam fuerit apud Graecos Olympiacae victoriae laus et gloria, docebit *Pindarus* Olymp. III. 77. *Plato* de Rep. V. *Athenaeus* VI. et X. *Artemidorus* II. et V. ne *Vitruvium*, *Suetonium*, reliquosque memorem. Davis.

(1) Recte Wolfius hanc lectionem restituit, temere ab Ernestio mutatam in *nosmet ipsi.*

rum immortalium iudicia solent in scholis proferre de morte, nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore, aliisque pluribus. Primum Argiae sacerdotis, Cleobis et Bito filii, praedicantur. Nota fabula est: quum enim illam ad solemne et statum sacrificium curru vehi ius esset, satis longe ab oppido ad fanum, morarenturque iumenta; tunc iuvenes ii, quos modo nominavi, veste posita, corpora oleo perunxerunt, ad iugum accesserunt. Ita sacerdos advecta in fanum, quum currus esset ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis praemium [1] daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a deo: post epulatos cum matre adolescentes, somno se dedisse, mane inventos esse mortuos. Simili precatione Trophonius et Agamedes usi dicuntur: qui, quum Apollini Delphis templum exaedificavissent, venerantes deum, petierunt mercedem non parvam quidem operis et laboris sui, nihil certi, sed quod esset optimum homini. Quibus Apollo se id daturum ostendit post eius diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt reperti. Iudicavisse deum dicunt, et eum quidem deum, cui reliqui dii concessissent, ut praeter ceteros divinaret. [2]

XLVIII. Affertur etiam de Sileno fabella quaedam; qui quum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur: docuisse regem, non nasci homini longe optimum esse; proximum

(1) In codd. Reg. Pithoean. Pal. 5. Bak. est *praemii*, in Eliens. pro *illis* legitur *illud*. Vide Davis. edidit *illud praemii*.

(2) Nonnulli addunt: *mortem esse optimum homini*, quod Mss. auctoritate eiectum est. Bathius ante *iudicasse* coniicit addendum *ita*, ne quid sententiae deesse videatur. Ed. P.

Trophonius et Agamedes) Hanc historiam modo plane diverso tradit Pausanias lib. IX. cap. 40. At cum nostro facit Aeschines in Axioch. Et hos quidem λαϊνον οὐδὸν, et ἄδυτον ἐκ πέντε λίθων Apollinis Delphici templo posuisse testantur Homerus Hymn. in Apoll. vers. 296. et Stephanus in Δελφοί. Davis.

autem, quam primum mori. Qua est sententia in Cresphonte usus Euripides:

> *Nam nos decebat, coetus celebrantes, domum*
> *Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus,*
> *Humanae vitae varia reputantes mala:*
> *At, qui labores morte finisset graves,*
> *Hunc omni amicos laude et laetitia exequi.*

Simile quiddam est in Consolatione Crantoris: ait enim, Terinaeum quendam Elisium, quum graviter filii mortem moereret, venisse in psychomantium, quaerentem, quae fuisset tantae calamitatis causa: huic in tabellis tres huiusmodi versiculos datos: [1]

> *Ignaris homines in vita mentibus errant:*
> *Euthynous potitur, fatorum numine, [2] leto.*
> *Sic fuit utilius finiri ipsique tibique.*

His et talibus auctoribus usi, confirmant, causam rebus a diis immortalibus iudicatam. [3] Alcidamas quidem, [4] rhetor antiquus, in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quae constat ex enumeratione humanorum malorum. Cui rationes eae, quae exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit. Clarae vero

(1) Versiculi graece exstant apud Plutarchum Cons. ad Apoll.
Ἠπου νήπιε Ηλυσι' ἠλίθιοι φρένες ἀνδρῶν,
Εὐθύνοος κεῖται μοιριδίῳ θανάτῳ,
Οὐκ ἦν γὰρ ζώειν καλὸν αὐτῷ οὔτε γονεῦσι.

(2) Sic codd. Reg. Med. Vrsin. Elienu. 1. 2. 3. Ball. Bak. et receperunt Victor. Lamb. Davis. Wolf. Vulgo *munere*.

(3) I. V. Clericus dicit hanc omnem deorum auctoritatem vinci hoc argumento poetriae Sapphus ab Aristot. in Rhet. II, 23, servato: «mors est malum; hoc certe dii crediderunt qui noluerunt mori». Sed mors quae malum esset diis, qui summa felicitate fruuntur, bonum esse poteat hominibus qui tot et tantis miseriis obnoxii sunt. Ergo falso simili hoc argumentum nititur. Ceterum *rebus* h. l. valet *factis*. Ed. P.

(4) Hunc rhetorem Plato, *in Phaedro*, appellabat Palamedem, quod, ut ille, in utramque partem disseereret. Buhle. — Vulgo *Alcidamus quidam*. Nomen rhetoris rectius iam Lambinus edidit; *quidem* pro *quidam* commendavit Bentleius.

mortes pro patria oppetitae, non solum gloriosae rhetoribus, sed etiam beatae videri solent. Repetunt ab Erechtheo, cuius etiam filiae cupide mortem expetiverunt pro vita civium; Codrum, qui se in medios immisit hostes, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio; quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menoeceus [1] non praetermittitur; qui oraculo edito [2] largitus est patriae suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandam iubet, ut hostium sanguis eliciatur suo.

XLIX. Veniunt inde ad propiora. Harmodius in ore, et Aristogiton, Lacedaemonius Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent. Nostros non norunt; quos enumerare magnum est: [3] ita sunt multi, quibus videmus optabiles mortes fuisse cum gloria.

Quae quum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. Nam si supremus ille dies non exstinctionem, sed commutationem affert loci, quid optabilius? Sin autem perimit ac delet omnino, quid melius, quam in mediis vitae laboribus obdormiscere, et ita conniventem somno consopiri sempiter-

Cupide mortem expetiverunt) Quia res non intra votum stetit, et mortem non *expetiverunt* solum, sed etiam *oppetiverunt*. Bentleius, assentiente Davisio, ultimum hoc verbum illi alteri substituebat. Aliter mihi videtur. Conspirat scilicet *cupide* melius cum verbo *expetiverunt*. Neque fuit necesse verbo proprie id exprimere, quod ex tota loci serie satis intelligitur, Erechthei filias mortem obiisse: neque voluit Cicero de morte illarum, sed de alacritate moriendi admonere. BVHER.

(1) Vulgo inserebatur *vero* quod Davis. eiecit. Abest codd. Reg. Med. El. 1, 3. Ball. Bak. Petreus.

(2) In cod. Reg. *quidem oraculo edito*, unde Davis. legendum censebat *qui item oraculo edito*.

(3) Ernestius dedit *longum est*,

no? Quod si fiat, melior Ennii, quam Solonis oratio. Hic enim noster:

Nemo me lacrimis decoret, inquit, *nec funera fletu*
Faxit. [1]

At vero sapiens ille:

Mors mea ne careat lacrimis: linquamus amicis
Moerorem, ut celebrent funera cum gemitu. [2]

Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatum videatur, ut exeamus e vita, laeti et agentes gratias pareamus, emittique nos e custodia et levari vinculis arbitremur, ut aut in aeternam et plane nostram domum remigremus, aut omni sensu molestiaque careamus: sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus, nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus, vel a natura parente omnium constitutum. Non enim temere, nec fortuito sati et creati sumus, sed profecto fuit quaedam vis, quae generi consuleret humano; nec id gigneret, aut aleret, quod quum exantlavisset [3] omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum: portum potius paratum nobis, et perfugium putemus. Quo utinam velis passis pervehi liceat! Sin reflantibus ventis reiiciemur, tamen eodem paullo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? Habes epilogum, ne quid praetermissum,

(1) Pleniores hi Ennii versiculi afferuntur de Senect. c. 26.

(2) Solonis versiculi graece exstant ap. Plutarchum

Μηδέ μοι ἄκλαυστος θάνατος μόλοι, ἀλλὰ φίλοισι
Ποιήσαιμι θανὼν ἄλγεα καὶ στοναχάς.

Ap. Stobaeum Serm. CXXI. autem legitur καλλείποιμι θανών.

(3) Davis. Wolf. Sch. Neid. *exanclavisset.*

aut relictum putes. *A.* Ego vero; et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. *M.* Optime, inquam. Sed nunc quidem valitudini tribuamus aliquid. Cras autem, et quot dies erimus in Tusculano, agamus haec, et ea potissimum, quae levationem habeant aegritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

M. T. CICERONIS

TVSCVLANARVM DISPVTATIONVM

AD M. BRVTVM

LIBER SECVNDVS.

DE TOLERANDO DOLORE.

I.

Neoptolemus quidem apud Ennium *philosophari sibi* ait *necesse esse, sed paucis: nam omnino haud placere.* [1] Ego autem, Brute, necesse quidem mihi esse arbitror philosophari (nam quid possum, praesertim nihil agens, agere melius?) sed non paucis, ut ille. Difficile est enim, in philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque, aut omnia. Nam nec pauca, nisi e multis, eligi possunt; nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem studio persequetur. Sed in vita tamen occupata, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipsa multum saepe prosunt, et ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt, tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate,

(1) Ex hoc versiculo G. I. Voss. ad fragm. Tragg. p. 57. hunc trochaicum efficiebat: *philosophari est mihi necesse at paucis, nam omnino haud placet.* Sed A. Gellius Noct. Att. V. 15. eum sic effert: *philosophandum est paucis, nam omnino haud placet,* cui Davisius praeponit *mihi*, ut efficiatur iambicus senarius.

aut aegritudine, aut metu liberemur:[1] velut ex ea disputatione, quae mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemptio; quae non minimum valet ad animum metu liberandum. Nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest: sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi praesidium ad beatam vitam comparat. Quamquam non sumus ignari, multos studiose contra esse dicturos:[2] quod vitare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino scriberemus. Etenim si orationes, quas nos multitudinis iudicio probari volebamus (popularis est enim illa facultas, et effectus[3] eloquentiae est audientium approbatio), sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, quemque sperandi sibi,

(1) Davisio placet *liberentur* ut est ap. Victor. et in compluribus Msstis.

(2) Voces *multos stud. contra esse dicturos* spectant ad eos, qui Ciceronis doctrinas his in libris explicatas impugnabant: ut patet ex his infra: « tantum abest, ut scribi contra nos nolimus, etc. » eos enim comparat cum iis qui suas orationes detrectabant; et dicit non esse sibi spem eamdem, suorum operum philosophicorum detrectatores populi approbatione obruendi, quia de philosophia vulgus non iudicat. Ed. P.

Etenim si orationes.... sed si reperiebantur nonnulli) Est ἀνακόλουθον, quod post nonnulla παρενθετικῶς interposita scriptoribus haud est inusitatum. Sic lib. V. Tusc. cap. 15. *An* dubitas, quin praestans valetudine, viribus, forma.,..*si fuerit is, qui haec habet, iniustus, intemperans, timidus*... dubitabisne eum miserum dicere? Iterum cap. 19: Similene putas C. Laelii unum consulatum fuisse, *et eum quidem cum repulsa*... sed tamen utrum malles, te, *si potestas esset*, semel ut Laelium, consulem, an, ut Cinnam, quater? Sic et Offic. lib. III. cap. 26: Utile videbatur Ulyssi.... sed insimulant eum tragoediae, *simulatione insaniae militiam subterfugere voluisse*. Dav. — Adde Ep. ad Quint. I. 1. 8. ubi D. Belli, sacerdos admodum reverendus, censet corrigendum: *Si Cyrus* etc. deinde post parenthesin: *ea si sic coluit ille*. T.

(3) Lambino placebat *effectrix*.

eundem bene[1] dicendi finem proponerent,[2] et quum obruerentur copia sententiarum atque verborum, ieiunitatem et famem se malle, quam ubertatem et copiam dicerent: unde erat exortum genus Atticorum, iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum; qui iam conticuere, paene ab ipso foro irrisi: quid futurum putamus, quum, adiutore populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti posse videamus? Est enim philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi et suspecta et invisa: ut vel, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit; vel, si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur invadere, magna habere possit auxilia a reliquorum philosophorum disciplinis.

II. Nos autem universae philosophiae vituperatoribus respondimus in Hortensio: pro Academia autem quae dicenda essent, satis accurate in Academicis quatuor libris explicata arbitramur: sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus. In ipsa enim Graecia philosophia tanto in honore numquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset.

Quamobrem hortor omnes, qui facere id possunt, ut huius quoque generis laudem iam languenti Graeciae eripiant, et perferant[3] in hanc urbem, sicut reliquas omnes, quae quidem erant expetendae, studio atque industria sua maiores nostri transtulerunt. Atque oratorum quidem laus ita, ducta ab humili, venit ad summum, ut iam, quod natura fert

(1) Vulgo edebatur *eundem et bene*. Copulam recte deleverunt Davis. Wolf. eamque non agnoscunt codd. Reg. Med. El. 3.

(2) *Ponerent* conj. Davis.

(3) Boëth. in Topic. lib. V. p. 839. *transferant*.

in omnibus fere rebus, senescat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur. Philosophia nascatur latinis quidem literis ex his temporibus, eamque nos adiuvemus; nosque ipsos redargui refellique patiamur. Quod si hi ferunt [1] animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti et consecrati sunt, eaque necessitate constricti, ut, etiam quae non probare soleant, ea cogantur constantiae, causa defendere: nos, qui sequimur probabilia i nec ultra id, [2] quod veri simile occurrerit, progredi possumus, et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia [3] parati sumus.

III. Quod si haec studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem graecis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum propter eorum est multitudinem, qui scripserunt: eadem enim dicuntur a multis; ex quo libris omnia referserunt. [4] Quod accidet etiam nostris, si ad haec studia plures confluxerint. Sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibita etiam disserendi elegantia, ratione et via philosophantur. Est enim quoddam genus eorum, qui se philosophos appellari volunt, quorum dicuntur esse latini sane multi libri: quos non contemno equidem, quippe quos nunquam legerim: sed quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte, neque distribute, neque elegan-

(1) Sic Davis. e cod. Reg. Vulgo *quod ii ferunt.*

(2) Vulgo edebatur *ultra id quam quod.* Sed *ultra quam id quod* recepit Davisius e codd. Reg. Med. El. 2. et Balliol. Ceterum pro *occurrerit* codd. nonnulli *occurrit.* — Schutz. dedit *ultra quam id, quod v. occurrerit.* Ego vero Edit. Paris. sequutus sum. *T.*

(3) Sic omnes Mss. item Boëth. 4. l. Nec erat quod P. Manutius corrigendum censeret, *et refelli sine pertinacia, et refellere sine iracundia.*

(4) *Referta sunt* cod. Eliens. 2, et sic edidit Aldus Nepos. Vulgatum praeter ceteros tuetur etiam Priscianus lib. X. p. 904.

ter, neque ornate scribere; lectionem sine ulla delectatione negligo. Quid enim dicant et quid sentiant ii, qui sunt ab ea disciplina, nemo mediocriter quidem doctus ignorat. Quamobrem, quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non laborant; cur legendi sint, nisi ipsis[1] inter se, qui idem sentiunt,[2] non intelligo. Nam, ut Platonem, reliquosque Socraticos, et deinceps eos, qui ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non studiosissime consectantur; Epicurum autem, et Metrodorum non fere praeter suos quisquam in manus sumit: sic hos latinos ii soli legunt,[3] qui illa recte dici putant. Nobis autem videtur, quidquid literis mandetur, id commendari omnium eruditorum lectioni decere. Nec, si id ipsi minus[4] consequi possumus, iccirco minus id ita faciendum esse sentimus. Itaque mihi semper Peripateticorum Academiaeque consuetudo, de omnibus rebus in contrarias partes disserendi, non ob eam causam solum placuit, quod aliter non posset, quid in quaque[5] re veri simile esset, inveniri; sed etiam quod esset ea maxima dicendi exercitatio: qua princeps usus est Aristoteles, deinde eum qui secuti sunt. Nostra autem memoria Philo, quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhetorum praecepta tradere, alio philosophorum: ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti, in Tusculano, quod datum est tem-

(1) Vulgo *ipse*. Io. Clericus, assentiente Davisio, malebat *ipsis*, quod recepit Ern.

(2) Nihil opus corrigere *sentiant*, quod Ernestio placebat.

(3) Ernestius e Ms. Guelf. dedit *legant*.

(4) Ita Davis. e codd. Reg. Med. Ball. Eliens. 3. Vulgo *si ipsi minus*.

(5) Vulgo *unaquaque*. Sed alteram lectionem quam firmant codd. Reg. Med. El. 2. 3. Ball. Petrens. cum Davisio et Wolfio praetuli.

poris nobis, in eo consumpsimus. Itaque quum ante meridiem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus; post meridiem in Academiam descendimus. In qua disputationem habitam non quasi narrantes exponimus,[1] sed eisdem fere verbis, ut actum disputatumque est.

IV. Est igitur ambulantibus ad hunc modum sermo ille nobis institutus, et a tali quodam ductus[2] exordio. *A.* Dici non potest, quam sim hesterna disputatione tua delectatus, vel potius adiutus. Etsi enim mihi sum conscius, nunquam me nimis cupidum fuisse vitae; tamen obiiciebatur interdum animo metus quidam et dolor, cogitanti, fore aliquando finem huius lucis, et amissionem omnium vitae commodorum. Hoc genere molestiae sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum putem. *M.* Minime mirum id quidem. Nam efficit hoc philosophia: medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat; pellit timores. Sed haec eius vis non idem potest apud omnes; tum valet multum,[3] quum est idoneam complexa naturam. Fortes enim non modo fortuna adiuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quae quibusdam quasi praeceptis confirmat vim fortitudinis. Te natura excelsum quendam videlicet et altum et humana despicientem genuit. Itaque facile in animo forti contra mortem habita insedit oratio. Sed haec eadem num censes apud eos ipsos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? Quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, ut ratio

(1) Buherius malebat *exponemus.*

(2) Sic Wolf. auctore Ernestio. Vulgo *inductus.*

(3) Ern. Schutz. Neid. *tamen valet multum;* deterior lectio prae illa vulgata, quam retinere placet. *T.*

postulat? qui disciplinam suam, non ostentationem scientiae, sed legem vitae putet? qui obtemperet ipse sibi, et decretis suis pareat? Videre licet alios tanta levitate et iactatione, iis ut fuerit non didicisse melius; alios pecuniae cupidos, gloriae nonnullos, multos libidinum servos: ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. Quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Vt enim, si grammaticum se professus quispiam, barbare loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cuius profiteatur scientiam: sic philosophus in ratione vitae peccans, hoc turpior est, quod in officio, cuius magister esse vult, labitur, artemque vitae professus delinquit in vita.

V. *A.* Nonne verendum est igitur, si est ita, ut dicis, ne philosophiam falsa gloria exornes? Quod est enim maius argumentum, nihil eam prodesse, quam quosdam perfectos [1] philosophos turpiter vivere? *M.* Nullum vero id quidem argumentum est. Nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur, falsumque illud Attii [2]

Probae etsi in segetem sunt deteriorem datae
Fruges, tamen ipsae suapte natura enitent:

sic animi non omnes culti fructum ferunt. Atque, ut in eodem simili verser, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest: sic sine doctrina animus. Ita est utraque res sine altera debilis. Cultura autem animi philosophia est: haec extrahit vitia radicitus, et praeparat animos ad satus accipiendos,

(1) Gebhardum, qui ex uno codice praeferendum putabat *professos*, bene refutavit Bentleius.

(2) Sic e verissima Mureti coniectura Bentleio quoque probata ediderunt Davis. Wolf. Vulgo *falsumque illud ac improbe: Etsi in segetem etc.*

eaque mandat his, et, ut ita dicam, serit, quae adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut coepimus. Dic, si vis, de quo disputari velis.

A. Dolorem existimo maximum malorum omnium. *M.* Etiamne maius, quam dedecus? *A.* Non audeo id dicere quidem, et me pudet tam cito de sententia esse deiectum. *M.* Magis esset pudendum, si in sententia permaneres. Quid enim minus est dignum, quam tibi peius quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quae ut effugias, quis est non modo [1] non recusandus, sed non ultro appetendus, subeundus, excipiendus dolor? *A.* Ita prorsus existimo. Quare ne sit sane summum malum dolor: malum certe est. *M.* Videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore deieceris? *A.* Video plane: sed plus desidero. *M.* Experiar equidem: sed magna res est; animoque mihi opus est non repugnante. *A.* Habebis id quidem. Vt enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cumque ducet, sequar.

VI. *M.* Primum igitur de imbecillitate multorum, et de variis [2] disciplinis philosophorum loquar: quorum princeps et auctoritate, et antiquitate, Socraticus Aristippus, non dubitavit summum malum dolorem dicere. Deinde ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis docilem se Epicurus praebuit. Hunc post Rhodius Hieronymus, dolore vacare, summum bonum dixit: tantum in dolore duxit mali. Ceteri, praeter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem,

(1) Vulgo *non modo non*. Alterum *non* quod in suis Mss. non reperit Davis. omittitque etiam Guelf. cum eodem et Wolfio expunxi, quamvis Ernestius id retinendum censuerit. —Mihi quoque, perspicuitatis causa, illud retinendum videtur. *T.*

(2) Bentleius malebat *et e variis disciplinis*, quod recepit Davisius. Sed vulgata sic intelligenda: *de imbecillitate multorum philosophorum eorumque variis disciplinis.*

idem fere, quod modo tu: malum illud quidem, sed alia peiora. Ergo, id quod natura ipsa, et quaedam generosa virtus statim respuit, ne dolorem [1] summum malum diceres, oppositoque dedecore sententia depellerere, in eo magistra vitae philosophia tot saecula permanet. Quod huic officium, quae laus, quod decus erit tanti, quod adipisci cum dolore corporis velit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? Quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? Quis autem non miser, non modo tunc, quum premetur summis doloribus, si in his est summum malum, sed etiam quum sciet id sibi posse evenire? Et quis est, cui non possit? Ita fit, ut omnino nemo esse possit beatus.

VII. Metrodorus quidem eum perfecte putat beatum, cui corpus bene constitutum sit, et exploratum, ita semper fore. Quis autem est iste, cui id exploratum possit esse? Epicurus vero ea dicit, ut mihi quidem risus captare videatur. Affirmat enim quodam loco, *si uratur sapiens, si crucietur;* exspectas fortasse dum dicat: *patietur, perferet, non succumbet.* Magna mehercule laus, et eo ipso, per quem iuravi, Hercule digna; sed Epicuro, homini aspero et duro, non est hoc satis: *In Phalaridis tauro si erit, dicet: Quam suave est hoc!*[2] *quam hoc non curo!* Suave etiam! An parum est, si non amarum? At id quidem illi ipsi,[3] qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari: asperum, difficile, odiosum, contra

(1) *Ne esse dolorem* conj. Davis. in Eliens. 2 *esse dolorem*; in Reg. 3. Med. Bak. *ne se dolorem.*

(2) Pronomen *hoc* omisit Davis. quod abest cod. Eliens. 3.

(3) Stoici.

naturam dicunt, nec tamen malum. Hic, qui non solum hoc malum dicit, sed malorum omnium extremum, sapientem censet id suave dicturum.

VIII. Ego a te non postulo, ut dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus,[1] homo, ut scis, voluptarius. Ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro, quod, si esset in lectulo. Ego tantam vim non tribuo sapienti contra dolorem. Sit fortis[2] in perferendo, officio satis est: ut laetetur etiam, non postulo. Tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturae, ad patiendum tolerandumque difficilis. Adspice Philoctetam: cui concedendum est gementi: ipsum enim Herculem viderat in Oeta magnitudine dolorum eiulantem. Nihil igitur hunc virum sagittae, quas ab Hercule acceperat, tum consolantur,[3] quum

E viperino morsu venae viscerum
Veneno imbutae tetros cruciatus cient.

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens:

Heu quis salsis fluctibu' mandet
Me ex sublimo[4] *vertice saxi?*
Iamiam absumor; conficit animam
Vis vulneris,[5] *ulceris aestus.*

Difficile dictu videtur, eum non in malo esse; et magno quidem, qui ita clamare cogatur.

IX. Sed videamus[6] Herculem ipsum, qui tum dolore frangebatur, quum immortalitatem ipsa morte

(1) Vulgo additur *voluptatem*, quod Bentleius insititium esse vidit, Davisius uncis inclusit.

(2) Lambinus quum nonnulli codices haberent *si forte*, alii *se forte*, temere edidit *Esse fortem*.

(3) Vulgo ulim *consolabantur*. Recte Davis. edidit *consolantur*.

(4) Ita Wolf. e Mss. Ball. et Vatic. Vulgo *sublimi*.

(5) G. I. Vossius et Iac. Gronovius metri causa corrigendum putabant *vivus vulneris*. Sed est versus paroemiacus.

(6) Davis. conj. *sed audiamus*.

quaerebat. Quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis [1] edit? cui quum Deianira sanguine centauri tinctam tunicam induisset, inhaesissetque ea visceribus, ait ille:

O multa dictu gravia, perpessu aspera,
Quae corpore exantlavi, [2] atque animo pertuli.
Nec mihi Iunonis terror implacabilis,
Nec tantum invexit tristis Eurystheus mali,
Quantum una vecors Oenei partu edita.
Haec me irretivit veste furiali inscium,
Quae lateri [3] inhaerens morsu lacerat viscera,
Vrgensque graviter pulmonum haurit spiritus.
Iam decolorem sanguinem omnem exsorbuit:
Sic corpus clade horribili absumptum extabuit.
Ipse illigatus peste interimor textili.
Hos non hostilis dextra, non Terra edita
Moles gigantum, non biformato impetu
Centaurus ictus corpori inflixit [4] meo,
Non Graia vis, non barbara ulla immanitas,
Non saeva terris gens relegata ultimis,
Quas peragrans, undique omnem hic [5] feritatem expuli:
Sed feminea vi, [6] feminea interimor manu.

(1) v. 1066. sqq.

(2) Schutz. *exanclavi.*

(3) *Latere* dedit Davis. e cod. Reg. et Eliens. 3.

(4) *Inflixit* quod ostendit cod. Pal. 1. probantibus Turn. Lamb. Bentleio pro olim vulgato *infixit* ediderunt Davis. Ern. Wolf.

(5) Sic Davis. e codd. it. Wolf. Vulgo *hinc.*

(6) *Feminea vir*) Recta hoc ex edd. vett. codd. Reg. Eliens. 3. Cantabr. recepit Davis. quem cum Wolfio sequor. Vulgo *feminea vi.* Apud Sophoclem est γυνὴ δὲ θῆλυς οὖσα κοὐκ ἀνδρὸς φύσιν μόνη με δὴ καθεῖλε. — Sed si *vir* receperis, minus bene videtur loco convenire repetita v. *feminea.* Adde quod *vir* concinnitatem loci videtur turbare: nam v. *feminea* opponi debet non voci *vir*, sed versibus praecedentibus, quibus Hercules enumerat vires illas ingentes quibus profligari non potuit: dolet se, qui tantas vires vicerit, a femina vinci. Sic *vir* antitheseos concinnitatem turbat; addito quod *vir* frigidum est, postquam eos labores Hercules enumeravit, per quos heroum numero additus est. Bentleius legi vult « sed feminea vis », ut est in codd. quibusdam: « feminae interimor manu: » sic post *fem. vis* subaudies « hos ictus inflixit », et hoc verum esse potest: sed ei non concedimus, quod *feminae* pro *feminea* reponat. Ed. P.

O nate, vere hoc nomen usurpa patri,[1]
Neve occidentem[2] *matris superet caritas.*
Huc arripe[3] *ad me manibus abstractam piis.*
Iam cernam, mene, an illam potiorem putes.
Perge, aude, nate! illacryma patris pestibus:
Miserere! gentes nostras flebunt miserias.
Heu! virginali more[4] *ploratum edere,*
Quem vidit nemo ulli ingemiscentem malo?
Sic feminata virtus afflicta occidit.
Accede, nate, adsiste, miserandum adspice
Eviscerati corpus laceratum patris.[5]
Videte cuncti, tuque caelestum sator,
Iace, obsecro, in me vim coruscam fulminis.
Nunc, nunc dolorum anxiferi torquent vertices:[6]
Nunc serpit[7] *ardor. O ante victrices manus,*
O pectora, o terga, o lacertorum tori!
Vestrone pressu quondam Nemeaeus leo
Frendens efflavit graviter extremum halitum?
Haec dextra Lernam, tetra[8] *mactata excetra,*
Placavit: haec bicorporem afflixit manum:[9]
Erymanthiam haec vastificam abiecit beluam:
Haec a Tartarea tenebrica abstractum plaga
Tricipitem eduxit Hydra[10] *generatum canem;*
Haec interemit tortu multiplicabili
Draconem, auriferam obtutu observantem arborem.
Multa alia victrix nostra lustravit manus,
Nec quisquam e nostris[11] *spolia cepit laudibus.*

Possumusne nos contemnere[12] dolorem, quum ipsum Herculem tam intoleranter[13] dolere videamus?

(1) Wolfius edidit *patris*. Sophocl.: ὦ παῖ, γενοῦ μοι παῖς ἐτήτυμος γεγώς.

(2) Sic Wolf. Vulgo *neu me occidentem*. Davis. e cod. Reg. et Med. *ne me occidentem*.

(3) Sic Davis. Wolf. Vulgo *heu arripe*, contra librorum fidem.

(4) Sic Henr. Steph. Lambin. Wolf. Apud Sophoclem: ὥστε παρθένος βέβρυχα κλαίων. Vulgo *virginalem me ore*.

(5) Sic Buher. Wolf. Vulgo *evisceratum corpus lacerati patris*.

(6) *Anxiferi vertices*, summi dolores. *N.*

(7) Buherius conj. *saevit*.

(8) Ita Bentl. Davis. Vulgo *tetram*.

(9) Centauros.

(10) Buher. conj. *Echidna*.

(11) Sic Davis. Ern. Wolf. Olim nonnulli *a nostris*.

(12) *Continere* legit Charisius (ed. Putsch. p. 196.)

(13) Sic Mss. et Charis. l. l. unus cod. Leid. *intolerabiliter*.

X. Veniat Aeschylus non poëta solum, sed etiam Pythagoreus: sic enim accepimus. Quo modo fert apud eum Prometheus dolorem, quem excipit ob furtum Lemnium,

Vnde ignes cluet immortalibus
Divis olim doctu' Prometheus
Clepsisse dolo, poenasque Iovi
Fato expendisse supremo. [1]

Has igitur poenas pendens, affixus ad Caucasum, haec dicit:

Titanum soboles, socia nostri sanguinis,
Generata Caelo, adspicite religatum asperis
Vinctumque saxis, navem ut horrisono freto
Noctem paventes timidi adnectunt navitae.
Saturnius me sic infixit Iuppiter,
Iovisque numen Mulcibri ascivit manus.
Hos ille cuneos fabrica crudeli inserens, [2]
Perrupit artus: qua miser sollertia
Transverberatus, castrum hoc furiarum incolo.
Iam tertio me quoque funesto die,
Tristi advolatu, aduncis lacerans unguibus
Iovis satelles pastu dilaniat fero.
Tum iecore opimo farta et satiata affatim
Clangorem fundit vastum, et sublime avolans,
Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.

(1) Haec vulgo prosaico tenore sic edebantur: *unde ignis lucet mortalibus clam divisus? eum doctus Prometheus clepsisse dolo, poenasque Iovi fato expendisse supremo.* Scaliger Castig. p. 103. versiculos ita constituit:

Vnde ignes mortalibus
Divisse cluet doctu' Prometheus
Clepsisse dolo, poenasque Iovi
Fato expendisse supremo.

Bentleius Epist. ad Millium sic:

Vnde ignes cluet immortalibus
Clam dives doctu' Prometheus
Clepsisse dolo poenasque Iovi
Facti expendisse supremo.

(2) Valkenaer ad Herod. p. 267. legendum opinatur *insecans.*

Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem) Lingua etiam *adulant* canes, vel adulantur, et lingendis vulneribus, sanguinem non exprimunt, sed sistunt. De corde et iecinore Promethei *quantum Iovis satelles die ederat*, inquit Hyginus, Fabul. 144, *tantum nocte recrescebat:*

Quum vero adesum inflatu renovatum est iecur,
Tum rursus tetros avida se ad pastus refert.
Sic hunc 1 *custodem moesti cruciatus alo:*
Quae me perenni vivum foedat miseria.
Namque, ut videtis, vinclis constrictus Iovis,
Arcere nequeo diram volucrem a pectore.
Sic me ipse viduus 2 *pestes excipio anxias,*
Amore mortis terminum anquirens mali.
Sed longe a leto numine aspellor Iovis.
Atque haec vetusta saeclis glomerata horridis,
Luctifica clades nostro infixa est corpori;
E quo liquatae solis ardore excidunt
Guttae, quae saxa assidue instillant Caucasi.

Vix igitur posse videmur ita affectum non miserum dicere: et si hunc miserum, certe dolorem, malum.

XI. *A.* Tu quidem adhuc meam causam agis. Sed hoc mox videro. Interea unde isti versus? non enim agnosco. *M.* Dicam hercle: etenim recte requiris. Videsne abundare me otio? *A.* Quid tum? *M.* Fuisti saepe, credo, quum Athenis esses, in scholis philosophorum. *A.* Vero, ac libenter quidem. *M.* Animadvertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copiosus, verumtamen versus ab his admisceri orationi. *A.* Ac multos quidem a Dionysio Stoico. *M.* Probe dicis. Sed is quasi dictata, nullo delectu, nulla elegantia. Philo noster et proprium numerum,[3] et lecta poëmata, et loco adiungebat. Itaque postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem,

eo necesse erat sisti *sanguinem*, quod praestabat aquila eum *adulans pinnata cauda*. Anon.

(1) Bentlei. et Davis. *hanc*.

(2) Quum mihi ipsi opitulari nequeo. Constrictus enim erat vinculis atque compedibus. *N.*

(3) Verba *et proprium numerum* quae absunt codd. Med. et Bak. uncis incluserunt Davis. et Ern. Sed *proprium numerum* opponitur verbis *quasi dictata*; significatque Philonem versiculos apte pronuntiasse, nec neglexisse proprium iis numerum, non, ut Dionysius facere solebat, *quasi dictata* recitasse.

studiose equidem utor nostris poëtis; sed, sicubi illi defecerunt, verti ipse[1] multa de Graecis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret latina oratio. Sed videsne, poëtae quid mali afferant? Lamentantes inducunt fortissimos viros; molliunt animos nostros; ita suntdeinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. Sic ad malam domesticam disciplinam vitamque umbratilem et delicatam quum accesserunt etiam poëtae, nervos omnes virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur[2] ex ea civitate, quam finxit ille, quum mores optimos et optimum rei publicae statum exquireret. At vero nos, docti scilicet a Graecis, haec et a pueritia legimus, et discimus; hanc eruditionem liberalem, et doctrinam putamus.

XII. Sed quid poëtis irascimur? Virtutis magistri philosophi inventi sunt, qui summum malum dolorem dicerent. At tu adolescens, quum id tibi paullo ante dixisses videri, rogatus a me, Etiamne maius quam dedecus? verbo de sententia destitisti.[3] Rogo[4] hoc idem Epicurum: maius dicet esse malum, mediocrem dolorem, quam maximum dedecus; in ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. Quis igitur Epicurum sequitur dolor, quum hoc ipsum dicit, summum malum esse dolorem, quo dedecus maius a philosopho nullum exspecto? Quare satis mihi dedisti, quum respondisti, maius tibi videri malum dedecus, quam dolorem. Hoc ipsum

(1) Sic Davis. ex edd. vett. Vulgo *sicubi illi defecerunt. Verti enim.* — Wolfius *defecerunt, verti multa.*

(2) Cod. El. 2. et Bak. *eiiciuntur.*

(3) Paucis monitus, facile cessit. Ern. — Forsan sensus est: Uno sublato verbo, sententiam tuam correxisti: et quum primum dixisses dolorem summum malum esse, tum a me admonitus, solum dixisti, dolorem malum esse. Ed. P.

(4) Ernestius e coniectura reposuit *roga.* Sed sensus est: *Si rogo hoc idem Epicurum, ut modo te rogavi.*

enim si tenebis, intelliges, quam sit obsistendum dolori. Nec tam quaerendum est, dolor malumne sit, quam firmandus animus ad dolorem ferendum. Concludunt ratiunculas[1] Stoici, cur non sit malum: quasi de verbo, non de re laboretur. — Quid me decipis, Zeno? Nam quum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum esse negas, capior,[2] et scire cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum quidem sit. — Nihil est, inquit, malum, nisi quod turpe atque vitiosum est. — Ad ineptias redis. Illud enim, quod me angebat, non eximis. Scio dolorem non esse nequitiam; desine id me docere; hoc doce, doleam, necne doleam,[3] nihil interesse. — Nunquam quidquam,[4] inquit, ad beate quidem vivendum, quod est in una virtute positum; sed est tamen reiiciendum. Cur? Asperum est, contra naturam, difficile perpessu, triste, durum.

XIII. Haec est copia verborum, quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot modis posse dicere. Definis tu mihi, non tollis dolorem, quum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri tolerarique possit: nec mentiris; sed re succumbere non oportebat,[5] verbis gloriantem, dum[6] nihil bonum, nisi

(1) Sic Bentlei. Davis. Ern. Wolf. et consentiunt codd. Gebhardi quinque Reg. Elieus. duo Petrens. Bak. Balliol. Vulgo *ratiunculis*.

(2) Hic agit Cicero partes hominis, qui amet persuaderi sibi, in dolore malum non esse. Itaque *capior* perinde valet ac inescor. PASSERATIVS.

(3) Alterum *doleam* eiecit Ernestius.

(4) Lambinus contra librorum fidem edidit *Nihil quidquam*.

(5) Et certe Stoicus re succumbit, qui, quum negat dolorem malum esse, concedit eum esse rem duram, tristem, asperam: nam nihil aliud malum est, quam quod durum, triste, asperum. ED. P.

(6) Particulam *dum* post *gloriantem* delevit Lambinus. Davisius malebat: *gloriantem; dicis enim nihil bonum*. Sed in vulgata *dicis* intelligi potest ex antecedentibus *quam dicis asperum*.

quod honestum, nihil malum, nisi quod turpe. Optare [1] hoc quidem est, non docere. Illud et melius et verius: omnia, quae natura aspernetur, in malis esse; quae adsciscat, [2] in bonis. Hoc posito, et verborum concertatione sublata, tantum tamen excellet illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia praeterea, quae bona corporis et fortunae putantur, perexigua et *per*minuta videantur: ne malum quidem ullum, nec, si in unum locum collata omnia sint, cum turpitudinis malo comparanda. Quare, si, ut initio concessisti, turpitudo peius est, quam dolor; nihil est plane dolor. Nam dum tibi turpe, nec dignum viro videbitur, gemere, eiulare, lamentari, frangi, debilitari dolore, dum honestas, dum dignitas, dum decus aderit, dumque in ea intuens, te continebis; [3] cedet profecto virtuti dolor, et animi inductione[4] languescet. Aut enim nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. Prudentiamne vis esse, sine qua ne intelligi quidem ulla virtus potest? Quid ergo? Ea patieturne te quidquam facere nihil proficientem, et laborantem tamen? [5] An temperantia sinet te immoderate facere quidquam? An coli

(1) Frustra P. Faber corrigendum opinabatur *captare*, idque mirum etiam Lambino placuisse. Recte enim Davisius comparavit Acad. II. 38. de Fato c. 20.

(2) Sic Davis. e codd. Reg. aliisque. Vulgo *aspernatur — adsciscit.*

(3) Vulgo *tum honestas, tum dignitas, tum decus aderit; tuque* (vel *quumque*) *in ea intueberis, te continebis.* Sed recte Davisius reposuit *intuens* e codd. Reg. et Eliens. reliqua de Bentleii sententia correxit.

(4) Hac cogitatione.

(5) *Tamen* addidit Wolfius. — Lambin. et Bentleius: *Patieturne te quidquam facere laborantem, et nihil proficientem?*—Prudentia non sinet te dolere: nam dolere, est facere aliquid quod nihil omnino proficiat, est frustra atque inutiliter laborare; nam nullus certe est fructus doloris. Ergo dolor contrarius est prudentiae. Ed. P.

iustitia poterit ab homine propter vim doloris enuntiante commissa, prodente conscios, multa officia relinquente? Quid? fortitudini comitibusque eius, magnitudini animi, gravitati, patientiae, rerum humanarum despicientiae, quo modo respondebis? Afflictusne et iacens et lamentabili voce deplorans, audies, O virum fortem? Te vero ita affectum ne virum quidem dixerit quisquam. Aut mittenda [1] igitur fortitudo est, aut sepeliendus dolor.

XIV. Ecquid scis igitur, si quid de corinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam supellectilem salvam; virtutem autem si unam amiseris (etsi amitti non potest virtus); sed si unam confessus fueris te non habere, nullam te esse habiturum? Num igitur fortem virum, num magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem potes te dicere, aut Philoctetam illum? [2] a te enim malo discedere. Sed ille certe non fortis, qui iacet [3]

in lecto humido
Quod eiulatu, questu, gemitu, fremitibus,
Resonando, multum flebiles voces refert.

Non ego dolorem, dolorem esse nego; cur enim fortitudo desideraretur? sed eum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia: sin nulla est, quid exornamus philosophiam? [4] aut quid eius no-

(1) Sic Davis. e cod. Elieus. 2. Vulgo *amittenda*.

(2) Novam, eamque ingeniosam proposuit coniecturam eruditus Bentleius: *num humana contemnentem potes te dicere? aut Philoctetam illum: a te enim malo* discedere. Oliv. — Quam Bentleii coniecturam admisit Schutz., distinctione tantum mutata; et iam praeiverat Davisius. Vulgo: *potes dicere, aut Philoct. i.?* T.

(3) Sic Davis. et Wolf. de Bentleii sententia. Vulgo sic edebatur: *qui iacet in lecto humido qui*

Eiulatu, questu etc.

(4) Damus enim nos philosophiae exornandos, ut fortiter dolorem ferre possimus: quam hic esse Ciceronis mentem apparet. Si nulla est, inquit, patientia, frustra excolimur praeceptis philosophiae, frustraque praeclarum philosophi nomen ambimus. Passer.

mine gloriosi sumus? Pungit dolor! — Vel fodicet sane:[1] si nudus es, da iugulum; sin tectus Vulcaniis armis, id est fortitudine, resiste. Haec enim te, nisi ita facies, custos dignitatis, relinquet et deseret. Cretum quidem leges (quas sive Iupiter, sive Minos[2] sanxit, de Iovis quidem sententia, ut poëtae ferunt), itemque Lycurgi, laboribus erudiunt iuventutem, venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, aestuando. Spartae vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus e visceribus[3] sanguis exeat; nonnunquam etiam, ut quum ibi essem audiebam, ad necem: quorum non modo nemo exclamavit unquam, sed ne ingemuit quidem. Quid? Ergo hoc pueri possunt, viri non poterunt? et mos valet, ratio non valebit?

XV. Interest aliquid inter laborem et dolorem; sunt finitima omnino, sed tamen differunt aliquid.[4] Labor, est functio quaedam vel animi, vel corporis, gravioris operis et muneris: dolor autem, motus asper in corpore, alienus a sensibus. Haec duo Graeci illi, quorum copiosior est lingua quam nostra, uno nomine appellant. Itaque industrios homines, illi studiosos, vel potius amantes doloris appellant; nos commodius laboriosos: aliud est enim laborare, aliud dolere. O verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Graecia! aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Quum varices secabantur C. Mario, dolebat; quum aestu magno ducebat agmen, laborabat. Est inter haec tamen quaedam similitudo: consuetudo enim laborum perpessionem dolorum

(1) Sic auctore Bentleio rescripsi. In cod. Medic. erat, *vel fodicat sane.* Vulgo *vel fodiat sane.*

(2) Cod. El. 2. *sive Rhadamanthus* addit.

(3) Fr. Hotom. obss. v. 40. corrigebat *e vibicibus.*

(4) Sic Wolf. Vulgo *differt.*

efficit faciliorem. Itaque illi, qui Graeciae formam rerum publicarum dederunt, corpora iuvenum firmari labore voluerunt: quod Spartiatae etiam in feminas transtulerunt; quae ceteris in urbibus mollissimo cultu, parietum umbris occuluntur. Illi autem voluerunt nihil horum simile esse

apud Lacaenas virgines;
Queis magi' palaestra, Eurotas, sol, pulvis, labor
Militiae studio est, quam fertilitas barbara. [1]

Ergo his laboriosis exercitationibus et dolor intercurrit nonnunquam; impelluntur, feriuntur, abiiciuntur, cadunt; et ipse labor quasi callum quoddam obducit dolori.

XVI. Militiam vero [2] (nostram dico, non Spartiatarum, quorum procedit mora ad tibiam, nec adhibetur ulla sine anapaestis pedibus hortatio) nosti exercitus primum unde nomen habeat; vides deinde [3] qui labor, quantus agminis: ferre plus dimidiati mensis cibaria; ferre, si quid ad usum velint; ferre vallum. Nam scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt. Quae quidem ita gerunt [4] apte, ut, si usus ferat, abiectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare

(1) Hos versiculus esse vidit Ios. Scaliger, qui tamen etiam verba *nihil horum simile* ad primum versum retulit. — *Fertilitas barbara*, Phrygia, Asiatica. In illis enim gentibus feminae non alio, laudabili certe, quam quaerendorum liberorum studio tenentur. Vide Serv. *in Aeneid. II.* 501. *et* 504. PASSER. — Buherius legebat *teneritas barbara*.

(2) I. F. Gronov. obss. III. 6. correxit *militiae*, quod receperunt Davis. Ern.

(3) Sic Wolf. Vulgo *nostri exercitus primum unde nomen habeant, vides; deinde qui* etc. — Davis. *Militiae vero (nostram dico.... hortatio) nostri exercitus p. u. n. habeant.* Exercitus nempe nomen ducit ab *exercendo*. T.

(4) Sic Bentl. Davis. e cod. El. quod cum Wolfio restitui pro vulg. *geruntur*.

Expeditis armis, etc.) Notum est, adiectiva usurpari saepe pro adverbiis, quod vis in utrisque insit

possint. Quid exercitatio legionum? quid ille cursus, concursus, clamor, quanti laboris est? Ex hoc ille animus in praeliis paratus ad vulnera. Adduc pari animo inexercitatum militem: mulier videbitur. Cur tantum interest inter novum et veterem exercitum, quantum experti sumus?[1] Aetās tironum, plerumque melior; sed ferre laborem, contemnere vulnus, consuetudo docet. Quin etiam videmus, ex acie efferri saepe saucios; et quidem rudem illum et inexercitatum, quamvis levi ictu, ploratus turpissimos edere. At vero ille exercitatus, et vetus, ob eamque rem fortior, medicum modo requirens, a quo obligetur,

> E. O *Patrocles*[2] (inquit) *ad vos adveniens, auxilium et vestras manus*
> *Peto, priusquam oppetam malam pestem, datam*[3] *hostili manu:*
> *Seu sanguis ullo potis est pacto profluens consistere:*
> *Seu qua*[4] *sapientia magi' vestra devitari mors potest.*
> *Namque Aesculapi liberorum saucii opplent porticus:*
> *Non potest accedi.*

Certe Eurypylus hic quidem est; hominem exercitatum![5] Vbi tantum luctus contineatur, vide, quam

signifieandi mudum aliquem certum vel rei, vel actionis. Hie ergo ait Cicero Romanos milites uti armis tam expedite, quam membris. Passer.

(1) Sic Davis. Wolf. Vulgo *Cur? Tantum interest — sumus.*

(2) Ita Wulfius hos versiculos constituit.

(3) Vulgo *mandatam.*

(4) Vulgo *neque sanguis — si qua.*

(5) Lambinus ex ingenio repunit: « hominem exercitatum! Quis tot verba tanto in luctu continuat? » Hunc sequuntur Fr. Fabricius aliique; verum repugnant codices, quorum varias lectiones videamus. Pall. tres, Vatic. Vlrich. Petreus. ac Norvic. repraesentant « hominem exercitum ». Pal. tert. Ven. 1491, Froben, Manut. aliique veteres impressi « ubi tantum luctus continuatos » Petreus. « ubi tantum luctum continuatus »; nec aliter Vlrich. nisi quod ille *continuamus*. Pal. prim. « ubi tantum luctum continuam »; quart. quint. Norvic. *continuat.* — Haec Davis. in prima ed. qui in posteriori, ut diximus, v. *certe* superiori versu addidit; in ceteris vulgata servata, nullaque nota admuta. Bentleius vv.

non flebiliter respondeat; rationem etiam affert, cur aequo animo sibi ferendum sit:

— — — — — — qui alteri exitium parat,
Eum scire oportet sibi paratam pestem, ut participet parem.

Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cubili, ut vulnus obliget, si quidem homo esset. Sed nihil vidi minus. Quaerit enim, quid actum sit:

P. Eloquere: res Argivum proelio ut se sustinet?
E. Non potis [1] *ecfari tantum dictis, quantum factis suppetit*
Laboris. P. Quiesce igitur tu, et vulnus alliga. [2]

(Etiam si Eurypylus posset, non posset Aesopus). [3]

E. ubi fortuna Hectoris
Nostram acrem aciem inclinatam .....

a Certe Eurypylus hic quidem est; hominem exercitum a poëtae tribuit, atque a Patrocle dicta putat, cumque Schutz. et Neid. sequuti sunt. Buherius totum locum conturbat, transpositis ex arbitrio sententiis. Nos optime locum sese habere putamus, modo scribatur *contineatur*, et nota interrogationis huic voci addicta sustollatur. Sic enim probus sensus apparet: Cicero exclamat: En vere audio Eurypylum loquentem! Eo virum fortem exercitatum ferendo dolore! ubi tautum luctus continetur, id est, ubi tanto luctui locus est, vide quam non flebiliter loquatur. Scilicet *respondeat* causa fuit cur Patroclem loqui fecerint VV. DD. sed forsan in fabula est Patrocli oratio, quam, ut minime necessariam, auctor non citavit. (Sic Editor noviss. Paris. cuius lectionem et coniecturam admisi, longe probabiliorem mihi visam, quam Schutzii lectionem, quae minime satisfacit. *T.*)

(1) Sic Bentleius versus causa. Vulgo olim *non potest*. — *Non potest effari tantum dictis, quantum factis suppetit laboris.* Quiesce igitur, et vulnus alliga. *Etiamsi Eurypylus posset, non posset Aesopus*) Cicero se quasi interponit, Eurypylum miserans, quaestionibus fatigatum a Patroclo; atque hunc alloquens, Non *potest*, inquit, *effari tantum*.... Mox ad Eurypylum conversus, Hunc *igitur*, omitte, inquit, percunctatorem importunum, *quiesce, etc.*, quandoquidem cessat obligare tibi *vulnus*, ipse *alliga*. At enim, inquit orationem ab utroque avertens, *Etiamsi posset Eurypylus* quiescere, *non posset Aesopus* actor; cui necesse est declamare omnia quae a poëta sibi commissa habeat. Hanc loci, opinor, huius interpretationem non mirabitur, qui meminerit quam in talibus sit facetus Cicero. ANON.

(2) *Obliga* Lambin.

(3) Verba *etiam si — Aesopus* ponenda videntur post versum *non po-*

et cetera explicat in dolore: sic est enim intemperans militaris in forti viro gloria. Ergo haec veteranus miles facere poterit: doctus vir, sapiensque non poterit? Ille vero melius, ac non paullo quidem.

XVII. Sed de consuetudine adhuc exercitationis loquor: nondum de ratione et sapientia. Aniculae saepe inediam biduum, aut triduum ferunt. Subduc cibum unum diem athletae; Iovem Olympium,[1] eum ipsum, cui se exercebit, implorabit; ferre non posse clamabit. Consuetudinis magna vis est. Pernoctant venatores in nive; in montibus uri se patiuntur. Inde pugiles cestibus contusi, ne ingemiscunt quidem. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria, consulatus ille antiquus videtur?[2] Gladiatores, aut perditi homines, aut barbari, quas plagas perferunt? quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare? quam saepe apparet nihil eos malle, quam vel domino satisfacere, vel populo? Mittunt etiam vulneribus confecti ad dominos, qui quaerant, quid velint; si satis his factum non[3] sit, se velle decumbere. Quis mediocris gladiator ingemuit? quis vultum mutavit umquam? quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis quum decubuisset, ferrum recipere iussus, collum contraxit? Tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. Ergo hoc poterit

Samnis, spurcus homo, vita illa dignu' locoque: [4]

vir natus ad gloriam, ullam partem animi tam mol-

tis ecfari — laboris. nisi forte legendum *etiamsi Aesopus posset* (quiescere) *n. p. Eurypylus.*

(1) *Iovem, Iovem Olympium* dedit Davis. auctoritate cod. Gryphiani.

(2) Ms. Colon. et Cantabr. *victoria nihil antiquius videtur.*

(3) Vulgo abest negatio; quam recte restituit Wolf. e codd. Turn. Pall. 2. 3.

(4) Versus Lucilii e libro IV satirarum.

lem habebit, quam non meditatione et ratione corroboret? Crudele gladiatorum spectaculum, et inhumanum nonnullis videri solet: et haud scio an ita sit, ut nunc fit. Quum vero sontes ferro depugnabant, auribus fortasse multae,[1] oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem et mortem disciplina.

XVIII. De exercitatione et consuetudine et commentatione dixi. Agesis, nunc de ratione videamus: nisi quid vis ad haec. *A.* Egone ut te interpellem? ne hoc quidem vellem: ita me ad credendum tua ducit oratio. *M.* Sitne igitur malum dolor,[2] necne, Stoici viderint, qui contortulis quibusdam ac minutis conclusiunculis, nec ad sensus permanantibus, effici volunt, non esse malum dolorem.[3] Ego illud, quidquid sit, tantum esse, quantum videatur, non puto; falsaque eius visione et specie moveri homines dico vehementius, doloremque omnem esse tolerabi-

(1) Subaud.: disciplinae, commentationes philosophorum.

(2) Sic Wolf. Vulgo *dolere*.

(3) Davis. auctore Bentleio expunxit *dolorem*.

Falsaque eius visione et specie) *Visionem et speciem* appellat, quam nos *ideam* dicimus. Sententia non est, homines falsa mali et doloris imagine ac specie moveri vehementius, quam vera. Sit enim vero imago, sit falsa; nihil interest; perinde movet. Qui se falso putat esse fortunis eversum omnibus, non minus vero percellitur doloris sensu, quam si vere amisisset, quae sibi periisse existimat. Potest dolendi causa esse non vera, sensus doloris falsus esse non potest. Quid ergo dicit Cicero? Hoc unum; in dolore non tantum est mali, quantum inesse vulgo creditur. Mali quidpiam in dolore esse non nego; multo minus affirmo cum Stoicis, bonum esse; sed *illud*, *quidquid est mali*, *tantum esse*, *quantum videatur*, *non puto*; fingunt in eo sibi monstrum homines, cuius *falsa visione et specie moveri* eos *dico vehementius*, quam deceat. Dolorem ideo formidant, quod, eius quae natura sit, non recte intelligunt. ANON.

Doloremque eius omnem esse tolerabilem) Quid, amabo, est *dolorem eius?* nempe dolorem doloris. Quod cum absurdissimum sit, Manutius et Lambinus dederunt, *doloremque eis omnem esse tolerabilem.* Atqui hoc, ut clementissime dicam, supervacuum est. Quorsum enim *eis?*

lem. Vnde igitur ordiar? An eadem breviter attingam, quae modo dixi, quo facilius oratio progredi possit longius? Inter omnes igitur hoc constat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos, virorum esse fortium et magnanimorum et patientium et humana vincentium, toleranter dolorem pati. Nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. Quod ergo et postulatur a fortibus, et laudatur, quum fit, id aut extimescere veniens, aut non ferre praesens, nonne turpe est? Atqui vide, ne, quum omnes rectae animi affectiones virtutes appellentur, non sit hoc proprium nomen omnium; sed ab ea, quae una ceteris excellebat, omnes nominatae sint. Appellata est enim ex viro virtus: viri autem propria maxime est fortitudo; cuius munera duo sunt maxima, mortis dolorisque contemptio. Vtendum est igitur his, si virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse.[1] Quaeres fortasse, quo modo: et recte. Talem enim medicinam philosophia profitetur.

XIX. Venit Epicurus, homo minime malus, vel potius vir optimus; tantum monet, quantum intelli-

Nimirum verendum erat, ne non de *hominibus*, sed de bestiis loqui videretur. Tu ex codice lutulento nulliusque pretii reponis, *doloremque* eiusmodi *omnem*. Obsecro te cuiusmodi? siquidem non de hoc vel illo, sed de omnimodo dolore hic agit. Vide igitur an nos rectius collineemus: lego enim, *falsa eius specie moveri homines.... doloremque* rebus *omnem esse tolerabilem*. Opposita hic sunt *falsa specie* et *rebus*; quod perinde est, ac si *revera* *reipsa* dixisset. Ergo sententia optima nascitur: Falsa sui specie perterrefacit dolor, re vera est tolerabilis. Porro de *rebus* consule acutissimum Gronovium patrem, Observat. III. 6. Bent. — Lego: *Coloremque eius*. Sumitur enim *color* metaphorice. Virgilius, Georg. II. 178. Hor. II. Sat. I. 60. I. Epist. XVII. 3. Bvrer. — Schutz. vocem *eius* omnino delevit, quod tutius nobis videtur, quam in incertas coniecturas abire. Ed. P.

(1) Vulgo addebatur: *quoniam a viris virtus nomen est mutuata*. Id expunxit Wolfius.

git: « Neglige, inquit, dolorem. » Quis hoc dicit? Idem, qui dolorem summum malum. Vix satis constanter. Audiamus. « Si summus dolor est, inquit, necesse est brevem esse. » Iteradum eadem ista mihi; non enim satis intelligo, quid summum dicas esse, quid breve. « Summum, quo nihil sit superius; breve, quo nihil brevius. Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitas temporis vindicabit ante paene, quam venerit. » Sed, si est tantus dolor, quantus Philoctetae? « Bene plane[1] magnus mihi quidem videtur, sed tamen non summus: nihil enim dolet, nisi pes; possunt oculi; potest caput, latera, pulmones; possunt omnia. Longe igitur abest a summo dolore. Ergo, inquit, dolor diuturnus habet laetitiae plus quam molestiae. » Nunc ego non possum, tantum hominem nihil sapere, dicere; sed nos ab eo derideri puto. Ego summum dolorem (summum autem dico, etiam si decem atomis est maior alius) non continuo dico esse brevem; multosque possum bonos viros nominare, qui complures annos doloribus podagrae crucientur maximis. Sed homo catus nunquam terminat nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum, ut sciam, quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omittamus hunc igitur, nihil prorsus dicentem; cogamusque confiteri, non esse ab eo doloris remedia quaerenda, qui dolorem malorum omnium maximum dixerit: quamvis idem forticulum se in torminibus et in stranguria sua praebeat. Aliunde igitur est quaerenda medicina, et maxime quidem, si, quid maxime consentaneum sit, quaerimus, ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum videtur malum.

(1) Ernestius dedit *bene sane. Magnus* —

XX. His tu praesentibus gemere et te iactare non audebis profecto. Loquetur enim eorum voce virtus ipsa tecum: Tune quum pueros Lacedaemone, adolescentes Olympiae, barbaros in arena videris excipientes gravissimas plagas et ferentes silentio, si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis, ut mulier? non constanter et sedate feres? Ferri[1] non potest; natura non patitur. Audio; pueri ferunt, gloria ducti; ferunt pudore alii, multi metu; et tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis et quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam postulat. Nihil enim habet praestantius, nihil, quod magis expetat, quam honestum, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo; sed utor, ut quam maxime significem, pluribus. Volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, a virtute profectum, vel in ipsa virtute situm, sua sponte laudabile: quod quidem citius dixerim solum,[2] quam non summum bonum. Atque, ut haec de honesto, sic de turpi contraria: nihil tam tetrum, nihil tam aspernandum, nihil homine indignius.

XXI. Quod si tibi persuasum est (principio enim dixisti, plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore), reliquum est, ut tute tibi imperes.[3] Quamquam hoc nescio, quo modo dicatur, quasi duo

(1) Ernestios dedit *fieri.*

(2) Si non possem dicere hoc esse summum boum, tom dicerem hoc esse solum booom. Ed. P.

(3) Et certe tibi imperabis, ut dolorem feras: nam males vitare turpitudinem, qoae ex ignavia oritur, quam succumbere dolori; quia turpitudinem peiorem esse dolore cognovisti. — *Hoc nescio quo modo dic.* Hoc, scil. « ut tute tibi imperes », nescio quomodo dici possit; quia homo dividi non posse videtor in servum et dominum. Ed. P.

simus, ut alter imperet, alter pareat: non inscite tamen dicitur. Est enim animus in partes tributus duas: quarum altera rationis est particeps, altera expers. Quum igitur praecipitur, ut nobismet ipsi imperemus, hoc praecipitur, ut ratio coërceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo, et languidum.[1] Si nihil esset aliud, nihil esset homine deformius. Sed praesto est domina omnium et regina ratio, quae, connixa per se et progressa longius, fit perfecta virtus. Haec ut imperet illi parti animi, quae obedire debet, id videndum est viro. Quonam modo? inquies. Vel ut dominus servo, vel ut imperator militi, vel ut parens filio. Si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se lamentis muliebriter lacrymisque dedet,[2] vinciatur et constringatur amicorum propinquorumque custodiis. Saepe enim vidimus, fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. Ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope ac custodia;[3] qui autem erunt firmiores, nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos dignitatem tueri. Non nimis in Niptris ille sapientissimus Graeciae saucius lamentatur, vel modice potius:

Pedetentim (inquit)[4] *et sedato nisu*,

(1) Vulgo olim addebatur *senile*. Id librariorum vitio ex *si nil esset* ortum, eiecerunt auctoribus Manutio et Lambino Davisius et Wolf. — *Si nihil esset aliud*. Alii legunt, *Si nihil aliud*. Cantabr. habet, *Et si nihil aliud*; alii vero exhibent, *Sed aliud*. T.

(2) *Dedecoret* Charis. l. II. col. 185.

(3) Vulgo addebatur *arceamus*. Ernestius dedit e cod vet. ap. Buherium *coërceamus*. Neutrum agnoscunt codd. Reg. Pith. Vatic. Med. Guelf. quos secuti sunt Davis. Wolf.

(4) *Ite* vulgo a glossatore adiectum eiecit Davis.

Ne succussu arripiat maior
Dolor

(Pacuvius hoc melius, quam Sophocles; apud illum enim perquam flebiliter Vlixes lamentatur in vulnere); tamen huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt saucium, personae gravitatem intuentes, non dubitant [1] dicere :

Tu quoque, Vlixes, quamquam graviter
Cernimus ictum, nimis paene animo es
Molli, qui consueris [2] *in armis*
Aevom agere.

Intelligit poëta prudens, ferendi doloris consuetudinem esse non contemnendam magistram. Atque ille non immoderate magno in dolore,

Retinete, tenete, opprimit ulcus, [3]
Nudate; heu me miserum! excrucior.

Incipit labi; deinde illico desinit,

Operite, abscedite, iamiam
Mittite! nam attrectatu, et quassu
Saevom amplificati' dolorem.

Videsne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? Itaque in extremis Niptris alios quoque obiurgat, idque moriens,

Conqueri fortunam advorsam, non lamentari decet.
Id viri est officium: fletus muliebri ingenio additu'st.

Huius [4] animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut severo imperatori miles pudens.

(1) Sic Wolf. Vulgo *dubitarunt.*

(2) *Consueris* dedit Wolf. Vulgo *consuetus.*

(3) Sic Wolf. cum Gulielmo et Ge. Vossio. Vulgo *opprimite, ulcus nudate.*

(4) In *huius* intelligitur Vlyssis.

XXII. In quo vero [1] erit perfecta sapientia (quem adhuc nos quidem vidimus neminem; sed philosophorum sententiis, qualis *hic* futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur), is igitur, sive ea ratio, quae erit in eo perfecta atque absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut iustus parens probis filiis; nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nulla molestia; eriget ipse se, suscitabit, [2] instruet, armabit, ut, tamquam hosti, sic obsistat dolori. Quae sunt ista arma? Contentio, confirmatio, sermoque intimus, quum ipse secum: Cave turpe quidquam, languidum, non virile. Obversentur species honestae animo: Zeno proponatur Eleates, qui perpessus est omnia potius, quam conscios delendae tyrannidis indicaret. De Anaxarcho Democritio cogitetur, qui quum Cypri in manus Nicocreontis regis incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est, neque recusavit. Calanus Indus, indoctus ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, sua voluntate vivus combustus est. Nos, si pes condoluit, si dens, si tactum dolore corpus, ferre non possumus. Opinio est enim quaedam effeminata ac levis, nec in dolore magis, quam in voluptate: [3] qua quum liquescimus fluimusque mollitia, apis aculeum sine clamore ferre non possumus. At vero C. Marius, rusticanus vir, sed plane vir, quum secaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari: nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus. Cur ergo postea alii? valuit auctoritas. Videsne igitur, opinionis esse, non naturae malum? Et tamen fuisse

(1) Sic Bentleius, quem sequuntur Davis. Ern. Wolf. Olim *viro.*— Mox *hic* additum a Schutzio post Davis. ex codd. *T.*

(2) Victor. et Gebhard. *suscitabitur*. Alteram lectionem reduxit Davis. e cod. Med. Bak. Ball. 4. 5.

(3) Sch. *quam eadem in vol.* Voc. *eadem*, Editorem Paris. sequutus, expunxi. *T.*

acrem morsum doloris, idem Marius ostendit: crus enim alterum non praebuit. Ita et tulit dolorem, ut vir, et, ut homo, maiorem ferre sine causa necessaria noluit. Totum igitur in eo est, ut tibi imperes.

XXIII. Ostendi autem, quod esset imperandi genus; atque haec cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignissimum sit, non solum animum comprimit, [1] sed ipsum etiam dolorem, nescio quo pacto, mitiorem facit. Vt enim fit in praelio, ut ignavus miles ac timidus, simul ac viderit hostem, abiecto scuto fugiat, quantum possit, ob eamque causam [2] pereat nonnunquam, etiam integro corpore, quum ei, qui steterit, nihil tale evenerit; sic, qui doloris speciem ferre non possunt, abiiciunt se, atque ita afflicti et exanimati iacent; qui autem restiterunt, discedunt saepissime superiores. Sunt enim quaedam animi similitudines cum corpore. Vt onera contentis corporibus facilius feruntur, remissis opprimunt; simillime animus intentione sua depellit pressum omnem ponderum; remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. Et, si verum quaerimus, in omnibus officiis persequendis animi est adhibenda contentio. Ea est sola officii tanquam custodia. Sed hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid abiecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter, muliebriterve faciamus, in primisque refutetur ac reiiciatur Philoctetaeus ille clamor. Ingemiscere nonnunquam viro concessum est, idque raro: eiulatus ne mulieri quidem. Et hic nimirum est fletus, [3] quem duode-

(1) *Componit* conj. Davis.

(2) Davis. *timidus si simul ac — ob eam causam p. n.*

(3) Davis. auctore Mureto dedit *lessus*, quem secutus est Ern.

cim Tabulae in funeribus adhiberi vetuerunt. Nec vero unquam ne ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens,[1] nisi forte ut se intendat ad firmitatem, ut in stadio cursores exclamant, quam maxime possunt. Faciunt idem, quum exercentur, athletae: pugiles vero, etiam quum feriunt adversarium, in iactandis cestibus ingemiscunt; non, quod doleant, animove succumbant, sed quia profundenda voce omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior.

XXIV. Quid? qui volunt exclamare maius, num satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus eiici[2] vocem, et fundi videmus? Toto corpore, atque omnibus ungulis,[3] ut dicitur, contentioni vocis asserviunt. Genu mehercule M. Antonium vidi, quum contente pro se ipse lege Varia[4] diceret, terram tangere. Vt enim balistae lapidum, et reliqua tormenta telorum eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius; sic vox, sic cursus, sic plaga, hoc gravior, quo est missa contentius. Cuius contentionis quum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur. Sin erit ille gemitus elamentabilis,[5] si imbecillus, si abiectus, si flebilis; ei qui se dederit,

(1) *Patiens* reposuit Davis.

(2) Lambin. e duobus Mss. *elici*

(3) Faer. Vrsinus in suo cod. invenit *unguiculis* idque praeferendum duxit Lambin.

(4) Lex varia lata a Q. Vario Hybrida trib. pl. a V. 662 de maiestate; qua sancitum est, ut quaestio haberetur de iis, quorum opera consiliove socii contra populum R. arma sumpsissent. Hoc in loco Buherius intelligi vult aliam legem Variam de incestu: quod Val. Max. III, 7, M. Antonium de incesto accusatum tradit, eumque locum hoc retulere interpretes. Sed temporum ratio facile arguit sententiam. Cicero dicit, se vidisse Antonium pro se dicentem causam lege Varia. At accusatio de incestu facta est anno quaesturae provincialis 640, quo Cicero nondum natus erat. ERN. — Cf. Max. VIII, 6, 4. NEIO.

(5) Ernestius ex edd. vett. nonnullis revocavit *lamentabilis*.

vix eum virum dixerim. Qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis et animosi viri; quum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? Quid est enim fletu muliebri viro turpius? Atque hoc praeceptum, quod de dolore datur, patet latius. Omnibus enim rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. Ira exardescit? libido concitatur? in eandem arcem confugiendum est; eadem sunt arma sumenda. Sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. Ad ferendum igitur dolorem placide et sedate plurimum proficit, toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. Sumus enim natura, ut ante dixi (dicendum est enim saepius), studiosissimi appetentissimique honestatis: cuius si quasi lumen aliquod adspexerimus, nihil est, quod, ut eo potiamur, non parati simus et ferre et perpeti. Ex hoc cursu atque impetu animorum ad veram laudem atque honestatem, illa pericula adeuntur in praeliis; non sentiunt viri fortes in acie vulnera, vel si sentiunt, se mori malunt, quam tantum[1] modo de dignitatis gradu demoveri. Fulgentes gladios hostium videbant Decii, quum in aciem eorum irruebant: his levabat omnem vulnerum metum nobilitas mortis et gloria. Num tu ingemuisse Epaminondam putas, quum una cum sanguine vitam effluere sentiret? Imperantem enim patriam Lacedaemoniis relinquebat, quam acceperat servientem. Haec sunt solatia, haec fomenta summorum dolorum.

XXV. Dices, quid in pace? quid domi? quid in lectulo? Ad philosophos me revocas, qui in aciem non saepe prodeunt. E quibus homo sane levis He-

(1) *Tantillum* P. Manut. Lambin.

racleotes Dionysius, quum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore dedoctus est.[1] Nam quum ex renibus laboraret, ipso in eiulatu clamitabat, falsa esse illa, quae antea de dolore ipse sensisset. Quem quum Cleanthes condiscipulus rogaret, quaenam ratio eum de sententia deduxisset, respondit: Quia, quum tantum operae philosophiae dedissem, dolorem tamen ferre non possem;[2] satis esset argumenti, malum esse dolorem. Plurimos autem annos in philosophia consumpsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor. Tum Cleanthem, quum pede terram percussisset, versum ex Epigonis ferunt dixisse:

Audisne haec, Amphiaraë, sub terram abdite?

Zenonem significabat; a quo illum degenerare dolebat. At non noster Posidonius; quem et ipse saepe vidi, et id dicam, quod solebat narrare Pompeius: se, quum Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium; sed quum audivisset, eum graviter esse aegrum, quod vehementer eius artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum visere; quem ut vidisset et salutavisset, honorificisque verbis prosecutus esset, molesteque se dixisset ferre, quod eum non posset audire; at ille, Tu vero, inquit, potes: nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tantus vir ad me venerit. Itaque narrabat, eum graviter et copiose de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod honestum esset, cubantem disputavisse; quumque quasi faces ei doloris admoverentur,

(1) Sic optime correxit Bentleius. Vulgo *deductus est*.

(2) Bentleius legendum putabat: *Quicumque tantum o. p. dedisset — posset*.

Ex Epigonis) Erat Aeschyli tragoedia, quam laudat Scholiastes Pindari ad Isthm. VI. 10. eamque videtur Accius in linguam Latinam vertisse. Vide Nonium cum alibi, tum in *mactare*. Falluntur ii, qui Euripidis drama fuisse censuerunt. DAV.

saepe dixisse: « Nihil agis dolor: quamvis sis molestus, numquam te esse confitebor malum. » Omninoque omnes clari et nobilitati labores contendendo [1] fiunt etiam tolerabiles.

XXVI. Videmusne, apud quos eorum ludorum, [2] qui gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in id certamen descendant, devitari dolorem? Apud quos autem venandi et equitandi laus viget, qui hanc petessunt, nullum fugiunt dolorem. Quid de nostris ambitionibus, quid de cupiditate honorum loquar? Quae flamma est, per quam non cucurrerint ii, qui haec olim punctis singulis colligebant? Itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat. Cuius in primis laudabat illud, quod diceret, eosdem labores non esse aeque graves imperatori et militi, quod ipse honos laborem leviorem faceret imperatorium. Sed tamen hoc evenit, ut in vulgus insipientium opinio valeat honestatis, quum ipsam videre non possint. Itaque fama et multitudinis iudicio moventur, quum id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen eius iudicio stare nolim, nec, quod illa putet, idem putare pulcherrimum. Tuo tibi iudicio est utendum. Tibi si recta probanti placebis, tum non modo tete [3] viceris, quod paullo ante praecipiebam, sed omnes et omnia. Hoc igitur tibi propone: amplitudinem et quasi quandam exaggerationem quam altissimam animi, qui maxime

(1) Sic Wolf. Vulgo *contemnendo*. — Per *labores* intelligit ludos gymnicos, Olympia, Pythia, et id genus, ut ex sequentibus constat. DAV.

(2) Corrad. Ern. *ut apud magistros eorum ludorum*.

Punctis singulis) Suffragiis, quae olim punctis notabantur. Ad eundem morem respicit Horatius Art. Poët. vers. 345: *Omne tulit punctum* etc. DAVIS.

(3) Sic Davis. Wolf. Vulgo *tu te*.

eminet contemnendis et despiciendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam, eoque pulchriorem, si vacet populo, neque plausum captans se tantum [1] ipsa delectet. Quin etiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quae sine venditatione et sine populo teste fiunt: non quo fugiendus sit (omnia enim benefacta in luce se collocari volunt) sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia maius est.

XXVII. Atque in primis meditemur illud, ut haec patientia dolorum, quam saepe iam animi intentione dixi esse firmandam, in omni genere se aequabilem praebeat. Saepe enim multi, qui aut propter victoriae cupiditatem, aut propter gloriam, [2] aut etiam ut ius suum et libertatem tenerent, vulnera exceperunt fortiter, et tulerunt, iidem omissa contentione dolorem morbi ferre non possunt. Neque enim illum, quem facile tulerant, ratione aut sapientia tulerant, sed studio potius et gloria. Itaque barbari quidam et immanes ferro decertare acerrime possunt, aegrotare viriliter non queunt. Graeci autem homines, [3] non satis animosi, prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem adspicere non possunt, iidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cimbri et Celtiberi in praeliis exsultant, lamentantur in morbo: nihil enim potest esse aequabile, quod non a certa ratione proficiscatur. Sed quum videas, eos, qui quo aut studio, [4] aut opinione ducantur, in eo persequendo atque adipiscendo dolore non frangi; debeas existimare aut non esse malum, dolorem, aut, etiamsi, quidquid asperum alienumque natura sit, id appel-

(1) *Tamen* Davis. c. Mss.

(2) Sic Wolf. cum Davis. ed. II. Vulgo *propter gloriae amorem*. Davis. ed. III. *aut propter gloriae*.

(3) Valckenaer Opp. T. II. p. 274. conj. *hodie*.

(4) Vulgo *qui aut studio*.

lari placeat malum, tantulum tamen esse, ut a
te ita obruatur, ut nusquam appareat. Quae
tare, quaeso, dies et noctes. Latius enim m
haec ratio, et aliquanto maiorem locum, qu
uno dolore, occupabit. Nam si omnia fugienda
pitudinis, adipiscendaeque honestatis causa faci
non modo stimulos doloris, sed etiam fulmin
tunae contemnamus licebit, praesertim quum
tum sit illud ex hesterna disputatione perfugiu
enim si cui naviganti, quem praedones insequ
deus quis dixerit: « Eiice te navi; praesto es
excipiat, vel delphinus, ut Arionem Methymn
vel equi Pelopis illi Neptunii, qui per undas
suspensos rapuisse dicuntur, excipient te, et
velis, perferent; » omnem omittat timorem: s
gentibus asperis et odiosis doloribus, si tant
ut ferendi non sint, quo sit confugiendum, v

Haec fere hoc tempore putavi esse dicend
tu fortasse in sententia permanes. *A.* Minime
meque biduo duarum rerum, quas maxime tim
spero liberatum metu. *M.* Cras ergo ad clepsy
sic enim dicimus. Et tibi hoc video non posse d

Equi Pelopis illi Neptunii) Pelops, ut Hippodamiam uxorem duceret, equos alatos a Neptuno ferebatur impetrasse. Pindarus Olymp. I. 139. Pausanias lib. V. cap. 17. etc. DAV.

Sic enim diximus) Ita primariae quatuor editiones nostrae. Sed Buherius, *dicimus*, neque id recusabit, qui meminerit, quod supra cap. 3. dixit Tullius, se, quamdiu in Tusculano cum amicis fuit, *ante meridiem dictioni*, utique ad clepsydram, *operam dedisse*. Hic igitur discipulum in crastinum ad dicendi exercitationem invitat. *Cras ad clepsydram*
dicemus more nostro; *sic e*
mus; haec nostra ratio est.
vero, *diximus*, sensu val
modo. *Sic enim diximus* fac
nos, et diem partituros. Ne
ret, opinor, quandoquam i
amicique dixerint. Satis es
gnificari fuisse dictum: neq
omnia perscripta sunt, q
diebus in Tusculano dici
OLIV.

Et tibi hoc video non posse
Deberi non potest: *debere* no
eleganter pro eo, quod praes
persolvendum, dandum. (

A. Ita prorsus: et illud quidem ante meridiem, hoc eodem tempore. *M.* Sic faciemus, tuisque optimis studiis obsequemur.

Legib. II. 3. *Praeclare exigis, Quinte. At ego effugisse arbitrabar: et tibi horum nihil* deberi *potest.* III. 11. *Sensit enim* deberi *non posse huic civitati illam potestatem. Quippe quam tantopere populus*, etc. In Epist. ad Trebet. Famil. VII. 19. *Quod praesenti tibi prope subnegaram, non tribueram* certe, *id absenti* debere *non potui.* Giphanius, *Observ. in ling. Lat.*

Hoc eodem tempore) Sic edidere omnes. Etsi autem nemo non videt, egi de philosophica disputatione; cui assignatum erat tempus pomeridianum, ut antemeridianum oratoriae declamationi; videtur temen facilius ad intelligendum fore, si distingues in hunc modum: *hoc, eodem tempore.* Est ergo *illud* dictio ad clepsydrem; *hoc* designat philosophicam collocutionem: *eodem tempore*, quo heri et hodie fecimus. Oliv.

M. T. CICERONIS

TVSCVLANARVM DISPVTATIONVM

AD M· BRVTVM

LIBER TERTIVS.

DE AEGRITVDINE LENIENDA.

I.

Quidnam esse, Brute, causae putem, cur, quum constemus ex animo et corpore, corporis curandi tuendique causa quaesita sit ars eiusque utilitas, [1] deorum immortalium inventioni [2] consecrata; animi autem medicina, nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam suspecta et invisa? An quod corporis gravitatem [3] et dolorem

(1) Vulgo *ars eius atque utilitas.* Melius Wolf.

(2) Non audiendus est Buherius qui corrigendum putabat *inventione.* — Quid si *consecrata* perinde accipitur ac assignata, attributa? Potest quidem sic accipi. Quid est enim consecratio? Assignandi, addicendi, attribuendi forma quaedam. Tum opportune monet Thomas Wopkensius, *Lect. Tullian.* II. 17. non raro actioni tribui quod personae convenit: et III. 1. non abhorrere Tullium ab eius figurae usu, quam grammatici vocant hypallagen. Ibidem III. 3. *Solet Tullius de qualitatibus rerum loqui, tanquam de rebus ipsis, quarum illae qualitates sunt.* Iam proposita Ciceronis verba sic opinor posse intelligi: Ars medendi, propter suam utilitatem, Diis assignata fuit tanquam inventoribus. Vel, quod eodem recidit: Inventio artis medicae, propter suam utilitatem, Diis fuit attributa. Anon.

(3) Bentleius conj. *pravitatem*; sed verum est vulgatum.

animo iudicamus, animi morbum corpore non sentimus? Ita fit, ut animus de se ipse tum iudicet, quum id ipsum, quo indicatur, aegrotet. Quod si tales nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri et perspicere, eademque optima duce cursum vitae conficere possemus; haud erat sane, quod quisquam rationem ac doctrinam requireret. Nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque depravatis [1] sic restinguimus, ut nusquam naturae lumen appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum; quae si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. [2] Nunc autem, simul atque editi in lucem et suscepti sumus, in omni continuo pravitate et in summa opinionum perversitate versamur; ut paene cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. Quum vero parentibus redditi, dein [3] magistris traditi sumus, tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, et opinioni confirmatae natura ipsa cedat.

II. Accedunt etiam poëtae: qui quum magnam speciem doctrinae sapientiaeque prae se tulerunt, audiuntur, leguntur, ediscuntur et inhaerescunt penitus in mentibus. Quum vero accedit [4] eodem, quasi maximus quidam magister, populus atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo, tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque desciscimus: ut nobis optimam magistram [5] invidisse videantur, qui nihil melius homini, nihil magis expetendum,

(1) *Depravati* Davis.

(2) Burmannus conj. *matura perducerent.*

(3) Vulgo *demum*. Davis. e cod. Vatic. *dein*, quod recepit Wolf.

(4) Vulgo abest *accedit*. Id est in Ms. Leid., et post alios revocatum a Wolfio.

(5) Vulgo *naturam*. Recte Davis. Wolf. e Bentleii coniectura *magistram*.

nihil praestantius honoribus, imperiis, populari gloria iudicaverunt. Ad quam fertur optimus quisque, veramque illam honestatem expetens, quam unam [1] natura maxime inquirit, in summa inanitate versatur, consectaturque nullam eminentem effigiem, [2] sed adumbratam imaginem gloriae. Est enim gloria, solida quaedam res et expressa, non adumbrata. Ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de excellente virtute. Ea virtuti resonat, tanquam imago. [3] Quae quia recte factorum plerumque comes est, non est bonis viris repudianda. Illa autem, quae se eius imitatricem esse vult, temeraria atque inconsiderata, et plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione honestatis formam eius pulchritudinemque corrumpit. Qua caecitate homines, quum quaedam etiam praeclara cuperent, eaque nescirent nec ubi, nec qualia essent, funditus alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. Atque hi quidem optima petentes, non tam voluntate, quam cursus errore falluntur. Quid? qui pecuniae cupiditate, qui voluptatum libidine [4] feruntur, quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania, quod insipientibus contingit omnibus, his nullane est adhibenda curatio? Vtrum quod minus noceant animi aegrotationes, quam corporis? an, quod corpora curari possint, animorum medicina nulla sit?

(1) *Vnam* Manul. Lamb. Ern. Wolf. Olim editum *una*.

(2) Vulgo addebatur *virtutis*, quod abest cod. Ball. idque uncis inclusum a Davisio et Ern. eiecit Wolf. Idem visum erat Buherio.

(3) *Imago* idem valet ac Echo. Philargyrius in Virgilii Eclog. IV. 50: *Quae Graece εἰκὼν, Latine imago dicitur.* Horatius libr. I. Od. 12. *Cuius resonet iocosa nomen imago.* DAV.

(4) Cod. Eliens. 1. *voluptate libidinum*. Med. *libidinum voluptate*.

III. At et morbi perniciosiores pluresque sunt animi, quam corporis. Hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent, eumque sollicitant: *animusque aeger*, ut ait Ennius, *semper errat, neque pati, neque perpeti potest; cupere nunquam desinit.*[1] Quibus duobus morbis (ut omittam alios) aegritudine et cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse graviores? Qui vero probari potest, ut sibi mederi animus non possit, quum ipsam medicinam corporis animus[2] invenerit, quumque ad corporum sanationem multum ipsa corpora et natura valeant,[3] nec omnes, qui curari se passi sunt, continuo etiam convalescant: animi autem, qui se sanari[4] voluerint, praeceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? Est profecto animi medicina, philosophia: cuius auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris; omnibusque opibus et viribus,[5] ut nosmet ipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. Quamquam de universa philosophia, quantopere et expetenda esset,[6] et colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio. De maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare, nec scribere. His autem libris exposita sunt ea, quae a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus, de morte et de dolore dictum est, tertius dies disputationis hoc tertium volumen efficiet. Vt enim in

(1) Davisius haec Ennii verba sic ad senarios reducenda putat:
— — *animus aeger semper errat, neque pati*
Neque perpeti poti cupere numquam desinit.

(2) *Animus* abest cod. Leid. idque melius abesse putat Bubetius.

(3) *Valeat* Wolf.

(4) Sic Davis. e Mss. et Wolf. Vulgo *qui sanari.*

(5) Sic Davis. e cod. Med. Ball. Vulgo *opibus, viribus.*

(6) Vulgo olim *quantopere expetenda esset.* Copulam inseruit Davis. e cod. Reg.

Academiam nostram descendimus, inclinato iam in pomeridianum tempus die, poposci eorum aliquem, qui aderant, causam disserendi. Tum res acta sic est.

IV. *A*. Videtur mihi cadere in sapientem aegritudo. *M*. Num reliquae quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiae?[1] Haec enim fere sunt eiusmodi, quae Graeci πάθη appellant: ego poteram morbos, et id verbum esset e verbo, sed in consuetudinem nostram non caderet. Nam misereri, invidere, gestire, laetari, haec omnia morbos Graeci appellant, motus animi rationi non obtemperantis:[2] nos autem hos eosdem motus concitati animi, recte, ut opinor, perturbationes dixerimus; morbos autem non satis usitate: nisi quid aliud tibi videtur. *A*. Mihi vero isto modo. *M*. Haeccine igitur cadere in sapientem putas? *A*. Prorsus existimo. *M*. Nae ista gloriosa sapientia non magno aestimanda est, siquidem non multum differt ab insania. *A*. Quid? tibi omnisne animi commotio videtur insania? *M*. Non mihi quidem soli; sed, id quod admirari saepe soleo, maioribus quoque nostris hoc ita visum intelligo multis saeculis ante Socratem; a quo haec omnis, quae est de vita et de moribus, philosophia manavit. *A*. Quonam tandem modo? *M*. Quia nomen insaniae significat mentis aegrotationem et morbum:[3] omnes autem perturbationes animi, morbos philosophi appellant; negantque, stultum quemquam his

(1) Fr. Fabricius corrigendum putabat *libidines*, *iucunditates*. Lambinus *libidines*, *cupiditates*. Vulgatum recte defendit Davisius.

(2) Sic Davis. it. Buher. e Ms. Reg. et Wolf. Vulgo *obtemperantes*.

(3) Vulgo addebatur ineptum glossema: *id est insanitatem et aegrotum animum, quam appellarunt insaniam*, iam a Bentleio abiectum et a Davisio Ern. Wolfio uncis inclusum.

morbis vacare: qui autem in morbo sunt, sani non sunt; et omnium insipientium animi in morbo sunt; omnes insipientes igitur insaniunt. Sanitatem enim animorum, positam in tranquillitate quadam constantiaque censebant; his rebus mentem vacuam appellarunt insaniam,[1] propterea quod in perturbato animo, sicut in corpore, sanitas esse non posset.

V. Nec minus illud acute, quod animi affectionem, lumine mentis carentem, nominaverunt amentiam, eandemque dementiam. Ex quo intelligendum est, eos, qui haec rebus nomina posuerunt, sensisse hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt,[2] omnes insipientes esse non sanos. Qui enim animus est in aliquo morbo (morbos autem, hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant) non magis est sanus, quam id corpus, quod in morbo est. Ita fit, ut sapientia sanitas sit animi; insipientia autem quasi insanitas quaedam,[3] multoque melius haec notata sunt verbis latinis, quam graecis: quod aliis quoque multis locis reperietur. Sed id alias: nunc, quod instat. Totum igitur id, quod quaerimus, quid et quale sit, verbi vis ipsa declarat. Eos enim sanos quoniam[4] intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit; qui contra affecti sunt, hos insanos aplari necesse est. Itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis latini, quum exisse ex po-

(1) Ern. correxit *insanam*, auctore Turnebo.

(2) Ms. Leid. teste Buberio, *tenuerunt*.

(3) Vulgo additur *quae est insania eademque dementia*. Ernestius verba *quae est insania*, Wolfius simul cum iis verba *eademque dementia* uncis inclusit ut spuria. Sane utrumque est a glossatore.

(4) *Quoniam*, quod vulgo aberat, addidit Davisius e codd. Gryph. Reg. Pall. tribus et Vatic.

testate dicimus eos, qui effrenati feruntur aut libidine, aut iracundia. Quamquam ipsa iracundia, libidinis est pars: sic enim definitur iracundia, ulciscendi libido. Qui igitur exisse ex potestate dicuntur, iccirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis; cui regnum totius animi a natura tributum est. Graeci autem μανίαν unde appellent, non facile dixerim. Eam tamen ipsam distinguimus nos melius, quam illi. Hanc enim insaniam, quae iuncta stultitiae patet latius, a furore disiungimus. Graeci volunt illi quidem,[1] sed parum valent verbo: quem nos furorem, μελαγχολίαν illi vocant. Quasi vero atra bili solum mens, ac non saepe vel iracundia graviore, vel timore, vel dolore moveatur: quo genere Athamantem, Alcmaeonem, Aiacem, Orestem furere dicimus. Qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim Tabulae.[2] Itaque non est scriptum, SI INSANVS, sed SI FVRIOSVS ESCIT.[3] Stultitiam enim censuerunt constantia,[4] id est, sanitate vacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum, et vitae communem cultum atque usitatum. Furorem autem esse rati sunt, mentis ad omnia caecitatem. Quod quum maius esse videatur, quam insania, tamen eiusmodi est, ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania. Sed haec alia quaestio est: nos ad propositum revertamur.

VI. Cadere, opinor, in sapientem aegritudinem tibi dixisti videri. *A.* Et vero ita existimo. *M.* Humanum id quidem, quod ita existimas: non enim

(1) Arrogant sibi quidem, se copia verborum notionum diversitatem exprimere posse. DAV.

(2) Sic, interpungendum arbitror. Vulgo: *vel dolore moveatur. Quo genere — dicimus: qui ita sit affectus etc.* T.

(3) Sic recte Buher. et Wolf. Vulgo *ESSE INCIPIT*.

(4) Sic Davis. Wolf. Vulgo *inconstantiam*.

silice nati sumus; sed est natura fere in animis [1] tenerum quiddam atque molle, quod aegritudine, quasi tempestate, quatiatur. Nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academia vel in primis fuit nobilis, « Minime, inquit, assentior iis, qui istam nescio quam indolentiam magnopere laudant: quae nec potest ulla esse, nec debet. Ne aegrotus sim; sin, is, qui fuerat, sensus adsit,[2] sive secetur quid, sive avellatur a corpore. Nam istud nihil dolere, non sine magna mercede contingit,[3] immanitatis in animo, stuporis in corpore. » Sed videamus, ne haec oratio sit hominum assentantium nostrae imbecillitati, et indulgentium mollitudini: nos autem audeamus non solum ramos amputare miseriarum, sed omnes radicum fibras evellere. Tamen aliquid relinquetur fortasse, ita sunt altae stirpes stultitiae; sed relinquetur id solum, quod erit necessarium. Illud quidem sic habeto, nisi sanatus animus sit, quod sine philosophia fieri non potest, finem miseriarum nullum fore. Quamobrem, quoniam coepimus, tradamus nos ei curandos: sanabimur, si volemus. Et progrediar quidem longius: non enim de aegritudine solum, quamquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione, morbo,[4] ut Graeci volunt, explicabo. Et primo, si placet, Stoicorum

(1) Ita Bentlei. Davis. Ern. Welf. Vulgo *naturabile in animis*. Alii *naturale* i. a.

(2) Ms. Reg. Leid. *Nec aegrotassem. Si inquit fuerat sensus adsit.* Alius Leid. *Nec aegrotare, si is qui fuerat sensus adsit.* Davisios edidit: *ne aegrotassim; sin quid fuerit, sensus adsit.* Eroestius cum aliis: *ne aegrotus sim, inquit, sed si fuerim sensus absit.* Meliorem lectiooem cum Buberio dedit Wolfius.

(3) Quod si enim homo aliquis eo perveoisset, ul oihil doleret, is omois bumanilatis iacturam fecisset, et hoc foret magoum detrimeotum. Neid.

(4) Ms. Reg. ed. Rob. Steph. *morbove.* Vnus Leid. *sed morbo;* Buberio placebat *seu morbo.*

more agamus, qui breviter adstringere solent argumenta: deinde nostro instituto vagabimur.

VII. Qui fortis est, idem est fidens:[1] quoniam confidens, mala consuetudine loquendi in vitio ponitur, ductum verbum a *confidendo*, quod laudis est. Qui autem est fidens, is profecto non extimescit: discrepat enim a timendo *confidere*.[2] Atque in quem cadit aegritudo, in eundem timor. Quarum enim rerum praesentia sumus in aegritudine, easdem impendentes et venientes timemus. Ita fit, ut fortitudini aegritudo repugnet. Veri simile est igitur, in quem cadat aegritudo, cadere in eundem timorem, et infractionem quamdam animi et demissionem. Quae in quem cadunt, in eundem cadit, ut serviat, ut victum se quandoque esse fateatur. Quae qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem et ignaviam. Non cadunt autem haec in virum fortem. Igitur ne aegritudo quidem. At nemo sapiens, nisi fortis. Non cadit ergo in sapientem aegritudo. Praeterea necesse est, qui fortis sit, eundem esse magni animi: qui magni animi sit, invictum: qui invictus sit, eum res humanas despicere atque infra se positas arbitrari. Despicere autem nemo potest eas res, propter quas aegritudine affici potest. Ex quo efficitur, fortem virum aegritudine nunquam affici. Omnes autem sapientes, fortes. Non cadit igitur in sapientem aegritudo. Et quemadmodum oculus conturbatus non est probe affectus ad suum munus fungendum; et reliquae partes, totumve corpus statu quum est motum, deest officio suo et muneri; sic conturbatus animus non

(1) Buberius malebat *qui fortis est idem fidens*.

(2) Ap. Nonium Marcellum est *a timendo fidens*. Inde Buberius legere mavult *a timendo fidere*.

est aptus ad exsequendum munus suum. Munus autem animi est, ratione bene uti: et sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur. Nunquam igitur est perturbatus. At aegritudo perturbatio est animi. Semper igitur ea sapiens vacabit.

VIII. Veri etiam simile illud est, qui sit temperans, — quem Graeci σώφρονα appellant, eamque virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnunquam etiam modestiam; sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit, quod angustius apud Graecos valet: qui frugi homines χρησίμους appellant, id est, tantummodo utiles; at illud est latius; omnem enim abstinentiam, omnem innocentiam [1] (quae apud Graecos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest ἀβλάβειαν; nam est innocentia, affectio talis animi, quae noceat nemini), reliquas etiam virtutes frugalitas continet. Quae nisi tanta esset, et si iis angustiis, quibus plerique putant, teneretur, numquam esset L. Pisonis cognomen tan-

(1) Sic Davis. Ern. et Ed. noviss. Par. Schulz. vero, *omnis enim abstinentia, omnis innoc.* T.

Si iis angustiis, quibus plerique putant, teneretur) Dicit hoc idcirco, quoniam laus a frugalitate ducta sordere iam coeperat Romanis civibus. Ferebant enim se pares regibus, de quibus noster dixerat (*pro Deiotar. cap.* 9) *Frugi hominem dici non multum habet laudis in rege.* Quod ille fastidium statim improbat. At alibi (*ad Attic. VII.* 4.) satis significat, id elogium, in quo veteres tantum videbant honorificae commendationis, non aliis tribui solitum esse quam servis aut libertis. Nam Dionysium quemdam postquam appellavit *frugi hominem*, subiungit, *ac ne libertinum laudare videar, plane virum bonum.* Vbi modica correctione adhibita legendum videtur: *ne ut libertinum*, etc. Erat enim is homo revera Attici libertus. Redit in memoriam hac occasione lepidum Epigramma Martialis, XII. 30:
Siccus, sobrius est Aper. Quid ad me? Servum sic ego laudo, non amicum.
Quam vero ob causam lauti homines atque honorati laudem admittere illam desierint, S. Augustinus aperit lib. de Beata Vita, n. 31: *Propter vulgarem dicendi consuetudinem, qua frugalitas, quasi parsimonia dici solet.* BVHER.

topere laudatum. Sed quia nec qui propter metum praesidium reliquit, quod est ignaviae; nec qui propter avaritiam clam depositum non reddidit, quod est iniustitiae; nec qui propter temeritatem male rem gessit, quod est stultitiae, *frugi* appellari solet; eo tres virtutes, fortitudinem, iustitiam, prudentiam, frugalitas est complexa; etsi hoc quidem, commune est virtutum; omnes enim inter se nexae et iugatae sunt. Reliquum igitur est, [1] quarta virtus ut sit ipsa frugalitas. Eius enim videtur esse proprium, motus animi appetentis regere et sedare, semperque adversantem libidini, moderatam in omni re servare constantiam; cui contrarium vitium *nequitia* dicitur. *Frugalitas*, ut opinor, a *fruge*: qua nihil melius e terra; *nequitia* ab eo (etsi hoc erit fortasse durius: sed tentemus: [2] lusisse putemur, si nil sit) ab eo, quod *ne quidquam* est in tali homine: ex quo idem, *nihili* dicitur; — qui sit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus et temperans, eum necesse est esse constantem; qui autem constans, quietum; qui quietus, perturbatione omni vacuum; ergo etiam aegritudine. Et sunt illa sapientis: aberit igitur a sapiente aegritudo.

IX. Itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quae apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo,

Corque meum penitus turgescit tristibus iris,
Quum decore atque omni me orbatum laude recordor.

Num manus affecta recte est, quum in tumore est?

(1) Sic Ern. Wolf. ut est in Mss. compluribus. Vulgo *reliqua igitur et quarta virtus.*

(2) Ita Mss. meliores, recte. Et receperunt Ern. Wolf. Vulg. *temerius.* — Ante parenthesim, *ab eo* additum est a Schutz. praeeunte Davisio. *T.*

aut num aliud quodpiam[1] membrum tumidum ac turgidum, non vitiose se habet? Sic igitur inflatus et tumens animus in vitio est. Sapientis autem animus semper vacat vitio, nunquam turgescit, nunquam tumet. At iratus[2] animus eiusmodi est. Nunquam igitur sapiens irascitur. Nam si irascitur, etiam concupiscit: proprium est enim irati, cupere, a quo laesus videatur, ei quam maximum dolorem inurere. Qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magnopere laetari. Ex quo fit, ut alieno malo gaudeat. Quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem cadit. Si autem caderet in sapientem aegritudo, caderet etiam iracundia: qua quoniam vacat, aegritudine etiam vacabit. Etenim si sapiens in aegritudinem incidere posset, posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. Non dixi invidiam,[3] quae tum est, quum invidetur;[4] ab invidendo autem invidentia recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen invidiae; quod verbum ductum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est in Melanippa,[5]

Quisnam florem liberum invidit meum?[6]

Male latine videtur; sed praeclare Attius. Vt enim videre, sic invidere florem rectius, quam flori. Nos

(1) Hoc reperit Turnebus in Mss. et recepit Davis. Wolf. Ernest. e coniectura I. Fr. Gronovii ad Liv. XLI. 6. *aliquodpiam*. Iano Guilielmo placebat *aliud quippiam*.

(2) Ern. recepit *irati*, quod habet cod. Valic.

(3) *In invidiam* Ms. Leid. edd. vett. it. Non. Marcell.

(4) Buherius conj. *quae etiam tum est, quum invidetur*.

(5) Vulg. *Menalippo*. Davis. e cod. Reg. et Pith. *Menalippa* quae est nota Attii fabula.

(6) Integrum trochaicum Davisius animadvertit exstare ap. Nonium c. 9: *Vnde aut quis mortalis florem liberum invidit meum?*

consuetudine prohibemur: poëta ius suum tenuit, et dixit audacius. Cadit igitur in eundem et misereri, et invidere. Nam qui dolet rebus alicuius adversis, idem alicuius etiam secundis dolet:[1] ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis,[2] sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur: itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia summaque fortuna, sed ignarum, quemadmodum rebus secundis uti conveniret. Atqui quemadmodum misericordia aegritudo est ex alterius rebus adversis, sic invidentia aegritudo est ex alterius rebus secundis. In quem igitur cadit misereri, in eundem etiam invidere. Non cadit autem invidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. Quod si aegre ferre[3] sapiens soleret, misereri etiam soleret. Abest ergo a sapiente aegritudo.

X. Haec sic dicuntur a Stoicis, concluduntur que contortius. Sed latius[4] aliquanto dicenda sunt et diffusins: sententiis tamen utendum eorum potissimum, qui maxime forti, et, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque sententia. Nam Peripatetici, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil gravius, mediocritates[5] vel perturbationum, vel morborum animi, mihi non sane probant. Omne enim malum, etiam mediocre, malum[6] est. Nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. Nam ut corpus, etiamsi mediocriter aegrum

(1) *Solet* Ms. Leid. Meliorem lectionem dedit Davis. ex cod. Elieus. 3. Bak. Ball. Med. et edd. vett.

(2) In libro Καλλίσθενης ἢ περὶ πένθους.

(3) Sic Davis. At Ms. Reg. Leid. 1. *quod si hoc aegre ferre*; Leidd. 2. 3. *quod si hoc aegre referre.*

(4) Davis. *Haec si dicuntur — et latius.*

(5) *Mediocritatem* Ms. Leid.

(6) Vulgo *magnum*. Sed Buherius recte correxit *malum*, quod recepit Wolf.

est, sanum non est; sic in animo ista mediocritas caret sanitate. Itaque praeclare nostri, ut alia multa, molestiam, sollicitudinem, angorem, propter similitudinem corporum aegrorum, aegritudinem nominaverunt. Hoc propemodum verbo Graeci omnem animi perturbationem appellant: vocant enim πάθος, id est, morbum, quicumque est motus in animo turbidus. Nos melius; aegris enim corporibus simillima est animi aegritudo. At non similis aegrotationis est libido, non immoderata laetitia, quae est voluptas animi elata et gestiens. Ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quamquam aegritudini est finitimus, sed proprie, ut aegrotatio in corpore, sic aegritudo in animo, nomen habet non seiunctum a dolore. Doloris igitur huius origo nobis explicanda est, id est, causa efficiens aegritudinem in animo, tamquam aegrotationem in corpore. Nam, ut medici, causa morbi inventa, curationem esse inventam putant; sic nos, causa aegritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus.

XI. Est igitur causa omnis in opinione, nec vero aegritudinis solum, sed etiam reliquarum omnium perturbationum: quae sunt genere quatuor, partibus plures. Nam quum omnis perturbatio sit animi motus rationis [1] expers, vel rationem aspernans, vel rationi non obediens, isque motus aut boni aut mali opinione citetur; [2] bifariam quatuor perturbationes aequaliter distributae sunt. Nam duae sunt ex opinione boni: quarum altera voluptas gestiens, id est, praeter modum elata laetitia, opinione praesentis magni alicuius boni; altera [3] quae est immoderata

(1) Vulgo *vel rationis*. Illud *vel* delendum esse vidit Buherius, uncis inclusit Wolf.

(2) *Excitetur* dedit Davis. edit. 2.

(3) Sic verba ordinanda esse vidit Davisius, cui cum Wolfio obsecutus

appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans, vel cupiditas recte vel libido dici potest. Ergo haec duo genera, voluptas gestiens et libido, bonorum opinione turbantur,[1] ut duo reliqua, metus et aegritudo, malorum. Nam et metus, opinio magni mali impendentis; et aegritudo, est opinio magni mali praesentis; et quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur esse angi: id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere. His autem perturbationibus, quas in vitam[2] hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum est vitae, tranquille placideque traducere.

XII. Sed ceteras[3] aliàs: nunc aegritudinem si possumus, depellamus. Id enim sit propositum; quandoquidem eam tu videri tibi in sapientem cadere dixisti. Quod ego nullo modo existimo: tetra enim res est, misera, detestabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fugienda. Qualis enim tibi ille videtur

Tantalo[4] *prognatus, Pelope natus, qui quondam a socru*
Oenomao rege Hippodamiam raptis nactu'st nuptiis?

Iovis iste quidem pronepos: tamne ergo abiectus, tamque fractus?

sum. Vulgo verba *cupiditas — dici potest* praemittuntur verbis *quae est immoderata appetitio.*

(1) *Turbant* conj. Davis. assentiente Buherio.

(2) Sic Davis. Vulgo *in vita*, quod defendit Buherius.

(3) Ita Davis. ex edd. vett. Vulgo *cetera.*

(4) Verba *Tantalo — nuptiis* vulgo quasi prosaico tenore expressa versiculos esse vidit Bentleius. Idem *socru* substituendum esse vidit pro vulg. *socero.*

Nolite (inquit) *hospites ad me adire! illico istinc*
Ne contagio mea bonis, umbrave obsit:
. . . tanta[1] *vis sceleris in corpore haeret.*[2]

Tu te, Thyesta, damnabis, orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipsius luce indignum putas?

Refugere oculi; corpus macie extabuit;
Lacrymae peredere humore exsangues genas:[3]
Situ liventes[4] *barba paedore horrida, atque*
Intonsa, infuscat pectus illuvie scabrum.

Haec mala, o stultissime Aeeta, ipse tibi addidisti; non inerant[5] in his, quae tibi casus invexerat; et quidem inveterato malo, quum tumor animi resedisset (Est autem aegritudo, ut docebo, in opinione mali recentis); sed moeres videlicet regni desiderio, non filiae. Illam enim oderas; et iure fortasse. Regno non aequo animo carebas. Est autem impudens luctus moerore se conficientis, quod imperare non liceat liberis. Dionysius quidem tyrannus, Syracusis expulsus, Corinthi pueros docebat: usque eo imperio carere non poterat! Tarquinio vero quid impudentius, qui bellum gereret cum iis, qui eius non tulerant superbiam? Is, quum restitui in regnum nec Veientium, nec Latinorum armis potuisset, Cumas se contulisse dicitur, inque ea urbe senio et aegritudine esse confectus.

XIII. Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse, ut aegritudine opprimatur, id est, miseria? Nam

(1) *Meu tanta* conj. Bentlei.

(2) Vere Buherius divinavit huic Thyestae orationi respondere chorum verbis illis, quae afferuntur de Orat. III. 41: *Quidnam est obsecro? Quid te adirier abnutas?*

(3) Alii *exsanguis*, ἀρχαϊκῶς.

(4) Hoc in Ms. invenisse se testatur Turneb. adv. 27, 6. Davisius *situ 'st in ore.* Vulgo *Situ nidoris.*

(5) *Non erant* Ms. Leid. Buherius conj. *non enim erant.*

quum omnis perturbatio miseria est, tum carnificina est, aegritudo. Habet ardorem libido, levitatem laetitia gestiens, humilitatem metus; sed aegritudo maiora quaedam, tabem, cruciatum, afflictationem, foeditatem: lacerat, exest animum, planeque conficit.[1] Hanc nisi exuimus sic, ut abiiciamus, miseria carere non possumus.

Atque hoc quidem perspicuum est, tum aegritudinem exsistere, quum quid ita visum sit, ut magnum quoddam malum adesse et urgere videatur. Epicuro autem placet, opinionem mali aegritudinem esse natura,[2] ut quicumque intueatur in aliquod maius malum, si id sibi accidisse opinetur, sit continuo in aegritudine.[3] Cyrenaici non omni malo aegritudinem effici censent, sed insperato et nec opinato malo. Est id quidem non mediocre ad aegritudinem augendam. Videntur enim omnia repentina graviora. Ex hoc et illa iure laudantur:

Ego quum genui, tum moriturum[4] *scivi, et ei rei sustuli.*
Praeterea ad Troiam quum misi ob defendendam Graeciam,
Scibam[5] *me in mortiferum bellum, non in epulas mittere.*

XIV. Haec igitur praemeditatio futurorum malorum, lenit eorum adventum, quae venientia longe ante videris. Itaque apud Euripidem a Theseo dicta

(1) Turnebus adv. 27, 6. in his verbis *lacerat — conficit* senarium alicuius poëtae agnoscit.

(2) Sic Victor. Davis. Wolf. Vulg. *opinione mali*. Buberius conj. *opinione malum aegritudinem esse non natura*.

(3) *In aegritudinem* cod. Pith. Pal. 3. Vatic. al. Gebhard.

(4) Sic Davis. Valgo *morituros*. Versus sunt Telamonis ex Ennii tragoedia.

(5) Sic Davis. Wolf. Vulgo *sciebam*.

Apud Euripidem) Haec transtulisse de Posidonio Ciceronem, intelligi potest ex iis quae Galenus refert lib. IV. *de Hipp. et Plat. dogm.* quae ad horum et intellectum et explicationem plurimum momenti allatura sunt. CAMER.

laudantur: licet enim, ut saepe facimus, in latinum illa convertere: [1]

Nam qui haec audita a docto meminissem viro,
Futuras mecum commentabar miserias:
Aut mortem acerbam, aut exsilii moestam fugam,
Aut semper aliquam molem meditabar mali:
Vt, si qua invecta diritas casus [2] foret,
Ne me imparatum cura laceraret repens. [3]

Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de se ipso loquitur Euripides. Fuerat enim auditor Anaxagorae: quem ferunt, nuntiata morte filii, dixisse: *Sciebam me genuisse mortalem.* Quae vox declarat, iis esse haec acerba, quibus non fuerint cogitata. Ergo id quidem non dubium, quin omnia, quae mala putentur, [4] sint improvisa graviora. Itaque quamquam non haec una res efficit maximam aegritudinem, tamen, quoniam multum potest provisio animi et praeparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia homini humana meditata. Et nimirum haec est illa praestans et divina sapientia, et perceptas [5] penitus et pertractatas humanas res habere; nihil admirari, quum acciderit; nihil antequam evenerit, non evenire posse arbitrari.

(1) Graeca Euripidis haec sunt, quae leguntur apud Plutarch. cons. ad Apollon.

Εγὼ δὲ τοῦτο παρὰ σοφοῦ τινος μαθὼν
Εἰς φροντίδας νοῦν συμφοράς τ' ἐβαλλόμην,
Φυγάς τ' ἐμαυτῷ προστιθεὶς πάτρης ἐμάς,
Θανατούς τ' ἀώρους καὶ κακῶν ἄλλας ὁδούς·
Ιν' εἴ τι πάσχοιμ' ὧν ἐδόξαζον φρενί,
Μή μοι νεαρὸν προσπεσὸν μᾶλλον δάκῃ.

(2) *Casus* dedit Wolfius. Vulgo *casu.*

(3) Henr. Steph. conj. *recens.*

(4) Sic Davis. e Mss. Vulgo *putantur.*

(5) Ern. c. Davisio. Vulg. *praeceptas.*

Quamobrem [1] *omnes, quum secundae res sunt maxume, tum maxume*
Meditari secum oportet, quo pacto advorsam aerumnam ferant:
Pericla, damna, peregre rediens semper secum cogitet,
Aut filii peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiae:
Communia esse haec, ne quid horum umquam accidat animo novum:
Quidquid praeter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.

XV. Ergo hoc Terentius a philosophia sumptum quum tam commode dixerit, nos, e quorum fontibus id haustum est, non et dicemus hoc melius, et constantius sentiemus? Hic est enim ille vultus semper idem, quem dicitur Xanthippe praedicare solita in viro suo fuisse Socrate, eodem semper se vidisse exeuntem illum domo et revertentem. Nec vero ea frons erat, quae M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucilius; sed tranquilla et serena: sic enim accepimus. Iure autem erat semper idem vultus, quum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio.

Quare accipio equidem a Cyrenaicis haec arma contra casus et eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna praemeditatione frangantur; simulque iudico, malum illud, opinionis esse, non naturae. Si enim in re esset, [2] cur fierent provisa leviora? Sed est, iisdem de rebus quod dici possit subtilius, si prius Epicuri sententiam viderimus: qui censet, necesse esse omnes in aegritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa ante provisa et exspectata sint, sive inveteraverint. Nam neque vetustate minui mala, nec fieri praemeditata leviora; stultamque

(1) Terent. Phorm. II. 1. 11 sqq. (2) Sic Wolfius, recte. Vulgo *essent*.

etiam esse meditationem [1] futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem; satis esse odiosum malum omne, quum venisset; qui autem semper cogitavisset, accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum; si vero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam; ita semper angi aut accipiendo aut cogitando malo. Levationem autem aegritudinis in duabus rebus ponit, avocatione a cogitanda molestia, et revocatione ad contemplandas voluptates. Parêre enim censet animum rationi posse, et, quo illa ducat, sequi. Vetat igitur ratio [2] intueri molestias; abstrahit ab acerbis cogitationibus; hebetat aciem [3] ad miserias contemplandas; a quibus quum cecinit receptui, impellit rursum et incitat ad conspiciendas, totaque mente contrectandas varias voluptates, quibus ille et praeteritarum memoria, et spe consequentium, sapientis vitam refertam putat. Haec nostro more nos diximus: Epicurei dicunt suo. Sed, quae dicant, videamus; quo modo, negligamus.

XVI. Principio male reprehendunt praemeditationem rerum futurarum. Nihil est enim, quod tam obtundat elevetque [4] aegritudinem, quam perpetua in omni vita cogitatio, nihil esse, quod accidere non possit; quam meditatio conditionis humanae; quam vitae lex commentatioque parendi: [5] quae non hoc affert, ut semper moereamus, sed ut numquam. Neque enim qui rerum naturam, qui vitae varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, moeret

(1) Cod. Eliens. 1, 2. *praemeditationem*.

(2) Sine causa idonea *ratio* suspectum fuit Bentleio et Ernestio qui h. v. uncis inclusit.

(3) Recte Bentleius et Davisius hanc lectionem auctoritate aliquot Mss. praetulerunt vitiosae *abstrahit ab acerbis cogitationibus hebetem aciem ad miserias contemplandas*.

(4) Ernestius e Mss. duobus Davisianis recepit *levet*.

(5) i. e. naturae legibus necessario parere oportere. *T.*

quum haec cogitat, sed tum vel maxime sapientiae fungitur munere. Vtrumque enim consequitur, ut et considerandis rebus humanis proprio philosophiae fruatur [1] officio, et adversis casibus triplici consolatione sanetur: primum, quod posse accidere diu cogitavit; [2] quae cogitatio una maxime molestias omnes extenuat et diluit: deinde, quod humana *humane* [3] ferenda intelligit: postremo, quod videt malum nullum esse, nisi culpam; culpam autem nullam esse, quum id, quod ab homine non potuerit praestari, evenerit.

XVII. Nam revocatio illa, quam affert, quum a contuendis nos malis avocat, [4] nulla est. Non est enim in nostra potestate, fodicantibus iis rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio vel oblivio. Lacerant, vexant, stimulos admovent, ignes adhibent, respirare non sinunt. Et tu oblivisci iubes, quod contra naturam est: quod a natura datum est, auxilium extorques inveterati doloris. [5] Est enim tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam affert

(1) In aliquot Davisii codd. item in Guelf. est *fungatur*, quod Ernestius recepit.

(2) Sic Ernestius pro vulgato *cogitaverit*.

(3) Recte sic Davis. Volgo abest *humana*. Wolf. eiecit *humane*. — Olivet. *humana* tantum legi mallet cum Man. et Lamb. *T.*

Videt malum nullum esse, nisi culpam) Quod Latini culpam vocarunt, id nos hodie *malum morale*, et κατ' ἐξοχὴν *peccatum* dicimus. Hinc non possum equidem causam expiscari idoneam, cur Bentleius voluerit *nisi culpa*. Famil. IX. ep. 16: *nihil esse sapientis praestare, nisi culpam*. Vide ibid. V. 21. VI. 1. XII. 23. Wopkens.

(4) Ernestius dedit *affers* — *avocas*.

(5) *Et tu oblivisci iubes, quod contra naturam est, qui a natura datum auxilium extorqueas inveterati dol.?* Recte sic Wolfius edidit. Vulgo *quod a natura datum est auxilium*. Groterus cum aliis *quia a natura datum est auxilium*. Schvtz. — Alii sic interpungunt: *Et tu oblivisci iubes, quod contra nat. est? Quod a nat. dat. est, auxilium extorqueas inv. dol.?* Equidem cum Victorio signum interrogationis utroque loco sustuli, et hoc modo rectius sententia mihi procedere videtur. *T.*

longinquitas et dies. Iubes me bona cogitare, oblivisci malorum. Diceres aliquid, et magno quidem philosopho dignum, si ea bona sentires esse, quae essent homine dignissima. Pythagoras mihi si diceret,[1] aut Socrates, aut Plato: « Quid iaces? aut quid moeres? aut cur succumbis cedisque fortunae? quae pervellere te forsitan potuerit et pungere, non potuit certe vires frangere. Magna vis est in virtutibus; eas excita, si forte dormiunt. Iam tibi aderit princeps fortitudo, quae te animo tanto esse coget,[2] ut omnia, quae possiut homini evenire, contemnas et pro nihilo putes. Aderit temperantia, quae est eadem moderatio (a me quidem paullo ante appellata frugalitas), quae te turpiter et nequiter facere nihil patiatur. Quid est autem nequius, aut turpius effeminato viro? Ne iustitia quidem sinet te ista facere, cui minimum esse videtur in hac causa loci: quae tamen ita dicet, dupliciter esse te iniustum, quum et alienum appetas, qui mortalis natus conditionem postules immortalium, et graviter feras, te, quod utendum acceperis, reddidisse. Prudentiae vero quid respondebis, docenti,[3] virtutem sese esse contentam, quomodo ad bene vivendum, sic et ad beate? Quae si extrinsecus religata pendeat,[4] et non et oriatur a se,[5] et rursus ad se revertatur, et omnia sua complexa nihil quaerat aliunde; non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expetenda videatur. » Ad haec bona me si revocas,

(1) Sic Wolf. Vulgo *sic*.

(2) *Cogat* sine causa rescripsit Ernestius.

(3) Vulgo *dicenti*.

(4) Ab externis rebus pendens. *N*.

(5) Sic Davis. ex Eliens. tertio, obtemperantibus Schutz. et Neid. Sic certe melius ostenditur negationem non solum ad *oriatur*, sed etiam ad *revertatur* et *quaerat* pertinere: unde sententia lucidior fit. Ed. P.

Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut iubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo. Sed traducis cogitationes meas ad voluptates. Quas? corporis, credo, aut quae propter corpus vel recordatione, vel spe cogitentur. Numquid est aliud? rectene interpretor sententiam tuam? Solent enim isti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus. Hoc dicit, et hoc ille acriculus, me audieute, Athenis senex Zeno, istorum acutissimus, contendere et magna voce dicere solebat: eum esse beatum, qui praesentibus voluptatibus frueretur, confideretque se fruiturum aut in omni, aut in magna parte vitae, dolore non interveniente, aut si interveniret, si summus foret, futurum brevem; sin[1] productior, plus habiturum iucundi, quam mali: haec cogitantem fore beatum, praesertim si et ante perceptis bonis[2] contentus esset, nec mortem, nec deos extimesceret.

XVIII. Habes formam Epicuri vitae beatae, verbis Zenonis expressam, nihil ut possit negari. Quid ergo? huiusne vitae propositio et cogitatio aut Thyesten levare poterit, aut Aeetam, de quo paullo ante dixi, aut Telamonem, pulsum patria, exsulantem atque egentem? in quo haec admiratio fiebat:

Hiccine[3] *est Telamo ille, modo quem gloria ad caelum extulit?*
Quem aspectabant? cuius ob os Graii ora obvertebant sua?

Quod si cui, ut ait idem, *simul animus cum re*

(1) *Sin* pro vulg. *si* dedit Davis. e codd. Reg. Pith. Eliens. 3. — Et illud in locis similibus semper habet editio Sch. quum in aliis legatur *si*. *T.*

(2) Sic Davis. quem sequuntur Ern. Wolf. e codd. Reg. Pith. Med. Vulgo *ante praeceptis bonis*.

(3) Versiculi ex Ennii Telamone quorum secundus affertur etiam ad Fam. lib. IX. ep. 26.

concidit, a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his [1] voluptariis. Quam enim isti bonorum copiam dicunt? Fac sane esse summum bonum, non dolere: quamquam id non vocatur voluptas; sed non necesse est nunc omnia; idne est, quo traducti luctum levemus? Sit sane summum malum, dolere; in eo igitur, qui non est, si malo careat, continuone fruitur summo bono? Quid tergiversamur, Epicure, nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, quum os perfricuisti,[2] soles dicere? Sunt haec tua verba, necne? In eo quidem libro, qui continet omnem disciplinam tuam (fungar enim iam interpretis munere, ne quis me putet fingere) dicis haec: « Nec equidem habeo, quod intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates, quae sapore percipiuntur; detrahens eas, quae auditu et cantibus; detrahens eas etiam, quae ex formis percipiuntur oculis, suaves motiones, sive quae aliae voluptates in toto homine gignuntur quolibet sensu. Nec vero ita dici potest, mentis laetitiam solam esse in bonis; laetantem enim mentem ita novi,[3] spe eorum omnium, quae supra dixi, fore ut natura iis potiens, dolore careat. » Atque haec quidem his verbis, quivis ut intelligat, quam voluptatem norit Epicurus. Deinde

(1) Davisius malebat *sed non ab his*.

In eo igitur qui non est) Hoc ait Cicero: Ex eo quod dolere sit summum malum, non esse consequens, quod in remotione doloris, vel in non dolendo, sit summum bonum: quoniam qui in dolore non est, etiamsi malo careat, non idcirco fruitur summo bono. Si quis haesitat in hac phrasi, *qui non est in eo*, quaeritve quo referatur pronomen *eo*; respondebit ex Prisciano Franc. Sanctius, Minerv. III. 6: *Vim nominis rei ipsius habet verbum infinitum.* Tam igitur potest referri pronomen *eo* ad verbum *dolere*, quod antecedit, quam referretur ad nomen *dolor*, si hoc usus fuisset Cicero. Anon.

(2) Quum omnem pudorem abiecisti. *N.*

(3) Non aliter mens laetatur, nisi quum ea sperat quae dixi. Ed. P.

paullo infra, «Saepe quaesivi, inquit, ex iis, qui appellabantur[1] sapientes, quid haberent, quod in bonis relinquerent, si illa detraxissent, nisi si vellent voces inanes fundere. Nihil ab his potui cognoscere: qui si virtutes ebullire nolent et sapientias, nihil aliud dicent, nisi eam viam,[2] qua efficiantur eae voluptates, quas supra dixi.» Quae sequuntur, in eadem sententia[3] sunt; totusque liber, qui est de summo bono, refertus et verbis et sententiis talibus. Ad hanccine igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut leves aegritudinem? et, si quem tuorum afflictum moerore videris, huic acipenserem potius, quam aliquem Socraticum libellum dabis? hydrauli[4] hortabere ut audiat voces potius, quam Platonis? expones, quae spectet, florida et varia? fasciculum ad nares admovebis? incendes odores? et sertis redimiri iubebis, et rosa? Si vero aliquid etiam...[5] tum plane luctum omnem absterseris?

XIX. Haec Epicuro confitenda sunt, aut ea, quae

(1) Sic Davis. Ern. Wolf. auctoritate codd. Reg. Pith. Eliens. 2. 3. Petrens. Vulg. *appellantur*.

Qui, si virtutes ebullire volent et sapientias) Ingeniose et vere tu reponis, *ebullire nolent*: aut sic enim legendum est, aut, quod eodem redit, *qui*, nisi *virtutes ebullire volent*. Caeterum, cum hic interpretis munere fungatur Cicero, et verbum de verbo reddat, vocabulum Graecum, quod hic vertit *ebullire*, vix aliud esse potuit quam *παφλάζειν*: id enim et proprie *ebullire* significat, et metaphorice, cum strepitu et inani iactatione verba fundere. Noster alibi de Epicuro et eius asseclis *effutire* et *bulbutire* non dispari sensu dicere solet: quae sat prope accedunt ad receptam lectionem *ebullire*: sed hoc Nonii auctoritate stabilitur. BENTLEIVS *ad Davis.*

(2) *Vim* dederunt Lambin. et Davis. e Nonio. — *Vim* quoque praetulit noviss. Editor Par. *T.*

(3) Lambino placebat *in eandem sententiam*.

(4) Hydraulus fuit instrumentum musicum simile huic nostro, quod inflatum spiritu sonos edit. Nam quod in hoc nostro spiritus, id in illo aqua efficiebat. Vide Gesnerum in Chrest. Plin. pag. 404 ERN.

(5) Verecunda aposiopesis. Glossemate corrupta lectio cod. Eliens. 2. *si venereum addideris aliquid etiam*.

modo expressa ad verbum dixi, tollenda de libro, vel totus liber potius abiiciundus; est enim confertus voluptatibus. Quaerendum igitur, quemadmodum aegritudine privemus eum, qui ita dicat;

— pol mihi fortuna magis nunc defit, quam genus.
Namque regnum suppetebat mihi: ut scias quanto e loco,
Quantis opibus, quibu' de rebu' lapsa fortuna occidat.

Quid? huic calix mulsi impingendus est, ut plorare desinat, aut aliquid eiusmodi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poëta:

Ex opibus summis opis egens, Hector, tuae.

Huic subvenire debemus; quaerit enim auxilium.

Quid petam praesidi, aut exsequar? quove nunc 1
Auxilio exili aut fugae freta sim?
Arce, et urbe orba sum; quo accidam? quo applicem?
Cui nec arae patriae domi stant; fractae, et disiectae iacent;
Fana flamma deflagrata; tosti alti stant parietes,
Deformati atque abiete crispa.

Scitis, quae sequantur; et illud in primis:

O pater, o patria, o Priami domus,
Septum altisono cardine templum:
Vidi ego te, adstante ope barbarica,
Tectis caelatis, laqueatis,
Auro, ebore instructam regifice.

O poëtam egregium! quamquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur. Sentit, omnia repentina et nec opinata esse graviora. Exaggeratis igitur regis opibus,[2] quae videbantur sempiternae fore, quid adiungit?

(1) Versiculos qui sequuntur tres ad metra iusta redegit Bentleius, sunt enim Cretici tetrametri.

(2) Ita Sch. Fortasse voluit *regiis*, quod habet Davis. aliique ex scriptis. *T.*

Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Iovis aram sanguine turpari.

Praeclarum carmen; est enim et rebus, et verbis, et modis lugubre. Eripiamus huic aegritudinem. Quo modo? Collocemus in culcita plumea; psaltriam adducamus; demus hedychrum; intendamus[1] scutellam dulciculae potionis; aliquid videamus et cibi. Haec tandem bona sunt, quibus aegritudines gravissimae detrahantur? Tu enim paullo ante ne intelligere te quidem alia ulla dicebas. Revocari igitur oportere a moerore ad cogitationem bonorum, conveniret mihi cum Epicuro, si, quid esset bonum, conveniret.

XX. Dicet aliquis: Quid ergo? tu Epicurum existimas ista voluisse, aut libidinosas eius fuisse sententias? Ego vero minime: video enim ab eo dici multa severe, multa praeclare. Itaque, ut saepe dixi, de acumine agitur eius, non de moribus; quamvis spernat voluptates eas, quas modo laudavit, ego tamen meminero, quod videatur ei summum bonum; non enim verbo solum posuit voluptatem, sed explanavit quid diceret. «Saporem, inquit, et corporum complexum,[2] et ludos, atque cantus, et formas eas, quibus oculi iucunde moveantur.» Num fingo? num mentior? Cupio refelli. Quid enim laboro, nisi ut veritas in omni quaestione explicetur?

At idem ait, non crescere voluptatem dolore detracto; summamque voluptatem, nihil dolere. Paucis verbis tria magna peccata: unum, quod se-

Hedychrum) Unguenti genus, de quo Dioscorides, lib. I. cap. 61.

(1) Sic Wolf. Vulgo *psaltriam adducamus; hedychrum incendamus, demus scutellam dulciculae potionis.*

(2) De coitu.

cum ipse pugnat: modo enim, ne suspicari quidem se quidquam bonum, nisi sensus quasi titillarentur voluptate; nunc autem, summam voluptatem esse, dolore carere. Potestne magis secum ipse pugnare? Alterum peccatum, quod, quum in natura tria sint: unum, gaudere; alterum, dolere; tertium, nec gaudere, nec dolere: hic primum et tertium putat idem esse, nec distinguit a non dolendo voluptatem. Tertium peccatum commune cum quibusdam, quod, quum virtus maxime expetatur, eiusque adipiscendae causa philosophia quaesita sit, ille a virtute summum bonum separavit. At laudat, et saepe, virtutem.[1] Et quidem C. Gracchus, quum largitiones maximas[2] fecisset, et effudisset aerarium, verbis tamen defendebat aerarium. Quid verba audiam, quum facta videam? Piso ille Frugi semper contra legem frumentariam dixerat: is lege lata consularis ad frumentum accipiendum venerat. Animadvertit[3] Gracchus in concione Pisonem stantem. Quaerit, audiente populo romano, qui sibi constet, quum ea lege frumentum petat, quam dissuaserit.[4] Nolim, inquit, mea bona, Gracche, tibi viritim dividere libeat; sed si facias, partem petam. Parumne declaravit vir gravis et sapiens, lege Sempronia patrimonium publicum dissipari? Lege orationes Gracchi; patronum aerarii esse dices. Negat Epicurus iucunde posse vivi, nisi cum virtute vivatur: negat ullam in sapientem vim esse fortunae; tenuem victum antefert copioso; negat ullum

(1) Davisius in edd. posterioribus et aliquot Mss. *At laudat saepe virtutem.*

(2) Scil. lege frumentaria. Ceterum Ernestius sine causa sollicitat lectionem: *Et quidem.*

(3) *Animum advertit* Davis.

(4) Sic Davis. Ern. Wolf. Vulgo *dissuaserat.*

esse tempus, quo sapiens non beatus sit. Omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnantia. « Non istam dicit voluptatem. » Dicat quamlibet: nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars insit. Age, si voluptatem intelligimus, ne dolorem quidem? Nego igitur eius esse, qui dolore summum malum metiatur,[1] mentionem facere virtutis.

XXI. Et queruntur quidem[2] Epicurei viri optimi (nam nullum genus est minus malitiosum) me studiose dicere contra Epicurum. Ita credo, de honore, aut de dignitate contendimus. Mihi summum in animo bonum videtur, illi autem in corpore; mihi in virtute, illi in voluptate. Et illi pugnant,[3] et quidem vicinorum fidem implorant: multi autem sunt, qui statim convolent. Ego sum is, qui dicam me non laborare; actum habiturum[4] quod egerint. Quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipso quum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio unquam fuit. Ili nimis iracunde agunt, praesertim quum ab his non sane animosa defendatur sententia, pro qua non in senatu, non in concione, non apud exercitum, neque apud censores[5] dicere audeant. Sed cum istis alias, et eo quidem animo, nullum ut certamen instituam, verum dicentibus facile cedam. Tantum admonebo: si maxime verum sit, ad corpus omnia referre sapientem, sive, ut honestius dicam, nihil facere, nisi quod expediat,[6] sive omnia referre ad

(1) Ms. Leid. *qui dolorem summum malum mentiatur.*

(2) Sic Davis. ed. 1. Boher. Wolf. Vulgo *quidam.*

(3) Ms. Leid. *repugnant.*

(4) Lambin. conj. *ratum habiturum.*

(5) *Ad censores* recepit Davis. e codd. Reg. Med. Eliens. 1. 2. 3. Valic. et aliis.

(6) Reprehendendus non est, qui nihil facit, nisi quod expedist. Est, qui nihil, nisi quod sibi expediat. Credibile est igitur scripsisse Cice-

utilitatem suam; quoniam haec plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant.

XXII. Cyrenaicorum restat sententia: qui tum aegritudinem censent[1] exsistere, si nec opinato quid evenerit. Est id quidem magnum, ut supra dixi. Etiam Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire[2] vehementius. Sed non sunt in hoc omnia: quamquam hostium repens adventus magis aliquanto[3] conturbat, quam exspectatus; et maris subita tempestas, quam ante provisa, terret navigantes vehementius; et eiusmodi sunt pleraque. Sed quum diligenter nec opinatorum naturam consideres, nihil aliud reperias, nisi omnia videri subita maiora, et quidem ob duas causas: primum, quod, quanta sint quae accidunt, considerandi spatium non datur; deinde quum videtur praecaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum aegritudinem acriorem facit. Quod ita esse dies declarat: quae procedens ita mitigat, ut, iisdem malis manentibus, non modo leniatur aegritudo, sed in plerisque tollatur. Carthaginienses multi Romae servierunt; Macedones, rege Perse capto. Vidi etiam in Peloponneso, quum essem adolescens, quosdam Corinthios. Hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare,

vocem: *Nisi quod expediat sibi*: postremamque vocem ab iis esse mutatam, qui e margine in contextum intruserunt ineptam paraphrasim illam: *Omnia referre ad utilitatem suam*. BVHER.

(1) Cod. Balliol. *quae tum a. censet*.

(2) Sic Lambin. Gebh. Davis. Ern. Wolf. e Rivii coniectura. Vulgo *fieri* — quod Buherius defendit.

(3) Sic Mss. complures il. edd. Ald. Manut. Lamb. Davis. Ern. Wolf. Vulgo *aliquando*.

Eadem illa de Andromacha deplorare) Narrat Davisius oblatum sibi esse veterum manu exaratum codicem, in quo legerit *deplorasse*, quod habet quoque antiqua editio, quae penes me est, vera haec, et omnino retinenda est lectio. Cum ex consequentibus appareat, Corinthios

Haec omnia vidi. . . .

Sed iam decantaverant[1] fortasse: eo enim erant vultu, oratione, omni reliquo motu, et statu, ut eos Argivos, aut Sicyonios diceres; magisque me moverant Corinthi subito adspectae parietinae,[2] quam ipsos Corinthios,[3] quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis obduxerat. Legimus librum Clitomachi, quem ille eversa Carthagine misit consolandi causa ad captivos cives suos. In eo est disputatio scripta Carneadis; quam se ait in commentarium retulisse. Quum ita positum esset, « videri fore in aegritudine sapientem, patria capta: » quae Carneades contra dixerit, scripta sunt. Tanta igitur calamitatis praesentis adhibetur a philosopho medicina, quanta in inveterata[4] ne desideratur quidem. Nec si aliquot annis post idem ille liber captivis

cives illos, iam patriae oblitos, nihil cogitare minus, quam ut eius calamitatem deplorarent: ait tantummodo Tullius potuisse illos eadem deplorare olim, quae in fabula deplorat Andromacha; caeterum longa die iamdudum lacrimas exaruisse. *D.*

(1) Buherius conj. *recantaverant*; male. — In antiqua editione: *sed iam etiam decantaverant.* In Lugdunensi codice, itemque in Regio: *sed etiam*, etc. Nemo, quod miror, suspicatus est, omnino legendum esse: *sed iam recantaverant.* Vulgatum illud *decantaverant*, eum nihil ultra *cantaverant* dicat, longe est a Ciceronis sententia remotum, qui vult intelligi, Corinthios ploratores illos, vivere iam securos patriae, et traducto in alias urbes, quibus transcripti fuerant, affectu, veteres quodammodo amores ac pristina desideria recantasse. Vidit sane nodum Adrianus Turnebus, et Advers. XIX. 5. expedire sic tentavit: *Decantaverant, opinor, dicit, non decantabant, sed decantare desierant.* At enim nimis hoc ambiguum est. Tum res ipsa verbum *recantaverant* ultro adducebat, sic aptum loco et congruens, ut credibile sit, hic a Cicerone usurpatum esse, uti post ipsum ab Horatio, Od. I. xvi. 24. BVHER. — Schutz. hanc Buherii coniect. damnat, et merito. *Decantaverant*, cantaudi et deplorandi finem iam fecerant. ED. P.

(2) Cod. Reg. *parietum ruinae.*

(3) Vrsinus malebat *quam ipsi Corinthii*, probante Buherio.

(4) Sic ed. Iunt. Ald. Ms. Guelf. Et recepit Davis. Ern. Vulgo *quanta inveteratae.*

missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus; sensim enim, et pedetentim progrediens extenuatur dolor; non quod [1] ipsa res immutari soleat, aut possit; sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quae sint visa maiora.

XXIII. Quid ergo opus est, dicet aliquis, ratione, [2] aut omnino consolatione ulla, qua solemus uti, quum levare dolorem moerentium volumus? Hoc [3] enim fere tum habemus in promptu, nihil oportere inopinatum videri. Aut qui [4] tolerabilius feret incommodum, qui cognoverit, necesse esse homini tale aliquid accidere? Haec enim oratio de ipsa summa mali nihil detrahit: tantummodo affert, nihil evenisse, quod non opinandum fuisset. Neque tamen genus id orationis in consolando non valet: sed id haud sciam [5] an plurimum. Ergo ista nec opinata non habent tantam vim, ut aegritudo ex his omnis oriatur. Feriunt enim fortasse gravius: non id efficiunt, ut ea, quae accidant, maiora videantur. Quia recentia sunt, maiora videntur, non quia repentina. [6] Duplex est igitur ratio veri reperiendi, non in iis solum, quae mala, sed in iis etiam, quae bona videntur. Nam aut ipsius rei natura, [7] qualis et quanta sit, quaerimus, ut de pau-

(1) Sic Mss. duo Leidd. quod recepit Wolf. Vulgo *non quo.*

(2) Davis. et Ern. dederunt *oratione.*

(3) Ita Davis. e Mss. compluribus. Vulgo *haec.*

(4) Ita legendum esse viderat Turnebus XIX. 5. et sic est in Mss. Reg. Pith. Med. Eliens. 1. 2. aliis. Recte igitur receperunt Davis. Ern. Wolf. Vulgo *Atqui tolerabilius.*

(5) Ern. mavult *et haud sciam.*

(6) Sic de Buherii sententia edidit Wolf. Vulgo *maiora videantur, quia recentia sunt, non quia repentina.* Bentleius corrigebat: *Nam id efficiunt, ut ea quae accidant, maiora videantur, quia repentina.*

(7) Vulgo *aut de ipsius rei natura.* Sed praepositio recte abest Mss. Leid. Guelf octo Davisianis etc.

pertate nonnunquam, cuius onus disputando levamus, docentes, quam parva, et quam pauca sint, quae natura desideret; aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. Hic Socrates commemoratur, hic Diogenes, hic Caecilianum illud,

Saepe est etiam sub palliolo sordido sapientiam.

Quum enim paupertatis una eademque sit vis, quidnam dici potest, quamobrem C. Fabricio tolerabilis ea fuerit, alii negent se ferre posse?

XXIV. Huic igitur alteri generi similis est ea ratio consolandi, quae docet humana esse, quae acciderint. Non enim solum id continet ea disputatio, ut cognitionem [1] afferat generis humani; sed significat, tolerabilia esse, quae et tulerint, et ferant ceteri. De paupertate agitur: multi patientes pauperes commemorantur. De contemnendo honore: multi inhonorati proferuntur, et quidem propter id ipsum beatiores; eorumque, qui privatum otium negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita laudatur; nec siletur illud potentissimi regis [2] anapaestum, [3] qui laudat senem, et fortunatum esse dicit, quod inglorius sit, atque ignobilis ad supremum diem perventurus. Similiter commemorandis exemplis, orbitates quoque liberorum [4] praedicantur, eorumque, qui gravius ferunt, luctus aliorum exemplis leniuntur. Sic perpessio ceterorum facit, ut ea, quae acciderint, multo minora, quam quanta sint existimata, videantur. Ita fit sensim cogitantibus, ut, quantum sit emen-

(1) Vnus cod. Leid. *cogitationem.*

(2) Agamemnonis ap. Eurip. Iphig. in Aul. v. 15. *Ζηλῶ σε, γέρον, ζηλῶ δ' ἀνδρῶν ὃς ἀκίνδυνον βίον ἐξεπέρασ' ἀγνὼς ἀκλεής.*

(3) *Anapaesticum* quod est in multis Mss. id. Edd. aliquot vett. ut Rob. Steph. defendit Buberius.

(4) *Liberorum* Ernestio glossam sapere videbatur.

tita opinio, appareat. Atque hoc idem et Telamo ille declarat,

Ego quum genui, tum moriturum scivi, [1]

et Theseus,

Futuras mecum commentabar miserias.

et Anaxagoras, *Sciebam me genuisse mortalem.* Hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis, intelligebant, eas nequaquam pro opinione vulgi esse extimescendas. Et mihi quidem videtur idem fere accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus medetur dies: nisi quod ratio quidem [2] sanat illos, hos ipsa natura, intellecto eo, quod rem continet, illud malum, quod opinatum sit esse maximum, [3] nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere. Hoc igitur efficitur, ut ex illo nec opinato plaga maior sit, non, ut illi putant, ut, quum duobus pares casus evenerint, is modo aegritudine afficiatur, cui ille nec opinato casus evenerit. Itaque dicuntur nonnulli in moerore, quum de hac communi hominum conditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, gravius etiam tulisse.

XXV. Quocirca Carneades, ut video nostrum scribere Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat, laudantem Euripideum carmen illud,

(1) Ita cod. Reg. duo Leidd. cum aliquot edd. vett. Vulgo omittuntur verba *tum moriturum scivi.*

(2) Ita Bentleius probantibus Buherio, Wolfio, et Edit. noviss. Paris. Schutzius, *quaedam*, fortasse invitus; nam falso putabat Bentleium emendasse *quaedam*, ut olim legebatur; at hoc idem Bentleius ineptum et spurium censebat. *T.*

(3) Sic Wolf. e. Davisio. Vulg. *hos ipsa natura, intellecto eo, quod remedium illud continet, malum, quo opinati sint esse maximum.*

Mortalis nemo est, quem non attingat dolor,
Morbusque; multis [1] *sunt humandi liberi,*
Rursum creandi: morsque est finita omnibus.
Quae generi humano angorem nequidquam afferunt.
Reddenda est terrae terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges. Sic iubet Necessitas.

Negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad levandam aegritudinem pertinere. Id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus. Nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malivolos consolandos esse accommodatam. Mihi vero longe videtur secus. Nam et necessitas ferendae conditionis humanae, quasi cum deo pugnare prohibet, [2] admonetque esse hominem; quae cogitatio magnopere luctum levat: et enumeratio exemplorum non, ut animum malivolorum oblectet, affertur, sed ut ille, qui moeret, ferendum sibi id censeat, quod videat multos moderate et tranquille tulisse. Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt, nec cohaerere possunt propter magnitudinem aegritudinis; ex quo ipsam aegritudinem λύπην Chrysippus, quasi λύσιν, id est [3] solutionem totius hominis, appellatam putat. Quae tota poterit evelli, explicata, ut principio dixi, causa aegritudinis. Est enim nulla alia, nisi opinio et iudicium magni praesentis atque urgentis mali. Itaque et dolor corporis, cuius est morsus acerrimus, perfertur spe proposita boni; et acta aetas honeste ac splendide, tantam affert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non attingat [4] aegritudo, aut perleviter

(1) Sic Wolf. auctore Bentleio. Vulgo *multi*.

(2) Ita Ern. Wolf. e Ms. Eliens. Leid. praeeuntibus Erasm. et Lamb. Vulgo *cohibet*.

(3) Verba λύσιν *id est* iniuria Ernestius delevit ut spuria.

(4) Ita Wolf. c. aliquot Mss. Vulgo *tangat*. — Bentl. *Aut non attingat omnino, aut perlev.* etc.

pungat animi dolor. Sed ad hanc opinionem magni mali quum illa etiam opinio accessit,[1] oportere, rectum esse, ad officium pertinere, ferre illud aegre quod acciderit; tum denique efficitur illa gravis aegritudinis perturbatio.

XXVI. Ex hac opinione sunt illa varia et detestabilia genera lugendi, paedores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones. Hinc ille Agamemno Homericus, et idem Attianus,

Scindens dolore identidem intonsam comam.

In quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio moeror levaretur. Sed haec omnia faciunt, opinantes ita fieri oportere. Itaque et Aeschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filiae mortem hostias immolasset. At quam rhetorice! quam copiose! quas sententias colligit! quae verba contorquet! ut licere quidvis rhetori intelligas. Quae nemo probaret, nisi insitum illud in animis haberemus, omnes bonos interitu suorum quam gravissime moerere oportere.

Ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte,[2]

Qui miser in campis moerens errabat Aleïs,
Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.

Et Nioba fingitur lapidea, propter aeternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant, propter animi acerbitatem quamdam et rabiem, fingi in canem

(1) Ernestius *accesserit.*

(2) Iliad. Ξ 201.

Ητοι ὁ καππεδίον τὸ Ἀλήϊον
οἶος ἀλᾶτο
Ὃν θυμὸν κατέδων, πάτον ἀνθρώπων ἀλεείνων.

esse conversam. Sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui saepe delectat, ut illa apud Ennium nutrix: [1]

Cupido cepit miseram nunc me, proloqui
Caelo atque terrae Medeaï miserias. [2]

XXVII. Haec omnia recta, vera, debita putantes faciunt in dolore; maximeque declarat, hoc quasi officii iudicio fieri. quod si qui forte, [3] quum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad moestitiam, peccatique se insimulant, quod dolere intermiserint; pueros vero matres et magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab iis factum est aut dictum, plorare cogunt. Quid? ipsa remissio luctus quum est consecuta, intellectumque [4] nihil profici moerendo, nonne res declarat, fuisse totum illud voluntarium? Quid ille Terentianus ipse se poeniens, id est ἑαυτὸν τιμωρούμενος? [5]

Decrevi tantisper me minus iniuriae,
Chremes, meo gnato facere, dum fiam miser. [6]

Hic decernit, ut miser sit. Num quis igitur quidquam decernit invitus?

(1) In tragoedia Medea.

(2) Euripides verba haec sunt Med. v. 59.

Ὥσθ' ἵμερός μ' ὑπῆλθε γῇ τε
κ' οὐρανῷ
Λέξαι μολούσῃ δεῦρο Μηδείας
τύχας.

(3) Vulgo *maximeque declaratur hoc quasi officii iudicio fieri. Quod si*. Bentleius vero sic correxit *maxumeque declarant hoc quasi officium iudicio fieri. Quod si*. Melius Wolf. quem secutus sum. (probante Ed. Par.)

(4) Vulgo *intellectaque*. At Davis. e Ms. Petrens. et edd. vett. *intellectumque est*.

(5) Verba *id est* ἑαυτὸν τιμωρούμενος Lambinus cum Manutio delenda putabat. Alii ediderunt ἑαυτὸν τιμωρούμενος, *id est ipse se puniens*. Receptam lectionem tuentur Davis. et Wolf.

(6) Terent. Heautont. I. 1. 95.

Malo quidem me quovis dignum deputem. [1]

Malo se dignum deputat, nisi miser sit. Vides ergo opinionis esse, non naturae malum. Quid, quod res [2] ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianae neces interitusque multorum sedationem moerendi afferunt: apud quem ita dicitur [3]

Namque nimis multos, atque omni luce, cadentes
Cernimus; ut nemo possit moerore vacare.
Quo magis est aequum tumulis mandare peremptos
Firmo animo, et luctum lacrymis finire diurnis.

Ergo in potestate est abiicere dolorem, quum velis, tempori servientem. An est ullum tempus (quoniam quidem res in nostra potestate est) cui non ponendae curae et aegritudinis causa [4] serviamus? Constabat, [5] eos, qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vidissent, quum in illo ipso acerbissimo miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos viderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, et ut salutem adipiscerentur fuga; posteaquam Tyrum [6] venissent, tum afflictari lamentarique coepisse. Timor igitur ab iis aegritudinem potuit repellere, ratio ab sapienti viro [7] non poterit?

(1) Terent. Heautont. I. 1. 83.

(2) Sch. *Quid, quos res ipsa* ex codd. Vatic. Pal. 3, Med. praeeuntibus Davis. et Wolf. *T.*

(3) Iliad. Τ. 226 sqq. Versiculi sunt hi:

Λίην γὰρ πολλοὶ καὶ ἐπήτριμοι ἤματα πάντα
Πίπτουσιν. πότε κέν τις ἀναπνεύσειε πόνοιο;
Ἀλλὰ χρὴ τὸν μὲν καταθάπτειν ὅς κε θάνῃσι
Νηλέα θυμὸν ἔχοντας, ἐπ' ἤματι δακρύσαντας.

(4) Vulgo *ponendae curae aegritudinis causa.* Manut. et Lambin. *ponendae aegritudinis causa.* Meliorem lectionem Davisio praebuerunt codd. Eliens. 2. Celou. quam cum Ern. et Wolf. recepi.

(5) *Constat* mavult Buherius.

(6) Alii scriptores *Cyprum.* cf. Wesseling. obss. c. 13.

(7) Ita Bentlei. Davis. Wolf. Vulgo *ac sapientia vera.*

XXVIII. Quid est autem, quod plus valeat ad deponendum [1] dolorem, quam quum est intellectum, nihil profici, et frustra esse susceptum? Si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest. Voluntate igitur et iudicio suscipi aegritudinem confitendum est. Idque indicatur eorum patientia, qui quum multa sint saepe perpessi, facilius ferunt, quidquid accidit, obduruisseque sese contra fortunam arbitrantur: ut ille apud Euripidem,

Si mihi nunc tristis primum illuxisset dies,
Nec tam aerumnoso navigassem salo,
Esset dolendi causa; ut iniecto equulei
Freno repente tactu exagitantur novo.
Sed iam subactus miseriis obtorpui. [2]

Defatigatio igitur miseriarum aegritudines quum faciat leniores, intelligi necesse est, non rem ipsam causam atque fontem esse moeroris. [3] Philosophi summi, [4] neque dum tamen sapientiam consecuti, nonne intelligunt, in summo se malo esse? Sunt enim insipientes: neque insipientia ullum maius malum est; neque tamen lugent. Quid ita? quia huic generi malorum non affingitur [5] illa opinio, rectum esse et aequum, et ad officium pertinere, aegre ferre, quod sapiens non sis; quod idem affingimus huic aegritudini, in qua luctus inest: quae omnium maxima est.

(1) Sic Ms. Leid. Vulgo *ponendum*.

(2) Versus Euripidis laudantur apud Galenum de Dogm. Hippocr. et Plat. IV. 7.

Εἰ μὲν τόδ' ἦμαρ πρῶτον ἦν κακουμένῳ
Καὶ μὴ μακρὰν δὴ διὰ πόνων ἐναυστόλουν,
Εἰκὸς σφαδάζειν ἦν ἄν, ὡς νεόζυγα
Πῶλον, χαλινὸν ἀρτίως δεδεγμένον·
Νῦν δ' ἀμβλύς εἰμι, καὶ κατηρτυκὼς πόνων.

(3) Recte sic Erasm. Victor. Manut. Davis. Wolf. Perperam Ern. c. aliis *non rem ipsam atque causam fontem esse moeroris.*

(4) *Philosophi summi quique* Bentlei. Davis.

(5) *Affigitur* et paullo post *affigimus* Gebhard. et Grater. e duobus Pall.

Itaque Aristoteles, veteres philosophos accusans, qui existimavissent, philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait eos aut stultissimos, aut gloriosissimos fuisse: sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Theophrastus [1] autem moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis [2] et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset; hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset: quorum si aetas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. Querebatur igitur, se tum, quum illa videre coepisset, exstingui. Quid? ex ceteris philosophis nonne optimus et gravissimus quisque confitetur, multa se ignorare, et multa sibi etiam atque etiam esse discenda? Neque tamen, quum se in media stultitia, qua nihil est peius, haerere [3] intelligant, aegritudine premuntur: nulla enim admiscetur opinio officiosi doloris. Quid, qui non putant lugendum viris? qualis fuit Q. Maximus efferens filium consularem; qualis L. Paullus, duobus paucis diebus amissis filiis; qualis M. Cato, praetore designato, mortuo filio; quales reliqui, quos in Consolatione collegimus: [4] quid hos aliud placavit, nisi quod luctum et moerorem [5] non putabant viri?

(1) Male in Mss. nonnullis *Themistocles*. Theophrasti dictum memorat Diog. Laërt. V. 41. Hieronymus ad Nepotian. Epist. II.

(2) Cod. Fabric. et Cantabr. *corvis*, quod recepit Gebhardus. At verum esse *cervis* Davisius firmavit aliorum scriptorum locis, ut Stobaei Serm. X. Ovid. Metam. VII. 273. Pedonis Albinov. II. 115.

(3) *Habere* Turneb. Gebhard.

(4) Davisius laudat Hieronymi locum Epitaph. Nepotiani p. 21. *Praetermitto Maximos, Catones, Gallos, Pisones, Brutos, Scaevolas, Metellos, Scauros, Marios, Crassos, Marcellos atque Aufidios, —quorum orbitates in Consolationis libro Tullius explicavit.*

(5) *Esse* addidit Davis. e compluribus Mss.

Ergo id, quod alii rectum opinantes, aegritudini se solent dedere, id hi turpe putantes aegritudinem repulerunt. Ex quo intelligitur, non in natura, sed in opinione esse aegritudinem.

XXIX. Contra dicuntur haec. Quis tam demens, ut sua voluntate moereat? Natura affert dolorem. Cui quidem Crantor, inquiunt, vester [1] cedendum putat. Premit enim atque instat, nec resisti potest. Itaque Oileus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Aiacis morte consolatus esset, is, quum audisset de suo, [2] fractus est. De cuius commutata mente sic dicitur:

Nec vero tanta praeditus sapientia
Quisquam est, qui aliorum aerumnam dictis allevans,
Non idem, quum fortuna mutata impetum
Convertat, clade subita frangatur sua;
Vt illa ad alios dicta et praecepta excidant. [3]

Haec quum disputant, hoc student efficere, naturae obsisti nullo modo posse: ii tamen fatentur, graviores aegritudines suscipi, quam natura cogat. Quae est igitur amentia, ut nos quoque idem ab illis [4] requiramus? Sed plures sunt causae suscipiendi doloris. Primum illa opinio mali, quo viso, atque persuaso aegritudo insequitur necessario. Deinde

(1) Recte Bentleio auctore hoc reposuit Davis. pro vulg. *noster*. Et sic codd. Reg. Pith. Med. alii.

(2) Sch. *de sua*, nulla adnotatione subiecta, more suo; nempe ideo, quod tyronibus potius, quam criticis viris, editionem paravisset. Ceterum Mss. *de filio* vel *de suo filio*. *T.*

(3) Graeca sunt ap. Stobaeum Serm. CXIII.

τοὺς δ' ἂν μεγίστους καὶ σοφωτάτους φρενὶ
τοιούσδ' ἴδοις ἄν, οἷός ἐστι νῦν ὅδε,
καλῶς κακῶς πράσσοντι συμπαραινέσαι.
ὅταν δὲ δαίμων ἀνδρὸς εὐτυχοῦς τὸ πρίν,
μάστιγ' ἐρείσῃ τοῦ βίου παλίντροπον,
τὰ πολλὰ φροῦδα καὶ καλῶς εἰρημένα.

(4) Sic Vrsin. e Ms. Davis. Wolf. Vulgo *ab aliis*.

etiam gratum mortuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. Accedit superstitio muliebris quaedam: existimant enim, diis immortalibus se facilius satis facturos, si eorum plaga perculsi, afflictos se et stratos esse fateantur. Sed haec inter se quam repugnent, plerique non vident. Laudant enim eos, qui aequo animo moriantur; qui alterius mortem aequo animo ferant, eos putant vituperandos. Quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet, ut quisquam plus alterum diligat, quam se. Praeclarum illud est, et, si quaeris, rectum quoque et verum, ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, aeque ac nosmet ipsos amemus; ut vero plus, fieri nullo pacto potest. Ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se, ego illum plus, quam me: perturbatio vitae, si ita sit, atque officiorum omnium consequatur.

XXX. Sed de hoc alias. Nunc illud satis est, non attribuere ad amissionem amicorum miseriam nostram, ne illos plus, quam ipsi velint, si sentiant, plus certe, quam nosmet ipsos, diligamus. Nam quod aiunt, plerosque consolationibus nihil levari, adiunguntque, consolatores ipsos confiteri se miseros, quum ad eos impetum suum fortuna [1] converterit; utrumque dissolvitur. Sunt enim ista non naturae vitia, sed culpae. [2] Stultitiam autem accusare quamvis copiose licet. Nam et qui non levantur, ipsi ad se miseriam invitant; [3] et qui suos casus aliter ferunt, atque ut auctores [4] aliis ipsi fuerunt,

(1) *Fortuna* abest codd. Davisianis et Pall. quinque.

(2) Lambinus malebat *non naturae vitia, sed stultitiae.*

(3) Sic cod. Vrsini. quod recte receperunt Davis. Wolf. Vulgo *ipsi ad miseriam invitant.* Erasm. Manut. Lamb. *ipsi alios ad miseriam invitant.*

(4) Ern. dedit *atque auctores aliis ipsi fuerunt.*

non sunt vitiosiores, quam fere plerique, qui avari avaros, gloriae cupidos gloriosi reprehendunt. Est enim proprium stultitiae, aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. Sed nimirum hoc maximum est experimentum, quum constet aegritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna. [1] Nam si et eadem res est, et idem est homo; qui potest quidquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quidquam est mutatum, neque de eo, qui dolet? Cogitatio igitur diuturna, nihil esse in re mali, dolori medetur, non ipsa diuturnitas. Hic mihi afferunt mediocritates. [2] Quae si naturales sunt, quid opus est consolatione? Natura enim ipsa terminabit [3] modum. Sin opinabiles, opinio tota tollatur.

XXXI. Satis dictum esse arbitror, aegritudinem esse opinionem mali praesentis, in qua opinione illud insit, ut aegritudinem suscipere oporteat. Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio praesentis mali sit recens. Hoc autem verbum sic interpretantur, ut non tantum illud recens esse velint, [4] quod paullo ante acciderit, sed, quam diu in illo opinato malo vis quaedam insit, ut vigeat [5] et habeat quamdam viriditatem, tam diu appelletur recens: ut Artemisia illa, Mausoli, Cariae regis, uxor, [6] quae nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum, quamdiu vixit, vixit in luctu, eodemque

(1) Inepte Gebhardus e codd. nonnullis *diurna*. — *Hanc vim*, qua scil. tollitur aegritudo. — *In die*, in diuturnitate temporis. *N.*

(2) Respicit h. l. ad Peripateticos; vid. Tusc. IV, 19.

(3) Ms. Leid. *terminavit*, quod non displicebat Buherio.

(4) Sic cum Mss. Pith. Reg. Med. Davisius et Wolf. Vulgo *interpretatur — velit*.

(5) Sic auctore Bentleio Wolfius. Vulgo *et vigent*.

(6) Respexit h. l. Gellius Noct. Att. X. 18.

etiam [1] confecta contabuit. Huic erat illa opinio quotidie recens: quae tum denique non appellatur [2] recens, quum vetustate exaruit.

Haec igitur officia sunt consolantium, tollere aegritudinem funditus, aut sedare, aut detrahere quam plurimum, aut supprimere, nec pati manare longius, aut ad alia mentem traducere. Sunt, qui unum officium consolantis putent, malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet. Sunt, qui non magnum malum, ut Peripatetici. Sunt, qui abducant a malis ad bona, ut Epicurus. Sunt, qui satis putent, ostendere, nihil inopinati accidisse, ut Cyrenaici. [3] Chrysippus autem caput esse censet in consolando, detrahere illam opinionem moerenti, si se officio fungi putet iusto atque debito. Sunt etiam, qui haec omnia genera consolandi colligant: alius enim alio modo movetur. Vt fere nos in Consolatione omnia in unum coniecimus: [4] erat enim in tumore animus, et omnis in eo tentabatur curatio.

(1) Davis. e Ball. *eo denique etiam.*

(2) *Appellabitur* Davis.

(3) Optime sic Davisius quem secutus est Wolfius. Vulgo *nihil mali.* Manut. et Lambin. *nihil novi.* — Omnino reponendum *ut Cyrenaici.* Cum enim caeterorum, quae hic refert, dogmatum fautores nominat Cicero, parum decore se gesserat, si patronos huiusce sententiae tacuisset. Hos autem fuisse Cyrenaicos, abunde constat. Noster lib. 3. cap. 13. *Cyrenaici non omni malo aegritudinem effici censent; sed insperato et nec opinato malo.* Iterum cap. 22. *Cyrenaicorum restat sententia, qui tum aegritudinem censent exsistere, si nec opinato quid evenerit.* Mirum tamen fortasse videatur, quod a recta via immane quantum discesserint omnes librarii. Sed qui manuscriptos trivere, non nesciunt, quam frequentia sint in propriis nominibus eorum peccata. Si vero ductus attendas litterarum, a vulgata tam longe non abeunt, quam prima facie censeri queant. Vtcumque sit, ipsa sententiae vis facit, ut haec emendatio mihi palmaris videatur, et ab omnibus probanda. DAVIS.

(4) Ita correxi vulgatum *ut fere nos omnia in consolationem unum coniecimus.* Davis. et Wolf. *ut fere nos in consolatione omnia in consolationem unam coniecimus.* Cod. Vatic. *ut fere nos in consolatione fecimus, et omne genus consolandi in consolationem unam coniecimus.*

Sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum: ut Prometheus ille Aeschyli; cui quum dictum esset,

Atqui, Prometheu, te hoc tenere existimo,
Mederi posse rationem iracundiae. [1]

respondit,

Si quidem qui tempestivam medicinam admovens
Non ad gravescens vulnus illidat manus, [2]

XXXII. Erit igitur in consolationibus prima medicina, docere, aut nullum malum esse, aut admodum parvum; altera, et de communi conditione vitae, et proprie, si quid sit de ipsius, qui moereat, disputandum; [3] tertia, summam esse stultitiam frustra confici moerore, quum intelligas, nihil posse profici. Nam Cleanthes quidem sapientem consolatur; qui consolatione non eget. Nihil enim esse malum, quod turpe non sit, si lugenti persuaseris, non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris. Alienum autem tempus docendi. Et tamen non satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando aegritudinem

(1) Aeschylus Prometh. Vinct. v. 378. obi ait Oceanus

Οὔκουν, Προμηθεῦ, τοῦτο γινώσκεις, ὅτι
Ὀργῆς νοσούσης εἰσὶν ἰατροὶ λόγοι;

Inde Lambinus pro *rationem* legendum opinabatur *orationem*, frustra.

(2) Ibid. v. 380.

Ἐάν τις ἐν καιρῷ γε μαλθάσσῃ κέαρ,
Καὶ μὴ σφριγῶντα θυμὸν ἰσχναίνῃ βίᾳ.

(3) Voc. *disputandum* Ernestius glossatori tribuit et uncis inclusit. Paulo ante pro *proprie* Buherius malebat *propria*, ut est in Ms. Leid.— Hoc vult Cicero: *Disputandum* est, *et de communi conditione vitae*, *et propria de* conditione *ipsius*, *qui moereat*, *si quid sit*, quod de illa possit proprie disputari. Concinnitas orationis non exigit, ut quoniam praecessit *de communi*, sequatur *de propria*. Cic. de Offic. I. 30: *Intelligendum est etiam*, *duabus quasi nos a natura indutos esse personis: quarum una est communis; altera autem*, *quae* proprie *singulis est tributa*. Si quis veretur, ut satis Latinum sit, *de ipsius*, putatque adiungendum esse praepositioni nomen sexti casus, habet, quem legat, Ciceronem. Anon.

posse ex eo ipso, quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur. Quid enim dicemus, quum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, eum nihil hominis esse, nec quidquam inter Alcibiadem, summo loco natum, et quemvis baiulum interesse; quum se Alcibiades afflictaret, lacrymansque Socrati supplex esset, ut sibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret: quid dicemus, Cleanthe? num in illa re,[1] quae aegritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuisse? Quid, illa Lyconis, qualia sunt? qui aegritudinem extenuans, parvis ait eam rebus moveri, fortunae [2] et corporis incommodis, non animi malis. Quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis vitiisque constabat? Ad Epicuri consolationem satis est ante dictum.

XXXIII. Ne illa quidem consolatio firmissima est, quamquam et usitata est, et saepe prodest: *Non tibi hoc soli.* Prodest haec quidem, ut dixi, sed nec semper, nec omnibus: sunt enim, qui respuant; sed refert, quo modo adhibeatur. Vt enim tulerit quisque eorum, qui sapienter tulerunt, non quo quisque incommodo affectus sit, praedicandum est. Chrysippi,[3] ad veritatem firmissima est: ad tempus aegritudinis, difficilis. Magnum opus[4] est, probare moerenti, illum suo iudicio, et quod se ita putet oportere facere, moerere. Nimirum igitur, ut in causis non semper utimur eodem statu[5] (sic enim appellamus controversiarum genera); sed ad tempus,

(1) *Tum in illa re* Gebhardus et Gruter. e Mss. Pall.

(2) Ernestius malebat *fortuna*.

(3) Buberio placebat lectio cod. Reg. Leid. Ed. Ald. Rob. Steph. *Chrysippi auctoritas*.

(4) *Onus* Ms. Leid.

(5) *Eodem statu.* Quae Cicero (Top. cap. 25) ad explicationem huius vocis affert, eo fere redeunt, sub statu comprehendi omne id, quod quis ad diluendam accusationem vel infringendam sententiam alicuius dicere possit. Neid.

ad controversiae naturam, ad personam accommodamus: sic in aegritudine lenienda, quam quisque curationem recipere possit, videndum est.

Sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a te propositum, aberravit oratio. Tu enim de sapiente quaesieras; cui aut malum videri nullum potest, quod vacet turpitudine; aut ita parvum malum, ut id obruatur sapientia, vixque appareat: qui nihil opinione affingat assumatque ad aegritudinem; nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciari luctuque confici: quo pravius nihil esse possit. Edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, quum hoc ipsum proprie non quaereretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset, tamen ut videremus,[1] quidquid esset in aegritudine mali, id non naturale esse, sed voluntario iudicio, et opinionis errore contractum.

XXXIV. Tractatum est autem a nobis id genus aegritudinis, quod unum est omnium maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne magnopere quaerenda arbitraremur. Sunt enim certa, quae de paupertate; certa, quae de vita inhonorata et ingloria dici soleant. Separatim certae scholae sunt de exsilio, de interitu patriae, de servitute, de debilitate, de caecitate, de omni casu:[2] in quo nomen poni

(1) Buherius quia in cod. Leid. est *tum ut videremus*, totum h. l. sic constituendum putabat: *Edocuit tamen ratio, ut mihi videtur (quum hoc ipsum proprie non quaereretur), cum ne quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset, tum ut videremus* etc. Sed sensus est: Quum hoc loco non quaereremus an ullum esset malum, nisi quod turpe sit, hoc quidem ex nostra disputatione affirmare omnino non possumus, nullum malum esse, nisi quod turpe sit; illud autem certe affirmare possumus, nullum esse verum in aegritudine malum, quod in partem quamdam proficit ad probandum nullum esse malum, nisi in turpitudine. Ed. P.

(2) Sic Davis. e codd. Reg. Pithoean. Med. Eliens. 1. 2. Bak. Vulgo edebatur *et de omni casu*.

solet calamitatis. Haec Graeci in singulas scholas et in singulos libros dispertiunt. Opus enim quaerunt: quamquam plenae disputationes sunt delectationis.[1] Et tamen,[2] ut medici, toto corpore curando, minimae etiam parti, si condoluit, medentur; sic philosophia quum universam aegritudinem sustulit, tamen, si quis error aliunde exstitit, si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tenebrarum obfudit exsilium, aut eorum, quae modo dixi, si quid exstitit, singularum[3] rerum sunt propriae consolationes: de quibus audies tu quidem, quum voles; sed ad eumdem fontem revertendum est, aegritudinem omnem procul abesse a sapiente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriatur, sed iudicio, sed opinione, sed quadam invitatione ad dolendum, quum id decreverimus ita fieri oportere. Hoc detracto, quod totum est voluntarium, aegritudo erit sublata illa moerens; morsus tamen et contractiuncula quaedam animi relinquetur.[4] Hanc dicant sane naturalem, dum aegritudinis nomen absit, grave, tetrum, funestum; quod cum sapientia esse, atque, ut ita dicam, habitare nullo modo possit. At quae stirpes[5] sunt aegritudinis, quam multae, quam ama-

(1) Vulgo *quamquam plenae disputationes delectationis sunt*; quod ex emendatione Turnebi Adv. XIX. 5. receperunt Lambin. Gebhard. Ern. alii. In multis Mss. *quamquam plane disputationis sunt delectationis*. Manutius e cod. Ms. rescripsit *quamquam plane disputationis sit et delectationis*. Davisius malebat *quamquam plane disputationes sunt delectationi*. Optime Wolfius *quamquam plenae disputationes sunt delectationis*.

(2) Nihil opus cum Buherio pro *et tamen* reponere *etenim*.

(3) Vulgo *et si singularum rerum*, in quo est ἀνακόλουθον. Melius cum Lambino deleantur particulae *et si*, quas Wolfius etiam uncis inclusit, ita fit apodosis in verbis *singularum rerum sunt propriae consolationes*. Davisio placebat *ei singularum r. s. p. c.*

(4) Ita scribendum esse pro vulg. *contractiunculae — relinquentur* vidit Bentleius, quod probarunt Buherius, Ernestius, recepit Wolfius.

(5) Sic e Mss. nonnullis Bentleius, Davis. Wolf. Vulgo *atqui* vel *atque*.

rae! Quae, ipso trunco everso, omnes elidendae sunt,[1] et, si necesse erit, singulis disputationibus; superest enim nobis hoc, cuicuimodi est,[2] otium. Sed ratio una omnium est aegritudinum, plura nomina. Nam et invidere, aegritudinis est, et aemulari, et obtrectare, et misereri, angi, lugere, moerere, aerumna affici, lamentari, sollicitari, dolere, in molestia esse, afflictari, desperare. Haec omnia definiunt Stoici: eaque verba, quae dixi, singularum rerum sunt, non, ut videntur, easdem res significant, sed aliquid differunt: quod alio loco fortasse tractabimus. Hae sunt illae fibrae stirpium, quas initio dixi, persequendae, et omnes elidendae, ne ulla umquam possit exsistere. Magnum opus et difficile: quis negat? Quid autem praeclarum, non idem arduum?[3] Sed tamen id se effecturam[4] philosophia profitetur. Nos modo curationem eius recipiamus. Verum quidem haec hactenus; cetera, quotiescumque voletis, et hoc loco, et aliis, parata vobis erunt.

(1) Ita hic et paullo post Davis. e codd. nonnullis. Vulgo *eligendae*, quod defendit Burmann.

(2) Scil. quamquam hoc otium mihi per reipublicae calamitates est partum. *E. P.*

(3) In ed. vet. ap. Buherium *non idem est arduum*. Mss. Leid. *quod non idem arduum?*

(4) Vulgo *id effecturum*. Pronomen *se* addidit e Mss. Davisios, quem cum Wolfio sequor.

M. T. CICERONIS
TVSCVLANARVM DISPVTATIONVM
AD M. BRVTVM

LIBER QVARTVS.

DE RELIQVIS ANIMI PERTVRBATIONIBVS.

I.

Quum multis locis nostrorum hominum ingenia virtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime his in studiis,[1] quae sero admodum expetita, in hanc civitatem e Graecia transtulerunt.[2] Nam quum a primo urbis ortu, regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, caerimoniae, comitia, provocationes,[3] patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris, divinitus esset constituta; tum progressio admirabilis incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio republica liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque maiorum, et disciplina ac temperatione civitatis loquamur. Aliis haec locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos *de re publica* scripsimus. Hoc autem loco con-

(1) Davis. Wolf. *in his studiis*.

(2) Nihil opus quod Ernestio in mentem venit corrigere *transierunt*. Nam *transtulerunt* refertur ad *nostrorum hominum*.

(3) Summo iore Davisius repudiat Vrsini coniecturam *prensationes*; qui frustra putaverat sob regibus non fuisse *provocationes* ad populum,

sideranti mihi studia doctrinae, multa sane occurrunt, cur ea quoque arcessita aliunde, neque solum expetita, sed etiam conservata et culta videantur. Erat enim illis paene in conspectu praestanti sapientia et nobilitate Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, praeclarus auctor nobilitatis tuae. Pythagorae autem doctrina quum longe lateque flueret, permanavisse mihi videtur in hanc civitatem; idque quum coniectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. Quis enim est, qui putet, quum floreret in Italia [1] Graecia potentissimis et maximis urbibus, ea, quae magna dicta est, in hisque primum ipsius Pythagorae, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse? Quin etiam arbitror, propter Pythagoreorum admirationem, Numam quoque regem, Pythagoreum a posterioribus existimatum. Nam quum Pythagorae disciplinam et instituta cognoscerent, regisque eius aequitatem et sapientiam a maioribus suis accepissent, aetates autem et tempora ignorarent propter vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pythagorae auditorem fuisse crediderunt.

II. Et de coniectura quidem hactenus. Vestigia autem Pythagoreorum quamquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. Nam quum carminibus soliti illi esse dicantur et praecepta quaedam occultius tradere, et mentes suas a cogitationum intentione cantu fidibusque ad tranquillitatem traducere, gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud maio-

(1) Frustra Ernestio suspectum fuit *in Italia*.

res hunc epularum fuisse, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes. Ex quo perspicuum est, et cantus tum fuisse rescriptos [1] vocum sonis, et carmina. Quamquam id quidem etiam XII tabulae declarant, condi iam tum solitum esse carmen; quod ne liceret fieri ad alterius iniuriam, lege sanxerunt. Nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod et deorum pulvinaribus, et epulis magistratuum fides praecinunt: quod proprium eius fuit, de qua loquor, disciplinae. Mihi quidem etiam [2] Appii Caeci carmen, quod valde Panaetius laudat epistola quadam, quae est ad Q. Tuberonem, Pythagoreum [3] videtur. Multa etiam sunt in nostris institutis ducta [4] ab illis: quae praetereo, ne ea, quae peperisse [5] ipsi putamur, aliunde didicisse videamur. Sed, ut ad propositum redeat oratio: quam brevi tempore, quot et quanti poëtae, qui autem oratores exstiterunt? facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle coepissent. Sed de ceteris studiis alio loco et dicemus, si usus fuerit, et saepe diximus.

III. Sapientiae studium vetus id quidem in nostris:

(1) I. F. Gronov. ad Liv. VII. 2. corrigendum censet *descriptos*. — Nihil dicit Ciceró, unde existimari possit, fuisse tum Rumanis perspectam artem describendi certis notis modos musicos: qua sine poterant canere. Multa hic per coniecturam critici; nihil in quo possimus acquiescere. Inclinat animus, út credam, Ciceronem scripsisse: *Cantus tum fuisse praescriptis vocum sonis*. Quo nihil significatur, nisi Romanos non prorsus fuisse musicae artis imperitos. BVHER. — Sensus hic est: Cantuum illorum certos modos esse factos signisque expressos, quod nos vocamus *componiren*. ERN.

(2) *Etiam* delevit Ernestius auctoritate Mss. ap. Davis.

(3) Sic Ernestius e Mss. Paris. et ed. vet. (post Buher.) Volgo *Pythagoreorum*.

(4) Sic Davis. Ern. e Ms. Guelf. Vulgo edebatur *dicta*.

(5) Davis. *reperisse*.

sed tamen, ante Laelii aetatem et Scipionis, non reperio, quos appellare possim nominatim. Quibus adolescentibus, Stoicum Diogenem et Academicum Carneadem video ad senatum ab Atheniensibus missos esse legatos: qui quum rei publicae nullam unquam partem attigissent, essetque eorum alter Cyreneus, alter Babylonius, nunquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus, temporibus illis, fuissent studia doctrinae. Qui quum cetera literis mandarent, alii ius civile, alii orationes suas, alii monumenta maiorum; hanc amplissimam omnium artium bene vivendi disciplinam vita magis, quam literis persecuti sunt. Itaque illius verae elegantisque philosophiae, quae ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permansit, et idem alio modo dicentibus Stoicis, quum Academici eorum controversias disceptarent, nulla fere sunt, aut pauca admodum latina monumenta, sive propter magnitudinem rerum occupationemque hominum, sive etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur: quum interim, illis silentibus, C. Amafinius exstitit dicens; [1] cuius libris editis commota multitudo contulit se ad eamdem potissimum disciplinam, sive quod erat cognitu perfacilis, sive quod invitabantur [2] illecebris blandae [3] voluptatis, sive etiam, quia nihil prolatum erat melius, illud, quod erat, tenebant. Post Amafinium autem multi eiusdem aemuli rationis multa quum scripsissent, Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum est,

(1) *Dicens* delendum censebat Lambinus. Buherius ex ed. vet. *decens*.

(2) Vulgo *invitabatur*. Ern. *invitabat*; melius Wolf. *invitabantur*.

(3) Ita Davis. Ern. Wolf. Olim *blandis*.

non dici illa subtiliter, quod et facile [1] ediscantur, et ab indoctis probentur, id illi firmamentum esse disciplinae putant.

IV. Sed defendat quod quisque sentit; sunt enim iudicia libera: nos institutum tenebimus, nulliusque unius disciplinae legibus adstricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus; quod quum saepe alias, tum nuper in Tusculano studiose egimus. Itaque expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro concluditur. [2] Vt enim in inferiorem ambulationem descendimus, quod feceramus idem superioribus diebus, acta res est sic.

M. Dicat, si quis vult, qua de re disputari velit. *A.* Non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare. *M.* Aegritudine quidem hesterna disputatione videbatur, nisi forte temporis causa nobis [3] assentiebare. *A.* Minime vero; nam mihi egregie probata est oratio tua. *M.* Non igitur existimas cadere in sapientem aegritudinem? *A.* Prorsus non arbitror. *M.* Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. Quid enim? metusne conturbet? At earum rerum est absentium metus, quarum praesentium est aegritudo; sublata igitur aegritudine, sublatus est [4] metus. Restant duae perturbationes, laetitia gestiens, et libido: quae si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis. *A.* Sic prorsus intelligo. *M.* Vtrum igitur mavis? statimne nos vela facere, an quasi e portu egredientes paullulum remigare? *A.* Quidnam est istud? non enim intelligo,

(1) Sic Wolf. Vulgo *etiam*.

(2) *Concludetur* dedit Ern. c. Buherii Mss. Lambin. Davis. Wolf.

(3) *Nobis* addidit Asc. Victor.

(4) Codd. Regg. Pith. Med. Balliol. al. *et sublatus est metus*. Davis. conj. *etiam sublatus est metus*.

V. *M.* Quia Chrysippus et Stoici, quum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in his partiendis et definiendis occupati sunt: illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patiantur. Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt: spinas partiendi et definiendi praetermittunt. Quaerebam igitur, utrum panderem vela orationis statim,[1] an eam ante paullulum dialecticorum remis propellerem. *A.* Isto modo vero: erit enim hoc totum, quod quaero, ex utroque perfectius. *M.* Est id quidem rectius: sed post requires, si quid fuerit obscurius. *A.* Faciam equidem. Tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Graecis. *M.* Enitar equidem: sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur,[2] si unum aliquod effugerit. Quoniam quae Graeci πάθη vocant, nobis perturbationes appellari magis placet, quam morbos; in his explicandis veterem illam equidem Pythagorae primum, deinde Platonis descriptionem sequar; qui animum in duas partes dividunt; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem. In participe rationis ponunt tranquillitatem, id est, placidam quietamque constantiam: in illa altera motus turbidos tum irae, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. Sit igitur hic fons. Vtamur tamen, in his perturbationibus describendis, Stoicorum definitionibus, et partitionibus: qui mihi videntur in hac quaestione versari acutissime.

VI. Est igitur Zenonis haec definitio, ut pertur-

(1) Buherius in Ms. reperit additum *velut egredientes e portu*, quod tamen glossator aliquis e superioribus repetiit.

(2) Ernestius conj. *elabantur*.

batio sit, quod πάθος ille dicit, aversa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. Quidam brevius, perturbationem esse appetitum vehementiorem; sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius discesserit a naturae constantia. Partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci, et ex duobus opinatis malis; ita esse quatuor. Ex bonis *libidinem* et *laetitiam:* ut sit laetitia, praesentium bonorum; libido, futurorum. Ex malis *metum* et *aegritudinem* nasci censent; metum, futuris; aegritudinem, praesentibus. Quae enim venientia metuuntur, eadem afficiunt aegritudine instantia. *Laetitia* autem et *libido* in bonorum opinione versantur, quum libido ad id, quod videtur bonum, illecta [1] et inflammata rapiatur; laetitia, ut adepta iam aliquid concupitum, efferatur et gestiat. Naturâ enim omnes ea, quae bona videntur, sequuntur, fugiuntque contraria. Quamobrem simul obiecta species cuiuspiam est, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. Id quum constanter prudenterque fit, eiusmodi appetitionem Stoici βούλησιν appellant, nos appellamus *voluntatem*. Eam illi putant in solo esse sapiente, quam sic definiunt. Voluntas est, quae quid cum ratione desiderat. Quae autem, ratione adversa,[2] incitata est vehementius, ea libido est, vel cupiditas effrenata; quae in omnibus stultis invenitur. Itemque, quum ita movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. Nam quum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud *gaudium* dicitur: quum autem inaniter et effuse animus exsultat, tum illa *laetitia gestiens*, vel *nimia* dici potest; quam ita definiunt, sine ratione animi

(1) Sic Manut. Lambin. Davis. et Wolf. At Gebhardus dedit *iniecta*.

(2) Bentlei. Davis. *aversa*.

elationem. Quoniamque, ut bona natura appetimus, sic a malis natura declinamus: quae declinatio quum ratione fiet, *cautio* appelletur, eaque intelligatur in solo esse sapiente; quae autem sine ratione, et cum exanimatione humili atque fracta, nominetur metus. Est igitur *metus*, ratione adversa, cautio. Praesentis autem mali, sapientis affectio, nulla est. Stulta [1] autem aegritudo est ea, qua afficiuntur in malis opinatis, animosque demittunt et contrahunt, rationi non obtemperantes. Itaque haec prima definitio est, ut aegritudo sit animi, adversante ratione, contractio. Sic quatuor *perturbationes* sunt, tres *constantiae*, quoniam aegritudini nulla constantia opponitur.

VII. Sed omnes perturbationes iudicio censent fieri et opinione. Itaque eas definiunt pressius, ut intelligatur non modo quam vitiosae, sed etiam quam in nostra sint potestate. Est igitur *aegritudo*, opinio recens mali praesentis, in quo demitti contrahique animo [2] rectum esse videatur; *laetitia*, opinio recens boni praesentis, in quo efferri rectum esse videatur; *metus*, opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur; *libido*, opinio venturi boni, quod sit ex usu iam praesens esse atque adesse. Sed quae iudicia, quasque opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, verum illa etiam, [3] quae efficiuntur perturbationibus, ut aegritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat; metus, recessum quemdam animi et fugam; laetitia profusam hilaritatem; libido effrenatam

(1) Bentlei. et Davis. *stultis*. Vulgo *stulti*. In codd. Mss. nonnullis *stulta*, quod Wolfius recepit.

(2) Pearcius malebat *animos*.

(3) Davis. malebat *verum in illis etiam*. — Dicit Cicero ex his opinionibus labi non solum perturbationes quas dixit, sed etiam ea quae his perturbationibus gignuntur; ita ut morsus doloris, quem facit aegritudo, sicut ipsa aegritudo ex opinione oriatur; recessus animi et fuga, quam facit metus, sicut metus ipse, oriatur ex opinione, et ita de reliquis. Ed. P.

appetentiam. Opinationem autem, quam in omnes definitiones superiores inclusimus, volunt esse imbecillam assensionem.

VIII. Sed singulis perturbationibus partes eiusdem generis plures subiiciuntur: ut *aegritudini*, invidentia (utendum est enim, docendi causa, verbo minus usitato; quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur) aemulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, moeror, aerumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, et si quae sunt de genere eodem. Sub *metu*[1] autem subiecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido. *Voluptati* malivolentia,[2] delectatio, iactatio, et similia. *Libidini* ira, excandescentia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium, et cetera eiusmodi.

Haec autem definiunt hoc modo. *Invidentiam* esse dicunt aegritudinem susceptam propter alterius res secundas, quae nihil noceant invidenti. Nam si quis doleat eius rebus secundis, a quo ipse laedatur, non recte dicitur invidere; ut si Hectori Agamemno. Qui autem, cui alterius[3] commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invidet profecto. *Aemulatio* autem dupliciter illa quidem dicitur, ut et in laude, et in vitio nomen hoc sit. Nam et imitatio virtutis aemulatio dicitur; sed ea nihil hoc loco utimur; est enim laudis: et est aemulatio aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat. *Obtrectatio* autem est ea, quam intelligi zelotypiam volo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod

(1) Sic Wolf. Vulgo *sub metum.*

(2) Vulgo additur *laetans malo alieno*, quod glossatori deberi viderunt Bentlei. Davis. Ern.

(3) Ernestius mavult *quum alterius.*

ipse concupiverit. *Misericordia* est aegritudo ex miseria alterius, iniuria laborantis: nemo enim parricidae, aut proditoris supplicio misericordia commovetur. *Angor*, aegritudo premens. *Luctus* aegritudo ex eius, qui carus fuerit, interitu acerbo. *Moeror*, aegritudo flebilis. *Aerumna*, aegritudo laboriosa. *Dolor*, aegritudo crucians. *Lamentatio*, aegritudo cum eiulatu. *Sollicitudo*, aegritudo cum cogitatione. *Molestia*, aegritudo permanens. *Afflictatio*, aegritudo cum vexatione corporis. *Desperatio*, aegritudo sine ulla rerum exspectatione meliorum. Quae autem subiecta sunt sub metu, ea sic definiunt: *Pigritiam*, metum consequentis laboris. *Pudorem* ***[1] *terrorem*, metum concutientem,[2] ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor et tremor et dentium crepitus consequatur; *Timorem*, metum mali appropinquantis; *Pavorem*, metum mentem loco moventem; ex quo illud Ennii,

(1) *Pudorem et terrorem.* Vulgo desunt duae primae voculae, quas merito doctissimus Bentleius addendas censuit, ut docent sequentia. Vide sis A. Gellium, XIX, 6. Dav. — Alii, ut Schützius, putant hic deesse pudoris definitionem. — *Pudorem.* Forsan e Stoicorum definitione Αἰσχύνη, φόβος ἀδοξίας suppleri posset, « metum ingloriae » sive *infamiae*; forsan vero excidit adiectivum, quod verosimilius est, quia sequitur « ex quo fit. » Neid. — Terror, ἔκπληξις, φόβος ἐκ φαντασίας ἀσυνήθους πράγματος, ut Laërtius; nam Stobaeus et Nemesius ultimam vocem praetermittunt: Andronico autem ἔκπληξις est φόβος ἕνεκεν ἀσυνήθους φαντασίας δεινοῦ. Hic inductus Paul. Manutius, Ciceronis definitionem censebat imperfectam; quamobrem supplevit « ex cogitatione inusitatae rei ». Absque caussa, ut opinor, sontica; quum Graecorum ὁρισμοὶ terroris exprimant originem; at Tullii definitio, *effectum* solum respicit; nam concussio illa, consequens est ἀσυνήθους φαντασίας. Minus etiam necessaria videtur I. G. Graevii coniectura, qui ad Offic. lib. I, cap. 36, rescribebat *metum mentem concutientem*. Non enim mentem solum, sed et corpus concutit, ut ex seqq. patet. Davis.

(2) P. Manutius supplendum putabat *ex cogitatione inusitatae rei*. Graevius autem ad lib. 1. de Offic. c. 36. legendum censebat *metum mentem concutientem*.

Tum pavor sapientiam omnem mi exanimato expectorat: [1]

Exanimationem, metum subsequentem, et quasi comitem pavoris; *Conturbationem*, metum excutientem cogitata; *Formidinem*, metum permanentem.

IX. Voluptatis autem partes hoc modo describunt, ut *Malivolentia* sit voluptas ex malo alterius sine emolumento suo; *Delectatio*, voluptas suavitate auditus animum deleniens. Et, qualis est haec aurium, tales sunt oculorum, et tactionum, et odorationum, et saporum: quae sunt omnes unius generis, ad perfundendum animum tamquam illiquefactae voluptates. *Iactatio*, est voluptas gestiens, et se efferens insolentius. Quae autem libidini subiecta sunt, ea sic definiuntur,[2] ut *Ira* sit libido poeniendi eius, qui videatur laesisse iniuria; *Excandescentia* autem, sit ira nascens, et modo exsistens, quae θύμωσις[3] graece dicitur; *Odium*, ira inveterata; *Inimicitia*, ira ulciscendi tempus observans; *Discordia*, ira acerbior, intimo corde concepta;[4] *Indigentia*, libido inexplebilis; *Desiderium*, libido eius, qui nondum adsit, videndi. Distinguunt etiam illud, ut sit libido earum rerum,[5] quae dicuntur de quodam, aut quibusdam: quae κατηγορήματα dialectici appellant; ut habere divitias, capere honores; indigentia, rerum ipsarum est,

(1) Volgo *omnem mihi ex animo expectorat.* Et sic Nonius Marcellus v. *expectorare.* Davisius metro convenientius *mihi omnem ex animo expectorat.* Sed cf. de Orat. III. 38. 58.

(2) *Definiunt* ed. Asc. Manut. Lamb. Davis. At codd. Mss. plerique *definiuntur.*

(3) Volfius dedit θυμός.

(4) Vulgo inepte *intimo odio et corde concepta.* Lambinus, probantibus Bentleio et Davisio, *intimo animo et corde concepta.* Melius verba *odio et* eiiciuntur, a Wolfio uncis inclusa. Buherio placebat *inter duos corde concepta.*

(5) Vulgo *distinguunt illud etiam ut sit libido earum rerum.* Davisius c. P. Manutio: *Distinguunt illud etiam ut desiderium libido sit e. r.* Ego Wolfium sequor.

ut honorum, ut pecuniae. Omnium autem perturba tionum fontem esse dicunt *intemperantiam:* quae es a tota mente et a recta ratione [1] defectio, sic avers a praescriptione rationis, ut nullo modo appetitione animi nec regi, nec contineri queant. Quemadmodur igitur temperantia sedat appetitiones, et efficit, u eae rectae rationi pareant, conservatque considerat iudicia mentis; sic huic inimica intemperantia, omnen animi statum inflammat, conturbat, incitat. Itaqu et aegritudines, et metus, et reliquae perturbatione omnes gignuntur ex ea.

X. Quemadmodum quum sanguis corruptus est aut pituita redundat, aut bilis, in corpore mork aegrotationesque nascuntur; sic pravarum opinionur conturbatio, et ipsarum inter se repugnantia, sani tate spoliat animum morbisque perturbat. Ex pertur bationibus autem primum morbi conficiuntur, qua vocant illi νοσήματα, eaque, quae sunt eis morbis cor traria; quae habent ad res certas vitiosam offensio nem atque fastidium: deinde aegrotationes, quae ap pellantur a Stoicis ἀῤῥωστήματα, hisque item opposita contrariae offensiones. Hoc loco nimium operae cor sumitur a Stoicis, maxime a Chrysippo, dum morbi corporum comparatur morborum animi similitudo Qua oratione praetermissa minime necessaria, ea quae rem continent, pertractemus. Intelligatur igitu perturbationem, iactantibus se opinionibus incon stanter et turbide, in motu esse semper: [2] quun

(1) Verba *et a recta ratione* Bentleius spuria esse existimabat.

(2) In Pal. 4. legitur: *intelligatur igitur perturbatione iactantibus opinionibus inconstanter et turbido in animo motus esse semper.* Vnde Davisius coniicit legendum: *intelligat igitur perturbationum iactantibus opinionibus inconstanter et turbide animo motus esse semper.* Sed vera esse vulgatam viderunt Buherius Wopkens. Lect. Tull. I. 16.

autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit, et tamquam in venis medullisque insederit, tum exsistit et morbus, et aegrotatio, et offensiones eae, quae sunt eis morbis aegrotationibusque contrariae.

XI. Haec, quae dico, cogitatione inter se differunt; re quidem copulata sunt; eaque [1] oriuntur ex libidine et laetitia. Nam quum est concupita pecunia, nec adhibita continuo ratio, quasi quaedam Socratica medicina, quae sanet [2] eam cupiditatem; permanat in venas, et inhaeret in visceribus illud malum, exsistitque morbus et aegrotatio; quae evelli [3] inveterata non possunt; [4] eique morbo nomen est *avaritia*. Similiterque ceteri morbi, ut *gloriae cupiditas*, ut *mulierositas* (ut ita appellem eam, quae graece φιλογύνεια dicitur [5]), ceterique similiter morbi aegrotationesque nascuntur. Quae autem sunt his contraria, ea nasci putantur a metu; ut *odium mulierum*, quale in μισογύνῳ Attilii [6] est; ut *in hominum universum genus*, quod accepimus de Timone, qui μισάνθρωπος appellatur; ut *inhospitalitas* est. Quae omnes aegrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, quas fugiunt et oderunt. Definiunt autem animi *aegrotationem*, opinationem vehementem de re non expetenda, tamquam valde expetenda sit, [7] inhaerentem et penitus insitam. Quod autem nascitur ex offensione, ita definiunt, opinionem vehementem de re non fugienda, inhaerentem et penitus

(1) Davis. e cod. Med. *ea quae.*

(2) Vulgo *sanaret.* Recte Bentleius Davis. Wolf. *sanet.*

(3) Vulgo *avelli.* Sed melius legi *evelli* intellexit Wopkens. Lect. Tull. l. 16. idque recepit Wolf.

(4) *Non possit* Bentlei. Ern.

(5) Davis. e codd. Reg. Pith. Balliol. *ut ita appellem, ea quae*—

(6) Sic e compluribus Mss. Davis. et Lallemand, quem sequuntur Ern. et Wolf. Vulgo *quale in μισογυνεία est.*

(7) Ernestius delevit *sit*, ut infra post *valde expetenda.*

insitam, tamquam fugienda. Haec autem opinatio est iudicatio [1] se scire, quod nesciat. Aegrotationi autem talia quaedam subiecta sunt, *avaritia*, *ambitio*, *mulierositas*, *pervicacia*, *ligurritio*, *vinolentia*, *cupedia*, et si qua similia. Est autem avaritia, opinatio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda sit, inhaerens, et penitus insita. Similisque est eiusdem generis definitio reliquarum. *Offensionum* autem definitiones sunt eiusmodi, ut *inhospitalitas* sit opinio vehemens, valde fugiendum esse hospitem, eaque inhaerens, et penitus insita. Similiterque definitur et *mulierum odium*, ut Hippolyti; et, ut Timonis, *generis humani*.

XII. Atque ut ad valitudinis similitudinem veniamus, eaque collatione utamur aliquando, sed parcius, quam solent Stoici: ut sunt alii ad alios morbos procliviores (itaque dicimus gravedinosos quosdam, quosdam torminosos, non quia iam sint, sed quia saepe sint); sic alii [2] ad metum, alii ad aliam perturbationem; ex quo in aliis *anxietas*, unde anxii; in aliis *iracundia* dicitur, [3] quae ab *ira* differt: estque aliud iracundum esse, aliud iratum; ut differt *anxietas* ab *angore*. Neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec qui anxii, semper anguntur: ut inter ebrietatem, et ebriositatem interest; aliudque est amatorem esse, aliud amantem. Atque haec aliorum ad alios morbos proclivitas late patet: nam pertinet ad omnes perturbationes. In multis etiam vitiis apparet, sed nomen res non habet. Ergo et invidi, et malivoli, et lividi, et timidi, et misericordes, quia

(1) Ita Davis. e codd. Reg. Gryph. Vatic. Pal. 4. Vulgo *iudicare*.

(2) Vulgo *alii*. Recte Davisius e Manutii coniectura *sic alii*.

(3) Davisius e coniectura dedit *efficitur*.

proclives[1] ad eas perturbationes, non quia semper feruntur. Haec igitur proclivitas ad suum quodque genus, a similitudine corporis aegrotatio dicatur,[2] dum ea intelligatur ad aegrotandum proclivitas. Sed haec in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, *facilitas* nominetur, in malis *proclivitas*, ut significet lapsionem: in neutris habeat superius nomen.

XIII. Quo modo autem in corpore est morbus, est aegrotatio et vitium; sic in animo. *Morbum* appellant totius corporis corruptionem. *Aegrotationem* morbum cum imbecillitate; *vitium*, quum partes corporis inter se dissident: ex quo pravitas membrorum, distortio, deformitas. Itaque illa duo, morbus et aegrotatio, ex totius valitudinis corporis[3] conquassatione et perturbatione gignuntur; vitium autem, integra valitudine, ipsum ex se cernitur. Sed in animo tantummodo cogitatione possumus morbum ab aegrotatione seiungere. Vitiositas autem est habitus, aut affectio in tota vita inconstans et a se ipsa dissentiens. Ita fit ut, in altera, corruptione opinionum morbus efficiatur et aegrotatio; in altera inconstantia et re-

(1) Davis. e Bentleii coniectura edidit *proclive*.

(2) Ita ex emendatione Bentleii Davis. Ern. Wolf. Vulgo *dicitur*.

In neutris habeat superius nomen) In bonis, inquit, rebus, et honestis, affectio, sive, ut vulgo et in scholis loquuntur, *dispositio*, quae facit, ut alii ad alia bona capessenda, atque efficienda sint aptiores, nominetur *facilitas*. In rebus malis, et a laude atque ab honestate seiunctis eiusmodi affectio ac dispositio nominetur *proclivitas*: quod nomen videtur eo ipso convenire melius, quia proclivitas significationem habet non remotam a lapsione; et qui aptior est ad mala, pronus est ad labendum et peccandum. In iis autem rebus, quae neutrae sunt, neque bonae, neque malae, sed mediae, atque, ut Stoici aiunt, indifferentes, dispositio illa, qua fit ut quispiam ad aliqua ex illis sit aptior, quam ad alia, habeat nomen quod prius positum est, et nominetur *facilitas*. ANON.

(3) *Corporis* uncis inclusit Ernestius. Sed opponitur deinde *in animo*.

pugnantia; non enim omne vitium partes habet dissentientes,[1] ut eorum, qui non longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta, nec prava. Morbi autem, et aegrotationes partes sunt vitiositatis; sed perturbationes, sintne eiusdem partes, quaestio est. Vitia enim, affectiones sunt manentes; perturbationes autem, moventes, ut non possint affectionum manentium partes esse. Atque ut in malis attingit animi

(1) Bentleius corrigebat *non enim omne vitium pares habet dissidentias* (ut alii referunt, *dissensiones*). Buherio totus locus ita videbatur constituendus: *Ita fit ut in altero, corruptione opinionum morbus efficiatur et aegrotatio*; in *altero, inconstantia et repugnantia. Sed perturbationes sintne eiusdem partes, quaestio est. Non enim omne vitium partes habet dissentientes. Vt eorum qui non longe ab sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta, nec prava. Vitia enim affectiones sunt manentes; perturbationes autem moventes etc.* — Etsi decreveram nihil hic meum apponere: quia tamen me olim, elaboranda huius libri Gallica interpretatione occupatum, locus hic diu multumque exercuit, non dubitabo communicare cum lectoribus quod, omnem pertentanti exitum, in mentem denique venerat. Primum igitur moneo, vocem *partes*, quae in hac disputatione occurrit saepius, intelligendam esse, ut solent dialectici, de partibus subiectivis, quae dicuntur species, et continentur sub genere, quod dividunt. Iam sententiam ipsam integram, ex brevitate obscuram, fusius explico.

Geminam, quam dixi, et definii, pravam animi affectionem parit opinionum corruptio. In altera efficit morbum et aegrotationem, in altera inconstantiam, repugnantiamque et iudiciorum, et appetitionum. Harum alterutra, hoc est, vel inconstantia vel repugnantia sufficit, ut in animo sit vitium. Sicut enim in corpore ut inesse vitium dicatur, necesse non est, ut partes simul inter se dissentientes; satis est si male cohaereant etiamsi unius formae ac speciei sint omnes: sic in animo, non tantum ubi iudicia appetitionesque a ratione dissident, vitium est; sed etiam ubi deest illis in bono firmitas et constantia. Porro quod inconstantia, sola et seiuncta a repugnantia, vitium contineat, apparet in iis hominibus, qui non longe a sapientia absunt, hoc est, a perfectione virtutis, et vitiorum vacuitate. Quamvis enim non longe absint, quamdiu tamen aliquid in eis remanet stultitiae, in vitio sunt. Non quod animi affectionem habeant pravam aut distortam, sed quod in bono parum constantem. Caeterum dubitari non potest, quin, qui appellantur in animis morbi, sint species vitiositatis. At quaestio est, an species huius

naturam corporis similitudo, sic in bonis. Sunt enim in corpore praecipua, pulchritudo, vires, valitudo, firmitas, velocitas; sunt item in animo. Vt enim corporis temperatio, quum ea congruunt inter se, e quibus constamus, sanitas; sic animi dicitur, quum eius iudicia opinionesque concordant, eaque animi est virtus; quam alii ipsam temperantiam dicunt esse, alii obtemperantem temperantiae praeceptis, et eam subsequentem, nec habentem ullam speciem suam: sed sive hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. Est autem quaedam animi sanitas, quae in insipientem etiam cadat, quum curatione[1] medicorum turbatio mentis aufertur. Et, ut corporis est quaedam apta figura membrorum, cum coloris quadam suavitate; ea quae dicitur pulchritudo: sic in animo, opinionum iudiciorumque aequabilitas et constantia, cum firmitate quadam e stabilitate virtutem subsequens, aut virtutis vim ipsam continens, pulchritudo vocatur. Itemque viribus corporis et nervis et efficacitati similes similibus quoque[2] verbis animi vires nominantur. Velocitas autem corporis, celeritas appellatur: quae eadem ingenii etiam laus habetur propter animi multarum rerum brevi tempore percursionem.

sinl eae, quae appellantur perturbationes. Cui qoidem quaestioui sic respondendum videtur, ut negemus perturbationes esse partes, formas, aut species vitiositatis, et sub vitii genere contineri. Nam species habere debet quidquid generi conveuit: at in vitiis est aliquid, quod nun est in perturbationibus. Siquidem, licet utraque, et vitia et perturbationes, sinl affectiones animi pravae, tamen vitia sunl affectiones manentes; perturbationes vero non sunt affectiones eiusmodi manentes, sed *moventes* et temporales; quocirca non sunt intra eandem speciem.

Id, ni fallar, voluit Cicero. Nihil mirum, si haec spineta, in quibus se Stoici oblectabant, levi pede transiliit. Oliv.

(1) Davis. ex aliquot codd. et edd. vett. addidit *et gubernatione*; pro qoo alii Mss. habent *et perturbatione*. Lambinus cuuj. *et purgatione*. Brutus *et pertractatione*.

(2) Sic Wolf. Vulgo abest *quoque*. In Mss. Reg. et Leid. est *similibusque*

XIV. Illud animorum corporumque dissimile
quod animi valentes morbo tentari possunt, ut co
pora [1] possunt; sed corporum offensiones sine culp
accidere possunt, animorum non item: quoru
omnes morbi et perturbationes ex aspernatione ra
tionis eveniunt. Itaque in hominibus solum exs
stunt. Nam bestiae simile quiddam faciunt, sed i
perturbationes non incidunt. Inter acutos autem
et inter hebetes interest, quod ingeniosi, ut aes co
rinthium in aeruginem, sic illi in morbum et inc
dunt tardius, et recreantur ocyus; hebetes no
item. Nec vero in omnem morbum ac perturbatio
nem animus ingeniosi cadit; non enim in ullam eff
ratam et immanem; [2] quaedam autem humanitat
quoque habent primam speciem, ut misericordia
aegritudo, metus. Aegrotationes autem morbiqu
animorum difficilius evelli posse putantur, quan
summa illa vitia, quae virtutibus sunt contraria
Morbis enim manentibus vitia sublata esse possunt,
qui non tam celeriter sanantur, quam illa tolluntu

Habes ea, quae de perturbationibus enucleat
disputant Stoici, quae logica appellant, quia disse
runtur subtilius. Ex quibus quoniam tamquam
scruposis [4] cotibus enavigavit oratio, reliquae dispu
tationis cursum teneamus: modo satis illa dilucid
dixerimus, pro rerum obscuritate. *A*. Prorsus sati

(1) Ita verissime correxit Bentleius vulgatum *quod animi volantes morbo tentari non possunt, corpora possunt.*

(2) Optime sic iterum Bentleius. Vulgo *non enim multa efferata et immanio.*

(3) Recte hoc ex emendatione Lambini, codicis etiam Eliens. 2. testimonio confirmata receperunt D
vis. et Wolf. Vulgo male: *sublata es*
non possunt quio non tam etc.

(4) Sic a Lambini et Bentleii co
rectione ediderunt Davis. We
Vulgo *scrupulosis*. Ernestius al
quando legendum putabat *scopu*
sis ut est in Orat. in Caecil. c. 11.

sed si qua diligentius erunt cognoscenda, quaeremus alias: nunc vela, quae modo dicebas, exspectamus et cursum.

XV. *M.* Quando et aliis locis [1] de virtute diximus, et saepe dicendum erit (pleraeque enim quaestiones, quae ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur) quando igitur virtus est affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, et ipsa per se, sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis; ex ea proficiscuntur honestae voluntates, sententiae, actiones, omnisque recta ratio: quamquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. Huius igitur virtutis contraria est vitiositas (sic enim malo, quam malitiam appellare eam, quam Graeci κακίαν appellant; nam malitia certi cuiusdam vitii nomen est, vitiositas, omnium); ex qua concitantur [2] perturbationes, quae sunt, ut paullo ante diximus, turbidi animorum concitatique motus, aversi a ratione, et inimicissimi mentis vitaeque tranquillae. Important enim aegritudines anxias atque acerbas, animosque affligunt et debilitant metu; iidem inflammant appetitione nimia; quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quamdam animi, a temperantia et moderatione plurimum dissidentem. Quae si quando adepta erit id, quod ei fuerit concupitum, tum effertur alacritate, ut nihil constet, quod agat: [3] ut ille, qui *volupta-*

(1) Davisius post Manutium rescribendum censet: *Quando, ut aliis locis.*

(2) Sic Camerar. Manut. quem sequuntur Ernestius, Wolf. Vulgo *cogitantur.* Davis. in ed. 2. e Bentleii correctione dedit *cooriuntur.* Buherius malebat *progignuntur.*

(3) Sic hic locus emendatus Lambini, Davisii, Bentleii curis. Vulgo: *Quae si quando adepta est id, quod ei fuerat concupitum, tum fert alacritatem, ut nihil esse constet, quod agat.*

tem animi nimiam, summum esse errorem[1] arb tratur. Eorum igitur malorum in una virtute posi sanatio est.

XVI. Quid autem est non miserius solum, se foedius etiam et deformius, quam aegritudine qu afflictus, debilitatus, iacens? Cui miseriae proximi est is, qui appropinquans aliquod malum metui exanimatusque pendet animi. Quam vim mali signil cantes poëtae, impendere apud inferos saxum Ta talo faciunt,

Ob scelera animique impotentiam et superbiloquentiam;[2]

ea communis poena stultitiae est. Omnibus eni quorum mens abhorret a ratione, semper aliqui tal terror impendet. Atque ut hae tabificae mentis pe turbationes sunt, aegritudinem dico et metum; s hilariores illae, cupiditas, avide semper aliquid e: petens, et inanis alacritas, id est, laetitia gestien non multum differunt ab amentia. Ex quo intellig tur, qualis ille sit, quem tum moderatum, tum ten perantem continentemque dicimus.[3] Nonnunqua haec eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tan quam ad caput, referre volumus. Quod nisi eo nc mine virtutes continerentur, nunquam ita pervu gatum illud esset, ut iam proverbii locum obtinere *hominem frugi omnia recte facere.* Quod idem qiu Stoici de sapiente dicunt, nimis admirabiliter, nimi que magnifice dicere videntur.

(1) Respicitur Trabeae versiculus de Fin. II. 4. Famil. II. 9.

(2) Haec verba vulgo pro Tullianis habita Tragici alicuius versiculum esse (scil. Trochaicum) viderunt Turnebus, Davisius, Wolf. — Mox Sch. *aliqui talis*, suadente Geor. *T.*

(3) Ita legendum censuit Davisi eiectis quae in vulgatam lectione irrepserunt glossematibus. Vulgo mirum sic: *moderatum*, *alias m destum*, *et temperantem*, *alias co stantem continentemque dicimus.* W fius tamen *alias constantem* serva

XVII. Ergo is,[1] quisquis est, qui moderatione et constantia quietus animo est, sibique ipse placatus, ut nec tabescat molestiis, nec frangatur timore, nec sitienter quid expetens ardeat desiderio, nec alacritate futili gestiens deliquescat, is est sapiens, quem quaerimus, is est beatus: cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis laetabile ad efferendum videri potest. Quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui aeternitas omnis, totiusque mundi nota sit magnitudo? Iam quid[2] aut in studiis humanis, aut in tam exigua brevitate vitae magnum sapienti videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino novum? Atque idem ita acrem in omnes partes aciem intendit, ut semper videat sedem sibi ac locum sine molestia atque angore vivendi, ut quemcumque casum fortuna invexerit, hunc apte et quiete ferat. Quod qui faciet, non aegritudine solum vacabit, sed etiam perturbationibus reliquis omnibus. His autem vacuus animus, perfecte atque absolute beatos efficit;[3] idemque concitatus et abstractus ab integra certaque ratione, non constantiam solum amittit, verum etiam sanitatem.

Quocirca mollis et enervata putanda est Peripateticorum ratio et oratio, qui perturbari animos necesse esse dicunt, sed adhibent modum quemdam, quem ultra progredi non oporteat. Modum tu adhibes vitio? an vitium nullum est, non parere rationi? an ratio parum praecipit, nec bonum illud esse,

(1) Davis. ex aliquot Mss. *Ergo hic.*

(2) Sic de Buherii sententia rescripsi pro vulgato *Nam quid?* Bentleio placebat *Num quid.*

(3) Davis. mavult *beatus efficitur.*

quod aut cupias ardenter, aut adeptus efferas
insolenter? nec porro malum, quo aut oppres
iaceas, aut, ne opprimare, mente vix constes? ea
omnia aut nimis tristia, aut nimis laeta errore fieri
qui si error stultis extenuetur die, ut, quum
eadem maneat,[2] aliter ferant inveterata, aliter
centia; sapientes ne attingat quidem omnino.
enim quis erit tandem modus iste? Quaeramus e
modum aegritudinis, in quo operae plurimum pc
tur. Aegre tulisse P. Rupilium[3] fratris repuls
consulatus, scriptum apud Fannium est. Sed tan
transisse videtur modum, quippe qui ob eam c
sam a vita recesserit: moderatius igitur ferre deb
Quid si, quum id ferret modice, mors liberor
accessisset? Nata esset aegritudo nova, sed ea r
dica:[4] magna tamen facta esset accessio. Quid
deinde dolores graves corporis, si bonorum amiss
si caecitas, si exsilium, si pro singulis malis ae
tudines accederent? Summa[5] ea fieret, quae r
sustineretur.

XVIII. Qui modum igitur vitio quaerit, simil
facit, ut si posse putet eum, qui se e Leucata p
cipitaverit, sustinere se, quum velit. Vt enim id r
potest; sic animus perturbatus et incitatus nec c
bere se potest, nec, quo loco vult, insistere; om
noque, quae[6] crescentia perniciosa sunt, ead

(1) *Errore*, opinione.

(2) Davis. e Bentleii correctione *quum re eadem maneant*. Et *maneant* est in cod. Pith.

(3) Recte sic Manut. Buherius, Wolf. Vulgo male *P. Rutilium*.

(4) Lambinus correxit: *Etiam si modica*. Bentleius malebat: *Sit ea modica*. Buherius legendum putabat: *Quid si quum id ferret modice*,
liberorum accessisset, et nata
aegritudo nova, sed ea mod
Magna tamen facta esset acces

(5) Wolfius ita distinxit *si e*
lium? si pro singulis malis aeg
dines accederent, summa etc.

(6) Sic Wolf. auctore Bent
Vulgo *insistere omnino: quaeq*

sunt vitiosa nascentia. Aegritudo autem ceteraeque perturbationes, amplificatae certe pestiferae sunt. Igitur etiam susceptae continuo in magna pestis parte versantur. Etenim ipsae se impellunt, ubi semel a ratione discessum est; ipsaque sibi imbecillitas indulget, in altumque provehitur imprudens, nec reperit locum consistendi. Quamobrem nihil interest, utrum moderatas perturbationes approbent, an moderatam iniustitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam. Qui enim vitiis modum apponit, is partem suscipit vitiorum. Quod quum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico, incitataque semel proclive[1] labuntur, sustineri que[2] nullo modo possunt.

XIX. Quid? quod iidem Peripatetici perturbationes istas, quas nos exstirpandas putamus, non modo naturales esse dicunt, sed etiam utiliter a natura datas? Quorum est talis oratio. Primum multis verbis iracundiam laudant; cotem fortitudinis esse dicunt; multoque et in hostem, et in improbum civem vehementiores iratorum impetus esse; leves autem ratiunculas eorum, qui ita cogitarent: Proelium rectum est hoc fieri; convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria. Haec nullam habere vim, nisi ira excanduerit[3] fortitudo. Nec vero de bellatoribus solum disputant: imperia severiora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiae. Oratorem denique non modo accusantem, sed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiae: quae etiam si non adsit, tamen verbis atque motu simu-

(1) *Proclivi* Wolf.

(2) *Sustinereque se* Ms. Leid. probante Buherio.

(3) Sic Davis. e coniectura Bentleii, qui tamen servavit *excanduit*. Vulgo *habent vim — excanduit.*

laudam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. Virum denique videri negant, qui irasci nesciat; eamque, quam lenitatem nos dicimus, vitioso lentitudinis nomine appellant. Nec vero solum hanc libidinem laudant (est enim ira, ut modo definivi, ulciscendi libido), sed ipsum illud genus vel libidinis, vel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum: nihil enim quemquam, nisi quod libeat, praeclare facere posse. Noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset; quaerentibusque respondebat, Miltiadis tropaeis se e somno suscitari. Cui non sunt auditae Demosthenis vigiliae? qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. Philosophiae denique ipsius principes nunquam in suis studiis tantos progressus sine flagranti cupiditate facere potuissent. Vltimas terras lustrasse Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus. Vbi enim quid esset, [1] quod disci posset, eo veniendum iudicaverunt. Num putamus haec fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse?

XX. Ipsam aegritudinem, quam nos ut tetram

Quam lenitatem appellant) Recte patens linguae Latinae dixit, vitiosum nomen esse *lentitudo*. Est vero non unum, sed duplex lentitudinis genus. Nam interdum de eo dicitur, qui prae stupore quodam irasci nesciat: estque lentitudo ἀναισθησία quaedam. De hac Cicero sentit, et in parte vitii poni ait. Interdum *lentitudo*, sive *natura lenta* eum affectum ac genus irae designat, quem Graeci κότον, quasi dormientem iram appellant. Ea est, quam Seneca ait, saevam manu, verbis parciorem: necnon altam, gravemque, et introrsus versam. Haec ita odiosa est, adeoque grande malum, ut eius comparatione simplex ira et quae se statim promit, virtutis nomen invadere non erubescat. Inde illud est apud M. Tullium, de Legibus: *Bonorum virorum esse admodum irasci.* Et ait idem scribens ad Atticum, I. 14: *irritabiles animos esse optimorum saepe hominum.* Casaubonus *in Sueton. Tiber.* 57.

(1) Sic Ms. Leid. Ern. Wolf. Vulgo *quidquid esset.*

et immanem belluam, fugiendam esse[1] diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt constitutam, ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominiis affici se in delicto dolerent. Impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui ignominiam et infamiam ferunt sine dolore. Morderi est melius conscientia. Ex quo est illud e vita ductum ab Afranio; nam quum dissolutus filius,

Heu me miserum!

tum severus pater,

Dummodo doleat aliquid, doleat quidlubet.[2]

Reliquas quoque partes aegritudinis, utiles esse dicunt, misericordiam ad opem ferendam, et calamitates hominum indignorum[3] sublevandas; ipsum illud aemulari, obtrectare, non esse inutile, quum aut se non idem videat consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se; metum vero si quis sustulisset, omnem vitae diligentiam sublatam fore, quae summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. Haec tamen ita disputant, ut re-

(1) Wolf. omisit *esse.*

(2) Sic Davis. e Reg. et Pith. Vulgo *quod lubet.*

Ad opem ferendam etc.) Aristoteles, *Rhetoric. II.* 10. Εσθω δὴ ἔλεος etc. Id est: *Sit igitur misericordia, aegritudo quaedam ob aliquod malum putatum, eius generis, quod interitum affert, vel dolorem inurit, hominis* indigni *visi, qui ita tractaretur.* Sensus est: Dicamus igitur misericordiam aegritudinem quamdam esse, exortam ex eo, quod malum esse videatur, atque eorum generum malum, quae aut ad interitum perducant, aut dolorem cruciatumque afferant: in eoque positum sit, qui illa fortuna *indignus* videatur. Stoici homines, illiusque familiae principes, ita misericordiam definierunt, ut a sententia Aristotelis non discreparent. Cicero IV Tuscul. dixit *hominum indignorum*, ut hic Aristoteles, τοῦ ἀναξίου. VICTOR.

(3) Erasmus malebat *indigorum.* Et sic Ms. Reg. et Leid. Sed *indignorum* refertur ad *calamitates.*

secanda esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse; et in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment.[1] Quae quum exponunt, nihilne tibi videntur, an aliquid dicere? *A.* Mihi vero dicere aliquid; itaque exspecto, quid ad ista.

XXI. *M.* Reperiam fortasse: sed illud ante. Videsne, quanta fuerit apud Academicos verecundia? Plane enim dicunt, quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. Digladientur illi per me licet: cui nihil est necesse,[2] nisi ubi sit illud, quod veri simillimum videatur, anquirere.[3] Quid est igitur quod occurrat in hac quaestione, quo possit[4] attingi aliquid veri simile, quo longius mens humana progredi non potest? Definitio perturbationis: qua recte Zenonem usum puto. Ita enim definit, ut perturbatio sit aversa a ratione,[5] contra naturam, animi commotio; vel brevius, ut perturbatio sit appetitus vehementior; vehementior autem intelligatur is, qui procul absit a naturae constantia. Quid ad has definitiones possim[6] dicere? Atqui haec pleraque sunt prudenter acuteque disserentium: illa quidem ex rhetorum pompa, *ardores animorum*, *cotesque virtutum*. An vero vir fortis, nisi stomachari coeperit, non potest fortis esse? Gladiatorum id quidem. Quamquam in eis ipsis videmus saepe constantiam. Colloquuntur, congrediuntur, queruntur, aliquid

(1) Ita Sch. praeeunte Davisio; vulgo *ut in omnibus* etc. *T.*

(2) *Cui.* Quum mihi tamquam Academico, *N.*

(3) Duo Mss. Leidd. et aliquot edd. vett. *inquirere.*

(4) Volgo edebatur *e qua possit attingi.* Bentleius *qua*, adverbium scilicet, reponendum censuit. P. Manutius correxerat *e quo.*

(5) Ita Ms. Reg. Buher. Wolf. Vulgo *adversa ratione.*

(6) Bentleius et Davisius correxerunt *possint.*

(7) Davis. ex aliquot Mss. *coepit*

postulant,[1] ut magis placati, quam irati esse videantur. Sed in illo genere sit sane Pacideianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius:

Occidam illum equidem, et vincam, si id quaeritis, inquit:
Verum illud credo fore, in os prius accipiam[2] ipse,
Quam gladium in stomacho furiae[3] ac pulmonibu' sisto,
Odi hominem; iratus pugno; nec longiu' quidquam
Nobis, quam dextrae gladium dum accommodet alter:
Vsque adeo studio atque odio illius efferor ira.

XXII. At sine hac gladiatoria iracundia videmus progredientem apud Homerum Aiacem multa cum hilaritate, quum depugnaturus esset cum Hectore. Cuius, ut arma sumpsit, ingressio laetitiam attulit sociis, terrorem autem hostibus: ut ipsum Hectorem, quemadmodum est apud Homerum, toto pectore trementem provocasse ad pugnam poeniteret. Atque hi collocuti inter se, priusquam manum consererent, leniter et quiete, nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde rabioseve fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse; nec Marcellum apud Clastidium ideo fortem fuisse, quia fuerit iratus. De Africano quidem, quia notior est nobis propter recentem memoriam, vel iurare[4] possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, quum in acie M. Allienum[5] Pelignum scuto protexerit, gladiumque hosti in pectus infixerit. De L. Bruto fortasse dubi-

(1) Bentleius malebat *expostulant.*

(2) *Occipiam* malebat Scaliger, probante Buherio.

(3) Vulgo inepte *sura.* Davisius legendum putabat *Furi*, ut intelligatur *Furius Aeserninus* gladiator nobilis. Buherius *Fulvi.* Ernestio placebat *fibra*, pro *iecore*, e coniectura Turnebi Adv. VII. 18. Ego Wolfium sequor; in Mss. Buherii erat *furia.*

(4) Vulgo *putare.*

(5) Alii *Halienum.*

tarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatius in Aruntem invaserit: video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? An fortitudo, nisi insanire coeperit, impetus suos non habet? Quid? Herculem, quem in caelum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro, aut leone Nemeaeo? An etiam Theseus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus?

XXIII. Vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis. Neque enim est illa fortitudo, quae rationis est expers. Contemnendae res sunt humanae; negligenda mors est; patibiles et dolores, et labores putandi. Haec quum constituta sunt iudicio atque sententia, tum est robusta illa, et stabilis fortitudo: nisi forte, quae vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi ne Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum esse declaravit, nunquam privatum esse sapientem, iratus videtur fuisse Ti. Graccho tum, quum consulem languentem reliquit, atque ipse privatus, ut si consul esset,[1] qui rem publicam salvam esse vellet, se sequi iussit. Nescio, ecquid ipsi nos fortiter in re publica fecerimus: si quid fecimus, certe irati non fecimus. An est quidquam si-

Marathonii tauri) Theseus *taurum, qui fuit Marathone, quem Hercules a Creta ad Eurystheum adduxerat, occidit*, ut sit Hyginus Fab. 38. Hinc Ovidius Metam. VII. 435:

> ... *Te, maxime Theseu,*
> *Mirata est Marathon Cretaei sanguine tauri.*

Paullo aliter Diodorus Siculus Bibl. lib. IV. et Plutarch. in Thes. DAVIS.

Nunquam privatum esse sapientem) Ita loquitur, quod pro Stoicorum sententia solus sapiens est magistratus. ID.

(1) Perinde ac si consul fuisset. Nempe summus erat Pontifex: nec id munus inter magistratus habebatur. ED. P.

milius insaniae, quam ira? quam bene Ennius *initium* dixit *insaniae*. Color, vox, oculi, spiritus, impotentia dictorum atque factorum, quam partem habent sanitatis? Quid Achille Homerico foedius? quid Agamemnone in iurgio? Nam Aiacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam. Satis est instructa, parata, armata,[1] per sese. Nam isto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod et insani, et ebrii multa faciunt saepe vehementius. Semper Aiax fortis; fortissimus tamen in furore:

Nam facinus fecit maxumum, quum, Danais inclinantibus,
Summam rem perfecit manu, restituit praelium insaniens. [2]

Dicamus igitur utilem insaniam. Tracta definitiones [3] fortitudinis; intelliges, eam stomacho non egere.

XXIV. Fortitudo est igitur, affectio animi legi summae in perpetiendis rebus obtemperans; vel conservatio stabilis iudicii in eis rebus, quae formidolosae videntur, subeundis et repellendis; vel scientia rerum formidolosarum contrariarumque perferendarum [4] aut omnino negligendarum, conservans earum rerum stabile iudicium: vel brevius, ut Chrysippus; — nam superiores definitiones erant Sphaeri, homi-

In iurgio) Iliad. lib. 1. Sed de Aiace, ex aliqua latina tragoedia adductus locus id innuit: sic introductum Aiacem fuisse, ut insaniens cum hostibus manum conserens, illos in fugam verteret. Quod et Philostratus in Aiace significare videtur, a Graecis tragicis factum esse. CAM.

(1) Vulgo *armata*, *parata*. Meliorem verborum ordinem praebuerunt Davisio codd. Reg. Pith. Med. Bak. Balliol.

(2) Vulgo *manus*, *praelium restituit insaniens*. Bentleius correxit *summam rem perfecit manu, rem restituit insaniens*. Ego Wolfium sequor.

(3) Sic Davis. e codd. Pith. et Reg. Vulgo *definitionem*.

(4) *Perferendarum* delevit Davisius.

nis in primis bene definientis, ut putant Stoici enim [1] omnino omnes fere similes; sed declaran munes notiones, alia magis alia. — Quo modo Chrysippus? Fortitudo est, inquit, scientia rendarum rerum, vel affectio animi in patier perferendo summae legi parens sine timore. Qu licet insectemur istos, ut Carneades solebat: n ne soli philosophi sint. Quae enim istarum defi num non aperit notionem nostram, quam hal omnes de fortitudine, tectam atque involutam aperta, quis est, qui aut bellatori, aut imper aut oratori quaerat aliquid, neque eos existime rabie quidquam fortiter facere posse? Quid? S qui omnes insipientes insanos esse dicunt, nonr colligunt? Remove perturbationes, maximequ cundiam: iam videbuntur monstra dicere. Nun tem ita disserunt, sic se dicere, omnes stultos nire, ut male olere omne coenum. At non se Commove: senties. Sic iracundus non semper est. Lacesse: iam videbis furentem. Quid? ista trix iracundia, quum domum rediit, qualis es uxore? cum liberis? cum familia? An tum q est utilis? Est igitur aliquid, quod perturbata melius possit facere, quam constans? An quis potest sine perturbatione mentis irasci? Bene nostri, quum omnia essent in *moribus* vitia, nullum erat iracundia foedius, iracundos solo *rosos* [2] nominaverunt.

XXV. Oratorem vero irasci minime decet; si re non dedecet. An tibi irasci tum videmur,

(1) *Sunt autem* malebat idem.

(2) Recte Davisius e codd. Pith. Fabr. Cantabr. Valic. et Petrens. a prima manu dedit *morosos* pro vulgato *morbosos*, idemque elia ante *moribus* rescripsit p *morbis*. In utroque eum se Ern. Wolf.

quid in causis acrius et vehementius dicimus? Quid? quum iam rebus transactis et praeteritis orationes scribimus, num irati scribimus?

Ecquis[1] *hoc animadvertit? Vincite*,

num aut egisse unquam iratum Aesopum, aut scripsisse existimamus[2] iratum Attium? Aguntur ista praeclare, et ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione; sed aguntur leniter, et mente tranquilla. Libidinem vero laudare, cuius est libidinis? Themistoclem mihi et Demosthenem profertis; additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos studia libidinem vocatis? quae vel optimarum rerum, ut ea sunt, quae profertis, sedata tamen et tranquilla esse debent. Iam aegritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? At commode dixit Afranius,

Dummodo doleat aliquid, doleat quidlubet[3]

Dixit enim de adolescente perdito ac dissoluto; nos autem de constanti viro ac sapienti quaerimus. Et quidem ipsam illam iram centurio habeat, aut signifer, vel ceteri, de quibus dici non necesse est, ne rhetorum aperiamus mysteria. Vtile est enim uti motu animi, qui uti ratione non potest: nos autem, ut testificor saepe, de sapiente quaerimus.

XXVI. At etiam aemulari utile est, obtrectare, misereri. Cur misereare potius, quam feras opem, si id facere possis? An sine misericordia liberales esse

(1) Sic Victor. Lambin. Davis. Vulgo *Et quis*.

(2) Davis. e Bentleii correctione edidit *existimas*. Idem est in uno cod. Leid.

(3) Sic Davis. e Mss. Vulgo *quod lubet*.

non possumus? Non enim suscipere ipsi aegritudine propter alios debemus; sed alios, si possumus, levare aegritudine. Obtrectare vero alteri, aut illa vitiosa aemulatione, quae rivalitati similis est, aemulari, quid habet utilitatis, quum sit aemulantis, angi alieno bono, quod ipse non habeat; obtrectantis autem, angi alieno bono, quod id etiam alius habeat. Qui id approbari possit,[1] te aegritudinem suscipere pro experientia, si quid habere velis? Nam solum habere velle, summa dementia est. Mediocritates autem malorum quis laudare recte possit? Qui enim potest, in quo libido cupiditasve sit, non libidinosus aut cupidus esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? Libidinosum igitur,[2] et iracundum, et anxium, et timidum censemus esse sapientem? De cuius excellentia multa quidem dici quamvis fuse lateque possunt;[3] sed brevissime illo modo, sapientiam esse rerum divinarum et humanarum scientiam, cognitionemque, quae cuiusque rei causa sit. Ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hunc tu igitur,[4] tamquam in mare, quod est ventis subiectum, perturbationem cadere tibi dixisti videri? Quid est, quod tantam gravitatem constantiamque perturbet? an improvisum aliquid, aut repentinum? Quid potest accidere tale ei, cui nihil, quod homini evenire possit, non prae

(1) Ita Davis. cod. Med. Et cod. Reg. quoque cum Pith. habent *approbari*. Vulgo *quis id approbare possit?* *Te* uncis inclusit Wolf.

(2) Vulgo additur *et cupidum* quod Davisius delevit, Wolfius uncinis circumscripsit. Abest autem codd. Reg. Pith. Pall. quatuor Fabric. Vatic.

(3) Sic Wolf. Vulgo *possint*.

(4) Sic Asceus. Erasm. Manut. Lambio. Davis. ut referatur *ad sapientem*. Alii *in hanc tu igitur scilicet sapientiam*.

meditatum sit?[1] Nam quod aiunt, nimia resecari oportere, naturalia relinqui: quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? Sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus: quae evellenda et extrahenda penitus, non circumcidenda, nec amputanda sunt.

XXVII. Sed quoniam suspicor, te non tam de sapiente, quam de te ipso quaerere (illum enim putas omni perturbatione esse liberum, te vis), videamus, quanta sint, quae a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur. Est enim quaedam medicina certe: nec tam fuit hominum generi infensa atque inimica natura, ut corporibus tot res salutares, animis nullam invenerit. De quibus hoc etiam est merita melius, quod corporum adiumenta adhibentur extrinsecus, animorum salus inclusa in his ipsis est. Sed quo maior est in eis praestantia, et divinior, eo maiore indigent[2] diligentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit; neglecta multis implicatur erroribus. Ad te igitur mihi iam convertenda omnis oratio est. Simulas enim quaerere te de sapiente: quaeris autem fortasse de te.

Earum igitur perturbationum, quas exposui, variae sunt curationes. Nam neque omnis aegritudo una ratione sedatur: alia est enim lugenti, alia miseranti, aut invidenti[3] adhibenda medicina. Est etiam in omnibus quatuor perturbationibus illa distinctio:

(1) Volgo: *Quid potest accidere tale, et cui nihil quod homini evenire possit?* Bentleius reponendum censebat: *An improvisum aut repentinum quid potest accidere ei, cui nihil tale quod homini accidere possit?* Davisius conj. *An improvisum aliquid aut repentinum? qui id potest accidere? Tale est ei nihil quod homini evenire possit.* Quod cum Wolfio edidimus est in aliquot edd. vett.

(2) *Indiget* habent codd. nonnulli, ut unus Leid. idque praeferebat Buherius.

(3) Sic Ms. Reg. ed. Davis. Wolf. Volgo *alia invidenti*.

utrum ad universam perturbationem, quae est aspernatio rationis, aut appetitus vehementior, an ad singulas, ut ad metum, libidinem, reliquasque melius adhibeatur oratio:[1] et, utrum illudne non videatur aegre ferendum, ex quo suscepta sit aegritudo, an omnium rerum tollenda omnino aegritudo: ut, si quis aegre ferat, se pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum non esse, an hominem aegre ferre nihil oportere. Nimirum hoc melius: ne si forte de paupertate non persuaseris, sit aegritudini concedendum. Aegritudine autem sublata propriis rationibus, quibus heri usi sumus, quodam modo etiam paupertatis malum[2] tollitur.

XXVIII. Sed omnis eiusmodi perturbatio, animi placatione abluatur[3] illa quidem, quum doceas, nec bonum illud esse, ex quo laetitia aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut metus, aut aegritudo: verumtamen haec est certa et propria sanatio, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale, aut necessarium: ut ipsam aegritudinem leniri videmus, quum obiicimus moerentibus imbecillitatem animi effeminati, quumque eorum gravitatem constantiamque laudamus, qui non turbulente humana patiantur. Quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent, ferenda tamen aequo animo arbitrantur. Putat aliquis, esse voluptatem bonum; alius autem, pecuniam: tamen et ille ab intemperantia, et hic ab avaritia avocari potest. Illa autem altera ratio et oratio, quae

(1) Bentleius malebat *curatio*. Buherius *ratio*.

(2) Bentleius malebat *paupertatis nomen* quod invenerat in cod. Ms. idque mirifice placuit Buherio.

(3) *Abluatur* displicebat Ernestio, qui conj. *allevetur* vel *allevatur*.

simul et opinionem falsam tollit, et aegritudinem detrahit, est ea quidem subtilior,[1] sed raro proficit, neque est ad vulgus adhibenda. Quaedam autem sunt aegritudines, quas levare illa medicina nullo modo possit: ut si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis: propter mala is quidem angatur, sed alia quaedam sit ad eum admovenda curatio, et talis quidem, quae possit esse omnium, etiam de ceteris rebus discrepantium, philosophorum. Inter omnes enim convenire oportet, commotiones animorum, a recta ratione aversas, esse vitiosas, ut, etiam si et mala sint illa, quae metum, aegritudinemve; et bona,[2] quae cupiditatem, laetitiamve moveant, tamen sit vitiosa ipsa commotio. Constantem enim quemdam volumus, sedatum, gravem, humana omnia prementem,[3] illum esse, quem magnanimum et fortem virum dicimus. Talis autem nec moerens, nec timens, nec cupiens, nec gestiens esse quisquam potest. Eorum enim haec sunt, qui eventus humanos superiores, quam suos animos esse ducunt.

XXIX. Quare omnium philosophorum, ut ante dixi, una ratio est medendi, ut nihil, quale sit illud, quod perturbet animum, sed de ipsa sit perturbatione dicendum. Itaque primum in ipsa cupiditate, quum id solum agitur, ut ea tollatur, non est quaerendum, bonum illud, necne sit, quod libidinem moveat; sed libido ipsa tollenda est: ut sive, quod

(1) Sic Bentleius probantibus Davisio, Bahero, Ernestio. Vulgo *utilior*, quod Wolfius revocavit.

(2) Sic Wolfius edidit. Vulgatum *etiamsi nec mala — nec bona* sententiae prorsus repugnat. Lambinus quem Davisius et Bentleius secuti sunt correxit *vel bona — vel mala*. Ernestius simpliciter *mala — bona*.

(3) *Prementem* displicuit Bentleio. Baherus vel *ferentem*, vel *spernentem* suadebat. — *Premere* hic supprimendi significatu accipi posse videtur. WOPKENS.

honestum est, id sit summum bonum, sive voluptas, sive horum utrumque coniunctum, sive illa tria genera bonorum, tamen, etiam si virtutis ipsius vehementior appetitus sit, eadem sit omnibus ad deterrendum adhibenda oratio. Continet autem omnem sedationem animi, humana in conspectu posita natura: quae quo facilius expresse cernatur, explicanda est oratione communis conditio, lexque vitae. Itaque non sine causa, quum Orestem fabulam doceret Euripides,[1] primos tris versus revocasse dicitur Socrates:

Neque tam terribilis ulla fando oratio est,[2]
Nec sors, nec ira caelitum invectum malum,
Quod non natura humana patiendo efferat.

Est etiam utilis ad persuadendum, ea, quae acciderint, ferri et posse, et oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt. Etsi aegritudinis sedatio et hesterna disputatione explicata est et in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes eramus) moerore et dolore conscripsimus; quodque vetat Chrysippus, ad recentes quasi tumores animi, remedium adhibere, id nos fecimus, naturaeque vim attulimus, ut magnitudini medicinae doloris magnitudo concederet.

XXX. Sed aegritudini, de qua satis est disputatum, finitimus est metus; de quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut aegritudo, praesentis; sic ille, futuri mali. Itaque nonnulli aegritudinis partem

(1) Versiculi sunt Orest. 1. 2. 3:

Οὐκ ἔστιν οὐδὲν δεινόν, ὧδ' εἰπεῖν ἔπος

Οὐδὲ πάθος, οὐδὲ ξυμφορὰ θεήλατος

Ἧς οὐκ ἂν ἄροιτ' ἄχθος ἀνθρώπου φύσις.

(2) Ernestius rescripsit *ratio est.* Buherius malebat *occasio est.* Sed Cicero Graecum ἔπος vocabulo *oratio* reddidit. — Mox tacite Schutz. *etiam.* Vulgo *autem.* T.

quamdam metum esse dicebant. Alii autem metum praemolestiam appellabant, quod esset[1] quasi dux consequentis molestiae. Quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnuntur sequentia. Nam videndum est in utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effeminatum, fractum, abiectumque faciamus. Sed quamquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, levitate dicendum est; tamen multum prodest, ea, quae metuuntur, ipsa contemnere. Itaque, sive casu accidit, sive consilio, percommode factum est, quod eis de rebus, quae maxime metuuntur, de morte et de dolore primo et proximo die disputatum est. Quae si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus.

XXXI. Ac de malorum opinione, hactenus. Videamus nunc de bonorum, id est de laetitia, et de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quae pertinet ad animi perturbationes,[2] una res videtur causam continere, omnes eas esse in nostra potestate, omnes iudicio susceptas, omnes voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, haec detrahenda opinio: atque, ut, in malis opinatis, tolerabilia;[3] sic in bonis, sedatoria sunt efficienda ea, quae magna et laetabilia ducuntur.[4] Atque hoc quidem commune malorum et bonorum: ut, si iam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quae perturbent animum, aut in bonis, aut in malis esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda, aliaque ratione malivolus, alia amator, alia rursus anxius, alia timidus corrigendus. Atque erat facile, sequentem eam rationem, quae maxime probatur de bonis et

(1) Sic Davis. Ern. Wolf. Vulgo *est*.

(2) Sic Bentleius Davis. Vulgo *perturbationem*.

(3) Davisius dedit *tolerabiliora*.

(4) Sic Wolf. Vulgo *dicuntur*.

malis, negare unquam laetitia affici posse insipientem, quod nihil unquam haberet boni. Sed loquimur [1] nunc more communi. Sint sane ista bona, quae putantur, honores, divitiae, voluptates, cetera; tamen in eis ipsis potiundis exsultans gestiensque laetitia turpis est: ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. Eodem enim vitio est effusio animi in laetitia, quo in dolore contractio; eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua laetitia in fruendo: et ut nimis afflicti molles, [2] sic nimis elati laetitia iure iudicantur leves. Et quum invidere aegritudinis sit; malis autem alienis voluptatem capere laetitiae: utrumque immanitate et feritate quadam proponenda castigari solet. Atque ut cavere decet, [3] timere non decet; sic gaudere decet, laetari non decet; quoniam docendi causa a gaudio laetitiam distinguimus. Illud iam supra diximus, contractionem animi recte fieri nunquam posse, elationem posse. Aliter enim Naevianus ille gaudet Hector,

Laetus sum laudari me abs te, pater, a laudato viro: [4]

aliter ille apud Trabeam,

Laena delinita argento nutum observabit meum,
Quid velim, quid studeam; adveniens digito impellam ianuam;
Fores patebunt. [5] *De improviso Chrysis ubi me adspexerit,*
Alacris obviam mihi veniet, complexum exoptans meum,
Mihi se dedet.

(1) *Loquamur* malebat Buherius.

(2) Sic Davis. Wolf. e certissima Bentleii emendatione. Vulgo *afflicti molestia.*

(3) Vulgo *confidere.* Sed verum est *cavere,* quod a Davisio coniectura indagatum, cum eo et Wolfio recepi. Lambino placebat *diffidere,* quod Bentleius quoque probavit.

(4) Trochaicum hunc versum esse monuit Davisius, idemque auctoritate cod. Petrens. Balliol. Bak. rescripsit *a laudato* pro vulg. *laudato.*

(5) *Foris patebit* Bentlaius correxit, idque Davisius recepit. Sed Buherius *fores* negavit metro adversari, contracte pronuntiatum.

Quam haec pulchra putet, ipse iam dicet,

Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.

XXXII. Haec laetitia quam turpis sit, satis est [1] diligenter attendentem penitus videre. Et ut turpes sunt, qui efferunt se laetitia tum, quum fruuntur venereis voluptatibus; sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt. Totus vero iste, qui vulgo appellatur amor (nec, hercule, invenio, quo nomine alio possit appellari), tantae levitatis est, ut nihil videam, quod putem conferendum. Quem Caecilius [2]

— — — deum qui non summum putet,
Aut stultum, aut rerum esse imperitum existumat: [3]
Cui in manu sit, quem esse dementem velit,
Quem sapere, quem sanari, [4] *quem in morbum iniici;*
Quem contra amari, quem expeti, quem arcessier. [5]

O praeclaram emendatricem vitae, poëticam! quae amorem, flagitii et levitatis auctorem, in concilio deorum collocandum putet. De comoedia loquor: quae, si haec flagitia non probaremus, [6] nulla esset omnino. Quid ait ex tragoedia princeps ille Argonautarum?

(1) Bentleius conj. *facile est.*

(2) Davisius recte monuit Caecilium in his imitatum esse Menandri Συναριστώσας, quam fabulam latine ab eo versam testatur Nonius. Menander autem Euripidem saepius imitatus hos eius versiculos expressisse videtur, qui exstant apud Stobaeum Serm. LXI. p. 387. Ερωτα δ' όστις μὴ θεὸν κρίνει μέγαν Καὶ τῶν ἁπάντων δαιμόνων ὑπέρτατον Η σκαιός ἐστιν, ἢ καλῶν ἄπειρος ὢν Οὐκ οἶδε τὸν μέγιστον ἀνθρώποις θεόν.

(3) *Existimet* Ernesti.

(4) Sic Manut. Lambin. Bentleius Davis. Wolf. Vulgo *insanire.*

(5) Sic Davis. cum Mss. nonnullis. Vulgo *quem arcessier, quem expeti.*

(6) Codd. Reg. Pith. Pall. 4. 5. Fabric. *si haec flagitia nos probaremus*, unde Bentleius conj. *nisi haec flagitia nos probaremus.*

Tu me amoris magi', quam honoris servavisti gratia. [1]

Quid ergo? hic amor Medeae quanta miseriarum excitavit incendia! Atque ea tamen apud alium poëtam [2] patri dicere audet, se coniugem habuisse

Illum, amor quem dederat, qui plus pollet, potiorque est patre.

XXXIII. Sed poëtas ludere sinamus, quorum fabulis in hoc flagitio versari ipsum videmus Iovem. Ad magistros virtutis philosophos veniamus: qui amorem negant stupri esse, et in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. Quis est enim iste amor amicitiae? cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem? Mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur; in quibus isti liberi et concessi sunt amores. Bene ergo Ennius,

Flagitii principium est nudare inter cives corpora.

Qui ut sint, quod fieri posse video, pudici, solliciti tamen et anxii sunt; eoque magis, quod se ipsi continent et coërcent. Atque, ut muliebres amores omittam, quibus maiorem licentiam natura concessit: quis aut de Ganymedis raptu dubitat, quid poëtae velint; aut non intelligit, quid apud Euripidem et loquatur et cupiat Laius? quid denique homines doctissimi et summi poëtae de se ipsis et carminibus edant et cantibus? Fortis vir in sua re publica co-

(1) Sic Iason Medeam alloquens ap. Euripidem Med. v. 530.

— — Ερως σ' ἠνάγκασε Πόνων ἀφύκτων τοὐμὸν ἐκσῶσαι δέμας.

(2) Attium forlasse in Argonautis.

gnitus, quae de iuvenum amore scribit[1] Alcaeus? Nam Anacreontis quidem tota poësis est amatoria. Maxime vero omnium flagrasse amore Rheginum Ibycum, apparet ex scriptis.

XXXIV. Atque horum omnium libidinosos esse amores videmus. Philosophi sumus[2] exorti (et auctore quidem nostro Platone, quem non iniuria Dicaearchus accusat), qui amori auctoritatem tribueremus. Stoici vero et sapientem amaturum esse dicunt; et amorem ipsum, conatum amicitiae faciundae ex pulchritudinis specie definiunt. Qui si quis est in rerum natura sine sollicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio: sit sane. Vacat enim omni libidine. Haec autem de libidine oratio est. Sin autem est aliquis amor, ut est certe, qui nihil absit aut non multum ab insania, qualis in Leucadia[3] est:

—— —— si quidem sit quisquam deus,
Quoii ego sim curae!

(1) Ern. *scripsit.*

Philosophi sumus exorti) Proclamet orator linteatus, *Ad sacros honores, ad infulas, grassamur specie simulata virtutis:* scripserit Horatius, *Virtutem incolumem odimus.* Nemini venit in mentem, aut oratorem profiteri, eum se esse, qui appetat infulas: aut voluisse Horatium se existimari ea, quam culpat, scabie inquinatum. Nemo propterea insimulabit vel hunc invidentiae, vel illum ambitionis. Est nimirum haec ratio idonea leniendae reprehensionum acerbitati, si reprehensor unum se faciat eorum quos reprehendit. Elucet passim ea civilitas in orationibus Demosthenis, praesertim illis, quae sunt ad populum de publicis rebus habitae, et obiurgationes continent. Pars haec est Socraticae dissimulationis, cuius neque artem neque usum ignoravit Cicero. Hinc est quod graviorem notam inusturus philosophis, in eorum se turbam conicit; velut qui vineta ipse sua caederet, ut ait in causa non dissimili Horatius, II. Epist. I. 220. Quem satyrici dissimulatoris locum qui legerit, facile, credo, intelliget, quo sensu dixerit Cicero: *Philosophi sumus exorti.* ANON.

(2) In cdd. aliquot vett. ut Froben. Rob. Steph. 1528. est *Philosophi summis exorti — tribuerint.* Vnde Buherius coni. *Philosophi sunt mox exorti — tribuerint nimis.* Sed vulgata non est mutanda.

(3) Turpilii fabula.

At id erat deis omnibus curandum, quemadmoc hic frueretur voluptate amatoria.

—— *Hei me infelicem!*

Nihil verius. Probe et ille,

Sanun' es, qui temere lamentare?

Sic insanus videtur etiam suis. At quas tragoe efficit?[1]

Te, Apollo sancte, fer opem; teque, omnipotens Neptune, in Vosque adeo venti.

Mundum totum se ad amorem suum sublevanc conversurum putat: Venerem unam excludit, iniquam:[2]

—— *Nam quid ego te appellem, Venus?*

Eam prae libidine negat curare quidquam. Q vero ipse non propter libidinem tanta flagitia et ciat, et dicat.

XXXV. Sic igitur affecto haec adhibenda cur: est, ut et illud, quod cupiat, ostendatur[3] q leve, quam contemnendum, quam nihil[4] sit omni quam facile vel aliunde, vel alio modo perfici, omnino negligi possit. Abducendus est etiam nonn quam ad alia studia, sollicitudines, curas, nego loci denique mutatione, tamquam aegroti non[5] c valescentes, saepe curandus est. Etiam novo c dam[6] amore veterem amorem tamquam clavo clav

(1) Ita recte Davis. Ern. Wolf. e cod. Reg. et Pith. Vulg. *effecit.*

(2) Inepta est Turnebi (Adv. VII. 18) coniectura *ut nequam.*

(3) Sic Davis. Wolf. Vulgo *ostendat.* Buherio placebat *ostendas.*

(4) Davis. e cod. Reg. et *nihili.*

(5) Ernestius negationem i inclusit; quae tamen ad sensun cessaria est.

(6) Sic Davis. e Reg. Pith. 3. 4. Fabric. Vulgo *quodam.*

eiiciundum putant. Maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. Omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla vehementior: ut, si iam ipsa illa accusare nolis, stupra dico et corruptelas, et adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitudo: sed ut haec omittas, perturbatio ipsa mentis in amore, foeda per se est. Nam ut illa praeteream, quae sunt furoris; haec ipsa per sese quam habent levitatem, quae videntur esse mediocria?

— iniuriae, [1]
Suspiciones, inimicitiae, induciae,
Bellum, pax rursum. Incerta haec si tu postules
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

Haec inconstantia, mutabilitasque mentis, quem non ipsa pravitate deterreat? Est enim illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem, nisi iudicio susceptam, nisi voluntariam. Etenim si naturalis amor esset; et amarent omnes, et semper amarent, et idem amarent, neque alium pudor, alium cogitatio,[2] alium satietas deterreret.

XXXVI. Ira vero, quam [3] diu perturbat animum, dubitationem insaniae non habet? cuius impulsu exsistit etiam inter fratres tale iurgium:

A. *Quis homo te exsuperavit usquam* [4] *gentium impudentia?*

(1) Versiculi sunt Terentii Eunuch. I. 1. 14.

(2) Explicandum erat quid sit h. l. *cogitatio*, quod nullo modo concoquere possum. Quid si legamus *cognatio*? At pudet me tam facilem coniecturam proponere. *T.*

(3) Vulgo *quae quam diu*, in quo fit anacoluthon, quod Wolfius post verba *insaniae non habet* lineola designavit. Sed Manut. Lamb. Davis. omittendum censuerunt *quae*, quod abest etiam Pal. 1. Bentleius quem Ernestius sequitur, maluit *quum diu*. — Legitur in editione Henrici Stephani, *quamquam diu*. *T.*

(4) Sic Bentleius Davis. Wolf. Vulgo *umquam*.

M. *Quis te autem malitia?* [1]

Nosti quae sequuntur. Alternis e quentur inter fratres gravissima facile appareat, Atrei filios esse, poenam in fratrem novam:

Maior mihi moles, maius miscendu.
Qui illius acerbum cor contundam

Quae igitur haec erit moles? [2] aud

Impius hortatur me frater, ut meos
Manderem natos.

Eorum viscera apponit: quid est gredlatur eodem ira, quo furor? prie dicimus exisse de potestate, de ratione, de mente. Horum eni animum esse debet. Ilis aut subt quos impetum conantur facere, d (quid est autem se ipsum colli animi partes rursum in suum l rogandi orandique sunt, ut, si scendi vim, differant in tempus vescat ira. Defervescere autem ce rem animi invita ratione excitat laudatur Archytae: qui quum vil tior, *Quo te modo*, inquit, *acc essem?*

(1) Ita Buher. Wolf. Vulgo *quis autem malitia te?* Versus hi cum sequentibus deprompti videntur ex Attii Atreo.

(2) Ita Wolfius edidit. Vulgo *quae igitur hae erunt moles.* Cod. Reg. *quo igitur hae erunt moles.* Pall. 2. 3. *quo igitur haec erunt moles.* Vude Bentleia *erumpit*

(3) V a Bentle

(4) Ni Heii: Q *diatur i* vel Davi *progredi*

XXXVII. Vbi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem dicunt? Potest utilis esse insania? aut naturalem? An quidquam est [1] secundum naturam, quod fit repugnante ratione?. Quo modo autem, si naturalis esset ira, aut alius alio magis iracundus esset, aut finem haberet prius, quam esset ulta [2] ulciscendi libido, aut quemquam poeniteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem videmus, qui quum interemisset Clitum, familiarem suum, vix a se manus abstinuit; tanta vis fuit poenitendi. Quibus cognitis, quis est, qui dubitet, quin hic quoque motus animi sit totus opinabilis ac voluntarius? Quis enim dubitarit, quin aegrotationes animi, qualis est avaritia, gloriae cupiditas, ex eo, quod magni aestimetur ea res, ex qua animus aegrotat, oriantur? Vnde intelligi debet, perturbationem quoque omnem esse in opinione. Et si fidentia, id est, firma animi confisio, scientia quaedam est, et opinio gravis, non temere assentientis; [3] diffidentia quoque est metus exspectati et impendentis mali. [4] Et si spes est exspectatio boni, mali exspectationem esse necesse est metum. Vt igitur metus, sic reliquae perturbationes sunt in malo. Ergo ut constantia, scientiae; sic perturbatio, erroris est. Qui autem natura dicuntur iracundi, aut misericordes, aut invidi, aut tale quid, iis sunt constituti quasi mala valitudine animi, sanabiles tamen; ut Socratis [5] dicitur. Quum multa in

(1) Sic Davis. e codd. Reg. Pith. Vatic. Pal. 4. Vulgo *esse potest.* — Mox Schutz. tacite *fit repugnante natura.* Vulgo *sit rep. n.* T.

(2) Recte sic P. Manut. Lambin. etc. Vulgo olim *ulla.*

(3) Sic Davis. e Mss. Et recepit Wolf. Vulgo *assentiens.*

(4) Sic Davisius edidit. Vulgatum *metus quoque est diffidentia exspectati et impendentis mali* Wolfius retinuit.

(5) Sic Bentlei. Davis. Wolf. Vulgo *ii sunt constituti — sanab. tamen; ut de Socrate dicitur.* — *Vt Socratis* (scil. animus) *dicitur.* Sed forsan aliquis vulgatam ex anacolutho de-

conventu vitia collegisset[1] in eum Zopyrus, qu naturam cuiusque ex forma perspicere profitebat derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia n agnoscerent; ab ipso autem Socrate sublevatus, qu illa sibi insita, sed ratione a se deiecta[2] dice Ergo ut optima quisque valitudine affectus po videri, at natura[3] ad aliquem morbum proclivi sic animus alius ad alia vitia propensior. Qui aut non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eor vitia constant e falsis opinionibus rerum bonar ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturba nesque proclivior. Inveteratio autem, ut in cor ribus, aegrius depellitur, quam perturbatio; citi que repentinus oculorum tumor sanatur, quam d turna lippitudo depellitur.

XXXVIII. Sed cognita iam causa perturbation quae omnes oriuntur ex iudiciis opinionum et vol tatibus, sit iam huius disputationis modus. S autem nos oportet, cognitis, quoad possunt ab mine cognosci, bonorum et malorum finibus, n a philosophia posse aut maius, aut utilius opt quam haec, quae a nobis hoc quatriduo dispu sunt. Morte enim contempta, et dolore ad pati dum levato, adiunximus sedationem aegritudi qua nullum homini malum maius est. Etsi e omnis animi perturbatio gravis est, nec mult

fendet, et praesertim ex eo, quod vv. *ut* ... *quum* videntur inter [illegible] cohaerere debere, ut saepe fit suspensione quadam constructionis, qua Latini delectantur: adde quod post talem suspensionem quasi e more Ciceronis sequitur anacoluthon. Ed. P. (qui dedit: *ii sunt constituti* .... *sanabiles tamen. Vt Socrates dicitur,* *quum multa* etc.)

(1) *Coniecisset* malebat Da probante Ernestio.

(2) Davis. conj. *insita natu deiecta.*

(3) Sic Bentleius Davis. Vulgo *ut natura.* Ern. dedit *natura.*

differt ab amentia; tamen [1] ceteros, quum sunt [2] in aliqua perturbatione aut metus, aut laetitiae, aut cupiditatis, commotos modo et perturbatos dicere solemus: at eos, qui se aegritudini dediderunt, miseros, afflictos, aerumnosos, calamitosos. Itaque non fortuito factum videtur, sed a te ratione propositum, ut separatim de aegritudine, et de ceteris perturbationibus disputaremus. In ea est enim fons miseriarum et caput. Sed et aegritudinis, et reliquorum animi morborum una sanatio est: omnes opinabiles esse et voluntarios, ea reque suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium, stirpitus philosophia se extracturam pollicetur. Demus igitur [3] nos huic excolendos, patiamurque nos sanari: his enim malis insidentibus, [4] non modo beati, sed ne sani quidem esse possumus. Aut igitur negemus, quidquam ratione confici, quum contra nihil sine ratione recte fieri possit; aut quum philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si et boni et beati volumus esse, omnia adiumenta et auxilia petamus bene beateque vivendi.

(1) Particulam *ita* vulgo adiectam recte delendam censuerunt Lambin. Fabric. Davis. Wolf.

(2) Sic Davis. e codd. Reg. Pith. Med. Vulgo *sint*.

(3) Vulgo *demus ergo*. Sed *igitur* e codd. Reg. et Pith. reposuit Davisius.

(4) Male cod. Pal. alias optimus, *insidiantibus*.

M. T. CICERONIS

TVSCVLANARVM DISPVTATIONV

AD M. BRVTVM

LIBER QVINTVS.

VIRTVTEM AD BEATE VIVENDVM SE IPSA ESSE CONTENTA M

I.

Quintus hic dies, Brute, finem faciet Tusculai rum disputationum: quo die est a nobis ea de ı quam tu ex omnibus maxime probas, disputatu Placere enim tibi admodum sensi, et ex eo libr quem ad me accuratissime scripsisti, [1] et ex mul sermonibus tuis, virtutem ad beate vivendum se iı esse contentam. Quod etsi difficile est probatu, pı pter tam varia, et tam multa tormenta fortunae; t tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius prol tur: nihil est enim omnium, quae in philosophia t ctantur, quod gravius magnificentiusque dicatı Nam, quum aliqua causa [2] impulerit eos, qui p mi se ad philosophiae studium contulerunt, ut, omı bus rebus posthabitis, totos se in optimo vitae sta exquirendo collocarent; profecto spe beate viven tantam in eo studio curam operamque posuerui

(1) Bruti libro *de Virtute*. cf. de Fin. I. 3.

(2) *Aliqua causa* e coniectura Benleii praeeunte Davisio reposui vulg. *ea causa*.

Quod si ab iis inventa et perfecta virtus est, et si praesidii ad beate vivendum in virtute satis est; quis est, qui non praeclare et ab illis positam, et a nobis susceptam operam philosophandi arbitretur? Sin autem virtus subiecta sub varios incertosque casus, famula fortunae est, nec tantarum virium est, ut se ipsa tueatur; vereor, ne non tam virtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate vivendi, quam vota facienda videantur.[1] Equidem eos casus, in quibus[2] me fortuna vehementer exercuit, mecum ipse considerans, huic incipio sententiae diffidere interdum,[3] et humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere. Vereor enim, ne natura, quum corpora nobis infirma dedisset, iisque et morbos insanabiles, et dolores intolerabiles adiunxisset, animos quoque dederit et corporum doloribus congruentes,[4] et separatim suis angoribus et molestiis implicatos. Sed in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum, et ex nostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtute de virtutis robore existimo. Illa enim, si modo est ulla virtus (quam dubitationem avunculus tuus,[5] Brute, sustulit), omnia, quae cadere in hominem possunt, subter se habet, eaque despiciens, casus contemnit humanos; culpaque omni carens, praeter se ipsam, nihil censet ad se pertinere. Nos autem omnia adversa tum venientia metu augentes, tum moerore

(1) Scilicet ut beati fiamus non nostra opera (i. e. virtute nostra), sed solo deorum beneficio, a quibus adeo felicitas votis faciendis sit impetranda. NEID.

(2) Lambinus malebat praepositionem *in* delere. Agnoscit eam tamen Nonius v. *exercere*.

(3) Meliorem hanc interpunctionem Davisius suasit, cui obsecutus est Wolf. Vulgo *diffidere: interdum et*—

(4) Frustra lectionem hanc sollicitavit Lambinus, vel *coaegrescentes*, vel *congravescentes*, vel *confungentes* legendum opinatus.

(5) Cato Uticensis.

praesentia, rerum naturam, quam errorem nostr damnare malumus.

II. Sed et huius culpae, et ceterorum vitior peccatorumque nostrorum, omnis a philosophia tenda correctio est. Cuius in sinum quum a pri temporibus aetatis nostrae [1] voluntas studiumque compulisset, [2] his gravissimis casibus in eumdem tum, ex quo eramus egressi, magna iactati tem state confugimus. O vitae philosophia dux! o virt indagatrix, expultrixque [3] vitiorum! quid non m nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuis Tu urbes peperisti; tu dissipatos homines in societa vitae convocasti; tu eos inter se primo domicil deinde coniugiis, tum literarum et vocum comı nione iunxisti; tu inventrix legum, tu magistra rum et disciplinae fuisti. Ad te confugimus; a te o petimus; tibi nos, ut antea magna ex parte, sic n penitus totosque tradimus. Est autem unus dies b et ex praeceptis tuis actus peccanti immortalitati teponendus. Cuius igitur potius opibus utam quam tuis? quae et vitae tranquillitatem largita n es, et terrorem mortis sustulisti. Ac philosoph quidem tantum abest, ut proinde ac de hominum vita merita laudetur, ut a plerisque neglecta, a n tis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitae rentem, et hoc parricidio se inquinare audet? et impie ingratus esse, ut eam accuset, quam ve deberet, etiam si minus percipere potuisset? Sed

(1) Cicero, adolescens admodum, Romae Philonem Academicum, et Diodotum Stoicum assidue audierat. Ed. P.

(2) *contulisset* reposuit Davis. e cod. Bak. et edit. Manut.

(3) Inepte Gebhardus dubitavit an vera esset cod. Fabric. lectio *expultrixque vitiorum*. Vnice verum *trix* agnoscunt Apuleius de mu ubi h. l. respexit; it. qui eum memorant Lactant. Div. Inst. I Priscian lib. VIII. p. 784. ut monuit Davisius.

(4) *At philosophia* Wolf.

opinor, hic error, et haec indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt; nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur.

III. Quam rem antiquissimam quum videamus, [1] nomen tamen confitemur esse recens. Nam sapientiam quidem ipsam quis negare potest non modo re esse antiquam, verum etiam nomine? quae divinarum humanarumque rerum, tum initiorum causarumque cuiusque rei cognitione hoc pulcherrimum nomen apud antiquos assequebatur. Itaque et illos septem, qui a Graecis σοφοὶ, sapientes a nostris et habebantur, et nominabantur, et multis ante saeculis Lycurgum, cuius temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc urbem conditam traditur, etiam heroicis aetatibus Vlyssem et Nestorem accepimus et fuisse, et habitos esse sapientes. Nec vero Atlas sustinere caelum, nec Prometheus affixus Caucaso, nec stellatus Cepheus cum uxore, genero, filia traderetur, nisi caelestium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulae traduxisset.[2] A quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes et habebantur, et nominabantur; idque eorum nomen usque ad Pythagorae manavit aetatem: quem, ut scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, vir doctus in primis, Phliuntem ferunt venisse, eumque cum Leonte, [3] principe Phliasiorum, docte et copiose disseruisse quaedam. Cuius ingenium et eloquentiam quum admiratus esset Leon, quaesivisse ex eo, qua

(1) *Rem* est sapientiam ipsam, cuius philosophia est indagatrix; *nomen* est vox *philosophia*. Ed. P.

(2) *Nisi caelestium divina cognitio... traduxisset*. Nisi astronomiae, cui studebant, ope divina hominum sibi admirationem adeo conciliavissent, ut postea homines de iis varias fabulas finxerint, sicuti semper fit apud ignaros populos de omnibus iis qui sese quam maxime praestantes aetati suae et praecellentes ostenderunt. Ed. P.

(3) Davisius corrigendum putabat *venisse cumque Leonte.*

maxime arte confideret; at illum, artem quiden
scire nullam, sed esse philosophum. Admiratum L
tem novitatem nominis, quaesisse, Quinam es
philosophi, et quid inter eos et reliquos interes
Pythagoram autem respondisse: similem sibi vi
vitam hominum, et mercatum eum, qui haber
maximo ludorum apparatu totius Graeciae cele
tate. Nam ut illic alii corporibus exercitatis glo
et nobilitatem coronae peterent; alii emendi,
vendendi quaestu et lucro ducerentur; esset au
quoddam genus eorum, idque vel maxime ingenu
qui nec plausum, nec lucrum quaererent, sed
sendi causa venirent, studioseque perspicerent,
ageretur, et quo modo: item nos[1] quasi in merc
quamdam celebritatem ex urbe aliqua, sic in h
vitam ex alia vita et natura profectos, alios glo
servire, alios pecuniae; raros esse quosdam,
ceteris omnibus pro nihilo habitis, rerum natu
studiose intuerentur; hos se appellare sapientiae
diosos, id est enim philosophos: et ut illic lib
lissimum esset, spectare, nihil sibi acquirentem;
in vita longe omnibus studiis contemplationem re
cognitionemque praestare.

IV. Nec vero Pythagoras nominis solum inven
sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui q
post hunc Phliasium sermonem in Italiam venis
exornavit eam Graeciam, quae magna dicta est
privatim, et publice, praestantissimis et institut
artibus. Cuius de disciplina aliud tempus fuerit
tasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia usque
Socratem, qui Archelaum, Anaxagorae discipul
audierat, numeri motusque tractabantur, et

(1) *Ita nos dedit Davis. e Nonio v. merx.*

omnia orirentur, quove reciderent; [1] studioseque ab iis [2] siderum magnitudines, intervalla, cursus anquirebantur, et cuncta caelestia. Socrates autem primus philosophiam evocavit [3] e caelo, et in urbibus collocavit, et in domos [4] etiam introduxit, et coëgit de vita et moribus, rebusque bonis et malis quaerere. Cuius multiplex ratio disputandi, rerumque varietas, et ingenii magnitudo, Platonis memoria et literis consecrata, [5] plura genera effecit dissentientium philosophorum. E quibus nos id potissimum consecuti [6] sumus, quo Socratem usum arbitrabamur, [7] ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus, et in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quaereremus. Quem morem quum Carneades acutissime copiosissimeque tenuisset, fecimus et alias saepe, et nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. Et quatridui quidem sermonem superioribus ad te perscriptum libris misimus: quinto autem die, quum eodem loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus.

V. *A.* Non mihi videtur, ad beate vivendum satis posse virtutem. [8] *M.* At hercule Bruto meo videtur; cuius ego iudicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo. *A.* Non dubito. Nec id nunc agitur, tu illum quantum ames: sed hoc, [9] quod mihi dixi videri, quale sit, de quo [10] a te disputari volo. *M.*

(1) Sic cod. Fabric. Med. Probavit Bentleius, receperunt Davis. Wolf. pro vulgato *recederent*.

(2) Sic Wolf. Vulgo *his*.

(3) Ita Wolf. Vulgo *devocavit*.

(4) *in domus* Davis. e codd. Reg. et Pal. 3.

(5) Nihil opus quod Ernestius aliquando conieceral reponere *conscripta*.

(6) Sic Davis. Ern. Wolf. cum multis Mss. Vulgo *consectati*.

(7) Sic iidem e Mss. Vulgo *arbitramur*.

(8) *Virtus* malebat Lambinus.

(9) Sic Davis. Ern. Wolf. ut est in Reg. Pith. et edd. vett. Alii *sed de hoc*.

(10) Ern. e Ms. Eliens. *quale sit de eo*.

Nempe negas ad beate vivendum satis posse virtutem? *A.* Prorsus nego. *M.* Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum satisne est praesidii in virtute? *A.* Certe satis. *M.* Potes igitur, aut qui male vivat, non eum miserum dicere, aut, quem bene fateare, eum negare beate vivere? *A.* Quidni possim? nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter, et ob eam rem bene vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene: dico enim, constanter, graviter, sapienter, fortiter. Haec etiam in equuleum coniiciuntur, quo vita non adspirat beata. *M.* Quid igitur? solane beata vita, quaeso, relinquitur extra ostium limenque carceris, quum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia, reliquaeque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recusent nec supplicium, nec dolorem?[1] *A.* Tu, si quid es facturus, nova aliqua conquiras oportet. Ista me minime movent, non solum quia pervulgata sunt, sed multo magis, quia, tamquam levia quaedam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata, quam potata delectant. Velut iste chorus virtutum, in equuleum impositus, imagines constituit ante oculos cum amplissima dignitate, ut ad eas cursim perrectura beata vita, nec eas a se desertas passura[2] videatur. Quum autem animum ab ista pictura imaginibusque virtutum ad rem veritatemque traduxeris, hoc nudum relinquitur, possitne quis beatus esse, quamdiu torqueatur. Quamobrem hoc nunc quaeramus: virtutes autem, noli vercri, ne expostulent, et querantur se a bcata vita esse relictas. Si enim nulla virtus pru-

(1) *Solane beata vita* etc. Est prosopopoeia virtutum, in quarum societate non esse posse non putat Cicero vitam beatam, etiam si illae ad tortorem rapiantur. Neid. — *Si quid es facturus.* Id est, probaturus; si me convincere studes, relicta arte rhetorica. Ed. P.

(2) Wolfius edidit: *ut ad eas cursim perrectura, nec eas beata vita a se desertas passura videatur.*

dentia vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnes bonos esse etiam beatos; multaque de M' Atilio, Q. Caepione, M' Aquillio recordatur; beatamque vitam, si imaginibus potius uti, quam rebus ipsis placet, conantem ire in equuleum, retinet ipsa prudentia, negatque ei cum dolore et cruciatu quidquam esse commune.

VI. *M.* Facile patior, te isto modo agere: etsi iniquum est praescribere mihi te, quemadmodum a me disputari velis. Sed quaero, utrum aliquid actum superioribus diebus, an nihil arbitremur? *A.* Actum vero, et aliquantum quidem. *M.* Atqui, si ita est, profligata [1] iam haec, et paene ad exitum adducta quaestio est. *A.* Quo tandem modo? *M.* Quia motus turbulenti, iactationesque animorum incitatae et impetu inconsiderato elatae rationem omnem repellentes, vitae beatae nullam partem relinquunt. Quis enim potest, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum saepe adest, alterum semper impendet, esse non miser? Quid, si idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet, si debilitatem, caecitatem, si denique, quod non singulis hominibus, sed potentibus populis saepe contigit, [2] servitutem; potest ea timens esse quisquam beatus? Quid, qui non modo ea futura timet, verum etiam fert sustinetque praesentia? Adde eodem exsilia, luctus, orbitates. Qui rebus his fractus aegritudine eliditur, [3] potest tandem esse non miserrimus? Quid vero? illum, quem libidinibus inflammatum et furentem videmus, omnia rabide appetentem cum inex-

(1) A. Gellius N. A. XV. 5. hoc verbum hic parum apte poni opinatus est; quem sequitur fere Nonius v. *profligare*.

(2) Sic Davis. e cod. Reg. et Pith. antea fere *contingit*.

(3) Sic etiam Nonius v. *elidere*. In nonnullis libris *debilitatur*, scil. ex interpretatione.

plebili cupiditate, quoque affluentius voluptate
dique hauriat, eo gravius ardentiusque sitien
nonne recte miserrimum dixeris? Quid? elatu
levitate, inanique laetitia exsultans, et temer
stiens, nonne tanto miserior, quanto sibi vi
beatior? Ergo, ut hi miseri, sic contra illi b
quos nulli metus terrent, nullae aegritudines
dunt, nullae libidines incitant, nullae futiles lae
et exsultantes [1] languidis liquefaciunt voluptat
Vt maris igitur tranquillitas intelligitur, null
minima quidem aura fluctus commovente; sic a
quietus et placatus status cernitur, quum pert
tio nulla est, qua moveri queat. Quod si est
vim fortunae, qui omnia humana, quae cuique
cidere [2] possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec t
eum, nec angor attingat; idemque, si nihil co
piscat, nulla efferatur animi inani voluptate:
est, cur is non beatus sit; et si haec virtute
ciuntur, quid est, cur virtus ipsa per se non e
beatos?

VII. *A.* Atqui alterum dici non potest,[3] quin i
nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant,
impotenti laetitia efferantur, beati sint; itaque i
concedo: alterum autem iam integrum non est
perioribus enim disputationibus effectum est, va
omni animi perturbatione sapientem. *M.* Nim
igitur confecta res est: videtur enim ad exitu
nisse quaestio. *A.* Propemodum id quidem. *M*
rumtamen mathematicorum iste mos est, non est

(1) Ita legendum esse vidit Davisius. Bentleius malebat *qua*. Vulgo *nullae futiles laetitiae, exsultantes* —

(2) *quaecumque accidere possunt* recepit e cod. Reg. Petr. Ball. Davisius. Bentleius malebat *qua quam accidere possunt*.

(3) Lambin. malebat *atqui a non dici non potest*; vel *atqui a negari non potest*.

losophorum. Nam geometrae quum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quae ante docuerunt, id sumunt pro concesso et probato; illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est. Philosophi, quamcumque rem habent in manibus, in eam, quae conveniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt. Quodni ita esset, cur Stoicus, si esset quaesitum, satisne ad beate vivendum virtus posset, multa diceret? cui satis esset, respondere, se ante docuisse, nihil bonum esse, nisi quod honestum esset; hoc probato, consequens esse, beatam vitam virtute esse contentam; et, quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic: ut, si beata vita virtute contenta sit, nisi honestum quod sit, nihil aliud sit bonum. Sed tamen non agunt sic. Nam et de honesto, et de summo bono separatim libri sunt: et quum ex eo efficiatur, satis magnam in virtute ad beate vivendum esse vim, nihilo minus hoc agunt separatim. Propriis enim et suis argumentis et admonitionibus tractanda quaeque res est, tanta praesertim. Cave enim putes, ullam a philosophia [1] vocem emissam clariorem, ullumve esse philosophiae promissum uberius, aut maius. Nam quid profitetur? o dii boni! perfecturam se, qui legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semper armatus; ut omnia praesidia haberet in se bene beateque vivendi; ut esset semper denique beatus. Sed videro, quid efficiat: tantisper hoc ipsum magni aestimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem refertus omnibus praemiis donisque [2] fortunae, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infi-

(1) Sic Davis. e cod. Valic. Vulgo *in philosophia.*

(2) Lambinus malebat *omnibus muneribus donisque fortunae.*

nito pondere auri contentus, praemium proposuit ei,[1] qui invenisset novam voluptatem. Qua ipsa non fuisset[2] contentus: neque enim unquam finem inveniet libido. Nos vellem praemio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmius crederemus.[3]

VIII. *A.* Vellem id quidem: sed habeo paullulum, quod requiram. Ego enim assentior, eorum quae posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum si quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, vitam beatam virtute confici; sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem, bonum. Sed Brutus tuus, auctore Aristo[4] et Antiocho, non sentit hoc: putat enim, etiam si sit bonum aliquod praeter virtutem.[5] *M.* Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? *A.* Tu vero, ut videtur: nam praefinire non est meum. *M.* Quid cuique igitur consentaneum sit, alio loco. Nam ista mihi et cum Antiocho saepe, et cum Aristo[6] nuper, quum Athenis imperator apud eum deversarer, dissensio fuit. Mihi enim non videbatur quisquam esse beatus posse, quum in malis esset: in malis autem sapientem esse[7] posse, si essent ulla corporis, aut fortunae mala. Dicebantur haec, quae scripsit etiam Antiochus locis pluribus: virtutem ipsam per se beatam

(1) *Ei* adiectum a Davisio e cod. Eliens. 2.

(2) Sic Davis e cod. Reg. Pith. Med. Vulgo olim *qua ipse non fuit contentus*.

(3) Scil. virtutem omnia in se habere praesidia bene beateque vivendi. Nbid.

(4) Sic rescribendum duxerunt Lambin. Buher. Ern. Wolf. pro vulg. *Aristone*.

(5) Sensus: putat enim virtutem solam sufficere ad vitam beatam efficiendam, etiamsi concedat aliquid esse posse bonum praeter virtutem. Ed. P.

(6) H. l. Ernestius vulgatum *Aristone* retinuit, quia hic non necessarium sit intelligi fratrem Antiochi.

(7) *Sapiens esse posset* cod. Bak. et Ball. *sapiens esse posse* cod. Med.

vitam efficere posse, neque tamen beatissimam; deinde ex maiore parte plerasque res nominari, etiam si quae pars[1] abesset, ut vires, ut valitudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam; quae genere, non numero cernerentur: item beatam vitam, etiam si ex aliqua parte clauderet,[2] tamen ex multo maiore parte obtinere nomen suum. Haec nunc enucleare non ita necesse est: quamquam non constantissime dici mihi videntur. Nam et qui beatus est, non intelligo, quid requirat, ut sit beatior (si est enim quod desit, ne beatus quidem est); et, quod ex maiore parte unamquamque rem appellari spectarique dicunt, est, ubi id isto modo valeat. Quum vero tria genera malorum esse dicant, qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus et confectum doloribus, huic paullumne ad beatam vitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam?

IX. Hoc illud est, quod Theophrastus sustinere non potuit. Nam quum statuisset, verbera, tormenta, cruciatus, patriae eversiones, exsilia, orbitates magnam vim habere ad male misereque vivendum, non est ausus elate et ample loqui, quum humiliter demisseque sentiret. Quam bene, non quaeritur: constanter quidem certe. Itaque mihi placere non solet, consequentia reprehendere, quum prima concesseris. Hic autem, elegantissimus omnium philosophorum et eruditissimus, non magnopere reprehenditur, quum tria genera dicit bonorum; vexatur autem ab omnibus, primum in eo libro, quem scripsit de vita beata, in quo multa disputat, quamobrem is

(1) Sic Davis. Wolf. cum. cod. Reg. Pith. Vulgo *si qua*.

(2) Edd. vett. *claudicaret*.

qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit;[1] in eo etiam putatur dicere, in rotam beatam vitam non escendere. Non usquam id quidem dicit omnino; sed, quae dicit, idem valent. Possum igitur, cui concesserim, in malis esse dolores corporis, in malis naufragia fortunae, huic succensere dicenti, non omnes bonos esse beatos, quum in omnes bonos ea, quae ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum, quod in Callisthene suo[2] laudarit illam sententiam,

Vitam regit fortuna, non sapientia. 3

Negant ab ullo philosopho quidquam dictum esse languidius. Recte id quidem; sed nihil intelligo dici potuisse constantius. Si enim tot sunt in corpore bona, tot extra corpus in casu atque fortuna; nonne consentaneum est, plus fortunam, quae domina rerum sit et externarum et ad corpus pertinentium, quam consilium, valere? An malumus Epicurum imitari? qui multa praeclare saepe dicit: quam enim[4]

(1) Quid hoc est, obsecro, *Vexatur ab omnibus in eo libro, quem scripsit ipse?* Quid absurdius? *Si ob* vel *propter eum librum* dixisset, utique esset quod intelligere possemus. Nunc portentum plane narrat, ut aliquis in libro proprio ab aliis vexetur. Quid multa? Tu librarios plorare iube, et sic rescribe: *Vexatur autem ab omnibus, primum* quod *in eo libro, quem* inscripsit *De vita beata, multa* disputarit, *quamobrem is qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit*. Certe hanc emendationem postulat, cum ipsa sententia, tum apodosis sive redditio, quae mox sequitur: *Primum* dixerat, vexatur, quod multa disputarit, etc. Quid *secundum?* hoc scilicet quod mox subiungit: *Vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum*, quod *in Callisthene suo* laudarit *illam sententiam*, Vitam regit fortuna, non sapientia. BENT.

(2) H. e. libro de luctu.

(3) Graece: τύχη τὰ θνητῶν πράγματ' οὐκ εὐβουλία; qui versus memoratur ap. Plutarch. περὶ τύχης, it. ap. Stobaeum Ecl. phys. p. 14. et Chaeremoni tribuitur, quod monuit h. l. Davisius.

(4) Bentleius delendam censuit particulam *enim*. Davisius substituere malebat *autem*.

sibi constanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. Philosophi id quidem; sed si Socrates, aut Antisthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit. Negat quemquam iucunde posse vivere, nisi idem honeste, sapienter, iusteque vivat. Nihil gravius, nihil philosophia[1] dignius; nisi idem hoc ipsum honeste, sapienter, iuste, ad voluptatem referret. Quid melius, quam fortunam exiguam intervenire sapienti?[2] Sed hoc isne dicit, qui, quum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi possit doloribus acerrimis tum, quum maxime contra fortunam glorietur? Quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus, *Occupavi*, inquit, *te, fortuna, atque cepi*; *omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me adspirare non posses.*[3] Praeclare, si Aristo Chius, aut si Stoicus Zeno diceret, qui, nisi quod turpe esset, nihil malum duceret. Tu vero, Metrodore, qui omne bonum in visceribus medullisque condideris, et definieris, summum bonum firma corporis affectione, explorataque spe contineri, fortunae aditus interclusisti? Quo modo? Isto enim bono iam expoliari potes.

X. Atqui his capiuntur imperiti; et propter huiusmodi sententias, istorum hominum est multitudo. Acute autem disputantis illud est, non, quid quisque dicat, sed quid cuique dicendum sit, videre.

(1) cod. Eliens. 2. *philosopho.*

(2) Graecum est Epicuri Βραχεῖα σοφῷ τύχη παρεμπίπτει Diog. Laërt. X. 144. Seneca *de Const. Sap. cap.* 15: Epicurus, *Raro*, inquit, *sapienti intervenit fortuna.* Eiusdem dicti meminere noster de Finib. I. 19. et Vitruvius lib. VI. praef. — *Quid melius*, scil. quid magis ad virtutis laudem dici potest, quam quod ab Epicuro dicitur. Ed. P.

(3) Graece: Προκατείλημαί σε, ὦ τύχη, καὶ πᾶσαν τὴν σὴν ἀφῄρημαι παρείσδυσιν. ap. Plutarch. περὶ εὐθυμίας.

Velut in ea ipsa sententia, quam in hac disput suscepimus, omnes bonos semper beatos vo esse. Quid dicam bonos, perspicuum est; on enim virtutibus instructos et ornatos, tum sapi tum viros bonos dicimus. Videamus, qui dicen beati. Equidem hos existimo, qui sint in bonis, adiuncto malo. Neque ulla alia huic verbo, beatum dicimus, subiecta notio est, nisi, s malis omnibus, cumulata bonorum complexio. assequi virtus, si quidquam praeter ipsam bo non potest. Aderit enim malorum, si mala illa mus, turba quaedam, paupertas, ignobilitas militas, solitudo, amissio suorum, graves d corporis, perdita valitudo, debilitas, caecitas ritus patriae, exsilium, servitus denique. In h et tantis (atque etiam plura possunt accide potest esse sapiens: nam haec casus importat, sapientem potest incurrere. At si ea mala sunt potest praestare, sapientem semper beatum quum vel in omnibus his uno tempore esse p Non igitur facile concedo, neque Bruto meo, communibus magistris, neque veteribus illis .toteli, Speusippo, Xenocrati, Polemoni, ut ea, quae supra enumeravi, in malis numerent, dicant, semper beatum esse sapientem. Quos tulus hic delectat insignis et pulcher, Pyth Socrate, Platone dignissimus, inducant ani illa, quorum splendore capiuntur, vires, val nem, pulchritudinem, divitias, honores, ope

(1) Sic cod. Reg. Pith. Pall. 2. 3. Vatic. Ball. Petrens. et recepit Wolf. Vulgo *atque etiam quae plura possunt accidere*. Davis. e Bentleii correctione: *ad quae etiam plura possunt*

(2) Sic Ascens. Manul. La vis. alii. Vulgo *quod si*.

temnere, eaque, quae his contraria sunt, pro nihilo ducere: tum poterunt clarissima voce profiteri, se neque fortunae impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque paupertate terreri, omniaque sibi in sese esse posita, neque esse quidquam extra suam potestatem, quod ducant in bonis. Namque et haec loqui,[1] quae sunt magni cuiusdam et alti viri, et eadem, quae vulgus, in malis et bonis numerare, concedi nullo modo potest: qua gloria commotus Epicurus exoritur, cui etiam, si diis placet, videtur semper sapiens beatus. Hic dignitate huius sententiae capitur: sed nunquam id diceret, si ipse se audiret. Quid est enim, quod minus conveniat, quam ut is, qui vel summum, vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat, *Quam hoc suave est!* tum, quum dolore crucietur, dicturum esse sapientem? Non igitur ex singulis vocibus philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia.

XI. *A.* Adducis me, ut tibi assentiar. Sed tua quoque vide, ne desideretur constantia. *M.* Quonam modo? *A.* Quia legi tuum nuper quartum de Finibus. In eo mihi videbare, contra Catonem disserens, hoc velle ostendere, quod mihi quidem probatur,[2] inter Zenonem et Peripateticos nihil praeter verborum novitatem interesse. Quod si ita est, quid est causae, quin, si Zenonis rationi consentaneum

(1) *Neque enim et haec loqui*) Vulgo *neque hunc et haec loqui*. cod. Petreus. *nam hunc et haec loqui*. Davis. corrigebat e codd. *namque et haec loqui — nullo modo potest*. Idque auctoritate cod. Reg. Paris. et Guelf. receperunt Lallemand. et Ernesti. Ego Wolfium secutus sum. — Sed quum Davisianam lect. codices defendant, quid necesse est aliam admovere, non meliorem? Proinde cum Ed. Par. cuius animadversionem exscripsi, Davisium sequi malo. *T.*

(2) Bentl. et Davis. cum cod. Reg. et Pith. *probare* Med. et Bak. *probaretur*.

sit, satis magnam vim in virtute esse ad beate dum, liceat idem Peripateticis dicere? Rem opinor spectari oportere, non verba. *M.* Tu tabellis obsignatis agis mecum, et testificari dixerim aliquando, aut scripserim. Cum al modo,[1] qui legibus impositis disputant. Nos i vivimus;[2] quodcumque nostros animos proba percussit, id dicimus. Itaque soli sumus libe rumtamen, quoniam de constantia paullo an mus, non ego hoc loco id quaerendum puto, ne sit, quod Zenoni placuerit, quodque eiu tori, Aristoni, bonum esse solum, quod ho esset; sed, ni ita esset, num hoc totum, beate in una virtute ponerent![3] Quare demus h

(1) Scil. agas. Per iocum a Cicerone haec usque ad verba « itaque soli sumus liberi » dicta esse puto. Alludit nimirum ad eclecticam Academicorum philosophandi rationem, qua sibi permissum esset, modo haec modo illa perhibere. Neid. — *Legibus impositis.* Secundum certam philosophandi rationem, a qua non recedere licet. Neid.

(2) Nos Academici non curamus, quid aliquando statuerimus aut olim simus statuturi, aliud alio die probabilius habentes. Neid.

(3) *Sed, si ita esset, tum ut hoc totum, b. v. in una virt. poneret.* Multa hic peccantur. Primum illud *poneret* quo referendum? si ad Aristonem et Zenonem (alius autem nemo est) dicendum utique est *ponerent.* Sed nec hoc neque illud sanum sensum efficit. Quorsum enim aut quaerat aut optet, ut Zeno et Aristo beatam vitam in una virtute ponerent; quum id eos constanter fecisse et ipse saepe dixerit, et res sit notissima? Deinde series et apo tionis est vitiosa: « Non quaerendum puto, verum tum ut. » Vides iam, o ἀνακόλουθον: quod et acute interdum cernens, caecutiunt, recte animad git enim *tum utrum.* Rec modo et illud insuper pe aliam tum sententiae medic bendam esse: quippe, si ut Zenoni placuit, bonu lum quod honestum; n quaestio foret, utrum vi una virtute consisteret. totum locum: « Non ego quaerendum puto, verum num esse solum quod hoc set: sed, ni ita esset, recte) hoc totum beate una virtute poneretur. a illud est, quod Peripatetic qui, quum negarent sol esse quod honestum, beat vitam sola virtute compl runt. Bentl. — Davisius ha

Bruto, ut sit beatus semper sapiens. Quam sibi conveniat, ipse viderit. Gloriâ quidem huius sententiae [1] quis est illo viro dignior? nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus. [2]

XII. Etsi Zeno Citieus, advena quidam, [3] et ignobilis verborum opifex, insinuasse se in antiquam philosophiam videtur: huius sententiae gravitas a Platonis auctoritate repetatur. Apud quem saepe haec oratio usurpata est, ut nihil praeter virtutem diceretur bonum: velut in Gorgia Socrates, quum esset ex eo quaesitum, Archelaum, Perdiccae filium, qui tum fortunatissimus haberetur, nonne beatum putaret? « Haud scio, inquit. Nunquam enim cum eo collocutus sum. — Ain' tu? an aliter id scire non potes? — Nullo modo. — Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, beatusne sit? — An ego possim, quum ignorem, quam sit doctus, quam vir bonus? — Quid? tu in eo sitam vitam beatam putas? — Ita prorsus existimo, bonos, beatos; improbos, miseros. — Miser ergo Archelaus? — Certe, si iniustus. » [4] Videturne omnem hic beatam vitam

conj. amplexus est, quamquam vulgatam defendunt codices, nisi quod Vatic. *tum* nesciat. Wolfius quem Schütz. et Neid. sequuntur: « Sed, ni ita esset, num hoc totum... ponerent. — *Ni ita esset.* Si etiam honestum non esset summum bonum. Neid. — Ea lectio quam Wolf. Schütz. et Neid. sequuntur, elegans potius divinatio quam vera auctoris manus videtur. Ed. P.

(1) Proferendae.

(2) Scil. sapiens.

(3) Sic Davis. Wolf. Alii ut Ern. *quidem.*

(4) Graeca Platonis haec sunt: Οὐκ οἶδα, ὦ Πῶλε, οὐ γάρ πω συγγέγονα τῷ ἀνδρί. Π. τί δαί; συγγενόμενος ἂν γνοίης, ἄλλως δὲ αὐτόθεν οὐ γιγνώσκεις, ὅτι εὐδαιμονεῖ; Σ. Μὰ Δί' οὐ δῆτα. Π. Δῆλον δή, ὦ Σώκρατες, ὅτι οὐδὲ τὸν μέγαν βασιλέα γιγνώσκειν φήσεις εὐδαίμονα ὄντα. Σ. Καὶ ἀληθῆ γε ἐρῶ· οὐ γὰρ οἶδα παιδείας ὅπως ἔχει καὶ δικαιοσύνης. Π. Τί δε; ἐν τούτῳ πᾶσα εὐδαιμονία ἐστίν; Σ. Ως γε ἐγὼ λέγοι, ὦ Πῶλε, τὸν μὲν γὰρ καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἄνδρα καὶ γυναῖκα εὐδαίμονα εἶναί φημι, τὸν δὲ ἄδικον καὶ πονηρὸν ἄθλιον. Π. Αθλιος ἄρα οὗτός ἐστιν ὁ Αρχέλαος κατὰ τὸν σὸν λόγον. Σ. Εἴπερ γε, ὦ φίλε, ἄδικος.

in una virtute ponere? Quid vero in Epita
quo modo idem? « Nam cui viro, inquit, ex s
apta sunt omnia,[1] quae ad beate vivendum fe
nec suspensa aliorum aut bono casu, aut cont
pendere ex alterius eventis et errare coguntur
optime vivendi ratio comparata est.[2] Hic est ill
deratus, hic fortis, hic sapiens; hic, et nascen
et cadentibus quum reliquis commodis, tum m
liberis, parebit et obediet praecepto illi veteri

Neque enim laetabitur unquam, aut moerebit nimis
Quod semper in se ipso omnem spem ponet sui. » [3]

Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto au
que fonte nostra omnis manabit oratio.

XIII. Vnde igitur rectius ordiri possumus,
a communi parente natura? quae quidquid g
non modo animal, sed etiam quod ita ortum e
terra,[4] ut stirpibus suis niteretur, in suo quodq
nere perfectum esse voluit. Itaque et arbores,
tes, et ea, quae sunt humiliora, neque se tol
terra altius possunt, alia semper virent, alia
nudata, verno tempore tepefacta frondescunt;
est ullum, quod non ita vigeat interiore q
motu, et suis in quoque seminibus inclusi

(1) Cuius animi tranquillitas non pendet a rebus externis, sed ab internis perpetuisque bonis. Ern. — In Platone est: εἰς ἑαυτὸν ἀνήρτηται, ut infra. Neid.

(2) Plato in Epitaph. p. Ὅτῳ γὰρ ἀνδρὶ εἰς ἑαυτὸν ἀνήρτηται πάντα τὰ πρὸς εὐδαιμονίαν φέροντα — καὶ μὴ ἐν ἄλλοις ἀνθρώποις, ἐξ ὧν ἢ εὖ ἢ κακῶς πραξάντων πλανᾶσθαι ἠνάγκασται καὶ τὰ ἐκείνου, τούτῳ ἄριστα παρεσκεύασται ζῆν. Οὗτός ἐστιν ὁ σώ-
φρων, καὶ οὗτος ὁ ἀνδρεῖος
νιμος· οὗτος γιγνομένων
καὶ παίδων καὶ διαφθειρομέ
λιστα πείσεται τῇ παροιμίᾳ.
χαίρων, οὔτε λυπούμενος ἄγ
σεται διὰ τὸ αὑτῷ πεποιθέν

(3) Versiculos hos ad ia
narii leges revocavit Bentle
go legebatur *nec moerebit*
quod semper in se ipso om
reponet sui.

(4) Periphrasis plantarum

aut flores, aut fruges fundat, aut baccas, omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediente, perfecta sint. Facilius vero etiam in bestiis, quod his sensus a natura est datus, vis ipsius naturae perspici potest. Namque alias bestias nantes, aquarum incolas esse voluit; alias volucres, caelo frui libero; serpentes quasdam, quasdam esse gradientes; earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas; immanes alias, quasdam autem cicures; nonnullas abditas terraque tectas. Atque earum quaeque suum tenens munus, quum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturae. Et ut bestiis aliud alii praecipui [1] a natura datum est, quod suum quaeque retinet, nec discedit ab eo; sic homini multo quiddam praestantius; etsi praestantia debent ea dici, quae habent aliquam comparationem. Humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. Hic igitur, si est excultus, et si eius acies ita curata est, ut ne caecetur [2] erroribus, fit perfecta mens, id est, absoluta ratio: quod est idem virtus.

XIV. Et, si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatum est, idque virtutis est proprium; certe omnes virtutis compotes, beati sunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item cum Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone. Sed mihi videntur etiam beatissimi. Quid enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis? Aut, qui diffidit, beatus

(1) Ernestius conj. *praecipue*. In uno Cod. Leid. *Et ut bestiis aliis aliud praecipui*. Inde Buberius legi volebat *Et ut bestiis aliud aliis est pr.*

(2) Ita recte Manut. Lamb. Bentl. Davis. Wolf. Vulgo *caecaretur*.

esse qui potest? At diffidat necesse est, qui bo dividit tripertito. Qui enim poterit aut corporis fir tate, aut fortunae stabilitate confidere? Atqui i stabili et fixo et permanente bono beatus esse ne potest. Quid ergo eiusmodi istorum est? ut mihi l conis illud dictum in hos cadere videatur: qui g rianti cuidam mercatori, quod multas naves in o nem oram maritimam dimisisset, *non sane optab quidem ista*, inquit, *rudentibus apta fortuna.* [1] dubium est, quin nihil sit habendum in eo gene quo vita beata completur, [2] si id possit amitti? Ni enim interarescere, nihil exstingui, nihil cadere bet eorum, in quibus vita beata consistit. Nam timebit, ne quid ex his deperdat, beatus esse n poterit. Volumus enim, eum, qui beatus sit, tum esse, inexpugnabilem, septum atque munitum non ut parvo metu praeditus sit, sed ut nullo. enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, s qui nihil nocet; sic sine metu is habendus est, n qui parum metuit, [4] sed qui omnino metu vac Quae est enim alia fortitudo, nisi animi affec tum in adeundo periculo, et in labore ac dol patiens, tum procul ab omni metu? Atque ha certe non ita se haberent, nisi omne bonum una honestate consisteret. Quî autem illam maxi optatam et expetitam securitatem (securitatem aut nunc appello, vacuitatem aegritudinis, in qua v beata posita est) habere quisquam potest, cui

(1) A rudentibus pendens; eadem significatio vocis *aptus* est infra cap. XXV. *N.*

(2) Ita Bentleius correxit vulgatum *complectitur.*

(3) Codd. Med. et Bak. *inexpugnabilem semper atque invictum*, q Davisio haud spernendum videb

(4) Sic Davis. e Mss. Fabric. (labr. Ball. Vulgo legebatur *parva tuit.*

adsit, aut adesse possit multitudo malorum? Quî autem poterit esse celsus, et erectus, et ea, quae homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi in se posita censebit? [1] An Lacedaemonii, Philippo minitante [2] per literas, se omnia, quae conarentur, prohibiturum, quaesiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus: vir is, quem quaerimus, non multo facilius tali animo reperietur, quam civitas universa? Quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantia adiuncta, quae sit moderatrix omnium commotionum, quid potest ad beate vivendum deesse ei, quem fortitudo ab aegritudine et a metu vindicet; temperantia tum a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? Haec efficere virtutem ostenderem, nisi superioribus diebus essent explicata.

XV. Atque quum perturbationes animi, miseram; sedationes autem, vitam efficiant beatam; duplexque ratio perturbationis sit, quod aegritudo et metus, in malis opinatis, in bonorum autem errore, laetitia gestiens libidoque versetur: quum haec [3] omnia cum consilio et ratione pugnent, his tu tam gravibus concitationibus, tamque ipsis inter se dissentientibus atque distractis, quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? Atqui sapiens semper ita affectus est. Semper igitur sapiens beatus est. Atque [4] etiam omne bonum laetabile est; quod autem laetabile, id praedicandum, et prae se

(1) Bentleio placebat *nisi omnia sua in se posita censebit.* Cod. Med. et Eliens. *nisi omnia bona sibi in se posita censebit.*

(2) Sic Bentleius, Davis. Ern. Vulgo *minitanti.*

(3) *Haec* Davisius addidit e cod. Vatic. Ernestius e cod. Guelf.

(4) Sic Manut. Lambin. Davis. In multis *Atqui.* Sed *atque* exhibent codd. Reg. Pith. Petrens.

ferendum; quod tale autem, id etiam gloriosum. Si vero gloriosum, certe laudabile; quod laudabile autem, profecto etiam honestum; quod bonum igitur, id honestum. At quae isti bona numerant, ne ipsi quidem honesta dicunt. Solum igitur bonum, quod honestum. Ex quo efficitur, honestate una vitam contineri beatam. Non sunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abundantem licet esse miserrimum. An dubitas, quin praestans valitudine, viribus, forma, acerrimis integerrimisque sensibus, adde etiam, si libet, pernicitatem, et velocitatem, da divitias, honores, imperia, opes, gloriam: si fuerit is, qui haec habet, iniustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio, atque nullo; dubitabisne eum miserum dicere? Qualia igitur ista bona sunt, quae qui habeat, miserrimus esse possit? Videamus, ne, ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est, ex bonis, quae sola honesta sunt, efficiendum est beatum;[1] ea mixta ex dissimilibus si erunt, honestum ex his effici nihil poterit. Quo detracto, quid poterit beatum intelligi? Etenim quidquid est, quod bonum sit, id expetendum est; quod autem expetendum, id certe approbandum; quod vero approbaris, id gratum acceptumque habendum. Ergo etiam dignitas ei tribuenda est. Quod si ita est, laudabile sit necesse est. Bonum igitur omne laudabile. Ex quo efficitur, ut, quod sit honestum, id sit solum bonum.

XVI. Quod ni ita tenebimus, multa erunt, quae nobis bona dicenda sint. Omitto divitias: quas, quum quivis, quamvis indignus, habere possit, in bonis

(2) Ernestius e cod. Guelf. reposuit *efficiendus est beatus*.

non numero. Quod enim est bonum, id non quivis habere potest. Omitto nobilitatem famamque popularem, stultorum improborumque consensu excitatam. Haec, quae sunt minima, tamen bona dicantur necesse est: candiduli dentes, venusti oculi, color suavis, et ea, quae Euryclea[1] laudat Vlixi pedes abluens,

Lenitudo orationis, mollitudo corporis.[2]

Ea si bona dicemus, quid erit in philosophi gravitate, quam in vulgi opinione, stultorumque turba, quod dicatur aut gravius, aut grandius? At enim eadem Stoici praecipua, vel producta dicunt, quae bona isti. Dicunt illi quidem; sed his vitam beatam compleri negant; hi autem sine iis esse nullam putant; aut, si sit beata, beatissimam certe negant.[3] Nos autem volumus beatissimam; idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiae disserebat: *Qualis cuiusque animi affectus esset, talem esse hominem; qualis autem ipse homo esset, talem eius esse orationem; orationi autem facta similia, factis vitam. Affectus autem animi in bono viro laudabilis. Et vita igitur laudabilis boni viri; et honesta ergo, quoniam laudabilis. Ex quibus bonorum beatam vitam esse, concluditur.* Etenim, proh deorum atque hominum fidem! parumne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis et otii consumendi causa locuti sumus,

(1) Recte sic ex edd. Iunt. Ald. Ernestius. Vulgo male *Anticlea.*

(2) Versiculus est e Pacuvii Niptris, quem affert etiam Nonius v. *mollitudo.*

(3) In cod. Vrsini h. l. ita legitur: *At enim eadem Stoici praecipua vel producta dicunt, quae bona isti. Illi quidem sine iis vitam beatam compleri, hi autem sine iis esse nullam putant.*

sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, semper vacare? semper in animo eius esse placidissimam pacem? Vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine aegritudine, sine alacritate ulla,[1] sine libidine, nonne beatus? At semper sapiens talis; semper igitur beatus. Iam vero qui potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quae agit, quaeque sentit? Refert autem omnia ad beate vivendum. Beata igitur vita laudabilis: nec quidquam sine virtute laudabile. Beata igitur vita virtute conficitur.

XVII. Atque hoc sic etiam concluditur. Nec in misera vita quidquam est praedicabile, aut gloriandum; nec in ea, quae nec misera sit, nec beata. Et est in aliqua vita praedicabile aliquid, et gloriandum, ac prae se ferendum: ut Epaminondas,

Consiliis nostris laus est attonsa Laconum: [2]

ut Africanus,

A sole exoriente, supra Maeoti' paludes,
Nemo est qui factis me aequiperare queat. [3]

Quod si est, beata vita glorianda et praedicanda, et prae se ferenda est.[4] Nihil est enim aliud, quod praedicandum, et prae se ferendum sit. Quibus posi-

(1) Sic Mss. et Edd. it. Nonius v. *alacritatem*. Bentleius malebat *sine alacritate futili*. Davisio in mentem venerat *sine alacritate vana*. Sed neutro opus est.

(2) Graece sic legitur ap. Plutarchum:

Ἡμετέραις βουλαῖς Σπάρτη μὲν ἐκείρατο δόξαν.

Integrum Epigramma affert Pausanias in Boeot. p. 565.

(3) Ennii versiculi, quorum primum Mamertinus Panegyr. II. 16. commemorat ita scriptum: *A sole. exoriente ad usque Maeotis paludes.*

(4) Sic Schutz. praeeuntibus Lamb. Bentl. et Davis. Ernest. *quod si est, beata vita glorianda et pr.* Ed. noviss Paris. *Quod si beata vita, glor. et praed. et prae se ferenda est: nihil* etc. Buherius coniicit: *quod si est, beata virtus glor. et praed.* T.

tis, intelligis, quid sequatur. Et quidem, nisi ea vita beata est, quae est eadem honesta, sit aliud necesse est melius vita beata. Quod erit enim honestum, certe fatebuntur esse melius. Ita erit beata vita melius aliquid; quo quid potest dici perversius? Quid? quum fatentur satis magnam vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum est, eamdem vim in virtute esse ad beatam vitam? Contrariorum enim contraria sunt consequentia. Quo loco quaero, quam vim habeat libra illa Critolai: qui quum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis, et externa, tantum propendere illam [bonorum animi] [1] lancem putet, ut terram et maria deprimat. [2]

XVIII. Quid ergo aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum gravissimum philosophorum, exaggerantem tantopere virtutem, extenuantem cetera et abiicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? Quod quidem nisi fit, [3] virtutum [4] interitus consequetur. Nam in quem cadit

(1) Wolfius recte *bonorum animi* uncis inclusit, ut spuria. — *Illam boni lancem*) Quid illud est, quod *boni lancem* dicit? cum in utraque lance fuerint *bona*; in illa *bona animi*, in hac *bona corporis et externa*. Hoccine a tot editoribus doctissimis tam patientes ferri? Lege vero, *Tantum propendere illam* animi *lancem putet*. Vel dele *boni*, et scribe, *Tantum propendere illam lancem putet*; illam, hoc est, quam priorem nominavit. Noster de Fin. V. 30. *Audebo igitur caetera quae secundum naturam sunt, bona appellare; virtutis autem amplitudinem quasi in altera libra lance ponere: Terram, mihi crede, ea lanx et maria deprimet.* Nota autem locutionis genus ἰδιωτικόν. Nam in bilance quae lanx praeponderat, non *deprimit* oppositam, verum elevat. Sed vulgaris sermonis errore labi, etiam sapienti et diserto concessum est. Bentl. Legi velim, illam *honesti* lancem, pro quo, *boni*, ex scripturae compendio legerunt imperiti. Burm.

(2) In bilance leviora non *deprimuntur*, sed attolluntur. Est igitur ἄκυρον. Davis.

(3) Sic Lambin. e codd. idque recepit Davis. Ern. Vulgo *sit*.

(4) Bentleius malebat *virtutem*.

aegritudo, in eumdem metum cadere necesse enim metus futurae aegritudinis sollicita exsp In quem autem metus, in eumdem formido, tas, pavor, ignavia. Ergo ut idem vincatur dum, nec putet ad se praeceptum illud Atr tinere,

Proinde ita parent se in vita, ut vinci nesciant.

Hic autem vincetur, ut dixi: nec modo vi sed etiam serviet. At nos virtutem semper l volumus, semper invictam. Quae nisi sunt, virtus est. Atque si[1] in virtute satis est prae bene vivendum, satis est etiam ad beate. Sa enim certe in virtute, ut fortiter vivamus. Si f etiam ut magno animo, et quidem ut nulla quam terreamur, semperque simus invicti. Se ut nihil poeniteat, nihil desit, nihil obstet. omnia profluenter, absolute, prospere. Igitur Satis autem ad fortiter vivendum virtus potest ergo etiam ad beate. Etenim ut stultitia, etsi est, quod concupivit, nunquam se tamen sa secutam putat; sic sapientia semper eo conte quod adest, neque eam unquam sui poenitet.

XIX. Similemne putas C. Laelii unum cons fuisse, et eum quidem cum repulsa,[2] — (si sapiens et bonus vir, qualis ille fuit, suffragi teritur, non populus a bono consule potius ille a malo populo repulsam fert[3]); — sed utrum malles, te, si potestas esset, semel,

(1) Ita Bentlei. Davis. Vulgo *Atqui.*

(2) Hic Corradus et Ernestius addiderunt *cum L. Cinnae quatuor.* Melius autem est his omiss tuthon ferre, et verba parenthesi includere.

(3) *refert* Davis.

lium, consulem, an, ut Cinnam, quater? Non dubito, tu quid responsurus sis: itaque video, cui committam. Non quemvis hoc idem interrogarem. Responderet enim alius fortasse, se non modo quatuor consulatus uni anteponere, sed unum diem Cinnae multorum et clarorum virorum totis aetatibus. Laelius, si digito quem attigisset, poenas dedisset; at Cinna, collegae sui, consulis Cn. Octavii, praecidi caput iussit, P. Crassi, L. Caesaris, nobilissimorum hominum, quorum virtus fuerat domi militiaeque cognita, M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim, C. Caesaris, in quo mihi videtur fuisse specimen humanitatis, salis, suavitatis, leporis. Beatusne igitur, qui hos interfecit? [1] Mihi contra non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet; sed sermonis errore labimur: id enim licere dicimus, quod cuique conceditur. [2] Vtrum tandem beatior C. Marius, tum, quum Cimbricae victoriae gloriam cum collega Catulo communicavit, paene altero Laelio (nam hunc illi duco simillimum [3]), an quum civili bello victor, iratus, necessariis Catuli deprecantibus, non semel respondit, sed saepe, Moriatur? In quo beatior ille, qui huic nefariae voci paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. Nam quum accipere, quam facere praestat iniuriam, tum morti iam ipsi adventanti paullum procedere obviam, quod fecit Catulus, quam, quod

(1) Ernestius. cum Davisio dedit *quia hos interfecit*, e cod. Med. et Ball.

(2) *Quod cui conceditur*, Davis. e coniectura, probante Ernestio.

(3) *Nam huic illum dico simillimum alii.* Meliorem lectionem Davisio et Ernestio praebuerunt codd. Mss. iam a Lambino et Manutio receptam.

Marius, talis viri interitu sex suos obruere c tus, et contaminare extremum tempus aetatis

XX. Duodequadraginta annos tyrannus Sy norum fuit Dionysius, quum V et XX natu dominatum occupavisset. Qua pulchritudine i quibus autem opibus praeditam, servitute opp tenuit civitatem? Atqui de hoc homine a bo ctoribus sic scriptum accepimus, summam fui in victu temperantiam, in rebusque gerendi acrem et industrium, eumdem tamen malefic tura et iniustum. Ex quo omnibus, bene ve intuentibus, videri necesse est miserrimum; ipsa quae concupierat, ne tum quidem, quum se posse censebat, consequebatur. Qui quu bonis parentibus atque honesto loco natus (quidem alius alio modo tradidit) abundaret aequalium [1] familiaritatibus, et consuetudine quorum, haberet etiam, more Graeciae, q adolescentes amore coniunctos, credebat se [2] nemini; sed iis, [3] quos ex familiis locupletum delegerat, quibus nomen servitutis ipse detr et quibusdam convenis et feris barbaris, corp stodiam committebat. Ita propter iniustam do cupiditatem in carcerem quodammodo ipse se serat. Quin etiam ne tonsori collum comm tondere filias suas docuit. Ita sordido a que artificio [5] regiae virgines, ut tonstricula debant barbam et capillum patris. Et tame

(1) Sic Wolf. Ernestius omisit et.

(2) Vulgo aberat *se*; quod Bentl. Davis. et Ern. e Mss. recipiendum duxerunt.

(3) Ern. dedit *his*.

(4) *Servos* glossam sape tur Ernestio, quia id iam dente *familiis* intelligatur.

(5) *Officio* e cod. Eliens probante Bentleio edidit I

ipsis, quum iam essent adultae, ferrum removit; instituitque, ut candentibus iuglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent. Quumque duas uxores haberet, Aristomachen, civem suam, Doridem autem Locrensem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia specularetur et perscrutaretur ante. Et, quum fossam latam cubiculari lecto circumdedisset, eiusque fossae transitum ponticulo ligneo coniunxisset, eum ipsum, quum forem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque quum in communibus suggestis consistere non auderet, concionari ex turri alta solebat. Atque is quum pila ludere vellet (studiose enim id factitabat) tunicamque poneret, adolescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hic quum quidam familiaris iocans dixisset: *Huic quidem certe vitam tuam committis*, arrisissetque adolescens, utrumque iussit interfici: alterum, quia viam demonstravisset interimendi sui; alterum, quia dictum risu approbavisset. Atque eo facto sic doluit, nihil ut gravius tulerit in vita: quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partes impotentium cupiditates: quum huic obsecutus sis, illi est repugnandum.

XXI. Quamquam hic quidem tyrannus ipse indicavit,[1] quam esset beatus. Nam quum quidam ex eius assentatoribus Damocles commemoraret in sermone copias eius, opes, maiestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam aedium regiarum; negaretque unquam beatiorem quemquam fuisse: *Visne igitur*, inquit, *Damocle, quoniam haec te vita delectat, ipse eamdem degustare, et fortunam experiri meam?* Quum se ille cupere dixisset, collocari iussit

(1) Sic e Mss. Maoul. Lamb. Davis. Vulgo *iudicavit*.

hominem in aureo lecto, strato pulcherrime stragulo, magnificis operibus picto; abacosq plures ornavit argento, auroque caelato. mensam eximia forma pueros delectos [2] iuss stere, eosque nutum illius intuentes diligent strare. Aderant unguenta, coronae; incend odores; mensae conquisitissimis epulis exst tur. Fortunatus sibi Damocles videbatur. In dio apparatu fulgentem gladium, e lacun equina aptum, [3] demitti iussit, ut impender beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos n tores adspiciebat, nec plenum artis argent manum porrigebat in mensam; iam ipsae de coronae; denique exoravit tyrannum, ut ceret, quod iam beatus nollet esse. Satisne declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, per aliqui terror impendeat? Atque ei ne i quidem erat, ut ad iustitiam remigraret, ci bertatem et iura redderet. Iis enim se ad improvida aetate irretierat erratis, eaque c rat, ut salvus esse non posset, si sanus e pisset.

XXII. Quantopere vero amicitias desiderar rum infidelitatem extimescebat, declaravit i goreis duobus illis: [4] quorum quum alterum mortis accepisset; alter, ut vadem suum ret, praesto fuisset ad horam mortis dest *Vtinam ego*, inquit, *tertius vobis amicus adsc* Quam huic erat miserum, carere consuetudi

(1) Schulz. *pulcherrimo*. T.

(2) *Delicatos* reponi volebat Marq. Gudius ad Phaedri fabb. XIV. 4.

(3) Sic codd. Reg. Pall. 3. 4. Fabric. Valic. il. Nonius Nonnulli alii codd. *appen*

(4) Damone et Phintia.

corum, societate victus, sermone omnino familiari homini praesertim docto, et a puero artibus ingenuis erudito![1] Musicorum vero perstudiosum accepimus, poëtam etiam tragicum:[2] quam bonum, nihil ad rem; in hoc enim genere nescio quo pacto magis, quam in aliis, suum cuique pulchrum est. Adhuc neminem cognovi poëtam (et mihi fuit cum Aquino amicitia) qui sibi non optimus videretur. Sic se res habet: te tua, me delectant mea. — Sed, ut ad Dionysium redeamus; omni cultu et victu humano carebat; vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris; neminem, qui aut libertate dignus esset, aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur.

XXIII. Non ego iam cum huius vita, qua tetrius, miserius, detestabilius excogitare nihil possum, Platonis aut Archytae vitam comparabo, doctorum hominum et plane sapientium: ex eadem urbe humilem homunculum a pulvere et radio excitabo, qui multis annis post fuit, Archimedem. Cuius ego quaestor ignoratum ab Syracusanis, quum esse omnino negarent, septum undique et vestitum vepribus et dumetis indagavi sepulcrum. Tenebam enim quosdam senariolos, quos in eius monumento esse inscriptos acceperam: qui declarabant, in summo sepulcro sphaeram esse positam cum cylindro. Ego autem, quum omnia collustrarem oculis (est enim ad portas Achradinas magna frequentia sepulcrorum), animad-

(1) Ita de Bentleii sententia edidit Davisius. Vulgo *homini pr. docto a puero et artibus ingenuis erudito.*

(2) Sic cod. Eliens. 2. et edd. vett. At cod. Ball. et Med. *musicorum vero perstudiosum, poëtam etiam tragicum accepimus.* Davisius auctore Bentleio edidit *musicorum vero perstudioso, poëtae etiam tragico.* Wolfius, *perstudiosum poëtam etiam tragicum*, deleto verbo *accepimus*, ut sit oratio ἀνακόλουθος.

verti columellam non multum e dumis emine in qua inerat sphaerae figura et cylindri. Atq statim Syracusanis (erant autem principes m dixi, me illud ipsum arbitrari esse, quod quae Immissi cum falcibus multi purgarunt et aper locum. Quo quum patefactus esset aditus, ad sam basim accessimus. Apparebat epigramma, posterioribus partibus versiculorum, dimidiati Ita nobilissima Graeciae civitas, quondam vero doctissima, sui civis unius acutissimi monum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset redeat, unde aberravit, oratio. Quis est om modo cum Musis, id est, cum humanitate doctrina habeat aliquod commercium, qui hunc mathematicum malit, quam illum tyra Si vitae modum actionemque quaerimus: a mens rationibus agitandis exquirendisque ale cum oblectatione solertiae; qui est unus suavi pastus animorum; alterius in caede et iniurii et diurno et nocturno metu. Age, confer De tum, Pythagoram, Anaxagoram. Quae regna opes studiis eorum et delectationibus ante Etenim quae pars optima est in homine, in e esse necesse est illud, quod quaeris,[1] optimum est autem in homine sagaci ac bona mente n Eius bono fruendum est igitur, si beati esse mus. Bonum autem mentis est virtus. Ergo h tam vitam contineri necesse est. Hinc omnia pulchra, honesta, praeclara sunt (ut supr sed dicendum idem illud paullo uberius videtu na gaudiorum sunt. Ex perpetuis autem ple

(1) *Quaerimus* dedit Davis. auctore Bentleio.

gaudiis quum perspicuum sit vitam beatam exsistere, sequitur, ut ea exsistat ex honestate.

XXIV. Sed ne verbis solum attingamus ea, quae volumus ostendere, proponenda quaedam quasi moventia sunt, quae nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. Sumatur enim nobis quidam praestans vir optimis artibus, isque animo parumper et cogitatione fingatur. Primum ingenio eximio sit necesse est; tardis enim mentibus virtus non facile comitatur: deinde ad investigandam veritatem studio incitato. Ex quo triplex ille animi fetus exsistet: unus in cognitione rerum positus, et in explicatione naturae; alter in descriptione expetendarum fugiendarumve rerum; tertius in iudicando, quid cuique rei sit consequens, quid repugnans: in quo inest omnis tum subtilitas disserendi, tum veritas iudicandi. Quo tandem igitur gaudio affici necesse est sapientis animum, cum his habitantem pernoctantemque curis? ut,[1] quum totius mundi motus conversionesque perspexerit, sideraque viderit innumerabilia caelo inhaerentia cum eius ipsius motu congruere certis infixa sedibus; septem alia suos quaeque tenere cursus, multum inter se aut altitudine aut humilitate distantia, quorum vagi motus rata tamen et certa sui cursus spatia definiant? Horum nimirum adspectus impulit illos veteres et admonuit, ut plura quaererent. Inde est indagatio nata initiorum, et tamquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta; quaeque cuiusque generis vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo, quae vita, qui interitus, quaeque ex alio in

(1) Particulam *ut* quae abest cod. Med. auctore Bentleio resecuit Davisius.

aliud vicissitudo atque mutatio; unde terra, et bus librata ponderibus,[1] quibus cavernis mari stineantur;[2] in qua omnia, delata gravitate, me mundi locum semper expetant, qui est idem in in rotundo.

XXV. Haec tractanti animo, et noctes et die gitanti, exsistit illa a deo Delphis praecepta cog ut ipsa se mens agnoscat, coniunctamque cum d mente se sentiat; ex quo insatiabili gaudio coi tur.[3] Ipsa enim cogitatio de vi et natura deo studium incendit illius aeternitatis imitandae,[4] n se in brevitate vitae collocatam[5] putat, quum r causas alias ex aliis aptas, et necessitate nexas v quibus ab aeterno tempore fluentibus in aeter ratio tamen mensque moderatur. Haec ille in atque suspiciens, vel potius omnes partes or circumspiciens, quanta rursus animi tranquil humana et citeriora considerat! Hinc illa co virtutis exsistit; efflorescunt genera partesque v tum; invenitur, quid sit, quod natura spectet e mum in bonis, quod[6] in malis ultimum, qu ferenda sint officia, quae degendae aetatis rati ligenda.[7] Quibus et talibus rebus exquisitis, hc maxime efficitur, quod hac disputatione agimu virtus ad beate vivendum sit se ipsa contenta. quitur tertia, quae per omnes partes sapientia nat et funditur, quae rem definit, genera disp

(1) Davis. ex Eliensi 2. recepit *unde terra aequis librata ponderibus*.

(2) Sic Davis. adhibitis edd. vett. et cod. Petr. Vulgo *sustineat in qua*, ex quo Lambinus fecit *inquam*.

(3) Ita Bentleius. Davis. Ern. Vulgo *compleatur*.

(4) *Imitandi* codd. Pall. Fabric. Reg. Pith. Med.

(5) *Collocatum* dedit Davis id ad *hominem* referatur. Se tur ad verba *ut ipsa se mens a*

(6) Davisius recepit *quid* Reg. Pith. Med. Ball.

(7) Vulg. *diligenda*. Sed *de* recte Manutii, Lambin. Wolf

sequentia adiungit, perfecta concludit, vera et falsa diiudicat, disserendi ratio et scientia. Ex qua quum summa utilitas exsistit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delectatio, et digna sapientia. [1] Sed haec otii. Transeat idem iste sapiens ad rem publicam tuendam. Quid eo possit esse praestantius, quum [2] prudentia utilitatem civium cernat, iustitia nihil in suam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variisque virtutibus? Adiunge fructum amicitiarum: in quo doctis positum est tum consilium omnis vitae consentiens et paene conspirans, tum summa iucunditas e quotidiano cultu atque victu. Quid haec tandem vita desiderat, quo sit beatior? cui refertae[3] tot tantisque gaudiis fortuna ipsa cedat necesse est. Quod si gaudere talibus bonis animi, id est virtutibus, beatum est, omnesque sapientes iis gaudiis perfruuntur; omnes eos confiteri beatos esse, necesse est.

XXVI. *A.* Etiamne in cruciatu atque tormentis? *M.* An tu me in viola putabas, aut in rosa dicere? An Epicuro, qui tantummodo [4] induit personam philosophi, et sibi hoc nomen inscripsit, dicere licebit (quod quidem, ut habet se res,[5] me tamen plaudente dicit): « Nullum sapienti esse tempus, etsi uratur, torqueatur, secetur, quin possit exclamare, *quam pro nihilo puto!* » quum praesertim omne malum dolore definiat, bonum voluptate, haec nostra honesta, turpia irrideat, dicatque, nos in vocibus occupatos, inanes sonos fundere; neque quidquam

(1) Abstractum pro concreto. Vrsini Ms. *sapiente*, quod ei rectius videbatur. *T.*

(2) Vulgo additum *contineri* delevit Davisius, quod abest a quibusdam vett. libris, idque melius abesse Lambinus et Fabricius statuerunt.

(3) Vulgo *cui rei refertae*, in quo v. *rei* auctoritate cod. Petrens expunxit Ernesti, cui assensus est Wolfius.

(4) Davis. e Reg. Pith. Med. reposuit *quia tantum modo*.

(5) Per se, nulla eius principiorum ratione habita. *N.*

ad nos pertinere, nisi quod aut laeve, [1] aut as|
in corpore sentiatur. Huic ergo, ut dixi, non m
differenti a iudicio ferarum, oblivisci licebit s
tum fortunam contemnere, quum sit omne et l
eius et malum in potestate fortunae, tum d
se beatum in summo cruciatu atque tormentis,
constituerit, non modo summum malum esse
rem, sed etiam solum? Nec vero illa sibi re
comparavit ad tolerandum dolorem, firmitater
mi, turpitudinis verecundiam, exercitationen
suetudinemque patiendi, praecepta fortitudini
ritiam virilem, sed una se dicit recordatione a
scere praeteritarum voluptatum: ut, si quis aes
quum vim caloris non facile patiatur, record
lit, se aliquando in arpinati nostro gelidis flum
circumfusum fuisse. Non enim video, quo
sedare possint mala praesentia praeteritae volu
Sed quum is dicat, semper beatum esse sapie
cui dicere hoc, si sibi constare vellet, non li
qnidnam faciendum est his, qui nihil expete
nihil in bonis ducendum, quod honestate c
existimant? Me quidem auctore, etiam Perip
veteresque Academici balbutire desinant aliqu
aperteque et clara voce audeant dicere, beatam
in Phalaridis taurum descensuram.

XXVII. Sint enim tria genera bonorum (
a laqueis Stoicorum, quibus usum me plu
quam soleo, intelligo, recedamus), sint sa
genera bonorum, dum corporis et externa i
humi, et tantummodo, quia sumenda sint,
lentur bona: alia autem illa divina longe late
pandant, caelumque contingant; ea qui adeptu

(1) *Lene* Ms. Reg. Leid. quod praefert Buher.

(2) Vulgo *ut ea qui adeptus sit.* Particulam *ut* eiecerunt La vis. uncis inclusit Wolf.

cur eum beatum modo, et non beatissimum etiam dixerim? Dolorem vero sapiens extimescet? Is enim huic maxime sententiae repugnat. Nam contra mortem nostram, atque nostrorum, contraque aegritudinem et reliquas animi perturbationes satis esse videmur superiorum dierum disputationibus armati et parati. Dolor esse videtur acerrimus virtuti adversarius. Is ardentes faces intentat; is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam se debilitaturum [1] minatur. Huic igitur succumbet virtus? huic beata sapientis et constantis viri vita cedet? Quam turpe, o dii boni! Pueri Spartiatae non ingemiscunt verberum dolore laniati. Adolescentium greges Lacedaemone vidimus ipsi, incredibili contentione certantes pugnis, calcibus, unguibus, morsu denique, quum exanimarentur prius, quam se victos faterentur. Quae barbaria India vastior, aut agrestior? in ea tamen gente primum ii, qui sapientes habentur, nudi aetatem agunt, et Caucasi nives hiemalemque vim perferunt sine dolore; quumque ad flammam se applicaverunt, [2] sine gemitu aduruntur. Mulieres vero in India, [3] quum est cuius [4] earum vir mortuus, in certamen iudiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit: plures enim singulis solent esse nuptae. Quae est victrix, ea laeta, prosequentibus suis, una cum viro in rogum imponitur: illa victa moesta discedit. [5] Nunquam naturam mos vinceret;

(1) *Debellaturum* cod. Eliens. 2.

(2) Sic Davis. e cod. Reg. Pith. Vatic. Vulgo *applicaverint*.

(3) Voces *in India* uncis incluserunt Davis. et Ernestius. Quos recte sustulit Wolfius. Nam illud *in India* addendum erat, ne quis mulieres de uxoribus Gymnosophistarum acciperet.

(4) Sic Davis. e codd. Reg. et Pith. Vulgo *cuius vis*.

(5) Davis. auctore Bentleio reposuit *illae victae moestae discedunt*.

est enim semper invicta. Sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia animum infecimus; opinionibus maloque more delinitum mollivimus. Aegyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutae mentes pravitatis erroribus [1] quamvis carnificinam prius subierint, quam ibim aut aspidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum violent: quorum etiam si imprudentes quippiam fecerint, poenam nullam recusent. De hominibus loquor. Quid bestiae? non frigus, non famem, non montivagos atque silvestres cursus lustrationesque patiuntur? non pro suo partu ita propugnant, ut vulnera excipiant, nullos impetus, nullos ictus reformident? Omitto, quae perferant, quaeque patiantur ambitiosi, honoris causa; laudis studiosi, gloriae gratia; amore incensi, cupiditatis. Plena vita exemplorum est. Sed adhibeat oratio modum, et redeat illuc, unde deflexit.

XXVIII. Dabit, dabit, inquam, se in tormenta vita beata; nec iustitiam, temperantiam, in primisque fortitudinem animi, patientiam [2] prosecuta, quum tortoris os viderit, consistet; virtutibusque omnibus sine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, resistet extra fores (ut ante dixi) limenque carceris. Quid enim ea foedius, quid deformius sola relicta, a comitatu pulcherrimo segregata? quod tamen fieri nullo pacto potest. Nec enim virtutes sine beata vita cohaerere possunt, nec illa sine virtutibus. Itaque eam tergiversari non sinent, secumque rapient ad quemcumque ipsae dolorem cruciatumque ducentur. Sapientis est enim proprium, nihil, quod poenitere [3]

(1) Lambinus malebat *pravis erroribus*. Si vitiosum sit *pravitatis*, quod tamen Davisius defendit, malim *fanaticis erroribus*.

(2) Sic Davis ex Eliens. 2. Bak. et edd. vett. Male Gebhardus e Pall. *patientia*.

(3) *Cuius poenitere* Lambin.

possit, facere, nihil invitum; splendide, constanter, graviter, honeste omnia; nihil ita exspectare, quasi certo futurum; nihil, quum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidisse videatur; omnia ad suum arbitrium referre; suis stare iudiciis. Quo quid sit beatius, mihi certe in mentem venire non potest. Stoicorum quidem facilis conclusio est: qui quum finem bonorum esse senserint, congruere naturae, cumque ea convenienter vivere; quum id sit in sapientis [1] situm non officio solum, verum etiam potestate: sequatur necesse est, ut, cuius in potestate summum bonum, in eiusdem vita beata sit. Ita fit semper vita beata sapientis. Habes, quae fortissime de beata vita dici putem, et, quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.

XXIX. *A.* Melius equidem afferre nihil possum: sed a te impetrarim libenter, nisi molestum sit [2] (quoniam te nulla vincula impediunt ullius certae disciplinae, libasque ex omnibus, quodcumque te maxime specie veritatis movet), quod paullo ante Peripateticos, veteremque Academiam hortari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientes esse semper beatissimos; id velim audire, quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere. Multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt, et Stoicorum ratione conclusa. *M.* Vtamur igitur libertate, qua nobis solis in philosophia licet uti; quorum oratio nihil ipsa iudicat, sed habetur in omnes partes, ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adiuncta, [3] iudicari. Et quoniam vi-

(1) Sic Lambin. Davis. Wolf. Vulgo ut est in Mss. *in sapiente.*

(2) Vulgo *ut nisi molestum sit.* Sed particulam *ut* in cod. Bak. aliisque codd. omissam recte deleverunt Dav. Ern.

(3) Bentleius malebat *adiuta.*

deris hoc velle, ut, quaecumque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam praesidii; quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus: sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, et contra quorum disciplinam ingenium eius exarserat; nos, illud quidem cum pace agemus.[1] Si enim Stoici fines bonorum recte posuerunt, confecta res est: necesse est semper beatum esse sapientem. Sed quaeramus unamquamque reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc praeclarum quasi decretum beatae vitae possit omnium sententiis et disciplinis convenire.

XXX. Sunt autem hae de finibus, ut opinor, retentae defensaeque sententiae: primum simplices quatuor: Nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici; Nihil bonum, nisi voluptatem, ut Epicurus; Nihil bonum, nisi vacuitatem[2] doloris, ut Hieronymus; Nihil bonum, nisi naturae primis bonis[3] aut omnibus, aut maximis frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat. Haec igitur simplicia: illa mixta. Tria genera bonorum, maxima animi, secunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus; voluptatem cum honestate Dinomachus, et Calliphon copulavit; indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adiunxit. Hae sunt sententiae, quae stabilitatis aliquid habeant: nam Aristonis,

(1) Lambinus rescribendum censuit: *hoc quidem Carneadem disputare solitum accepimus — nos autem illud cum pace agemus.* Bentleius vero: *quod quidem — nos illud quidem omnium pace agemus.*

(2) Ernestius e cod. Guelf. reposuit *voluptas — vacuitas.*

(3) H. e. iis quae alias prima naturalia, vel *τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν* appellantur. Itaque prorsus a sensu h. l. aberrabat Gulielmius, corrigendum opinatus *plurimis bonis.*

Pyrrhonis, Herilli nonnullorumque aliorum evanuerunt.

XXXI. Hi quid possint obtinere, videamus, omissis Stoicis: quorum satis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem explicata causa est; praeter Theophrastum, et si qui illum secuti imbecillius horrent dolorem et reformidant. Reliquis quidem licet facere id, quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent. Quam quum ad caelum extulerint, quod facere eloquentes homines copiose solent: reliqua ex collatione facile est conterere atque contemnere. Nec enim licet iis, qui laudem cum dolore petendam esse dicant,[1] negare, eos esse beatos, qui illam adepti sunt.[2] Quamquam enim sint in quibusdam malis, tamen hoc nomen beati longe et late patet. Nam ut quaestuosa mercatura, fructuosa aratio dicitur, non si altera semper omni damno, altera omni tempestatis calamitate semper vacat;[3] sed si multo maiore ex parte exstat in utraque felicitas: sic vita, non solum si undique referta bonis est, sed si multo maiore et graviore ex parte bona propendent, beata recte dici potest. Sequetur igitur horum[4] ratione vel ad supplicium beata vita virtutem, cumque ea descendet in taurum, Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone auctoribus, nec eam minis aut blandimentis[5] corrupta deseret. Eadem Calliphontis erit Diodori-

(1) Ita Davis. Ern. cum codd. Reg. Pith. Med. Vulgo *dicunt*.

(2) Hic nihil opus erat coniunctivum *sint* reponere quod fecit Ernestius.

(3) Vulgo *vacet*. Sed recte *vacat* repositum a Davisio, Ern. auctoritate codd. Reg. Pith. Med. Vrsin. Petrens. Guelf.

(4) Hoc pro vulg. *bonorum* auctore Bentleio ex edd. vett. recte revocarunt Davis. Ern.

(5) Optime sic correxit Bentleius vulgatum *minimis blandimentis*, probantibus Davis. Ern. Wolf.

que sententia: quorum uterque honestatem sic complectitur, ut omnia, quae sine ea sint, longe et retro ponenda censeat. Reliqui habere se videntur angustius; enatant tamen: Epicurus, Hieronymus, et si qui sunt, qui desertum [1] illum Carneadem curent defendere. Nemo est enim eorum, quin bonorum [2] animum putet esse iudicem, eumque condocefaciat, ut ea, quae bona malave videantur, possit contemnere. Nam quae tibi Epicuri videtur, [3] eadem erit Hieronymi et Carneadis causa, et hercle omnium reliquorum. Quis enim parum est contra mortem, aut dolorem paratus?

XXXII. Ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus. Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat, maximisque doloribus affectus, eos ipsos inventorum suorum memoria et recordatione confutat: [4] nec haec sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur. De morte enim ita sentit, [5] ut, dissoluto animante, sensum exstinctum putet; quod autem sensu careat, nihil ad nos id iudicet pertinere. Item de dolore certa habet, quae sequatur; cuius magnitudinem [6] brevitate consolatur, longinquitatem levitate. [7] Quid tandem isti grandilo-

(1) Hanc lectionem e Mss. reduxerunt Bentl. Davis. Buher. Ern. etc. pro vulg. *disertum*.

(2) Sic Wolfius rescripsit. Vulg. *Nemo est enim qui eorum bonorum*. Bentleius: *Nemo est enim quin verorum bonorum*. Davisio placebat: *Nemo est enim eorum, qui bonorum animum non putet esse iudicem*.

(3) Davis. e codd. Reg. Pith. Pall. tribus Fabric. Vatic. recepit: *Nam quod tibi Epicurus videtur*.

(4) Vrsinus e cod. Ms. affert *compensat*, probante Bentleio, qui graeca Epicuri verba attulit, ἀντιπαρετάττετο πᾶσι τούτοις τὸ κατὰ ψυχὴν χαῖρον ἐπὶ τῇ τῶν γεγονότων ἡμῖν διαλογισμῶν μνήμῃ.

(5) Sic edd. vett. Ern. Wolf. Vulgo *ista sentit*.

(6) Sic Bentleius. Vulgo *quorum*.

(7) Sic Pearcius. Ern. Wolf. it. Ms. Guelf. Vulgo *lenitate*.

qui contra haec duo, quae maxime angunt, melius habent,[1] quam Epicurus? An ad cetera, quae mala putantur, non et Epicurus, et reliqui philosophi satis parati videntur? Quis non paupertatem extimescit? Neque tamen quisquam philosophorum.[2] Hic vero ipse quam parvo est contentus? Nemo de tenui victu plura dixit. Etenim quae res pecuniae cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis sumptibus copiae suppetant; quum procul ab iis omnibus rebus absit, cur pecuniam magnopere desideret, vel potius cur curet omnino?[3] An Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere; nostrates philosophi facere[4] non potuerunt?[5] Illius epistola fertur his verbis: *Anacharsis Hannoni salutem. Mihi amictui est, Scythicum tegmen; calciamentum, solorum callum; cubile, terra; pulpamentum, fames; lacte, caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel diis immortalibus dona.*[6] Omnes fere philosophi omnium

(1) Davis e Mss. edidit *Qui tandem — melius se habent.*

(2) Supple *eam extimescit.*

(3) Ita Davis. Wolf. ut est in Reg. Eliens. Petrens. Med. Vulgo *potius curet omnino.*

(4) *Facere* Manutio et Bentleio de glossa suspectum uncis inclusit Davisius.

(5) *Potuerunt* dedit Davis. e Reg. Pith. Med. Vulgo *poterunt*

Scythicum tegmen) De Scythis Iustinus Histor. II, 2: *Lanae iis usus ac vestium ignotus ... Pellibus ferinis aut murinis utuntur.* Quod usitatum nunc quoque Tartaris, qui ad Orientem incolunt. Hesychius, Σακυνδάκη, ἔνδυμα Σκυθικόν. Bvheb.

Lacte, caseo, pane vescor) Herodotus de Anacharsis popularibus IV, 46: ζῶοντες τε μὴ ἀπ' ἄρτου, ἀλλ' ἀπὸ κτηνέων. Sic enim legendum ex codicibus Mss *Non pane victitantes, sed ex pecoribus.* Id.

(6) Graece legitur epistola sic: Ανάχαρσις Αννωνι. Εμοὶ μὲν περίβλημα χλαῖνα Σκυθική. ὑπόδημα δέρμα ποδῶν· κοίτη δὲ πᾶσα γῆ· δεῖπνον καὶ ἄριστον γάλα καὶ τύρος καὶ κρέας ὀπτόν. πιεῖν ὕδωρ. Ως οὖν ἄγοντός μου σχολὴν ὧν οἱ πλεῖστοι ἕνεκεν ἀσχολοῦνται παραγίνου πρός με εἴ τινά μου χρεῖαν ἔχεις. δῶρα δε, οἷς ἐντρυφᾶτε, ἀντιδωροῦμαί σοι· ὑμεῖς δ' ὅσοι Καρχηδονίων, εἰς χάριν σὴν ἀνέθεσθε θεοῖς.

disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitiosa detorsisset, eodem hoc animo esse potuerunt. Socrates, in pompa quum magna vis auri argentique ferretur, *Quam multa non desidero!* inquit. Xenocrates, quum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, quae erat pecunia temporibus illis, Athenis praesertim, maxima, abduxit legatos ad coenam in Academiam; iis apposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. Quum postridie rogarent eum, cui numerari iuberet: *Quid? vos hesterna*, inquit, *coenula non intellexistis, me pecunia non egere?* Quos quum tristiores vidisset, xxx minas accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur. At vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, si quid opus esset, *Nunc quidem paullulum*, inquit, *a sole.* Offecerat videlicet apricanti. Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret. Sibi nihil deesse; illi nihil satis unquam fore; se eius voluptates non desiderare, quibus nunquam satiari ille posset; suas cum consequi nullo modo posse.

XXXIII. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum genera diviserit, non nimis fortasse subtiliter, utiliter tamen: partim esse naturales et necessarias; partim naturales, et non necessarias; partim neutrum: necessarias satiari posse paene nihilo; divitias enim naturae parabiles esse; secundum autem genus cupiditatum, nec ad potiendum difficile esse censet, nec vero ad carendum; tertias, quod essent plane inanes, neque necessitatem modo,[1] sed ne naturam quidem attingerent, funditus eiiciendas putavit. Hoc

(1) Lambin. legi volebat *neque non necessitatem modo* vel *neque modo non necessitatem.* Sed prior negatio recte in hac forma omittitur.

loco multa ab Epicureis disputantur, caeque voluptates singulatim extenuantur: quarum genera non contemnunt; non quaerunt [1] tamen copiam. Nam et obscoenas voluptates, de quibus multa ab illis habetur oratio, faciles, communes, in medio sitas esse dicunt: easque si natura requirat, non genere, aut loco, aut ordine, sed forma, aetate, figura metiendas putant; ab iisque abstinere minime esse difficile, si aut valitudo, aut officium, aut fama postulet; omninoque genus hoc voluptatûm optabile esse, si non obsit; prodesse nunquam. Totumque hoc de voluptate sic ille praecipit, [2] ut voluptatem ipsam per se, quia voluptas sit, semper optandam expetendamque putet; eademque ratione dolorem ob id ipsum, quia dolor sit, semper esse fugiendum. Itaque hac usurum compensatione sapientem, ut voluptatem fugiat, si ea maiorem dolorem effectura sit, et dolorem suscipiat, maiorem efficientem voluptatem; omniaque iucunda, quamquam sensu corporis iudicentur, ad animum referri tamen. Quocirca corpus gaudere tam diu, dum praesentem sentiat [3] voluptatem; animum et praesentem percipere pariter cum corpore, et prospicere venientem, nec praeteritam praeterfluere sinere. Ita perpetuas et contextas voluptates in sapiente fore semper, quum exspectatio speratarum voluptatum perceptarum memoriae iungeretur. [4]

XXXIV. Atque his similia ad victum etiam transferuntur, extenuanturque magnificentia et sumptus epularum, quod parvo cultu natura contenta sit.

(1) Negandi particulam vulgo hic omissam addendam esse vidit Bentl.

(2) Recte sic Davis. e Mss. compluribus. Vulgo *praecepit*.

(3) Sic rescribendum esse viderunt Bentleius, Davis. Buher. Ern. Vulgo *sentiret*.

(4) Bentleius et Davis. *iungetur*.

Etenim quis hoc non videt, desideriis ista condiri omnia? Darius in fuga, quum aquam turbidam et cadaveribus inquinatam bibisset, negavit unquam se bibisse iucundius: nunquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemaeus ederat; cui quum peragranti Aegyptum, comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. Socratem ferunt, quum usque ad vesperum contentius ambularet, quaesitumque esset ex eo, quare id faceret, respondisse, se, quo melius coenaret, opsonare ambulando famem. Quid? victum Lacedaemoniorum in philitiis [1] nonne videmus? ubi quum tyrannus coenavisset Dionysius, negavit se iure illo nigro, quod coenae caput erat, delectatum. Tum is, qui illa coxerat: Minime mirum; condimenta enim defuerunt. Quae tandem, inquit ille? Labor in venatu, sudor, cursus ad Eurotam, [2] fames, sitis; his enim rebus Lacedaemoniorum epulae condiuntur. Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestiis intelligi potest, quae, ut quidquid obiectum est, quod modo a natura non sit alienum, eo contentae non quaerunt amplius. Civitates quaedam universae, more doctae, parsimonia delectantur, ut de Lacedaemoniis paullo ante diximus. Persarum a Xenophonte victus exponitur: quos negat ad panem adhibere quidquam, praeter nasturtium. Quamquam, si quaedam etiam suaviora natura desideret, quam multa ex terra arboribusque gignuntur, tum copia facili, [3] tum suavitate praestantia? Adde siccitatem,

(1) Sic in Mss. compluribus ex forma scil. corrupta, sed tamen non inusitata. Vulgo *phiditiis* editur.

(2) Sic Bentl. Davis. Wolf. Vulgo *ab Eurota.*

(3) *Facilia* Davisius e Bentleii coniectura. — Schutzius, ut semel moneam, ubi vulgo legitur *quum — tum*, rescripsit fere ubique *tum — tum* T.

quae consequitnr hanc continentiam in victu; adde integritatem valitudinis. Confer sudantes, ructantes, refertos epulis, tanquam opimos boves: tum intelliges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime consequi; iucunditatemque victus esse in desiderio, non in satietate.

XXXV. Timotheum, clarum hominem Athenis, et principem civitatis, ferunt, quum coenavisset apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus esset, vidissetque eum postridie, dixisse: « Vestrae quidem coenae non solum in praesentia, sed etiam postero die iucundae sunt. » Quid, quod ne mente quidem recte uti possumus, multo cibo et potione completi? Est praeclara epistola Platonis ad Dionis propinquos; in qua scriptum est his fere verbis: *Quo quum venissem*, [1] *vita illa beata, quae ferebatur, plena Italicarum Syracusiarumque mensarum, nullo modo mihi placuit; bis in die saturum fieri, nec unquam pernoctare solum*; *ceteraque, quae comitantur huic vitae, in qua sapiens nemo efficietur unquam, moderatus vero multo minus. Quae enim natura tam mirabiliter temperari potest?* [2] Quo modo igitur iucunda vita potest esse, a qua absit prudentia, absit moderatio? Ex quo Sardanapali, opulentissimi Syriae [3] regis, error agnoscitur, qui incidi iussit in busto,

(1) Graeca haec sunt: ἐλθόντα δέ με ὁ ταύτῃ λεγόμενος αὖ βίος εὐδαίμων, Ἰταλιωτικῶν τε καὶ Συρακουσίων τραπεζῶν πλήρης, οὐδαμῇ οὐδαμῶς ἤρεσε, δίς τε τῆς ἡμέρας ἐμπιπλάμενον ζῆν, καὶ μηδέποτε κοιμώμενον μόνον νύκτωρ, καὶ ὅσα τούτων ἐπιτηδεύματα ξυνέπεται τούτῳ τῷ βίῳ. Ἐκ γὰρ τούτων τῶν ἐθῶν οὔτ' ἂν φρόνιμος οὐδείς ποτε γενέσθαι τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἀνθρώπων ἐκ νέου ἐπιτηδεύων δύναιτο, οὐθ' οὕτως θαυμαστῇ φύσει κραθήσεται, σώφρων δὲ οὐδ' ἂν μελλῆσαι ποτὲ γενέσθαι. Platon. Epist. VII.

(2) Vt in hac vita non dicam sapientiam sed moderationem retineat.

(3) Corrad. in Quaestura corr. *Assyriae*, quod Ern. recepit.

Haec habeo, quae edi, quaeque exsaturata libido
Hausit: at illa iacent multa, et praeclara relicta.

Quid aliud, inquit Aristoteles, *in bovis [non in regis]*[1] *sepulcro inscriberes?* Haec habere se mortuum dicit, quae ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur. Cur igitur divitiae desiderentur? aut ubi paupertas beatos esse non sinat? Signis, credo, tabulis, ludis.[2] Si quis est, qui his delectetur, nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi, qui his abundant? Est enim earum omnium rerum in nostra urbe summa in publico copia. Quae qui privati[3] habent, nec tam multa, et raro vident, quum in sua rura venerunt. Quos tamen pungit aliquid, quum, illa unde habeant, recordantur. Dies deficiat, si velim paupertatis causam defendere. Aperta enim res est, et quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam vilibus.

XXXVI. Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis offensio sapientem beatum esse prohibebit? Vide, ne plus commendatio in vulgus, et haec, quae expetitur, gloria molestiae habeat, quam voluptatis. Leviculus sane noster[4] Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquam ferentis mulierculae, ut mos in Graecia est, insusurrantisque alteri, *Hic est ille Demosthenes.* Quid hoc levius? At quantus orator! Sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipse secum. Intelligen-

(1) Verba *non in regis* recte Ernestio de glossa suspecta.

(2) Pro *ludis*, quod h. l. sane vix aptum est, propter ea quae proxime sequuntur, Davisius conj. *columnis*. Bentleius, *signis, credo, et tabulis pictis*.

(3) Ernestius conj. *privatum*.

(4) *Noster* abest in Ms. Leid., et Buherio Ernestioque delendum videbatur.

dum est igitur, nec gloriam popularem ipsam per sese expetendam, nec ignobilitatem extimescendam. *Veni Athenas*, inquit Democritus; *neque me quisquam*[1] *agnovit.* Constantem hominem et gravem! qui glorietur, a gloria se afuisse. An tibicines, iique qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio, cantus numerosque moderantur: vir sapiens, multo arte maiore praeditus, non, quid verissimum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? An quidquam stultius, quam, quos singulos, sicut operarios barbarosque contemnas, eos esse aliquid putare universos? Ille vero nostras ambitiones levitatesque contemnet, honoresque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos nescimus, antequam poenitere coepit, contemnere. Est apud Heraclitum physicum de principe Ephesiorum Hermodoro: *Vniversos*, ait, *Ephesios esse morte multandos, quod, quum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti sint: Nemo de nobis unus excellat; sin quis exstiterit, alio in loco, et apud alios sit.*[2] An hoc non ita fit omni in populo? nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? Quid? Aristides (malo enim Graecorum, quam nostra proferre) nonne ob eam causam expulsus est patria, quod praeter modum iustus esset? Quantis igitur molestiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt? Quid est enim dulcius otio literato? Iis dico literis, quibus infinitatem rerum atque naturae, et in hoc ipso mundo caelum, terras, maria cognoscimus.

(1) Davis. e codd. Reg. Pith. Med. aliisque addidit *ibi*. Sed quum Graece dixisse feratur Democritus Ἦλθον εἰς Ἀθήνας καὶ οὔτις με ἔγνωκεν Diog. Laërt. IX. 36. rectius id in aliis omittitur.

(2) Diog. IX. 2. Ἡμέων μηδὲ εἷς ὀνήϊστος ἔστω· εἰ δὲ τις τοιοῦτος, ἄλλη τε καὶ μετ' ἄλλων.

XXXVII. Contempto igitur honore, contempta etiam pecunia, quid relinquitur, quod extimescendum sit? Exsilium, credo, quod in maximis malis ducitur. Id si propter alienam et offensam populi voluntatem malum est; quam sit ea contemnenda, paullo ante dictum est. Sin abesse patria miserum est; plenae miserorum provinciae sunt; ex quibus admodum pauci in patriam revertuntur. — At multantur bonis exsules. — Quid tum? parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Iam vero exsilium, si rei[1] naturam, non ignominiam nominis quaerimus, quantum demum[2] a perpetua peregrinatione differt? in qua aetates suas philosophi nobilissimi consumpserunt, Xenocrates, Crantor, Arcesilas, Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panaetius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles alii: qui semel egressi, numquam domum revertere. At enim non sine ignominia **** afficere sapientem.[3] De sapiente enim haec omnis oratio est, cui iure id accidere non possit. Nam iure exsulantem consolari non oportet. Postremo ad omnes casus facillima ratio est eorum, qui ad voluptatem ea referunt, quae sequuntur in vita; ut, quocumque haec loco suppeditet,[4] ibi beate queant vivere. Itaque ad omnem rationem Teucri vox accommodari potest,

— — *Patria est, ubicumque est bene.*

(1) Sic Davis. auctore Bentleio. Vulgo *rerum.*

(2) Davis. conj. legendum *quantum tandem.*

(3) Locus mendosus. Manut. conj. *At enim non sine ignominia. Ignominia aff. poterit sapientem?* Buherius coniecit »At enim sic nec ignominia afficere poterit sapientem«, quam conj prope meliorem Manutii coniectura I. V. *Leclerc* arbitratur. Ed. P. — Ego locum sic constituendum puto: »At enim non sine ignominia... afficietne sapientem?« NEID.

(4) Ita Davis. e Mss. Vulgo *suppeditent.*

Socrates quidem quum rogaretur, cuiatem se esse diceret, *Mundanum*, inquit. Totius enim mundi se incolam et civem arbitrabatur. Quid T. Albucius? nonne animo aequissimo Athenis exsul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si in re publica quiescens Epicuri legibus paruisset. Qui enim beatior Epicurus, quod in patria vivebat, quam quod Athenis Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arcesilam, quo esset beatior? Quanti vero ista civitas aestimanda est, ex qua boni sapientesque pelluntur? Demaratus quidem, Tarquinii, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinios Corintho, et ibi suas fortunas constituit, ac liberos procreavit. Num stulte anteposuit exsilii libertatem domesticae servituti?

XXXVIII. Iam vero motus animi, sollicitudines aegritudinesque oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non sine causa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat ille, quod quaerimus, ut sapiens semper beatus sit. — Etiamne, si sensibus carebit oculorum, si aurium? — Etiam: nam ista ipsa contemnit. Primum enim, horribilis ista caecitas quibus tandem caret voluptatibus? quum quidam etiam disputent, ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus; quae autem adspectu percipiantur, ea non versari in oculorum ulla iucunditate: ut ea, quae gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur; in oculis tale nihil fit: animus accipit, quae videmus. Animo autem multis modis variisque delectari licet, etiam si non adhibeatur adspectus.

Loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere est, cogitare. Sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos advocatos.[1] Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? Nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem paullo obscenius, sed non absurda sententia:[2] cuius caecitatem quum mulierculae lamentarentur, *Quid agitis?* inquit: *an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna?* Appium quidem veterem illum, qui caecus annos multos fuit, et ex magistratibus, et ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu nec privato nec publico muneri defuisse. C. Drusi domum compleri consultoribus solitam accepimus: quum, quorum res esset, sua ipsi non videbant, caecum adhibebant ducem. Pueris nobis, Cn. Aufidius praetorius caecus[3] et in senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, et graecam scribebat historiam, et videbat[4] in literis.

(1) Ernestius negat sibi placere *advocatos.*

(2) Vulgo additur *est*, quod Ernestio suasore delevi.

(3) *Caecus* addidi de Pighii et Buherii sententia, quod Ernestio quoque placebat.

(4) Caecus erat iste Aufidius; et idcirco argutulus sibi videbatur quicunque erat librarius, qui primus illud *videbat* nobis supposuit. Ego vero tam putidum schema non esse Ciceronis, continuo agnovi. Aliter, aiunt, olent catuli, aliter sues. Et proinde, ubi parumper animum intenderam, sua sponte enascebatur vera et sincera lectio, *et graecam scribebat historiam, et vivebat in literis*: hoc est, omnem suam aetatem in literis consumpsit. Noster Ep. Fam. IX. 26. *Quid ergo faciam? te consule, qui philosopham audis. Angor? excruciemne me? quid assequar? deinde quem ad finem?* Vivas, *inquit*, in literis. *An quidquam me aliud agere censes? aut possem vivere, nisi* in literis viverem? *sed est earum etiam, non satietas, sed quidam modus.* Ibid. XIII, 28. *Est enim in eo, cum virtus et probitas et summum officium summaque observantia, tum studia illa nostra, quibus antea delectabamur, nunc etiam vivimus.* Bentl. — Nobis melior Vrsini videtur, quam Bentleii sententia. Ed. P. Vrsinus vero legebat, *videbat.*

XXXIX. Diodotus Stoicus caecus multos annos domi nostrae vixit. Is vero, quod credibile vix esset, quum in philosophia multo etiam magis assidue, quam antea, versaretur, et quum fidibus Pythagoreorum more uteretur, quumque ei libri noctes et dies legerentur, quibus in studiis oculis non egebat: tum, quod sine oculis fieri posse vix videtur, geometriae munus tuebatur, verbis praecipiens discentibus, unde, quo, quamque lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem Eretricum philosophum, quum quidam quaereret, quid ei caecitas attulisset, respondisse, puero ut uno esset comitatior.[1] Vt enim vel summa paupertas tolerabilis sit, si liceat, quod quibusdam Graecis quotidie;[2] sic caecitas ferri facile possit, si non desint subsidia valitudinum. Democritus luminibus amissis alba scilicet et atra discernere non poterat: at vero bona, mala; aequa, iniqua; honesta, turpia; utilia, inutilia; magna, parva poterat; et sine[3] varietate colorum licebat vivere beate; sine notione rerum non licebat. Atque hic vir impediri etiam animi aciem adspectu oculorum arbitrabatur: et quum alii saepe,[4] quod ante pedes esset, non viderent, ille in infinitatem omnem[5] peregrinabatur, ut ulla in extremitate consisteret. Traditum est etiam, Homerum caecum fuisse. At eius picturam, non poe-

(1) Servo scilicet, quo duce uteretur. *N.*

(2) Vrsino in mentem venit corrigere: *quod quibusdam Graecis, quiritare;* sed nihil est mutandum. Post *quotidie* enim, ut Lambinus vidit, intelligitur *mendicare.*

(3) Davisius conj. *ei sine varietate.*

(4) Davisius e coniectura Bentleii edidit *et quum hi* (scil. *oculi*) *saepe, quod ante pedes esset non viderent.*

(5) Sic Lambin. Wolf. Vulgo *ille infinitatem.* Ernestius *ipse infinitatem.* Davis. auctoritate codd. Reg. et Pith. El. 2. *illa* (sc. *mentis acies*) i. e. *peragrabat.*

sin, videmus.[1] Quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species formaque pugnae,[2] quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum, non ita expictus est, ut, quae ipse non viderit, nos ut videremus, effecerit? Quid? ergo aut Homero delectationem[3] animi ac voluptatem, aut cuiquam docto defuisse umquam arbitramur? aut, ni ita se res haberet, Anaxagoras, aut hic ipse Democritus, agros et patrimonia sua reliquissent, huic discendi quaerendique divinae delectationi toto se animo dedidissent? Itaque augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poëtae, numquam inducunt deplorantem caecitatem suam: at vero Polyphemum Homerus quum immanem ferumque finxisset, cum ariete etiam colloquentem facit, eiusque laudare fortunas, quod, qua

(1) Vult Noster, Homerum ita res describere, ut eae ipsae nobis ante oculos esse videantur, et hinc ἀγαθῷ ζωγράφῳ comparatur apud Athenaeum lib. IV, pag. 182, A, eumque τὸν ἄριστον τῶν γραφέων vocat Lucianus Imag. tom. II, pag. 6. Vide et scriptorem vitae Homericae in Opusc. Galeania, pag. 401. Certe non tradit Cicero, se Homeri picturam seu faciem pictam vidisse; quod perperam censuit vir doctissimus Gisb. Cuperus Apotheos. pag. 10. Dav.

(2) Sic Davis. e codd. duobus Gebh. Vulgo *species formae, quae pugna*.

(3) Vulgo *ad delectationem*. Praepositionem delevit Davis. in codd. Reg. Pith. Med. Bak. Ball. al. recte omissam. — Alii sic interpungunt et legunt: *Quid ergo aut H. ad del. — arbitramur? An, ni ita se res haberet*, etc. fortasse melius. *T.*

Polyphemum Homerus quae vellet attingere) Recte animadvertis apud Homerum hoc non haberi: ergo aut finxit id Cicero, aut ex tragico quodam sumpsisse videtur. Sed postrema illa *quae vellet attingere* languida sunt et inania. Quidam apud Lambinum *adspicere* reponebant, verum hoc adhuc deterius. Omnes fere Gebhardi codices *quem* praeferunt, non *quae*. Vnde suspicor legendum esse, *et in quem* vellet *arietare*. Convenit profecto hoc Cyclopis immanitati. Accius apud Nostrum de Divin. I, 22: *Duos consanguineos arietes inde eligi. Deinde eius germanum cornibus conniti in me arietare, eoque ictu me ad casum dari*, vel proprius etiam possis, *et quem vellet arietare*: ut Plautus in Truculento II, 2: *Quis illic est, qui tam proterve nostras aedes arietat?* Nisi forte et hic legendum sit, *proterve in nostras*, etc. Bentl.

vellet, ingredi posset, et, quae vellet, attingere. Recte hic quidem: nihilo enim erat ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior.

XL. In surditate vero quidnam est mali? Erat surdaster M. Crassus; sed aliud molestius, quod male audiebat, etiamsi, ut mihi videbatur, iniuria. Nostri [1] graece fere nesciunt, nec Graeci latine. Ergo hi in illorum, et illi in horum sermone surdi; omnesque nos [2] in iis linguis, quas non intelligimus, quae sunt innumerabiles, surdi profecto sumus. — At vocem citharoedi non audiunt. — Ne stridorem quidem serrae tum, quum acuitur; aut grunnitum, quum iugulatur, suis; [3] nec, quum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris. Et si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, antequam hi sint inventi, multos beate vixisse; [4] deinde multo maiorem percipi posse legendis his, quam audiendis, voluptatem. Tum, ut paullo ante caecos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum. Etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requiret.

Congerantur in unum omnia, ut idem oculis et auribus captus sit; prematur etiam doloribus acerrimis corporis; qui primum [5] per se ipsi plerumque conficiunt hominem; sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut causa sit, cur

Recte hic quidem) Ita Sch. Vulgo, *Recte id quidem*. T.

(1) Vulgo edebatur *Epicurei nostri*. Faërnus probante Vrsino legendum putabat *opici nostri*. Recte vero Ernestius v. *Epicurei* ut glossema uncis inclusit, Wolfius eiecit.

(2) Vulgo corrupte *omnesque id nos*. Manut. et Lambin. *omnesque item nos*. Abest *id* in Mss. Ball. et Bak. Recte igitur delendum censuerunt Davis' Ern. Wolf.

(3) Ita Davis. e codd. Victorianis Reg. Pith. Valic. Gembl. quem cum Wolfio sequimur, etsi repugnat Ernestius. Vulgo *quum iugulatur sus*.

(4) Vulgo additur *sapientis*, quod hic superfluum est; ideoque Bentleio et Davisio auctoribus delendum fuit.

(5) *Qui primum*) *Qui* est pro *hi*.

ferantur:[1] quid est tandem, dii boni! quod laboremus? Portus enim praesto est,[2] aeternum nihil sentiendi[3] receptaculum. Theodorus Lysimacho mortem minitanti: *Magnum vero*, inquit, *effecisti*, *si cantharidis vim consecutus es.* Paullus Persae deprecanti, ne in triumpho duceretur: *In tua id quidem potestate est.* Multa primo die, quum de ipsa morte quaereremus, non pauca etiam postero, quum ageretur de dolore, sunt dicta de morte: quae qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam, aut certe non timendam putet. Mihi quidem in vita, servanda videtur illa lex, quae in Graecorum conviviis obtinet:[4] *Aut bibat*, inquit, *aut abeat.* Et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi; aut, ne sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat. Sic iniurias fortunae, quas ferre nequeas, defugiendo relinquas. Haec eadem, quae Epicurus, totidem verbis dicit Hieronymus.[5]

XLI. Quod si ii philosophi,[6] quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat, omneque, quod honestum nos et laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam, et inani vocis sono decoratum esse dicant, tamen[7] semper beatum censent esse sapien-

(1) Hoc est fateri, aut sapientem non semper esse beatum, aut quamdam esse vitam, quam, licet beatam, sapiens ferre nequit, ut optime ait Augustinus, philosophorum argutias merito irridens, Epist. 155. *I. V. L.*

(2) Vulgo additur ineptum glossema *quoniam mors ibidem est.* Id primus delendum esse vidit Bentleius.

(3) Ita Davis. quem Wolfius sequitur e Mss. Reg. Pith. Med. Bak. Vulgo *sentienti.*

(4) Recte sic Davis. Wolf. Vulgo *obtinetur.*

(5) Ita recte codd. Reg. Pith. Med. Vulgo *et Hieronymus.* — Davis. conj. *dicet Hieronymus.*

(6) Scil. Epicurei.

(7) Vulgo *et tamen.* Copulam delendam esse viderunt Lamb. Bentl. Davis. Wolf.

tem: quid tandem a Socrate et Platone profectis philosophis faciendum putes?[1] Quorum alii tantam praestantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab his corporis et externa obscurentur;[2] alii autem haec ne bona quidem ducunt; in animo reponunt omnia. Quorum controversiam solebat, tamquam honorarius arbiter, iudicare Carneades. Nam quum, quaecumque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur; neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonae valitudini, ceteris rebus generis eiusdem, quam Stoici: quum ea, re, non verbis ponderarentur, causam esse dissidendi [3] negabat. Quare hunc locum[4] ceterarum disciplinarum philosophi quemadmodum obtinere possint, ipsi viderint: mihi tamen gratum est, quod de sapientium perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philosophorum voce profitentur.

Sed quoniam mane est eundum,[5] has quinque dierum disputationes memoria comprehendamus. Equi-

(1) *Faciendum vides* codd. Reg. Pith. Med. Ball. alii, quod tamen vulgatae praeferendum non erat, ut Davisius fecit.

(2) Mendose olim *observent*. Davis. Ern. Wolf. cum codd. Ball. e Med. et edd. vett. *obscurentur*. Bentleius malebat *obruantur*.

(3) Hanc lectionem edd. vett. recte revocandam iudicarunt Bentl. Davis. Ern. Vulgo *desiderandi*.

(4) Quomodo scilicet singulae philosophorum sectae in bonorum aestimatione consentiant aut dissentiant. Neid. — Errat Neid. ut nobis videtur; sensus est hic: Tullius ostendit Peripateticos et Stoicos re consentientes, verbis solum discrepantes, iure et merito e suis principiis docere sapientem semper esse beatum. Nunc addit: nescio quomodo ceteri philosophi, ii praesertim qui bonum in voluptate ponunt, convenienter his principiis statuere, et obtinere possint sapientem semper esse beatum: hoc ipsi videant; tamen mihi gratum est idem dogma eos profiteri, etiamsi id non possint sine inconstantia, quoniam hoc ipso magis ostenditur dogmatis veritas in quo vel ii consentiunt, qui de ceteris discrepant. Ed. P.

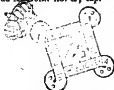
(5) Abeundum a villa Tusculana; hoc forsan de auditore solo dicitur, qui villa excedere debebat mane crastino. Id.

dem me etiam conscripturum arbitror; ubi enim melius uti possumus hoc, cuicuimodi est,[1] otio? Ad Brutumque nostrum hos libros alteros[2] quinque mittemus; a quo non modo impulsi sumus ad philosophas[3] scriptiones, verum etiam lacessiti. In quo quantum ceteris profuturi simus, non facile dixerimus: nostris quidem acerbissimis doloribus, variisque et undique circumfusis molestiis alia nulla potuit inveniri levatio.

(1) In Cantabr. et vell. edilis est *cuiusmodi est*, quod alteram vocem latinam non esse censebant imperiti librarii. De hac multis egit I. F. Gronovius ad A. Gellii lib. II, cap. 8. Dav.

(2) Praeter iam missos libros de Finibus. *N.*

(3) Ita Davis. Wolf. ut legitur in codd. Vrsin. Pall. 2. 4. al. Vulgo *philosophicas*.

EXPLICIT VOLVMEN DVODECIMVM

Quod summa, qua licuit, cura emendatum Lectoribus nostris commendamus. Aliud dabimus, quum primum ex Editione Parisiaca, quae satis accurate pro Editorum ratione, at lento cursu procedit, aliquid opis parce in nostram derivare licuerit. Etsi enim Schutzii editionis potissimum exprimendae principio mens nobis fuit, progressu tamen operis sensimus, multa in illa desiderari, tum ad interpretationem, tum ad rem criticam spectantia, utpote quam Schutzius, Vir eruditissimus, tyronibus potius, quam doctis hominibus paraverat. Deprehendimus praeterea, non ubique optime textum esse constitutum, intemperantius aliquando virum criticum, textum ex aliorum vel sua coniectura refinxisse, nonnullas interdum mutationes tacite invexisse, et interpunctionem saepe minus probandam secutum esse. Quae omnia in causa fuerunt, ut eam editionem cautius describeremus, adiumentis aliunde petitis, in iis praesertim, in quibus doctus Editor peccavisse nobis videbatur, aliorum eruditorum, quandoque etiam nostro qualicumqua iudicio uteremur. Hinc facile intelliges, cur tanto temporis intervallo nostra volumina se subsequantur. Vale.

INDEX RERVM

QVAE

IN HOC DVODECIMO VOLVMINE

CONTINENTVR.

FACVLTATE OBTENTA.

